

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Murat KÜTÜKÇÜ

SELAHATTİN ADİL PAŞA (1882-1961)

Tarih Ana Bilim Dalı
Doktora Tezi

Antalya, 2012

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Murat KÜTÜKÇÜ

SELAHATTİN ADİL PAŞA (1882-1961)

Danışman

Prof. Dr. Haldun EROĞLU

Tarih Ana Bilim Dalı

Doktora Tezi

Antalya, 2012

Akdeniz Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne.

Murat KÖTÜKÇÜ'nün bu çalışması, jürimiz tarafından Tarih Ana Bilim Dalı Doktora Programı tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Doç. Dr. Hamit PEHLIVANLI *er. pehlivan*
Üye (Danışman) : Prof. Dr. Haldun EROĞLU *Haldun Eroğlu*
Üye : Yrd. Doç. Dr. İlay İLERİ *İlay İleri*
Üye : Yrd. Doç. Dr. Bernar TÜRKDOĞAN LIYSAL *Bernar Türkdoğan*
Üye : Yrd. Doç. Dr. Hakuk KORTEK *Hakuk KorteK*

Tez Konusu: *Selahattin Adil Paşa (1882-1961)*

Onay : Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Tez Savunma Tarihi *12/02/2012*

Mezuniyet Tarihi *26/02/2012*

Prof. Dr. Mehmet ŞEN
Müdür

İÇİNDEKİLER

ŞEKİLLER, KURULUŞ ve KROKİLER LİSTESİ.....	v
KISALTMALAR LİSTESİ.....	vi
ÖZET.....	vii
ABSTRACT.....	ix
ÖNSÖZ.....	x
KAYNAKLAR ve ARAŞTIRMALAR.....	xii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ÇOCUKLUĞU, ÖĞRENCİLİK HAYATI ve KURMAYLIK EĞİTİMİ

1.1. Okul Öncesi Dönemi.....	3
1.2. Mekteb-i İrfani ve Numune-i Terakki Eğitimi.....	4
1.3. Soğuk Çeşme Askeri Rüştiyesi Eğitimi.....	4
1.4. Mühendishane-i Berri-i Hümayun Eğitimi.....	4
1.5. Pangaltı Harp Okulu Dönemi ve Atama Kurası.....	6

İKİNCİ BÖLÜM

ASKERLİK HAYATI

2.1. Kurmay Stajı ve Suriye 5'inci Ordu 26'ncı Topçu Alayı 3'üncü Bölük Komutanlığı.....	8
2.2. Hicaz Demiryolu Hayfa Şubesine Görevlendirilmesi.....	10
2.3. Makedonya 3'üncü Ordu Eşkîya Takip Müfettişliği.....	14
2.4. Harp Okulu Öğretmenliği ve İttihat Terakki Çalışmaları Dönemi.....	16
2.5. 2'nci Ordu ve Yıldız Koruması Görevleri.....	17

2.6.	Tenzil-i Rütbe Komisyonu Üyeliği.....	27
2.7.	Romanya Askeri Ataşeliği.....	28
2.8.	Trablusgarb Savaşı ve Kahire Dönemi.....	30
2.9.	Balkan Savaşında Vardar Ordusu 2'nci Şube Müdürlüğü.....	35
	2.9.1. Balkan Savaşının Gidişatı ve Selahattin Adil'in Değerlendirmeleri.....	35
	2.9.2. Selahattin Adil'in İaşe Temini Görevi.....	48
2.10.	Evliliği.....	53
2.11.	Bulgar Sınırı Düzeltme Komisyonu Üyeliği ve Karargâh Subaylığı.....	53
2.12.	Çanakkale Müstahkem Mevki Kurmay Başkanlığı ve 18 Mart Deniz Zaferi.....	58
2.13.	Güney Grubu Savaşlarında 12'nci Tümen Komutanlığı	77
2.14.	Anafarta Savaşları ve 13'üncü Tümen Komutanlığı.....	88
2.15.	Doğu Cephesi 11'inci Kolordu Komutanlığı ve 2'nci Kafkas Tümeni Komutanlığı Teklifi.....	100
2.16.	19'uncu ve 17'nci Kolordu Komutanlığı.....	106
2.17.	Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanlığı.....	107
2.18.	İkinci Defa 17'nci Kolordu Komutanlığı ve İzmir'in İşgali.....	112
2.19.	Askerî Fabrikalar Genel Müdürlüğü.....	122
2.20.	Mütareke Dönemi ve Anadolu'ya Geçişi.....	124
2.21.	Güney Cephesi ve 2'nci Kolordu Komutanlığı.....	128
	2.21.1. Cephe Komutanlığı Öncesi Genel Durum.....	128
	2.21.2. Adana Cephesi Komutanlığı.....	132
2.22.	2'nci Kolordu Komutanlığının Batı Cephesine Hareketi.....	167
2.23.	2'nci Grup (Kolordu) Komutanlığı ve Sakarya Meydan Savaşı.....	170
2.24.	Milli Savunma Bakanlığı Müsteşarlığı.....	189
2.25.	İstanbul Komutanlığı.....	192

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TİCARET ve SANAYİ HAYATI

3.1.	Metegum Şirketi İdare Heyeti Üyeliği.....	206
3.2.	İnkişaf-1 İktisadi Şirketi Ortaklığı.....	208
3.3.	Şirket Temsilcilikleri Dönemi.....	208
3.4.	Kauçuk ve Kablo Fabrikası Ortaklığı.....	211
3.5.	Bofors ve Nobelfrott Şirketleri Mümessilliği.....	213
3.6.	Alman Uçakları Türkiye Mümessilliği.....	214
3.7.	Baştaş Krom Madenleri Yöneticiliği.....	215
3.8.	İstanbul Satranç Kulübü Kurucu Üyeliği.....	217
3.9.	Uçak Alım Komisyonu Sorunu Dönemi.....	217

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SİYASİ HAYATI

4.1.	1950 Öncesi Genel Siyasi Durum.....	225
4.2.	14 Mayıs 1950 Seçimi ve Sonuçları.....	227
4.3.	Demokrat Partinin İcraatları.....	228
4.4.	Selahattin Adil'in Milletvekili Seçilmesi.....	229
4.5.	Selahattin Adil'in Meclis Faaliyetleri.....	230
	4.5.1. 1951 yılı Bütçe Kanunu Görüşmeleri.....	230
	4.5.2. Atatürk Aleyhinde İşlenen Suçlar Hakkındaki Kanun Görüşmeleri.....	237
	4.5.3. Maden Kanunu Teklifi.....	243
	4.5.4. Milletlerarası İş Birliği Teşkilâtının Dışişleri Bakanlığına Bağlanması Hakkındaki Kanun Görüşmeleri.....	244
	4.5.5. Mardin'de Oturan Efram Çirbaka Hakkındaki Dilekçe Komisyonu Kararı Görüşmeleri.....	250

4.5.6. Emir ve Seyis Eleri Hakkındaki Kanun Tasarısı Görüşmeleri.....	252
4.5.7. Turizm Endüstrisini Teşvik Kanun Lâyihası Görüşmeleri.....	254
4.5.8. “Akraba ve Taallûkat” Tâbirinin Yorumlanması Hakkındaki Görüşmeler.....	256
4.6. Selahattin Adil’in İstifası ve Vefatı.....	257
SONUÇ.....	263
KAYNAKÇA.....	266
EKLER.....	299
ÖZGEÇMİŞ.....	328

ŞEKİLLER, KURULUŞ ve KROKİLER LİSTESİ

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 2.1: Hicaz Demiryolu Güzergâhı.....	11
Şekil 2.2: Hareket Ordusu Birliklerinin İstanbul'a Giderken Takip Ettikleri Güzergâh.....	22

KURULUŞ LİSTESİ

Kuruluş 2.1: 1912 yılında Garp Ordusu Kuruluşu.....	42
---	----

KROKİLER LİSTESİ

Kroki 2.1: Çanakkale Boğazı ve Müstahkem Mevki Bölgesi.....	59
Kroki 2.1: Antep Bölgesi Krokisi.....	139
Kroki 2.3: Cephe Genel Durum Krokisi.....	176

KISALTMALAR LİSTESİ

a.g.b.	: Adı geçen bildiri
a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
A.MTZ.	: Ayalat-1 Mümtaze Kalem
A.Ü.	: Ankara Üniversitesi
Anl.	: Anlatan
ATASE	: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı
ATAZB	: Atatürk Koleksiyonu
B.	: Birleşim
BCA	: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
BDH	: Birinci Dünya Harbi
BDHTH	: Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi
BEO	: Bab-ı Ali Evrak Odası
bkz.	: Bakınız
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C.	: Cilt
ÇÇH.	: Çanakkale Cephesi Harekâtı
çev.	: Çeviren
D.	: Dönem
D.T.	: Doktora Tezi
Ed.	: Editör
G.Ü.	: Gazi Üniversitesi
Gnkur.	: Genelkurmay
H.	: Hicri
Hzl.	: Hazırlayan(lar)
HR.İM.	: Hariciye Nezareti İstanbul Murahhaslığı

İ.DUİT	: Dosya Usulü İradeler Tasnifi
İSH	: İstiklal Harbi
Ks.	: Kısım
M.	: Miladi
MSB.	: Milli Savunma Bakanlığı (M.S.B.)
OTAM	: Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
Sad.	: Sadeleştiren
SBE	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
ss.	: Sayfa Sayısı
Şb.	: Şube
T.D.	: Tutanak Dergisi
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi (T.B.M.M.)
TİH.	: Türk İstiklal Harbi
TİTE	: Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü
TSKT.	: Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi
TTK.	: Türk Tarih Kurumu
vb.	: ve benzeri, ve bunun gibi
vd.	: ve diğerleri
Vol.	: Volume
vs.	: vesaire
Y.	: Yıl
Y.L.T.	: Yüksek Lisans Tezi
Y.MTV	: Yıldız Mütenevvi Maruzat
Yay.	: Yayın(ı)(ları)
Yay. Hzl.	: Yayına Hazırlayan(lar)

ÖZET

Diğer insanlardan farklı olarak varlığıyla tarihin akışına etki etmesine, bir değer olarak yerini almasına rağmen zamanla unutulmuş veya unutulmaya yüz tutmuş nevi şahsına münhasır bir karakter olan Selahattin Adil'in hayatı bu çalışmayla gözler önüne serilmeye çalışılmıştır.

Yakın Türk tarihine damga vuran olayların bazen merkezinde bazen de çok yakınında yer alarak önemli anların karakteri veya şahidi olan Selahattin Adil'in hayatı yaşadığı dönemin özellikleri de tasvir edilerek anlatılmaya çalışılmıştır.

Askeri hayatı yakın Türk tarihinde yer alan önemli olayların içerisinde geçmiş, Çanakkale deniz ve kara savaşları, Güney Cephesi direnişleri, Sakarya Muharebeleri ve mütarekede İstanbul Komutanlığı gibi kritik görevleri icra etmiştir.

Emekli olup ticarete atılmış, yabancı şirketlere temsilcilikler yapmıştır.

İstanbul'da bir satranç derneği kurmuştur.

Sanayiyle ilgilenererek ilk Türk kablo fabrikasını kurmuş, maden işletmiştir.

Demokrat Parti Milletvekili seçilerek siyasete girmiş, ancak fikir ayrılığı nedeniyle etkili olamamış, zamanı dolmadan istifa etmiştir.

Çalışmada unutulmaya yüz tutmuş bir kahramanın hayatı anlatılarak tarihi gerçeklerin hatırlanması amaçlanmıştır.

ABSTRACT

This study endeavors to uncover the life of Selahattin Adil who was forgotten over time although he had an important persona affecting the course of history. He witnessed or took active part in many significant events that affected the Turkish history. Hence, having known his significance for Turkish history, I have tried to relate his life story by taking the historical context into account.

Uncovering his military life is very significant in that he partook in many important military events such as Çanakkale and Sakarya battles. Also, he performed as the commander during the armistice period in Istanbul.

After his retirement, he made commerce. He established a representative firm for foreign companies.

He established a chess association in Istanbul.

He founded the first Turkish cable factory and he operated a mining venture.

He entered politics as a deputy of Democrat Party; however, he could not be successful in that party because of the ongoing disagreements and he resigned.

The main aim of this study is to remind the life a forgotten hero and to reveal historical facts.

ÖNSÖZ

Selahattin Adil; babası ve ağabeyi gibi askerliği seçmiş, emeklilik sonrası ticaret ve sanayi ile uğraşmış, milletvekili olarak siyasete atılmıştır.

Askerlik hayatı Osmanlı Devleti'nin yıkılıp Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurulduğu dönemlerde kritik, zorlu ve en stratejik bölgelerde komutanlıklarla geçmiştir. Kurmay subay olarak Trablusgarp ve Balkan Savaşları'na katılmış, Çanakkale 18 Mart Deniz Muharebesi'nin en yoğun anlarını yönetmiş, Anafartalar Savaşları'nda Tümeniyle kahramanlık timsali olmuş, ilk işgallere sahne olan Güney Cephesi'nde özellikle Gaziantep, Kahramanmaraş, Adana direnişlerini komuta etmiş, Sakarya Meydan Muharebesi'nde Mangal Dağı'nı savunmuş, mütareke döneminde İstanbul Komutanı olarak işgal kuvvetleri komutanlarıyla iyi ilişkiler milis çalışmalarına destek olmuştur.

Ticari hayatı emekliliği sonrası maddi imkânsızlıklarla başlamış, yabancı şirket temsilcilikleri yapmıştır.

Sanayiye ilk Türk elektrik kablosu fabrikasını kurarak atılmış, maden işletmeciliği yapmıştır.

Satranca olan ilgisi nedeniyle günümüze kadar varlığını sürdürebilen bir satranç kulübü kurmuştur.

Milletvekilliği teklifini geri çevirmeyerek çok partili meclis döneminde siyasete atılmıştır. Özellikle askeri konularda, bütçe görüşmelerinde, Atatürk Aleyhine İşlenen Suçlar Hakkındaki Kanun görüşmelerinde söz almış, Maden Kanunu teklifi vermiştir. Dönemin politikasını beğenmeyerek etkisiz kalmış, mevcut anlayışa ayak uyduramayarak süresi dolmadan istifa etmiştir.

Mütevazı kişiliğiyle tanınan Selahattin Adil Fazile Siret'le evlenmiş, ikisi kız biri erkek olmak üzere üç çocukları olmuş, birinci kuşak ailesinden günümüzde hayata devam eden kalmamıştır.

Selahattin Adil, doğumu ile başlayıp askeri ve ticari yaşantısını anlatan hatıratını yazmış, çalışma esnasında incelenen hatıratın tarafsız yazıldığı ve gerçek olaylarla genellikle örtüştüğü anlaşılmıştır.

Çalışmada özel hayatını içeren bazı bölümlerde konu ile ilgili kaynak olmadığından hatırate bağlı kalınmıştır.

Çalışmamın her aşamasında görüş ve önerileriyle bana yol gösteren, yakın ilgisini eksik etmeyen değerli hocalarım Prof.Dr. İsrail Kurtcephe, Prof.Dr. Haldun Eroğlu, Doç.Dr. Hamit Pehlivanlı, Yrd.Doç.Dr. İlay İleri'ye,

Tanıştığım andan itibaren aramızda mesafeler olmasına rağmen her ihtiyaç duyduğumda yardımını esirgemeyen dostum Yrd.Doç.Dr.Erdal Taşbaş'a,

Bana önce evlerinin sonra yüreklerinin kapısını açan Selahattin Adil'in oğlu İstanbul Beyefendisi merhum Semuh Adil, O'nun oğlu Özkan Adil ve diğer tüm Adil ailesine,

Manevi destekleri ve güler yüzleriyle beni hiçbir zaman yalnız bırakmayan değerli hocam Prof.Dr. Mimar Türkkahraman ve dostum Levent Erkekli'ye,

Benden yardımını ve bilgisini esirgemeyen Tarih Bölümü'ndeki arkadaşlarıma,

Dostum Hakan Yıldırım'a müteşekkirim.

Tezin yoğun çalışma temposunda bana daima destek olan, bu çalışmanın ve hayatın tüm zorluklarını benimle birlikte üstlenen, can yoldaşım sevgili eşim Pınar ve evimiiz nadide çiçeği kızım Bahar'a,

Beni özenle yetiştirerek bugünlere gelmemi sağlayan anneme ve babama, varlıklarıyla ve destekleriyle bana güç veren ablama ve kardeşime teşekkürlerimi sunarım.

KAYNAKLAR ve ARAŞTIRMALAR

1. Arşiv Belgeleri
  - 1.1. Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi
  - 1.2. Başbakanlık Osmanlı Arşivi
  - 1.3. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
  - 1.4. Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi
  - 1.5. Milli Savunma Bakanlığı Arşivi
  - 1.6. Kara Harp Okulu Arşivi
2. Basılı Eserler
3. Süreli Yayınlar
  - 1.1. Gazeteler
  - 1.2. Dergiler
  - 1.3. Bildiriler
4. Akademik Tezler
5. TBMM Kaynakları
  - 1.4. Milletvekili Şahsi Dosyası
  - 1.5. Meclis Kütüphanesi
  - 1.6. Zabıt Tutanakları
6. Aile Röportajları
7. Aile Şahsi Arşivi
8. İstanbul Ticaret Odası Ticaret Sicil Şubesi Kayıtları
9. İstanbul Satranç Derneği Kayıtları
10. Askerlik Şubesi Dosyası
11. Askeri Personel Şahsi Dosyası
12. Emekli Sandığı Dosyası

GİRİŞ

Edebiyat, sanat, siyaset, ticaret gibi alanlarda haklı bir üne kavuşmuş, tanınmış insanların hayatlarını, eserlerini, başarılarını okuyucuya duyurmak amacıyla yalın bir dille, tarafsız bir görüşle yazılan inceleme yazılarına “Biyografi (Yaşamöyküsü, hayat hikâyesi)” denir.

Biyografide amaç, söz konusu kişiyi tüm yönleriyle; hayatı, kişiliği, görüşleriyle anlatmaktır. Biyografide kişinin doğum yeri, çocukluğunun nasıl bir ortamda geçtiği, öğrenim hayatı, yaptığı işler, çalıştığı yerler, kişiliği, huy ve karakteri, davranış özellikleri, başarılı-başarısız olduğu alanlar anlatılır.

Belgelere ve örneklere dayandırılarak hazırlanan biyografiler sanat ve meslek alanındaki tarihçiler için önemli kaynaklardır. Biyografiler belgesel nitelikte olup gelecek kuşaklara önemli bilgilerin, tecrübelerin, örneklerin ve görüşlerin aktarıldığı kaynaklardır.

Tarihin bazı dönemlerinde kahramanlar ortaya çıkmış, toplumların varoluşlarına sebep olmuş, milletleri ayakta tutmuştur. Ne yazık ki vatanları uğruna canlarını hiçe sayan, yaptıklarıyla toplumun şekillenmesine katkıda bulunan bu şahsiyetlerin çoğunun adları unutulmuştur.

Mevcudiyetin borçlu olduğu, yaşam hakkı ve özgürlük sağlayan bu kahramanların isimlerini ve anılarını yaşatmak, hayat mücadelelerini gelecek nesillere aktarmak en büyük borçtur.

Özellikle Türk tarihi sayısız, isimsiz, canları pahasına kazanılan zaferlere rağmen unutilan kahramanlarla doludur.

I'inci Dünya Savaşı'nın ardından Anadolu topraklarının İtilaf Devletleri tarafından işgali, Türk halkının topyekûn bir Kurtuluş Savaşına girişmesine sebep olmuştur. Bu mücadele Türk halkı için bir hayal mücadelesinden çok yaşadığı topraklara sahip çıkma, varoluş mücadelesi haline dönüşmüştür.

Yakın Türk tarihi Milli Mücadele döneminde tarihe yön vermiş kahramanlar, bir milletin varoluş hikâyesinin yazılmasına öncülük etmiştir. Bu kahramanların hayat hikâyelerini incelemek, safha safha tarihe mâl oluşlarını anlamak bakımından önem arz eder. Destansı kahramanlıkların yaşanmasına vesile olan şahsiyetlerin düşüncelerinin ortam şartlarına göre anlaşılması dönemi kavramak için gereklidir.

Mevcudiyeti gidişatı etkilemesine rağmen tarihimizde çok fazla ön plana çıkmamış, çok kişi tarafından bilinmeyen, unutulmuş veya unutulmaya yüz tutmuş kahramanlardan Selahattin Adil'in biyografisini sunmak, kendisini bir kere daha anmak ve bunları yaparken tarihe ışık tutmak maksadıyla bu çalışma yapılmıştır.

Selahattin Adil'in hayatı doğumundan ölümüne kadar kronolojik metodoji izlenerek; hayatı, kişiliği, başarıları ve başarısızlıkları ayrıntılarıyla ele alınmış, başkaları tarafından

bilinmesinde bir sakınca görülmeyen özel tarafları da özel hayatın gizliliği ilkesine riayet edilerek anlatılmıştır. Her yönüyle derinlemesine yapılan araştırmada ele alınan konunun o ana kadar gizli kalmış yönleri, tarafları belgelere dayalı olarak tarafsız şekilde irdelenmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

ÇOCUKLUĞU, ÖĞRENCİLİK HAYATI ve KURMAYLIK EĞİTİMİ

Çalışmanın başlangıç bölümünde Selahattin Adil'in; doğumu, ailesi, okul öncesi çocukluğu, ilköğrenimi, ortaöğrenimle beraber askeri okullar dönemi, liseyi müteakip askeri yükseköğrenimi anlatılırken, gözlemleri, dönemin özellikleri ve aile hayatı da gözler önüne serilmiştir.

1.1. Okul Öncesi Dönemi

Selahattin Adil, İstanbul'un Çarşamba Mahallesinde Fatih-Draman Caddesi üzerindeki bir evde 19 Ocak 1882 (6 Ocak 1297) tarihinde doğmuştur.¹ Annesi Van Defterdarı Abdülkerim Efendi'nin kızı Sadberk Hanım,² babası Deniz Donatım Ambarları Müdürü Halit Efendi'nin oğlu Amiral Adil Bey'dir. Doğum günü Ortodoksların haçı suya atmaları yortusuna (Dini Bayramına) rastlamış, bu kavrama tepki olarak ismi Türk-İslam büyüğü Selahaddin-i Eyyübi'den esinlenerek Selahaddin (Selahattin) konmuştur.³ Selahattin Adil'in Muzaffer Adil isimli ağabeyi tek kardeşidir.⁴

Selahattin Adil, henüz 3 yaşında iken annesinin ölümü ve babasının o dönemde Bingazi'de bulunan Hilmiye Gemisi'ne atanması nedeniyle bir müddet büyükannesi tarafından büyütülmüştür. Babası beş yaşına gelen oğlunu Bingazi'ye yanına aldırılmış, birkaç ay sonra da İstanbul'a dönerek o dönem Tezgâhçılar⁵ olarak anılan semtteki bir eve yerleşmişlerdir.

¹ Doğum tarihi ve yeri kaynaklarda farklı belirtilmektedir: 1 Temmuz 1882 (İstanbul Sarıyer Nüfus Müdürlüğünden alınan 2 Aralık 2010 tarihli Nüfus Kayıt Örneği); 1299-1298 (1883-1882) (3 Nisan 1961 tarihli Nüfus Kayıt Örneği, M.S.B. Emekli, Öksüz ve Dullar Şubesi Askerlik Şubesi Tahkikat Dosyası); 1881 İstanbul Kocamustafapaşa (**Türk Harp Tarihi Derslerinde Adı Geçen Komutanlar**, Harp Akademileri Komutanlığı Yay., Harp Akademileri Bsm., Yenilevent-İstanbul, Temmuz 1983, s.369); 6 Ocak 1882 (İstanbul Türk Satranç Kulübünün 4 Kayıt Numaralı Üyelik Belgesi); 18 Ocak 1882 (1883) (**Birinci Dünya Savaşı'na Katılan Alay ve Daha Üst Kademedeki Komutanların Biyografileri**, Yay. Hzl. Hülya Tokar - Nurcan Aslan, ATASE Yay., C.3, Gnkur. Bsm., Ankara, 2009, s.146); İstanbul Küçük Mustafa Paşa (**Türk İstiklal Harbi'ne Katılan Tümen ve Daha Üst Komutanların Biyografileri**, Gnkur. Başkanlığı Yay., Gnkur. Bsm., Ankara, 1989, s.130); 18 Ocak 1883 (Genelkurmay Başkanlığının 18 Ekim 2002 tarihli, ATASE:3050-73-02/1'inci As.Tar.Kur.5 sayılı ve "Mektup" konulu biyografi mektubu); 1297-1883 (MSB Arşiv Müdürlüğünün 17 Mart 2011 tarihli, MİY.:7940-1367-11/Per.D.Arşiv Md.Belge Arş.İnc.Ks. sayılı ve "M.Salahattin Adil" konulu safahat belgesi).

² Kâzım Öztürk, **Türk Parlamento Tarihi TBMM IX. Dönem (1950 - 1954)**, TBMM Vakfı Yay. No:18, C.VII (Özgeçmiş), s.43; Selahattin Adil, **Hayat Mücadeleleri**, Zafer Matbaası, İstanbul, 1982, s.15-16.

³ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.16.

⁴ Adil Bey ve Sadberk Hanım'ın Selahattin ve Muzaffer adında iki oğlu vardır. Selahattin Adil'in oğlu Semuh Adil ile 10 Ocak 2012 Salı günü yapılan röportaj esnasında belirtilmiştir. Kaynaklarda da başka bir kardeşe rastlanılmamıştır.

⁵ Tezgâhçılar; Haydar ile Şehzadebaşı arasında el dokumacıları, kantarcılar, sandıkçılar, lüleciler gibi esnafın topluca çalıştıkları bir yere verilen isimdir. Günümüzde de Tezgâhçılar Sokak, Fatih Kırkçeşme Mahallesi Ömer Efendi Caddesi üzerindedir.

1.2. Mekteb-i İrfani ve Numune-i Terakki Eğitimi

Babası eğitim çağına geldiğini düşünerek Selahattin Adil'i önce evlerine yakın gündüzlü öğrenci kabul eden özel okul Mekteb-i İrfani'ye yazdırmış; ancak beş yaşında geldiğinde dönemin en iyi okullarından Haydar'daki Numune-i Terakki'ye⁶ yatılı olarak başlatmıştır. Okulda büyük bir ödül dağıtım töreni yapılmış ve bir senesini doldurmayan Selahattin Adil en küçük öğrenci olarak bir konuşma yapmıştır.⁷

Babası uzun bir bekârlık döneminden sonra evlenmiştir. Selahattin Adil'in üvey annesi; 1853 yılında Osmanlı-Rus savaşında Rusların Sinop Limanı'nda yaktıkları donanmanın komutanı Patrona Osman Paşa'nın torunu olup, Japonya dönüşü bir tayfun sonucu batan Ertuğrul Gemisi'nin kaptanı Osman Paşa'nın kız kardeşidir.⁸

Bu evlilik sonrasında Küçük Mustafa Paşa'daki konağa yerleşilmiştir.⁹

1.3. Soğuk Çeşme Askeri Rüştüyesi Eğitimi

Babası kendisinin ve ağabeyinin asker olmasını istemiş, ağabeyi Muzaffer Adil'i Deniz Lisesi'ne, Selahattin Adil'i de Padişah II. Mahmut döneminde 1889 yılında açılan Soğuk Çeşme Askeri Rüştüyesi'ne¹⁰ kaydettirmiştir. Bu okulda yedi ve on altı yaş aralığında yaş farkı çok olan öğrenciler bir arada bulunmaktadır. Selahattin Adil ikinci sınıfta iken haksız yere ayak tabanlarına vurulan sopa ile suratına yediği şamarları hayatı boyunca unutmadığını belirtmiştir.¹¹

1.4. Mühendishane-i Berri-i Hümayun Eğitimi

Dört yıl kalmasına rağmen sevedemediği Soğuk Çeşme Rüştüyesi'nden Selahattin Adil dördüncülükle mezun olmuş, kırk gönüllü arasından dokuzuncu olarak Mühendishane-i Berri-i Hümayun (Kara Mühendis Okulu)'a¹² kabul edilmiştir.¹³

---

⁶ 1884'de Mehmet Nadir tarafından kurulan Numune-i Terakki Okulu, Haydar'dan Şehzade camisinin Burmalı Mescit kapısı karşısındaki büyük bir konağa taşınarak lise sınıfları açılmış ve kızlar kısmı da ilave edilerek başarılı öğretmen ve eğitimcileri kadrosuna katmak suretiyle İstanbul'un en ünlü bilim, kültür ve eğitim kaynağı haline almış, eğitim tarihine damga vurmuş, mezunları resmi okulların son sınıflarına sınavsız kabul edilme üstünlüğünü kazanmıştır. Bu nedenle ileri gelen devlet adamlarının çocuklarının çoğunluğu Numune-i Terakki'yi tercih etmiştir. Numune-i Terakki'nin ismi 1910'da İstanbul Lisesi olmuştur. Bu okul halen aynı isimle Cağaloğlu Türkocağı Caddesi'nde eğitim vermektedir. Detaylı bilgi için bkz. Enfel Doğan, **Numune-i Terakki-İlk Öğrenci Dergisi**, İstanbul Erkek Liseliler Eğitim Vakfı Yay., İstanbul, 2008.

⁷ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.18.

⁸ Aynı zamanda eski Milli Eğitim Bakanlarından Hasan Ali Yücel'in annesinin halası veya teyzesidir. Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.19.

⁹ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.19.

¹⁰ 1875 yılında İstanbul'da açılan 9 rüştüyeden biri olan Soğukçeşme Rüştüye-i Askeriyesi aynı yılın Eylül ayında açılmıştır. **Osmanlı Döneminde Askeri Okullarda Eğitim**, Hzl. Hülya Yazar, MSB Yay., TTK. Bsm., Ankara, Haziran 2000, s.9, 23.

¹¹ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.20.

¹² 17'nci yüzyıl başlarından itibaren gelişen batılılaşma hareketleri esnasında yurt çapında askeri meslek yüksek okulları açılmaya başlanmıştır. Bunlardan ilki 1773'te açılan ve Mühendishane-i Bahri-i Hümayun denilen Deniz

O dönem Harp Okulu, Mühendis Okulu ve idadi (Lise) sınıf öğrencileri aynı bölge içerisindeki birbirinden bağımsız binalarda okumakta, her akşam yemekten sonra genel yoklama için iç avluda bir araya gelmektedir. Perşembe günleri akşam yoklamalarında, o haftanın dersten veya davranıştan ceza alanları ile Cuma izninden yoksun olacakların isimleri okunmakta ve ceza alanlara Selahattin Adil'in unutamadığı divan dayağı başlamaktadır. Divan dayağı için meydanın ortasına beylik denilen bir kilim serilerek kilimin yanına parmak kalınlığında değnekler bırakılmakta, nöbetçi subaylar kilimin iki yanına geçmekte, borazan çalan erlerin yerini almasıyla yerleşme tamamlanmaktadır. Mahpushane erleri tarafından getirilen cezalı öğrenci bu kilime yüzüstü yatırılmakta, borazancı erler çalmaya başlarken nöbetçi subaylar ceza durumuna göre yatan öğrencinin kaba etlerine sopayla vurmakta ve son olarak "Padişahım çok yaşa" diye öğrenciler tarafından bağırılmasından sonra merasim bitirilmektedir.¹⁴

Selahattin Adil idadi üçüncü sınıfa ancak yedincilikle geçebilmiştir. O dönemlerde Harp Akademisi sınavlarına katılabilmek için lise sınıflarında sınıf geçme dereceleri dikkate alınmakta ve Topçu Harbiyesi'nden (Topçu Harp Okulu) senede üç öğrenci kurmay olmaktadır.¹⁵

Tatiller o dönemde Şaban ayında yapılan genel sınavları müteakip Ramazan ayı başında başlayıp, Ramazan Bayramı'nın beşinci gününe kadar devam etmektedir. Babası Selahattin Adil'in kurmay olmasını çok istediğinden yedincilik derecesinden memnun kalmamış ve Selahattin Adil'i temposu ağır özel bir eğitim sürecine sokmuştur. Selahattin Adil tatilde Allians İsrailite (Alyans İsrailit) İlkokulu'na giderken, haftada birkaç gün Beyoğlu'nda bir Fransız aile yanında kalmış, bununla da yetinmeyip babasının dostu Mihran Efendi'nin sahibi olduğu Sabah Gazetesi'nin yazarı olan Halit Bey'den ders alırken matbaada da küçük tercüme yapıp Fransızcasını ilerletmeye çalışmıştır. Ayrıca ressam Ali Rıza Bey, haftada bir gün bazen evlerine gelerek bazen de birlikte mistik semtlere giderek Selahattin Adil'e

---

Mühendis Okulu olup, ikincisi de III'üncü Selim zamanında açılan Kara Mühendis Okulu'dur. Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.21; 1793 yılında Halıcıoğlu'nda Humbaracılar kışlasına taşınarak kara mühendisi yetiştirmek üzere bugünkü Topçu ve Füze Okulunun çekirdeği olarak faaliyete başlamıştır. **Osmanlı Döneminde Askeri Okullarda Eğitim**, s.9, 243; Dönemin askeri okulları için bkz. Yusuf Çam, **Atatürk'ün Okuduğu Dönemde Askeri Okullar (1892 - 1902)**, ATASE Yay., 2. Baskı, Gnkur. Bsm., Ankara, 1991; 1795 yılında III'üncü Selim döneminde açılan Mühendishane-i-Berri-i Hümayun; önce Yüksek Mühendis Mektebi, 1944'te de İstanbul Teknik Üniversitesi adını alan okulun çekirdeğini teşkil etmiştir. Detaylı bilgi için bkz. Ruhi Kafesçioğlu, **Yüksek Mühendis Mektebi'nden İstanbul Teknik Üniversitesi'ne**, YEM (Yapı - Endüstri Merkezi) Yay., İstanbul, Ocak 2010.

¹³ Mühendishane-i Berri-i Hümayun (Topçu Okulu)'a giriş tarihi kaynaklarda farklı belirtilmektedir: 1891 (Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.20), 14 Mart 1897 (**Türk İstiklal Harbi'ne Katılan ...**, s.130; **Birinci Dünya Savaşı'na Katılan ...**, C.3, s.146). Doğru tarih 1897 olmalıdır.

¹⁴ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.21-22.

¹⁵ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.22-23; Mühendishane'yi bitiren topçu ve istihkâm subaylar sınıf birincisinden aşağıya doğru sıralanmakta, o yılki ihtiyaca göre ilk sıralardakiler Erkan-ı Harbiye, sonrakiler Mümtaz sınıfına ayrılmaktadır. **Osmanlı Döneminde Askeri Okullarda Eğitim**, s.243.

resim dersleri vermiştir. Cibali kapı civarında yeni bir ev satın alarak buraya taşınmışlardır. Okul döneminin başlamasıyla babası idadi üçüncü sınıfın tüm dersleri için ayrı ayrı özel öğretmenler tutmuş, okulun ve özel derslerin haricinde Selahattin Adil, Cuma geceleri de çoğunlukla Beyoğlu'ndaki aile yanında kalarak Fransızcasını ilerletme çalışmalarına devam etmiştir.¹⁶

Ağır bir çalışma döneminden sonra yapılan genel sınavda Selahattin Adil ikinci olmuş ve kurmay olmak için gerekli sıralamaya girmiştir. Ancak Kuleli, Şam, Erzurum ve Bursa Askeri Liselerinden topçu olmak üzere Mühendishane'ye gelenler arasında yapılan sınavı geçmek de gerekmektedir. Bu nedenle bir sonraki tatilde de özel dersler devam etmiştir. Selahattin Adil yüksek tempolu bir süreçten sonra yapılan sınavda ikinci olarak yine yerini koruyabilmiş, babasını rahatlatmıştır.¹⁷

Yoğun çalışma temposu Selahattin Adil'in sağlığını bozmuştur. Yıldız Sarayı karşısındaki bahçede şehit ve gazi ailelerine yardım için açılan sergide, değişik askeri liselerden öğrenciler haftada bir veya iki gün dönüşümlü olarak spor gösterileri yapmaktadır. Selahattin Adil de gösteri yapacak mühendishane ekibi içerisine dâhil olmuş, sergideki gösteriye hazırlık için okulda her gün birkaç saat jimnastik yapmaya, haftada bir gün de Yıldız'a gitmeye başlamıştır. Babası da 10 kuruş olan haftalığını 19 kuruşa çıkarmış, böylece yiyecek çeşidini artırarak beslenmesine özen gösterebilmiştir. Temiz hava, iyi beslenme ve spor Selahattin Adil'in sağlığını dört-beş ay içerisinde normale döndürmüştür.¹⁸

Selahattin Adil çocukluğu geride bırakarak artık gençliğe adım atmıştır. Memleket konularını düşünmeye, nereden ve nasıl geldiği belli olmayan Meşveret, Mizan gibi gazeteler ile Mahkeme-i Kübra, Kanun-i Esasi gibi dergileri geceleri gizlice okumaya başlamış, zamanla vatanın meşrutiyet idaresine kavuşması gerektiği fikrinin beyninde oluştuğunu belirtmiştir.¹⁹

1.5. Pangaltı Harp Okulu Dönemi ve Atama Kurusu

Selahattin Adil, Harp Okulu sınıflarını birincilikle bitirerek 26 Aralık 1315 (1899) (17 Ocak 1900²⁰)'da teğmen olmuş, kurmay adayı sınıfına ayrılarak babasının söz verdiği altın saati hak etmiştir. Aynı dönem mezun olan diğer üç kurmay adayı ile birlikte Pangaltı Harp Okulu'na (Akademisi'ne) 55'inci Dönem²¹ (Sınıf) olarak başlamıştır. Enver²², Hafız Hakkı²³,

¹⁶ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.22.

¹⁷ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.23.

¹⁸ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.23-24.

¹⁹ Selahattin Adil Harp Okulu birinci sınıfta iken, bu gibi fikirlerden dolayı değişik okullardan 160 öğrencinin sürgün edildiğini belirtmiştir. Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.24.

²⁰ Genkur. Başkanlığının "Mektup" konulu **biyografi mektubu**.

²¹ Muharrem Mazlum İskora, **Harp Akademileri Tarihçesi 1846 - 1965**, Gnkur. Bsm., Ankara, 1966, s.198.

²² Enver Paşa hakkında detaylı bilgi için bkz. **Birinci Dünya Savaşı'na Katılan ...**, C.3, s.8-10.

Kâzım Sevüktekin²⁴ ve Fahrettin Altay²⁵ aynı dönem birlikte okuduğu kurmay adayı arkadaşlarından bazılarıdır.²⁶

2 Şubat 1901'de üsteğmen olmuştur.²⁷ 22 Teşrinisani-Kasım 1318 (5 Aralık 1902²⁸)'de Pangaltı Harp Okulu'nu bitiren 1316 b.Seyyar Top.²⁹ sicil numaralı Selahattin Adil ile birlikte toplam 12 kurmay üsteğmen 6 Aralık 1902'de³⁰ yüzbaşı olmuştur. 1894 yılından itibaren Harp Akademisini kurmay yüzbaşı olarak bitirenler kıtalara sekizer aylık staja gönderilmektedir.³¹ 19 Aralık 1902'de³² kura sonucu Erzurum'daki 4'üncü Orduya gitmesi gereken Selahattin Adil vücudunun dayanıksız olduğunu düşünen babasının müdahalesiyle Şam'daki 5'inci Orduya atanmıştır.³³

---

²³ Hafız İsmail Hakki hakkında detaylı bilgi için bkz. **Birinci Dünya Savaşı'na Katılan ...**, C.3, s.6-7.

²⁴ Kâzım Sevüktekin hakkında detaylı bilgi için bkz. **Birinci Dünya Savaşı'na Katılan ...**, C.2, s.11-13.

²⁵ Fahrettin Altay hakkında detaylı bilgi için bkz. **Birinci Dünya Savaşı'na Katılan ...**, C.3, s.3-5).

²⁶ İskora, **a.g.e.**, s.198; Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.25-26.

²⁷ **Türk İstiklal Harbi'ne Katılan ...**, s.130.

²⁸ **Harp Akademileri Yılığ 1848 - 2007**, Harp Akademisi Yay., İstanbul.

²⁹ **Birinci Dünya Savaşı'na Katılan ...**, C.3, s.146.

³⁰ **Türk Harp Tarihi Derslerinde Adı Geçen Komutanlar**, s.369.

³¹ **Osmanlı Döneminde Askeri Okullarda Eğitim**, s.287.

³² **Birinci Dünya Savaşı'na Katılan ...**, C.3, s.146.

³³ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.26.

İKİNCİ BÖLÜM

ASKERLİK HAYATI

Selahattin Adil öğrenciliği arkada bırakarak askerlik mesleğine adım atmıştır. Kronolojik olarak aldığı görevler ve atamaları anlatılırken iç dünyası da işlenmiş, Selahattin Adil'in yaşantısını da şekillendiren Osmanlı İmparatorluğu'nun geldiği son durum ve tarihi açıdan birbirini kovalarcasına gelişen olaylara da bu bölümde geniş olarak yer verilmiştir.

2.1. Kurmay Stajı ve Suriye 5'inci Ordu 26'nçı Topçu Alayı 3'üncü Bölük Komutanlığı

Kurmay Yüzbaşı rütbesindeki Selahattin Adil, 23 Aralık 1902 Pazartesi günü yeni görev yerine gitmek üzere Nemçe (Avusturya) Kariolia vapuru ile İstanbul'dan hareket etmiştir.³⁴

O dönemde kabotaj hakkının bulunmayışı ve Seyri Sefain (Deniz Yolları) vapurlarının yetersizliği nedeniyle deniz ulaşımı çoğunlukla yabancı gemiler tarafından sağlanmaktadır.³⁵

Çanakkale ve Midilli Adası'ndan sonra 26 Aralık 1902 sabahı İzmir'e gelen gemi gece yarısına kadar bu limanda kalmıştır. Bu zamanı fırsat bilen Selahattin Adil İzmir merkezini gezmiş, İzmir'in geniş ticaret imkânlarına rağmen devletin bu konudan faydalanamayışına üzüldüğünü belirtmiştir.³⁶

İzmir limanından ayrılmayı müteakip Rodos ve Kıbrıs Adalarını geçerek 29 Aralık sabahında Selahattin Adil Mersin'e ulaşmıştır. Mersin'in mahrumiyetini görmüş, halkın büyük çoğunluğunun Arapça konuştuğunu ve Suriyeliler gibi giyindiğini gözlemleyip şaşırıldığını belirtmiştir.³⁷

³⁴ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.27.

³⁵ Kasım Sözer, **1913 Tarihli Bahriye-i Ticariye Salnamesindeki Bilgiler Işığında Cumhuriyetin İlk Yıllarındaki Deniz Ticaret Yapısının Değerlendirilmesi**, TİTE Y.L.T., Ankara, 2006, s.14; Eser Tutel, **Seyr-i Sefâin Öncesi ve Sonrası**, İletişim Yay., İstanbul, 2006, s.116-120; Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.27; Detaylı bilgi için bkz. Ali İhsan Gencer, **Türk Denizcilik Tarihi Araştırmaları**, Türkiye Denizciler Sendikası Eğitim Dizisi 2, Türkiye Denizciler Sendikası Yay., İstanbul, 1986; Selahattin Enis, **Türkiye Seyr-i Sefain İdaresi Rehberi**, İstanbul, 1928.

³⁶ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.27-29; Osmanlı İmparatorluğu, Tanzimat Devri'nden itibaren Avrupa ülkelerinden aldığı borçları ödeyemediğinden, alacaklılar memleketin önemli gelir kaynaklarına el koyarak alacaklarını kendileri tahsil etmeye başlamışlar, genel borçlar anlamında "Düyun-ı Umumiye" adlı bir kurum oluşturmuşlardır. Bu durum Lozan Anlaşması'na kadar devam etmiştir. İzmir Limanı'nın işletme geliri de Düyun-ı Umumiye kapsamındadır. Vedat Eldem, **Osmanlı İmparatorluğunun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik**, Türkiye İş Bankası Yay., Ankara, 1970, s.229; Cezmi Eraslan, **II. Abdülhamit ve İslâm Birliği**, Ötüken Yay., İstanbul, 1995, s.49-50; Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.29.

³⁷ Güney şehirlerden bazılarında Arapça konuşulmaya başlanması, 1833 yılında Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa isyanı sırasında Mısır'dan gelen insanların bu bölgelere yerleşerek kültürü etkilemeleri sonucu olmuştur. Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.30.

Kariolia vapuru, İskenderun ve Trablusşam (Lübnan'ın Şimal ili merkezi)'dan sonra Kıbrıs'a³⁸ gelmiştir. Gemi Larnaka ve Limasol limanlarına demirlemiş, Selahattin Adil de bu sırada Kıbrıs kültürünü gözlemlene fırsatı bulmuştur. Selahattin Adil'in bir gün kaldığı 1902 yılında ada adeta bir İngiliz sömürgesi halindedir. Kıbrıs'tan sonra 2 Ocak 1903 tarihinde Kariolia vapurunun Beyrut'a ulaşmasıyla Selahattin Adil'in deniz yolculuğu sona ermiştir. Beyrut, dönemin tek ithalat ve ihracat merkezi ve sıralamada Selanik'ten sonra gelen ikinci en büyük il merkezidir.³⁹

Sömürge yarışında İngiltere'ye en zengin ve en büyük kolonilerini kaptıran Fransa, Osmanlı yönetimindeki Suriye'yi sömürge edinmek istemekte, köylere kadar okullar açarak fikirlerini yaymaktadır.⁴⁰ 1858 ile 1860 yılları arasında Dürzîlerle Marunîlerin mücadelesi sırasında binlerce kişi hayatını kaybetmiş, olaylar Şam'a da sıçramış, Fransızlar 1860 yılında Şam Olayları bahanesiyle Beyrut'un kuzeyindeki Nehr ül Kelp (Köpek Deresi) ağzına asker çıkarmış ve müteakiben de Osmanlı hükümetinden kazandığı haklar sayesinde bölgede kültürel etkisini genişletmiştir.⁴¹

3 Ocak 1318 (1903)'de tren ile Beyrut'tan Emeviler döneminde Hilafet ve hükümet merkezi olan Şam'a gelen Selahattin Adil, Kurmay Yüzbaşı Aziz Samih İlter⁴² ve Ömer Lütfi'nin⁴³ Salihhiye'deki evlerine yerleşmiştir.⁴⁴

Selahattin Adil, 12 Şubat 1903'de Topçu sınıfı stajını yapmak üzere 26'ncı Topçu Alayı 3'üncü Bölük Komutanlığına atanmıştır.⁴⁵ 1899 yılında kabul edilen tüzüğe göre, kurmay sınıflarında eğitimin tamamlanmasının ardından kurmay görevlerine atanmak için Piyade,

---

³⁸ Kıbrıs, Sicilya ve Sardunya'dan sonra Akdeniz'in üçüncü büyük adası olup, yüz ölçümü 9251 km² dir. **TSKT. Kıbrıs Seferi (1570-1571)**, ATASE Yay., C.3, 3. Kısım Eki, Ankara, 1971, s.32. Kıbrıs Adası, Kanuni Sultan Süleyman'ın oğlu II'nci Selim'in Vezir-i Azamı Sokullu Mehmet Paşa ile Kaptan-ı Derya Piyale Paşa'nın çabaları sonucu 1571 yılında uzun süren savaşlar sonucu Venediklilerden alınmıştır. Detaylı bilgi için bkz. **Türk Deniz Harp Tarihinde İz Bırakan Gemiler, Olaylar ve Şahıslar, Türk Deniz Harp Tarihinde Kıbrıs'ın Fethi**, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Piri Reis Araştırma Merkezi Yay., S.9, İstanbul, 2009. 1571-1878 yılları arasında Kıbrıs Türk adası olarak sakin bir dönem yaşamıştır. **Kıbrıs'ın Fethi 1570-1571**, ATASE Türk Asker Büyüklere ve Zaferleri Serisi No:11, Ankara, 1986, s.1. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan hemen sonrasında 4 Haziran 1878'de, Hariciye Nazırı (Dışişleri Bakanı) Saffet Paşa ve İngiltere İstanbul Elçisi Henrie Layard arasında imzalanan antlaşma ile, İngilizler'in Rus saldırılarına karşı Osmanlı İmparatorluğuna yardım etmesi konusunda görüş birlikteliğine varılmıştır. Nurdan Şafak, **Bir Tanzimat Diplomati Kostaki Musurus Paşa (1807-1891)**, Marmara Üniversitesi D.T., İstanbul, 2006, s.153.

³⁹ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.35.

⁴⁰ Ömer Osman Umar, "Suriye'de Fransız Emperyalizmi", Fırat Üniversitesi **Sosyal Bilimler Dergisi**, C.12, S.1, Elazığ, 2002, s.298-299.

⁴¹ Adil Baktaya, 1830: "Fransa'nın Cezayir'i İşgali, Abdülkadir'in Yükselişi ve Amerikan Kamuoyunda 'Abdülkadir' Hayranlığı", **Ortadoğu Etütleri: Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Dergisi**, C.1, S.2, Ocak 2010, s.144-169; Adil Baktaya, "19. Yüzyıl Suriyesinde Hristiyan-Müslüman İlişkilerinde Değişim: 1860 Şam Olayları", **İktisat Fakültesi Mecmuası**, 2009, s.26; Murat Bardakçı, "Lübnan'a Barış Gelsin Diye 1860'ta Kendi Valimizi Bile İdam Etmiştik", **Hürriyet Gazetesi**, 03.09.2006.

⁴² Aziz Samih İlter hakkında detaylı bilgi için bkz. **Birinci Dünya Savaşı'na Katılan ...**, C.2, s.539-540.

⁴³ Ömer Lütfi Erinol hakkında detaylı bilgi için bkz. **Birinci Dünya Savaşı'na Katılan ...**, C.2, s.526-527.

⁴⁴ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.37.

⁴⁵ MSB Arşiv Müdürlüğünün "M.Salahattin Adil" konulu safahat belgesi; Gnkur. Başkanlığının "Mektup" konulu biyografi mektubu.

Topçu, Süvari bölüklerinde sekizer ay staj görmek zorunlu hale getirilmiştir. Müteakiben iki senenin sonunda kolağalığa⁴⁶ terfi edilmektedir. Geçici olarak atandığı bölüğün yüzbaşısı ile teğmeni alaylı⁴⁷, üsteğmeni mekteplidir. Bölüğünde Suriye'nin Türk sınırında önemli bir liman şehri olan Lazkiye'den okuryazar ve Nasranî⁴⁸ bir başçavuş vardır. Bölüğünü teslim almasıyla kıt'a görevi başlamıştır.⁴⁹

Vilayet ve ordu merkezi olan Şam'ın geliri giderini karşılayamadığından maaşlar ve diğer ödemeler düzensiz devam etmekte, bazı dönemlerde aylarca aksadığı olmaktadır. Zamanında ödenemeyen maaşlar tedahüle kalmakta, bu şekilde aksayan maaşlar maliyenin durumu düzelince ödenmektedir. Bazı subaylar ve memurlar maaşlarının tedahüle kalmasını önlemek ve ailesine para gönderebilmek için sarraflardan maaşları karşılığı alacakları miktarın biraz eksikliğini almaktadır. Eksik alınan miktar da sarrafın kazancı olmakta, bu yöntemle maaş kırdırma denmektedir.⁵⁰

Ordunun mali ihtiyacını azaltmak için birliklerin besledikleri hayvanlar ilkbaharda çayıra çıkarılır, böylece arpa, saman gibi günlük yiyeceklerden tasarruf edilirdi. Bu nedenle Selahattin Adil'in de mensubu olduğu 26'ncı Topçu Alayı, 25'inci Alayla birlikte hayvanlarını 31 Mart 1903'de Şam'a yaklaşık 70 km. mesafedeki Kantara civarındaki Tell-ül-Fers isimli çayırığa götürmüş ve 10 Mayıs 1903 tarihine kadar burada ordugâh kurmuştur.⁵¹

2.2. Hicaz Demiryolu Hayfa Şubesine Görevlendirilmesi

5'inci Ordudan yedi kurmay yüzbaşının ayrılarak üçte bir maaş fazlası ile demiryolu fen heyetine atanması hakkında İrade-i Seniye (Padişah Buyruğu) çıkmış ve Ordu Komutanlığı tarafından Selahattin Adil'in bu gruba katılması emri verilmiştir. Bu nedenle Selahattin Adil, 26'ncı Topçu Alayı 3'üncü Batarya Komutanlığından 14 Haziran 1903'de ayrılmıştır.⁵²

Kesintisiz ulaşım sağlayarak Arap topraklarının savunmasını güçlendirmek ve haccın kolaylaştırılarak Osmanlı hilafetinin itibarını artırmak amacıyla tahta çıkışının 25'inci yıldönümü olan 1 Mayıs 1900'de II'nci Abdülhamit 'Benim eski rüyam' diye nitelendirdiği Hicaz Demiryolu'nu inşa ettireceğini ilan etmiştir.⁵³ Suriye, Ürdün, Filistin topraklarından

⁴⁶ Kolağalık, eskiden yüzbaşılıktan sonra gelen rütbe olup, Cumhuriyet devrinde bu rütbe kaldırılmış yerine kıdemli yüzbaşı rütbesi getirilmiştir.

⁴⁷ Alaylı tabiri Harp Okulu'nda okumayan, orduya er olarak girip gösterdiği yararlılık ve üstün yeteneklerinden dolayı subaylığa terfi ettirilen subaylar için kullanılmaktadır.

⁴⁸ Nasranî, Şam bölgesinde ikamet eden Hıristiyanlar için kullanılan tabirdir.

⁴⁹ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.41-42.

⁵⁰ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.42; Maaş kırdırma tabiri günümüzde muhasebede "Emekli maaşının vadesinden önce bankaya satılması" olarak kullanılmaktadır.

⁵¹ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.42.

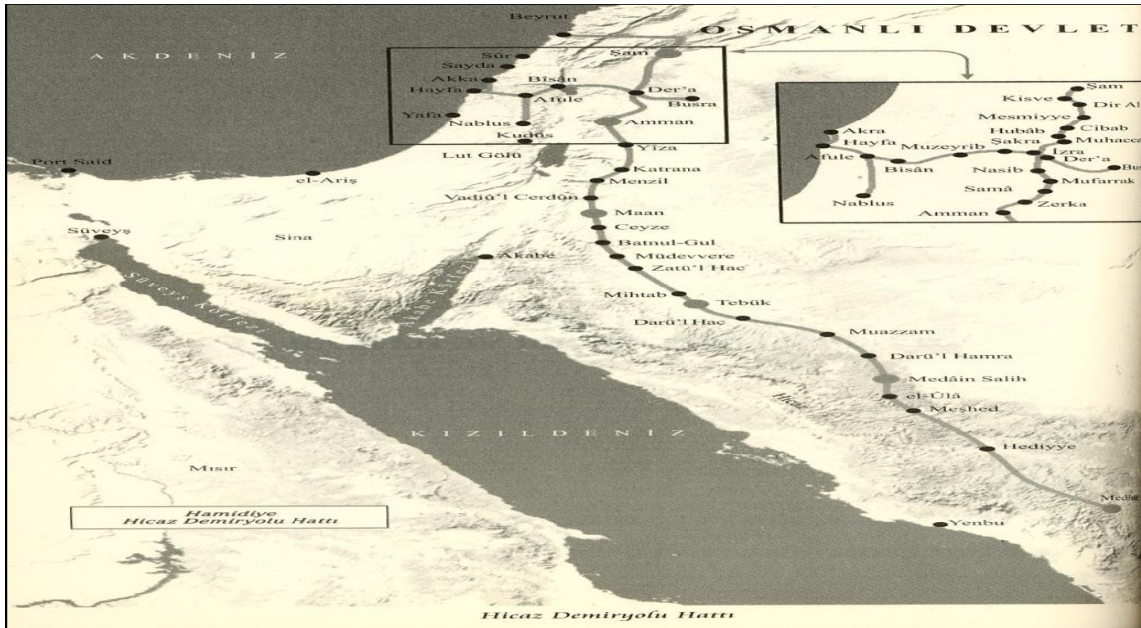
⁵² Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.43.

⁵³ Recep Küreklî, "Hicaz Demiryolu'nun Akdeniz'e Açılması ile Yaşanan Sosyo-Ekonomik Dönüşüm: Hayfa Kazası Örneği", **History Studies Dergisi Ortadoğu Özel Sayısı**, Samsun, Ekim 2010, s.248; Lutfullah

geçip Medine'ye kadar uzanarak 1500 km.yi bulan Hicaz Demiryolu, 1900 – 1908 yılları arasında yapılmıştır.⁵⁴ Osmanlı Devleti'nin kendi imkânları ile yapmış olduğu önemli bir yatırımdır.⁵⁵ Hicaz Demiryolu güzergâhı başlangıçtan itibaren şubelere (Gruplara) ayrılarak tamamlanmıştır.

Bir İngiliz şirketince inşasına başlanıp devam edemeyen Hayfa-Bisan demiryolunun yapımına Haziran başlarında Osmanlı hükümetince devam edilmiştir. Söz konusu demiryolu, Bahriye Feriki (Deniz Koramiral) Hamdi Paşa gözetiminde Alman fen heyeti tarafından yapılmıştır.⁵⁶

Hayfa-Der'a demiryolu hattı Hayfa, Şemamiye, Nehru'l Mukatta, Telu's Şemmam, Afule, Şatta, Bisan, Cisru'l Mecami, Delhamiye, Samah, Yermük Köprüsü, El-hemme, Vadi-i Halid, eş-Şecere, el-Mukarin, Zeyzun, Tellu's-Şahm, Müserib ve Der'a güzergâhı boyunca uzanmıştır.⁵⁷

Şekil 2.1: Hicaz Demiryolu Güzergâhı

Kaynak: Metin Hülagu, **Bir Umudun İnşası Hicaz Demiryolu**, Yitik Hazine Yay., İzmir, 2008, s.136

Karaman, "Hicaz Demir Yolu Dönemin Şartları İçinde Mali Kaynakları ve İfade Ettiği Anlam Üzerine Notlar", **Askeri Tarih Bülteni**, ATASE Yay., Y.22, S.42, Gnkur. Bsm., Ankara, Şubat 1997, s.77.

⁵⁴ Murat Özyüksel, "Osmanlı Demiryolu İşletmeciliğinde Bir Devlet Girişimi: Hicaz Demiryolu (I)", **İktisat Dergisi**, s.292, Şefik Matbaası, İstanbul, 1989, s.19.; Murat Özyüksel, "Osmanlı Demiryolu İşletmeciliğinde Bir Devlet Girişimi: Hicaz Demiryolu (II)", **İktisat Dergisi**, Yenilik Bsm., İstanbul, 1989, s.293-294; Karaman, **a.g.m.**, s.77; Detaylı bilgi için bkz. Ufuk Gülsoy, **Hicaz Demiryolu**, Eren Yay., İstanbul, 1994; **Hicaz Demiryolu Layihası**, İstanbul, 1324.

⁵⁵ Kemal H. Karpat - Robert W. Zens, **II. Meşrutiyet Dönemi ve II. Abdülhamid'in Saltanatı (1876-1909)**, **Genel Türk Tarihi**, Yeni Türkiye Yay., C.VII, Ankara, 1999, s.307.

⁵⁶ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.43.

⁵⁷ Metin Hülagu, **Bir Umudun İnşası Hicaz Demiryolu**, Yitik Hazine Yay., İzmir, 2008, s.175.

Hayfa-Der'a-Şam hattı 280 km. olup, Hayfa-Şam arasındaki yolculuk yaklaşık 11,5 saati bulmaktadır.⁵⁸

Selahattin Adil'in Hamidiye - Hicaz Demiryolu Hayfa Şubesi Fen Heyetine ataması 6 (9)⁵⁹ Temmuz 1903'de yapılmıştır.⁶⁰

Selahattin Adil önce Şam'dan Beyrut'a, müteakiben 24 Haziran'da Juli Kumpanyası'nın Prince George vapuru ile Beyrut'tan Hayfa'ya gelmiştir. Kendisi gibi demiryolu heyetine atanmış ve daha önce Hayfa'ya gelmiş olan üst sınıftan dört subayın tutmuş olduğu büyük bir eve yerleşmiştir.⁶¹

Demiryolu çalışmalarına daha önce başlayan İngiliz firması tarafından sadece 10 km.lik kısım bitirilmiştir. Heyetten bazıları demiryolu inşaatına gönderilmiş, bazıları da hesaplar üzerine çalışmıştır.⁶²

Demiryolundaki görevliler arasında Mösyö Foht adında uzun yıllar Suriye'de yaşamış, Beyrut ve Halep'te çalışmış, Türkçe ve Arapça öğrenmiş, ailesi de Hayfa'da oturan bir mühendis vardır. Evlerinde bir oda verebileceğini söyleyince, Selahattin Adil zayıf Almancasını kuvvetlendirebileceği düşüncesiyle fırsatı kaçırmamak için pansiyoner olarak eve yerleşmiş ve Hayfa'daki görevi boyunca burada kalmıştır. Bu evde dil pratikleri yapabilmıştır. Selahattin Adil, uzun süredir sahip olmak istediği Büyük Larousse ansiklopedisini postayla getirterek Madam Foht aracılığı ile gümrükten aldırıştır. Ancak kitaplar sansürlenmesi maksadıyla Madam Foht'tan alınarak el konulmuş, Alman konsolosu devreye girerek bir Alman'ın evine usulsüz girildiği gerekçesiyle kitapları geri istemiş, bunun üzerine tüm ciltler iade edilmiştir. Selahattin Adil kitaplarına el konulmasını engellemek için bazı bölümleri keserek ayrı sakladığını, Meşrutiyetin ilanından sonra tekrar yapıştırdığını ifade etmiştir.⁶³

Demiryolu zamanla Bisân'a ulaşmış, Şeria nehri kenarındaki Cesr el-Mecami istikametine ray döşenmesine başlanmıştır. Selahattin Adil'in bir ay kaldığı Cesr el-Mecami, deniz seviyesinden 90 m. kadar alçakta, çok rutubetli ve sıcaktır. 29 Şubat 1904'te buradan tekrar Hayfa'ya dönmüştür. Arkadaşlarının bir bölümünün başka yerlere atanmaları ve görevin tamamlanması sebebiyle Selahattin Adil de gitmek istemiştir. Bu talebini yetkili Hamdi

---

⁵⁸ Özyüksel, **Hicaz Demiryolu**, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2000, s.143, 260.

⁵⁹ **Türk İstiklal Harbi'ne Katılan ...**, s.130.

⁶⁰ MSB Arşiv Müdürlüğü'nün "M.Salahattin Adil" konulu safahat belgesi; Gnkur. Başkanlığının "Mektup" konulu biyografi mektubu.

⁶¹ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.43-44.

⁶² Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.45.

⁶³ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.48; II. Abdülhamit devrinde kitaplar sansüre tabidir. Yasaklanmış bir kelime bulunursa kitaplara el konmaktadır. Detaylı bilgi için bkz. Fatmagül Demirel, **II. Abdülhamit Devrinde Sansür**, Bağlam Yay., İstanbul, 2007.

Paşa'nın onaylaması ile 28 Temmuz 1904'de Hayfa'dan ayrılmıştır.⁶⁴ Önce trenle Cesr el-Mecami istasyonuna, müteakiben atlı olarak Mükeys köyüne gelmiş, buradan atlı bir jandarma ile birlikte Yermük Vadisi'ne hareket etmiştir. Mükeys köyünden 50 km. uzaklıktaki Der'a'ya gitmek için geçilmesi zorunlu bir vadi olan Yermük, çöl ikliminde yazları geçilmesi oldukça zor bir coğrafi yapıya sahiptir. İki at, jandarma personeli ve Selahattin Adil, geçilen çöl vadisinde sıcağın ve susuzluktan devam edemeyecek duruma gelmiş, uzaktan gördükleri bir kadının yanında bulunan içi su dolu keçi tulumları sayesinde hayatta kalmışlardır. Bu kadın yanındaki sularla yola devam edebilmelerini sağlamış, Der'a'ya ulaşabilmek için gitmeleri gereken yolu tarif etmiş ve böylece Selahattin Adil ve jandarma Der'a kasabasına ulaşabilmiştir. Ancak bu çetin yolculuk sebebiyle Selahattin Adil'in vücudunu ateş sarmış, halsizlik ve kırgınlık başlamıştır. Tedavi için trene bindirilerek Şam'a gönderilmiş, okuldan tanıdığı Şam'lı bir arkadaşının evinde kalmıştır. Doktor, muayene esnasında Selahattin Adil'in ağzının ve dilinin yer yer çatlayarak kalın bir deri tabakasıyla kaplanmış olduğunu görmüş, kötü bir hastalığın başlangıcı olduğuna kanaat getirerek cehennem suyu (Gümüş nitrat)⁶⁵ ile ağzını yıkamıştır. Selahattin Adil on beş gün ağzını kullanamamış, kaşıkla boğazına akıtılan muhallebi ile hayatını devam ettirebilmiştir. Bu rahatsızlığa "İdyosenkrazi"⁶⁶ teşhisi konmuş, sonraki hayatı boyunca içeriğinde bu hastalık için zararlı maddeler olan ilaçları kullanması yasaklanmıştır.⁶⁷

Belli bir müddet sonra yeni tayin yeri olarak Hicaz demiryolunun 495-535'inci kilometreleri arasındaki kısmı hazırlamakta olan 14'üncü Şube'ye ataması yapılmış, 6 Kasım 1904 Çarşamba günü Maan'a hareket etmiştir. Der'a, Nusayyip, Magrik, Hazinettüs Sam'ra, Zerka, Amman, Kasir, Cize, Debga, Hanizibip, Katrani, El Hassa, Aneze istasyonlarından geçerek 8 Kasım Cuma gecesi Maan'a ulaşmıştır. Maan, Ma'an-ı Şami ve Ma'an-ı Mısri adlarında iki grup köyden meydana gelmektedir. Demiryolu çalışmaları esnasında; Necip Bey'in şefi olduğu 14'üncü Şube Ma'an-ı Şami'ye, Mühendis Cevdet Bey'in şefi olduğu 13'üncü Şube de Ma'an-ı Mısri'ye yerleşmiştir.⁶⁸

Maan'da Selahattin Adil ile birlikte görev yapan Ahmet İzzet Bey'in⁶⁹ Hudeyde'ye tayini çıkmıştır. 7 Ocak 1905 gecesi Ahmet İzzet Bey'i Şam'a uğurlamak için tren istasyonuna

⁶⁴ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.50.

⁶⁵ Gümüş nitrat en önemli [gümüş](#) tuzudur. [Tıpta](#) dağlamak maksadıyla kullanılmakta olup, [antibakteriyel](#) özelliği vardır. Ayrıca deriyi ve organik maddeleri karartmada tercih edilmektedir. Deriyi kararttığından [cehennem taşı](#) veya suyu ismini almıştır.

⁶⁶ İdyosenkrazi; kişinin, bir ilaç ya da maddeye karşı, normale uymayan bir reaksiyonudur. Örneğin, allerji bazı kişilerde görülen, normal kişilerde rastlanmayan proteine karşı bir idyosenkrazidir.

⁶⁷ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.48-53.

⁶⁸ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.53-54.

⁶⁹ Ahmet İzzet Furgaç hakkında detaylı bilgi için bkz. **Birinci Dünya Savaşı'na Katılan ...**, C.3, s.13-15; Ahmet İzzet Paşa, **Feryadım**, Yay. Hzl. Süheyl İzzet Furgaç - Yüksel Kanar, C.2, Nehir Yay., İstanbul, 1993; Metin Ayışığı, **Mareşal Ahmet İzzet Paşa (Askerî ve Siyasi Hayatı)**, TTK. Yay., Ankara, 1997.

geldiklerinde, Selahattin Adil de ayrılmak istediğini belirterek Şam'a gitmiştir. Maan'dan ayrılma kararında şubedeki işlerin azalması ve yüksek maaş alan mühendislerin ortamında Selahattin Adil'in maaşının yeterli olmaması etkili olmuştur.⁷⁰

Hicaz Demiryolu İnşaat Nazırı ve Hicaz Vali Komutanı Kâzım Paşa (Müşir, Mareşal)'nın ısrarı üzerine 7 Nisan 1905 tarihine kadar Der'a yol merkezinde çalıştıktan sonra bu görevinden istifası kabul olmuştur. 7 Mayıs 1905'te⁷¹ 5'inci Ordu Kurmay Başkanlığı emrine tayini çıkmıştır. Ancak bu görevin askerlik hayatını sönükleştireceğini düşünerek, merkezi Selanik'te bulunan Atik 3'üncü Orduya tayin istemiş, bu talebinin Bakanlıkça kabul edilmesi sonucu 9 Eylül 1905'te Padişah Buyruğu ile Selahattin Adil'in tayini çıkmıştır.⁷² 15 Temmuz 1905 Cuma günü bulunduğu bölgeden Kosova Vapuru ile hareket etmiş ve 20 Temmuz'da İstanbul'a ulaşmıştır.⁷³

2.3. Makedonya 3'üncü Ordu Eşkya Takip Müfettişliği

Selahattin Adil, İstanbul'da birkaç gün kaldıktan sonra 3'üncü Ordu'ya katılmak için Selanik'e hareket etmeyi planlamaktadır. Ancak babasının İstanbul'a atanmasını istemesi üzerine Savunma Bakanlığı'ndan yeni atama yapılmaya kadar üç aylık izin almıştır. Atama kararı çıkmadığından Selahattin Adil, 9 Ocak 1906'da trenle yola çıkarak Uzunköprü-Dedeağaç güzergâhını takiben 11 Ocak'ta Selanik'e gelmiş, önce Emperyal Otel'inde sonra da İngiltere Oteli'nde kalmıştır.⁷⁴

Ordu Karargâhı tarafından atamasının İzzet Samih Bey'in yerine Makedonya Nevrekop'ta bulunan Eşkya Takip Müfettişliğine yapılması üzerine, 29 Ocak 1906'da 9'uncu Tümen merkezinin bulunduğu Serez'e⁷⁵ hareket etmiştir. 30 Ocak'ta 9'uncu Tümen Komutanı İbrahim Paşa'yı ziyaret ettikten sonra, 1 Şubat'ta Nevrekop'a hareket etmiştir. Nevrekop'a ulaştığında kendisinden önceki komutan İzzet Samih Bey'in birlikte oturduğu Doktor Yüzbaşı Hüsnü Bey'in evine yerleşmiştir.⁷⁶

Nevrekop, 66'ncı Piyade Alayının merkezidir. Makedonya'nın sakin bir bölgesi olmasına rağmen, Bulgar sınırındaki Razlık Kasabası, Cumal-i Bala ile Menlik kazalarına yakın olması

⁷⁰ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.68.

⁷¹ Gnkur. Başkanlığının "Mektup" konulu biyografi mektubu.

⁷² MSB Arşiv Müdürlüğü'nün "M.Salahattin Adil" konulu safahat belgesi; Gnkur. Başkanlığının "Mektup" konulu biyografi mektubu; Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.68; Balkan eşkıya ve çeteleriyle mücadele kapsamında genç subaylara öncelik verildiğinden Harp Okulu'ndan mezun olan subayların genellikle ilk kıta görev yeri Makedonya - Balkanlar bölgesi olmaktadır. **Hareket Ordusu Ve Kurmay Yüzbaşı Mustafa Kemal**, ATASE Yay., 2. Baskı, Gnkur. Bsm., Ankara, 2011, s.4.

⁷³ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.70.

⁷⁴ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.70.

⁷⁵ Serez (**Serres**); **Yunanistan**'ın **Orta Makedonya** bölgesinde bir şehir ve aynı adı taşıyan ilin merkezidir. **Osmanlı Devleti** döneminde **Balkanlar**'ın en önemli merkezlerinden biridir. Selanik eyalet, Serez sancak, Nevrekop kazadır.

⁷⁶ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.71-72.

ve çetelere barınak olan Prine Dağları'nın eteğinde bulunmasından dolayı eşkıya faaliyetleri yönünden hassas bir konumdadır. Birbirine zıt politikalar izleyen Virhovist ve Sanralist Bulgar partilerinin rekabetleri sebebiyle Cumal-i Bala ile Menlik kazalarında çatışmalar yaşanmaktadır.⁷⁷

Selahattin Adil 18 Şubat'ta Eyüp Sabri Akgöl'ün (Ohrili) komutanı olduğu Piyade Bölüğü ile Teşova'ya⁷⁸ yerleşmiştir. 9-11 Mart 1906 tarihleri arasında sorumluluk bölgesini tanımak amacıyla 65'inci Alay merkezi olan Razlık'ta kalmıştır. Nevrekop'taki alayın yerleştiği Dranova'ya gitmek için yola çıktığında Kaynata Deresini geçmek gerekmiştir. Yanında bulunan atlılardan biri mevsim nedeniyle yükselen dereyi geçmek için atını suya sürmüştü fakat akıntıya kapılmıştır. Mehmetçik tüfeğini başının üzerine kaldırarak hayatı pahasına korumuş, ağaç dallarına tutunarak kurtulmuş, atı da karşı sahile çıkabilmiştir. Selahattin Adil kurtulmalarına çok sevindiğini, Mehmetçiğin fedakârlığını görürken hayatını kaybetmesinden duyacağı vicdan azabından kurtulduğunu belirtmiştir.⁷⁹

Kresne Boğazı bölgesindeki Grançar'da askeri birliklerin ayrılmasını müteakip Sandanski'nin⁸⁰ (Sandaleski) çetesi Drakalova mahallelerinden birini basmış, askerler için bilgi toplayan bir köylüyle hamile karısını öldürmüştür. Ertesi sabah, Selahattin Adil Hüsnü Bey'in bölüğü ile birlikte iken Gergeviçe Deresi'nde çete ile karşılaşmıştır. Çatışma öğleye kadar sürmüştü, çete üyeleri basan sisten istifade ile kaçmış, şehit veya yaralı olmamış, çeteden geriye sadece kan izleri kalmıştır. Selahattin Adil'in ilk çatışması böyle gerçekleşmiştir.⁸¹

Selahattin Adil, 8 (20)⁸² Mart 1906'da yayınlanan Padişah Buyruğu ile İstanbul Harp Okulu "Ordu ve Teşkilat" dersi öğretmen yardımcılığına tayininin çıktığını Nevrekop'a geldikten birkaç gün sonra öğrenmiştir.⁸³

---

⁷⁷ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.72; 1895 yılından itibaren Makedonya Komitesi görüş ayrılıkları nedeniyle ikiye bölünmüştür. Virhovist'ler, komitacı Sarafof ve Garvanof'ın başını çektiği, ne pahasına olursa olsun Makedonya'yı Bulgaristan'a katmak ve anavatan saydıkları Bulgaristan'ı büyütmek arzusunda olan gruptur. Sanralist'ler, Sandanski liderliğinde Makedonya'nın istiklali için mücadele eden gruptur. **İttihad ve Terakki İçinde Dönemler**, Anl. Galip Vardar - çev. Samih Nafiz Tansu, Yeni Zamanlar Yay., İstanbul, 2003, s.20; **Tarihte Türk-Bulgar İlişkileri**, ATASE Yay., Gnkur. Bsm., Ankara, 2004, s.73.

⁷⁸ Tetova veya Kalkandelen olarak da adlandırılan yerleşim yeri Makedonya'nın kuzeybatısındadır.

⁷⁹ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.72-73.

⁸⁰ Yane Sandanski (31 Mayıs 1872 - 22 Nisan 1915); Bulgaristan ve Makedonya'nın milli kahramanı olup, Bulgaristan'daki Makedon göçmenlerin lideri olarak Osmanlı Devleti'ne başkaldırmıştır. Ancak, Makedonya'nın Bulgaristan'a katılmasına taraftar olmayan Sandanski 31 Mart olayında 1200 kişilik silahlı gücüyle Drama gönülleri arasında Hareket Ordusu'ndaki Miralay Hasan İzzet Bey'in komutasına girmiştir. Günümüzde güneybatı Bulgaristan'da Yukarı Cuma iline bağlı bir bölgeye ismi verilmiştir. [Soner Yalçın](#), " 'Osmanlı'nın Öcalan'ı' Yane Sandanski", **Hürriyet Gazetesi**, 26.07.2009.

⁸¹ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.79-80.

⁸² **Türk İstiklal Harbi'ne Katılan ...**, s.130.

⁸³ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.82.

2.4. Harp Okulu Öğretmenliği ve İttihat Terakki Çalışmaları Dönemi

Selahattin Adil tayininin çıkması üzerine Nevrekop'tan önce Selanik'e sonra İstanbul'a gelerek Haziran sonunda yeni görevine başlamıştır.⁸⁴

Osmanlı'da 7 Ekim 1808'de Sened-i İttifak'la başlayan demokratikleşme hareketleri, 3 Kasım 1839'da Tanzimat Fermanı ve 28 Şubat 1856'da Islahat Fermanı ile devam etmiş, ilk meşrutiyet (Anayasal rejim) 23 Aralık 1876'da ilan edilmiş, fakat 18 Mart 1877'de açılan Millet Meclisi 1877 Osmanlı-Rus savaşı sebebiyle 14 Şubat 1878'de kapatılmıştır. Ancak Kanun-i Esasi isimli anayasa kaldırılmamıştır.⁸⁵

1906 yılında 3'üncü Ordu subaylarının da aralarında bulunduğu bir grup tarafından Selanik'te kurulan Osmanlı Hürriyet Cemiyeti, kısa zamanda gelişmiş, Ahmet Rıza Bey grubuyla birleşerek İttihat ve Terakki Cemiyeti adını almıştır. İttihat ve Terakki hareketi, cins ve mezhep farkı gözetmeksizin milleti Osmanlılık çerçevesinde birleştirip hürriyet, eşitlik ve adalet ilkelerine dayanarak yenileşmeyi hedeflemiştir.⁸⁶

Dönemin Askeri Okullar Müfettişi Zülüflü İsmail Paşa'nın girişimleriyle İstanbul, Edirne, Manastır, Erzincan ve Şam'da Harp Okulları açılmış ve eğitici olarak Selahattin Adil ile birlikte genç kurmay subaylar seçilmiştir. 2'nci Ordu Kurmaylığından Yüzbaşı Kâzım (Karabekir)⁸⁷ de bunlardan biridir. Zamanla Kâzım Yüzbaşı ile Selahattin Adil arasında derin bir dostluk başlamış, Selahattin Adil'e İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne katılmayı önermiş, Selahattin Adil de kabul etmiştir. Selahattin Adil, tatillerin Perşembe öğleden sonraları ile Cuma günleri olduğu dönemlerden bir Cuma tatilinde Kâzım Karabekir'in evinde Kur'an ile silaha el basarak cemiyete katılmıştır. Kendisi de daha sonra başbakanlık yapacak olan Rauf Orbay'ın⁸⁸ cemiyete katılmasına vesile olmuştur.⁸⁹

Okul ve öğretmenlik dönemi Selahattin Adil için genel olarak sakin geçen iki seneden ibarettir. Bu dönemde, 9 Cemaziye'l-ahir⁹⁰ 1324 (H.) (M. 31 Temmuz 1906) tarihinde

⁸⁴ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.82.

⁸⁵ Orhan Avcı, "İkinci Meşrutiyet Devrinin Türk Demokrasi Tarihindeki Yeri", **Askeri Tarih Bülteni**, ATASE Yay., Y.25, S.48, Gnkur. Bsm., Ankara, Şubat 2000, s.89-96; **Türk Silahlı Kuvvetler Tarihi, III'üncü Cilt 6'ncı Kısım (1908-1920)**, ATASE Yay., Gnkur. Bsm., Ankara, 1996, s.3, 7.

⁸⁶ İttihat ve Terakki Cemiyeti hakkında geniş bilgi için bkz. Sina Akşin, **Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, İmge Kitabevi, 3. Baskı, Ankara, 2001; Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasi Partiler**, C.1, Hilal Matbaacılık, İstanbul, 1984, s.19-37; Şükrü Hanioglu, **Bir Siyasal Örgüt Olarak İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889 - 1902)**, İletişim Yay., İstanbul, 1985, s.173-202; Feroz Ahmet (Ahmad), **İttihat ve Terakki**, Çev. Nuran Yavuz, Kaynak Yay., İstanbul, 1984, s.17-36; Hasan Babacan, **Mehmed Talât Paşa 1874-1921 (Siyasi Hayatı ve İcraatı)**, TTK. Yay., Ankara, 2005. s.3-4.

⁸⁷ Musa Kâzım Karabekir hakkında detaylı bilgi için bkz. **Birinci Dünya Savaşı'na Katılan ...**, C.3, s.240-243; Kâzım Karabekir, **Hayatım**, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2010; Raşit Çavaş, **İnsan ve Asker Kâzım Karabekir**, Yapı Kredi Yay., İstanbul, Nisan 2008.

⁸⁸ Hüseyin Rauf Orbay hakkında detaylı bilgi için bkz. **Birinci Dünya Savaşı'na Katılan ...**, C.3, s.412-415.

⁸⁹ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.83.

⁹⁰ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.83'de Cumadi El-Ahar olarak geçmektedir.

Selahattin Adil'in çok sevdiği babası vefat etmiştir. Selahattin Adil babasına olan hasretini ilerleyen yaşlarında dahi duyduğunu ifade etmiştir.⁹¹

Her sene Ramazan ayından önce başlayan genel sınavlar için İstanbul'dan diğer illerdeki harp okullarına müfettişler gönderilmektedir. Selahattin Adil de imtihanlar için 20 Şubat 1908'de⁹² Erzincan Harp Okuluna görevlendirilmiştir.⁹³ Selahattin Adil bu görev esnasında İttihat ve Terakki Cemiyeti propagandası yapmayı ihmal etmediğini belirtmiştir.⁹⁴

2'nci Abdülhamit'in sadık adamlarından Arnavut Şemsi Paşa 24 Haziran 1324 (7 Temmuz 1908) tarihinde Manastır'da postaneden çıkarken (Teğmen) Atıf Bey tarafından öldürülmüş⁹⁵, müteakiben Meşrutiyet ilan edilmiştir. Meşrutiyetin ilanı nedeniyle İstanbul'daki okulların dersleri ve imtihanları tatil ettiği haberi Erzincan'a da ulaşmıştır. Rejim değişikliğinin öğrencilerle ilgisi olmadığını düşünen öğretim kurulu imtihanların normal olarak yapılmasını düşünmüşse de, öğrenciler Meşrutiyet akımından dolayı bir gün öğle arasında ayaklanmış, imtihanlar bu nedenle Erzincan'da da ertelenmiştir. Görevine devam edemeyeceğini düşünen Selahattin Adil durumu telgrafla bildirerek İstanbul'a dönmüştür. Çok hızlı açılan şubelerden biri olan Şerif Paşa başkanlığındaki Pangaltı İttihat ve Terakki Cemiyeti toplantısına katılmış ve İstanbul Merkez Kuruluna seçilmiştir. Oluşturulan bir heyetle bölge bölge dolaşarak İstanbul milletvekillerinin tespiti için çalışmıştır.⁹⁶

2.5. 2'nci Ordu ve Yıldız Koruması Görevleri

4 Kasım (24 Ekim)⁹⁷ 1908'de Selahattin Adil kıdemi dolayısıyla binbaşı olmuş, Cirsi Mustafa Paşa'da konuşlu Atık 2'nci Ordu 13'üncü Alay 3'üncü Tabur Komutanlığına tayini çıkmıştır.⁹⁸

Artık ihtilal devri geçmiş, meşrutiyet kurulmuştur. Ordu mensuplarının siyasetle uğraşmasının zararlı ve tehlikeli olduğunu düşünen Selahattin Adil, ani bir kararla İttihat ve Terakki Cemiyeti ile bağlantısını kopararak yeni görev yerine hareket etmiştir. Kadroları boş olan karargâhı Mustafa Paşa'daki 4'üncü Tümenin Kurmay Başkanlığı ve Bulgaristan Sınır Komiserliği de asli görevi yanında ikiz görev olarak Selahattin Adil'e verilmiştir.⁹⁹

⁹¹ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.84. Babasının vefat yılı olarak hatıratında verilen tarihin yanına (1907) yazılmıştır. Ancak tarih dönüşümünde yukarıdaki gibi 1906 yılı olmalıdır. Selahattin Adil'i hafızası yanıltmış olabilir.

⁹² Gnkur. Başkanlığının "Mektup" konulu biyografi mektubu; Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.68.

⁹³ BOA, Y.MTV., 304/69.

⁹⁴ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.84.

⁹⁵ Tefik Çavdar, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1839-1950)**, İmge Yay., Ankara, Ekim 1999, s.56; Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.87.

⁹⁶ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.88-90.

⁹⁷ **Türk İstiklal Harbi'ne Katılan ...**, s.130.

⁹⁸ Gnkur. Başkanlığının "Mektup" konulu biyografi mektubu.

⁹⁹ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.91.

2'nci Ordu Komutanlığına Nazım Paşa¹⁰⁰ atanmıştır. Nazım Paşa'nın ordu bünyesinde icra edilen kış uygulamalarına kendisinin bizzat katılmasıyla birlikler durgunluktan kurtulmuş, canlanmıştır. Ancak, Edirne'de İttihat ve Terakki merkezinin subaylar yönetiminde bulunması ve partililik zihniyetinin önemli rol oynaması, Nazım Paşa aleyhinde akımlar oluşturmuştur. Bu konudan dolayı subaylar arasında anlaşmazlıklar başlamış, Nazım Paşa İstanbul'a gitmiştir. Edirne'de Nazım Paşa ile ilgili yapılacak toplantıya, 4'üncü Tümenin delegeesi olarak Selahattin Adil ve Kırkkilise (Kırklareli)'deki 20'nci Tümenin Kurmay Başkanı Nihat Bey birlikte gitmiştir. Sultan Selim (Selimiye) Camii yakınındaki büyük ordu gazinosunda yapılan toplantıda lehte ve aleyhte tartışmalar olmuş, ordu subay topluluğu birbirine zıt iki gruba ayrılmış, bu durum Selahattin Adil'e Nazım Paşa geri dönse bile anlaşmazlıkların süreceği kanaati uyandırmıştır. Tartışmalar 4'üncü Tümenin bildireceği görüş ile dengeleri bir taraf lehine değiştirecek hal almıştır. Son konuşmacı olan Selahattin Adil, Nazım Paşa'nın şahsı, çalışması ve orduda meydana getirdiği canlılığı överek aleyhindekileri kızdırdıktan sonra, ordunun hayat ve geleceğinin ancak subay topluluğunun aynı fikirde olarak askerlik göreviyle uğraşmasına bağlı olduğunu belirtmiştir. Bir babanın tutum ve davranışı oğulları arasında anlaşmazlık ve bozgunculuğa sebep olarak aile yuvasının menfaat, huzur ve düzenini bozacak bir duruma getirmişse, babanın gözden çıkarılmasının aile hayatı için daha akıllıca bir hareket olacağını eklemiştir.¹⁰¹ Müteakiben Nazım Paşa Ordu Komutanlığından ayrılarak Salih Paşa Komutan olmuştur.

4'üncü Tüme Kurmay Başkanı atanması nedeniyle, Selahattin Adil bu görevi bırakarak kendi taburunun eğitim ve öğretimi ile uğraşmaya başlamıştır.¹⁰²

Yemen gibi uzak bölgelerde askerlik yapanlar, bazen zorunlu sürelerini doldurmalarına rağmen mali imkânsızlıklar nedeniyle birliklerden gönderilememiştir. Bu durum sekiz seneye kadar terhislerinin gecikmesine sebep olmuş, zamanı dolan erlerin terhis olma istekleri artarak devam etmiş, tepki olarak "Yumuşak İsyân"¹⁰³ adı verilen bir takım davranışlar zaman zaman meydana gelmiştir.¹⁰⁴

Meşrutiyetin ilanı ve sansürün hafiflemesi ile hürriyet havası her yeri kaplamıştır. Bazı birliklerde bu gibi etkilerle disiplinsizlik baş göstermiş, başkaldırmalara engel olmak için İstanbul'da gruplar halinde geciken terhisler ifa edilmeye başlanmıştır. İstanbul'da terhislerin başladığı haberinin yayılması Selahattin Adil'in Tümeninde de etkisini göstermiş, "Terhis

¹⁰⁰ Nazım Paşa hakkında detaylı bilgi için bkz. **Türk Harp Tarihi Derslerinde Adı Geçen Komutanlar**, s.51-57; **Balkan Savaşı'na Katılan Komutanların Yaşam Öyküleri (Alay ve Daha Üst Birlik Komutanları)**, ATASE Yay., Gnkur. Bsm., Ankara, 2004, s.3; Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.93.

¹⁰¹ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.92-93.

¹⁰² Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.93.

¹⁰³ Ahmet Turan Alkan, **İkinci Meşrutiyet Devrinde Ordu ve Siyaset**, Ufuk Yay., İstanbul, 2001, s.105.

¹⁰⁴ İhsan Burak Birecikli, **Yüzcüncü Yılında II. Meşrutiyet'in İlanı Üzerine Bir İnceleme**, G.Ü. **Akademik Bakış Dergisi**, S.3, C.2, Kış 2008, s.215; **Balkan Harbi**, ATASE Yay., Gnkur. Bsm., Ankara, 1979, s.16-17.

İsteriz” naraları ile hizmet süresi dolan erler eğitime çıkmamaya başlamıştır. Selahattin Adil, bu gergin ortamda geceleri yatarken tabancasını yastığının altına koymak zorunluluğunu hissetmiştir. On gün kadar devam eden bu durum terhislerin başlamasıyla son bulmuştur.¹⁰⁵

Makedonya olayları, Reval görüşmesi ve yarattığı tepkiler, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin mücadelesinin son safhası ve Sultan Abdülhamit'in aldığı önlemler, Müşir (Mareşal) Tatar Osman Paşa'nın Manastır Fevkalade Komutanlığına atanması, İzmir'den Makedonya'ya getirilen kuvvetlerin tenkil (Bastırma) harekât emrine karşı gelmeleri, Kolağası Eyüp Sabri olayı ve Müşir Tatar Osman Paşa'nın dağa kaldırılması, Firzovik olayları, Serez ve Selanik olayları İkinci Meşrutiyeti hazırlamıştır.¹⁰⁶ Hazırlıklar sürerken İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin II'nci Abdülhamit'e uyguladığı baskı sonuç vermiş, 23 Temmuz günü İttihat ve Terakki Cemiyeti Selanik ve Manastır'da Meşrutiyeti ilan etmiştir. Bu durum karşısında II'nci Abdülhamit daha fazla direnemeyerek 24 Temmuz 1908'de Anayasayı yeniden yürürlüğe koyduğunu, Ayan Meclisi ile Mebuslar Meclisi'nin toplanmasına karar verdiğini açıklamıştır.¹⁰⁷ Böylece Meşrutiyet ikinci defa ilan edilmiştir.¹⁰⁸ İttihat ve Terakki tarafından Hassa askerlerine güvenilmediğinden meşrutiyetin korunması maksadıyla Selanik'te Kahraman-ı Hürriyet (Avcı) Taburları oluşturulmuş, 19 Ekim 1908'de¹⁰⁹ İstanbul'a gönderilen üç avcı taburu 13 Nisan 1912'de¹¹⁰ Mecidiyeköy'deki bugün İstanbul Teknik Üniversitesi Maden Fakültesi yerleşkesi olan Taşkılla'ya yerleştirilmiştir.¹¹¹ Ancak Avcı Taburları meşrutiyetin yeniden yürürlüğe girmesi nedeniyle 31 Mart 1325 (13 Nisan 1909)'de

¹⁰⁵ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.93-94.

¹⁰⁶ **TSKT. III'üncü Cilt 6'ncı Kısım (1908-1920)**, s.9-19.

¹⁰⁷ Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılabı Tarihi**, C.1, 2.Ks., TTK. Bsm., Ankara, 1991, s.20-21; Yılmaz Altuğ, **Siyasi Tarih Ders Notları (1776-1920)**, Filiz Yay., İstanbul, 1977, s.162; **1911 - 1912 Osmanlı - İtalyan Harbi ve Kolağası Mustafa Kemal**, Türk Asker Büyükleri ve Türk Zaferleri Seri No:10, ATASE Yay., Gnkur. Bsm., Ankara, 1984, s.12; **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri Osmanlı - İtalyan Harbi (1911 - 1912)**, ATASE Askeri Tarih Yay. Seri No:5, Gnkur. Bsm., Ankara, 1981, s.12; Nihat Erim, **Devletler Arası Hukuk ve Siyasî Tarih Metinleri Osmanlı İmparatorluğu Antlaşmaları**, A.Ü. Hukuk Fakültesi - TTK. Yay., C.1, Ankara, 1953, s.448; **TSKT. III'üncü Cilt 6'ncı Kısım (1908-1920)**, s.19-20; **Balkan Harbi (1912 - 1913) Harbin Sebepleri, Askerî Hazırlıklar ve Osmanlı Devleti'nin Harbe Girişi**, 2. Baskı, C.1, Gnkur. Başkanlığı Yay., Gnkur. Bsm., Ankara, 1993, s.59.

¹⁰⁸ 2'nci Meşrutiyetin ilanı bu nedenle bazı kaynaklarda 23 bazılarında 24 (Temmuz 1908) olarak değişik verilmektedir.

¹⁰⁹ M. Naili Turfan, **Jön Türklerin Yükselişi**, çev. Mehmet Morali, Alkım Yay., İstanbul, 2005, s.188.

¹¹⁰ **TSKT. III'üncü Cilt 6'ncı Kısım (1908-1920)**, s.43.

¹¹¹ Y.H.Bayur, **Türk İnkılabı Tarihi**, C.1, 2.Ks., s.141; Ecvet Güresin, **31 Mart İsyanı**, Habora Yay., İstanbul, 1969, s.43; Süleyman Şefik Paşa, **Hatıratım, Başıma Gelenler ve Gördüklerim, 31 Mart Vak'ası**, çev. - Yay. Hzl. Hümevra Zerdecı, Arma Yay., İstanbul, 2004, s.166.

“Şeriat isteriz”¹¹² diyerek meşrutiyete karşı isyan başlatmıştır. Tarihe bu olay 31 Mart Vakası olarak geçmiştir.¹¹³

İsyanı bastırmak için Selanik’te 14-15 Nisan tarihlerinde Hareket Ordusu kurulmuştur.¹¹⁴ Hareketin başarısı için kıtaları trenle Hadımköy’e naklederek Hadımköy Halkalı mıntıkasında toplanma, vaziyete göre İstanbul’u işgal etmek üzere ileri harekâta başlama ve asi kıtaları silahtan tecrit etme kararları alınmıştır.¹¹⁵

Selahattin Adil’in mensubu olduğu Alaya ilk grupla hareket emri verilmesi üzerine hazırlıklara başlanmıştır.¹¹⁶

Hareket Ordusu’nun İstanbul’a gönderilmesinde Dedeâğaç¹¹⁷ hareket üssü olarak kabul edildiğinden¹¹⁸ Alay trenle Makedonya Cisri Mustafa Paşa’dan Dedeâğaç’a doğru harekete başlamıştır. Yolculuk esnasında, Yemen’de şehit olan Tümgeneral Çerkeş Mehmet Paşa’nın oğlu aynı taburdan Birinci Bölük Komutanı Hakkı Bey, bölük olarak 31 Mart İsyanı’nı bastırmak için Selanik’te hazırlanıp İstanbul’a gelen Hareket Ordusu’na katılmak istediklerini söyleyerek Selahattin Adil’e fikrini sormuştur. Selahattin Adil de kendisi gibi düşündüğünü, fakat son kararını Edirne’de vereceğini belirtmiştir. Selahattin Adil ikisi arasında geçen bu konuşmadan aynı trendeki Alay Komutanı’nın bilgisi olmadığını belirtmiştir.¹¹⁹

Selahattin Adil, Edirne’nin bir istasyonu olan Karaâğaç’da, Levazım Binbaşı Rıza Bey’e Ordu Komutanlığının bu husustaki düşüncesini sormuştur. Rıza Bey, Selanik’teki birliklerin Hareket Ordusu’na katılmaları konusunda Nazım Paşa’nın yerine 2’nci Ordu Komutanlığına atanan Salih (Hulusi) Paşa’nın tereddütleri olduğunu söylemiştir.¹²⁰

2’nci ve 3’üncü Orduların İstanbul’a asker göndermeleri planlanmıştır.¹²¹

¹¹² Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi, İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı (1908-1918)**, TTK. Yay., C.IX, II.Bölüm, Ankara, 1988, s.85; Necdet Aysal, “Örgütlenmeden Eyleme Geçiş: 31 Mart Olayı”, A.Ü. TİTE **Atatürk Yolu Dergisi**, S.37-38, Mayıs-Kasım 2006, s.27; Neşe Düzel, Pazartesi Konuşmaları, “Cemil Koçak: ‘En Sivil, Abdülhamit Dönemiymi’”, **Taraf Gazetesi**, 09.11.2009; **Balkan Harbi (1912-1913) Harbin ...**, s.60; Detaylı bilgi için bkz. Rıza Nur, **Hayat ve Hatıralarım**, İşaret Yay., C.I, İstanbul, 1992.

¹¹³ İsrail Kurtcephe - Aydın Beden, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, Alp Yay., 2’nci Baskı, Ankara, 2007, s.68; Sadi Borak, “31 Mart Vakasının Çıkış Nedenleri Üzerine Çeşitli Yorumlar ve Atatürk ve Hareket Ordusu Üzerine Orgeneral İzzettin Çalışlar’ın Bir Makalesi”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C.VIII, S.23, Ankara, 1992, s.357-371; Sina Akşin, **31 Mart Olayı**, D.T., A.Ü. Sosyal Bilimler Fakültesi Yay., Ankara, 1970, s.50.

¹¹⁴ Sıddık Yıldız, **Çıkışından Bastırılmasına Kadar 31 Mart İsyanı**, G.Ü. SBE Tarih Anabilim Dalı Y.L.T, Ankara, 2006, s.210; Hareket Ordusu hakkında geniş bilgi için bkz. **Hareket Ordusu Ve Kurmay Yüzbaşı Mustafa Kemal**.

¹¹⁵ ATASE, ATAZB: 44/2ad, 44/2ae, 44/2aa, 44/2ab; Sadi Borak, **a.g.m.**, s.362.

¹¹⁶ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.95.

¹¹⁷ [Yunanistan](#)’da [Batı Trakya](#)’da [Evros](#) (Meriç) ilinde bir liman kentidir.

¹¹⁸ **Hareket Ordusu Ve Kurmay Yüzbaşı Mustafa Kemal**, s.24.

¹¹⁹ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.95.

¹²⁰ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.95-96; 2’nci Ordu Komutanı Salih (Hulusi) Paşa olaylar karşısında endişelenmektedir. Kâzım Karabekir, **İttihad ve Terakki Cemiyeti Neden Kuruldu, Nasıl Kuruldu, Nasıl İdare Olundu?**, Yay. Hzl. Faruk Özerengil, İstanbul, 1982, s.446.

¹²¹ İzzettin Çalışlar (Emekli Orgeneral), “31 Mart Vakası ve Mustafa Kemal”, **Ulus Gazetesi**, 13 Nisan 1940.

Selahattin Adil, Levazım Binbaşı Rıza Bey'e, tabur olarak Hareket Ordusu'na katılma kararını verdiklerini, süratle komutanlığa giderek durumu bildirmesini ve trenin hareketine kadar emir bekleyeceklerini söylemiştir. Kısa bir süre sonra Rıza Bey trenle yolculuğa devam edilmesinin, Firecik İstasyonu'nda ordunun talimat vereceğinin haberini getirmiştir.¹²²

Tren Dedeğaç'ın Dimetoka kazasının bir nahiyesi olan Firecik İstasyonu'na geldiğinde telgrafla Ordu Komutanlığının emri ulaşmıştır. Selahattin Adil'in taburunun Dedeğaç'a gidip hazırlanması ve Selanik'ten ilk trenle gelecek olan Muhtar Bey'in¹²³ birliğini izleyerek Hadımköy'e hareket etmesi emredilmiştir.¹²⁴

1700 askerin bulunduğu iki trenle ilk Hareket Ordusu birliği 15 Nisan 1909 Perşembe gecesi Kurmay Binbaşı Muhtar Bey komutasında Selanik'ten yola çıkmıştır.¹²⁵

Dedeğaç'a gelindiğinde Selahattin Adil alay subaylarınca aldıkları kararı ve Ordu Komutanlığının emrini Alay Komutanı Anadoluhisarlı Yarbey Yusuf Bey'e söylemiştir. Yusuf Bey kendisine haber verilmeyişine çok üzülmüş, ancak yardımda bulunacağını söylemiştir. Çalışmalar neticesinde alaydan mevcudu 800'e varan bir tabur oluşturulmuştur.¹²⁶

Selanik treni geldiğinde trende lacivert temiz kıyafetli ve tam teçhizatlı jandarma taburundaki er kıyafetli subaylar dikkat çekmiştir.¹²⁷

Selahattin Adil, kendisinden bir alt sınıfta okuyan Muhtar Bey'le daha önceden tanışmaktadır. Muhtar Bey'e tabur olarak ordudan aldıkları emri ileterek isyanla ilgili bilgi istemiştir. Alay Komutanı¹²⁸ Kurmay Binbaşı Muhtar Bey Selahattin Adil'e Çatalca müstahkem mevki birliklerinin isyana katılmış olduğunu, bir mukavemet karşısında ilk önce İstanbul Çatalca ilçesinin bir köyü olan Bahşayış'deki tabyanın işgal edileceğini, kendi bulunduğu kademenin durumuna göre hareket edilmesi gerekeceğini, trenle Hadımköy'e kadar gitmenin tehlikeli olabileceğini ve 3'üncü Ordudan tertip edilen çeşitli birliklerin gruplar halinde yola çıkarıldığını söylemiştir. Dedeğaç'tan ilk grubun hareketini müteakip ikinci kademe olarak Selahattin Adil'in taburu da İstanbul'a doğru harekete başlamıştır.¹²⁹

---

¹²² Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.96.

¹²³ Muhtar Bey, 31 Mart isyanında Hareket Ordusu önemli karakterlerindedir. Rumeli Ordusunun Selanik'ten İstanbul'a hareket eden ilk kuvvetlerinin kumandanı Binbaşı Muhtar Bey, 31 Mart isyanında çatışma sırasında nereden geldiği anlaşılamayan bir kurşunla vurularak şehit olmuştur. 26 Nisan 1909 tarihli 5358 numaralı **İkdam gazetesi**.

¹²⁴ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.96.

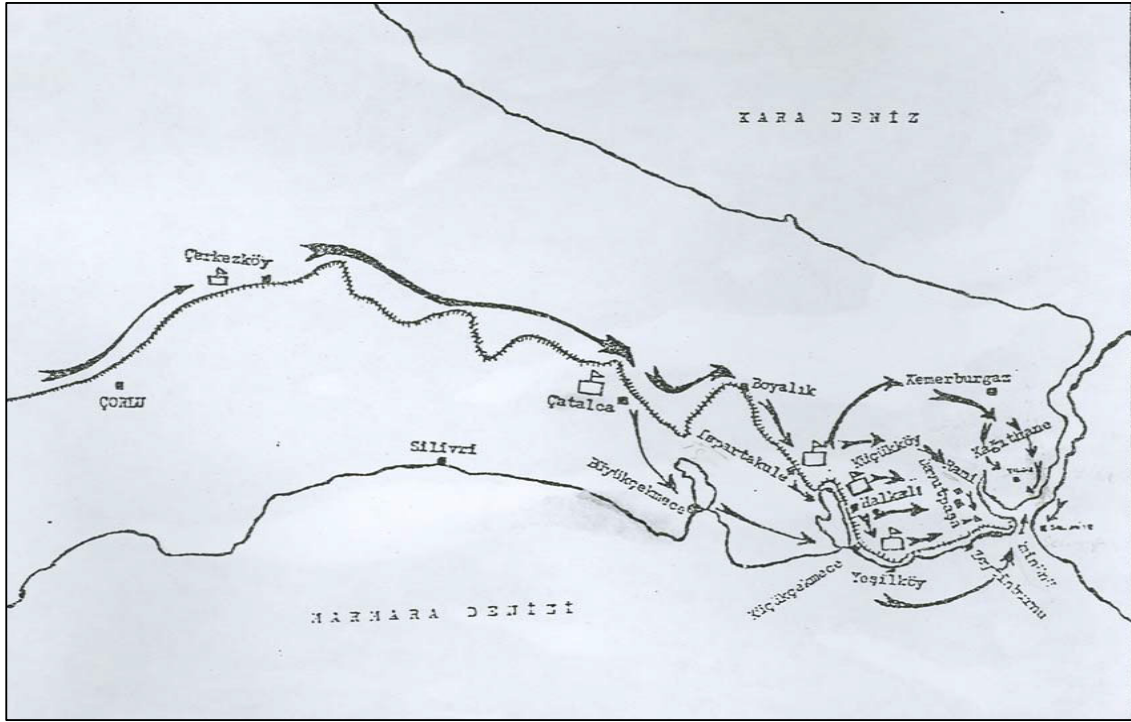
¹²⁵ Zekeriya Türkmen, **Osmanlı Meşrutiyetinde Ordu - Siyaset Çatışması**, İrfan Yay., 2. Baskı, İstanbul, 1999, s.43; Ali Cevat, **İkinci Meşrutiyetin İlanı ve Otuzbir Mart Hadisesi, II. Abdülhamid'in Son Mabeyn Başkâtibi Ali Cevat Bey'in Fezlekisi**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu TTK. Yay., Ankara, 1991, s.185.

¹²⁶ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.96.

¹²⁷ Sait Paşa, **Sait Paşa'nın Hatıratı**, C.2, 2. Kısım, Dersaadet (İstanbul), 1328, s.475.

¹²⁸ Muhtar Bey Selahattin Adil'in hatıratında Birinci Mürettep Alay Komutanı olarak belirtilirken, ismi geçen alayın komutanı (ATAŞE, ATAZB, 44/2-2aa)'daki harp ceridesinde Kurmay Binbaşı Mümtaz Bey olarak geçmektedir.

¹²⁹ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.97.

Şekil 2.2: Hareket Ordusu Birliklerinin İstanbul'a Giderken Takip Ettikleri Güzergâh

Kaynak : **Hareket Ordusu Ve Kurmay Yüzbaşı Mustafa Kemal**, ATASE Yay., 2. Baskı, Gnkur. Bsm., Ankara, 2011, s.73

Hareket Ordusu'nun bir bölümü İstanbul surlarına ilerlerken, bir grubu da Alibeyköy'den hareket ederek Haliç'in kuzeyi - Kemerburgaz - Belgrad Ormanları - Bahçeköy - Baltalimanı sahili - Maslak istikametinde Yıldız Sarayı'na yönelecek şekilde planlama yapılmıştır.¹³⁰

2'nci Ordu askerleriyle Edirne'den gelen Kâzım Karabekir ile 3'üncü Ordu askerleriyle Selanik'ten gelen Muhtar Bey'in Çatalca'ya ulaşmasını müteakip, İstanbul'a girecek ordunun cepheleleri belirlenmiştir. 3'üncü Ordu birlikleriyle Muhtar Bey'e İstanbul Cephesi'nin, 2'nci Ordu birlikleri ile Kâzım Karabekir'e Beyoğlu ve Yıldız Cephesi'nin kontrolünün verilmesi kararlaştırılmıştır.¹³¹

Çatalca, Selanik ve Edirne'den gelecek birliklerin buluşma noktası olarak planlanmıştır. Tren İstanbul Çatalca Kabakça İstasyonu'na geldiğinde Selahattin Adil, müstahkem mevkiye kalan az sayıdaki erin mukavemet etmeden teslim olduğunu ve Muhtar Bey'in birliğinin Hadımköy'ü işgal ettiğini öğrenmiş, yola devam ederek Hadımköy'e gelmiştir.¹³² Hareket Ordusu komuta heyeti de 7 Nisan 1909 tarihinde Hadımköy'e gelerek ordu karargâhını burada kurmuştur.¹³³

¹³⁰ ATASE, ATAZB: 44/2an, 44/2ana.

¹³¹ Kâzım Karabekir, **İttihat ve Terakki Cemiyeti (1896-1909)**, Emre Yay., İstanbul, 1995, s.447-448.

¹³² Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.97-98.

¹³³ Yıldız, **a.g.t.**, s.211.

İstanbul'daki ayaklanmayı bastırmak için Selanik'te kurulan Hareket Ordusu Komutanlığını ilk olarak Hüseyin Hüsnü Paşa, müteakiben Mahmut Şevket Paşa,¹³⁴ Kurmay Başkanlığını da Önyüzbaşı (Kolağası) Mustafa Kemal (Atatürk) yapmıştır.¹³⁵ Kurmay Başkanı gerçekte Mustafa Kemal iken, bazı kaynaklarda daha çok ön plana çıkmasından dolayı Enver Paşa olarak anılmaktadır.¹³⁶

Bu harekette öncü komutanlar olarak Kurmay Yüzbaşı Mustafa Kemal (Atatürk), Kurmay Binbaşı Ali Fethi (Okyar), Kurmay Binbaşı Enver, Kurmay Binbaşı Ali Hikmet (Ayırdan) ve Kurmay Binbaşı Muhtar (Şehit) Beyler görev almıştır. Ayrıca Kurmay Binbaşı (Hafız) İsmail Hakkı, 2'nci Ordu'dan İsmet (İnönü) ve Kâzım (Karabekir) gibi genç subaylar da bazı birliklere komuta etmiştir.¹³⁷

Hareket Ordusu'na bağlı birlikler gruplar halinde Hadımköy'e ulaşmıştır. Mahmut Şevket Paşa, 3'üncü Ordu birliklerine komuta eden Hüsnü Paşa ve 2'nci Ordu birliklerine komuta eden Şevket Turgut Paşa karargâhları ile Hadımköy'e gelmiş, Drama gönüllü taburları ile bu tabura bağlı Rum ve Bulgar çetelerinin de katılması sonucu toplanma tamamlanmıştır. Ordu birlikleri aldıkları emir kapsamında çeşitli kollar halinde İstanbul'a doğru yürüyüşe geçmiştir.¹³⁸ Yeşilköy'e (Ayastefanos) yığınak yapmaya başlayan Hareket Ordusu'nun İstanbul üzerinde etkisi hissedilmiş, Feth-i Bülent torpidobotu, Ertuğrul Korveti, Asar-ı Tevfik Fırkateyni, Selahattin Adil'in ağabeyi Muzaffer (Adil) Bey'in kaptanı olduğu Peyk-i Şevket Gambotu ile diğer donanma birlikleri Yeşilköy açıklarında müttelik olduğu Mahmut Şevket Paşa'nın emrine girmiştir.¹³⁹

---

¹³⁴ Mahmut Şevket Paşa hakkında detaylı bilgi için bkz. **Türk Harp Tarihi Derslerinde Adı Geçen Komutanlar**, s.77-82.

¹³⁵ Bu konuda değişik bilgiler mevcuttur: Ordunun başına Hüseyin Hüsnü Paşa'nın, Kurmay Başkanlığına da Kurmay Yüzbaşı Mustafa Kemal'in getirilmesi kararlaştırılmıştır. ATASE, ATAZB, 44/2; Hareket Ordusu Komutanı Selanik 9'uncu Redif Fırkası (Tümeni) Komutanı Hüsnü Paşa'dır. Şevket Süreyya Aydemir, **Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa (1908-1914)**, Remzi Yay., 2. Baskı, C.II, İstanbul, 1976, s.164; Hareket Ordusu Komutanlığına Selanik 9'uncu Redif Fırkası (Tümeni) Komutanı Hüsnü Paşa ve Kurmay Başkanlığına da Kolağası Mustafa Kemal (Atatürk) tayin edilmiş ise de ordunun İstanbul'a gelmesinden sonra Kumandanlığa Birinci Ferik Mahmut Şevket Paşa ve Kurmay Başkanlığına da Enver Bey (Paşa) atanmıştır. Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.98; İstanbul'a gelinmesinden sonra komutanlığa Birinci Ferik Mahmut Şevket Paşa ve Kurmay Başkanlığına da Enver Bey (Paşa) atanmıştır. Detaylı bilgi için bkz. Çağlar Kırçak, **Meşrutiyetten Günümüze Gericilik**, 2. Baskı, İmge Yay., Ankara, Mart 1994.

¹³⁶ **Hareket Ordusu Ve Kurmay Yüzbaşı Mustafa Kemal**, s.48-51.

¹³⁷ Aysal, **a.g.e.**, s.41; Kaynaklarda üstlendiği görevlerine rağmen Selahattin Adil'in ismine nadiren rastlanmaktadır.

¹³⁸ Ali Mithat İnan, **Atatürk'ün Not Defterleri**, Gündoğan Yay., Ankara, 1996, s.61-62; Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.98.

¹³⁹ Türkmen, **Osmanlı Meşrutiyetinde ...**, s.69; 22 Nisan 1909 tarihli 5355 numaralı **İkdam gazetesi**.

Mahmut Şevket Paşa'nın hangi askeri birliğin nereyi işgal edeceğini anlatan ayrıntılı emri birliklere gönderilmiş, Hareket Ordusu 23 Nisan'ı 24 Nisan'a bağlayan gece İstanbul'u işgale başlamıştır.¹⁴⁰

Selahattin Adil, İstanbul'a çeşitli yönlerden aynı anda girebilmek için Kavas Köyü sırtlarında diğer birliklerin gelmesini beklemektedir. Yeşilköy'de bekleme esnasında buraya gelen Mustafa Kemal (Atatürk); Rauf (Orbay), Kâzım (Karabekir) ve Selahattin Adil ile yakinen görüşmüştür.¹⁴¹

Selahattin Adil, Peyk-i Şevket Gambotu'nun kaptanı kardeşi Muzaffer (Adil)'in vurulduğunu yine bekleme esnasında öğrenmiş, çok üzüldüğünü belirtmiştir.¹⁴²

Musa Kâzım (Karabekir) komutasındaki Selahattin Adil'in de mensubu olduğu birliğe, Rami ve Münzevi kışlalarını müteakip Edirnekapı güzergâhını takiben Fatih Karakolu'nu işgal ederek bölgedeki disiplininin sağlanması görevi verilmiştir.¹⁴³

Harekâta devam edilerek Rami ve Münzevi Kışlaları'ndan sonra Fatih Karakolu da işgal edilmiştir. Kışlalarda ve karakolda subaya rastlanmamış, erlerin büyük kısmı dağılmış, kalan karakol erleri de binayı boşaltarak arka tarafta silahsız olarak dizilmiştir. Karakol için nöbetçi ve muhafız olarak ayrılan birkaç manganın dışında bütün tabur Fatih Camii avlusunda savaş düzenine geçirilmiştir.¹⁴⁴

Selahattin Adil'in karakolun üst katında bulunan kasayı muhafaza altına almak için yukarı çıktığı esnada birdenbire ateş başlamıştır. Selahattin Adil, Kâzım (Karabekir) ve yanındakilerin pencere ve kapıdan gelen kurşunlara karşı korunmak için duvarların arkalarına siper aldıklarını gördüğünü, merdivenin arka tarafındaki koridora atlamayı düşündüğünü belirtmiş, muhafaza altına alınmak istenen birkaç İstanbul erinin aniden yan taraftan dışarı fırladığını görerek elinde bulunan tabancasını ateşlediğini, kendini toparlayarak pencereden

---

¹⁴⁰ İhsan Ilgar, 31 Mart ve Hareket Ordusu, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, S.6, İstanbul, Mart 1968, s.26-31; Osman Nuri - A.R., **Abdülhamid-i Sâni Ve Devr-i Saltanatı**, **Hayat-i Hususiyyesi**, C.3, İstanbul, 1327 (1911), s.1191.

¹⁴¹ Yaşar Semiz, "Atatürk ve Kâzım Karabekir Paşa", Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, **Türkiyat Araştırma Dergisi**, S.4, Konya, 1997, s.191.

¹⁴² Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.99.

¹⁴³ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.99; Selahattin Adil'in bulunduğu birliğin ve komşu birliklerin görevlendirilmesi Kurmay Yüzbaşı Mustafa Kemal'in not defterinde şöyledir:

"Fatih, Samatya, Ramiz cihetleri kumandanı Erkânıharp Binbaşı Musa Kâzım Bey (Mürettep İkinci Alay Kumandanı): Karargâh Fatih, 1'inci Tabur Rami, 2'nci Tabur Samatya (367), 3'üncü Tabur Fatih (300), Müsadematta 60 kadar şehid ve yaralı.

İkinci Ordu'nun İstanbul Cihetindeki Kuvvetleri: Rami ve Fatih ve Unkapanı civarında: 2'nci Alay (3'üncü Tabur, Telgraf Müfrezesi (Bugün Rami'den Harbiye karargâhına aldırılıyor) Otuz kişilik Jandarma müfrezesi." **Hareket Ordusu Ve Kurmay Yüzbaşı Mustafa Kemal**, s.83-84.

¹⁴⁴ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.99.

koridora atladığını ve Kâzım (Karabekir)'in yanına geldiğini ifade etmiştir. Bir anda açılan ateşe karşılık gelmediğinden ateşkes emri verilmiş, durum normale dönmüştür.¹⁴⁵

Padişah Abdülhamit tarafından birliklere Hareket Ordusu'na karşı koyulmaması emri verilmiştir.¹⁴⁶ 25 Nisan 1909 tarihinde İstanbul tamamıyla Hareket Ordusu birlikleri tarafından kontrol altına alınmış, böylece isyan bastırılmıştır. Birliklerin 26/27 Nisan 1909 gecesi Yıldız Sarayı'na düzenlediği harekâtla Yıldız Sarayı da başarıyla ele geçirilmiştir.¹⁴⁷ 27 Nisan 1909'da Yeşilköy'de toplanmış olan Ayan (senatör ve milletvekilleri) ve mebusların oybirliği ile Abdülhamit'in hal'ine (tahttan indirilmesine) karar verilmiştir.¹⁴⁸

Selahattin Adil, Cibali'deki evine gittiğinde ağabeyinin çıkan isyan üzerine gemisini terk etmediğini, hakaret ve saldırıya uğrayacağını hissetmesi sebebiyle intihara teşebbüs ettiğini, kurşunun kalbine gelmeyerek göğüs kemiğinde kaldığını öğrenmiştir.¹⁴⁹

Oluşturulan bir heyet tarafından tahttan indirildiği bildirilen II'nci Abdülhamit Selanik'teki Alatin Köşkü'ne¹⁵⁰ yollanmış, kendisine 100.000 kuruş maaş bağlanmış,¹⁵¹ veliaht Sultan Reşat 5'inci Mehmet Reşat unvanı ile tahta oturmuştur.¹⁵² Hüseyin Hilmi Paşa kabinesi çekilerek Ahmet Tefvik (Okday) Paşa'nın başkanlığında yeni bir hükümet kurulmuştur.¹⁵³

Elinde küçük bir çanta ile II'nci Abdülhamit ve muhafızı olarak tayin edilen Erkan-ı Harp Binbaşısı (Ali) Fethi Okyar, Yıldız Sarayı'ndan bir at arabasına binmiş, 38 kişilik heyetle trenle Selanik'e hareket etmiştir.¹⁵⁴

Durum normale döndüğünden Hareket Ordusu birliklerinden büyük çoğunluğu yerlerine gönderilmiştir. Selahattin Adil'in taburu Şevket Turgut Paşa komutasındaki 3'üncü Tümeğe bağlanmış, dönemin Maçka silahhanesinin yanındaki kışlaya nakledilmiş ve Yıldız Sarayı'nın korunmasıyla görevlendirilen bir bölüğü ile saray bölgesine yerleşmiştir.¹⁵⁵

¹⁴⁵ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.99; Hareket Ordusu Fatih Nizamiye Karakolu önünden geçmekteyken, askerlerden bazıları saklanarak ateş etmişlerdir. Bu arada çıkan çatışmada 40 kadar asi asker öldürülmüş, 32 kişi de yaralı olarak teslim alınmıştır. 26 Nisan 1909 tarihli 5358 numaralı **İkdam gazetesi**.

¹⁴⁶ İsmet Bozdağ, **Abdülhamid'in Hatıra Defteri (Belgeler ve Resimlerle)**, Kuran Yay., İstanbul, 1975, s.111, 113-114; A.Cevat, **a.g.e.**, s.71; İsmail Hami Danişmend, **31 Mart Vak'ası**, İstanbul Yay., İstanbul, 1986, s.116; Tahsin Uzer, **Makedonya'da Eşkıyahlık ve Son Devir Osmanlı Yönetimi**, TTK. Yay., Ankara, 1987, s.95-96; Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.100.

¹⁴⁷ **Hareket Ordusu Ve Kurmay Yüzbaşı Mustafa Kemal**, s.53.

¹⁴⁸ A.Cevat, **a.g.e.**, s.81; Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.101; **Balkan Harbi**, ATASE Yay., 1979, s.8.

¹⁴⁹ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.101.

¹⁵⁰ 01 Mayıs 1909 tarihli 44 numaralı **Osmanlı gazetesi**; Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.101.

¹⁵¹ Türkmen, **Osmanlı Meşrutiyetinde ...**, s.97.

¹⁵² Türkmen, **Osmanlı Meşrutiyetinde ...**, s.95; A.Cevat, **a.g.e.**, s.82; **1911 - 1912 Osmanlı - İtalyan Harbi ve Kolağası Mustafa Kemal**, s.12; **Balkan Harbi**, ATASE Yay., 1979, s.8.

¹⁵³ **Balkan Harbi (1912-1913) Harbin ...**, s.60; Yeni kabinenin Savunma Bakanı; Selahattin Adil'in hatıratında (Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.101) Mahmut Şevket Paşa, **İkdam gazetesi**nde (2 Mayıs 1909 tarihli 5363 numaralı **İkdam gazetesi**) Salih Paşa olarak belirtilmiştir.

¹⁵⁴ Fethi Okyar, **Üç Devirde Bir Adam**, Hzl. Cemal Kutay, Tercüman Yay., İstanbul, 1980, s.48-50.

¹⁵⁵ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.101.

Yıldız Sarayı'nın kontrol altına alınmasından sonra içerisinin araştırılmasına ihtiyaç duyulmuştur. 1909 Mayıs'ında oluşturulan Yıldız Evrakı Tetkik Komisyonu¹⁵⁶ tarafından sarayda geniş çaplı bir araştırma yapılmış, elde edilen evrak ve malzemenin büyük bir bölümüne el konulmuştur.¹⁵⁷

Padişah Abdülhamit'in ani ayrılışı sonrasında sarayda kıymetli mücevherler dâhil her şey ortada bırakılmış, Selahattin Adil üç ay sürecek çok ağır sorumluluğu olan bir görev almıştır. Ayrıca Padişah Abdülhamit'in özel dairesine ait kıymetli eşyaların tespiti ve ayrılması için mebuslar meclisince özel bir komisyon kurulmuştur.¹⁵⁸

Selahattin Adil hatıratında; sarayda Padişah Abdülhamit'in özel kasası yanında Selanik'e hareketinde götüreceği bavullara konmak üzere kalem kutuları gibi bazı önemsiz şeyler içine konulmuş çok kıymetli inci tesbihler ve mücevherler bulunduğunu, mücevherlerin komisyonca toplanarak mühürlendiğini, on iki bavul içinde Osmanlı Bankası'na teslim edildiğini, tahmini değeri on milyon altın lira (1979 sonu itibariyle yaklaşık 43 milyar TL değerinde) olarak takdir edilen bu mücevherlerin sonradan hükümetçe Paris'te sergilendiğini ve satıldığını, saray kadınları, harem ağaları ve şehzadelere ait eşyaların kendi beyleri (padişahın erkek çocuklarının yardımcıları) önünde teslim edildiğini, özel hazineye geçici olarak saraya getirilen ve saray kütüphanesi ile müzesinde saklanmış olan parçaların da Hazine-i Hassa (Özel Hazine) Nazırı aracılığı ile Topkapı Sarayı'na geri gönderildiğini ifade etmiştir.¹⁵⁹

Selahattin Adil, şehzade beylerinden birinin hediye olarak evine gönderdiği ipekli ve secde yeri küçük incilerle işlemeli bir namaz seccadesini geri vermeyi kabul ettirememiş, seccadeyi Kızılay'ın Şehzadebaşı şubesine vermiş, seneler sonra İstiklal Savaşı'na katılmak için Anadolu'ya geçtiğinde bu görevinden sorumlu tutularak Kürt (Nemrut) Mustafa Paşa

---

¹⁵⁶ Yıldız Evrakı Tetkik Komisyonu hakkında detaylı bilgi için bkz. Zekeriya Türkmen, "31 Mart Olayı'ndan Sonra Yıldız Evrakı Tetkik Komisyonunun Kuruluşu, Faaliyetleri ve Yıldız Sarayı'nın Araştırılması", **XIII. Uluslararası Türk Tarih Kongresi, Bildiriler**, III.Cilt I.Kısım, TTK. Yay., Ankara, 2002; Yıldız Evrakı Tetkik Komisyonu'nun oluşturulması hakkında: "Meclisi Mebusandan intihap olunacak on ve Hareket Ordusu Kumandanlığınca tayin edilecek on kişiden mürekkep bir komisyon teşkili..." **TBMM Zabıt Cerideleri**, D.I, C.3, s.415-417; Hareket Ordusu'nun İstanbul'a girişinden sonra Yıldız sarayındaki belgeler yağmalanmış, müteakiben "Gazeteler jurnallerin basına açıklanması için bastırıyordu. Bunun üzerine Meclis-i Mebusan toplandı, bu konuyu görüştü. Bir Evrak Tetkik (İnceleme) Komisyonu oluşturuldu. Komisyon Yıldız Sarayı'na gidip jurnaller de dâhil olmak üzere Abdülhamid'in bütün evrakını incelemeye başlamıştı ki, Mahmud Şevket Paşa'dan bir emir daha geldi. Paşa, Yıldız'daki bütün evrakın Harbiye Nezareti'ne (Savunma Bakanlığı) gönderilmesini emrediyordu. Komisyon da jurnalleri kimlerin verdiğini bir deftere geçirdikten sonra evrakı tam 330 sandığa doldurup Harbiye Nezareti'ne gönderdi." Mustafa Armağan, "İttihatçılar Abdülhamid'in Wikileaks Belgelerini Neden Yaktılar?", **Zaman Gazetesi**, 05.12.2010.

¹⁵⁷ Türkmen, "31 Mart Olayı'ndan ...", s.563-571.

¹⁵⁸ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.102.

¹⁵⁹ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.102-103; İttihat ve Terakki Partisi aleyhinde yazılan yazılarda sarayın bütün eşyalarının İttihatçılar tarafından çalındığı, bir kısım tarihi değeri olan kıymetli eşyanın Paris'te partiye gelir için sattırıldığı ileri sürülmüş ve bu olay tarih sahnesine "Yıldız Yağması" olarak geçmiştir.

Harp Divanı tarafından idama mahkûm edilmiştir.¹⁶⁰ Ancak bahsekonu Harp Divanı kararları daha sonra yok sayıldığından cezası iptal olmuştur.

Selahattin Adil, 29 Ağustos 1909'da sonbahar manevralarını izlemek üzere Almanya'ya görevlendirilmiş, tatbikatı yerinde izleyip kısa sürede geri dönmüştür.¹⁶¹

Ordu görevini yapmış, isyan bastırılmış, birliklerin geri bölgelerine gönderilmesine geçilmiştir.¹⁶² Harp Okulu eski tabiye (hazırlama) öğretmeni Hasan İzzet Bey komutasındaki mürettep tümen hariç Hareket Ordusu'na katılan birlikler yerlerine gönderilmiştir. Selahattin Adil'in taburu da aldığı emir üzerine Dedeagaç'a giderek Tümene katılmış, Alay Komutanı emekli olduğundan Selahattin Adil Alay Komutan Vekilliği yapmıştır.¹⁶³

Selahattin Adil, 27 Mayıs (9 Haziran) 1910'da Mürettep Tümenin İkinci Alay Komutanlığına atandığından İstanbul'a gelmiştir.¹⁶⁴

2.6. Tenzil-i Rütbe Komisyonu Üyeliği

Orduda özel işleme tabi tutulan, emsalleri teğmen çıkarken yüzbaşı, binbaşı hatta general olan devlet büyüklerinin çocuklarından Zadeğân (Soylular) Sınıfı oluşmuş, bu haksız yükseliş ordu içinde rahatsızlık yaratmıştır.¹⁶⁵ Mahmut Şevket Paşa ile orduda reform hareketleri başlamış, reformlar kapsamında bu rahatsızlığı gidermek üzere Savunma Bakanlığı bünyesinde "Rütbeleri Düşürme (Eleme) Komisyonu" oluşturulmuştur. Komisyon, bazı subayların babalarının etkisi ile hiçbir kıdem dikkate alınmayarak süratle terfi ettirilmek suretiyle sınıf arkadaşlarından dört beş sene fazla ilerletilmiş olmaları konusundaki şikâyetleri incelemiştir.¹⁶⁶

Deniz Kuvvetleri Bakanı ve Padişah Yaveri Hürşit Paşa başkanlığındaki bu komisyonda Selahattin Adil'den başka Genelkurmay Başkanı olarak Çürüksulu Mahmut Paşa ve 2'nci Ordu temsilcisi olarak Topçu İhsan (Eryavuz) Bey bulunmaktadır. Personel dairesince

---

¹⁶⁰ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.102; Selahattin Adil tutuklanma kararı sebebini seccade olarak belirtirken Damat Ferit Paşa tarafından Kuvâ-yı Milliye'ci olduğu için İtilaf Devletlerince tutuklanarak Malta'ya gönderilmeleri talep edilenler arasında ismi geçmektedir: "...Tutuklanmaları istenenler arasında Kuvâ-yı Milliye hareketinin önde gelen simalarından; Mustafa Kemal, Ali Fuat, Kâzım Karabekir, İsmail Fazıl, Nihat Paşalar ile Cafer Tayyar, Behiç, Mehmet Selahattin, *Selahattin Adil*, Ömer Lütfi, Kâzım, İsmet Beyler gibi miralay rütbesindeki isimler bulunuyordu" Osman Akandere, "Damat Ferit Paşa'nın IV. Hükümeti Döneminde Kuvâ-yı Milliye İleri Gelenleri Hakkında Verilen İdam Kararları", A.Ü. TİTE **Atatürk Yolu Dergisi**, S.43, Bahar 2009, s.345.

¹⁶¹ MSB Arşiv Müdürlüğü'nün "M.Salahattin Adil" konulu safahat belgesi; Gnkur. Başkanlığının "Mektup" konulu biyografi mektubu; Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.68.

¹⁶² ATASE, ATAZB., 44/2a1.

¹⁶³ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.103.

¹⁶⁴ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.104.

¹⁶⁵ Osman Ergin, **Türk Maarif Tarihi**, Eser Matbaası, C.3-4, İstanbul, 1977, s.892; **Balkan Harbi (1912-1913) Harbin ...**, s.150; **Türk Silahlı Kuvvetler Tarihi Osmanlı Devri Balkan Harbi (1912 – 1913) Garp Ordusu, Vardar Ordusu ve Ustruma Kolordusunun Harekât ve Muharebeleri**, III. Cilt, I. Kısım, ATASE Askeri Tarih Yay., Gnkur. Bsm., Ankara, 1979, s.31.

¹⁶⁶ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.104-105.

düzenlenmiş çizelgeye tabii olmayan ve ölçsüz derecede rütbeleri yükseltilmişler arasında; Serasker Rıza Paşa'nın oğulları Şükrü Paşa ve Süreyya Paşa, Tophane Müşiri¹⁶⁷ ve askerî okullar nazırı Zeki Paşa'nın damadı (Balkan Savaşında İşkodra savunması ile şöhret yapan) Albay Rıza Bey, eski Aziziye Karakol Komutanı Mustafa Paşa'nın oğlu Pertev Bey, Mabeyn Müşiri¹⁶⁸ Şakir Paşa'nın oğlu Cevat Çobanlı, sadrazam Avlonyalı Ferit Paşa'nın damadı Halil Bey bulunmuştur.¹⁶⁹

Hurşit Paşa prensip olarak, kazanılmış hak olarak gördüğü rütbelerin indirilmesine taraftar olmamakta, emekli veya istifa yollarını tercih etmektedir. Fakat çeşitli toplantılar sonunda çoğunlukla rütbelerin indirilmesi kabul edilmiş, bir kanun tasarısı hazırlanarak bakanlığa sunulmuş ve bu tasarı meclisten geçerek “Tenzil-i Rütbe Kanunu” adıyla yürürlüğe girmiştir.¹⁷⁰

Yapılan rütbe indirimi gelecek arz eden bazı subayların ordudan uzaklaşmasına sebep olmuştur.¹⁷¹

2.7. Romanya Askeri Ataşeliği

Mürettep tümendeki yedi aylık görevini müteakip Selahattin Adil, 9 Kasım (2 Aralık)¹⁷² 1910'da Romanya askerî ataşeliğine atanmıştır.¹⁷³

Başkenti Bükreş olan Romanya Avrupa'nın güneydoğusundadır. Günümüzde Romanya'nın sınırları güneyde Bulgaristan, güneydoğuda Karadeniz, batıda Sırbistan ve Macaristan, kuzeyde ve doğuda Ukrayna ve Moldova ile çevrilidir.¹⁷⁴

Ülke, 1606'ya kadar Voyvoda denilen yerli prensler tarafından yönetilmiştir. Romanya, Osmanlılar zamanında ‘İki ülke’ anlamında Memleketeyn denilen Eflak ve Boğdan (Moldova) eyaletlerinden meydana gelmiştir. 24 Eylül 1859 tarihinde bu iki ayrı prenslik birleşerek Romanya Prensligi ismini almış, 1866'ya kadar İstanbul'daki Fenerli Rumlardan tayin edilen beyler tarafından idare edilmiştir.¹⁷⁵

¹⁶⁷ Ordunun top ve diğer silahlarını hazırlayan kuruluşun yönetiminin başındaki kişi için kullanılan bir deyim olup aynı zamanda Beyoğlu bölgesinin inzibat işleriyle askerî okulların idaresine bakan bir bakanlık mevkii.

¹⁶⁸ Sarayın içişlerine bakan saray nazırına verilen isim.

¹⁶⁹ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.105.

¹⁷⁰ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.106.

¹⁷¹ Hafize Cesur, **Hatıratlar Işığında Türk Kamuoyunda Balkan Savaşları (1912-1913)**, Abant İzzet Baysal Üniversitesi, SBE Y.L.T., Bolu, 2008, s.16.

¹⁷² MSB Arşiv Müdürlüğü'nün “M.Salahattin Adil” konulu safahat belgesi; Gnkur. Başkanlığının “Mektup” konulu biyografi mektubu.

¹⁷³ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.107.

¹⁷⁴ Detaylı bilgi için bkz. Cüneyt Göreci, **Türk Basımında “İkinci Balkan Antantı” (1952-1955)**, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Anabilim Dalı Y.L.T., İstanbul, 2004.

¹⁷⁵ **Temel Britannica**, İstanbul, 1993, C.14, s.277-278; Giray Saynur Bozkurt, “Geçmişten Günümüze Romanya'da Türk Varlığı”, **Karadeniz Araştırmaları Balkan, Kafkas, Doğu Avrupa Ve Anadolu İncelemeleri Dergisi**, C.5, S.17, Bahar 2008, s.3; Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.108; Detaylı bilgi için bkz.

Romanya'da o dönem ayan (Senato) ve mebuslar meclisleriyle bir meşrutiyet yönetimi mevcuttur. Şahsi olarak güçlü bir otoriteye sahip Kral, biri muhafazakâr diğeri liberal iki partiden, her dört senede bir yapılan seçimle sırası gelen partiyi iktidara getirmektedir.¹⁷⁶

Selahattin Adil, yabancı ataşelerle tanışmayı müteakip, protokol gereğince kral tarafından da resmî olarak kabul olunmuştur.¹⁷⁷

1911 senesi ilkbaharında ziyaret ve tedavi amacı ile Almanya'ya gidecek olan Velihaht Yusuf İzzettin Efendi'nin¹⁷⁸ bir veya iki gün yolu üzerindeki Romanya'da kalacağı dışişlerinden elçiliğe bildirilmiştir. Yusuf İzzettin Efendi'nin karşılanması için Kral Karol nezaket göstererek Romanya Mareşal üniformasını giymiş ve prensliğe atanmasından sonra efendisi ve veliahdın babası Sultan Abdülaziz tarafından kendisine hediye edilmiş olan süslü Türk kılıcını takmıştır. Kral misafirini çok iyi ağırlamaya çalışmış, bir gün sonra Velihaht Almanya'ya hareket etmiştir.¹⁷⁹

Romanya'da o dönem her sene sonbaharda düzenli olarak askerî manevralar (tatbikatlar) yapılmaktadır. 1911 yılında Moldava'nın Birlad bölgesinde veliaht prens Ferdinand'ın komuta edeceği önemli bir tatbikata diğeri yabancı askerî ataşelerle birlikte Selahattin Adil de davet edilmiştir. Tatbikatın yeni başladığı sıralarda, 29 Eylül 1911'de, İtalya Osmanlı Devleti'ne savaş ilân etmiştir. Selahattin Adil, durumdan rahatsız bir şekilde tatbikat süresince İtalyan Askerî Ataşesi ile birlikte bulunmak zorunda kalmıştır.¹⁸⁰

[Giurescu, C.C.](#), [A.Otetea](#), [S.Pascu vd.](#), **Yüzyıllık Bağımsızlık (1877- 1977 Romanya Tarihine Kısa Bir Bakış)**, Çev. Ayla Uzgören, [Habora Yay.](#), İstanbul, 1977.

¹⁷⁶ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.108; Ayrıca dönemin Romanya gelişmeleri kapsamında; birleşmeyi müteakip Alexandru Ioan Cuza Romanya Prensi seçilmiştir. Cuza'nın istifası sonrası yerine Hohenzollern Alman hanedanından 1'inci Charle (Karl Eitel Friedrich Zephyrinus Ludwig, [Sigmaringen 1839](#) - [Sinaia 1914](#)), 24 Ekim 1866 tarihinde Avrupa devletleri tarafından Bâb-ı Âli'ye bağlı Prens olarak tayin edilmiş, 1877 Osmanlı - Rus Savaşında Plevne'de Osmanlı'ya karşı savaşmıştır. 13 Temmuz 1878 tarihinde yapılan Berlin Anlaşması ile ülke tam bağımsızlığını kazanmış, 26 Mart 1881 yılında Krallık ilân edilmiş, 1'inci Charle (Karol) meşrutiyet hükümeti başkanı olarak kral ilan edilmiştir. Fahir Armaoğlu, **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)**, TTK. Yay., Ankara 1997, s.183-184, 260-265, 527; Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.108; Enciclopedia de Istorie a României'de krallık ilan edilme tarihi 10 Mayıs 1881 olarak belirtilmektedir. Ion Alexandrescu; **Enciclopedia de Istorie a României**, Bucureşti, 2000, s.73.

¹⁷⁷ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.108.

¹⁷⁸ Yusuf İzzettin Efendi ([10 Ekim 1857](#) - [1 Şubat 1916](#)); Padişah [Abdülaziz](#)'in henüz şehzade iken doğan oğludur. O dönemde şehzadelerin tahta çıkana kadar çocuk sahibi olmamaları kuralı geçerlidir. Yusuf İzzettin Efendi bu kurala aykırı olarak doğmuş, babasının tahta çıktığı 1861 yılına kadar dört yıl boyunca varlığı gizlenmiştir. 1909 yılında II. Abdülhamit tahtından indirilmiş, yerine ailenin en büyüğü olan Mehmet Reşat Efendi V'inci Mehmet adıyla padişah ilan edilmiş, böylece Abdülaziz'in büyük oğlu Yusuf İzzettin Efendi veliaht yani padişah adayı olmuştur. Yusuf İzzettin Efendi tahta çıkamadan 1'inci Dünya Savaşı'nın sürdüğü yıllarda, [1 Şubat 1916](#) tarihinde, beklenmedik biçimde [Zincirlikuyu](#)'daki köşkünde ölü olarak bulunmuştur. Padişah adayı da Vahdettin olmuştur. Beklenmedik bir şekilde öldüğünde [Osmanlı Hanedanı](#)'nın en büyük erkek çocuğu olarak [veliaht](#) sıfatını taşımaktadır. Ölüm nedeni intihara bağlı kan kaybı olarak kabul edilse de, [İttihatçıların](#) onu öldürttüğü de tartışılmaktadır. Detaylı bilgi için bkz. Tahsin Yıldırım, **Velihaht Yusuf İzzettin**, Çatı Yay., İstanbul, Şubat 2007.

¹⁷⁹ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.110.

¹⁸⁰ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.111.

Romanya Hükümeti tarafından hizmetinden dolayı Selahattin Adil'e birinci ve ikinci rütbelerden krondoromani nişanı verilmiştir.¹⁸¹

Tatbikatın bitimini müteakip, Selahattin Adil raporunu hazırlamış ve İtalya ile savaşa katılmak maksadıyla izinli olarak İstanbul'a hareket etmiştir.¹⁸²

2.8. Trablusgarb Savaşı ve Kahire Dönemi

20'nci yüzyılın başlarına kadar dünyanın yaklaşık yüzde sekseni İngiltere, Fransa, Almanya, Rusya, Hollanda ve Belçika gibi devletler tarafından sömürgeleştirilmiştir.¹⁸³

Daha önce şehir devletleri halindeki İtalyanlar, 1870 yılından itibaren tek bir devlet merkezinde toplanarak 19'uncu yüzyılda kendi içinde ulusal birliğini sağlamıştır. Büyük devlet olmanın sömürgecilik yarışında yer alarak sömürge sahibi olmakla gerçekleştirebileceğini düşünen İtalyanlar, diğer Avrupa devletleri gibi sömürgecilik politikasını benimsemiş, sömürge bölgesi olarak Kuzey Afrika'yı, Osmanlı Devleti sınırları içerisindeki Trablusgarb ve Bingazi'yi seçmiştir.¹⁸⁴

Diğer ülkelerle anlaşan¹⁸⁵ ve Osmanlı Devleti'nin iç karışıklıklarını yakından takip eden İtalya,¹⁸⁶ hiçbir sebebe dayanmadan savaş çıkarmak maksadıyla Eylül 1911'de¹⁸⁷ protesto notasını Osmanlı Devleti'ne vermiştir. Bu notada; İttihat ve Terakki Cemiyeti üyelerinin halkı İtalyan uyruklularının aleyhine kışkırtmaları nedeniyle Trablusgarb vilayeti ve bağımsız Bingazi (bugünkü Libya) sancağındaki İtalyanların can güvenliklerinin tehlikede olduğu, Osmanlı Devleti'nin bu duruma engel olamadığı iddia edilmiş, Bâb-ı Âli Trablusgarb'a silah, cephane ve erzak göndermekle suçlanmıştır. Yirmi dört saat süreli ikinci bir ultimatomu müteakip görüşmelerin faydasız olduğunu, Trablusgarb'ın işgal edilmesinin İtalya için zorunlu

¹⁸¹ BOA, BEO, 3960/296977.

¹⁸² Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.111.

¹⁸³ Mehmet Temel, "Trablusgarb Savaşında Osmanlı Devleti ve İtalya Tarafından Savaş Kaçağı İlan Edilen Maddeler ve Denizlerde Karşılıklı El Koymalar", Hacettepe Üniversitesi **Edebiyat Fakültesi Dergisi**, 2005, C.22, S.1, s.203.

¹⁸⁴ Kurtcephe - Beden, **a.g.e.**, s.79; İsrail Kurtcephe, "Rodos ve Oniki Ada'nın İtalyanlarca İşgali", **OTAM Dergisi**, S.2, Ankara, 1993, s.201; Toktamış Ateş, **Siyasal Tarih I**, İstanbul Üniversitesi Yay., İstanbul, 1989, s.357-358; Neriman Tongul, "Türk-İtalyan İlişkileri (1870-1923)", **Askeri Tarih Bülteni**, ATASE Yay., Y.25, S.48, Gnkur. Bsm., Ankara, Şubat 2000, s.150-151, 156; Detaylı bilgi için bkz. Nesime Ceyhan, **Osmanlı Dağlırken Ağlayan Hikâyeler 2 Trablusgarb Savaşı Hikâyeleri**, Selis Yay., İstanbul, Kasım 2006.

¹⁸⁵ **TSKT. Osmanlı Devri Osmanlı - İtalyan Harbi (1911 - 1912)**, s.9; Nesime Ceyhan, "1911-1922 Yılları Türk Hikâyesine Kaynak: Harp", **Turkish Studies** (International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-Yeni Türk Edebiyatının Kaynakları Özel Sayısı), Nu:4/1 (S.Vol.4 Issue 1-2), Şubat (Winter), 2009, s.1807-1822.

¹⁸⁶ **1911 - 1912 Osmanlı - İtalyan Harbi ve Kolağası Mustafa Kemal**, s.16.

¹⁸⁷ Verilen notanın tarihi kaynaklarda farklı belirtilmektedir. 23 Eylül: İsrail Kurtcephe, "Osmanlı Parlamentosu ve Türk İtalyan Savaşı (1911-1912)", **OTAM Dergisi**, S.4, Ankara, 1993, s.235; Tongul, **a.g.m.**, s.157; 28 Eylül: **TSKT. Osmanlı Devri Osmanlı - İtalyan Harbi (1911 - 1912)**, s.122; Seçil Akgün - Murat Uluğtekin, "Hilal i Ahmer ve Trablusgarb Savaşı", **OTAM Dergisi**, S.3, Ankara, 1992, s.17.

hale geldiğini ve buradaki muhafız askerlerin geri alınmasını istemiştir.¹⁸⁸ Askeri ve diplomatik hazırlıklarını tamamlayıp isteklerinin reddedilmesi gerekçesini ileri sürerek 29 Eylül 1911 Cuma günü saat 14.30'da İtalya elçiliği baş tercümanı M. Kronella, Sadrazam Hakkı Paşa'ya Dolmabahçe Sarayı'nda savaş ilanı notasını vermiş, böylece İtalya Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmiştir.¹⁸⁹ Aslında savaş 19 Eylül'de Preveze'de Tokat ve Antalya Torpidoları'nın İtalyan saldırısına uğramasıyla başlamıştır.¹⁹⁰

Afrika kıyılarına asker çıkaran İtalyanların ani saldırısı karşısında Osmanlı Devleti hazırlıksız yakalanmıştır. İtalyan tehlikesine ihtimal vermeyen Hakkı Paşa son ana kadar hiçbir tedbir almadığı gibi, var olan tedbirleri de zayıflatmıştır. Savaştan önce Trablusgarb'taki Vali ve Tümen Komutanı İbrahim Paşa'ya, Sadrazam Hakkı Paşa'nın emriyle Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa tarafından izin verilmiş, askeri birliklerin çoğunluğu isyandan dolayı Yemen bölgesine kaydırılmıştır. Bu nedenle savaş başladığında Trablusgarb'ı savunacak yeterli askerî güç, komutan ve vali yoktur. İngiliz kontrolündeki Mısır güzergâhının kapalı olması nedeniyle karadan, Akdeniz'deki İtalyan donanması varlığına mukabil Osmanlı donanmasının güçsüzlüğü nedeniyle denizden bölgeye Osmanlı ordusu sevk edilememiştir.¹⁹¹ O dönemde bütün Osmanlı Ordusu subay mevcudu 16.121 olup, bu miktar olması gereken mevcudun %55'idir.¹⁹²

Savaş ilâmı sırasında bölgede bulunan tek birlik, bütün Osmanlı Afrikası'na yayılmış olan 42'nci¹⁹³ Tümandır. Tümene vekil olarak Albay Neşet komuta etmekte olup,¹⁹⁴ bölge genelindeki gibi bu Tümenin de personel mevcutları eğitim kadrolarından bile azdır.¹⁹⁵

İtalya Başbakanı Giolitti'nin hatıralarına göre ise Trablusgarb'taki İtalyan birliklerinin toplam mevcudu 100.000'nin üzerinde iken Türk kuvvetleri 3.000-4.000 kişidir.¹⁹⁶

İtalyan donanmasının desteklediği kuvvet bakımından güçlü birliklerin karaya çıkarılması, zayıf Osmanlı kuvvetlerinin kıyı kasabalarını bırakarak donanma ateşinden kurtulmak için

---

¹⁸⁸ Kurtcepe, "Osmanlı Parlamentosu ...", **OTAM Dergisi**, s.235; **TSKT. Osmanlı Devri Osmanlı - İtalyan Harbi (1911 - 1912)**, s.497-499; İsmail Hami Danişmend, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, C.4, Türkiye Yay., İstanbul, 1972, s.384.

¹⁸⁹ Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılabı Tarihi**, C.2, TTK. Bsm., Ankara, 1983, s.70-91; Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.113-114; İtalya'nın Osmanlı Devleti'ne savaş ilanı 28 Eylül 1911 olarak belirtilmektedir. Tongul, **a.g.m.**, s.157; Detaylı bilgi için bkz. Hale Şıvgın, **Trablusgarb Savaşı ve 1911-1912 Türk İtalyan İlişkileri (Trablusgarb Savaşı'nda Mustafa Kemal Atatürk'le İlgili Bazı Belgeler)**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, 2. Baskı, İstanbul, 2006.

¹⁹⁰ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.114.

¹⁹¹ İsrail Kurtcepe, **Türk-İtalyan İlişkileri (1911-1916)**, TTK. Yay., Ankara, 1995, s.71; **TSKT. Osmanlı Devri Osmanlı - İtalyan Harbi (1911 - 1912)**, s.119.

¹⁹² **1911 - 1912 Osmanlı - İtalyan Harbi ve Kolağası Mustafa Kemal**, s.39.

¹⁹³ Selahattin Adil'in hatıratında buradaki birlik 15'inci Tümen olarak belirtilmektedir. Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.115-116.

¹⁹⁴ Albay Neşet aynı zamanda Trablusgarb Komutanıdır. Vali vekili ise Besim Bey'dir. **TSKT. Osmanlı Devri Osmanlı - İtalyan Harbi (1911 - 1912)**, s.144.

¹⁹⁵ 31 Temmuz 1911 tarihinde genel kuvvet çizelgesine göre birlik, personel, silah ve mühimmat durumu ve düşman durumu için bkz. Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.115-116.

¹⁹⁶ **1911 - 1912 Osmanlı - İtalyan Harbi ve Kolağası Mustafa Kemal**, s.44-45.

içerilere çekilmesini ve kendilerine katılan yerli halk ile birlikte savunmada kalmasını zorunlu kılmıştır.¹⁹⁷

Vatan parçasının işgale uğraması karşısında gönüllü bazı Türk subayları gizlice Trablusgarb ve Bingazi'ye giderek mevcut askeri kuvvetler ile yerel halkı direnme konusunda örgütlemiştir.¹⁹⁸

Trablus ve Bingazi bölgelerine yapılabilecek yardım imkânlarını araştırmak maksadıyla Genelkurmay Başkanlığı İstiklal Savaşı sırasında Bayındırlık Bakanlığı yapacak olan Binbaşı Ömer Lütfi Bey başkanlığında özel bir büro kurmuştur.¹⁹⁹ Özel büro, bakanlıktan aldığı geniş yetkiye dayanarak her seçeneği düşünmüş ve anavatan ile bağlantısını kaybetmiş bu bölgelere yardım için çeşitli girişimlerde bulunmuştur. Örneğin, Bingazi için 150 develik ilk kabile, 1 Ekim 1911'de Cerabub'e doğru Kahire'den yola çıkarılmış, 4.000 lira para da sahil yolundan gönderilmiştir. Bu ve benzeri şekilde Aralık ayı başına kadar Cerabub depolarına 4.100 develik erzak, sağlık malzemesi, elbise, çadır, nal gibi çeşitli malzemeler gönderilmiş, buradan da parça parça Seravil'e ulaştırılmış, 15 bin liradan fazla miktardaki para da sahil yolundan Bingazi cephesine yetiştirilmiştir.²⁰⁰

Selahattin Adil, Savunma Bakanı Mahmut Şevket Paşa'nın uygun görmesi üzerine kendi ataşelik ödeneği ile Kahire'de kalarak Bingazi bölgesindeki işlerin yürütülmesi ile görevlendirilmiştir. 13 (26)²⁰¹ Ekim 1911 Perşembe günü tüccar pasaportu olarak Romanya vapuru ile İskenderiye'ye hareket etmiş, 18 Ekim Salı günü Kahire'de Şarül Huviyyat'daki Osmanlı Komiserliği'ne katılmıştır.²⁰²

Cephelerde subaylara olan ihtiyaç artmakta olduğundan istekli olan subaylar arasından uygun bulunanlar sivil kıyafetli ve başka isimlerle cephelere gönderilmeye başlanmıştır.²⁰³

Kurmay Kolağası Mustafa Kemal (Atatürk) de, aynı maksatla Ekim'de Mısır'dan Bingazi cephesine gitmek üzere İskenderiye'ye geçmiş, Harbiye Nezareti tarafından Gazeteci Mustafa Şerif takma adıyla Tobruk'a gönderilmiştir.²⁰⁴ Kasım ayı sonuna kadar cepheye katılan değişik sınıflardan çeşitli rütbedeki subayların sayısı 50'yi bulmuştur.²⁰⁵

¹⁹⁷ Mahmut Şevket Paşa'nın 21 ve 26 Eylül 1911 tarihli şifreleri, TSKT. Osmanlı Devri Osmanlı - İtalyan Harbi (1911 – 1912), s.132-133.

¹⁹⁸ Okyar, a.g.e., s.133; Detaylı bilgi için bkz. İlber Ortaylı, Türkiye'nin Yakın Tarihi, Timaş Yay., İstanbul, Eylül 2010.

¹⁹⁹ Adil, Hayat Mücadeleleri, s.115.

²⁰⁰ Adil, Hayat Mücadeleleri, s.120.

²⁰¹ Türk İstiklal Harbi'ne Katılan ..., s.130.

²⁰² Adil, Hayat Mücadeleleri, s.115-116.

²⁰³ Hüseyin Hüsnü, Dr. Hüseyin Hüsnü Bey'in Not Defterinden Trablusgarb Savaşı, Hzl. Mebrure Değer, Kurtiş Matbaacılık, İstanbul, 1998.

²⁰⁴ Kurtcephe, Türk-İtalyan İlişkileri (1911–1916), s.91; TSKT. Osmanlı Devri Osmanlı - İtalyan Harbi (1911 – 1912), s.236.

²⁰⁵ Kurmay Binbaşı olan Selahattin Adil'den başka; Piyade Yüzbaşısı Ömer Fevzi, Bahriye Kolağası (Önyüzbaşı) Rauf Bey (Orbay), Kurmay Binbaşı Enver Bey (Paşa), Üsteğmen Recep, Jandarma Üsteğmen Ali

Selahattin Adil, görev esnasında yerel halk ile kaynaşma sağlayacak hareketlerden kaçınılarak gizli hareket edilmesi gerektiğine inanmaktadır. Mustafa Kemal ikinci grup olarak bölgeye gelmiş, hastalanmasından dolayı İskenderiye’de hastaneye yatmış, hastaneden çıktığında İskenderiye’deki Reis el-Vecd Sarayı’nda Hidiv (Mısır Valisi) Abbas Hilmi Paşa’yı ziyaret etmiştir. Selahattin Adil, alenen yapılan bu hareketlerin memleket çıkarlarına ters düştüğü ve şahsi görevine karışıldığı düşüncesiyle Ömer Fevzi Bey²⁰⁶ vasıtasıyla Mustafa Kemal’e bir an önce cepheye hareket etmesi gerektiğini bildirdiğini hatıratında ifade etmiştir.²⁰⁷

Trablusgarb’taki birliklerin sistemli olarak ikmal yapılamamıştır. İkmal; malzemelerin Mısır ve Tunus sınırlarından kaçak olarak Trablusgarb’a sokulması veya İtalyan deniz kontrolünden sızabilen yabancı gemi veya motorların sakin kıyılara indirilmesiyle sağlanmıştır.²⁰⁸

Bingazi bölgesine birtakım zorluklara rağmen para ve yiyecek yanında subaylar da çeşitli yollardan gönderilmiştir. Fakat yapılan çeşitli girişimlere rağmen savaş alanının en önemli eksiği olan silah ve cephanenin gönderilmesi mümkün olamamış, her girişim bir engelle karşılaşmıştır. İkmal güzergâhının Mısır’dan geçmesi nedeniyle bazı Mısırlılarla ve kaçakçılık işleriyle uğraşanlarla irtibat kurarak gizlilik içerisinde bu ikmal transferini başarmak büyük önem taşımaktadır. Selahattin Adil şartları açıklaması bakımından bir ikmal faaliyetinin aşamalarını belirtmiştir. Beyrut’tan gelecek geminin İskenderiye’nin 50 mil kadar batısındaki Maryut ile El-Acid feneri arasında beklemesi, hazırlanacak mavnalar ile boşaltım işleminin yapılması tasarlanmış, gemiden indirilen silah ve cephanenin yerine nasıl ulaştırılacağı problemine çözüm aranmıştır. İskenderiye’de bulunan Ömer Fevzi Bey’in Selahattin Adil’e Şeyh Abdullah adında Mısırlı bir kaçakçı ile görüştüğünü belirtmesi üzerine bu kaçakçı ve adamları vasıtasıyla silahların kaçak olarak Taif, Beyrülmele, Birüsselâse, Birüssebate, Birşefcebel, Tayyibülisim üzerinden Serafil’e götürülmesi planlanmıştır.²⁰⁹

Rauf Orbay’dan 19 Kasım Cumartesi gecesini ilgili geminin Beyrut’tan hareket edeceği bilgisi alınmış, Ömer Fevzi Bey’e çıkarma bölgesinde develeri hazır etmesi gerektiği bildirilmiştir. 21 Kasım’ı 22’sine bağlayan Salı gecesini Şıralı Yunan uyruklu kaptan Pandeli yönetimindeki 1.500 tonluk gemi, Rauf Bey ile birlikte çıkarma yerine yaklaşmış, parola yöntemiyle karşılıklı koordinasyondan sonra boşaltım başlamıştır. Gece ilk partinin

---

Şevket, Yüzbaşı Fuat (Rauf Orbay’ın kardeşi) İtalya Savaşı için cepheye katılanlardan bazılarıdır. Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.122-123.

²⁰⁶ Ömer Fevzi Bey; Teşkilat-ı Mahsusa’dan olup, Umur-ı Şarkiye Müdürlüğü yapmış olan askeri atesedir. Sadık Sarısan, “Birinci Dünya Savaşı Sırasında İnan Elçiliğimiz İle İrtibatlı Bazı Teşkilât-ı Mahsûsa Faaliyetleri”, **OTAM Dergisi**, S.7, 1996, s.209-217.

²⁰⁷ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.126.

²⁰⁸ **TSKT. Osmanlı Devri Osmanlı - İtalyan Harbi (1911 - 1912)**, s.433.

²⁰⁹ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.128-129.

boşaltılarak develere yüklenmesi esnasında, bir astsubay komutasındaki İngiliz devriye birliği sahildeki topluluğu görerek üzerlerine ateş açmıştır. Durum çok tehlikeli bir hal almış, malzemenin Mısır için olmayıp Bingazi savunması için Türk Hükümeti'ne ait olduğu konusunda güçlükle de olsa devriye komutanı ikna edilmiş, böylece ateşe son verilmiştir. Mısırlı erlerin de yardımı ile gemi kısa sürede boşaltılmış, develere yükletilmiş ve yük Abdullah'ın idaresinde saat 03.30'da çöl yolunu tutmuştur. Gemi tekrar denize açılmış, Rauf ve Ömer Fevzi Beyler İskenderiye'ye dönmüştür. Planın büyük kısmı başarılı, kafilenin sınırı geçtiği haberi beklenmeye başlanmıştır. Devriye komutanı astsubayın konu ile ilgili raporu çeşitli makamlardan geçerek Mısır ve Sudan'ı yöneten Lord Herbert Kitchener'e ancak üç dört gün sonra ulaştığından develer bölgeden gizli yollar kullanılarak uzaklaşabilmiştir.²¹⁰

Sellum'dan kervanın geldiğinin bildirilmesi üzerine vazifenin başarıldığı anlaşılmıştır. Ancak Şeyh Abdullah kafilesi ile gönderilen cephane ve silahın Bingazi bölgesi için savunma ihtiyacına yeterli olmadığı da bilinmektedir.²¹¹

Selahattin Adil, şahsen istekli olduğu komiserlikte üç buçuk ay kadar kalması nedeniyle ordu işleriyle uğraştığının artık gizlenemeyeceğini ve durumun öğrenilmesi halinde hükümetin politik bir problem karşısında kalabileceğini düşünerek Kahire'den ayrılmaya karar vermiştir. 8 Aralık 1911 Perşembe sabahı üstleri ve komiserlikteki arkadaşları ile vedalaşarak Süveyş yolu ile Port Sait'e giden trene binmiş ve akşam saat yedide hareket eden Maria Theresa vapuru ile Hayfa'ya doğru Mısır'dan ayrılmıştır. Daha önce görevli olarak bulunduğu Suriye'de bir hafta kalmayı müteakip, 29 Aralık 1911'de İstanbul'a dönerek birkaç gün içinde Savunma Bakanlığına raporlarını vermiş ve esas görevi olan Bükreş askerî ataşeliğine dönmüştür.²¹²

Trablus ve Bingazi cephelerinde İtalyan birlikleri sahilde kalmış ve içerilere yapılan girişimler sonuçsuz kalmıştır. Bu durum İtalya'da siyasi ve mali huzursuzluklar yaratmış, savaşı kısa sürede bitireceğini düşünen hükümet aylar geçtiği halde kesin bir sonuç alınamaması nedeniyle zor durumda kalmıştır. İtalya, Osmanlı Devleti'ni barışa zorlamak amacıyla Nisan ayında savaş filoları ile sahillere saldırmaya başlamıştır. 6 ve 7 Nisan tarihlerinde Meğri, Marmaris, Alaçatı (Çeşme) limanlarını bombalamış, 10 Nisan 1912'de Astropolya, 21 Nisan'da Rodos adalarına İtalyan birlikleri çıkmış ve yavaş yavaş Oniki Ada İtalyanların eline geçmiştir.²¹³ Yunanlılar da bu durum üzerine adaların özerkliği veya Yunanistan'a katılması girişimlerine hız vermiş, müteakiben Balkan Savaşı başlamıştır.

²¹⁰ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.129-130.

²¹¹ Şeyh Abdullah kafilesi ile gönderilen silah ve cephane durumu için bkz. Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.131.

²¹² Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.131-132.

²¹³ Oniki adanın işgali hakkında detaylı bilgi için bkz. Y.H.Bayur, **Türk İnkılabı Tarihi**, C.2, s.127-129.

Osmanlı Hükümeti, İtalya ile savaşı durdurmak ve barış antlaşması yapmak zorunda kalmıştır.²¹⁴

Trablusgarb Savaşı ve 15 Ekim 1912’de imzalanan Ouchy (Uşi) Barış Antlaşması Osmanlı Devleti’nin yok olmasına giden sürecin başlangıcı olmuştur. Afrika’daki son topraklar olan Bingazi ve Trablusgarb’ın haricinde Oniki Ada kaybedilmiş, Türklerin Akdeniz hâkimiyeti son bulmuştur.²¹⁵

2.9. Balkan Savaşında Vardar Ordusu 2’nci Şube Müdürlüğü

Selahattin Adil Balkan Savaşı’nda kurmay heyetinde bulunarak savaş hakkında değerlendirmelerde bulunabilmiş, işe sorunu ortaya çıkınca Avlonya’ya yiyecek temini için görevlendirilmiştir.

2.9.1. Balkan Savaşının Gidişatı ve Selahattin Adil’in Değerlendirmeleri

Selahattin Adil yeni görevine atandığında Balkanlar’daki genel durum şöyledir:²¹⁶

19’uncu yüzyıla gelindiğinde Osmanlı İmparatorluğu eski gücünü büyük ölçüde kaybetmiş, batılı devletlerin siyasal konularda müdahalelerine maruz kalmıştır.²¹⁷ 19’uncu yüzyıl Osmanlı Devleti için ayaklanmalar yüzyılı olarak kabul edilebilir. Özellikle Balkan topraklarında siyasî milliyetçilik etkisiyle meydana gelen isyanlar, devleti günden güne zayıflatmış ve sonunda parçalanmasına kadar giden bir sürece götürmüştür.

Balkanlar bölgesinde 1829 Edirne Antlaşması ile Yunanistan, 1878 yılında imzalanan Ayastefanos (Yeşilköy) ve Berlin Antlaşması ile Sırbistan, Karadağ ve Romanya bağımsız olmuş,²¹⁸ Bulgaristan; Bulgar Prensiği, Makedonya ve Doğu Rumeli olarak üçe ayrılmıştır.²¹⁹ Berlin Antlaşması’ndan umduğunu bulamayan Bulgaristan bağımsızlığını kazandıktan sonra Balkanlar’da etkin bir politika izlemeye başlamıştır.²²⁰

Bulgaristan 14’üncü yüzyıl ortalarından itibaren Osmanlı idaresine girmiş bir eyalet iken, [93 Harbi](#)’nden yenilgiyle çıkan Osmanlı Devleti Bulgaristan’ı [1878](#) (1879) yılında içişlerinde

²¹⁴ Adil, *Hayat Mücadeleleri*, s.134.

²¹⁵ **TSKT. Osmanlı Devri Osmanlı - İtalyan Harbi (1911 - 1912)**, s.467; **1911 - 1912 Osmanlı - İtalyan Harbi ve Kolağası Mustafa Kemal**, s.195; Tongul, **a.g.m.**, s.158.

²¹⁶ Balkan Savaşları esnasında yurt içi gelişmeler hakkında bkz. Nilüfer Uğraş, **Osmanlı Basımında Balkan Savaşları Sırasında Osmanlı Devleti’nde Yaşanan Siyasal Gelişmeler (İkdam, Sabah, Tanin, Tercüman-I Hakikat)**, G.Ü. Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı Y.L.T., Ankara, 2008.

²¹⁷ Naci Şahin, “1800’lü Yıllar Sonrasında Balkanlar’dan Anadolu’ya Yapılan Göç Hareketleri ve Anadolu Coğrafyasındaki Sosyokültürel Etkileri”, **Dokuzuncu Askerî Tarih Semineri** [Türkiye Cumhuriyeti’ni İlgilendiren Genel Konular İle XIX. Ve XX. Yüzyıllarda Osmanlı Devleti Ve Türkiye Cumhuriyeti’nin Balkanlar’daki Askerî, Siyasî, İktisadî Ve Toplumsal İlişkileri (22-24 Ekim 2003 - İstanbul)], ATASE Askerî Tarih Yay., Gnkur. Bsm., Ankara, 2006, s.71.

²¹⁸ Armaoğlu, **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)**, s.275-277.

²¹⁹ **Tarihte Türk-Bulgar İlişkileri**, s.79.

²²⁰ Armaoğlu, **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)**, s.275-277.

bağımsız prenslik olarak tanımıştır.²²¹ Hezimetle sona eren 1877 – 1878 Osmanlı-Rus savaşını müteakip imzalanan Ayastefanos ve Berlin antlaşmaları ile Balkanlarda yeni devletler kurulmuş, statüko değişmiştir. Bağımsızlığını elde eden Bulgaristan, Yunanistan, Sırbistan ve Karadağ istikrarını sağladıktan sonra sınırlarını genişletmek istemiştir.²²² 3 Mart 1878’de imzalanan Ayastefanos Antlaşması ile Bulgar Prenslığıne bırakılan Doğu Rumeli Vilayeti, 13 Temmuz 1878’de imzalanan Berlin Kongresi kararı ile yeniden Osmanlı idaresinde bırakılmıştır. Başka bir ifade ile Ayastefanos Antlaşması Makedonya bölgesinin büyük bir bölümünü Bulgaristan’a verirken, Berlin Antlaşması bu toprakları tekrar Osmanlı Devleti’ne bırakmıştır.²²³ Sürecin devamında Doğu Rumeli’ye özerk eyalet statüsü tanınmış,²²⁴ 21 Eylül 1885 yılında Doğu Rumeli eyaletinin Bulgaristan’la birleşmesi sonucu Berlin Antlaşması ihlâl edilmiştir. Yunanistan ve Sırbistan ise Bulgaristan’ın genişlemesinden memnun olmamıştır.²²⁵ Trablusgarb Savaşı’nda Osmanlı ordusunun yetersizliği Balkan devletlerini cesaretlendirmiştir.²²⁶

Bölgedeki diğer bir güç olan Rusya ise 1904 yılında Japonlara yenilmiş, dış politikasını yeniden Balkanlara çevirmiştir.²²⁷ Temelinde sıcak denizlere inmek için Rusya’nın Balkanlardaki Slavları himaye etme planına, Balkanlara hâkim olma düşüncesindeki Avusturya-Macaristan’ın karşı hamleleri neticesinde Makedonya ihtilalleri ile karışıklıklar meydana gelmiştir.²²⁸

---

²²¹ 29 Nisan 1879’da Bulgar meclisi Prens Alexander Jozef Fon Battenberg’i Bulgaristan prensi seçmiştir. **TSKT. III’üncü Cilt 6’ncı Kısım (1908-1920)**, s.24; **Tarihte Türk-Bulgar İlişkileri**, s.68.

²²² Kurtcephe - Beden, **a.g.e.**, s.83; İbrahim Artuç, **Balkan Savaşı**, Kastaş Yay., İstanbul, 1988, s.25-31; Mustafa Sıtkı Bilgin, “Atatürk Döneminde Türkiye’nin Balkan Diplomasisi (1923-1930)”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, S.60, C.XX, Kasım 2004, s.799-821; **Balkan Harbi**, ATASE Yay., 1979, s.1-3; **Balkan Harbi (1912-1913) Harbin ...**, s.20-24.

²²³ **TSKT. ... Vardar Ordusu ...**, s.1; **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri Balkan Harbi (1912 – 1913) Garp Ordusu Yunan Cephesi Harekâtı**, III’üncü Cilt, II’nci Kısım, ATASE Askeri Tarih Yay. Seri No:4, Gnkur. Bsm., Ankara, 1981, s.10; Fahir Armaoğlu, **Siyasi Tarih (1789-1960)**, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1975, s.300; Yılmaz Öztuna, **II. Abdülhamid Zamanı ve Şahsiyeti**, Kubbealtı Yay., İstanbul, Eylül 2008, s.110; Cesur, **a.g.t.**, s.9; **Balkan Harbi (1912-1913) Harbin ...**, s.4, 22; **Tarihte Türk-Bulgar İlişkileri**, s.72.

²²⁴ **Balkan Harbi (1912-1913) Harbin ...**, s.55.

²²⁵ Nihat Erim, **a.g.e.**, s.447; **Balkan Harbi (1912-1913) Harbin ...**, s.29; **Tarihte Türk-Bulgar İlişkileri**, s.70.

²²⁶ Rifat Uçarol, **Siyasi Tarih**, Filiz Yay., İstanbul, 1985, s.357; Sina Akşin, “Balkan Savaşları’nın Dünya Tarihindeki Yeri”, **90’uncü Yılında Balkan Savaşları ve Lüleburgaz Muharebeleri Ulusal Sempozyumu (26 Ekim 2002)**, Lüleburgaz Belediyesi Kültür Yay., 2004, s.14.

²²⁷ Erim, **a.g.e.**, s.448; İhsan Güneş, **II. Meşrutiyet Devri (1908-1918)**, Ed. Cahit Bilim, Osmanlı Tarihi, Anadolu Üniversitesi Yay., Eskişehir, 1991, s.230; **Balkan Harbi (1912-1913) Harbin ...**, s.4; A.Mete Tuncoku, “Çanakkale Muharebeleri’nde Bir Rus Kruvazörü Askold”, **Çanakkale Muharebeleri 75 nci Yıl Armağanı**, ATASE Yay., Gnkur. Bsm., Ankara, 1990, s.120.

²²⁸ **TSKT. ... Yunan Cephesi Harekâtı**, s.9-11; Karal, **Osmanlı Tarihi, İkinci ...**, s.288; Ahmet Halaçoğlu, **Balkan Harbi Sırasında Rumeli’den Türk Göçleri (1912 - 1913)**, TTK. Bsm., Ankara, 1994, s.10; Sezer Arslan, **Balkan Savaşları Sonrası Rumeli’den Türk Göçleri Ve Osmanlı Devleti’nde İskânları**, Trakya Üniversitesi SBE Y.L.T., Edirne, Haziran 2008, s.13-14; Uğraş, **a.g.t.**, s.4-5, 118; **TSKT. III’üncü Cilt 6’ncü Kısım (1908-1920)**, s.25; **Balkan Harbi (1912-1913) Harbin ...**, s.4, 16; **Tarihte Türk-Bulgar İlişkileri**, s.86.

Yurt içerisinde de; Türkiye'nin paylaşılması için Avrupa devletlerinin aralarında politik görüşmelere başlamış olduğu söylentisi ve Reval görüşmesi²²⁹ ordudaki bazı subayların Abdülhamit idaresine karşı cephe almasına neden olmuştur.

Daha fazla zaman kaybedilmemesi gerektiğini düşünen İttihat ve Terakki taraftarları harekete geçerek 10 Temmuz 1324 (24 Temmuz 1908) devrimini gerçekleştirmiş²³⁰ ve otuz iki sene önce kaldırılmış olan meşrutiyet idaresi ikinci defa ilân edilmiştir.²³¹ 1908'de meclisin tekrar toplanarak faaliyete geçmesiyle İkinci Meşrutiyet dönemi başlamıştır.

Padişah II'nci Abdülhamit'in doğum günü olan 19 Temmuz'da her yıl düzenli olarak yapılan merasime İstanbul'daki yabancı elçiler davet edilmektedir. 1908 senesindeki bu merasime Bulgar kapıkethüdası²³² Geşof (Eşşof) Efendi, elçi sayılmadığından davet edilmemiştir. Bulgar Prensi Ferdinand bunu bahane ederek İstanbul'daki temsilcisini geri çağırması²³³ ve Meşrutiyetin de etkisiyle 5 Ekim 1908'de Tırnavi (Tırnova)'de bağımsızlığını ilan etmiştir.²³⁴

İç ve dış politikanın sıcak olduğu bir dönemde beklenmedik bir anda İtalyan hükümetinin Osmanlı Afrikası'na saldırması ve savaş ilan etmesi, genç meşrutiyet idaresi için üstesinden gelinmesi çok güç bir darbe olmuştur. Sonuçta Roma büyükelçiliği yapmış Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa gibi bir hukukçu bu acı durum karşısında istifaya mecbur kalmış, 1 Ekim 1911'de sadrazamlığa Sait Paşa atanmıştır.²³⁵ İttihat ve Terakki Cemiyeti, 17 (18) Ocak 1912 günü Meclisi Mebusan'ı fesh etmiş, seçim sürecini başlatmıştır. Yapılan "Sopalı Seçimin" ardından

---

²²⁹ 2. [Meşrutiyetin](#) ilanının en büyük dış etkeni sayılan Reval görüşmesi; 9-11 Haziran 1908'de İngiltere Kralı 7. Edouard (Edvard) ile Rus Çarı 2. Nicolas arasında Finlandiya Körfezinde Baltık kıyısındaki Reval (bugünkü Estonya'nın başkenti Talin) limanında yapılan görüşmedir. Erhan Afyoncu, "Ülke Satıldı Propagandasıyla Darbe Yaptılar", **Bugün Gazetesi**, 20.07.2008; Erim, **a.g.e.**, s.448; **Hareket Ordusu Ve Kurmay Yüzbaşı Mustafa Kemal**, s.3; **TSKT. III'üncü Cilt 6'ncı Kısım (1908-1920)**, s.10; Avcı, **a.g.m.**, s.97; Detaylı bilgi için bkz. **Yüzüncü Yılında II. Meşrutiyet**, Yay. Hzl. Halil Akkurt – Akif Pamuk, Yeni İnsan Yay., İstanbul, Temmuz 2008. İki hükümdarın I. Dünya Savaşı öncesi Almanya'ya karşı kurulan üçlü anlaşmanın esaslarını, Osmanlı İmparatorluğunun durumunu ve özellikle Girit meselesini görüştüğü bilinmektedir. Görüşmede Türkiye'nin paylaşılmasının konuşulduğu ileri sürülmüştür. Necmettin Alkan, "1908 Jön Türk İhtilalinin Başlamasında Reval Buluşmasının Önemi", **Toplumsal Tarih Dergisi**, Tarih Vakfı Yay., S.175, Temmuz 2007, s.48; **TSKT. ... Yunan Cephesi Harekâtı**, s.15; Mustafa Armağan, "Devrilmeseydi Balkan İttifakı'nı Abdülhamid Kuracaktı", **Zaman Gazetesi**, 17.08.2008; **TSKT. III'üncü Cilt 6'ncı Kısım (1908-1920)**, s.5, 10; Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.136.

²³⁰ Meşrutiyetin ikinci kez ilanı hakkında detaylı bilgi için bkz. s.19.

²³¹ **TSKT. III'üncü Cilt 6'ncı Kısım (1908-1920)**, s.21.

²³² Kapıkethudası; Osmanlı İmparatorluğuna bağlı özerk prensliklerin İstanbul'da hükümetle ilişkilerini sürdüren temsilcileri için kullanılan siyasi terimdir. Osmanlı Devleti'ne tabi prensliklerin, yabancı devletlerin, eyalet valilerinin, vezir ve beylerbeylerin devlet nezdinde bulunan resmi mümessillerine kapı kethüdası (Daimi Elçi) denmiştir. Mithat Sertoğlu, **Osmanlı Tarih Lügatı**, İstanbul, 1986, s.174.

²³³ **Talat Paşa'nın Anıları**, Hzl. Alpay Kabacalı, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Genel Yayın:445 Edebiyat Dizisi:104, Şefik Matbaası, İstanbul, Şubat 2000, s.24; Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.137-138.

²³⁴ Bulgaristan'ın bağımsızlık tarihi kaynaklarda farklı belirtilmektedir; 05 Ekim: **TSKT. ... Yunan Cephesi Harekâtı**, s.16; **Tarihte Türk-Bulgar İlişkileri**, s.76; **Balkan Harbi**, ATASE Yay., 1979, s.8; 06 Ekim: Y.H.Bayur, **Türk İnkılabı Tarihi**, C.2, s.230; **TSKT. ... Vardar Ordusu ...**, s.3.

²³⁵ Muhiddin Nalbantoğlu, "Türk-İtalyan Savaşı Başlıyor...", **Yeniçağ Gazetesi**, 05.10.2009; **TSKT. III'üncü Cilt 6'ncı Kısım (1908-1920)**, s.46; Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.142; Detaylı bilgi için bkz. Necdet Hayta - Togay Seçkin Birbudak, **Balkan Savaşları'nda Edirne**, ATASE Yay., Gnkur. Bsm., Ankara, 2010.

iktidara tekrar gelmesine rağmen İttihat ve Terakki Cemiyeti, sorunların çözümü için politika üretememiş, halkın iktidara olan desteğini zayıflatmıştır.²³⁶

Osmanlı ve çevresi çok ısınmıştır. Uzun yıllardan beri aralıklarla devam eden İmam Yahya ve Şeyh (Seyit) İdris idaresindeki Asir²³⁷ karışıklığı,²³⁸ Avusturya-Macaristan'ın Bosna-Hersek'i kendi ülkesine katması,²³⁹ Bulgaristan'ın Doğu Rumeli vilayeti ile birlikte bağımsızlığını ilan etmesi, İsa Bolatin, Rıza Yakovalı gibi çete reislerinin bayrakları altında birleşen Kuzey Arnavutluk Gegalarının ve Yunanlıların teşviki ile daha önce İtilaf Devletlerinin idaresine bırakılmış olan Girit Adası'nın çoğunluğunu oluşturan Rumların Yunanistan'a katılması²⁴⁰ tüm yurttaki rüzgârın karamsar esmesine neden olmuş,²⁴¹ İttihat Terakki'yi sorunlarla karşı karşıya bırakmıştır. İdari, mali, siyasi destekten yoksun kalan hükümet İtalya'nın Osmanlı Afrikası'nı (Trablusgarb) işgale başlaması ile savaşla karşı karşıya kalmıştır.

Mecliste, basında, halk arasında muhalefet baş göstermiş ve bu akımlar orduya da sızarmıştır. Subaylar arasında oluşan fikir ayrılıkları disiplin kavramını zedeleyerek orduya zarar vermeye başlamıştır.²⁴²

Ancak savaşın devamında İtalyanlar tahminlerinde aldanmış, çıkartma kuvvetleri aylar geçtiği halde kesin bir sonuç alamamış, ülke içindeki baskılar karşısında ulusunu oyalayacak çareler aramaya başlamıştır.²⁴³ İtalya, Osmanlı hükümetini barışa zorlamak için 18 Nisan 1912'de Çanakkale Boğazı'ndan başlayarak Akdeniz limanlarını bombalamış ve Astropolya adasından itibaren on iki adayı işgal ederek hükümet üzerinde baskısını artırmıştır.²⁴⁴

Yunanlılar adalar üzerinde hak iddia etmeye ve aleyhte hareket etmeye başlamış, buna mukabil bir dönem Üsküp ve Priştine bölgesine kadar yayılan Arnavutluk isyanı Trakya ve

²³⁶ Rifat Uçarol, "Balkan Savaşı Öncesinde Terhis Olayı ve Seferberlik İlanı Sorunu", **Dördüncü Askeri Tarih Semineri Bildiriler**, Gnkur. Bsm., Ankara, 1989, s.259; Fevzi Demir, **Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet Dönemi Meclisi Mebusan Seçimleri**, İmge Yay., Ankara, 2007, s.265-266; Hamit Pehlivanlı, "Bab-ı Ali Baskını", **Askeri Tarih Bülteni**, ATASE Yay., Gnkur. Bsm., Y.12, S.22, Ankara, Şubat 1987, s.141.

²³⁷ Asir, Arap yarımadasının Kızıl Deniz kıyısında Yemen ile Hicaz arasındaki bölgenin adıdır.

²³⁸ **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Hicaz, Asir ve Yemen Cepheleleri ve Libya Harekâtı 1914-1918 VI ncı Cilt**, ATASE Yay., Gnkur. Bsm., Ankara, 1978, s.12-13; **Balkan Harbi (1912-1913) Harbin ...**, s.62; Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.141-142.

²³⁹ **TSKT. ... Yunan Cephesi Harekâtı**, s.17; Erim, **a.g.e.**, s.448; **TSKT. III'üncü Cilt 6'ncı Kısım (1908-1920)**, s.23, 37; **Balkan Harbi**, ATASE Yay., 1979, s.8; Avcı, **a.g.m.**, s.99; **Balkan Harbi (1912-1913) Harbin ...**, s.44; **TSKT. ... Vardar Ordusu ...**, s.3, 9.

²⁴⁰ **TSKT. ... Vardar Ordusu ...**, s.9.

²⁴¹ Erim, **a.g.e.**, s.448; **TSKT. III'üncü Cilt 6'ncı Kısım (1908-1920)**, s.25, 37; **TSKT. ... Yunan Cephesi Harekâtı**, s.22; Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.138; Tongul, **a.g.m.**, s.155.

²⁴² **TSKT. ... Yunan Cephesi Harekâtı**, s.37; **Balkan Harbi'nde Yanya Savunması Ve Esat Paşa (Korg. Bülkat)**, T.C. ATASE Türk Asker Büyükleri Ve Zaferleri Serisi No:7, Gnkur. Bsm., Ankara, 1983, s.21; Halil Erdinç, "Balkan Harbi Yenilgisinde İç Politikanın Etkileri", **Askerî Tarih Bülteni**, Y.9, S.17, Ağustos 1984, s.72; Zekeriyâ Türkmen, **Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması**, TTK. Yay., Ankara, 2001, s.7; Mümtaz'er Türköne, "Balkan Savaşları'nın Ordusu", **Zaman Gazetesi**, 16.03.2010.

²⁴³ **TSKT. Osmanlı Devri Osmanlı - İtalyan Harbi (1911 - 1912)**, s.385.

²⁴⁴ **TSKT. Osmanlı Devri Osmanlı - İtalyan Harbi (1911 - 1912)**, s.381-384; Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.142.

Anadolu'dan gönderilen birliklerle kuvvetlendirilen ordu tarafından tamamen bastırılmamıştır.²⁴⁵

Muhafiz Hürriyet ve İtilaf Partisi ile “Halaskar Zabitan (Kurtarıcı Subaylar)”²⁴⁶ grubu gibi teşekküller hükümete karşı politikaları körüklemiştir.²⁴⁷

Hükümetin değişmesi ve mebuslar meclisinin dağılmasına yönelik girişimler başlamış, önce 26 Haziran (9 Temmuz) 1912’de Mahmut Şevket Paşa²⁴⁸ ve müteakiben bir aylık süresi dahi dolmadan 16 Temmuz 1912’de Sadrazam Sait Paşa padişaha kabinenin istifasını vermeye mecbur kalmıştır.²⁴⁹

Ayan Meclisi (Senato) başkanı Gazi Ahmet Muhtar Paşa, Hürriyet ve İtilaf Partisi eğilimli, üyeleri arasında sadrazamlar, nazırlar ve ünlü komutanlar bulunması nedeniyle “Büyük Kabine” olarak isimlendirilen hükümeti kurmuştur.²⁵⁰ Gazi Ahmet Muhtar Paşa kabinesi, İstanbul Harp Divanı tarafından hüküm giyenlerin affedilmesi ve Arnavutluk karışıklıklarını bastırma hareketlerinin durdurulması kararını vermiş, İtilaf Devletlerinin savaşa izin vermeyeceği şeklindeki yanlış kanaat sonucu ordudan eğitilmiş çok büyük sayıda²⁵¹ asker terhis edilmiş, Rumeli bölgesindeki güvenlik unsuru yok edilmiştir. Ordu genelinde özü oluşturan eğitilmiş muvazzaf erlerin ve barış kadrosunun önemli bir bölümü terhis edilmiş, birlik er mevcutları barış kadrosunun yarısından da aşağı düşmüştür.²⁵² Savaş öncesi terhisler nedeniyle Osmanlı ordusu, daha başlangıçta düşmanlarına karşı sayısal üstünlüğünü kaybederken eğitilmiş erlerinden de mahrum kalmıştır.²⁵³ Er mevcutları kıstas

²⁴⁵ Uçarol, **Siyasi Tarih**, s.360; Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.143.

²⁴⁶ Rütbeleri indirilen, İttihatçıları sevmeyen subaylar toplanarak Halaskaran Zabitan Grubu’nu kurmuştur. Pehlivanlı, “Bab-ı Ali Baskını”, s.142. Mayıs-Haziran 1912’de teşkilatlanan Halaskar Zabitan (Kurtarıcı Subaylar) Grubunu Kurmay Binbaşı Gelibolulu Kemal kurmuş, Nazım Paşa geliştirmiştir. **TSKT. III’üncü Cilt 6’ncı Kısım (1908-1920)**, s.48.

²⁴⁷ Cesur, **a.g.t.**, s.17; Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.143; Alkan, **a.g.e.**, s.130-137; Grup hakkında detaylı bilgi için bkz. Tunaya, **a.g.e.**, s.337-344; **Balkan Harbi (1912-1913) Harbin ...**, s.61; Grubun ismi bazı kaynaklarda Halaskaran Zabitan Grubu olarak geçmektedir.

²⁴⁸ Uçarol, “Balkan Savaşı ...”, s.260-261.

²⁴⁹ **Balkan Harbi**, ATASE Yay., 1979, s.15; **TSKT. III’üncü Cilt 6’ncı Kısım (1908-1920)**, s.47; **Balkan Harbi (1912-1913) Harbin ...**, s.61; Pehlivanlı, “Bab-ı Ali Baskını”, s.142.

²⁵⁰ Bu kabine Büyük Kabine yanında Baba-oğul kabinesi olarak da anılmaktadır. **TSKT. III’üncü Cilt 6’ncı Kısım (1908-1920)**, s.47; Yeni hükümetin kuruluş tarihi kaynaklarda değişik belirtilmektedir: 09 (21) Temmuz: Hayta - Birbudak, **Balkan Savaşları’nda Edirne**, s.10; Pehlivanlı, “Bab-ı Ali Baskını”, s.142; 22 Temmuz: **Balkan Harbi**, ATASE Yay., 1979, s.15; **TSKT. III’üncü Cilt 6’ncı Kısım (1908-1920)**, s.49; **Talat Paşa’nın Anıları**, Hzl. Alpay Kabacalı, s.47.

²⁵¹ Terhis edilen miktar hakkında: 120 Tabur - 75.000 asker seferberliğin ilanından 25 gün önce muvazzaf erlerin ve barış kadrosunun %75’i ... **Balkan Harbi**, ATASE Yay., 1979, s.27; eğitim gören erlerin 1/4’ü ... Fethi Ünsal, “Balkan Harbi (1912-1913) Yenilgisinin Nedenleri”, **Askerî Tarih Bülteni**, ATASE Yay., Gnkur. Bsm., Y.16, S.30, Ankara, Şubat 1991, s.77; Trakya ve Batı Rumeli’deki ordulardan 120.000 usta askerin terhisi ... **Balkan Harbi (1912-1913) Harbin ...**, s.73.

²⁵² Uçarol, “Balkan Savaşı ...”, s.261; Rifat Uçarol, **Gazi Ahmet Muhtar Paşa (1839-1919)**, 2. Baskı, Filiz Yay., İstanbul, 1989, s.375; Ersan Baş, “Balkan Harbi’nde Osmanlı Donanmasının İcra Ettiği Görev ve Harekat ile Sonuçlarının İncelenmesi”, **Dokuzuncu Askerî Tarih Semineri Bildiriler II**, Gnkur. Bsm., Ankara, 2006, s.429-430; Yılmaz Öztuna, **Avrupa Türkiyesi’ni Kaybımız Rumeli’nin Elden Çıkışı**, Bâbıalî Kültür Yay., İstanbul, 2006, s.91; Tefik Brykloğlu, **Trakya’da Milli Mücadele**, C.I, TTK. Bsm., Ankara, 1987, s.64.

²⁵³ Avni Mutlu, “Balkan Savaşı’ndan Çıkarılacak Dersler”, **Askerî Tarih Bülteni**, Y.10, S.18, Şubat 1985, s.77.

olarak alındığında Balkan Devletleri 474.000 mevcutla Türklerin iki katı mevcuda sahiptir.²⁵⁴ Osmanlı Ordusu sefer planında olması gerekenin (527.000) gerçekte yarısı kadar (290.000) mevcutla savaşa girmiştir.²⁵⁵ Bu kararlar karşısında çoğunluğunu İttihat ve Terakki Partisi'nin oluşturduğu mebuslar meclisi, Maliye Eski Bakanı Cavit Bey'in uzun konuşması ile süresiz tatil kararı vermiştir.²⁵⁶

İttihat ve Terakki tarafından çıkarılan kiliseler kanunu ile Bulgar kilisesiyle Rus Ortodoks kilisesi arasındaki ayrılık giderilmiş, Balkan bağdaşmasının sağlanmasıyla ortak düşman Osmanlı Devleti olmuştur.²⁵⁷

O ana kadar çıkarlarının çatışması nedeniyle birbirlerine düşman durumda olan Balkan Devletleri ittifaklaşarak Rumeli'den Türkleri atmak amacıyla fikir birliğine varmış, Osmanlı idaresi aleyhinde olaylar çıkarmaya başlamıştır.²⁵⁸

Karadağlılar'ın sınır karakollarına saldırısı ile Balkan Savaşının ilk adımı atılmış, Karadağlılar 28 Eylül, Bulgarlar 30 Eylül 1912'de seferberlik ilan etmiş,²⁵⁹ Sırp ve Yunan seferberlikleri de başlamış, Karadağ birlikleri tarafından sınır yakınlarındaki Akova kasabasının işgal edilmesi ile savaş eyleme dönüşmüştür.²⁶⁰

Gelişen durumlar karşısında hükümet de 01 Ekim 1912'de²⁶¹ seferberlik ilan ederek savaşı kabul etmeye mecbur kalmıştır.²⁶²

Selahattin Adil, Romanya askerî ataşeliği görevi ile Bükreş'te bulunduğu esnada 29 Eylül 1912'de aldığı seferberlik emri zarfını açtığıında Vardar Ordusu Kurmay Başkanlığı İkinci Şube Müdürlüğüne atandığını öğrenmiştir. İstanbul'a ve oradan da Selanik'e hareket ederek karargâha katılmış, Balkan Savaşı süresince bu göreve devam etmiştir.²⁶³

²⁵⁴ TSKT. ... Vardar Ordusu ..., s.8.

²⁵⁵ Balkan Harbi (1912-1913) Harbin ..., s.10.

²⁵⁶ Uğraş, a.g.t., s.41; Adil, Hayat Mücadeleleri, s.144.

²⁵⁷ TSKT. ... Vardar Ordusu ..., s.3.

²⁵⁸ Ahmet Halaçoğlu, "Balkan Savaşları (1912-1913)", Türkler Ansiklopedisi, C.13, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s.298; Hayta - Birbudak, Balkan Savaşları'nda Edirne, s.13.

²⁵⁹ TSKT. ... Vardar Ordusu ..., s.119.

²⁶⁰ Balkanların en küçük devleti olan Karadağ Osmanlı Devleti'ne ilk savaş ilân eden devlettir. "8 Ekim 1912 günü öğle saatlerinde Karadağ Maslahatgüzarı Plamenatz, Babıaliye gelerek Meclisi Vükeladan çıkan Hariciye Nazırı Gabriel Noradunkyan Efendi ile görüşme talep etmiş ve savaş ilanını içeren notayı vermiştir. Buna cevap olarak Osmanlı Devleti de Karadağ'a savaş ilan etmiştir. Hayta - Birbudak, Balkan Savaşları'nda Edirne, s.17. Savaş ilânı tarihi Selahattin Adil'in hatıratında 28 Eylül 1912 (Adil, Hayat Mücadeleleri, s.144) yazsa da, takvim dönüşümünden gerçek tarih 8 Ekim 1912 olmalıdır. Balkan Devletlerinin savaş ilânı tarihinde farklılıklar görülmektedir: 17 Ekim 1912 tarihinde Bulgaristan ve Sırbistan, iki gün sonra 19 Ekim 1912 tarihinde de Yunanistan savaşa katılmıştır. Zafer Toprak, "Cihan Harbi'nin Provası Balkan Harbi", Toplumsal Tarih, Tarih Vakfı Yay., S.104, Ağustos, 2002, s.47; 08 Ekim 1912'de Karadağ, 18 Ekim 1912 günü Bulgaristan ve Yunanistan, 20 Ekim 1912 günü de Sırp Harp ilanı ile saldırmıştır. TSKT. Osmanlı Devri Osmanlı - İtalyan Harbi (1911 - 1912), s.411.

²⁶¹ Selanik 2'nci Ordu Müfettişliğine Harbiye Nazırı Nazım Paşa tarafından gönderilen 1 Ekim 1912 tarihli emir için bkz. TSKT. ... Vardar Ordusu ..., s.124.

²⁶² Uçarol, "Balkan Savaşı ...", s.277; Balkanlılar 30 Eylül, Türk seferberliği ise 1 Ekim 1912'de ilan edilmiştir. Balkan Harbi, ATASE Yay., 1979, s.17.

²⁶³ Adil, Hayat Mücadeleleri, s.144.

Mahmut Şevket Paşa'nın Savunma Bakanlığı esnasında ordu teşkilâtında değişikliklere gidilmiş, kolordu teşkilâtına göre seferberlik planları hazırlanmıştır.²⁶⁴ Bu planlarda Balkan Devletleriyle yapılacak bir savaş için biri Doğu, diğeri Batı Ordusu adında iki esas grup kabul edilmiştir. İstanbul'daki 1'inci Ordu "Doğu", Selanik'teki 2'nci Ordu "Batı" ordusu adını almış, Doğu Ordusu Bulgarlara, Batı Ordusu Sırp, Karadağ ve Yunanlılara karşı savaşmıştır.²⁶⁵ Türk Ordusunun Başkomutanlığını Padişah Mehmet Reşat, Başkomutan Vekilliğini ise Savunma Bakanı Nâzım Paşa üstlenmiştir.²⁶⁶ Emir komuta Doğu Ordusunda Müşir (Mareşal) Abdullah Paşa²⁶⁷, Batı Ordusunda Ali Rıza Paşa²⁶⁸ tarafından yürütülmüştür.²⁶⁹

Batı ordusu; Sırbistan ve kısmen Bulgar cephesine karşı İkinci Ordu Müfettişi Korgeneral Zeki Paşa idaresinde Vardar Ordusu, Karadağ cephesine karşı Mahmut Hayret Paşa komutasında kurulacak bir Grup ve Ustruma vadisini Bulgar saldırısına karşı koruyacak bağımsız bir Ustruma Kolordusundan meydana gelmiştir.²⁷⁰

Batı Ordusu büyük kısmıyla Koçana, Kumanova, Üsküp ve Manastır bölgelerinde yığınak yapmış, kalan gruplar da tali cephelere dağıtılmıştır.²⁷¹

Karadağ hükümetinin Osmanlı İmparatorluğuna 8 Ekim 1912'de harp ilan etmesi nedeniyle Padişah V'inci Mehmet Reşat da Çetine maslahatgüzarının derhal İstanbul'a dönmesini ve düşmana şiddetle karşılık verilmesini isteyen emrini vermiştir.²⁷²

Balkan Devletleri 14 Ekim 1912'de halk hareketlerini durduramadıklarını, kan dökülmesine engel olamadıklarını bir nota ile Osmanlı Devleti'ne bildirmiş, niyetlerini belli etmiştir.²⁷³

Osmanlı Başkomutanlığı Balkan Devletleri'nin verdiği bu notanın içişlerine müdahale sayılması nedeniyle, Doğu ve Batı Orduları Komutanlıklarına Bulgaristan ve Sırbistan hükümetleriyle ilişkilerin tamamen kesildiğini, bu nedenle genel taarruza gecikmeden başlanmasını içeren 16 Ekim 1912 tarihli emrini vermiştir.²⁷⁴

²⁶⁴ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.145.

²⁶⁵ Cesur, **a.g.t.**, s.47; Toprak, **a.g.e.**, s.48; Artuç, **Balkan Savaşı**, s.107; Hayta - Birbudak, **Balkan Savaşları'nda Edirne**, s.12 ve 22; **Balkan Harbi (1912-1913) Harbin ...**, s.113-114.

²⁶⁶ İhsan İlgar, "Balkanlılara Neden Yenildik?...", **Hayat Tarih Mecmuası**, S.8, Eylül 1972, s.45.

²⁶⁷ Abdullah Kölemen hakkında detaylı bilgi için bkz. **Balkan Savaşı'na Katılan ...**, s.4-5.

²⁶⁸ Ali Rıza Paşa hakkında detaylı bilgi için bkz. **Balkan Savaşı'na Katılan ...**, s.6-7.

²⁶⁹ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi, İkinci ...**, s.310-311; **TSKT. ... Vardar Ordusu ...**, s.105.

²⁷⁰ **Balkan Harbi (1912-1913) Harbin ...**, s.113-119; Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.145.

²⁷¹ **Balkan Harbi**, ATASE Yay., 1979, s.43.

²⁷² İlgili emir için bkz. **Askeri Tarih Bülteni**, ATASE Yay., Gnkur. Bsm., Y.44, S.99, Ankara, Ocak 1995, s.9-11.

²⁷³ **TSKT. ... Vardar Ordusu ...**, s.7.

²⁷⁴ Osmanlı Ordusu Başkomutanlığının Lüleburgaz'daki Doğu ve Selanik'teki Batı Ordu Komutanlıklarına verdiği taarruza başlanması hakkındaki emirleri için bkz. **Askeri Tarih Bülteni**, Y.44, S.99, Ocak 1995, s.17-18.

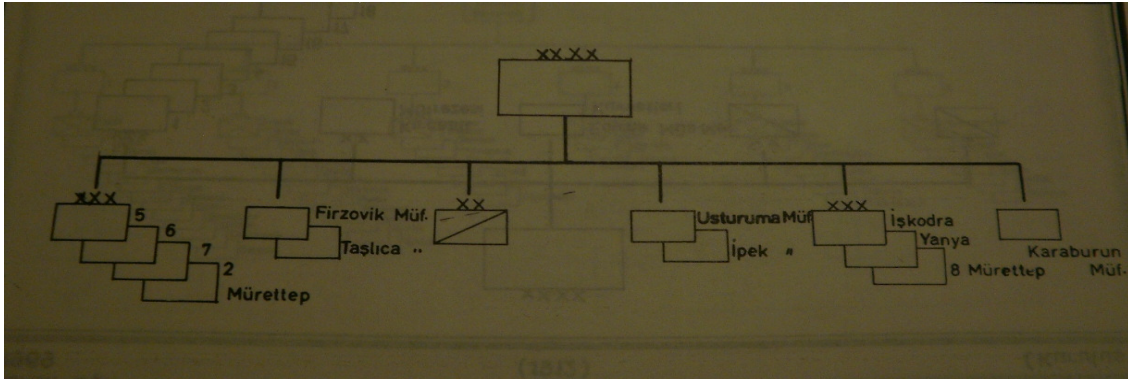

Başkomutanlık tarafından uygulanması emredilen seferberlik planı o günkü genel duruma uymamaktadır. Balkan Devletleri ile savaş ihtimaline karşı 12²⁷⁵ değişik sefer planı hazırlanmıştır. Tüm devletleri kapsadığından stratejiye en uygun plan 5 numaralı plan iken; Doğu Ordusuna sadece Bulgaristan'la savaşa yönelik 1 numaralı plan, Batı Ordusuna ise Yunanistan hariç tutularak hazırlanan 4 numaralı plan gönderilerek uygulanması emredilmiştir.²⁷⁶

Planlarda ayrıca Trablusgarb savaşının sürmesi nedeniyle denizlere hâkim olunamaması ihtimali göz önünde bulundurulmamış, birliklerin barış zamanı askerlik durumu esas alınmıştır.²⁷⁷

Harekât başlatılırken düşmandan hatta barış kadrosundan dahi düşük mevcutlu birliklere savunma yerine taarruz emri verilmiş, Doğu Ordusu yenilgiye mahkûm edilmiştir.²⁷⁸

Selahattin Adil'in görevlendirildiği Vardar Ordusu 2'nci Ordunun; 5'inci, 6'ncı, 7'nci Kolorduları ile Firzovik ve Taşlıca Müfrezelerinden oluşmaktadır.²⁷⁹

Kuruluş 2.1: 1912 yılında Garp Ordusu Kuruluşu

Kaynak: **Balkan Harbi (1912 - 1913) Harbin Sebepleri, Askerî Hazırlıklar ve Osmanlı Devleti'nin Harbe Girişi**, 2. Baskı, C.1, Gnkur. Başkanlığı Yay., Gnkur. Bsm., Ankara, 1993, Kuruluş:6

Vardar Ordusunun seferberlik karargâhı olarak Manastır kabul edildiğinden Selanik'ten 27 Eylül'de trenle Manastır'a hareket edilmiştir.²⁸⁰

Batı Ordusunun savaş düzeninde değişiklik yapılması zorunlu görüldüğünden; Batı Ordusu Komutanı Ali Rıza Paşa başkanlığında Vardar Ordusu Komutanı Ferik Zeki Paşa, 7'nci Kolordu Komutanı Ferik Fethi Paşa, Batı Ordusu Kurmay Başkanı Albay Cemal,

²⁷⁵ **Balkan Harbi (1912-1913) Harbin ...**, s.185, 191; **TSKT. ... Vardar Ordusu ...**, s.60.

²⁷⁶ Ünsal, **a.g.m.**, s.78; **Balkan Harbi (1912-1913) Harbin ...**, s.191-192; **TSKT. ... Vardar Ordusu ...**, s.61-62.

²⁷⁷ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.145.

²⁷⁸ Ünsal, **a.g.m.**, s.80; **TSKT. ... Vardar Ordusu ...**, s.7.

²⁷⁹ **Balkan Harbi (1912-1913) Harbin ...**, s.114; **TSKT. ... Vardar Ordusu ...**, s.37.

²⁸⁰ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.146.

Vardar Ordusu Kurmay Başkanı Yarbay Halil, 5'inci Kolordu Kurmay Başkanı Albay Mustafa, karargâh kurmaylarından Albay Ziya, Yarbay Celal ve karargâh kurmayı Yarbay Fevzi (Çakmak)'ın katılımı ile plan son duruma göre güncellenmiştir.²⁸¹ Vardar Ordusu personel mevcudu plana göre 186.791 olması gerekirken, terhisler nedeniyle yarısı karşılanabilmekte, harbin ilk günlerinden olan 19 Ekim 1912'de mevcut 91.700 olarak kaydedilmektedir.²⁸²

Genelkurmay tarafından barış zamanında hazırlanan ve uygulanması başkomutanlıkça emredilen sefer planında Yunan hükümetinin savaşa katılmayacağı farz edildiğinden, yeni gelişen duruma karşı seferberlik planı gibi, Vardar Ordusu teşkilinin de yerleşme konusunda yeniden incelenmesine ve düzeltilmesine ihtiyaç duyulmuştur. Plan; Batı Rumeli'ye ayrılmış olan kuvvetlerin yalnız savunma görevi yapmaları ve kesin sonucun Doğu Ordusu tarafından alınacağı esasına göre şekillenmiştir. Vardar Ordusu için İştîp, Köprülü, Üsküp üçgeni yerleşme bölgesi olarak kabul edilmiş, Kumanova ve İştîp'de savunma hatları yapılması, Bulgar ve Sırp ordularının gözetlenmesi ve durdurulması amaçlanmıştır.²⁸³

Balkan Devletleri'nin 10-15 günde seferberliklerini tamamlamalarına karşılık, Vardar birliklerinin seferberliği bir-bir buçuk ay sürmüştür.²⁸⁴

Vardar Ordusuna Sırp ve Bulgar ordularından olabildiğince çok kuvveti üzerine çekerek Doğu Ordusu hareket alanına düşmanın kuvvet sevk edememesini sağlaması görevi de verilmiştir.²⁸⁵

3 Ekim'den itibaren muntazam mevcutlu düşman kuvvetleri harekete geçmiş, 3/4 Ekim gecesi Batı Ordusu Komutanlığı tarafından Vardar Ordusuna Sırbistan ile Bulgaristan'a hücumu geçilmesi konusundaki Başkomutanlığın emri bildirilmiştir.²⁸⁶

6 Ekim'de İtalya ile savaşa son verilmesi, seferberliği kısmen Anadolu askeriyle tamamlayacak olan Batı Ordusuna Balkanlarda savaşın başlaması nedeniyle bir avantaj sağlamamıştır. Ayrıca, Barbaros ve Turgut Reis gibi oldukça eski zırhlılara mukabil, Yunanlıların Averof kruvazörünü yeni satın almış olması Ege Denizi hâkimiyetinin Yunanlılara geçmesine sebep olmuştur. Bir müddet sonra donanma Albay Ramiz Bey kumandasında boğazdan çıkmış, Limni Adası yakınlarında karşılaştığı Averof Gemisi ile kısa

---

²⁸¹ **TSKT. ... Vardar Ordusu ...**, s.75; Selahattin Adil hatıratında plan düzeltmesini: Batı ve Vardar Orduları Kurmay Başkanları ve mahalli durumu çok iyi bilmesi dolayısıyla Vardar Ordusu Kurmay Başkanlığı Birinci Şube (Harekât şubesi) Müdürü Yarbay Fevzi Çakmak'ın iştiraki ile Selanik'te birkaç gün devam eden görüşmeler sonucunda geliştirilmeye çalışıldığını belirtmiştir. Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.146.

²⁸² **TSKT. ... Vardar Ordusu ...**, s.41.

²⁸³ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.147; **TSKT. ... Vardar Ordusu ...**, s.90-92.

²⁸⁴ Hükümetin kısmen iç etkenler, kısmen de Avrupa devletlerinin savaşa engel olacakları yolundaki yanlış düşüncesi ve siyasi sebeplerle bazı sınıfları terhis etmesi dolayısıyla kadrolarda meydana gelen boşluklar seferberliği geciktirmiştir. Karal, **Osmanlı Tarihi, İkinci...**, s.311.

²⁸⁵ **TSKT. ... Vardar Ordusu ...**, s.96.

²⁸⁶ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.149.

bir çatışmadan sonra geri dönmüştür. Yunanlılarla yapılan bu ilk deniz savaşında büyük bir fırsat kaçırılmış denebilir. Averof, mürettebatının bir deniz savaşı için yeterli eğitim ve öğretimden yoksun olması, silah ve cephanesinin bozuk veya iyi kullanılamamasından dolayı uzun mesafeli toplarından faydalanamamış ve üstün olan Türk torpido filosunun saldırıdaki bir anlık duraksaması sonunda, yüksek sürati sayesinde savaş alanını terk ederek güneye çekilmiştir.²⁸⁷

Batı Ordusu ikmal kuvvetleri için yalnız Uzunköprü, Dimetoka ve Selanik yolu açık bulundurulmaktadır. Perişan haldeki çıplak denecek kıyafetli Anadolu gençleri gruplar halinde bu yoldan sevk edilmektedir.²⁸⁸

9-10 Ekim 1912 gecesi karargâhı Dobruşan'da bulunan 6'ncı Kolordudan alınan raporda, kolordunun büyük kısmının Gulema Suyu kuzeyine alındığı bildirilmektedir.²⁸⁹

Vardar Ordusunun 17 Kasım 1912'deki durumunu Selahattin Adil:

"5'nci Kolordu, sağ yan ve cepheye 15'inci Tümenle Hüsnü Bey komutasındaki üç taburlu bir müfrezeye bıraktıktan sonra, sabahın erken saatlerinde Pervalis'e hareket etmiş ve şu sıralarda kolbaşısıyla oraya varmıştır.

*6'nci Kolordu Oblokova istikametlerinde taarruz etmektedir. Düşmanın yaklaşık olarak bir tümen kadar kuvveti Novak üzerinden Çıkkırıkçı'ya doğru sağ yanımıza ve Tırın-Muğla üzerinden cephemize taarruz etmektedir. 6'nci Kolordudan Tırın'da bulunan tabur bir saat önce Karaman'a çekildi. Muharebe devam ediyor..."*²⁹⁰ raporu ile Batı Ordusuna bildirmiştir.

Bu tertiplenmeler esnasında, Selahattin Adil'in kurmay sınıflarından Harp Tarihi öğretmeni olan Ordu Komutanı Zeki Paşa'nın bilgisi olmadan, Selahattin Adil'in verdiği emirle 6'nci Kolordunun esas kısmı ile kuzeye geçtiği belirtilmiştir.²⁹¹ Ancak Selahattin Adil, yetkisini aşan böyle bir emir vermediğini hatıratında ifade etmiş, Zeki Paşa ile iyi olan ilişkilerinin bu yanlış anlamadan dolayı bozulmadığını belirtmiş, daha sonra cereyan eden Manastır Savaşları sırasında Zeki Paşa'nın cepheye bulunduğu esnada karargâhın bütün işlerini kendisine bırakmış olması ile örneklendirmiştir.²⁹²

Küçük birlikler arasında olmadığı gibi, ordu ve kolordular arasında bile telgraf, telefon gibi süratli haberleşme tesisatı yapılmamıştır. Meydan savaşı yapmakta olan ordu; eğitim, öğretim, disiplin ve emir komuta bakımından hazırlanmamış olduğu kadar, geri hizmet ve

²⁸⁷ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.149-150.

²⁸⁸ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.150.

²⁸⁹ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.148-149.

²⁹⁰ **TSKT. ... Vardar Ordusu ...**, s.280.

²⁹¹ Detaylı bilgi için bkz. Zeki (Mustafa) Paşa, (1912) **Balkan Harbi'ne Ait Hatıratım**, Matbaa-ı Askeriye (Mecmua-i Askeriye), (Fevkalade) S.25-26, İstanbul, 1337 (1912); Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.157.

²⁹² Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.153.

araçlarının çoğunluğundan yoksun denecek bir haldedir.²⁹³ Fakat bu noksanlıklar savaştan kaçınmayı gerektirse bile eldeki araçlarla ordu savaşmak zorundadır.

Bılaç, Eğri Palanga, Straçın ve Koçana muharebelerini müteakip²⁹⁴ Vardar Ordusu, Başkomutanlık tarafından verilen emirler doğrultusunda Kumanova meydan savaşına girmiş ve başlangıçta başarılı bir sonuç elde etmiştir.²⁹⁵ Bulgar birliklerinin tehlikeli bir ilerleyişi görülmemesinden dolayı, birliklere 11 Ekim'de taarruzlarına devam etmeleri emri verilmiştir.²⁹⁶

10-11 (23/24) Ekim 1912 gecesi başlayan yağmur 11 Ekim gündüzü de ince ince yağmıştır. 12 Ekim günü dürbünlere olumsuz görüntüler yansımaya başlamıştır.²⁹⁷

Düşmanın asıl büyük kısmının yayılarak çekilen birliklerini üstün kuvvetlerle takviye etmesi üzerine ilerleme imkânı kalmamış, ordu karargahının düşündüğü ve uygulanmasını tasarladığı çevirme şeklindeki stratejik hücum kendiliğinden cephe savaşına dönüşmüş ve bu suretle inisiyatif Sırp Ordusu'na geçmiştir.²⁹⁸

Trakya'nın mevsim itibarıyla çok yağışlı olan hava şartları sonucu şiddetli yağın yağmur ikmali çok zorlaştırmış, ordu aç kalmış, savaşacak askerler yorgun, uykusuz, mecalsiz kalmış, hayvanlar açlıktan çamurda topları çekemez hale gelmiştir.²⁹⁹ Erzak için askerler kendi hayvanlarını öldürmeye başlamıştır.³⁰⁰

Sefer esnasında atanan subaylardan bazılarının katılmaması nedeniyle Vardar Ordusu karargâhı tam olarak oluşturulamamış, düzenli bir karargâh faaliyeti yapılamamıştır.³⁰¹

Orduya bulaşan politika emir komutayı zedelemiş, subaylar arasındaki erkânıharp-kıta zabiti (Kurmaya-sınıf subayı), alaylı-mektepli ayrımı uçurumu derinleştirmiştir.³⁰²

10 Ekim'de üstün topçu ateşi sayesinde, müteakip gün ise kesin bir piyade savaşı yapılmadığından savaş kayıpları oldukça az olmuştur. Sonuçta bazı tümenler tamamen

²⁹³ Zekai Güner, "Trakya-Paşaeli Cemiyeti'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri", **Atatürk Araştırmaları Merkezi**, Ankara, 1998, s.3; Hayta - Birbudak, **Balkan Savaşları'nda Edirne**, s.11; Ünsal, **a.g.m.**, s.80.

²⁹⁴ Muharebelerle ilgili detaylı bilgi için bkz. **TSKT. ... Vardar Ordusu ...**, s.163-174.

²⁹⁵ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.155.

²⁹⁶ **TSKT. ... Vardar Ordusu ...**, s.185.

²⁹⁷ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.155-156.

²⁹⁸ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.156-157.

²⁹⁹ İlter Uzel, "İkinci Meşrutiyet Döneminde (1908 - 1918) Osmanlı Ordusunda Sağlık Hizmetleri", **Dördüncü Askeri Tarih Semineri Bildiriler**, Gnkur. Bsm., Ankara, 1989, s.213; İsmet Görgülü, **On Yıllık Harbin Kadrosu 1912-1913 Balkan, Birinci Dünya ve İstiklal Harbi**, TTK. Bsm., Ankara, 1993, s.10-11; **Balkan Harbi**, ATASE Yay., 1979, s.32; Ünsal, **a.g.m.**, s.82.

³⁰⁰ Fahri Belen, **20. Yüzyılda Osmanlı Devleti**, Remzi Yay., İstanbul, 1973, s.144.

³⁰¹ **TSKT. ... Vardar Ordusu ...**, s.195.

³⁰² **Balkan Harbi**, ATASE Yay., 1979, s.31; **Balkan Harbi (1912-1913) Harbin ...**, s.149-150; **TSKT. ... Vardar Ordusu ...**, s.31-32.

dağılmış, 15 santimetrelik ağır sahra topçu ve çekilebilen birkaç bataryadan başka bütün sahra bataryaları, hatta bazı cebel (dağ) bataryaları yerlerinde veya yollarda bırakılmıştır.³⁰³

Priştine Tümeni erlerinin cepheyi terk etmesi,³⁰⁴ politikaya karışan subayların eğitim öğretim, komuta ve disiplin konusundaki ilgisizlikleri, araç gereçlerin önemli oranda eksik oluşu gibi sebepler sonucu birliklerin moralleri bozulmuş ve 11 Ekim’de karşı saldırıya geçen Sırp Ordusu karşısında büyük bir bozguna uğranmıştır.³⁰⁵

Vardar Ordusu tarafından Batı Ordusuna yenilgi ve çekilmeyle sonuçlanan durum özetlenmiş,³⁰⁶ değerlendirmeyi müteakip, Ordu Komutanlığı bu bölgede durumun düzeltilmesine imkân olmadığı kanaatine varmıştır.

Kumanova yenilgisi³⁰⁷ orduda yerine getirilmesi mümkün olmayan bir yara açmıştır.

Vardar Ordusu Komutanı Zeki Paşa 25/26 Ekim 1912 gecesi Batı Ordusuna çektiği telgrafta “Harp şansı bendenize yardım etmedi. Moralin yükseltilmesi için komutanlıktan af edilmemi, yerime başka birinin atanmasını istirham ederim.” cümleleriyle istifasının kabulünü istemiş, ancak Batı Ordusu Komutanı Ali Rıza Paşa’dan “Harp şansının yardım etmemesi yüksek değerinizi düşürmez. Vardar Ordusunu kararları bu ana kadar başarılı bir şekilde yürütülmek istenmişse de, redif erlerinin moral bozukluğu bütün zaferlerinizi altüst etmiştir. Bundan dolayı yüksek şahsınıza kabahat yükleyecek bir kimse bulunmayacağına eminim. Bu güç durum yine sizin alacağınız yerinde ve iyi tedbirlerle giderilebilir... göreve devam ile karar ve bundan sonraki icraatınızın bildirilmesi temenni olunur” cevabını almıştır.³⁰⁸

Ordunun durumunu belirlemek, gereken yeni düzenlemeyi yapmak ve ileride ordunun hareket tarzını kararlaştırmak gibi önemli ve acil meselelerin çözümlenmesi gerekmektedir.³⁰⁹

Sırp lar Manastır’a kuzeyden ve doğudan süratle yaklaşmaktadır. Yunanlıların da güneyden ilerlemesi halinde yalnız Vardar Ordusu değil, Karadağ ve Arnavutluk bölgelerinden çekilmekte olan Mahmut Hayret Paşa ve bütün Batı Ordusu esir düşme durumu

³⁰³ TSKT. ... Vardar Ordusu ..., s.199; Mehmet Selahaddin Bey, **İttihat ve Terakki'nin Kuruluşu ve Osmanlı Devleti'nin Yıkılışı Hakkında Bildiklerim**, Sad. Ahmet Varol, İnkılap Yay., İstanbul, 1989, s.57-59; Batı Ordusu ağır silahlarının 9/10'u yollarda bırakılmıştır. **Balkan Harbi**, ATASE Yay., 1979, s.44.

³⁰⁴ TSKT. ... Vardar Ordusu ..., s.159-160.

³⁰⁵ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.157.

³⁰⁶ TSKT. ... Vardar Ordusu ..., s.190-191; Vardar Ordusu Komutanı Zeki Paşa, Kumanova meydan savaşının kaybedilmesi hakkında “23-24 Ekim gecesi (10-11 Ekim) Manastır ve Üsküp Tümenleri düşman karşısında buldukları hatları terk ile geceleme için Kumanova’ya çekilmişler ve Tümen Komutanları bu durumdan ancak sabaha karşı haber alabilmişlerdir. Kayıplarımız ve yaralılarımız pek az olduğu halde bu mağlûbiyetimiz subaylarımızın ödevlerine ilgisiz kalmasından, erlerin savaşta önemli etkisi olan ruhlarına nüfuz edilmemesinden, savaşın idaresinde gerekli olan savaş tekniği kurallarını bilmediklerinden, özellikle yukarıdan aşağıya kumanda hüküm ve nüfuzunun etkisizliğinden, göreve bağlılıklarından ziyade askerlikten başka işlerle uğraşmaktan doğmuştur” (Zeki Paşa, **a.g.e.**, s.36; Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.157) şeklinde görüşlerini belirtirken, genel durumla ilgili de; ordunun eğitim ve terbiyesinin noksanlığını, Komutanların çoğunun tecrübesiz ve harbe yabancı olduğunu, Topçu kuvvetlerinin ihtiyaç duyulan bölgeye sevk edilemediğini ve süvari birliklerinden istenildiği gibi yararlanılmadığını eklemiştir. Zeki Paşa, **a.g.e.**, s.109-110.

³⁰⁷ Kumaova yenilgisi hakkında bkz. Hayta - Birbudak, **Balkan Savaşları'nda Edirne**, s.24, 51.

³⁰⁸ TSKT. ... Vardar Ordusu ..., s.214-215.

³⁰⁹ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.158.

ile karşı karşıya kalabilecektir. Ancak Serez'i işgal eden Yunan ordusunun Bulgarlardan önce Selanik'i işgal etme düşüncesiyle Manastır'a yönelmeyerek Karaferye'den sonra Selanik'e devam etmesi bu olasılığı ortadan kaldırmıştır.³¹⁰

29 Ekim'de daha önce başarıyla devam ettiği öğrenilen Vize savaşlarının yenilgi ile sonuçlandığı ve Bulgar ordusunun Çatalca hattına dayanmış olduğu haberinin gelmesi üzerine Selahattin Adil arkadaşlarıyla birlikte çok üzüldüklerini belirtmiştir.³¹¹

Selahattin Adil, “Özellikle strateji çerçevesine giren hareketlerde bazı küçük birliklerin görevlerindeki ihmal, tedbirsizlik veya idaresizlikleri, büyük birliklerin hareketlerini felce uğratabildiği gibi kazanılması mümkün olan bir meydan savaşının kaybedilmesine sebep olabilir.” diyerek bu konudaki duygularını paylaşmıştır.³¹²

Padişah Mehmet Reşat'ın Selahattin Adil gibi tüm askerlerin moralini artırmaya yönelik mesajı Vardar Ordusu Komutanı Zeki Paşa tarafından kolordulara yayımlanmıştır.³¹³

5 (18) Kasım'da Sırp Ordusunun kesin sonuç almaya çalışacağı belli olmuş, aynı gün alınan bilgilerden 7'nci Kolordu Sinogave-Koçişte cephesinin yarıldığı anlaşılmıştır. Belgrat Askerî Ataşeliği ve Manastır'da kolordu komutanlığı yapmış olan Kolordu Komutanı Fethi Paşa, düşman taarruzu karşısında Sinogova'daki gözetleme yerinden ayrılmayı gururuna yediremeyip bir avuç askerle son ana kadar kalmış, bir piyade mermisi ile avcı hattı içerisinde şehit olmuştur.³¹⁴

Durumun düzeltilmesine artık imkân kalmadığı anlaşıldığından Ordu Komutanlığınca geri çekilme emri verilmiş, üç gün devam eden ve ordunun son güç ve dayanıklılığından faydalanarak yönetilen Manastır savaşları da aleyhte sonuçlanmıştır.³¹⁵

Selahattin Adil, bir iase erinin kendisine teslim edilen hayvanını kaçırdığından dolayı üzüldüğünü görüp “Koca Türk, sana layık olmayan biz sorumlular bir şehri değil, büyük bir ülkeyi bırakmış, daha yarım yüzyıl evvelki çobanlarımız önünde çekiliyor, kaçıyorlardık.” diyerek üzüntüsünü dile getirmiştir.³¹⁶

³¹⁰ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.162.

³¹¹ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.164; Bulgarların Çatalca'ya ilerlemesinin önemi hakkında: “İkinci mağlubiyet sonrasında Çatalca önlerine çekilmek zorunda kalan Türk askerleri, burada kurduğu savunma hattı üzerinde Bulgarlara karşı mukavemet gösterebilmiştir. Bir hafta içinde İstanbul önlerine kadar gelmeyi başaran Bulgarlar, Çatalca'dan ileriye geçememişlerdir.” Hayta - Birbudak, **Balkan Savaşları'nda Edirne**, s.24.

³¹² Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.165.

³¹³ Mesaj hakkında bilgi için bkz. **TSKT. ... Vardar Ordusu ...**, s.231.

³¹⁴ **TSKT. ... Vardar Ordusu ...**, s.287; Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.170; 7'nci Kolordu Komutanı Fethi Paşa'nın şehit olması hakkında geniş bilgi için bkz. Fahri Belen, **1912-1913, Balkan Savaşı**, Harp Akademileri Komutanlığı Yay., İstanbul, 1971; **Balkan Harbi**, ATASE Yay., 1979, s.72-74.

³¹⁵ Esat Arslan, “Balkan Savaşı'nda Selânik'in Teslimi Ve Yunanların Teslim Protokolüne Kayıtsızlıkları”, **Dokuzuncu Askerî Tarih Semineri**, 2003, İstanbul, Gnkur. Başkanlığı Yay., 2006, Ankara, s.222.

³¹⁶ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.171.

Savaşın ilanından bir buçuk ay geçmeden siyasi, askerî ve idarî hatalar yüzünden Doğu Orduları mağlup ve perişan bir halde doğuda Çatalca Müstahkem Mevkiine,³¹⁷ Batı Orduları batıda dağlık ve yolsuz bölgelere çekilmek zorunda kalmıştır. Son durumla birlikte Rumeli’de sadece Edirne, İşkodra ve Yanya’da bayrak dalgalanabilmektedir.³¹⁸

22 Kasım’da (3 Aralık 1912) Bulgarlarla bir mütareke yapıldığı bildirilmiş, Yunanlılar barış antlaşmasından daha uygun şartlar elde etmek ve Selanik’teki başarılarına Yanya’nın da eklenmesini sağlamak maksadıyla mütarekeyi kabul etmemiştir. Yunanistan ile savaşa devam edilirken bu anlaşmayla diğer üç Balkan devleti ile savaş durdurulmuştur.³¹⁹

Bilgisizlik, idaresizlik ve olumsuz iklim koşulları nedeniyle³²⁰ Vardar Ordusu toplu halde savaş ve hareket yeteneğini kaybetmiş, her türlü kaynaktan yoksun, mevcudu oldukça kabarık olan 30 bini aşkın subay ve erat ile süvari, dağ topları ve yük hayvanlarının yiyeceklerinin sağlanması problemi ile yüz yüze kalmıştır.³²¹

Bölgedeki karayolu ulaşımının yetersizliği, ihtiyaca cevap verecek tarım ürünü olmaması, kesimlik hayvan sayısının minimum yeterlilikte dahi olmaması ve genel ekonomik yetersizlik söz konusu iken ikmalin merkezden yapılması gerekliliği şartları daha da zorlaştırmıştır.³²² Ayrıca, demiryolunun Türk olmayan yerli halk tarafından sabote edilebileceği, denizlere düşman donanmalarının hâkim olması nedeniyle denizden de ikmalin imkânsızlığı sonucu Arnavutluk dağlarına çekilen Batı Ordusu yiyecek maddelerini yerli halktan zorla almaya başlamıştır.³²³ Tüm bunların yanında Trakya’nın meşhur yağmuru ve çamuru, zor işleyen ikmal hizmetini tamamen yok olma derecesine getirmiştir.³²⁴

2.9.2. Selahattin Adil’in İaşe Temini Görevi

Ordu Komutanlığı tarafından beslenme meselesinin çözümlenmesini sağlamak maksadıyla Selahattin Adil’e, Avlonya’ya hareket ederek müzakerelerde bulunması emri verilmiştir.³²⁵ Selahattin Adil, karargâhtan Harp Okulu’nda Ordu Kuruluş dersi öğretmen yardımcısı iken öğrencisi olan Kurmay Yüzbaşı Celalettin Bey’i de yanına alarak iki süvari eri ile 28 Kasım

³¹⁷ Zeki Arıkan, “Balkan Savaşı ve Kamuoyu”, **Dördüncü Askerî Tarih Semineri Bildiriler**, Gnkur. Bsm., Ankara, 1989, s.179-181; Armaoğlu, **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)**, s.669.

³¹⁸ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.173.

³¹⁹ Yusuf Hikmet Bayur, “Balkan Savaşı’nda Büyük Devletlerin İstekleri ve Kâmil Paşa Hükümetinin Cevabı”, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, S.44, Eylül 2000, s.47-53.

³²⁰ Rahmi Apak, **Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları**, TTK. Bsm., Ankara, 1998, s.67.

³²¹ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.172.

³²² **TSKT. ... Vardar Ordusu ...**, s.24.

³²³ Hakan Bacanlı, **Balkan Savaşına Ait Hatıratların Muhteva Analizi**, Hacettepe Üniversitesi SBE Y.L.T., Ankara, 2003, s.46; Ordular Savaş Yükümlülüğü Kanunu’na göre ihtiyaçlarını bölge kaynaklarından sağlamaya çalışmıştır. **Balkan Harbi**, ATASE Yay., 1979, s.50.

³²⁴ Artuç, **Balkan Savaşı**, s.150-154; Trakya harekât alanı; stratejik ana harekât yolları dışında harekâta elverişli değildir. Özellikle yağışlı bahar ve kış aylarında bölgeyi kısmen kaplayan kar, don ve çamur harekâta önemli derecede engel olur. **TSKT. ... Vardar Ordusu ...**, s.16.

³²⁵ **TSKT. ... Vardar Ordusu ...**, 396.

1912'de Leskovik'ten hareket etmiştir. Selahattin Adil ve beraberindekiler dağ yollarını takiben Premidi'de kısa bir mola'yı müteakip, Viyosa nehrini izleyerek uzun bir yürüyüşten sonra sorunsuz olarak Tepedelen'e ulaşmıştır. O dönem Arnavut eşkiyası ve asker kaçakları Tepedelen güzergâhında her tarafa dağılmış olduğundan geçilen dar ve engebeli yollar çok tehlikelidir.³²⁶

Selahattin Adil'in çözüm için mutlaka Avlonya'ya gitmesi gerekmektedir. Avlonya hakkında Tepedelen'deki Alay Komutanı ve subaylardan olumsuz bilgiler almış ancak vazgeçmemiş, 30 Kasım sabahı saat sekize gelirken Selahattin Adil Avlonya'ya ulaşmıştır.³²⁷

Avlonya'da bulunan Selahattin Adil'e Batı Ordusu tarafından Avusturya-Macaristan ve İtalya konsolosları mütareke teklif ederse zayıf erlerin uygun bir sahile nakli ve iaşenin dışarıdan getirilmesi şartları öne sürülerek müzakere yapılması için çalışması bildirilmiş,³²⁸ ancak konsoloslar tavassutta bulunamayacaklarını söyleyerek konuyu kapatmıştır.³²⁹

Selahattin Adil muhafızlara İsmail Bey'le görüşmek istediğini söylemiştir. İsmail Kemal Bey; aslen Arnavut olup, 1908 meşrutiyetinden önce İttihat ve Terakki Cemiyeti ile birlikte hareket etmiş, 1908'de Meşrutiyetin ilânı üzerine Osmanlı Mebuslar Meclisinde Draç mebusu olarak Hasan Priştine, Esat Toptani, Müfit ve Süreyya Bey'ler gibi gizlice Arnavutluk'un bağımsızlığı için çalışanlarla beraber bulunmuş, Balkan Savaşı'nda Osmanlı ordularının yenilgisi üzerine daha savaş sona ermeden, 28 Kasım 1912'de Avlonya'da Arnavutluk'un bağımsızlığını ilân ederek Prens ünvanını almıştır.³³⁰ Selahattin Adil'e İsmail Bey'in kendisini beklediğinin iletilmesi üzerine evine gitmiştir. Evde Selahattin Adil, genel durumdan bahsettikten sonra ordunun ve Yanya'nın beslenme (iaşe) ihtiyacını, beslenmesini sağlamak maksadı ile Avlonya'ya gönderilen süvari birliğine karşı yapılan muamelenin orduda yarattığı olumsuz etkiyi açıklayarak, Arnavutluk istiklalinin hükümet tarafından kabul edilmesi nedeniyle herhangi bir müdahale ve saldırının söz konusu olamayacağını, ordunun bu mahrumiyete uzun süre dayanamayacağını ve ordunun beklediği yardımın verilmesini talep etmiştir. İsmail Kemal Bey, sakalına damlayan gözyaşları arasında Selahattin Adil'e cevap olarak "Ben Osmanlı Devletinin nimeti ile yetiştim. Birçok yüksek vazife ve memuriyetler üstüme aldım. Hükümetin düştüğü bugünkü acı durumdan sizler kadar ben de üzgünüm. Ancak Osmanlı Devleti'ne olan bağlılığımızı korumakla beraber, hiç olmazsa Rumeli'nin bir kısmını Sırp ve Yunan ordularının saldırı ve işgalinden korumak amacı ile bağımsızlık ilân etmek zorunda kaldım ve Rumeli'nde Müslüman bir idarenin varlığının

³²⁶ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.176-177.

³²⁷ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.177-178.

³²⁸ **TSKT. ... Vardar Ordusu ...**, s.396.

³²⁹ **TSKT. ... Vardar Ordusu ...**, s.400.

³³⁰ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.179.

Osmanlı Devleti için de yararlı olacağını düşündüm” diyerek Selahattin Adil’e Avlonya’da kalırsa orduya yapılacak her türlü yardıma tanık olacağını söylemiştir.³³¹

Balkan Savaşları’nın sonucunda Osmanlı Devleti’nin Rumeli’deki toprakları kaybetmesi, Yunanların Avlonya, Sırpın İşkodra üzerine yürümleri Arnavutluk’u yalnız bırakmıştır. Arnavutluk’un toprak bütünlüğünün korunması için Arnavutlar acil bir kararla bağımsızlıklarını ilan etmiştir.³³²

Selahattin Adil, İsmail Kemal Bey’e Avlonya’da kalarak orduya yapılacak yardımları takip edeceğini belirtmiştir. Selahattin Adil ile Celal Bey, daha önce vergi mültezimliği yapmış olan Talip Bey adındaki bir şahsa misafir edilmiş, beraberlerindeki süvari subayı ve erler de hükümet yakınında uygun bir yere yerleştirilmiştir. Selahattin Adil, Arnavutların paraya düşkünlüğü yanında Avlonyalıların ticarete alışı olmalarından dolayı orduya erzak gönderme işleminin gecikmeden başladığını ve aylarca hiç durmadan devam ettiğini ifade etmiştir.³³³

Ordu birlikleri ile Yanya Müstahkem Mevkiinin işe problemi çözülmüş, ancak işe masrafları nedeniyle Batı Ordusu Komutanlığı kasası hızla boşalmıştır. Vardar Ordusu Komutanı Zeki Paşa da Balkan Savaşları’nda Osmanlı Devleti’nin maddi zorluk içinde olduğunu vurgulamıştır.³³⁴

Avlonya kablosunun Yunanlılar tarafından parçalanmasıyla Batı Ordusunun önce İstanbul müteakiben her tarafla ulaşımı kesilmiş, düşman saldırısı olmamakla beraber koskoca Ordu Fiyeri bölgesinde kuşatılmış durumda kalmıştır.³³⁵

Selahattin Adil, Mart’ın son günlerinde Cavit Paşa’dan bir mektup almıştır. Mektupta Cafer Tayyar Bey³³⁶ ile doktor Âbidin Bey’in bir motorla İtalya’dan Saman iskelesine çıktığı ve 6’ncı Kolordu karargâhında bulunduğu, kuzey Arnavutluk’ta yapılması öngörülen bir harekete karşı Avlonya’daki Gega reislerinden de faydalanılması düşünüldüğü, Yakovalı Rıza Bey’e bu konuda gerekli bilginin verildiği belirtilerek Selahattin Adil’den gereken girişim ve yardımda bulunması istenmiştir. Selahattin Adil, bağlı olduğu Vardar Ordusu Komutanlığından bu konuda bir direktif almadığından ve böyle bir hareketin uygulanmasını garip bulduğundan dolayı mektubu cevapsız bırakmayı uygun görmüştür. Fakat ertesi gece,

³³¹ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.181-182.

³³² Sacit Kutlu, **Milliyet ve Emperyalizm Yüzyılında Balkanlar ve Osmanlı Devleti**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul, 2007, s.350.

³³³ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.183.

³³⁴ Zeki Paşa, **a.g.e.**, s.88-89.

³³⁵ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.185.

³³⁶ Cafer Tayyar Paşa, Millî Mücadele sırasında İstiklâl Savaşının kazanılması uğrunda çalışmış, Trakya ve Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetini kurarak bölgenin Yunanlılar tarafından işgaline mani olmaya çalışmış, sonra Erzurum Kongresine katılarak Birinci ve İkinci TBMM’de Edirne milletvekili olmuş, 1926’da İzmir’de Mustafa Kemal Paşa’ya yapılmak istenen suikast olayına adı karışarak yargılanmış ise de mahkeme tarafından beraat ettirilmiştir. Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.186.

Celalettin Bey'in İtalya'ya hareket etmiş olması nedeni ile yalnız kaldığı odanın kapısı vurularak üç silahlı Arnavut "Merhaba" diyerek içeri girmiştir. Selahattin Adil silah taşımadığından savunmasızdır.³³⁷ Gelenlere soğukkanlılıkla ne istediklerini sormuş, içlerinden biraz Türkçe bileni Yakovalı Rıza Bey'in Cavit Paşa'dan bir teklif aldığını ve bu konuda Selahattin Adil ile görüşmek istediğini belirterek kendisini davet ettiğini söylemiştir. Selahattin Adil durumdan memnuniyetsiz ancak korkaklık göstermiş olmamak ve zorla götürülmüş olmak gibi ağır bir muameleye maruz kalmamak için söyleneni yapmıştır. Eve geldiklerinde Rıza Bey Selahattin Adil'e, Cavit Paşa'dan aldığı mektuptan bahsettikten sonra kendisinin Cavit Paşa'ya katılmaya taraftar olduğunu, fakat yanında çok sayıda taraftarı bulunan İsa Polatin'in katılmasının da sağlanmasının faydalı olacağını belirtmiş, bu amaçla birlikte ona gidilmesi gerektiğini söylemiştir. Selahattin Adil artık meseleyi öğrenmiştir. Yanlarında altı kişilik bir koruma ekibi ile birlikte İsa Polati'nin karargâhına gitmişler, İsa Polatin ile Rıza Bey'in uzun süren konuşmasını müteakip oradan ayrılmışlardır. Rıza Bey Selahattin Adil'e, ertesi gün tekrar görüşeceğini, müteakiben Cavit Paşa'ya cevap yazacağını söylemiş ve ayrılmışlardır. Selahattin Adil bu nezaketsiz davetten çok korktuğunu belirtmiştir.³³⁸

Selahattin Adil Avlonya'da bulunurken arada bir Dukas'daki karargâha giderek Ordu hakkında bilgi almaktadır. Ordudaki Anadolu çocuklarından ibaret 20 bin kişinin yiyecek sıkıntısı savaştan daha acıklıdır. *"Zavallı askercikler haftalardan belki de aylardan beri bir avuç bazen kavrulmuş bazen haşlanmış, bazen ekmek haline getirilmiş mısırdan başka bir gıda alamamış, en ufak hastalıktan kendilerini kurtaracak ilaçtan yoksun, bütün dünya ile alâkası kesilmiş, eski o meşhur moralinin zerresi kalmamış, benliğini değil, varlığını unutmuş gibi idi. Gıdasızlık yüzünden yarı deli, vücudu bir deri bir kemikten ibaret kalmış ve üzerindeki palaspere elbisesinin omuzlarından bir iskelet veya korkuluk halini almış olduğu görülen, yüzü ve organları bir mumya gibi kararmış ve kurumuş bu memleket çocuklarına yollarda veya açıklarını gidermek için ot bulmak ümidiyle dolaştıkları sırtlarda sık sık rastlanıyordu. Tam bir yoksulluk içinde ümitsiz bir sefalet ve perişanlığa düşen ve Eyüp sabrına benzer ümitsiz bir tevekkülle sessizce dayanabilen bir toplumu bilmem tarih yazmış mıdır?"* diyerek Selahattin Adil o günlerdeki durumu içtenlikle dile getirmiştir.³³⁹

³³⁷ Selahattin Adil, o anda silahsız olmasını ve silah taşımasını "31 Mart olayından sonra Hareket Ordusu ile gelerek Fatih karakolunu işgal ederken az kalsın yanlışlıkla zavallı bir Mehmetçiği öldürmek durumuna düşmüş olduğundan beri üzerinde silah taşıyıyordum." şeklinde ifade etmektedir. Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.186.

³³⁸ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.187.

³³⁹ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.188.

3 Nisan 1912 günü kuşatma kalkmış ve Avlonya'ya ilk posta vapuru gelmiştir. Selahattin Adil iskeleye gittiğinde Kâzım Orbay³⁴⁰ ile karşılaşmıştır. Kâzım Orbay Selahattin Adil'e Viyana'dan geldiğini belirtip, elçilik tarafından Batı Ordusu erlerinin iâşesi ve İstanbul'a sevk edilmeleri için tertibat alındığı haberini vermiş, işlerini bitirince Viyana'ya döneceğini söylemiştir. Selahattin Adil de Avlonya'daki görevinin bitmesi nedeniyle, Ordu Komutanlığından izin alarak Kâzım Orbay'la birlikte İtalya'ya hareket etmiştir.³⁴¹

Nisan ayı içerisinde Viyana'daki Saman İskeleye'ne gelen erzak yüklü vapurlar ordunun beslenme sorununu çözdüğü gibi, dönüşünde de hastalardan başlamak üzere birlikleri İstanbul'a taşımıştır.³⁴²

Esat Paşa'nın İşkodra Kalesi'ni Karadağlılara teslim ettiği 16 Nisan'dan itibaren, Çatalca hattından Adriyatik Denizi'ne kadar olan geniş alanda yüzyıllarca şan ve şerefle dalgalanmış Türk bayrağının varlığı artık sona ermiştir. Sonuçta Batı Ordusu bütün cephelerde de yenilmiştir.³⁴³

Osmanlı ordusu Bulgar ordusunu Çatalca önlerinde durdurmuş, 3 Aralık 1913'te ateşkes imzalanmış ve I'inci Balkan Savaşı sona ermiştir.³⁴⁴

Terhisler dolayısıyla er mevcutlarının yetersizliği, ulaştırma, muhabere, silah, araç ve malzeme yetersizliği yanında mevcutların da muharebe bölgesi ihtiyacına göre tertip edilmemiş olması, birlikler arasında muhabere kurulamayışı, kilerlerin doldurulamayışı, sağlık ihtiyaçlarının karşılanamaması ve subayların siyasete bulaşması nedeniyle komuta zafiyeti Balkan yenilgisi ana nedenlerindedir.³⁴⁵

“Stratejik, taktik ve kuvvet dengesi bakımlarından %80 başarı vaadeden bir durumda uğradığımız acı yenilgi, sadece disiplin ve eğitim yokluğundan ileri gelmiştir. Bozgunun nedenleri, bilgisizlik ve itaatsizlik olarak özetlenebilir. Sayı ile belirtilmeyen moralin, adetle gösterilen kuvvet dengesinden daha önemli olduğuna en önemli delil Kumanova Muharebesidir. Bir harpte maddi ve manevi kuvvet hesapları daima denk olmalıdır. Bunlardan birinin noksan oluşu, ihmal ve hoşgörülük götürmez. Şurası iyice bilinmelidir ki, gerçek üstünlük, özellikle, sayıda değil daha çok niteliktedir.”³⁴⁶ değerlendirmesi yenilgiyi özetlemektedir.

³⁴⁰ Mehmet Kâzım Orbay hakkında detaylı bilgi için bkz. Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.189; Cumhuriyet Evcii, “Örnek Bir Devlet Adamı”, **Vatan Gazetesi**, 15 Kasım 2011.

³⁴¹ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.188-189.

³⁴² Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.192.

³⁴³ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.193.

³⁴⁴ Feroz Ahmet (Ahmad), **Bir Kimlik Peşinde Türkiye**, çev. Sedat Cem Karadeli, 2. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul, 2007, s.72.

³⁴⁵ **Balkan Harbi**, ATASE Yay., 1979, s.27-32; **TSKT. ... Vardar Ordusu ...**, s.25.

³⁴⁶ **TSKT. ... Vardar Ordusu ...**, s.204.

Balkan Harbinde şehit, yaralı ve esir olmak üzere mevcudunun; Batı Ordusu %75'ini, Karadağ Ordusu %45'ini, Bulgar Ordusu %35'ini, Yunan Ordusu %25'ini, Sırp Ordusu %20'sini kaybetmiştir.³⁴⁷

Selahattin Adil'in görevi sona ermiş, yerine Kurmay Binbaşı Kadri Bey (Paşa) atanmıştır. Selahattin Adil Viyana'da iki gün kaldıktan sonra 25 Temmuz 1913'te Bükreş'e dönmüştür.³⁴⁸

Selahattin Adil Balkan Savaşının hazin sonundan dolayı üzüntü ve ümitsizlik içinde, askerî atâşelik görevine devam etmeme, hatta istifa ederek askerlik mesleğini bırakma düşüncesi ile 10 Ağustos 1913'te İstanbul'a hareket etmiştir.³⁴⁹

2.10. Evliliği

Selahattin Adil'in İstanbul'a dönüşünden sonra Umumi Karargâh Genelkurmayına (Genelkurmay Karargâhına) atanması planlanmış, ancak Selahattin Adil Balkan Savaşı'nın etkileri ile özür dileyerek Vardar Ordusundaki görevle ilgili hesaplarını tamamlamaya çalıştığını bildirmiş, yeni görevini kabul etmemiştir.³⁵⁰

Artık evlilik zamanının geldiğini düşünen Selahattin Adil, 11 Eylül 1913'te evlenmiştir.³⁵¹ Eşi 1898 veya 1900 (1314 veya 1316) doğumlu, Dr. Hüseyin İhsan Bey (Paşa) ile Hatice Hanım'ın kızı Fazile Siret Hanım'dır.³⁵²

2.11. Bulgar Sınırı Düzeltme Komisyonu Üyeliği ve Karargâh Subaylığı

16-29 Eylül 1913'de Bulgaristan hükümeti ile İstanbul Antlaşması imzalanmıştır. Selahattin Adil, 1 (14) Ekim 1913'te sonradan Genelkurmay Başkanlığı yapacak olan Albay Cevat Çobanlı³⁵³ başkanlığındaki Osmanlı - Bulgar Sınır Düzeltme Komisyonunda görevlendirilmiştir. Edirne'de toplanacak karma komisyona süratle katılması emri verilmiş, Selahattin Adil Edirne'ye hareket etmiş ve 24 Ekim 1913 tarihinde Cisri Mustafa Paşa

³⁴⁷ **Balkan Harbi (1912 - 1913)**, İkinci Baskı, C.1, 1993, s.11-12.

³⁴⁸ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.193.

³⁴⁹ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.193; Selahattin Adil 25 Temmuz 1913'te tekrar Bükreş Askeri Ateşemiliteri olarak atanmış, 10 Ağustos 1913'te istifa ederek bu görevinden ayrılmış, 28 Ağustos 1913'te Genel Karargâh Kurmaylığına, 14 Ekim 1913'te Osmanlı-Bulgar Sınırı Belirleme Komisyonuna atanmıştır. MSB Arşiv Müdürlüğü'nün "M.Salahattin Adil" konulu safahat belgesi; Gnkur. Başkanlığının "Mektup" konulu biyografi mektubu.

³⁵⁰ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.194.

³⁵¹ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.194.

³⁵² 03 Nisan 1961 tarihli **Nüfus Kayıt Örneği**, M.S.B. Emekli, Öksüz ve Dullar Ş. **Askerlik Şubesi Tahkikat Dosyası**; Öztürk, a.g.e., s.43-45.

³⁵³ İsmail Cevat Çobanlı hakkında detaylı bilgi için bkz. **Türk Harp Tarihi Derslerinde Adı Geçen Komutanlar**, s.211-215; Erdal Şafak, "Atını Dinyester'de Sulayan Komutan", **Sabah Gazetesi**, 10 Aralık 2006; 15 Mayıs 1919 tarihli **İstiklal Harbi Gazetesi**. Ayrıca "Çanakkale Deniz Muharebelerinde Müstahkem Mevki Komutanı görevindeki başarısından dolayı '18 Mart Kahramanı' olarak anılmaktadır" 29 Ekim 1915 tarihli **Tasvirî Efkar Gazetesi**; Detaylı bilgi için bkz. **Türk İstiklal Harbi'ne Katılan ...**; Nusret Baycan, "Orgeneral Cevat Çobanlı", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, S.20, C.VII, Mart 1991.

İstasyonu'nda Bulgar delegeleriyle buluşmuştur. Yeni sınırın bölgelere ayrılması ve bölgelerin komisyonlarda görevli kişilere paylaştırılması kararlaştırılarak konuyu anlatan bir tutanak düzenlenmiştir. Arda Nehri ile Mandıra arasındaki batı sınırı bölümü için Selahattin Adil'in başkanlığında Kolağası Kâzım Orbay ve Yüzbaşı Hüsrev Gerede³⁵⁴ ile iki harita subayı, Bulgarlardan da Yarbay Naumof ile iki subay görevlendirilmiştir. 15 gün içerisinde Selahattin Adil'in başkanlığındaki heyet çalışmalarını tamamlamıştır.³⁵⁵ Ancak hemen sonra I'inci Dünya Savaşı başlamış, 1919 Neuilly Barış Antlaşması'nda da bu sınır geçici özellikte kalmış, 1923'te Yunan ordusunun Anadolu'da mağlup olmasına rağmen Lozan Antlaşması sonucu bu sınır çizgisi kaybedilmiştir.³⁵⁶

Balkan Savaşı'nın başlamasında Kâmil Paşa³⁵⁷ kabinesinin siyasi hataları ve özellikle başkomutan vekili olup savaşı idare eden Harbiye Nazırı Nazım Paşa'nın sorumlulukları dolayısıyla Hürriyet ve İtilâf Partisi subaylar ve halk üzerinde değerini yitirmiştir. Parlamento toplanmamakta, hükümet istifa etmemektedir. 23 Ocak 1913'te Nazım Paşa'nın ölümüne sebep olan "Bâb-ı Âli Olayı" gerçekleşmiş, Kâmil Paşa sadrazamlıktan çekilmiş, Mahmut Şevket Paşa'nın hükümete gelmesiyle yönetim İttihatçılara geçmiştir.³⁵⁸

Osmanlı Doğu Ordusunu mağlûp ederek Edirne'yi ele geçiren Bulgarlar İstanbul üzerine yürümüşler, Çatalca önlerine geldikleri sırada müttefikleri Sırlar ve Yunanlılarla araları açıldığından olay müttefikler arası bir savaşa dönüşmüş ve Bulgarların kuzey komşusu Romanya da Bulgarların genişlemesinden kuşkulananarak Sırp ve Yunanlılarla anlaşarak savaşa girmiştir. Bu olaya İkinci Balkan Savaşı adı verilmiştir.³⁵⁹ Bulgarlarla müttefikleri arasında doğan anlaşmazlıktan faydalanarak Çatalca önündeki Bulgar ordusunun Sırp ve Yunanlılara

---

³⁵⁴ Hüsrev Gerede (12 Mart 1886 Edirne - 1962 İstanbul); Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet tarihinin önemli isimlerinden olup, asker, politikacı ve diplomattır. Mustafa Kemal Paşa ile Samsun yolculuğuna katılarak mücadeleyi başlatan 18 kişiden biri olmuş, Erzurum ve Sivas kongrelerinde, ilk Meclis'te, iç isyanların bastırılmasında görev almış, savaştan sonra büyükelçi ve milletvekili olarak görev yapmıştır. Can Dündar, "Yaşasa Dinde Reform Yapacaktı", **Milliyet Gazetesi**, 10.11.2002; Detaylı bilgi için bkz. **Hüsrev Gerede'nin Anıları, Kurtuluş Savaşı, Atatürk ve Devrimleri**, Hzl. Sami Önal, Literatür Yay., İstanbul, Aralık 2002.

³⁵⁵ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.194-195.

³⁵⁶ Ulvi Özgür, **Bulgaristan Türkleri'nin 1950-1951 Yıllarında Türkiye'ye Göçleri**, [İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Anabilim Dalı, Y.L.T.](#), İstanbul, 2007, s.14-15; Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.195.

³⁵⁷ Kıbrıslı Mehmet Kamil Paşa hakkında detaylı bilgi için bkz. M.Orhan Bayrak, "**Osmanlı Tarihi**" **Yazarları**, Osmanlı Yay., İstanbul, 1982, s.130-132; Hilmi Kamil Bayur, **Sadrazam Kamil Paşa, Siyasal Hayatı**, Sanat Bsm., Ankara, 1954; Mehmet Demiryürek, "**Sadrazam Kıbrıslı Kamil Paşa Hakkında Bazı Notlar Ve Kamil Paşa'nın Terekesi**", **A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**, C.25, S.40, s.59-105.

³⁵⁸ Bâb-ı Âli olayı; İttihat ve Terakki Partisi'nin Enver ve Talat Paşalar gibi ileri gelenleri ile o dönem hükümette olan Kâmil Paşa kabinesini devirip iktidarı ele geçirmek için 10 Ocak 1328'te (23 Ocak 1913) Sadrazam Kâmil Paşa başkanlığındaki hükümet toplantısının yapıldığı Bâb-ı Âli'yi (bugünkü İstanbul Vilâyet Konağı'nı) basarak Harbiye Nazırı (Savunma Bakanı) Nazım Paşa ve yaverlerini öldürmesi ve Sadrazam Kâmil Paşa'nın zorla istifa ettirilmesidir. Erim, **a.g.e.**, s.450; Vahdetin Engin, "Meclisin Hak Getire Olduğu Günlerde Hükümetleri Silahla Değiştirdik", **Hürriyet Tarih**, 25.05.2005, s.8-10; Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.196; Bâb-ı Âli olayı hakkında detaylı bilgi için bkz. Pehlivanlı, "Bâb-ı Âli Baskını", s.141-150; Talip Atmaca, "31 Mart İrtica Olayı", **Askeri Tarih Bülteni**, ATASE Yay., Gnkur. Bsm., Y.13, S.24, Ankara, Şubat 1988, s.49-59.

³⁵⁹ Uğraş, **a.g.t.**, s.117-119.

karşı hareket için geri çekilmesi ile Doğu Trakya ve Edirne'nin geri alınması gazete manşetlerine "İkinci Büyük Bayram" olarak yansımış, bu olay hükümeti moral bakımından desteklemiştir.³⁶⁰

Türk ordusunu geliştirmek için davet edilen Mareşal Liman Von Sanders başkanlığındaki Alman heyeti içerisinde Genelkurmay Başkanlığına getirilen General Bronzar Von Sehellendorf'dan başka, Genelkurmay Harekât Dairesi Başkanlığına getirilen General Bronfeld, Türkiye'ye daha önce gelmiş olan Mareşal Von Der Goltz ile Çanakkale deniz savaşlarını yöneten Amiral Usedom ve Yıldırım Orduları Komutanı yapılan General Falkenheim gibi subaylar bulunmaktadır. Bakanlıktaki ordu teşkilâtında önemli değişiklikler yapılmış, ordunun genç personelle güçlendirilmesi, eğitim, öğretim, seferberlik ve lüzumlu araç gereçlerin tamamlanması gibi önemli islahatlara girişilmiştir.³⁶¹

Selahattin Adil, 15 (16) Aralık 1913 tarihinden itibaren Genel Karargâh Kurmaylığında 2'nci Şubede görevlendirilmiştir.³⁶²

Selahattin Adil ile aynı sınıftan Hafız İsmail Hakkı Bey (Sarıkamış seferinde tifodan ölen Levazım Reisi) Genelkurmay İkinci Başkanlığına, Mehmet Kâmil Bey (Paşa) müsteşarlığa, İsmet (İnönü) ve Kâzım (Karabekir) Beyler (Paşalar) genelkurmay şube müdür yardımcılıklarına³⁶³ getirilmiştir. Gelişen bu durum karşısında yurt hizmetinden uzak durmayı doğru bulmayan Selahattin Adil, 4 (17) Ocak 1914'de 4'üncü Sahra Topçu Şubesi Müdürlüğüne atanmasını memnuniyetle kabul etmiştir.³⁶⁴

Bütün ordu silah ve araçları gibi sahra toplarının da onarılmasına, eksiklerinin tamamlanmasına ihtiyaç vardır. Askerî Fabrikalar Müdürlüğüne atanmış olan Necmettin Bey'le Selahattin Adil'in sıkı işbirliği sayesinde savaş kadrosuna göre Anadolu'daki bataryaların bütün eksikleri araç ve gereç bakımından tamamlanmış, bir program dâhilinde

³⁶⁰ Togay Seçkin Birbudak, **Balkan Savaşları'nda Edirne**, G.Ü. Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı Y.L.T., Ankara, 2008, s.128; "İkinci Büyük Bayram", 8 Temmuz 1329 (21 Temmuz 1913) tarihli 5900 sayılı **Tanin Gazetesi**, s.1.

³⁶¹ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.197; Veli Yılmaz, **Birinci Dünya Harbinde Türk-Alman İttifakı ve Askeri Yardımlar**, Cem Ofset Matbaacılık, İstanbul, 1993, s.50; Konu hakkında detaylı bilgi için bkz. Hayrullah Gök - Mesut Uyar, "Birinci Dünya Savaşı'nda Alman Askerî Yardım Heyetinin Bilinmeyen Bir Yönü Bir Arşiv Yağmasının Hikâyesi", **Toplumsal Tarih Dergisi**, Tarih Vakfı Yay., C.XIV, S.83, Ankara, Kasım 2000, s.4-11; Enver Ziya Kâral, **Osmanlı Tarihi**, TTK. Bsm., C.VIII, Ankara, 1983, s.78, 169-170, 173; Yavuz Özgüldür, "Yüzbaşı Helmut Von Moltke'den Müşir Liman Von Sanders'e", **OTAM Dergisi**, S.4, Ankara, 1993, s.303-307; İlber Ortaylı, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu**, Kaynak Yay., İstanbul, 1983, s.73; Jehuda L. Wallach, **Bir Askeri Yardımın Anatomisi**, çev. Fahri Çeliker, ATASE Askeri Tarih Yay., Gnkur. Bsm., Ankara, 1985; İsmet Görgülü, "Çanakkale Zaferi Üzerine Alman İddiaları", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, S.28, C.X, Ankara, Mart 1994.

³⁶² **Türk İstiklal Harbi'ne Katılan ...**, s.130-131; MSB Arşiv Müdürlüğü'nün "M.Salahattin Adil" konulu safahat belgesi; Gnkur. Başkanlığının "Mektup" konulu biyografi mektubu.

³⁶³ Şube müdürlüklerine Alman subaylar atanmıştır.

³⁶⁴ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.198; Öztürk, **a.g.e.**, s.43-45; **Türk İstiklal Harbi'ne Katılan ...**, s.130-131; MSB Arşiv Müdürlüğü'nün "M.Salahattin Adil" konulu safahat belgesi; Gnkur. Başkanlığının "Mektup" konulu biyografi mektubu.

diğer birliklerin topçu teşkilâtı da eldeki mevcuda göre yavaş yavaş tamamlanarak gönderilmeye başlanmıştır.³⁶⁵

Ordunun daha modern toplarla donatımı incelenmiş, ülkede yeterli yol olmadığından yüksek güçte dağ topları tedarik edilmesi düşünülmüştür. Çeşitli Avrupa fabrikalarındaki ilerlemeleri görmek ve son yapılan obüs, sahra ve dağ topları üzerinde yerinde incelemeler yapmak maksadıyla bir heyetin Avrupa'ya gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Selahattin Adil'in başkanlığında Savaş Araçları Yapım Müdürü Necmettin, Ağır Topçu Şubesi Müdürü Talat ve Deneme Dairesi'nden Yüzbaşı Sıtkı ve Ordudan Yüzbaşı Hamdi Bey'lerden kurulu komisyon bu konuda görevlendirilmiştir. 1914 Haziran'ının ilk günlerinde komisyon Essen'deki büyük Krupp fabrikası, Belçika Liege'de Kokril imalathaneleri, İtalya'nın Torino ve Spezia silâh ve cephane fabrikaları ile Fransa'nın Schneider top fabrikalarını gezerek teknik görüşmelerde bulunmuştur. Selahattin Adil böylece ilk Batı Avrupa seyahatini yapmıştır.³⁶⁶

28 Haziran 1914'de Avusturya veliahtına karşı yapılan suikast üzerine siyasi durum birdenbire değişmiş, savaş ihtimali ortaya çıkmış ve Fransız hükümeti seferberlik hazırlıklarına girişmiştir.³⁶⁷ Avusturya-Macaristan veliahdının bir Sırp tarafından öldürülmesine karşılık Avusturya'nın Sırbistan'dan çok ağır istemleri ve müteakibinde savaş ilanı, müttefiki Almanya'nın Avusturya'yı desteklemesi, Rusya'nın Sırbistan'ın yanında yer alması, Rusya'nın müttefiki olan ve Almanya'nın emperyalist fikirlerinden ürken Fransa ve İngiltere'nin Rusya'yı desteklemesiyle dünya savaşına sürüklenen bir döneme girilmiştir.³⁶⁸ Gelişmeler üzerine heyet Paris'e gelmiştir. Dönüş ihtimali düşünülerek bakanlıktan telgrafla para istenmiş, cevap olarak 27 Temmuz 1914 tarihli şu telgraf alınmıştır:

“Görevinizi bitirerek süratle dönmeniz memleketin yüksek çıkarları gereğindedir. Gerekli olmayan deneylerden vazgeçerek her türlü vasıtaya başvurarak işinizi bir an evvel

³⁶⁵ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.198.

³⁶⁶ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.200.

³⁶⁷ Almanya ve İtalya XIX'uncu yüzyılın ikinci yarısında kendi iç birliğini tamamlamış, Avrupa'da büyük bir siyasi ve ekonomik güç olarak ortaya çıkmış, sömürgecilikte hâkimiyet mücadelesinin sertleşmesine yol açmıştır Muhammet Erat, “Çanakkale Savaşları Ve Bu Savaşlarda Ölen Çanhılar”, **Çan Değerleri Sempozyumu** (28-29 Ağustos 2008), Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Yay. No:83, Olay Matbaası, Çanakkale, 2008, s.354; Siyasi kampaşma, silahlanma yarışı ve hâkimiyet mücadelesi nedeniyle hazırlıkları daha XIX'uncu yüzyıl sonlarından başlayan I. Dünya Savaşı, 28 Haziran 1914'de Avusturya Veliahtı François Ferdinand ve eşinin Sırbistan'ın Saray Bosna kasabasında Gavrilo Princip adlı bir Sırp tarafından öldürülmesini siyasî bir olay sayan Avusturya'nın 28 Temmuz 1914'de Sırbistan'a saldırması ile başlamış, Üçlü İttifak adını alan Almanya, Avusturya-Macaristan ve İtalya'ya karşı Fransa, İngiltere ve Rusya'dan oluşan Üçlü Anlaşma devletlerine katılan diğer devletlerle tam bir dünya savaşı olmuş ve 1918 yılında son bulmuştur. Senem Güven, **Hatırat Türü Eserlerde Çanakkale Muharebeleri**, G.Ü. Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı Y.L.T., Ankara, 2007, s.5, 7; Erat, “Çanakkale Savaşları...”, s.354; Fahri Taş, “Çanakkale Muharebeleri'nin Sebep ve Sonuçları”, **Askeri Tarih Bülteni**, ATASE Yay., Gnkur. Bsm., Y.16, S.30, Ankara, Şubat 1991, s.85-86; Hüseyin Işık, “Prens Andre'nin İtirafı”, **Askeri Tarih Bülteni**, ATASE Yay., Gnkur. Bsm., Y.16, S.30, Ankara, Şubat 1991, s.95; **Tarihte Türk-Bulgar İlişkileri**, s.85-86; Tuba Karakaya, “Çanakkale Muharebeleri”, **Askeri Tarih Bülteni**, ATASE Yay., Gnkur. Bsm., Y.19, S.36, Ankara, Şubat 1994, s.65.

³⁶⁸ Memet Yetişgin, “Çanakkale Muharebeleri'nin Türk ve Dünya Tarihindeki Önemi”, **Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi**, ATASE Yay., Y.6, S.11, Gnkur. Bsm., Ankara, Şubat 2008, s.22.

bitirip dönünüz. Kruppe fabrikasındaki incelemenize dair raporunuzu, görüşlerinizi açıklayarak ilk vasıta ile gönderiniz.

Savunma Bakanı Ad.

Müsteşar

Kâmil”³⁶⁹

Savaş başlamış ve komisyonun görevine devam etme imkânı kalmamıştır. Dönmek için yol parası beklemeye vakit de yoktur. Sıtkı Yüzbaşı'nın yol parasını karşılayacağı sözüne güvenerek Marsilya'dan Mesajeri kumpanyasının Mısır'a kalkmakta olan bir vapuruna binmişlerdir. Bir gün sonra Cezayir açıklarında iken gemide bir telaş başlamış, Goeben'in Akdeniz'e açılmış olduğu anlaşılmıştır.³⁷⁰

Vapur esas rotasından ayrılıp mümkün olduğu ölçüde Afrika kıyılarını takip ederek üç gün sonra İskenderiye'ye ulaşmıştır.³⁷¹

Dönmemesi nedeniyle meraklanılarak 25 Temmuz 1330 (1914)'de Milli Savunma Bakanlığı Mısır Komiseriğine Binbaşı Selahattin Adil'in İskenderiye'de olup olmadığını sormuştur.³⁷²

Para güzergâh değişikliği sebebiyle azalmaktadır. Bir gün sonra bir Hidiviye (Mısır hükümetine ait bir deniz yolu şirketinin o zamanki adı) vapurunun Pire yolu ile İstanbul'a kalkacağını öğrenmişler, bu vapur için son paraları ile aldıkları biletle İskenderiye'den ayrılmışlardır. Vapur Pire'ye geldiği zaman İngiltere'nin de savaş ilân ettiğini ve vapurun bulunduğu bölgede kalacağını öğrenince Selahattin Adil yanındakilerle beraber çok üzüldüklerini belirtmiştir. Limanda bir İtalyan vapurunun İzmir'e gideceğini öğrenerek hınca hınç dolu olan vapura güverte bölümünden bilet bularak bir kenarına ilişmişlerdir. Güverte yolcularına yemek verilmeyeceğini öğrenmişler, yanlarında bulunan bir miktar çikolatayı paylaşarak açlıklarını bastırmaya çalışmışlardır. Vapurun İzmir Körfezi'ne girmesiyle aç ve zorlu yolculuk son bulmuştur. Ertesi gün İstanbul'a ulaşılmış, bu seyahatten sonuç alınmadan dönülmüştür.³⁷³

Selahattin Adil, 7 Mayıs 1914 tarihinden itibaren tekrar Osmanlı-Bulgar Hudut Belirleme Komisyonu üyesi olmuştur.³⁷⁴ Seferberlik için yapılan atamalar neticesinde 15 Ağustos 1914

³⁶⁹ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.202.

³⁷⁰ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.203; Almanya'nın o zaman en modern gemilerinden olan Goeben ve Breslau adlı bu gemiler o sırada Akdeniz limanlarını ziyaret etmektedir. Bilindiği gibi bu iki gemi savaş çıkması üzerine Türkiye'ye sığınmışlar, Yavuz ve Midilli adlarını alarak I'inci Dünya Savaşına girilmesinde başrol oynamışlardır Güven, **a.g.t.**, s.8; Bülent Donbaloğlu, **Balkan Harbinden Kurtuluş Savaşına Türk Deniz Stratejisi**, Gebze İleri Teknoloji Enstitüsü Y.L.T., Gebze, 2007, s.132.

³⁷¹ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.203-205.

³⁷² BOA, A.MTZ. (05), 35/146.

³⁷³ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.203-205.

³⁷⁴ Öztürk, **a.g.e.**, s.43-45; **Türk İstiklal Harbi'ne Katılan ...**, s.130-131; MSB Arşiv Müdürlüğünün "M.Salahattin Adil" konulu safahat belgesi; Gnkur. Başkanlığının "Mektup" konulu biyografi mektubu.

tarihinden itibaren Selahattin Adil'in yeni görevi Müstahkem Mevki Kurmay Başkanlığı olmuş, görev bölgesi olan Çanakkale'ye hareket etmiştir.³⁷⁵

2.12. Çanakkale Müstahkem Mevki Kurmay Başkanlığı ve 18 Mart Deniz Zaferi

Müstahkem Mevki Komutanlığına³⁷⁶ Albay³⁷⁷ Cevat Çobanlı atanmıştır. Selahattin Adil Kurmay Başkanlığını İzmir Müstahkem Mevki'ne atanan Kerametdin Kocaman (Paşa)'dan devralmıştır.³⁷⁸

Boğazlar Genel Komutanlığına 1914 Eylül'ünde Amiral Von Usedom'un getirilmesini müteakip Çanakkale Boğazı'nda Başkomutanlık Delegatesi olarak Korgeneral Merten görevlendirilmiş, Çanakkale Boğazı Müstahkem Mevkii Komutanı Cevat Çobanlı ile Alman subaylar boğaz savunmasının hazırlığında müşterek çalışmıştır.³⁷⁹

Çanakkale Müstahkem Mevki karargâh kadrosu; Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanı Cevat Çobanlı, Kurmay Başkanı Yarbay Selahattin Adil, Harekât Şube Müdürü Binbaşı Osman Zati (Koral), İstihkâm Şube Müdürü Albay Şükrü, Muhabere Şube Müdürü Binbaşı Nuri, Sağlık Şube Müdürü Binbaşı Salih'ten oluşmaktadır.³⁸⁰

İstanbul'un fethini müteakip Çanakkale Boğazı'nı kontrol altına almak maksadıyla Avrupa yakasına Kilitbahir, Asya kıyısına Kala-i Sultaniye kaleleri inşa edilmiş, XVII'nci yüzyılda da Avrupa bölümüne Seddülbahir, Anadolu sahiline de Kumkale yapılarak boğaz savunması güçlendirilmiştir.³⁸¹

---

³⁷⁵ **Türk İstiklal Harbi'ne Katılan ...**, s.130-131; **Türk Harp Tarihi Derslerinde Adı Geçen Komutanlar**, s.370; MSB Arşiv Müdürlüğü'nün "M.Salahattin Adil" konulu safahat belgesi; Gnkur. Başkanlığının "Mektup" konulu biyografi mektubu.

³⁷⁶ Çanakkale Boğazı, Marmara Denizi ve İstanbul Boğazı ile birlikte Akdeniz'i Karadeniz'e, Avrupa yakasındaki Gelibolu Yarımadası ile Asya yakasındaki Biga Yarımadasını bağlar. Boğazın uzunluğu 62 km., genişliği 1.200 m. ile 7.000 m. arasında değişir. Çanakkale Boğazı hakkında detaylı bilgi için bkz. Rüştü Ilgar, **Çanakkale Boğazı Fiziki Coğrafyası**, Gazi Kitabevi, Aralık 2007.

Çanakkale Müstahkem Mevkii Komutanlığı [Çanakkale Boğazı](#)'nın özellikle denizden yapılacak saldırılara karşı savunulması için kurulmuştur. Birinci sınıf müstahkem mevkii olmasının yanı sıra, komutanı Kolordu Komutanı yetkisindedir. İnşa ettirilen Kumkale, Çimenlik, Kilitbahir ve Seddülbahir kalelerinin tümüne [Birinci Dünya Savaşı](#) başlangıcında Çanakkale Müstahkem Mevkii adı verilmiştir.

³⁷⁷ Bazı kaynaklarda Çanakkale Müstahkem Mevkii Komutanı Cevat Çobanlı'nın rütbesi Albay yazarken bazılarında Tümgeneral yazmaktadır. Bu ikilem rütbe tenzili nedeniyledir.

³⁷⁸ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.207.

³⁷⁹ Boğazlar koordinasyonu hakkında detaylı bilgi için bkz. Görgülü, **Çanakkale Zaferi Üzerine Alman İddiaları**.

³⁸⁰ Detaylı bilgi için bkz. Görgülü, **On Yıllık Harbin Kadrosu ...**

³⁸¹ Fatma Ürekli, "Kit'alar Arası Zafer: Çanakkale 1915", **Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi**, ATASE Yay., Gnkur. Bsm., Y.2, S.4, Ankara, Ağustos 2004, s.123-124.

Kroki 2.1: Çanakkale Boğazi ve Müstahkem Mevki Bölgesi

Kaynak: Turgut Özakman, **Diriliş**, Bilgi Yay., 2. Basım, İstanbul, Mart 2008, Kroki

Boğazın savunması donanma tarafından desteklenen karadaki topçu bataryaları ve mayınlara dayanmaktadır. Kıyıda kısa ve uzun menzilli toplardan oluşan Dardanos, Mesudiye, Hamidiye, Muin-i Zafer, Kemburnu-Ertuğrul bataryaları bulunmaktadır.³⁸²

Çanakkale’de geçmiş dönemdeki olaylar bilinmeden Selahattin Adil’in görev bölgesinin önemi ve özellikleri anlaşılamayacak, Çanakkale Muharebeleri’nin ve Selahattin Adil’in gelecek dönemde tarihe etkileri kavranamayacaktır.

Boğazlarla ilgili o döneme kadar meydana gelen gelişmeler şöyledir:

1841 yılında Londra’da imzalanan Boğazlar Sözleşmesi³⁸³ ile boğazların korunması Osmanlı Devleti’ne bırakılmış, savaş gemilerinin önceden haber vermek şartıyla barış zamanında boğazlardan geçmesi izne tabi olmuş, boğazların savaş sırasında bütün savaş gemilerine kapalı olması kabul edilmiştir.³⁸⁴

³⁸² Nilgün Akgül, “Çanakkale Muharebeleri ve Etkileri”, **Askeri Tarih Bülteni**, ATASE Yay., Gnkur. Bsm., Y.16, S.31, Ankara, Ağustos 1991, s.67.

³⁸³ 13 Temmuz 1841 Londra Boğazlar Sözleşmesi; Osmanlı Devletinin Rusya ile imzaladığı Hünkâr İskelesi Antlaşmasının yürürlük süresi bitince İngiltere’nin girişimi sonucunda İngiltere, Osmanlı Devleti, Rusya, Avusturya, Prusya ve Fransa arasında Londra sözleşmesi imzalanmıştır. Buna göre; boğazlar Osmanlı devletinin egemenliğinde kalacak ve barış zamanında Boğazlardan hiçbir savaş gemisi geçemeyecektir. Boğazların barış zamanında yabancı devletlerin savaş gemilerine kapalılığı ilkesi ana kriter olmuştur. Ancak ticaret gemileri serbest geçiş kuralına tabidir. Bu sözleşme boğazlar ile ilgili olarak imzalanan ilk uluslararası sözleşmedir. Nimet Gaye Ersöz, **Lozan Antlaşması Ve Montreux Boğazlar Sözleşmesi Bağlamında Boğazlar Sorunu**, A.Ü. SBE Y.L.T., Ankara, 2003, s.I; Muharrem Dördüncü, “1774 Küçük Kaynarca Antlaşmasından 1841 Londra Sözleşmesine Kadar Boğazlar Meselesi”, Afyon Kocatepe Üniversitesi **Sosyal Bilimler Dergisi**, C.3, S.1, Afyon, 2001, s.87-88; Kâzım Ökten, **Montreux Boğazlar Sözleşmesi**, Trakya Üniversitesi Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı Y.L.T., Edirne, Haziran 2008, s.23-25. Boğazlar konusundaki 1923 Lozan Sözleşmesinin eksikleri 1936 Montreux Antlaşması ile giderilmiştir. Ökten, **a.g.t.**, s.97-98.

³⁸⁴ Dördüncü, **a.g.t.**, s.87-88; Ökten, **a.g.t.**, s.97-98; Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.208.

Tarihte ilk defa Çanakkale Boğazı 1807'de geçilmiştir. 1798'de Napolyon'un Osmanlı idaresindeki Mısır'a saldırması ve ele geçirmesi üzerine Osmanlı İmparatorluğu Rusya ve İngiltere ile Fransa'ya karşı bir ittifak kurmuştur. Napolyon'un Mısır'dan çekilmesinden sonra Padişah III'üncü Selim İngiltere ve Rus ittifakını bırakarak Fransız politikası izlemeye devam etmiş, Napolyon'un teşviki ile de 1806'da Rusya'ya karşı savaşa girmiştir. İngiltere eski antlaşmanın yürürlüğünü devam ettirmek ve gözdağı vermek maksadıyla, 19 Şubat 1807'de Amiral J. Duckworth kumandasındaki Akdeniz filosuna Çanakkale Boğazı'nı geçerek İstanbul önüne demirlemesi emrini vermiştir. Boğaz muhafızlarının gafletinden faydalanarak İstanbul önüne gelen İngiliz donanması, o sırada Fransa'nın İstanbul elçisi General Sebastianie'nin teşviki ile düzenlenen savunma tertibatı üzerine, hiçbir başarı elde edemeden geri dönmek zorunda kalmış ve dönüşte Boğaz'dan geçerken iki gemi tahrip edilmiştir.³⁸⁵

Çanakkale cephesi; İngiltere'nin batı cephesinde oluşan kilitlemeyi açmak, Süveyş Kanalı'na karşı muhtemel Osmanlı saldırısını engellemek, Balkanlar'da İtilaf güçleri lehinde bir hava yaratarak Yunanistan ve Bulgaristan'ı kendi saflarına çekmek, Osmanlı Devleti'ni savaş dışı bırakmak, Karadeniz'in ekonomik gücünü İtilaf güçlerinin emrine sunmak, doğu cephesinde malzeme yetersizliği ve iç karışıklıklar nedeniyle güç durumdaki Rusya'ya yardım etmek, Osmanlı'nın Kafkasya Cephesi'ndeki askeri gücünü kırmak gibi nedenlerle açılmıştır.³⁸⁶

Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında savaş hâli bulunmamasına rağmen İngiltere, son taksitine kadar ödenerek Osmanlı Devleti'nin malı haline gelen Sultan Osman I ve Reşadiye isimli iki dretnotu³⁸⁷ hiçbir neden göstermeden teslim etmemiş, gasp etmiştir.³⁸⁸ Genellikle aleyhte politika izleyen, bunu meşrutiyet döneminde ve son Balkan Savaşı'nda da uygulamış olan İngiltere ile birlikte Fransa ve Rusya'ya yapılan ittifak teşebbüslerinin başarısızlıkla sonuçlanması, ayrıca bu devletlerin Osmanlı Devleti'ni sürekli dışlayan bir politika izlemeleri neticesinde anlaşma yolu kalmamış, Babıâli'nin dış politika göstergesi mecburen Almanya

³⁸⁵ Hüsamettin Morpınar, "1806-1812 Savaşları Esnasında İngiliz Donanmasının 1807 Yılında İstanbul Önlerine Gelerek Osmanlı Devleti'ni Tehdidi 19 Şubat - 3 Mart 1807", **Askerî Tarih Bülteni**, ATASE Yay., Gnkur. Bsm., Y.16, S.30, Ankara, Şubat 1991, s.63-71; Güven, **a.g.t.**, s.4; Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.232; Detaylı bilgi için bkz. Sadık Tural, "Çanakkale Ne İdi Yahut Emperyalistler Nasıl Durduruldu", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, S.64-65-66, C.XXII, Mart-Temmuz-Kasım 2006; Fahri Çeliker, "18 Mart Zaferi", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, S.11, C.IV, Mart 1988.

³⁸⁶ Yetişgin, **a.g.m.**, s.24; Ahmet Halaçoğlu, "Birinci Dünya Savaşı'nda Türk Donanması ve Çanakkale Deniz Operasyonları", **Askerî Tarih Bülteni**, ATASE Yay., Gnkur. Bsm., Y.13, S.25, Ankara, Ağustos 1988, s.53; Zekeriya Türkmen, "Çanakkale Muharebeleri'nde Türk Ordusunun Kara Harekâtına Dair Kısa Bir Değerlendirme", **Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi**, ATASE Yay., Y.7, S.14, Gnkur. Yay., Ankara, 2009, s.68, 70.

³⁸⁷ Dretnot, 1907'de denize indirilen **İngiliz gemisi**nin adıdır. Daha sonradan aynı tipteki gemilerin genel adı haline gelmiş olup, dönemin en baskın savaş gemisidir.

³⁸⁸ Esat Arslan, "Goben Ve Breslav'ın Alınmasının Perde Arkası, ABD'nin Yunanistan'a Verdiği İki Savaş Gemisi: Mississippi Ve Idaho Dretnotları", **Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi**, S.16 (Özel Sayı 95'inci Yıl Dönümünde Çanakkale Muharebeleri ve Atatürk), Ağustos 2010, s.73, 84-85; Erat, "Çanakkale Savaşları...", s.355; Karakaya, **a.g.m.**, s.63.

istikametine çevrilmiştir.³⁸⁹ Osmanlı Devleti'nin yanında savaşa girmesini isteyen Almanya, iki Osmanlı gemisine el koyulmasını fırsat bilerek bu kaybı telafiye hazır olduğunu, kabul edilirse iki Alman zırhlısını derhal İstanbul'a gönderebileceğini bildirmiştir.³⁹⁰ Müteakiben Osmanlı Devleti 2 Ağustos 1914 tarihinde Alman İmparatorluğu ile İttifak devletleri safında yer almak üzere gizli bir antlaşma imzalamıştır.³⁹¹

10 Ağustos 1914 tarihinde Alman Amiral Souchon komutasındaki Goeben (Yavuz) ve Breslau (Midilli) kruvazörlerinin boğazdan içeri alınması ve İngilizlerin Alman gemilerinin teslim edilmesi yolundaki isteklerine, bu gemilerin Osmanlı Hükümeti tarafından satın alındıkları ve Türk bayrağı altında donanmaya katıldıkları cevabı verilmiştir.³⁹² Hatta Amiral Souchon da dâhil tüm Alman mürettebat fes giymiş, gemilere Osmanlı bayrağı çekilmiştir.³⁹³

İttifak Devletleri Osmanlı Devleti'nin tarafsız kalmasını sağlamak için iki Alman savaş gemisinin satın alındığı açıklamasını yeterli görmüş, hatta 7 Eylül 1914'teki kapitülasyonların kaldırıldığına dair hükümet tebliğine kayıtsız kalmıştır.³⁹⁴

Selahattin Adil yeni görev yerini gözlemlemiş, bölgede kara ve deniz unsurlarının koordineli çalışarak birbirini tamamlamasının büyük önem taşıdığı kanaatine varmıştır. Ancak

---

³⁸⁹ Kemal Melek, **Doğu Sorunu ve Millî Mücadele'nin Dış Politikası**, İstanbul, 1985, s.18; Mehmet Okur, "Osmanlı Devleti'nin Almanya ile İttifakını ve Birinci Dünya Savaşı'na Girişini Gerektiren Sebepler", **Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi**, S.16 (Özel Sayı 95'inci Yıl Dönümünde Çanakkale Muharebeleri ve Atatürk), Ağustos 2010, s.94; Karakaya, **a.g.m.**, s.61; Yavuz Özgüldür, "Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na Girişi Goeben ve Breslau Olayı", **Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi**, ATASE Yay., Gnkur. Bsm., Y.2, S.4, Ankara, Ağustos 2004, s.107-108.

³⁹⁰ Yavuz Özgüldür, **Türk-Alman İlişkileri (1923-1945)**, Gnkur. Başkanlığı Yay., Gnkur. Bsm., Ankara, 1993, s.25; Seyhan Bilbaşar, **Çanakkale 1915**, Apa-Ofset Bsm., Tekin Yay., İstanbul, 1972, s.25.

³⁹¹ Ümit Cengüvar, "Çanakkale Muharebeleri'nde Boğaz Harbi - 18 Mart Deniz Harekâtı", **Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi**, S.16 (Özel Sayı 95'inci Yıl Dönümünde Çanakkale Muharebeleri ve Atatürk), Ağustos 2010, s.175; Erat, "Çanakkale Savaşları...", s.354; Sertif Demir - Alev Keskin - Fatma İlhan, "Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na Girişi: Karadeniz Baskını", **Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi**, Y.9, S.17, ATASE Yay., Gnkur. Bsm., Ankara, Şubat 2011, s.95, 98; Tongul, **a.g.m.**, s.159; **Tarihte Türk-Bulgar İlişkileri**, s.86; Cemal Paşa, **Hatırat Bahriye Nazırı ve 4.Ordu Kumandanı**, Yay. Hzl. Metin Martı, Arma Yay., Beşinci Baskı, İstanbul, Eylül 1996, s.117; Detaylı bilgi için bkz. Murat Karataş, "Türk Tarihinin Seyrine Bir İşaret Levhası: Çanakkale Savaşları", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, S.76, C.XXVI, Ankara, Mart 2010.

³⁹² Güven, **a.g.t.**, s.8-9; Kurtcephe - Beden, **a.g.e.**, s.96; Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.207-208; Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılabı Tarihi**, C.3, 2.Kısım, TTK. Bsm., Ankara, 1991, s.110; Mithat Şükrü Bleda, **İmparatorluğun Çöküşü**, Remzi Yay., İstanbul, 1979, s.79-80; Cemal Paşa, **Hatırat Bahriye Nazırı ve 4.Ordu Kumandanı**, Yay. Hzl. Metin Martı, s.157-163; Erat, "Çanakkale Savaşları...", s.355; Joseph Pomiankowski, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküşü, 1914-1918 I. Dünya Savaşı**, çev. Kemal Turan, İstanbul, 1990, s.35-41; **Tarihte Türk-Bulgar İlişkileri**, s.90; Cemal Paşa, **Hatırat Bahriye Nazırı ve 4.Ordu Kumandanı**, Yay. Hzl. Metin Martı, s.128-133; Almanya, tarafsız kalmak niyetindeki Osmanlı yönetimini bir oldu-bitti ile savaşa sürüklemeyi hedeflemektedir. 21 Eylül 1914'te Enver Paşa'nın onayı ile tatbikat için Karadeniz'e açılmış olan Amiral Souchon komutasındaki Yavuz ve Midilli gemileri 29 Ekim 1914'te Sivastopol, Odessa ve birkaç şehri daha topa tutmuştur. Bunun üzerine 2 Kasım'da Rusya, 5 Kasım'da İngiltere ve Fransa Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmiştir. 11 Kasım'da da Osmanlı Devleti anılan devletlere savaş ilan ederek fiilen Almanya'nın yanında savaşa girmiştir. Yaşar Semiz, "18 Mart 1915 Çanakkale Deniz Savaşı: Sebepleri, Gelişimi Ve Sonuçlar", Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü **Türkiyat Araştırma Dergisi**, S.14, Konya, Güz 2004, s.226; Karakaya, **a.g.m.**, s.64; Cemil Yavuz, **Çanakkale Destanı'ndan Bir Yaprak Soğanlıdere**, Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yay., İstanbul, Mart 2006, s.18.

³⁹³ Özgüldür, "Osmanlı Devleti'nin ...", s.116.

³⁹⁴ Karakaya, **a.g.m.**, s.63.

karargâhta birliklerle ve tertiplenmeyle ilgili yeterli bilginin bulunmadığını görmüştür.³⁹⁵ Ağır topçu müfettişliğinin kararı ile birçok tabya tamamen kadro dışı bırakılmış, boğazın giriş kısmından savunulması esas kabul edilmiştir.³⁹⁶ Almanya'ya 30,5'lik obüsler ısmarlanmış,³⁹⁷ istihkâm müfettişliğince dayanak noktaları inşası, Nara Burnu'na kadar tel örgüler yapılması, torpil gözetleme istasyonlarından vazgeçilerek yalnız torpil döşenmesi gibi birbirine zıt kararlar verilmiş, gezici kuvvetler olarak müstahkem mevki bölgesinde bulunan 9'uncu Piyade Tümeni, 3'üncü Kolordu emrinde bırakılmıştır.³⁹⁸ Savaş zamanında tüm bölgeye komuta ederek en ağır sorumluluk altına girecek olan Müstahkem Mevki Komutanlığına bir gözetleme (murakabe) hakkı bile verilmemiştir. Müstahkem Mevki'nin görevi resmi günlerde top atmak ve boğazdan geçen gemiler hakkında Savunma Bakanlığına bilgi vermekten ibaret kalmış, esas görevinden uzaklaşmıştır.³⁹⁹

Savunmanın boğazın içinde yapılması ve bütün savunma vasıtalarının Çanakkale - Kilitbahir ile İtepe - Eski Hisarlık hattı arasında yoğunlaştırılması uygun görülerek bütün çalışmalar bu prensip kararının uygulanmasına yönelmiştir.⁴⁰⁰

Selahattin Adil cepheden sürekli eşi ile mektuplaşmaktadır. Selahattin Adil'in eşi Siret Adil bu esnada hamileliğin son dönemlerindedir. 29 Eylül 1914 tarihinde Selahattin Adil'in Çanakkale'den eşine gönderdiği mektupta “*Bir haftaya kadar izinle geleceğim. Kumandandan izin aldım. Senin halini bilmediğim için buradan hareketimi tehir etmek lazım gelip gelmediğini kestiremiyorum*” cümleleriyle doğum için cepheden ayrılış zamanını kesinleştiremediğini belirtmiş,⁴⁰¹ müteakip mektuplarında eşinin haber vermesi üzerine bölgeden ayrılacağını bildirmiştir.⁴⁰² 29/30 Ekim 1914 tarihli mektubunda gece izin alıp gemiye bindikten yarım saat sonra görevi başına geri dönmek zorunda kaldığını ifade ederken, 31 Ekim 1914 tarihli mektubunda da⁴⁰³ saat 13.00'da gelen telefon ile kızları Emine Saada'nın doğduğunu öğrenmiş, kız olmasından dolayı üzülmeyi eklemiştir.⁴⁰⁴

Henüz savaşa girilmediğinden yeni hazırlıklar için kısıtlı da olsa zaman vardır.

Boğazın zorlanması müteakip defalar denenmiştir. İlk olarak, 3 Kasım 1914 sabahı girişteki gözetleme postaları tarafından çeşitli gemilerden oluşan bir düşman filosunun Bozcaada-Tavşan adaları üzerinden boğaz istikametinde ilerlediği bildirilmiş ve alarm emri

³⁹⁵ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.208.

³⁹⁶ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.209; Çanakkale tahkimatı için bkz. Semiz, “18 Mart 1915 ...”, s.231-235.

³⁹⁷ Şükrü Erkal, “Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi Deniz Harekâtı (Boğazın Zorlanması)”, **Çanakkale Muharebeleri 75 nci Yıl Armağanı**, ATASE Yay., Gnkur. Bsm., Ankara, 1990, s.46.

³⁹⁸ Güven, **a.g.t.**, s.21; Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.209.

³⁹⁹ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.209.

⁴⁰⁰ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.210.

⁴⁰¹ Selahattin Adil Paşa, **Çanakkale Cephesinden Mektuplar-Hatıralar**, Yeditepe Yay., İstanbul, 2007, s.125.

⁴⁰² Adil, **Çanakkale Cephesinden Mektuplar-Hatıralar**, s.127.

⁴⁰³ Adil, **Çanakkale Cephesinden Mektuplar-Hatıralar**, s.132.

⁴⁰⁴ Adil, **Çanakkale Cephesinden Mektuplar-Hatıralar**, s.133; Selahattin Adil'in kızı Emine Saada'nın doğum tarihi 2 Aralık 2010 tarihli nüfus kayıt belgesi'nde 01.07.1914 olarak geçmektedir.

verilerek genelge gereğince karasularına girdikleri takdirde ateş açılması emredilmiştir. Giriş 10 mil kadar yaklaşan İngiliz zırhlı kruvazörleri ile iki Fransız zırhlısı iki gruba ayrılarak İngilizler Seddülbahir ve Ertuğrul, Fransızlar Kumkale ve Orhaniye tabyalarını 12-14 kilometre mesafeden ani başlayan ve 20 dakika kadar devam eden şiddetli bir bombardımana tutmuş müteakiben ayrılmıştır. Bu bombardımana eldeki mevcut topların atış mesafesinin yetersiz olması sebebiyle karşı koyulamamıştır. Bu olaydan iki sene kadar önce aynı bölge İtalyan donanmasının bombardımanına uğramış ve önemli hiçbir kayba uğranmamış iken, 3 Kasım'da düşmanın çok kısa sürede aldığı sonuç gerçekten üzüntü verici olmakla beraber düşmanın güç ve yetenekleri hakkında bir uyarı olmuştur. Düşman filosunun makas ateşleri tamamen bataryalar üzerinde toplanmış, tabyalara yakın bölgedeki evlere hiçbir zarar verilmemiş, düşman donanmasının iyi topçulara, isabetli atış düzenine ve etkin ateş gücüne sahip olduğu anlaşılmıştır.⁴⁰⁵ Saldırıda Seddülbahir Tabyası cephaneliğine isabet eden bir mermi nedeniyle patlama olmuş ve Çanakkale Cephesi'nin ilk şehitleri verilmiştir. Türk kayıpları 5 şehit 2 yaralı subay ile 66 şehit 19 yaralı er olmak üzere toplam 92'dir.⁴⁰⁶ Müstahkem Mevki Komutanı Cevat Paşa "Bu 3 Kasım bombardımanı, beni uyardı ve artık her yola başvurarak, bütün zamanımı savunma manzumesinin düzenleme ve takviyesine ayırmak gerektiğini anladım." diyerek gerekli ikazı aldığını belirtmektedir.⁴⁰⁷

Selahattin Adil cephenin yoğun temposu arasında geride İstanbul'da bıraktığı ailesinin ihtiyaçlarını da düşünmektedir. 4 Kasım 1914 tarihli mektuptaki;

"Paran var mı? Yavrumuza karyola alabildin mi? Geçen hafta bir mektup yazdığım zaman Nezaret'e de yazarak para almanızı yazmış idim. Cevap almadım. Benim ihtiyacımı buradan uyduruyorum. Beni düşünme! Düşünme demek unut değil ha! Ben seni düşünüyor en telaşlı zamanlar bile seni gözümün önünde görerek tahayyül ediyorsam, sen de şüphesiz beni düşünüyorsun! Yalnız para ciheti ile beni merak etme demek istiyorum. Biraderden haber var mı? Cümlelerinizi Cenab-ı Hakk'a emanet ederim.

⁴⁰⁵ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.213; Selahattin Adil 3 Kasım 1914 taarruzunu bu şekilde aktarırken, bu bombardımanla ilgili farklı anlatımlar da mevcuttur: Bombardıman 17 dakika sürmüştür, düşman 200 mermi atmış, tabyalar menzil yetersizliği nedeniyle 4 mermi atabilmiştir. Şemsettin Çamoğlu, **Çanakkale Boğazi ve Savaşları**, İstanbul Eski Muharipler Cemiyeti Çanakkale Şubesi Yay., Kutulmuş Matbaası, İstanbul, 1962, s.87. 17 dakika süren bombardımana Osmanlı topçuları da karşılık vermiştir. **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, Çanakkale Cephesi Harekati, (Haziran 1914 – 25 Nisan 1915)**, C.V, I.Kitap, Gnkur. Harp Tarihi Başkanlığı, Harp Tarihi Yay., Ankara 1993, s.99-100. Bombardıman 10 dakika sürmüştür. Murat Karataş, **Haritalarla Çanakkale Savaşları (Osmanlı Kaynaklarına Göre Gelibolu Yarımadası Kuzey Bölgesi Muharebeleri)**, Onsekiz Mart Üniversitesi Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı Y.L.T., Çanakkale, 2006, s.5; Binbaşı Nazmi Bey, **Çanakkale Deniz Savaşları Günlüğü 1914-1922**, çev. Ahmet Esenkaya, Emre Bsm., İzmir, 2004, s.21.

⁴⁰⁶ **BDHTH., ÇCH., (Haziran 1914 – 25 Nisan 1915)**, s.100; Çamoğlu, a.g.e., s.87.

⁴⁰⁷ C.F. Aspinall - Oglender, **Büyük Harbin Tarihi / Çanakkale, Gelibolu Askerî Harekâtı**, Gnkur. Başkanlığı Yay., Askerî Matbaa, 1915, s.45.

Kış geldi. Soba aldın mı? Hangi odada oturuyorsun? Ne yapıyorsun? Aman sıhhatlerinize bakınız. Evde bir sıkıntı olursa yaz."⁴⁰⁸ cümleleri ailesinin gereksinimlerini düşünen bir babanın düşüncelerinin dile getirilmiş halidir.

Denizde sabit top olarak kullanılmak amacıyla Sarı Sıglık (Sarısıgırlar, Sarısıgılar) Koyu'nda bulunan Mesudiye Muharebe Gemisi'nin 13 Aralık 1914 saat 11.40'da 11-B (B-11) İngiliz denizaltısı tarafından batırılması başka denizaltıları da Marmara'ya çekmiştir. Böylece denizaltı gerçeği ortaya çıkmış, Çanakkale Muharebeleri süresince İngiliz, Fransız ve Avustralya denizaltıları boğaza 27 kez girmiştir.⁴⁰⁹ İngilizlerin bu başarısını kıskanan Fransızlar da Saphir (Safir) adlı denizaltı ile boğazı geçmeye çalıştılsa da denizaltı 5 (15) Ocak 1915 de Nara Burnu'ndaki engel ağlarına takılmış ve taarruza geçen üç Türk karakol gemisi tarafından batırılarak bütün personeli esir edilmiştir.⁴¹⁰

İngiltere, Fransa ve Rusya'nın birleşmesiyle oluşan İtilâf ordularına rağmen Almanlar doğudan gelen Rus ordularının ilerlemelerini durdurmuş ve karşı taarruzlarla önemli başarılar elde etmeye başlamıştır. Zengin insan kaynaklarına sahip Ruslar silah, cephaneye ve diğer savaş araçlarına ihtiyaç duyarken Baltık ve Kuzey Denizi'ne açılan yollar ile boğazların Almanların kontrolünde bulunmasından dolayı bu bölgelerden yapılacak ikmal takviyesinden faydalanamamakta, güç kaybetmektedir. Rusya ile irtibat kurulduğu takdirde Rusya silah ve cephaneye, Batı Avrupa Rus tahılını ulaştırmayı amaçlamaktadır.⁴¹¹ Alman ordularının doğuda uğrayacağı kayıpları çıkarları lehine düşünen İngiliz ve Fransızlar bir an önce Rusya'nın ihtiyaçlarını güvenlik içinde sürekli olarak karşılamak istemiş, bu nedenle boğazlara özel önem vermiştir. İtilaf Devletleri bakımından Alman kuvvetlerinin eksikleri tamamlanmış direnç gösteren Rusya ile savaşarak Avrupa'da kendi cephelerindeki Alman kuvvetini zayıflatma, Rusya'yı sıklet merkezi yapma düşüncesi ağır basmıştır. Böylece Almanya'ya karşı daha da güçlenen Rusya iki cepheli bir savaşa girmemiş olarak Almanya'ya doğuda oyalayacak, böylece Avrupa'nın güvenliği sağlanacaktır. Bu nedenle İtilâf Devletleri için Almanlarla bir bağlantı güzergâhı kurmadan zayıf durumdaki Türkiye'yi aradan çıkarmak ve bu suretle boğazları geçmek zorunluluk halini almıştır.⁴¹²

⁴⁰⁸ Adil, **Çanakkale Cephesinden Mektuplar-Hatıralar**, s.135-136.

⁴⁰⁹ Turhan Seçer, **Anılarla Çanakkale Cephesi Ve Neticesi**, ATASE Yay., Gnkur. Bsm., Ankara, 2008, s.277-278; Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.214; Karataş, **a.g.t.**, s.3.

⁴¹⁰ A. Thomazi, **Çanakkale Deniz Savaşı**, çev. Hüseyin Işık, ATASE Yay., Gnkur. Bsm., Ankara, 1997, s.12-13; Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.215-216; Seçer, **a.g.e.**, s.279.

⁴¹¹ A.Thomazi, **a.g.e.**, s.1; Erkal, **a.g.m.**, s.40, 43; O dönemde Rus tahılının %90'ının, tüm ihracatının %50'sinin İstanbul-Çanakkale boğazlarından sağlandığı düşünüldüğünde, boğazların kapalı olmasının Rusya ekonomisine yıkıcı etkisi anlaşılabilir. Karataş, **a.g.m.**

⁴¹² Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.216; Çanakkale cephesinin açılması hakkında: İngiltere, Fransa ve Rusya'dan oluşan İtilaf Devletleri, Almanya karşısında zor durumda olan Rusya'ya silah ve malzeme yardımı yaparak onun askeri gücünü takviye etmek, Alman kuvvetlerinin doğuda Rusya ile de savaşa devam ederek batıda kendilerine karşı sıklet merkezi oluşturmasını engellemek, İstanbul'u alarak Osmanlı Devleti'ni savaş dışı bırakmak ve Yunanistan, Bulgaristan gibi tarafsız Balkan Devletlerini kendi yanlarına çekmek gibi nedenlerle Çanakkale

3 Kasım 1914'de kolay elde edilen başarıdan ümitlenen ve boğazların donanma hücumu ile çok kısa bir sürede geçilebileceğini düşünen İngiliz Donanma Bakanı Churchill boğaza yapılacak saldırının baş teşvikçisi olmuştur.⁴¹³ Neticede Türkiye'ye karşı kime ait olduğu belirlenmeyen Limni Adası'nın hareket merkezi olarak seçilmesi ve müttefik donanmasının bu adadaki Mondros Limanı'na, 29'uncu İngiliz Tümeninin ise gerektiğinde boğaz bölgesini ele geçirmek üzere Mısır'da toplanmasına karar verilmiştir.⁴¹⁴

Selahattin Adil mektubunda eşine; Çanakkale'de, daha önce Yorgiyadis isimli yaşlı bir Rum'un oturduğu evin boşaldığını, eşyalarının korunması maksadıyla Mısır'da bulunan ev sahibi tarafından kendisine kullanım için izin verildiğini belirtmiş, eşini ve kızını Çanakkale'ye yanına çağırmıştır.⁴¹⁵

Selahattin Adil'in ısrarlı daveti üzerine eşi Siret Adil de bebeği ile birlikte 1915 yılının ilk aylarında İstanbul'daki ailesinin yanından ayrılarak kocasının bulunduğu Çanakkale'ye geçmiştir.⁴¹⁶

Selahaddin Adil, eşini ve çocuğunu Çanakkale'ye getirmiş ancak düşman donanmasının Çanakkale Boğazına saldırma hazırlıkları üzerine kendisi Çanakkale Müstahkem Mevki Kurmay Başkanı olarak savaşın idare edildiği karargâh mahalline geçmiştir. Çanakkale şehir içinde bulunan eşi ile ancak mektupla haberleşebilmiş, gelişmeler üzerine onları tekrar İstanbul'a göndermiştir.⁴¹⁷

Hazırlıklarını tamamlayan İtilaf Devletleri donanması 1807'nin 108'inci yıldönümü olan 19 Şubat 1915 günü saat 09.51'den itibaren⁴¹⁸ Orhaniye, Ertuğrul ve Kumkale tabyalarını bombalamış, Türk savunma hattının karşı koymasına üzerine İtilaf donanması geri çekilmek zorunda kalmıştır. Türk cephesinde 2'si subay 4 şehit verilmiş, 11 er yaralanmıştır.⁴¹⁹

Bu bombardımanı Birleşik Filo; İngilizlerin 15 muharebe gemisi, 4 hafif kruvazör, 1 depo gemisi, 1 uçak gemisi, 15 muhrip, 5 denizaltı, 7 mayın arama-tarama gemisi ile Fransızların 5

Boğazı'nı zorlayıp geçmeye karar vermiştir. Bayram Akça, "Çanakkale Savaşları'nda Mustafa Kemal'in Rolü", **Tarih İncelemeleri Dergisi**, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, C.XXI, S.2, İzmir, Aralık 2006, s.2; Erat, "Çanakkale Savaşları...", s.359; Karataş, **a.g.m.**; Semiz, "18 Mart 1915 ...", s.225-228.

⁴¹³ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.216; Erat, "Çanakkale Savaşları...", s.357-358; Detaylı bilgi için bkz. Çeliker, **a.g.m.**

⁴¹⁴ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.217.

⁴¹⁵ Adil, **Çanakkale Cephesinden Mektuplar-Hatıralar**, s.140-141.

⁴¹⁶ Siret Adil ve bebekleri Behice Suha'nın İstanbul'dan Çanakkale'ye gelişini içeren mektuplar için bkz. Adil, **Çanakkale Cephesinden Mektuplar-Hatıralar**, s.145-149.

⁴¹⁷ Adil, **Çanakkale Cephesinden Mektuplar-Hatıralar**, s.152-153.

⁴¹⁸ Taarruzun başlangıç zamanı kaynaklarda farklı belirtilmektedir; 09.51: **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, Çanakkale Cephesi Harekatı 1 nci 2 nci ve 3 ncü Yayınların Özetlenmiş Tarihi V.Cilt (Haziran 1914 – 9 Ocak 1916)**, ATASE Yay., Gnkur. Bsm., Ankara, 1997, s.27; 10.00: A.Thomazi, **a.g.e.**, s.24; 07.45: Güven, **a.g.t.**, s.31; Erkal, **a.g.m.**, s.51.

⁴¹⁹ Erat, "Çanakkale Savaşları...", s.360; Karataş, **a.g.t.**, s.3.

muharebe gemisi, 1 uçak gemisi, 6 muhrip, 2 denizaltısından oluşan 62 gemi ile gerçekleştirmiştir.⁴²⁰

19 Şubat bombardımanı Birleşik Filo'ya demirlemek gerektiğini, hareket halinde uzun mesafe atışlarının etkili olmadığını, kıyıya yaklaşılması gerektiğini göstermiştir.⁴²¹

Boğaz'a ikinci büyük saldırı 25 Şubat'ta gerçekleşmiş, sabah 10.13'den akşam 17.30'a kadar bombardıman devam etmiştir.⁴²² 7,5 saat süren 25 Şubat saldırısında girişteki tabyaların susturulması İtilaf Devletlerine Boğaz'ın girişini açmıştır.⁴²³ Bu saldırıda 5 şehit ve 14 yaralı olmak üzere 19 zayıat verilmiştir.⁴²⁴

Bir gün önce elde edilen başarının kesinleşmesi için⁴²⁵ 26 Şubat saldırısında Müttefik Filo karaya asker çıkararak Kumkale ve Seddülbahir'deki bataryaları tahrip etmeye çalışmıştır.⁴²⁶ Zayıat 3 şehit, 6 yaralıdır.⁴²⁷

19, 25 ve 26 Şubat 1915 bombardımanları sonucu boğazın kapısı açık kalmış, Morto ve Karanlık Liman bölgesi küçük büyük düşman gemilerinin gezinti yeri olmuş, boğazın içinde kruvazörler korumasında torpido ve tarama gemileriyle geceli gündüzlü torpilleri toplama ve hatları tahrip etme dönemine geçilmiştir.⁴²⁸

19 Şubat – 18 Mart 1915 tarihleri arasında Birleşik Filo boğaza karşı 35'i bulan girişimde bulunmuştur.⁴²⁹

Savaşta kullanılmak üzere Rusların Karadeniz'e döşediklerinden devşirilerek mayınlar hazırlanmaktadır.⁴³⁰ Osmanlı Devleti'nde mayın ihtiyacı hat safhada olup, Rusların Yavuz ve Midilli'yi batırmak için Karadeniz'e Trabzon Limanı açıklarına bıraktıklarından akıntıyla sürüklenen mayınlar denizciler tarafından toplanmakta ve Çanakkale'ye getirilerek mayın tarlalarında kullanılmaktadır.⁴³¹

Aynı süreçte Müttefik Donanması cephesinden her şey olması gerektiği gibi gözükmektedir. Enver Paşa komutasında Allahüekber Dağları'nda icra edilen Sarıkamış Harekâtı'nda binlerce Osmanlı askeri soğuktan donmuş, Kanal Harekâtı'nın başarısızlığı bu

⁴²⁰ Erkal, **a.g.m.**, s.50.

⁴²¹ Karakaya, **a.g.m.**, s.68; Erkal, **a.g.m.**, s.52.

⁴²² **BDHTH. ÇCH. 1 nci ...**, s.28-29.

⁴²³ Erkal, **a.g.m.**, s.52.

⁴²⁴ Erat, "Çanakkale Savaşları...", s.360; Zayıat 13 şehit ve 19 yaralıdır. Karataş, **a.g.t.**, s.3-4.

⁴²⁵ Karakaya, **a.g.m.**, s.69.

⁴²⁶ **BDHTH. ÇCH. 1 nci ...**, s.29; **BDHTH., ÇCH., (Haziran 1914 – 25 Nisan 1915)**, s.131-132.

⁴²⁷ Karataş, **a.g.t.**, s.4.

⁴²⁸ Erat, "Çanakkale Savaşları...", s.361; Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.217-218.

⁴²⁹ Erkal, **a.g.m.**, s.53; Mustafa Öztürk, "Çanakkale Muharebeleri'nde Türk Ordusunun İkmal ve İaşe Durumu", **Askeri Tarih Bülteni**, ATASE Yay., Gnkur. Bsm., Y.12, S.22, Ankara, Şubat 1987, s.151.

⁴³⁰ Halaçoğlu, "Birinci Dünya ...", s.53; Detaylı bilgi için bkz. Ortaylı, **Türkiye'nin Yakın Tarihi**.

⁴³¹ Semiz, "18 Mart 1915 ...", s.233; Güven, **a.g.t.**, s.23; Detaylı bilgi için bkz. Çeliker, **a.g.m.**

bölgedeki direnişi eritmiştir. İtilaf Kuvvetleri'nin gözünde karşılarında aldıkları ağır yenilgilerle neye uğradığını şaşırmış bir ülke vardır.⁴³²

Müttefikler elde edilecek zaferden o kadar emindir ki; Boğaz geçildikten sonra uygulanacak siyaset raporlara dökülmüş, askerler için İstanbul da kullanılmak maksadıyla özel para basılmış, askerlere haremle ilgili vaatlerde bulunularak kutlamalar peşinen başlamıştır. Hatta İngiltere'de tur şirketleri turizm için hazırlıklar yapıp Boğaz Turu ilanları vermiştir.⁴³³

Düşman taarruzunun kesin başlangıç zamanı “*Düşman hazırlıklarının sona ermekte olduğu ve kesin saldırının birkaç gün içinde yapılacağı belli oluyordu*” ve “*18 Mart 1915 sabahının ilk saatlerinde kesin saldırının başlayacağı anlaşılmış, bütün bataryalara durum haber verilerek savaşa hazır olmaları bildirilmiştir.*” cümleleriyle Selahattin Adil tarafından hatıratında belirtilse de⁴³⁴, Müstahkem Mevki Komutanı Cevat Paşa bu konuyu hatıralarında “18 Mart sabahı düşman donanmasının taarruz edeceği hakkında bir malumat yoktu” şeklinde anlatmıştır.⁴³⁵

İttifak Donanması'nın mayın arama gemileri 17 Mart saat 22.00'den 18 Mart saat 02.00'ye kadar boğazın Akyarlar'a kadar olan kesiminde mayın aramış, sonuçta bölgenin temiz olduğunu rapor etmiştir.⁴³⁶

Müstahkem mevki topçusu, methal (giriş) ve merkez tahkimatı olmak üzere iki grup halinde tertiplenmiştir.⁴³⁷ Kalan yedek mayınların atılmasına karar verilmiş ve karbonit mayınlar⁴³⁸ Nusret Gemisi'nde hazırlanmıştır.

Yüzbaşı Hakkı Bey'in idaresinde görev alan Nusret Mayın Gemisi boğaz girişine doğru ilerlemiş ve Müstahkem Mevki Torpil (Mayın) Komutanı Yüzbaşı Hafız Nazmi ve arkadaşları tarafından Karanlık Liman ve Morto Limanı önüne, şimdiye kadar düşman zırhlılarının yaklaşarak ateş açtığı bölgelere kıyıya paralel ayrı iki çizgi halinde mayınlar atılmıştır.⁴³⁹

---

⁴³² C.Yavuz, **a.g.e.**, s.22.

⁴³³ C.Yavuz, **a.g.e.**, s.22.

⁴³⁴ Selahattin Adil hatıratında bu şekilde belirtse de (Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.221), 17 Mart 1915 tarihli eşine yazdığı mektupta “*Burada on gündür sükkûnet var. İnsan heriflerin ne yapmak istediklerine, ne yapacaklarına akıl erdiremiyor. Henüz biz de Çiftlik'te oturuyoruz.*” ifadesini kullanmıştır.

⁴³⁵ Kandemir, 18 Mart-İki Eski Kumandan (Cevat Paşa ve Selahaddin Adil Paşa) O Günün Hatıralarını Anlatıyor, **Cumhuriyet**, 18 Mart 1937; 17 Mart'ta Çanakkale'ye gelen ve denizin durgun, havanın açık olduğu 18 Mart sabah saat 08.00'de havalanan bir Türk keşif uçağı Bozcaada, İmroz ve Boğaz Ağzı bölgesinde harp gemileri görmüş, geri dönerek Müstahkem Mevki Komutanlığına rapor etmiştir. Detaylı bilgi için bkz. Çeliker, **a.g.m.**

⁴³⁶ Detaylı bilgi için bkz. Çeliker, **a.g.m.**

⁴³⁷ Detaylı bilgi için bkz. Çeliker, **a.g.m.**

⁴³⁸ Hatıratında mayın sayısı 30 kadar olarak belirtilse de (Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.221) kaynakların genellikle birleştiği sayı 26'dır.

⁴³⁹ Mayınların dökülme tarihi hakkında: “17 Mart 1915'te güneş doğmazdan önce, yoğun bir sis içinde...” Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.221; “...17 Martta elimizde kala kala sekiz mayın kalmıştı. Mayın zabiti bana gelerek: ‘Bunları ne yapalım?’ diye sordu. Ben de: ‘Hiç vakit geçirmeden, hemen bu gece, bu mayınları Karanlık Liman'a kıyıya muvazi olarak atınız!’ emrini verdim. Düşman donanması ise Karanlık Liman'da böyle bir

Cevat Paşa, Gelibolu'ya gelen 3'üncü Kolordu Komutanı Yanyalı Esat Paşa'yı ziyaret etmek ve Bolayır istihkâmlarını denetlemek maksadıyla Gelibolu'ya hareket etmiş, intikal Milli Savunma Bakanlığına telgrafla bildirilmiştir. Bakanlıktan her on dakikada bir düşman ve müstahkem mevki durumunun doğruca sadrazamlığa bildirilmesi emredilmiştir. 18 Mart sabahı artık savaş başlamış ve emir komuta Cevat Paşa'nın yokluğunda Selahattin Adil'e geçmiştir.⁴⁴⁰ Cevat Paşa 18 Mart sabahını bir kaynakta şöyle anlatırken: "O sabah Büyük Önder Atatürk'le beraber Seddülbahir mıntikasında bulunan bir piyade alayını teftiş ediyorduk. Sahaya vardığımız zaman alayda hiçbir hazırlığa tesadüf etmedik. Sadece karşımıza çıkan bir Mehmetçik -düşman donanması geliyor- dedi ve siperine girdi.

---

mayın hattının kıyıya muvazi tarzda bulunmasına ihtimal vermeyerek, manevralarını çoğunlukla, ateşten nispeten korunmuş olan, o sahada yapardı. Gene de öyle yaptı ve böylece son sekiz mayınımızın 18 Mart günü pek büyük bir yardımını gördük..." Cevat Çobanlı, "Çanakkale'de Mehmetçik General Cevat Anlatıyor", **Yakın Tarihimiz Dergisi**, C.1, s.77; "Bombardımanlarda düşman gemilerinin daha çok Erenköy Koyu'nda manevra yaptıklarının görülmesi üzerine Nusret Gemisi, 8 Mart sabahı buraya poyraz-lodos (kuzeydoğu-güneybatı) yönünde 26 mayın dökmüştür. Bazı kaynaklar, muharebenin Türk'ün zaferiyle sonuçlanmasında kesin rolü olan bu mayınların 18 Mart sabahı döklüğünü yazsalar da Müstahkem Mevki Komutanlığı Harp Ceridesi'nde 8 Mart'ta döklüğü yazılıdır. Yerli ve yabancı kaynaklara göre bu mayınlar, Ruslar tarafından dökmüş, toplanarak takalarla 8 günde Çanakkale'ye getirilmiştir." Çeliker, **a.g.m.** Hacıpaşa Çiftliği'nde 8 Mart'ta tutulan Müstahkem Mevki Komutanlığı Harp Ceridesi için bkz. **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, Deniz Harekâtı**, C.VIII, Gnkur. Harp Tarihi Başkanlığı Harp Tarihi Resmi Yay. Seri No:3, Ankara, 1976, s.173; "Öte yandan İngiliz mayın tarama gemileri tarafından temizlendiği düşünülen sahalara da yeniden mayın dökülmesine çalışılıyordu. Bu amaçla Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanı Cevat Paşa, Kepez ilerisindeki mayın hatlarında açılan gedikleri kapatmak için hazırlığa başladı ve 17/18 Mart gecesi görevli mayın komutanı Binbaşı Hafız Nazmi Bey'e harita üzerinde izahatta bulunarak eldeki son mayınlardan 26 tanesini Nusret mayın gemisi ile düşman gemilerinin Rumeli tabyalarını ateş altına almaya çalıştığı Karanlık Liman'da, Sivrihisar torpidosu da sahilden bir kilometre açıktan 18 mayını Tekir Deresi ile Domuzdere arasında denize döktü." Semiz, "18 Mart 1915 ...", s.233-234; "Onaltı Mart gecesi saat gece yarısını geçiyordu. İçeriye girdiğim zaman ayakta bulunan Miralay Cevad Bey yanıma geldi. Elini omzuma koydu ve gözlerimin içine baktı. 'Oğlum, dedi, sana çok mühim bir vazife terettüp ediyor. Ve, bir hakikati gizlemiş olmamak için söyleyeyim ki, üzerine alacağın işte, ölmek ihtimali, sağ dönmek umudundan çok daha fazladır. Fakat şunu da bil ki, bu vazife uğrunda ölmenin şerefi, bu kadar şerefli bir vazifeyi deruhteden mahrum kalan kahramanların azaplarından çok büyüktür.' Cevad Bey, bana kendini takip etmemi emrederek köşedeki geniş masaya yaklaştı. Boğazın büyük haritasından, harp sahasının o en tehlikeli noktasını gösterdi: 'Yarın akşam', dedi, 'Nusret vapuruyla buraya mayın döneceksin!'" Naci Sadullah, "Çanakkale Zaferinin 20 nci Yıldönümü: Naci Kaptan 18 Mart Mucizesinin Deniz Savaşlarını Anlatıyor", **Yedigün Dergisi**, No:106, 1935, s.8; "Müttefik donanmasının Boğaz'ı geçme girişiminde bulunacağı kesinleştiğinden, Taşkızak Tersanesi'nde onarılan ve elde kalan 26 mayının da Nusret mayın gemisi tarafından Karanlık Liman'a dökülmesine karar verilmiş ve Nusret, 7 Mart'ı 8 Mart'a başlayan gece limandan çıkarak, bu mayınları 11'inci hat olarak 100'er metre arayla İtilaf Donanması'nın manevra sahasına büyük bir gizlilik içinde dökmüştür." Cengüvar, **a.g.m.**, s.184; "Tophaneli Yüzbaşı İsmail Hakkı Bey komutasındaki Nusret mayın gemisi ise 8 Mart 1915 sabahı gizli bir şekilde Erenköy Koyu'na Birleşik Filo gemilerinin geri dönüş manevra alanının tam içine 11'inci hat olarak 26 mayın dökmüştür. Bu engel daha önce tesis edilen diğer on hattan farklı şekilde sahile paralel olarak dökülürken, Birleşik Filo gemilerinin bu bölgede kıyı bataryalarının yoğun ateşine maruz kalarak ilerleme hızının azalacağı, geri dönüş veya taktik manevralar için daha geniş bir deniz sahası olan Erenköy Koyu'na yönelebilecekleri hesaplanmıştır. Nusret'in mayınları döktüğü Erenköy Koyu'nda 8 Mart sabahı hava çok sisli olduğundan deniz uçakları keşif yapamamıştır." Figen Atabey, "İngiliz Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri'nin Deniz Harekâtı", **Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi**, S.16 (Özel Sayı 95'inci Yıl Dönümünde Çanakkale Muharebeleri ve Atatürk), Ağustos 2010, s.160-161; "Nusret Mayın Gemisi de 7/8 Mart gecesi Çimenlik Kalesi önünden ayrılmış ve Erenköy Koyu'na Saat 05.00'ten itibaren 100 metre aralıklarla 26 adet karbonik mayın dökmüştür. Mayın aralıkları 100 ile 150 metre, su yüzeyinden derinlikleri 4,5 metredir." Erat, "Çanakkale Savaşları...", s.360.

⁴⁴⁰ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.222; Lord Kinros, **Atatürk, Bir Milletten Yeniden Doğuşu**, Altın Kitaplar Yay., İstanbul, 1994, s.104-105, 109; "18 Mart 1915, Ulunay Takvimden Bir Yaprak", **Milliyet Gazetesi**, 18.03.1963, s.3; "Düşman 18 Mart'ta denizden taarruza hazırlanırken Mustafa Kemal Müstahkem Mevki Komutanı Cevat Paşa ile birlikte Kırte'dedir." Karakaya, **a.g.m.**, s.71; Detaylı bilgi için bkz. Görgülü, **Çanakkale Zaferi Üzerine Alman İddiaları**.

Gözlerimiz ufukta idi. Düşman donanmasının yavaş yavaş methale (Girişe) doğru ilerlediğini gördük. Hemen geri döndük. Maydos'ta Atatürk'ten ayrıldım. Bir motora atlayarak Çanakkale'ye geçtim ve doğru tarassud (gözetleme) mahalline gittim.”⁴⁴¹ Başka bir kaynakta da: “İlk gün Mustafa Kemalle beraberdik. O kara cihetine, ben de deniz cihetine bağlı idik. Seddülbahir'e gittik, orada kıtaları teftiş edecektik. Yolda kıtaların teftiş için hazırlanmış olmadığını anladık. Uzakta düşman donanmasının, şimdiye kadar olduğu gibi değil, fakat ciddi bir savaşa karar ile ilerlemekte olduğunu görünce, geriye dönüp Alçıtepe yolunu tuttuk. O esnada, ilk düşman mermisi başımızın üstünden geçerek, Alçıtepe'ye düştü. 18 Mart sabahı böyle başlamıştı.”⁴⁴² şeklinde anlatmıştır. Mustafa Kemal Atatürk de Cevat Paşa'nın 18 Mart sabahı Gelibolu Yarımadası'nda Kirte'de bulunan askeri birliklerini ve Seddülbahir sahil mıntikasını kendisi ile birlikte teftiş ettiğini ifade etmiştir.⁴⁴³

Birleşik Filo'ya İngiltere; 13 muharebe, 1 muharebe kruvazörü, 4 hafif kruvazör, 16 muhrip, 5 denizaltı, 21 mayın arama tarama gemisi verirken Fransa; 4 muharebe gemisi, 6 muhrip ve 2 denizaltı ile dâhil olmuştur.⁴⁴⁴

Birleşik Filo taarruza katılacak gemileri iki gruba bölmüş ve planını tasarlamıştır. Bu plana göre; birinci grupta bulunan 6 İngiliz ve 4 Fransız muharebe gemisi iki kademe halinde taarruz edecek, birinci kademedede Queen Elizabeth, Agamemnon, Lord Nelson ve Inflexible'dan oluşan 4 İngiliz, ikinci kademedede Suffren, Gaulois, Bouvet ve Charlemagne'den oluşan 4 Fransız muharebe gemisi bulunacak, Triumph ile Prince George'dan oluşan 2 İngiliz muharebe gemisi de birinci kademenin kanatlarını koruyacaktır. İkinci grupta Ocean, Irresistible, Albion ve Vengeance'den oluşan 4 İngiliz muharebe gemisi dört saat sonra boğaza girecek ve Fransız gemilerinin yerini alacaktır. Swiftsure ile Majestic isimli 2 İngiliz muharebe gemisi kanatları koruyan Triumph ile Prince George isimli İngiliz gemilerini değiştirecektir.⁴⁴⁵

Saat 10.00'da çoktan yıkılmış olan Seddülbahir ve Kumkale tabyalarına birkaç atıştan sonra, Amiral de Robeck'in sancağını taşıyan Queen Elizabeth'in önderliğini yaptığı harp gemileri boğaza girmeye başlamıştır.⁴⁴⁶ Saat 10.30'da Rumeli kıyısı tarafında en solda Queen Elizabeth, ortada Agamemnon ve Lord Nelson, en sağda Inflexible olmak üzere donanmanın

⁴⁴¹ Detaylı bilgi için bkz. Kandemir, **a.g.m.**

⁴⁴² Çobanlı, **a.g.m.**, s.77.

⁴⁴³ Mustafa Kemal Atatürk, **Arıburnu Muharebeleri Raporu**, Yay. Hzl. Uluğ İğdemir, TTK. Yay., Ankara, 1990, s.8.

⁴⁴⁴ Karakaya, **a.g.m.**, s.67.

⁴⁴⁵ Çeliker, **a.g.m.**; Güven, **a.g.t.**, s.35.

⁴⁴⁶ Taarruz başlangıç saati kaynaklarda farklı belirtilmektedir; 10.05: Şemşi Zobu, “Çanakkale Nasıl Müdafaa Edildi?”, **Askeri Mecmua**, C.6, S.98, Eylül 1935, s.763-769; 10.10: Halis Bey, **Çanakkale Raporu**, Eser Matbaası, 1975, s.83-84; 10.30: Cengüvar, **a.g.m.**, s.184; Güven, **a.g.t.**, s.33; Çobanlı, **a.g.m.**, s.77; Detaylı bilgi için bkz. Görgülü, **Çanakkale Zaferi Üzerine Alman İddiaları**; Tural, **a.g.m.**; 10.45: Halaçoğlu, “Birinci Dünya ...”, s.56; 11.00: A.Thomazi, **a.g.e.**, s.36.

en kuvvetli gemileri Eskihişarlık - İntepe çizgisi bölgesinde yer almıştır. Bu dört gemiyi savaş düzeninde Suffren, Bouvet, Gaulois, Charlemagne, Irresistible, Ocean, Vengeance, Albion zırhlıları takip etmiştir.⁴⁴⁷ Türk veya Alman harp gemisi iştirak etmezken Çanakkale taarruzuna müttelik kuvvetler; 14 İngiliz zırhlısı, 4 Fransız zırhlısı, 2 İngiliz kruvazörü, 1 İngiliz uçak ana gemisi, 6 taşıt gemisi, 2 tamir gemisi, 2 hastane gemisi, 14 mayın tarama gemisi, birçok muhrip, 5 İngiliz ve Fransız denizaltısı ile katılmıştır.⁴⁴⁸ Gemiler yoğun ateş başlamış, savunma hattındaki bataryalar menzillerinin yetersizliği nedeniyle düşman gemilerinin menzile girmesini beklemiştir.⁴⁴⁹

Selahattin Adil, ümit bağladığı Nusret tarafından döşenen son torpil hatlarına düşman gemilerinin çarpılmadan geçtiğini zannederek üzölmüş, savaşın aleyhte geliştiğini düşünmüştür.⁴⁵⁰

Numune Ağır Taburu'nca saat 11.50'de ateş altına alınan Agamemnon'un 12 isabet birden almasıyla güvertesi yangın yerine dönmüş, topçu ateşlerinden kurtulmaya çalıştığı görölmüştür.⁴⁵¹

Saat 12.00 sıralarında Müstahkem mevkiinde muhabere santrali isabet aldığından karargâhla savunma hatlarının irtibatı kesilmiştir.⁴⁵²

Saat 12.30 sıralarında İtilaf kuvvetlerinden Gaulois mermi isabetiyle yara alınca muharebeden çekilmek zorunda kalmıştır.⁴⁵³

Düşman harp gemileri ateş mesafesine girmiş, Hamidiye ve Mecidiye'deki 35,5 ve 24 santimetrelik toplar karşılık vermeye başlamış, saat 13.00'a doğru savaş son şiddetine ulaşmıştır.⁴⁵⁴

Düşman ateşi çok yoğun devam ederken durum her on dakikada bir İstanbul'a bildirilmektedir. Serseri torpiller artık akıntıya bırakılmıştır.⁴⁵⁵

Selahattin Adil, cephanesi diğerlerine oranla bol ve örtölü mevzileri sayesinde gemi ateşlerine kısmen kapalı olan obüs bataryalarını daha aktif kullanmayı düşünmüştür. Sınıf arkadaşlarından Tenker sırtlarındaki Obüs Tabur Komutanı Rıfat Bey'e telefonda "*Denizde*

⁴⁴⁷ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.223-224; Şakir Tunççapa, **Çanakkale Harbi Hatıralarım**, Türkiye Cumhuriyeti Milli Müdafaa Vekaleti (T.C.M.M.V.) Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, İstanbul, 1958, s.13-16.

⁴⁴⁸ Karakaya, **a.g.m.**, s.70; Gemi sayısı ana ve yardımcı gemiler olarak katılan ve ihtiyatta bekleyen ile kurtarma gemileri ayrı ayrı düşünöldüğünde farklılık göstermektedir: İngiliz ve Fransız donanmasına bağlı toplam 16 gemi katılmıştır. Semiz, "18 Mart 1915 ...", s.240; "Bu donanma 12 savaş gemisi, 7 kruvazör, 16 muhrip ve 6 denizaltıdan mürekkepti." Çobanlı, **a.g.m.**, s.77.

⁴⁴⁹ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.224.

⁴⁵⁰ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.224-225.

⁴⁵¹ Erkal, **a.g.m.**, s.61.

⁴⁵² Öney Yılmaz, "Çanakkale Nusrat Gemisi Sayesinde Geçilmedi, Nusrat Mayın Gemisinin Deposunda Kalan Son 26 Mayının Sırrı", **Milliyet Gazetesi**, 18.03.2007.

⁴⁵³ Cengüvar, **a.g.m.**, s.184.

⁴⁵⁴ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.225; Detaylı bilgi için bkz. Görgölü, **Çanakkale Zaferi Üzerine Alman İddiaları**.

⁴⁵⁵ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.225.

gördüğümüz su sütunlarının azlığı, bataryalarımızın atışlarının ağır gittiğini gösteriyor, ana bataryalarımız çok ağır bir ateş altındadır. Düşman gemilerini özellikle merkez grubunu daha süratli ateş altına alınız” emrini vermiş, cevaben “Bütün bataryaların aralıksız ateşe devam ettikleri, denizde az gördüğümüz sütunların, kendi gözlemlerine göre mermilerin gemilerin güvertelerinde patlamakta olmasından ileri geldiğini, düşman merkez grubu gemilerinde önemli zararlar olduğunu, gereken dikkat ve gayretle çalıştığı” karşılığını almıştır.⁴⁵⁶

Saat 13.30’a doğru durum iyice ciddileşmiştir.⁴⁵⁷

Saat 14.00’e doğru top döşemelerinin düşman mermi çukurlarından saçılan toprakların altında kalmasından dolayı Türk topçusunun ateşi kısmen zayıflamış, topraklar atılıp tekrar ateş açılmış, patlamalar zaman kaybedilmesine neden olmuştur.⁴⁵⁸

Müstahkem Mevki Komutanı Cevat Paşa Karargâha ancak öğleden sonra saat 14.00’te⁴⁵⁹ gelebilmiştir. Bu süre içerisinde savaşı Kurmay Binbaşı Selahattin Adil yönetmiştir.⁴⁶⁰ Kurmay Başkanı Selahattin Adil’in yanında Amiral Merten de vardır.⁴⁶¹

Çok geçmeden düşman donanmasının merkez grubu gemilerinde ve yanlarda bulunan Fransız zırhlılarının ateşlerinde duraksama görülmüştür. Az sonra merkez grubundan Inflexible Kruvazörü ile Agamemnon Zırhlısı’nın hat gerisine doğru çekilmekte olduğu öğrenilmiştir. Rumeli ve Anadolu sırtlarında bulunan karşılıklı obüs bataryalarının mermileri etkisini göstermiş, aldıkları isabetlerle Agamemnon ve Inflexible’in güvertelerinde önemli hasar meydana gelmiştir. Agamemnon’un baş taretini işlemez hale gelmiş, Inflexible zırhlı muharebe gemisi aldığı bir torpil yarası sonucu pruva çalıklığı hasar gördüğünden su alarak dengesini kaybetmeye başlamış, netice olarak her ikisinin de savaş hattından çekilmesi emredilmiştir.⁴⁶² Fransız zırhlılarından önde bulunan Suffren ve Gaulois, 24 ve 35,5’luk mermilerin isabetleriyle fazlaca hırpalanarak ciddi hasar aldıklarından yerlerini Bouvet ve Charlemagne gemileriyle değiştirmek zorunda kalmıştır. Düşman donanması ateşinin

⁴⁵⁶ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.225-226.

⁴⁵⁷ Türkmen, “Çanakkale Muharebeleri’nde ...”, s.74.

⁴⁵⁸ Erat, “Çanakkale Savaşları...”, s.365; **BDHTH. ÇCH. 1 nci ...**, s.42; C.Yavuz, **a.g.e.**, s.27-28; Detaylı bilgi için bkz. Çeliker, **a.g.m.**

⁴⁵⁹ Cevat Paşa’nın karargâha dönüş saati bazı kaynaklarda 13.00, bazılarında ise 16.30’dur.

⁴⁶⁰ Karal, **Osmanlı Tarihi, İkinci ...**; Selahattin Adil: Çanakkale müstahkem mevki kurmay başkanırken müttefik donanmalarının boğazdan geçme girişimini engelleyen topçu harekâtını yönetti. **Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi**, Gelişim Yay., C.1, İstanbul, 1986, s.103; “18 Mart günü bizim müstahkem mevki komutanı Cevat Paşa’ydı. O gün, yine o, orada yoktu. Onun yerine Selahattin Adil Paşa bakıyordu. Oceanların bombaladığı saatlerde Selahattin Adil Paşa komuta ediyordu. Selahattin Adil Paşa’nın ismini değil, tozunu dahi bulamazsın.” H. Hüseyin Kemal, “İstiklâl Savaşını K. Karabekir Başlattı”, **Yeni Asya Gazetesi**, 30.05.2011; “18 Mart deniz savaşının önde gelen kahramanları, Müstahkem Mevki Komutanı Albay Cevat Bey (ilerde paşa, Çobanlı) ile savaşı saat 14.00’e kadar yöneten Müstahkem Mevki Kurmay Başkanı Yarbay Selahattin Adil Bey ...” ... “Cevat Bey, sabah erkenden Çanakkale kasabası civarında bulunan karargâhından Gelibolu kıyısına geçmiş ve saat 14.00’a doğru dönmüştür.” Turgut Özakman, **Vahidettin, M.Kemal ve Milli Mücadele (Yalanlar, Yanlışlar, Yutturmacalar)**, Bilgi Yay., İstanbul, Eylül, 1997, s.106.

⁴⁶¹ Detaylı bilgi için bkz. Görgülü, **Çanakkale Zaferi Üzerine Alman İddiaları**.

⁴⁶² Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.226; Cengüvar, **a.g.m.**, s.184; Inflexible sancak tarafından saat 16.11’de bir mayına çarparak ağır hasar almıştır. Erat, “Çanakkale Savaşları...”, s.366.

duraklamasından faydalanan esas bataryalar top döşemelerine dolan toprakları temizlemeye, bazı ufak bozuklukları onarmaya fırsat bulmuş, ateş güçlerini artırmış ve atış alanı içinde bulunan Fransız gemilerine atışlarını yoğunlaştırmıştır. Baş tarafında açılan bir yaradan dolayı Gaulois'un provası denize gömülmüştür. Amiral de Robeck'in sabahtan beri kısmen boğaz içinde kısmen giriş yakınlarında yedekte bulundurarak obüs bataryalarını susturmakla görevlendirdiği Irresistible, Ocean, Triumphe, Magestic, Cornvralis, Vengeance, Albion, Dermouth'dan kurulu ikinci gruptan bazılarının Fransız gemilerinin yerini almasını emrettiği anlaşılmıştır. Saat 13.45'de yerlerini İngilizlere bırakmak üzere çekilmekte olan Bouvet isabet almış, müthiş bir patlama ile birkaç saniye içinde yok olmuştur. Saat 14.00 civarında 600'den fazla personeliyle batan Bouvet'in son ölüm darbesini mayından aldığı anlaşılmıştır.⁴⁶³

Saat 14.00'e kadar Müttefikler üstün durumda olduklarına inanırken durum tersine dönmeye başlamıştır.⁴⁶⁴ Müttefik donanması 14.10'dan itibaren ateşini azaltmıştır.⁴⁶⁵

Bu durum karşısında ümit ışığı belirmiş, başlangıçtan beri yavaş yavaş artan endişe azalmıştır. Selahattin Adil o anı "*Bana gelince, sabahtan beri taşımakta olduğum manevî sorumluluk yükünü, birkaç dakika sonra gözetleme yerine gelmiş olan Cevat Paşa'ya iyi haberle atmış olmakla hem rahatlamış, hem genel durumun ümit verici bir hal aldığını, görevimin de hafiflemiş bulunduğunu görmekte ayrıca memnun olmuştum.*" diyerek ifade etmiştir.⁴⁶⁶

Saat 15.15'te Namazgâh kışlasına düşen bir mermi kışlanın çatısını uçurmuş ve çıkan büyük yangında 15 dakika içinde kışla büyük ölçüde yanmıştır.⁴⁶⁷

Saat 15.35'te İngiliz Irresistible gemisinin pruvasında bir mayın, bundan bir iki dakika sonra da Ocean'ın arka tarafında bir başka mayın infilak etmiş, ortaya çıkan mayın tehlikesi, muharebenin akışını bir anda değiştirmiştir. Bu durum Amiral de Robeck'i yeni bir karar vermeye zorlamış ve gemilerin Boğaz dışına çekilmesi emrini vermiştir.⁴⁶⁸ Saat 16.00 sularında Selahattin Adil yanında bulunan Amiral Merten'in yüksek sesle sevinç içerisinde "Schif, schif" (gemi, gemi) dediğini duymuş, Akyarlar'ın ilerisinde Irresistible Zırhlısı'nın ateşini kestiğini, bir yana yattığını ve etrafını saran birçok küçük geminin zırhlının boşaltılmasına çalıştığını görmüştür. Ocean da Irresistible'a yardım etmek için ilerlemek istemiş, ancak Irresistible'ı batırmak için açtırılan batarya ateşlerinden o da isabet almış ve Irresistible'ı kurtaramadan bir torpilin neden olduğu büyük bir patlama ile sulara

⁴⁶³ Erat, "Çanakkale Savaşları...", s.366; Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.226-227; Detaylı bilgi için bkz. Çeliker, **a.g.m.**

⁴⁶⁴ A. Thomazi, **a.g.e.**, s.40.

⁴⁶⁵ Erat, "Çanakkale Savaşları...", s.366; **BDHTH. ÇCH. 1 nci ...**, s.42.

⁴⁶⁶ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.227.

⁴⁶⁷ Erat, "Çanakkale Savaşları...", s.366; **BDHTH. ÇCH. 1 nci ...**, s.42.

⁴⁶⁸ Cengüvar, **a.g.m.**, s.185.

gömülmüştür. Amiral de Robeck, birbirini takip eden bu kayıplar karşısında torpillerin tamamıyla toplanamadığını düşünerek zaferden ümitsiz halde boşaltılan Irresistible'ı boğaz sularına bırakmak zorunda kalmış, gemi saat 16.30'da son bir gayretle girişe doğru çekilmeye başlamıştır.⁴⁶⁹

Birleşik Filo Komutanı 16.50'de öndeki gemilere, 17.50'de de tüm filoya çekilme emri vermiştir.⁴⁷⁰

Herkes büyük zaferden dolayı birbirini tebrik etmeye başlamıştır. Ancak kayıpların ve yıkılanların tespiti, geri kalan cephanelerin cinslerine göre ayrılarak bataryalara dağıtımı, büyük oranda bozulmuş olan telefon hatlarının onarılması, ortaya çıkacak eksikler ile bir gün sonra saldırıya devam edileceği düşünülerek ihtiyaçların öğrenilmesi ve bunların hızla tamamlanarak çözümlenmesi gerekmiş, karargâhta yapılacak önemli işler sıralanmıştır.⁴⁷¹

18 Mart 1915 günü personel zayıat durumu 79 Türk ve 18 Alman olmak üzere toplam 97'dir.⁴⁷² Müstahkem Mevki Komutanlığı topçusu tarafından sarf edilen cephane durumu da iç açıcı değildir.⁴⁷³

Yaklaşık yedi saat süren muharebe sonunda müttefik filonun Bouvet, Irresistible ve Ocean adlarındaki 3 gemisi batmış, Inflexible, Gaulois, Suffren ve Agamemnon adlarındaki 4 gemisi ağır hasara uğramıştır.⁴⁷⁴

Deniz savaşında zayıatlar kıyaslandığında, Türk tarafının 97 personel, 6 top ve 1 tabyasına karşılık; İngiliz ve Fransızların 800 personel, 7 savaş gemisi ve bunlar üzerindeki 44 top ile sayısız mühimmat sarfı Müttefikler bakımından sonucu açıklamaktadır.⁴⁷⁵

Sonuçta boğazın sadece denizden zorlanması düşüncesi zihinlerden yok edilmiştir.

İtalyanların muharıplerden hangisine katılacağına henüz bilinmemesi, Avusturya donanmasının varlığı, Akdeniz'in güvenliğini üstlenen Fransız donanması ve henüz faaliyeti kesinlikle durdurulamamış olan Alman donanmasına karşı anavatanın güvenliğinin sağlanamamış olması, İngiltere'nin daha fazla fedakârlığa durumunun uygun olmayışı,

⁴⁶⁹ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.228; 18 Mart Deniz Harbi hakkında detaylı bilgi için bkz. Y.H.Bayur, **Türk İnkılabı Tarihi**, C.3, 2.Ks.; Karal, **Osmanlı Tarihi**, C.9; **BDHTH. , Deniz Harekâtı**, C.VIII.

⁴⁷⁰ Erkal, **a.g.m.**, s.63.

⁴⁷¹ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.229.

⁴⁷² **BDHTH. ÇCH. 1 nci ...**, s.46; Kayıpların, Anadolu Hamidiye'deki 20 kadar Alman eri dâhil şehit ve yaralı olarak birkaçı subay olmak üzere 100'ü geçmediği, büyük küçük toplardan da kaybın az olduğu öğrenilmiştir. Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.229; Zayıat konusunda: düşmanın personel kaybı çoğu ölü olmak üzere 800 kişi olup, Türk personel zayıatı 24 şehit, 43 yaralıdan ibarettir. 4 ağır top tahrip olmuş, 3 top hasara uğramış, bir cephanelik infilak etmiştir. Çeliker, **a.g.m.**; İnsan kaybı olarak 4 subay şehit, bir subay yaralı, 22 er şehit, 52 er yaralı; Almanların da bir subay yaralı 3 er ölü ve 14 er yaralı olmak üzere toplam kayıp 97'dir. Kullanılan 176 toptan sadece sekizi tahrip edilmiştir. Erat, "Çanakkale Savaşları...", s.367; Türkmen, "Çanakkale Muharebeleri'nde ...", s.76; Detaylı bilgi için bkz. **BDHTH. ÇCH. 1 nci ...**, s.46.

⁴⁷³ Detaylı bilgi için bkz. **BDHTH. ÇCH. 1 nci ...**, s.45.

⁴⁷⁴ Erat, "Çanakkale Savaşları...", s.367; Erkal, **a.g.m.**, s.64; Halaçoğlu, "Birinci Dünya ...", s.56; Çeliker, **a.g.m.**'de Agamemnon dâhil edilmeyerek hasara uğrayan gemi sayısı 3 olarak belirtilmektedir.

⁴⁷⁵ **BDHTH. ÇCH. 1 nci ...**, s.49.

susturulması mümkün olmayan seyyar bataryalar, taranıp yok edilemediği görülen ve sayıları bilinmeyen torpillerin etkileri, boğazın coğrafi durumu, donanma boğazdan geçebilse bile kıyıları işgal edilmediği sürece Marmara’da zor bir duruma düşebileceği düşüncesi ve İngiltere Başamirali Fisher, anavatan filosu komutanı ve Scajarak deniz savaşı galibi Amiral Jelicoe gibi önemli uzman kişilerin Churchill’e karşı cephe almaları sonucu askerî ve politik sebeplerle Ruslarla bağlantı kurulması için ancak denizden ve karadan aynı anda bir taarruz ile mümkün olabileceği düşünülmüştür.⁴⁷⁶

İki yüzyıldır yenilemeyen İngiliz donanması Fransızların desteğine rağmen mağlup olmuş, üstelik rakibine ciddi bir hasar vermeden muharebe meydanını terk etmek zorunda kalmıştır.⁴⁷⁷

Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanı Cevat Paşa’ya 18 Mart Zaferi’nden dolayı Almanya Devleti tarafından ikinci rütbeden “Croix de Fer” nişanı verilmiştir.⁴⁷⁸

Ancak zamanla Çanakkale zaferinin gerçek kahramanları Cevat Paşa ve Selahattin Adil unutulmuştur.⁴⁷⁹

Selahattin Adil, 1920 yılında İstanbul Komutanı iken işgal altındaki İstanbul’da Erkan-ı Harbiye’de (Kurmaya subay yetiştiren şimdiki Harp Akademisinde) moral aşılması bakımından Deniz Zaferiyle ilgili şu konferansı vermiştir:

“18 Mart’tan evvel devam eden bir kaç günlük sükûn ve istirahati 18 Mart ihlâl etti. Düşman donanmasının Bozcaada’da toplanması gerek karadan yapılan gözetlemelerle gerek uçaklarla yapılan keşiflerle belirlenmişti. Bundan başka 18 Mart’ta bir taarruz olacağına dair Müstahkem Mevki (Kumandalığı) ayrıca istihbaratla bilgi almışsa da yalnız bu bilgi maalesef 12 saat gecikme ile gelmişti. Yani istihbarat bilgisi muharebe başarı ile sonuçlandıktan sonra gelmişti. Uçağımız bugün şafakla beraber uçarak Bozcaada-İmroz’da büyük bir faaliyet olduğunu haber verdi. Saat 10’dan evvel en önde Triumpf bunu takiben sıra ile Agamemnon, Lord Nelson, Queen Elizabeth, Inflexible, Prince George zırhlıları ve bunları takiben beş torpido Seddülbahir önünden çıkarak Kumkale’ye doğru bir hat teşkil ettikten sonra sola çark ettiler. Altı zırhlı omuzluk hattında Boğaz’a ilerlemeye başladılar. Arkalarından da küçük motorbotların torpido gemilerine refakat ettikleri görüliyordu. 25 Şubat’tan beri methal (giriş) bataryalarımızın susmasına rağmen içeri her girişlerinde açtığı ateşlerle bugün yine girişteki istihkâmlarımız karşılaştı. Buralara beş-on mermi attıktan sonra donanma yavaş yavaş içeri girdi. Uzaktan beş Fransız gemisinin yaklaştığı da haber veriliyordu. Girişten gelen bu gemilerden Prince George Anadolu, Triumpf Rumeli tarafında olmak üzere sahilde kaldılar. Diğerleri de ayrı bir hat teşkil ettiler. Queen Elizabeth

⁴⁷⁶ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.230.

⁴⁷⁷ C.Yavuz, **a.g.e.**, s.29.

⁴⁷⁸ Erat, “Çanakkale Savaşları...”, s.367.

⁴⁷⁹ Özakman, **Vahidettin, M.Kemal ve Milli Mücadele**, s.104.

gemisine ehemmiyetli bir vazife tevdi edildiğinden ayrıca üç, dört küçük gemi bu gemiyi koruyordu. İlk ateşi Triumpf 10.11'de açtı ve obüs bataryalarımızı ateş altına almaya başladı. Müstahkem mevki subay ve erleri filo daha yaklaşımadan silah başı etmiş oldukları halde bulunuyorlardı. Ateş mesafesi 14 kilometreden fazla olduğundan ateş açılmadı. Düşman 16 kilometreden ilk atışını yapmıştı. Daha sonra yavaş yavaş bu mesafeyi azaltmaya başladı. Prince George Rumeli bataryalarını, Triumpf Anadolu obüs bataryalarını ateş altına alırken Queen Elizabeth Anadolu Hamidiye bataryasıyla Çanakkale içindeki Çimenlik istihkâmını, Agamemnon, Lord Nelson Rumeli Mecidiye, Inflexible Rumeli Mecidiye bataryasını ateş altına almıştı. Bunu izleyen dakikalarda Fransız gemileri ikiye ayrıldı. Suffren, Şarلمان Rumeli, Goulva, Bouve gemileri de Anadolu sahilini takiben İngiliz hattını takviye ettiler. Fransızlar milli asabiyetlerini, İngilizler soğukkanlılıklarını pek güzel gösteriyorlardı. İngilizler tahrip ateşi yaparken Fransız gemiler daha ileri atılarak bataryaları yakından dövmek ve neticeyi bir an evvel elde etmek istiyorlar gibi görünüyorlardı. Merkez tabyaları düşmana uzak olduğundan susuyorlardı. Düşman ateşi altında durmak zorunda bulunuyorlardı. Bataryaların sıkıştığını gördüğümüzden obüslerin ateşlerini arttırmalarını emir ettik. Dardanos, Mesudiye bataryalarına da ateşe iştirak etmek için emir verdik. 35'likler ve 15'lik sahil bataryaları cevap vermeye mecbur kaldılar. Düşman mermilerinin infülâkı ile ortaya çıkan toz ve duman bulutları içinde bataryalarımız kayboluyordu. Hamidiye bataryasındaki telemetremiz düşmanın 14 km.'den daha fazla yanaştığını gösterdi. Uzun müddet ateş etmemiş askerlerin maneviyatını kıracağı göz önüne alınarak uzaklık ne olursa olsun ateş edilmesi emir ettik. Obüs bataryalarına verilmiş olan vazife ateşlerle merkez grubunu koruma olduğundan ve alınan düzene göre kesin sonuçlu bir savaşa girişilmiş bulunduğundan cephanenin o kadar bol sarfedilmemesi, merkez grubunu düşman ateşiyle tahripten korunması için en büyük gemilere karşı yapılan ateşin tesirini göremiyorduk. Bataryalara ateşlerini arttırmaları için verilen emre karşılık bataryaların pek çok isabet elde ettikleri öğreniliyordu. Yalnız bataryalarımızın mermilerinin gemilerin etrafında kaldırdıkları su sütunlarını görüyor ve isabetleri ayıramıyorduk. Hâlbuki isabet eden mermiler su sütunu çıkarmadıklarından bataryaların ateşlerinin etkisini göremiyorduk. Obüs bataryalarının iyi isabet aldıkları Inflexible'nin savaş sırasından çekilmesiyle anlaşıldı. Merkez grubu da 13500 metreden ateş açtı. Saat 11.10, önceden saat 2 sonraya kadar durum nazik olarak devam etti. Mateessiüf kumandanımız 18 Mart sabahı Kirte'ye gitmiş olup henüz dönmemişti. Bu sebeple o gün bütün mesuliyet üzerimde bulunuyor, her an kumandanın dönmesini bekliyordum. Düşmanın ateşinin etkisi oldukça mühimdi. Hamidiye bataryasının bazen iki bazen bir topu, bazen 35,5'luk, bazen 23'lük ile aralıklı olarak ateş ettiğini görüyorduk. Rumeli Hamidiye bataryası hiç ateş etmemişti. Mecidiye bataryası da aralıklarla ateş ediyordu. Rumeli tarafı ile telefon bağlantısı maalesef iki saat kadar devam ettikten sonra kesildi. Telefon santralına bir mermi isabet etmiş. Queen Elizabeth, Hamidiye ile Çimenlik'i ateş altına almıştı. Hamidiye

basit bir istihkâm olduğu halde daha çok isabete maruz kalmıştı. Bilhassa Çimenlik içindeki Beyaz Kale düşman ateşleri için pek büyük esas noktası teşkil ediyor ve ateşi pekiyi tanzim etmesine yarıyordu. Saat 12.20'den sonra Çimenlik istihkâmlarının medhale yönelik cephesi tamamen tahrip edilmiş ve içindeki toplar kullanılamaz hale gelmişti. Bu saatte Rumeli cihetinin ne halde olduğunu bilmiyorduk. Anadolu'nun halini görüyorduk. Sıkışık bir vaziyette idi. Anadolu'ya ateş eden Queen Elizabeth her seferinde iki topla ateş ediyordu. Bu mermiler ekseriya denize düşüyor ve bazen siper üzerine ve bazen biri öne biri arkasına düşüyordu. Mütarekede Queen Elizabeth kaptanıyla görüştüm. Bu geminin layıkıyla ateş etmediğini söyledim. Sebep olarak; '18 Mart'ta Boğaz'a girdiğim zaman bir takım beyaz minareleri esas noktası almıştım. Daha sonra bunları göremedim' dedi. Minareleri yıkmamıştık. Yalnız üzerine siyah boya ile bir takım çaprazlar yaptık. Bu küçük tedbir Queen Elizabeth'in ateşini layıkıyla tanzime mani oldu. Şu tertibat en ufak tedbirlerin bile harpte önemli başarılar temin edeceğine güzel bir örnektir. Nihayet Bouve ve Golva zırhlıları 5-6 kilometreye kadar Kepez-Soğanlı hattına yaklaştılar. Karantina hattına ilerlediler. Müsait ateş sahasına giren Bouve, Rumeli ve Anadolu Hamidiye bataryaları tarafından ateş altına alındı. Anadolu Hamidiyesi Erenköy'ünde bir yan metr seddine sahip idi. Saat 2'yi geçtiği bir zamanda tabya kumandanı iki isabet aldığını söyledi. Bu sırada karargâhtan Bouve'nin batmakta olduğu görülmüyordu. Tam bu zaman Cevat Paşa Hazretlerinin Rumeli'den Anadolu'ya ayak bastığı zamandı. Paşa talihini Anadolu'ya ayak bastığı zaman göstermişti. Bu vaziyet ortaya çıkınca bütün harp sahası üzerinde bir sessizlik meydana geldi. Rumeli sahilini takip eden Fransız gemileri Suffren ve Şarlman Bouve'nin imdadına koştular. Fransızlar kâmilan ateşlerini kestiler. İngilizler de beş dakika kadar ara verdiler. Bu karışıklık bütün topçularına yayılmış olacak ki, hiç hedef olmaması lazım gelecek olan karargâhımız civarına birkaç mermi geldi. İhtimal şaşırarak birkaç topçu askerinin hatası idi. Mektep müdürü Sedat Bey karargâhta irtibat subayı olarak bulunuyordu. Hediye olarak bir mermi parçası aldı. Bu hediye kendisinin kolunu hayli hırpalamıştı. El (Vel)hasıl saat 2'den sonra Bouve'nin battığı her tarafta görüldüğünden herkesin maneviyatı üzerine büyük etki yaptı. Ortaya çıkan bu duraklamadan istifade eden askerler hemen topların raylarını temizlediler, toplarının kamalarını yağladılar. Bu bizim için büyük bir fırsattı. Bouve'yi kurtarmak için gelen Şarlman, Suffren gemileri Bouve'nin tehlikeli bir halde olduğunu gördüler. Kendileri de oldukça hasarlı olduğundan harp sahasından çıktılar. Bu çekiliş oldukça intizamsız oldu. Ve bizim maneviyatımızı bir derece daha arttırdı. Ancak çekilen dört Fransız gemisine karşılık altı İngiliz gemisi yeniden Medhal'den içeri girdi. Ateş her iki tarafta bütün şiddetiyle devam ediyordu. Bir aralık saat 2'den sonra Dardanos bataryası sükût etti. Bu sükûtu toplarının tahrip edilmiş olduğuna haml edildi. Kumandan Paşa arkadaşlarımızdan kurmay yüzbaşı merhum Ali Bey'i bu işe memur etti. Pek kıymetli olan bu arkadaşımız Dardanos civarında birçok ateşlerin patlamasına rağmen keşif ateşler içinden dört nalla geçerek bataryaya erişti.

Bataryada vukû olan sükûnet; batarya kumandanı Hasan ve gözetleme subayı Mevsuf Efendilerin şahadetinden ileri geliyordu. Ali Bey arkadaşımız Dardanos'a varduktan on dakika sonra Dardanos yeniden ateş açtı. Gelen altı İngiliz gemisinden üçü Rumeli'ye, üçü Anadolu'ya yönelik oldular. Daha bu gemiler faaliyete geçmeden evvel Inflexible, Irresistible, Ocean ve Kronvels sistemindeki gemilerle diğer bir geminin ateşlerinin seyredildiği ve gemilerin dengelerini kaybederek hafif meyl ettiği görüldü. Bu gemilerin hasar görmesi tarafımızdan ateşin bir kat daha arttırıldı. Ve buna karşı gemilerin ateşlerinin düzeninin kaybolmasına sebep oldu. Muharebe saat 6'dan sonraya kadar yalnız İngiliz gemileri ile devam etti. Ve güneşin batmasına yakın bütün İngiliz filosu geri çekildi.”⁴⁸⁰

2.13. Güney Grubu Savaşlarında 12'nci Tümen Komutanlığı

İtilaf Kuvvetleri 18 Mart 1915 günü gerçekleşen deniz saldırısından sonuç alamamıştır. Alman saldırıları karşısında Rus ordularının askeri araç ve teçhizat kayıplarının tamamlanması zorunluluğu yanında İngiltere'nin ihtiyaç duyduğu yiyecek ve diğer maddelerin sağlanması gerekmektedir. İtilaf Kuvvetleri tarafından savaşın başarıya ulaşması için boğazlar ve Karadeniz güzergâhının vakit geçirmeksizin emniyetli hale getirilmesi tek çare olarak görülmektedir. Bu sebeple seferi kuvvet olup deniz saldırısı sırasında Limni Adası'na getirilen fakat kullanılmayan 29'uncu İngiliz Tümenini Mısır'a göndermişler, Mısır'da yeniden tertip edilen kuvvetler ve donanma ile boğazın ele geçirilmesine karar vermişlerdir.⁴⁸¹

Beklenen bu hamleye karşı Genel Karargâh (Genelkurmay) tarafından gerekli önlemlerin alınmasına başlanmış, Çanakkale bölgesinde yeni tertiplenmeye geçilmiştir. 25 Mart 1915'te 3'üncü ve 15'inci Kolordular ile 5'inci Tümen ve Bağımsız Süvari Tugayından oluşan 5'inci Ordu kurulmuş,⁴⁸² komutanlığına Alman askerî ıslah heyeti başkanı Mareşal Liman Von Sanders atanmıştır.⁴⁸³ Selahattin Adil'in de bünyesinde görev alacağı 5'inci Ordunun sorumluluk sahası Enez'den Edremit-Akçay İskelesi'ne kadar 350 km. uzunluğundadır.⁴⁸⁴

9'uncu Tümene ilave olarak merkezi Gelibolu'ya taşınan 3'üncü Kolordunun 11'inci ve 19'uncu (Yeni kurulan 72'nci ve 77'nci Alay'ından oluşan) Tümenleri Beşike kıyılarına karşı

⁴⁸⁰ Konferans 25 Nisan 1915'e kadar olan bölümü kapsamaktadır. Burada sadece 18 Mart kısmı alınmıştır. Konferansın 15 Mart 1920'de Erkan-ı Harp Mektebi Matbaası tarafından basılan tam metni için bkz. Adil, **Çanakkale Cephesinden Mektuplar-Hatıralar**, s.16-49; Detaylı bilgi için bkz. 64 numaralı Askeri Mecmuaya müllhak, S.5, Mart 1927.

⁴⁸¹ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.233.

⁴⁸² **BDHTH. ÇCH. 1 nci ...**, s.52.

⁴⁸³ Hüseyin Kabasakal, “Birinci Dünya Savaşı Çanakkale Muharebeleri'nde Türk ve Alman Savunma Planları Konusunda Yorumlar”, **Çanakkale Muharebeleri 75 nci Yıl Armağanı**, ATASE Yay., Gnkur. Bsm., Ankara, 1990, s.84.

⁴⁸⁴ Kabasakal, **a.g.m.**, s.84.

Ezine ve Maydos'a gönderilmiş, 7'nci ve 15'inci⁴⁸⁵ Tümenler Gelibolu yakınlarına alınmış, 9'uncu ve 11'inci Tümenler doğrudan doğruya, 19'uncu Tümen ise lüzumu halinde kullanılmak üzere Müstahkem Mevki emrine verilmiştir. Boğazın bir çıkartmaya karşı savunulmasına karşı 5'inci Ordu emrine verilen 3'üncü, 5'inci (15'inci), 7'nci, 9'uncu, 11'inci, 19'uncu Tümenler ve kıyı gözetlemesinde bulunan Çanakkale, Gelibolu, Karesi (Balıkesir), Bursa Jandarma Taburları ile teşkilatlanılmıştır.⁴⁸⁶ 3'üncü Kolorduya Tümgeneral Esat (Bülkat) Paşa, 15'inci Kolorduya ise Alman General Weber Paşa komuta etmektedir.⁴⁸⁷

5'inci Ordu karargâhı 26 Mart 1915'de Plevne Vapuru ile İstanbul'dan Gelibolu'ya nakledilmiş, Müstahkem Mevki 5'inci Ordu'ya bağlanmayarak eskisi gibi bağımsız bırakılmıştır. Selahattin Adil, düşmanın karadan ve denizden müşterek bir saldırısı karşısında harekâtın bir kumanda altında birleştirilebilmesi düşüncesiyle Müstahkem Mevkinin de 5'inci Orduya bağlanmasının uygun olacağını değerlendirmiştir.⁴⁸⁸

Başta 3'üncü Kolordu Komutanı Esat Paşa olmak üzere Türk Komuta heyeti düşmanı kıyıya çıkarmamak için kıyıda savunmayı, geride kuvvetli ihtiyatlarla kıyının kuvvetli tutulmasını ön görmüş, Ordu Komutanı Limon Von Sanders Paşa ise kıyının gözetlenerek kuvvetli ihtiyatlarla düşmanın karaya çıkışını müteakip taarruzlarla püskürtmeyi hedeflemiştir.⁴⁸⁹

Savaş öncesi yığınak döneminde en önemli sorun düşmanın muhtemel esas çıkarma noktalarını doğru olarak belirleyebilmektir. Çıkarma bölgesi ve hareket tarzı konusunda 5'inci Ordu ve Müstahkem Mevki karargâhları farklı iki kanaattedir:

5'inci Ordu Komutanı Mareşal Liman Von Sanders, düşman çıkarmasının Saros Körfezi veya Beşike kıyılarına yapılacağına inanmış ve Anafarta çıkarmasına kadar bu düşüncesinde ısrar etmiştir.⁴⁹⁰ Müstahkem Mevki ise düşmanın amacının en kısa zamanda Müstahkem Mevki gerisine geçerek donanmaya boğazın yolunu açmak düşüncesiyle, Seddülbahir -

⁴⁸⁵ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.234; Selahattin Adil'in hatıratında 15'inci Tümen olarak belirtilen Tümen'in gerçek numarası 5 olmalıdır. **BDHTH. ÇCH. 1 nci ...**, s.52-53, 285.

⁴⁸⁶ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.234; **BDHTH. ÇCH. 1 nci ...**, s.52-53, 285; Bu kuvvetlere ilave olarak 5'inci Ordu bünyesinde 1'inci Süvari Tugayı ile 64'üncü Piyade Alayı da vardır. Türkmen, "Çanakkale Muharebeleri'nde ...", s.71.

⁴⁸⁷ Türkmen, "Çanakkale Muharebeleri'nde ...", s.71.

⁴⁸⁸ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.234-235.

⁴⁸⁹ Selami Başaran, "Çanakkale Muharebesi Kara Harekatına Genel Bir Bakış", **Çanakkale Muharebeleri 75 nci Yıl Armağanı**, ATASE Yay., Gnkur. Bsm., Ankara, 1990, s.74; **BDHTH. ÇCH. 1 nci ...**, s.53; Türkmen, "Çanakkale Muharebeleri'nde ...", s.77; Cemal Akbay, "Birinci Dünya Harbi'nde Türk Cephelerindeki Harekatın Sevk ve İdaresinde Yapılan Bazı Olumsuz Uygulamalar Üzerine Genel Bir Değerlendirme", **Askeri Tarih Bülteni**, ATASE Yay., Gnkur. Bsm., Y.13, S.24, Ankara, Şubat 1988, s.31.

⁴⁹⁰ Mehmet Saray, "İştirak Edenlerin Hatıralarına Göre Çanakkale Muharebeleri", **Çanakkale Muharebeleri 75 nci Yıl Armağanı**, ATASE Yay., Gnkur. Bsm., Ankara, 1990, s.12-13; **BDHTH. ÇCH. 1 nci ...**, s.56; Bayram Akça, "Çanakkale Savaşları'nda ANZAK'ların Rolü", **Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi**, ATASE Yay., Y.6, S.12, Gnkur. Yay., Ankara, Ağustos 2008, s.40.

Kabatepe kıyı kısmının en uygun bölgesi Beşik ve Bolayır kıyılarına çıkarmanın yapılacağı görüşündedir.⁴⁹¹

Liman Paşa, Anadolu tarafından Menderes Çayı gerisine kadar çekilip müteakiben karşı saldırı ile düşmanın denize dökülmesini düşünerek kıyıların zayıf kuvvetlerle gözetlenmesini yeterli bulmaktadır.⁴⁹² Müstahkem Mevki ise genellikle savunmanın kıyıda başlamasını uygun görerek çıkartmayı muhtemel gördüğü kıyı bölgeleri boyunca piyade siperleri yaptırmış, Kabatepe’de bir dayanak noktası kurmuş, kumsalları tel örgülerle çevirmiş ve bazı topçu konuş yerlerini belirleyerek hazırlamıştır.⁴⁹³

5’inci Ordu Komutanına göre her yerde kuvvetli bulunulamayacağına göre kıyılar sadece gözetlenmeli, kıyılara gözetleme postaları çıkarılmalı, çıkarma yerinin kesinleşmesinden sonra gerilerdeki güçlü ihtiyatlarla taarruz ederek düşman denize dökülmelidir. Ancak öngörülen savunma düzeninde haberleşme ağının yetersizliği, düşman donanmasının sayısal ve teknik üstünlüğü ile düşmanın uzun menzilli toplarının varlığı düşünülmemiştir. Günümüzde dönem irdelenirken Liman Paşa’nın hatalı olan planda ısrarının nedeni olarak, düşmanın kolayca karaya çıkıp tutunarak Alman cephelerinin yükünün hafifletilmesi amacıyla aldığı gizli bir emrin varlığı düşünülmektedir.⁴⁹⁴

5’inci Ordunun 25 Nisan 1915 tarihinde 84.000 personeli ve 72 topu mevcuttur. Aynı gün 84 taşıt gemisi ile karaya çıkarılan düşman kuvveti; 140 top, 63.056 İngiliz ve 12.000 Fransız’dan oluşan 4 İngiliz, 1 Fransız ve 1 Hint tümeni ile 1 Piyade Tugayıdır.⁴⁹⁵

Selahattin Adil, İzmir’den yola çıkarak Erenköy’e gelen 4’üncü Kolordu 12’nci Tümenine (26)⁴⁹⁶ 28⁴⁹⁷ Nisan (02 Mayıs)⁴⁹⁸ 1915 tarihinden itibaren Albay Fevzi Bey’in yerine Komutan olarak atanmıştır.⁴⁹⁹

Birlikleri kuzey cephesine gönderilmekte olan 16’ncı Tümen Komutanı Zudern Stern (Zodenshtern), Seddülbahir cephesine gelmiş ve 9’uncu ve 11’inci Tümenlerle diğer dağınık kuvvetlerin Güney Grubu Komutanı olarak emir komutayı üstlenmiştir.⁵⁰⁰ Arıburnu cephesindeki kuvvetler ise Kuzey Grubu adıyla 3’üncü Kolordu Komutanı Esat Paşa’nın emrine verilmiştir.⁵⁰¹

⁴⁹¹ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.235.

⁴⁹² **BDHTH. ÇCH. 1 nci ...**, s.56-58.

⁴⁹³ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.235-236.

⁴⁹⁴ Kabasakal, **a.g.m.**, s.85.

⁴⁹⁵ Kabasakal, **a.g.m.**, s.86.

⁴⁹⁶ ATASE, BDH, 4862/3/004.

⁴⁹⁷ MSB Arşiv Müdürlüğü’nün “M.Salahattin Adil” konulu safahat belgesi; Gnkur. Başkanlığının “Mektup” konulu biyografi mektubu; **Türk İstiklal Harbi’ne Katılan ...**, s.130-131.

⁴⁹⁸ **Türk Harp Tarihi Derslerinde Adı Geçen Komutanlar**, s.370.

⁴⁹⁹ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.245-246, 249.

⁵⁰⁰ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.245.

⁵⁰¹ **BDHTH. ÇCH. 1 nci ...**, s.133.

Her gelen yeni birliğin cepheye sürülmesiyle devamlı saldırılar devresi başlamıştır. Hemen hemen her gece yapılan bu “Zundern Stern” saldırıları bazen düşman birliklerini kıyıya doğru çekilmeye mecbur etmiş, ancak gündüz arazinin durumu nedeniyle örtü ve gizlemeden yoksun şekilde açıkta olan ve donanma ateşi altında kalan birliklerin kayıplar vererek eski yerlerine çekilmesine yol açmıştır. Selahattin Adil’e göre doğru hareket tarzı; eldeki büyük yedek kuvvetler gelinceye kadar savunma yerlerinin sağlamaştırılarak kesin güvence altına alınması ve duruma göre saldırı için gerekli hazırlıkların yapılmasıdır.⁵⁰²

Bu saldırılar iyi yetiştirilmiş ordu birliklerinin erimesine, çok sayıda kıymetli genç subay ve astsubaydan oluşan lider personelin boş yere yok olmasına sebep olmuştur. 5’inci Kolordu Komutanlığının son derece ısrarcı olduğu bu vakitsiz saldırı sistemi, 1 Mayıs’ta Kuzey Grubunda da uygulanmış ve bazı yerel cephe düzeltmelerinden başka bir sonuç vermemiştir. İlk çıkarma sırasında kesin sonuç alamayarak Türk cephelerinin takviye edildiğini anlayan düşman, işgal ettiği mevzilerin kuvvetlendirilmesine ve savunmasına başlamıştır. Balkan Savaşı lekesini silmek ve kesin bir zaferle Çanakkale kara saldırısına son vermek azmi ile süngü hücumlarıyla bu hatlara saldıran on binlerce vatan evlâdı böylece harcanmıştır. Çanakkale savaşlarında ordunun en yetişkin ve kıymetli personeli bu saldırılarda kaybedilmiştir. Bu taarruzların tek faydası düşmanı yıldırması ve müteakip hareketleri için daha metotlu ve tedbirli hareket etmeye mecbur etmesidir.⁵⁰³

5 Mayıs 1915 tarihli bir emirle Gelibolu yarımadasındaki birlikler yeniden teşkilatlandırılmıştır. Birlikler; Anadolu kuvvetleri, Kuzey (Arıburnu ve Anafartalar bölgesi), Güney (Alçıtepe güneyi) ve Saros Grubu olarak düzenlenmiştir.⁵⁰⁴ Aynı tarihte Zundern Stern görevden alınarak Güney Grubu Komutanlığına 15’inci Kolordu Komutanı Weber Paşa atanmıştır. Yeni komutan durumu inceledikten sonra savurgan saldırılardan vazgeçerek birliklere buldukları hatlara yerleşilmesi, Alçıtepe hattının tutulması emrini vermiştir. Zundern Stern saldırıları böylece sona ermiştir.⁵⁰⁵

Weber Paşa cephenin durumundan memnun değildir ve Kurmay Başkanı Yarbay von Thauvenay (Tauney) ile anlaşamamaktadır. Grup Kurmay Başkanlığına tayin olan Selahattin (Çolak) Bey’in⁵⁰⁶ İstanbul’dan gelmesi gecikmektedir. Yeni Kurmay Başkanı’nın gecikmesi üzerine, bu görevi geçici olarak birlikleri toplanamamış olan 12’nci Tümen Komutanı olan Selahattin Adil’in üstlenmesi emredilmiştir. On gün kadar devam eden bu görev esnasında

⁵⁰² Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.245-246.

⁵⁰³ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.246.

⁵⁰⁴ Türkmen, “Çanakkale Muharebeleri’nde ...”, s.88; Akça, “Çanakkale Savaşları’nda ANZAK’ların Rolü”, s.43.

⁵⁰⁵ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.247; **BDHTH. ÇCH. 1 nci ...**, s.133.

⁵⁰⁶ Selahattin Bey; Balkan Savaşı’nda Vize’de Mahmut Muhtar Paşa’nın Kurmay Başkanı olarak harekâta katılmış, yaralanarak kolu sakatlanmış olduğundan Çolak deyimiyle anılmakta olup, İstiklâl Savaşı’nda 3’üncü Kolordu Komutanı olarak görev yapmıştır.

cepheyi karışıklıktan kurtarma çareleri düşünülmüş ve Weber Paşa'nın onayı alınarak 22 Mayıs 1915 muharebelerinin sona ermesi üzerine derhal uygulanmasına geçilmiştir.⁵⁰⁷

12'nci Tümen Komutanı Selahattin Adil 23 Mayıs 1915'te tümeniyle cephe hattına geçmiştir. Selahattin Adil geçici olarak Seddülbahir Grup Komutanlığı Kurmay Başkanlığı yapmıştır. Selahattin Adil mektubunda 12'nci Tümenin bulunduğu Kereviz Deresi'ni "*Kereviz Deresi, Fırka'mın bulunduğu hattın birkaç yüz metre gerisindeki her gün pek çok, bazen yüzlerce şüheda ve mecruhine (yaralıya) penah (sığınak) olan kanlı bir mahal*" olarak anlatmıştır.⁵⁰⁸

Birinci ve İkinci Kirte Muharebeleri'ni müteakip 12'nci Tümen bu bölgedeki savaşa dâhil olmuştur.⁵⁰⁹

Üçüncü Kirte Muharebeleri'nin birinci günü olan 4 Haziran 1915 tarihinde gerçekleşen Seddülbahir taarruzunu Selahattin Adil'in Komutanı olduğu 12'nci Tümen; ihtiyattaki 22'nci Piyade Alayı dâhil olmadan, Kirte-Seddülbahir doğusundaki düşman hattında, sadece güneyde Fransızlara karşı 34'üncü Piyade Alayı ve kuzeyde İngilizlere karşı 36'ncı Piyade Alayı ile karşılaşmış, geri püskürtmüş ve düşmana ağır kayıplar verdirmiştir.⁵¹⁰

Bu muharebede saat 12.15'te taarruza kalkan ihtiyattaki İngiliz Colling Wood Taburu Türk siperlerine yaklaştığında açılan ateş neticesinde tamamen erimiş, Selahattin Adil kendi ihtiyatı olan 22'nci Alayı taarruza geçirerek İngiliz taarruzu esnasında kaybedilen siperleri tekrar ele geçirmiştir.⁵¹¹

2'nci İngiliz Tugayı 4 Haziran'da 70 subayından 60'ını, 1900 erinden de 1000'den fazlasını kaybetmiştir.⁵¹²

5-6 Haziran'daki muharebelerde 12'nci Tümenin durumunda dikkat çekici bir değişiklik olmamıştır.⁵¹³

Üç gün süren Üçüncü Kirte Muharebesi'nde 500 kadar silah ve 7 makineli tüfek ele geçirmiştir. Ancak bu birlikler kadrolarının dörtte birini kaybetmiştir. Bu sebeple 12'nci Tümen 13 (14)⁵¹⁴ Haziran 1915'de dinlenmek için grup yedeğine alınarak yerini kuzey grubundan gönderilen 2'nci Tümene bırakmıştır.⁵¹⁵

⁵⁰⁷ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.250-251.

⁵⁰⁸ Adil, **Çanakkale Cephesinden Mektuplar-Hatıralar**, s.157, 159.

⁵⁰⁹ **Türk Harp Tarihi Derslerinde Adı Geçen Komutanlar**, s.370.

⁵¹⁰ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.252; **BDHTH. ÇCH. 1 nci ...**, s.145, 147, 148, 313.

⁵¹¹ **BDHTH. ÇCH. 1 nci ...**, s.148.

⁵¹² **BDHTH. ÇCH. 1 nci ...**, s.148.

⁵¹³ **BDHTH. ÇCH. 1 nci ...**, s.152.

⁵¹⁴ Adil, **Çanakkale Cephesinden Mektuplar-Hatıralar**, s.160.

⁵¹⁵ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.252.

Fransızların “Üçüncü Kerevizdere Harekâtı”, Türklerin “83 Rakımlı Tepe Muharebeleri” olarak adlandırdıkları muharebeler 21-22 Haziran 1915’te gerçekleşmiştir.⁵¹⁶

2’nci Tümen daha önce kuzey grubundaki 19 Mayıs saldırısında hırpalanmış, müteakiben 21 Haziran 1915 tarihindeki düşman saldırısında Kurmay Başkanı Yüzbaşı Kâmil Bey şehit olmuş, merkezdeki 400 metrelik siper mecburiyetten düşmana bırakılmış, bazı Fransız birlikleri Kerevizdere ağzını işgal ederek doğu yamaçlarından savunma hattı gerilerini tehdit etmeye başlamıştır.⁵¹⁷

2’nci Tümen çok kayıp verdiği için 12’nci Tümenle takviye edilmiş, karşı taarruza geçilmiş ve 83 Rakımlı Tepe geri alınmıştır.⁵¹⁸ Bu esnada 12’nci Tümenle takviye edilen 2’nci Tümenin tek elden idaresi önem arz ettiğinden kendisi de Tümen Komutanı olmasına rağmen Selahattin Adil, Yarbay Hasan Askeri komutasındaki 2’nci Tümenin Kurmay Başkanlığını samimiyetle yaparak orduda birlik ve beraberliğin örneğini en güzel şekilde sergilemiştir.⁵¹⁹

2’nci Tümenin yerine 23 Haziran’da 12’nci Tümen tekrar eski bölgesinde cepheye alınmış,⁵²⁰ dört Alaya sahip 2’nci Tümen bu saldırıda çok kayıp vermiş ve birlikleri tamamen birbirine karışmıştır. Selahattin Adil siper muharebelerinde yoğun piyade kullanmanın büyük bir hata olduğunu bu durum sonrasında vurgulamıştır.⁵²¹

Yapılan düzenlemelerle; Güney Grup Komutanlığı cephesine 7’nci, 11’inci ve 12’nci Tümenler ile yerleşilmiştir.⁵²²

27’sini 28 Haziran’a bağlayan gece İngilizlerin 7’nci ve 12’nci Tümenler cephelelerinde yaptığı gösteri taarruzları etkili olmamıştır. 28 Haziran’da Zığındere Muharebeleri çok zayıyla başlamış, 29 Haziran’da Güney Grup Komutanı Weber Paşa’nın teklifi üzerine Ordu Komutanlığınca 2’nci Kolordu Komutanı Mirliva (Tuğgeneral) Faik Paşa’nın birliği Güney Grup emrine verilmiştir. 126’ncı Alay, 7’nci ve 12’nci Tümenlerle İngiliz cephelelerine taarruza karar verilmiş, 30 Haziran’da 12’nci Tümen cephesindeki topçu destekli İngiliz ve Fransız taarruzları başarıyla püskürtülmüştür. Denetlemelerde bulunan Enver Paşa 12’nci Tümen bölgesindeki savunma ve karşı taarruzları gözlemlemiş, Selahattin Adil’in komutasındaki 12’nci Tümenin kahramanlıklarını izlemiş, hayranlığını ve takdirlerini bildirmiştir.⁵²³

⁵¹⁶ BDHTH. ÇCH. 1 nci ..., s.156.

⁵¹⁷ Adil, Hayat Mücadeleleri, s.252-253.

⁵¹⁸ BDHTH. ÇCH. 1 nci ..., s.156.

⁵¹⁹ BDHTH. ÇCH. 1 nci ..., s.159.

⁵²⁰ BDHTH. ÇCH. 1 nci ..., s.135-140, 159.

⁵²¹ Adil, Hayat Mücadeleleri, s.252-253.

⁵²² BDHTH. ÇCH. 1 nci ..., s.163.

⁵²³ BDHTH. ÇCH. 1 nci ..., s.163-165.

Selahattin Adil eşi Siret Adil'e yazdığı 15 Temmuz 1915 tarihli mektubunda Tümenin kahramanlıklarını “*Cenab-ı Hakk'a hamd ü sena olsun. Fırkam bütün Ordu'nun en şanlı, en güzide bir cüzü (parçası) olduğunu ispat etti ki; iki ay mütemadiyen gazetelerin metanetinden bahsettiği sol cenahı, bütün Fransız ve bir kısım İngiliz kuvvetlerine karşı tutmakla düşmanı yıldırır. Amma ben de, fedakâr zabıtlarım da, kahraman efradım da bitti. Her biri, kanını pahalıya satarak düşmana iki-üç misli zayıyat verdirdi. Zaman, tarih, bunları gösterecek.*”⁵²⁴ cümleleriyle anlatmıştır.

Ancak düşman cephesinin tam tahrip edilememesi ve açık arazideki aşırı ateş baskısı nedeniyle insanüstü çabalara rağmen İngilizler sökülememiş, taarruz eden Türk birlikleri üstün İngiliz ateş gücü karşısında erimiştir. Bu durum karşısında Ordu Komutanlığınca 2'nci Kolordu Komutanı Tuğgeneral Faik Paşa'nın görevine son verilmiştir.⁵²⁵

28 Haziran – 5 Temmuz tarihleri arasında Çanakkale Muharebelerinin en kanlı çatışmaları Zığındere Muharebeleri esnasında yaşanmış, Türklerin kahramanlık örnekleri sergilenmiştir. Zığındere Muharebelerinin mağlubiyetle neticelenmesi ile Güney Grup Komutanı Weber Paşa'nın yerine 5 Temmuz 1915 tarihli Başkomutanlık Vekâletinin emriyle Vehip Paşa atanmıştır.⁵²⁶

Grup Komutanlığı tarafından başarı ile neticelendirdiği savaşlardan sonra kesin dinlenmeye ihtiyacı olduğu değerlendirilerek, 12'nci Tümen yerini 5 Temmuz 1915 tarihinde gruba yeni katılan 4'üncü Tümene devretmiştir. 12'nci Tümen grup yedeği olarak Karatepe-Tiryandafil Çiftliği arasındaki kıyı kısmının gözetlemesi için görevlendirilmesine rağmen,⁵²⁷ Ordu tarafından 22'nci Alayı bırakarak Saros Grubuna katılması emredildiğinden Güney Grubundan ayrılmış ve Bolayır'a hareket etmiştir.⁵²⁸

Selahattin Adil 12'nci Tümen'in başarılı Güney Grubu faaliyetlerini şu beyannameyle tarihçe şeklinde yazmıştır:

“Fırka Beyannamesi

Fırka kıtaatı 26 Nisan 331 (9 Mayıs 1915) tarihinde Gelibolu Şibh-i ceziresinde (Yarımadasında) ilk kadrosuyla muvasalat ve Cenub Grubuna intisabı (emrine girme) gününden itibaren ifa-yı vazifeye başlamış ve 1 Mayıs 331 (14 Mayıs 1915) tarihine kadar Grubun ihtiyat-ı umumisini teşkil ile şimdiki üçüncü hatt-ı müdafaa'nın tahkimatına ibtidar ve bu hattın esasını vücuda getirmiştir. Mayıs'ın birinci günü 22. Alay sağ cenah ve 34. Alay sol

⁵²⁴ Adil, **Çanakkale Cephesinden Mektuplar-Hatıralar**, s.161.

⁵²⁵ **BDHTH. ÇCH. 1 nci ...**, s.166.

⁵²⁶ **BDHTH. ÇCH. 1 nci ...**, s.166, 169, 170.

⁵²⁷ 12'nci Tümen Komutanı Yarbay Selahattin Adil'in 24 Haziran 1331 (7 Temmuz 1915) tarihli ve 3 Numaralı Cenub Grubu Komutanlığına yazdığı yazı “*Fırka Kumandanı bugün öğleden evvel saat 9.05'te Dokuzuncu Fırka ile Birinci Fırka arasındaki deniz muntıkasının tarassudunu (Gözetlemesini) teslim almış olacaktır...*” ATASE, BDH, 4862/3/003 şeklindedir.

⁵²⁸ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.255; ATASE, BDH, 4862/3/004.

cenah muntkasına ve birkaç gün sonra 36. Alay da bu muntkaya gönderilerek muharebe hattına dâhil olmuşlardır. 22'nci Alay Zığindere vadisi tarafeyninden (iki tarafından) yaptığı bir taarruzla düşmanın birinci hat siperlerinden bir kısmını zapt etmiş ve 34 ve 36. Alaylar ise sol cenah muntkasının 7:9 (20:22 Mayıs 1915) muharebelerinde 83 Rakımlı Tepe'sinin istirdadına iştirak etmiştir. Münferiden muharebeye giren fırka kıtaatı intizam ve inzibati ile bütün mafevklerinin (üstlerinin) nazar-ı takdirlerini celbe başlanmış, verilen her vazifeyi hakkıyla ifaya muvaffak olarak kıymet-i harbiyesinin derecesini isbata muvaffak olmuştur. Mayıs'ın onuncu günü (23 Mayıs 1915) Fırka sol cenah muhtelif fırka ve alaylara mensub yirmi kadar taburdan tahkimatı pek noksan ve karışık bir halde iken ilk defa fırka halinde teslim almış ve az zamanda hem hatt-ı müdafaanın vesait-i tedafüyesini (savunma araçlarını) ikmal ve hem de cebhe gerilerini hal-i intizama koyarak Grub'un mazhar-ı takdiri olmuştur. Fırka istihzaratla (hazırlıkla) geçen on gün zarfında küçük fakat muvaffakiyetli baskınlar ile düşmanı daima ta'ciz ve faaliyetini tenkisa (azaltmaya) muvaffak olmuş ve 22 Mayıs'da (4 Haziran 1915) düşmanın müstahzar (hazırlanmış) ve gemilerinin iştirakiyle ani ve şedid, binaenaleyh müdhiş bombardımanı ile ibtidar eden (başlayan) taarruzuna ma'ruz kalmıştı. Meydan muharebesinde muntkamızın taarruzuna bütün bir Fransız fırkasıyla İkinci İngiliz Royal Naval Livası (Tugayı) iştirak eylemiş ve aynı günde birkaç defa tekrar etmiştir. Fırka, kati ve şedid olan bu hücumları kemal-i metanetle (sağlam bir direnişle) tevkif ve mukabil hücum icrasıyla düşmanı büsbütün sarsarak tard ve def'e muvaffak olmuş ve sağ cenah muntkasının hemen bütün cepheye gerilemesine rağmen mevkiini muhafaza ve aynı zamanda cenahların irtibatını te'min eylemiş ve her cüz'-i tam (askeri birlik) metin bir kıyamet, başka bir kudret ve fedakârlık göstererek el birliğiyle ve yekdiğerine rekabet edercesine ibraz-ı fedakari eylemiştir. Fırka şu büyük ve şanlı muvaffakiyetini mevcudunun hemen üçde birisini feda etmek suretiyle istihsal eylemiş ise de düşmana iki misli ziyat verdirilmiş, 550'ü müteceviz (aşkın) silah ve yedi makinalı tüfenk iğtinam eylemiştir. Düşmanın şimdiye kadar umumi ve yeni bir taarruza cüret edememesi 22 Mayıs 331 (4 Haziran 1915) tarihinde almış olduğu mühlik (öldürücü) darbenin te'sisine atf etmek (bağlamak) hata olmaz. Fırka tarafından teslim alınmazdan evvel muhtelif ve daha fazla kuvvetlerle işgal edilen sol cenah muntkası Haziran'ın ibtidasına (başlangıcına) kadar fırkanın taht-ı işgal ve müdafaasında kalmış ve bilahare hatt-ı müdafaa eskisinden daha kuvvetli olarak 2.Fırkaya teslim edilmiş ve hatta görülen intizam ve metanet 2.Fırka'nın mucib-i şükranı olmuşdu. Şu hal Allah'ın inayet ve yardımına istinad eden (dayanan) fırkamızın kıymet-i harbiyesine zabitan ve efradımızın metanet-i kalbiye ve vazifesinaslığıyla fedakârlığına en büyük bir burhandır (delildir).

Şimdiye kadar hiçbir kıt'a mühim ve müdafaası müşkül olan bu hatta bu kadar müddet kalmamış ve kalamamıştır. Yalnız şu müstesna ve kıymetli vazife fırkaya teveccüh etmiştir ki bununla ne kadar müftehir olsak sezadır.

Bu muvaffakiyet sayesinde fırka aynı zamanda Cenub Grubuna mensub sair kuvvetlerin hal-i intizama konarak fırka cüz-i tamlarının (askeri birliklerinin) tanzim ve te'sisine zaman ve imkân bırakmıştır. Mayıs'ın 31'inci günü (13 Haziran 1915) bery-ı istirahat ihtiyata alınan fırkamız geceleri cephe-i asli gerisinde ikinci hattı müdafaanın esasını te'sise me'mur edilmiş ve 8 Haziran 331 (21 Haziran 1915) tarihine kadar bu hattında te'sis ve tahkimine muvaffak olmuştur. 8 Haziran 331 (21 Haziran 1915) tarihinde 2. firkanın bilhassa sol cenahının siperlerimizden bir kısmını terke mecbur olması henüz pek zaif bulunan ve mevcudunu ikmale muvaffak olamayan fakat hidemat saikasıyla Grubun emniyet ve itimadını kazanmış olan Onikinci Fırka'nın yeniden cephe-i harbe girmesini intac etmiş (gerektirmiş) idi. Fırka bu def'a zayıf bir halde ve pek müşkül vaziyet karşısında muntıkayı işgal edecekti. Muntıkanın sol kısmında hemen 400 metrelik bir kısım siperlerimiz düşmanın yed-i işgaline geçerek merkez irtibatsız kalmış ve düşmanın bazı kıtaatı Kerevizderesi'ne sarkmış, hatta makinalı tüfenkle mücehhez bir düşman müfrezesi Kerevizdere munsabını (denize ulaştığı-döküldüğü yeri) geçüb şark yamaclarında yerleşerek mevzii geriden ateş altına almış idi. İkinci Fırka'nın dört alayı birbirine karışarak emr kumanda muhtell (bozuk) bulunuyor. Bütün muntıka aleyhimize neticelenmiş kanlı bir muharebenin fec'i bir manzarasını ira-ediyordu (gösteriyordu). Bu kanlı ve mühlik (öldürücü) vaziyetin tashihi (düzeltimi) için Otuzdördüncü Alay'ın İkinci Tabur'u sol cenah müntehasını (son ucunu) tehlikeli olan şu vaziyetten kurtarmağa me'mur edilmiş, filhakika (aslında) akşama doğru düşmanı bu kısımda Hisarlık'daki mevzi'lerine firara mecbur edilerek muntıkanın gerileri taht-ı te'mine (emniyet altına) alınmış idi. Alay'ın birinci ve üçüncü taburlarıyla 9 Haziran 331 (22 Haziran 1915) fecirle (sabaha karşı) yapılan mukabil taarruzlarda bütün eski hattımız istirdad edilmiş (geri alınmış) idi. Fakat maat-t-teessüf (ne yazık ki) bu taburların taarruz ettiği cebhede siper namıyla birşey kalmamış olması ve düşmanın pek faik (üstün) ateşine ma'ruz kalarak himaye ve takviyeden mahrum kalması fedakâr ve cesur arkadaşlarımızdan büyük bir kısmının zayi'ini mucib olmuş ve fırkaca boşluğun müdafaasıyla iltifaya (yetinmeye) zaruret hâsıl olmuşdu. Maksad istihsal edilüp muhafaza edilememiş olmasına rağmen bu mukabil hücum düşmanın zayıf ve tehlikeli olan şu vaziyetimizden istifadesini men' etmiş ve düşmanı zabt ettiği kısımda tesbit imkânı te'min edilmiş ve şu sükûnetle bir gün evvel kazandığı mühim bir muvaffakiyeti temdide meydan bırakılmamıştır. Otuzdördüncü Alayımız bu mukabil hücumla büsbütün kesb-i za'fiyet ettiğiinden (gücü azaldığından) Fırka Grubca 17. Alay ile takviye olunmuştur. 10 Haziran (23 Haziran)'da Fırkamız muntıkayı kâmilten teslim eylemiştir. 17

Haziran 331 (30 Haziran 1915) tarihine kadar zayıf muharebatla geçen zaman zarfında kıtaatımız merkezdeki boşluğu imla ve yeni bir hatt-ı müdafaa te'sis etmek ve Kerevizderesi'nin hemen gerisinde bir ihtiyat mevzi'i vücuda getirmekle ibraz-ı faaliyet etmiştir. 17 Haziran 331 (30 Haziran 1915) tarihinde düşmanın 83 Rakımlı Tepe tarafeyninden (iki tarafından) vuk'ubulan hücumu maat-t-teessüf (ne yazık ki) Onyedinci Alay tarafından vaktiyle karşılanamamış olmasından sağ siperlerimizden büyük bir kısmı yine düşman eline geçmiş ve düşmanın mütacasir-ane (küstahça) hareketine mümanaat edilemediğinden (engel olunamadığından) Kerevizdere sağ kısmına doğru sarkmaya başlamıştı. Fakat biraz sonra tarafımızdan mütemadi muhtelik ateşi ve 22. Alay'ın pek parlak süngü hücumuyla karşı konan düşmanın ilerleyen bir taburu hemen kâmilen mahv edilmiştir. Bu suretle 17. Alay'ı ve dolayısıyla Fırka ve Grubu gayet tehlikeli bir vaziyetten kurtararak hemen bütün siperleri istirdada muvaffak olmuş ve düşman 83 Rakımlı Tepe'nin solunda ancak elli metrelik bir kısmında tutunabilmiştir. Alaylarımız mevcudunun azlığı ve pek kıymetdar arslanlardan bir kısm-ı mühiminin şehid ve mecruh (yaralı) olması elde edilen muvaffakiyetin takibine mani' olmuştur.

Fırka 18 ve 19 (Haziran 331 – 1 Temmuz 1915) tarihlerinde 83 Rakımlı Tepe'nin solunda evvelki siperlerimizin elli metre gerisinde yeni bir hat te'sis ve cenahlara rabt (bağlama) sayesinde müdafaa cebhesini vücuda getirmiş ve kıtaatin iadeten intizamı ve siperlerin tahkim ve takviyesinden sonra 22 Haziran 331 (5 Temmuz 1915) tarihinde irtibatı tamam bir halde müdafaa hattını 4. Fırka'ya teslim ederek bera-yı istirahat Havuzlara gelmiştir. Grup Kumandanlığınca Fırka'ya olan i'timad ve teveccühün neticesi olarak Grubun ihtiyat-ı aslisi olmak üzere Haziran'ın 24'üncü günü (7 Temmuz 1915) Karatepe'den Tiryandafıl çiftliği hizasına kadar (Saros yazılıp üzeri çizilmiş) Kumdere sahilinin tarassuduna (gözetlemesine) me'mur edilmiş idi. Fırka'ya bu vazifenin tevdi'i düşmanın sağ cenah müntehasından (en uzak yerinden) ve sahil yolundan ilerleyerek bütün Grubu yakından tehdit edecek surette almış olduğu tehlikeli vaziyetden ileri geliyordu. Bu vazifeyi ifaya başladığımız esnada Saros Grubuna iltihak etmek emri alınmış ve peyderpey harekete başlanmıştır. Fırka, şu suretle birçok kıymetli ve fedakâr arkadaşlarını şanlı ve muvaffakiyetli bir surette harb eylediği Cenub Grubunda terk ederek ayrılıyor. Her ne kadar birçok arkadaşlarımızı meydan-ı muarekede (savaş alanında) bırakarak ayrıldığımızdan dolayı me'yus ve müteessir isek de kendilerinin vazife uğrunda ve memlekete hizmetler ifası sırasında terk-i hayat etdiklerini ve her birinin rüfekasının (arkadaşının) ahz-ı sarına (öcünün alınmasına) muvaffak olarak şehid olduğunu düşünerek müteselli olur. Din ve vatanlarına karşı vazifelerini pek büyük cesaretle ifa eden ve kanlarını pek bahalıya satan şühedamızın ruhlarına en samimi hürmetlerimizi

ithaf ve o mukaddes ervahın (ruhların) ile-l-ebed şad olmasını Cenab-ı Hali-ı A'zam'dan niyaz ederiz.

Fırka hemen iki ay mütemadiyen düşmanla çatışmış ve her cüz-i tam (askeri birlikle) büyük küçük dört beş defa ciddi muharebeye girmiş olduğu halde bugün kalbinde meknuz (gömülmüş) seza-yi iftihar (övgüye layık) ve ruh-u zafer ve fedakârlığı muhafaza ediyor. Gördüğü hizmetle zayıatı mukayese edilecek olur ise herhalde zayıatına nisbetle hizmetin daha büyük olduğu tezahür ediyor.

Vuk'ubulan zayıatına mukabil fırka düşmana binlerce telef ve mecruh (yaralı) verdiği kanidir. İğtinam (ganimet) olunan yüzlerce tüfenk ve müteaddid mitralyöz her muharebe akibinde meydana kalan yüzlerce düşman ecsadı (cesetleri) bunun şahididir. Telhisen teşrih (açıklama) ve tafsil eylediğim fırkanın bu tarihçe hayatı yalnız piyade sınıfına raci' (ait) değildir. Fırka nizam-ı harbinde (kuruluşunda) bulunan muharib ve gayri muharib her sınıfın müteakabilen yekdiğerine muavanel (karşılıklı işbirliği) hüsn-ü hizmetleri bu muvaffakiyete badi (sebe) olmuştur. Binaenaleyh, fırkanın tarihçe altun hurufatla (harflerle) yazılacak olan şu azim muvaffakiyetden dolayı Cenab-ı Hakk'a hamd üsena ederim. Fırka'nın geçirdiği zahmetli saatlerde müşkül anlarda hamdest olarak (elbirliği yaparak) çalışan ve fırkanın muvaffakiyetlerini şanlı hidematıyla tetvic (taçlandırın) ve şerefının ilanına yardım etmiş olan 22. Alay'ın şu sırada infikakı (ayrılığı) 12. Fırka için cidden mucib-i teessür ve teessüfdür. Fakat hayat-ı askeriyede bu gibi ahval her zaman zuhura gelmekte olduğundan hidemat-ı mühimmesini unutmayacağımız 22. Alay'ın yine Grubun takdiratına mazhar olacağına ve esas fırkasına da ihraz edeceği muvaffakiyet ile de şeref bahş olacağından ümidvarım. Fırka kıtaatının Saros mıntıkasında nisbi bir sükûn içinde daha büyük kahramanlıklar ibrazıyla muhafa-yı şan ederek her ferdinin vatana son zamana kadar hüsn-ü hizmet ibrazıyla muvaffak olmasını bekler ve cümlemize Cenab-ı Hakk'dan muvaffakitlerini temenni eylerim.

26 Haziran 331

(9 Temmuz 1915)

12.Fırka Kumandanı

Selahaddin Adil⁵²⁹

⁵²⁹ ATASE, BDH: 4862/3/004, 4862/3/004-01-A.

2.14. Anafarta Savaşları ve 13'üncü Tümen Komutanlığı

Güney Grubundaki zorlu savaşlarda önemli kayıplara uğramış ve bazı birlikleri %40 oranında savaş dışı kalmış bulunan Selahattin Adil'in komutanı olduğu 12'nci Tümen,⁵³⁰ Saros Grubuna katılma emrini almıştır. Merkezi Gelibolu'da bulunan Albay Fevzi Bey komutasındaki Saros Grubu; 6'ncı, 7'nci, 12'nci Tümenler ve Bağımsız Tugaydan oluşmaktadır.⁵³¹

12'nci Tümen silah, cephane ve personel mevcudunu süratle düzenlemeye çalışmıştır.⁵³²

12'nci Tümen'in 26 Temmuz 1915 (13.5.331) tarihli kıtaatı (Kuruluşu) şöyledir:

“12'nci Tümen Karargâhı,

34'üncü Alay Karargâhı, 34'üncü Alay 1'inci Tabur, 34'üncü Alay 2'nci Tabur, 34'üncü Alay 3'üncü Tabur,

36'ncı Alay Karargâhı, 36'nci Alay 1'inci Tabur, 36'nci Alay 2'nci Tabur, 36'nci Alay 3'üncü Tabur,

42'nci Alay Karargâhı, 42'nci Alay 1'inci Tabur, 42'nci Alay 2'nci Tabur, 42'nci Alay 3'üncü Tabur,

14'üncü Topçu Alayı Karargâhı, 14'üncü Topçu Alayı 1'inci Tabur, 14'üncü Topçu Alayı 2'nci Tabur, 8'inci Topçu Alayı 2'nci Tabur,

Alaşehir Jandarma Taburu, Teke Jandarma Taburu, 8'inci Seyyar Hastane, Cephane Taburu, Sıhhiye Bölüğü, İstihkâm Bölüğü”⁵³³

5'inci Ordu Komutanı Mareşal Liman Von Sanders, aralarında Yarbay Mustafa Kemal'in de bulunduğu astlarının çoğunluğunun kanaatlerinin aksine, düşmanın Saros Körfezi ile Arıburnu ve Seddülbahir bölgelerine çıkarma yapacağını düşünmüş ve karşı önlemler almıştır. 6 Ağustos 1915 tarihinde Ordu tarafından beklenen çıkarmanın Saros bölgesine yapılması ihtimali olduğu bildirilerek uyanık bulunulması hakkında Grup Komutanlığı uyarılmış, bu düşüncenin yanlışlığı birkaç gün sonra Anafartalar çıkarması başlayınca anlaşılmıştır. 6

⁵³⁰ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.256; 12'nci Tümenin faaliyetleri hakkında detaylı bilgi için bkz. Harp Cerideleri: 15-17 Ağustos 1915 (2-4/6/1331) tarihleri arası: ATASE, ATAZB: 42/3/3-2, 42/3/3-6, 42/3/3-9-A, 42/3/3-17-A, 42/3/3-18, 42/3/3-18-A; 20-22 Ağustos 1915 (7-9/6/1331) tarihleri arası: ATASE, ATAZB: 42/4/4-1, 42/4/4-8-A, 42/4/4-19; 24-27 Ağustos 1915 (11-14/6/1331) tarihleri arası: ATASE, ATAZB: 42/5/5-8, 42/5/5-8-A, 42/5/5-11, 42/5/5-11-A, 42/5/5-14, 42/5/5-16-A, 42/5/5-17, 42/5/5-18, 42/5/5-18-A, 42/5/5-27-A; 28 Ağustos 1915 (15/6/1331) tarihi: ATASE, ATAZB: 42/6/6-9-A, 42/6/6-13-A.

⁵³¹ **BDHTH. ÇCH. 1 nci ...**, s.179.

⁵³² 12'nci Tümen Komutanı Yarbay Selahattin Adil'in düzenleme yazışmaları hakkında detaylı bilgi için bkz. ATASE, BDH: 4862/3/8, 4862/3/10, 4862/3/11, 4862/3/11-1, 4862/3/12, 4862/3/17, 4862/3/20, 4862/3/21, 4862/3/28, 4862/3/30, 4862/3/31, 4862/3/32-1, 4862/3/38, 4862/3/41, 4862/3/42-2.

⁵³³ ATASE, BDH, 4862/3/32-2; 14'üncü Topçu Alayı 2'nci Taburu Güney (Cenub) Cephesine katılma emri almış ve 23 Temmuz 331 (5 Ağustos 1915) tarihinde saat 15.00'da 12'nci Tümen'den ayrılmıştır. ATASE, BDH, 4862/3/42, 4862/3/42-3, 4862/3/44.

Ağustos 1915 gecesi 11'inci İngiliz Tümeni tamamen Anafartalar limanı bölgesine çıkarılmış ve 25 Temmuz sabahı da 10'uncu İrlanda Tümeni ile çıkarma devam etmiştir.⁵³⁴

Alınan ilk bilgiler üzerine aldatma yapıldığı düşüncesi ile Ordu Komutanlığınca sadece 7'nci Tümene bağlı Alayların Anafartalar'a gönderilmesi emredilmiştir. Ancak çıkarmanın sürmesi harekâtın aldatmadan ibaret olmadığını ortaya koymuş, Ordunun daha fazla gecikmesini önlemiş ve Saros Grup Komutanlığına, 7 Ağustos 1915 günü saat 06.30'da 7'nci ve 12'nci Tümenleri ile Anafartalar bölgesine hareket ederek emir ve komutayı üstlenmesi bildirilmiştir. Selahattin Adil'in komutanı olduğu 12'nci Tümen saat 07.15'de aldığı emre uyarak harekete geçmiştir.⁵³⁵

Saros Grup Komutanlığına karaya çıkan İngiliz birliklerine 8 Ağustos sabahı taarruz etmesi emredilmiştir.⁵³⁶

7'nci Tümen'e Anzak Kolordusunun 9'uncu İngiliz Kolordusu ile işbirliğine engel olmak amacıyla Damakçılık Bayırı'na, 12'nci Tümen'e 9'uncu İngiliz Kolordusuna karşı Mestantepe'ye taarruz etmesi emri verilmiştir.⁵³⁷

7 Ağustos 1915 günü saat 14.00'da bölgeye ulaşan 7'nci ve 12'nci Tümen Komutanları birlikte Çamtepe grup karargâhına gittiğinde, Anafartalar Grup Komutanı Feyzi⁵³⁸ tarafından Ordu Komutanlığınca 7'nci Tümenin Azmak Deresi güneyinden, 12'nci Tümenin de kuzeyinden hemen düşmana hücum etmesinin emredildiği bildirilmiştir. Her iki Tümen Komutanı da birliklerin bir günden beri 50 kilometreye yakın âdi yolu yürümekle yorulduğunu, yürüyüş kollarının normalden fazla derinliği olduğunu, bazı birliklerin henüz cephe gerisine yetişememiş olduğunu söylemiştir. Haritası bile bulunmayan ve tanınmayan bir bölgede gemi ateşleri altında taarruza geçmelerinin olumlu bir sonuç vermemesi ihtimali bulunduğunu, düşmanın cephe ilerisinde herhangi bir hareketi görülmediği gibi hâkim mevzilerin emniyet birlikleriyle işgal edilmiş olduğundan dolayı derhal bir taarruz yapılmasına da lüzum görmediklerini, asli kuvvetlerin cepheye yanıştırılıp arazi, bölge ve

⁵³⁴ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.257.

⁵³⁵ Muhammet Erat, "İzzettin Çalışlar ve Selahattin Adil Bey'lerin Çanakkale Savaşlarındaki Rollerini", **Çanakkale Savaşları Semineri 1**, Onsekiz Mart Üniversitesi Tarih Öğretmenliği, Çanakkale, 2004, s.18; Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.258; 12'nci Tümenin Alaşehir ve Teke Jandarma Taburlarını bırakarak Anafartalar Grubuna hareketi hakkında yazışması için bkz. ATASE, BDH, 4862/3/45.

⁵³⁶ Başaran, **a.g.m.**, s.77.

⁵³⁷ **BDHTH. ÇCH. 1 nci ...**, s.197, 198; Başaran, **a.g.m.**, s.77.

⁵³⁸ Selahattin Adil'in hatıratında Anafartalar Grubu Komutanı Albay Feyzi, Fevzi olarak yazılmıştır. Kur. Alb. Ahmet Feyzullah Tümay (1872 İstanbul – 1961); 1890 yılında girdiği Harp Okulundan 1893 yılında teğmen ve Harp Akademisinden de 28 Ocak 1896'da kurmay yüzbaşı rütbesiyle mezun olmuş, 1906 yılında kurmay albay rütbesine yükselmiş; ancak 1909 yılında rütbe indirimi kanundan dolayı rütbesi yarbaylığa indirilmiştir. 27 Kasım 1911'de yeniden kurmay albay rütbesine yükselmiş, 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı, 1912-1913 Balkan Savaşı ve 1914-1918 Birinci Dünya Savaşı'na katılmış, Birinci Dünya Savaşı'nda 12'nci Tümen, 16'ncı Kolordu, Saros Grubu, Anafartalar Grup Komutanlıkları yapmıştır. 16 Mart 1961'de vefat etmiş, Viyana (Plelach) Mezarlığına defnedilmiştir. Hülya Toker – Sema Demirtaş, "Kurmay Yarbay Hayri (Tümgeneral Tarhan)'nin Anafartalar Muharebeleri'yle İlgili Harp Akademilerinde Verdiği Konferansa Dair", **Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi**, ATASE Yay., Y.6, S.12, Gnkur. Yay., Ankara, Ağustos 2008, s.121.

taarruz hedeflerini görüp tanımaları ve yorgunluklarının giderilmesini, şafakla taarruza geçilmesinin 9 Ağustos'ta uygun olacağını eklemişlerdir. Grup Komutanı, Tümen Komutanlarının görüşlerini o anki duruma uygun bularak taarruzun 9 Ağustos sabahı yapılmasını kabul etmiş ve orduya bildirmiştir. Albay Feyzi'nin bu erteleme kararı Liman Paşa tarafından beğenilmemiş olup, erteleme kararı bazı harp tarihi yazarları tarafından da tenkit edilmektedir. Birliklerin hemen hücumla geçirilerek, düşmanın çıkarma kuvvetlerini kıyıda yerleştirmeye zaman bulamadan imha edilebileceği veya geri çekilmeye zorlanabileceği görüşü eleştiri konusudur.⁵³⁹ 8 Ağustos'ta 4'üncü Tümen Conkbayırı'nda yiğitçe savaşarak İngiliz taarruzlarını püskürtmeyi başarmış, akşam yerine gelen 8'inci Tümen ağır zayıyata uğramıştır. 19'uncu Tümen Komutanı Mustafa Kemal telefonla Kuzey Grup Komutanlığını arayarak "Conkbayırı'ndaki durumun henüz şayanı dikkat ve nazik olduğu anlaşılıyor. Bu hususta Ordu Komutanının ciddi surette nazari dikkatini çekmeye aracı olmanızı, memleketin selameti adına istirham ederim." uyarısında bulunmuş, aynı gün (8 Ağustos) Anafartalar Grup Komutanı olarak atanmıştır.⁵⁴⁰ Kurmay Başkanı İzzettin Çalışlar'dır.

⁵³⁹ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.259-260; Taarruzun gününe karar verilmesi konusunda Selahattin Adil hatıratında yukarıdaki gibi belirtse de Albay Feyzi Bey'in raporu "12'nci Tümen Komutanı S.Adil Beyin 'Ben askerim, verilen emri icra ederim' demesine rağmen, ben bu taarruzu bugün yapmayı doğru bulmadım (A. Fevzi Beyin raporundan aktaran, C.Conk, s.86)." şeklindedir. Özakman, **Vahidettin, M.Kemal ve Milli Mücadele**, s.156; "8 Ağustos sabahı gün doğmadan önce Saros Kolordusunun emredilen taarruz için açılma sahasına "Büyük Anafarta" genel istikametinde olmak üzere bizzat atla yola çıktım. Lakin orada hiçbir birliğe rastlamadım. Nihayet bir ileri karakol mevzisi seçilmekte olduğunu haber veren 7'nci Tümen kurmay subayına rastladım. Bu subaydan kendi tümeninin ve 12'nci Tümenin birçok kısımlarının pek gerilerde ve tümenlerine henüz katılmakta olduklarını ve bu sabah hiçbir suretle taarruz yapamayacaklarını öğrendim. Bunun üzerine taarruzun gün batımıyla beraber başlaması tarafımdan emredildi. Karanlık bilhassa düşman gemi ateşlerinin büyük zarar vermemesi açısından faydalı idi. Öğleden akşama doğru Binbaşı Wilmer'den aldığım haber 16'ncı Kolordu birliklerinin henüz tarafımdan emredilen açılma bölgelerine gelmedikleri yönünde idi. Bunun üzerine erteleme sebebini komutandan sordum. Cevap olarak yorgun olan birliklerin durumunun şu an bir taarruz yapılmasına uygun olmadığını bildirdi. Bu sebeple daha o akşam Anafarta bölgesinde toplanan bütün birliklerin komutasını Arıburnu Cephesi'nin güney kanadındaki 19'uncu Tümenin Komutanı Albay Mustafa Kemal Bey'e verdim" Liman Von Sanders, **Türkiye'de Beş Yıl**, Yenigün Yayıncılık, Aralık 1999, s.81-82; "Bazı kaynakların verdiği bilgiye göre, Anafartalar Grubu Komutanı Feyzi Bey, Ordu Komutanı Liman von Sanders Paşa'dan Gelibolu'dan gelmekte olan Kolordusuyla düşmana taarruz emri almış ve Tümenlerine taarruz emri vermiştir. Fakat muharebe alanına giren Tümen Komutanları, durumu gördükten sonra, Grup Komutanı Feyzi Bey'e 'Taarruz edilemez!' demişler, Feyzi Bey de telefonla Ordu Komutanına Tümen Komutanları 'Taarruz edilemez!' diyorlar diye maruzatta bulunmuş. Liman Paşa, cevaben: 'Grup Komutanı sizsiniz. Siz ne diyorsunuz?' demiş. Feyzi Bey, 'Ben de aynı fikirdeyim.' cevabını vermiş. Bunun üzerine derhâl komuta görevinden alınmış. Diğerlerinin anlattıklarına göre, Liman Paşa taarruzun 8/9 Ağustos gecesinde yapılmasını talep etmiş. Feyzi Bey, taarruzun ertesi güne ertelenmesini uygun görmüş ve bunun için askerinin yorgunluğunu ve araziye tanımadığını ileri sürmüştü. Bu anlaşmazlıktan dolayı komuta görevinden alınmış" Mustafa Kemal, **Anafartalar Muharebeleri'ne Ait Tarihçe**, ATASE Yay., Gnkur. Bsm., Ankara, 2011, s.20. Anafartalar Grup Komutanı Ahmet Feyzullah Tümay'ın mektubu ile Ordu Komutanı Liman von Sanders arasında yaşananlar hakkında detaylı bilgi için bkz. Hülya Toker – Sema Demirtaş, **a.g.m.**, s.121-123, 128-129.

⁵⁴⁰ **BDHTH. ÇCH. 1 nci ...**, s.196; M.Kemal, **Anafartalar Muharebeleri'ne Ait Tarihçe**, s.19-20; Mustafa Kemal "...Vaziyetin nezaketi devam etmekte olduğundan Conkbayırı emir kumandası için üst karargahların dikkatini çekmekten geri durmadım. Ordu Kurmay Başkanı Kâzım Bey, Ordu Kumandanı Liman Paşa hazretleri tarafından telefon başına çağırarak adı geçeninin durumu nasıl gördüğümü ve görüşümü sorduğunu bildirdi. Buna da Conkbayırı vaziyetinin nezaketini, bunun için daha bir anın mevcut olduğunu, bu an da kaybedilirse bir felaket karşısında kalmamızın pek muhtemel olduğunu söyledim. Vaziyet umumileşmiş, Anafartalar'a çıkmış ve çıkmakta olan büyük düşman kuvvetlerini dikkate almak ve ona göre umumi tedbirler

8 Ağustos 17.45'te Turşun'dan 12'nci Tümenin verdiği harekât tarzına yönelik emir şöyledir:⁵⁴¹

“Tümenin 23 Numaralı emri

Turşun

Saat 17.45

1. *Düşman Kemikli Burunları ile Arıburnu arasında yaklaşık bir tümen kadar bir kuvvet çıkararak büyük bir kısmıyla Azmak güneyinde, Kuzey Grubu sağ kanadına taarruz etmiş ve bir kısmıyla Damakçılık Bayırı'nu işgal etmiştir. Yaklaşık bir alay kadar kuvvetini de Azmak ve Büyük Kemikli arasına sürerek zayıf birliğimizi geri püskürtmüş, Mestan Tepe - Turgutçeşme Sırtları'na ve Kireçtepe karşısına kadar ilerlemişlerdir. Bu kuvvet arasında irtibat hiç yok gibidir.*

2. *Kuzey Grubu takviye edilmiş 4'üncü Tümenle sağ kanadını Azmak Deresi'ne kadar uzatarak düşmanı durdurmuş ve Anafartalar Bölgesi'nde görevlendirilen iki seyyar jandarma taburuyla bir miktar süvari, 32'nci Alayın bir taburundan ibaret olan Anafarta Müfrezesi İsmailoğlu Tepeleri, Bakababa Sırtları ve Kireçtepe üzerine çekilerek direnmişlerdir.*

3. *7'nci ve 12'nci Tümenler bu akşam Anafartalar üzerine düşmanın sol kanadına taarruz etmek üzere ilerleyip açılmak ve şafakla beraber düşmana taarruz etmek emrini almışlardır.*

7'nci Tümen Azmak güneyinden ve 12'nci Tümen de bu derenin kuzeyinden taarruz edeceklerdir.

4. *34'üncü Alay: Şimdi hareket ederek Küçük Anafarta-Turgut Çeşme hattının güneyinde 35'inci Alay bu hattın kuzeyinde yayılacak ve yarın şafakla beraber her iki alay ortaklaşa Kanlıköprü Deresi-Turgut Çeşme hattına taarruz edeceklerdir.*

5. *34'üncü Alay: İsmailoğlu Tepeleri'ndeki jandarma taburuyla irtibat kuracağı gibi ayrıca en az bir tabur kadar kuvveti Azmak arasında ilerleterek 7'nci Tümen ile irtibatı koruyacaktır.*

35'inci Alay sağ kanada, Küçük Anafarta Ovası'na karşı kanadını koruyacak ve bu doğrultuda ilerleyecek olan 36'nci Alay birlikleriyle irtibat kuracaktır.

36'nci Alay taarruz sırasında gerek Kireçtepesi'nden gerekse Küçük Anafarta Ovası taraflarından düşmanın 35'inci Alayın sağ kanadını taciz etmemesi için Tekke Bayırı Tekke

---

alarak sevk ve idareyi birleştirmek ve dikkatle almak ve sağlamak lazım geldiğinden, kendisinin 'Çare kalmadı mı?' sorusuna verdiğim cevapta, 'Bütün mevcut kuvvetlerin kumandam altına verilmesinden başka çare kalmadığımı' söyledim. Adı geçen, 'Çok gelmez mi?' sözüyle karşılık verdi. 'Az gelir' dedim. Bu şekilde telefon görüşmesi kesildi." ifadesiyle Liman von Sanders Paşa ile aralarında geçen anekdotu anlatmıştır. Ali Dönmez, **Dağ Başını Duman Almış**, Toplumsal Dönüşüm Yay., C.1, İstanbul, Nisan 2004, s.267-268. Müteakiben Albay Feyzi Bey'in yerine Anafartalar Grup Komutanlığına atanmıştır; Selahattin Adil Mustafa Kemal'in (Atatürk) Anafartalar Grup Komutanı olarak atanma tarihini 10 Ağustos olarak belirtmekte ise de (Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.260-261) gerçek atanma tarihi 8 Ağustos'tur. 8 Ağustos 1915 saat 21.45'te Kurmay Albay Mustafa Kemal Anafartalar Grup Komutanlığına atanmıştır. Başaran, **a.g.m.**, s.77.

⁵⁴¹ Tokar – Demirtaş, **a.g.m.**, s.98-100.

Tepe’de bulunan taburdan uygun bir kuvvet ileriye sevk edecek ve Tekke Tepe, Kavak Tepe ve Kireçtepe Sırtları’nın elde bulundurulmasını sağlayacaktır.

Ece Limanı’nda Küçük Masırlık Sırtları’nda Gelibolu Jandarma Taburuyla 31’inci Alaya mensup bölükler vardır.

6. 9’uncu Topçu Alayı Küçük Anafarta doğusundaki sırtlarda mevzi alarak taarruzu himaye edecektir.

12’nci Topçu Alayından bir tabur Ece Limanı’na karşı Turşun’un kuzeyinde bu akşamdan mevziye girecek, diğer taburu da 9’uncu Alay civarında bu akşam mevziye girecektir.

7. Birlikler Tuzla Gölü doğusuna kadar ilerleyince sırtları tahkim ederek mutlaka elde tutacak ve fazla ihtiyat birlikleri gizli olarak elde bulundurulacak ve özellikle 34’üncü Alay tarafından 7’nci Tümen’e yardımcı olunacaktır.

8. Sıhhiye Bölüğü ve piyade cephanesi kolu yarın sabahtan Küçük Anafarta civarında bulunacaklardır.

9. Ben yarın sabah saat 04.00’ten itibaren Küçük Anafarta’nın bir kilometre kuzeyindeki tepede bulunacağım.

*12’nci Tümen Komutanı
Yarbay Selahattin”*

Selahattin Adil’in Tümeni plana uygun olarak 9 Ağustos 1915 sabaha karşı saat 03.30 sıralarında taarruza geçmiştir ve taarruz başarı ile devam etmektedir. Selahattin Adil durumdan memnun halde bölgeye hâkim Tekketepe’de geceyi geçirmek niyetiyle çadırının kurulmasını emretmiş ve emir eri Tatar İsmail’den kahve yapmasını isteyerek sandalyesine oturmuştur. Çadırın kurulmasını beklerken bir patlama sonucu çadır devrilmiştir. Savaş alanına sessizlik hâkimken böyle bir patlama şaşkınlık yaratmış, birkaç dakika sonra biraz daha ileride ikinci patlama duyulmuştur. Limandaki gemilerin birinden gözetleme maksatlı bir balonun kaldırıldığı ve gözetleme sonucu çadırın gemi toplarına hedef olduğu anlaşılmıştır. Çadır yıkılıp iki üç mermi daha düştükten sonra ateş kesilmiştir. Selahattin Adil tehlikeyi bir erin yaralanması ve atının parçalanması ile atlattır. Geceyi karargâhın yerleştiği Tursunköy’de geçirmiş, burada iken kardeşinin kaptanı olduğu Barbaros zırhlısının bir denizaltı tarafından batırıldığı haberini alarak üzüldüğünü belirtmiştir.⁵⁴² 8 Ağustos 1915’te⁵⁴³ denizden kara kuvvetlerine aşırma atışları himayesinde yardım amacıyla boğaza gönderilen Barbaros zırhlısını bir İngiliz denizaltısı torpilleyerek batırmıştır. Batan Barbaros’un kaptanı ve komutanı olan Selahattin Adil’in ağabeyi Muzaffer Adil Bey kurtarılabilmektedir.⁵⁴⁴ Saat

⁵⁴² Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.260-261.

⁵⁴³ Seçer, **a.g.e.**, s.279; Halaçoğlu, “Birinci Dünya ...”, s.54; Barbaros Hayrettin zırhlısını 8 Ağustos 1915 tarihinde Bolayır önlerinde batıran İngiliz denizaltısı E-11’dir. E.Arslan, “Goben ve ...”, s.73.

⁵⁴⁴ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.215.

05.00'te gerçekleşen olayda 21 subay ve 237 asker şehit olmuştur.⁵⁴⁵ Ancak Selahattin Adil ağabeyi ile ilgili gelişmeleri ayrıntılı olarak bilmemektedir.

Son değişikliklerle 12'nci Tümen bağlıları 34'üncü, 35'inci, 36'ncı Alaylar ile Gelibolu Jandarma Taburudur.⁵⁴⁶

Selahattin Adil, tümeninin kendisinden iki kat üstün düşmanı nispetsiz bir kayıp farkı ile kıyıya atarak tamamen hâkim bir duruma geldiğini, daha atılğan bir taarruzun aleyhte ve tehlikeli olabileceğini düşünmüştür. Yok denecek kadar hafif bir topçu desteğiyle, sayıca üstün ve sırtını kuvvetli bir donanma ateşine dayayan düşmana karşı, düz ve açık arazide ilerlemenin zararlı olacağını düşünerek, düşman taarruzlarına rahat bir konuşlanma ile karşı koymayı tercih etmiştir. Bu sebeplerle Mestantepe'ye devam etmeyerek Pınartepe'de tertiplenmiştir. Selahattin Adil sonuçtan Ordu Komutanlığının memnun olacağını beklerken sabah olduğunda Liman Paşa'nın hiddeti ile karşılaşmıştır. Liman Paşa, Binbaşı Wilmer'in kendisine verdiği bilgiye göre Mestantepe'nin işgal edilmemiş olduğunu, bu sebeple Selahattin Adil'in raporunun doğru olmadığını sert bir üslupla kendisine bildirmiştir. Sonradan anlaşılmıştır ki Selahattin Adil'in karargâhının bildirdiği rapora göre bulunan tepenin adı Pınartepe yerine yanlışlıkla Mestantepe olarak yazılmıştır. Selahattin Adil, uğradığı bu muameleden dolayı üzülmüştür. Bu yanlışlıktan dolayı Mestantepe odaklı tasarlanan plan gecikmiş, düşman karaya çıkan 53'üncü Tümeni ve 159'uncu Tugayı cephesini kuvvetlendirmiş, Ordu Komutanı bu nedenle kızmıştır.⁵⁴⁷ Bu yanlışlığın sebebi araştırıldığında; 34'üncü Alay Mestantepe'yi ele geçirdiğini, düşmanın iki Alay kadar kuvvetinin Tuzla'dan ilerlediğini bildirmiş, bu durum Ordu Komutanı Liman von Sanders'e arz edilmiş, muharebeye katılan birliklerin bütün subaylarının bir derece terfileri emredilmiştir. Daha sonra işgal edilen bölgenin Mestantepe olmadığı, İsmailoğlu Tepesi'ndeki jandarmaların Alaya yanlış bilgi verdikleri, Alay subaylarının da gerçekten araziye tanımadıklarından ve Mestantepe ile arkasındaki 53 Rakımlı Pınartepe'nin birbirine benzetilerek kendi buldukları tepeyi Mestantepe zannettikleri anlaşılmıştır.⁵⁴⁸

Selahattin Adil, yeni kurulan Anafartalar Cephesi Komutanlığına atanan Mustafa Kemal'in (Atatürk) 10 Ağustos öğleden sonra Çamtepe (Çamlıtekke) karargâhında Ordu

⁵⁴⁵ "Marmara'ya ikinci kez sızmayı başaran E 11 denizaltısı, Marmara Denizi'nde terör rüzgârı estirdi. Yüzbaşı M.D.Nasmith, 8 Ağustos 1915 günü sabah saat 05.00'te, Sivrihisar torpido botu eşliğinde Boğaz girişine doğru seyreden donanmanın göz bebeği Barbaros Hayrettin zırhlısını, pusuya yattığı Doğanaslan açıklarında attığı tek torpille batırdı... Cepheye gönderilen silah, mühimmat ve asker maaşları gemi ile denize gömüldü." "Bu üzücü olaydan sağ kurtulanlar arasında, gemi kaptanı Albay Muzaffer Adil Bey vardı. Muzaffer Adil Bey, 18 Mart Deniz Zaferi'nin kazanılmasında büyük pay sahibi olan Boğaz Savunma Komutanlığı Kurmay Başkanı olan Topçu Binbaşı Selahaddin Adil Bey'in ağabeyi idi. İki kardeş de Çanakkale Savaşı'na katılmışlardı." Cenk Avcı, **Çanakkale Cephesi'nde Hava Savaşları**, ATASE Yay., Gnkur. Bsm., Ankara, 2009, s.141.

⁵⁴⁶ **BDHTH. ÇCH. 1 nci ...**, s.210-211; Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.258-262.

⁵⁴⁷ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.263-264.

⁵⁴⁸ Tokar – Demirtaş, **a.g.m.**, s.101.

Komutanı ile buluşacağını öğrenmiş, tümen ve kişisel durumu hakkında kendisine bilgi vermek üzere Çamtepe'ye gitmiştir. Albay Mustafa Kemal'i Conkbayırı'ndaki başarısından dolayı kutladıktan sonra durumu ayrıntılarıyla açıklamış ve Ordu Komutanının güveni kaybolduysa görevi bırakmaya hazır olduğunu söylemiştir. Konuşmadan uzun bir süre geçmeden Liman Paşa Selahattin Adil'i de çağırarak yakında tümeni teftiş edeceğini bildirmiştir. Liman Paşa, birkaç gün sonra Küçük Anafarta Köyü'nün batı sırtındaki karargâha gelerek gözetleme yerine çıkmış, her noktası açık olarak görülebilen cepheyi incelemiş ve verilen bilgileri dinledikten sonra sonuçtan memnun vaziyette getirdiği birkaç savaş madalyasını gerekenlere verilmek üzere Selahattin Adil'e bırakmıştır.⁵⁴⁹

Selahattin Adil 30 Ağustos 1915 saat 11.45'te alaylarına şu telgrafı göndermiştir:

“Telgraf

17 Ağustos 331

s.11,45 evvel

Numro

111

34'üncü Alay Kumandanlığına

35'inci Alay Kumandanlığına

36'ncı Alay Kumandanlığına

Bu sabah Müşir (Mareşal) Liman Paşa Hazretleri Fırka (Tümen) tarassud (gözetleme) mahallerine kadar gelerek vaziyeti tedkik buyurdular. Fırkanın düşmanı fena ve mahkûm bir vaziyete koyduğundan ve şimdiye kadar müteaddid muharebelerde müteakib muvaffakiyet ile düşmana pek çok zaiyat verdidiğinden dolayı beyan-ı memnuniyet ettiler. Fırkanın şu fedakâr-ane hizmetine mükâfat olmak üzere yirmi adet Alman Harp Madalyası vereceğini ve Fırka tarafından yazılan zabitan ve efrad madalyalarının sür'at-i mümkinine ile göndereceğini vaad buyurdular. Verilecek 20 Alman Harp Madalyası Alay Kumandanlarına birer adet verildikten sonra 34'üncü Alaya 5, 35'inci Alaya 4, 36'ncü Alaya 3 madalya verilecektir. Hüsn-ü hizmet ve fedakârlığı en ziyade sebkât eden (geçen) zabitanaya verilmek üzere künyelerinin yarına kadar Fırka'ya gönderilmesi.

12'nci Fırka Kumandanı

Kaimakam

Selahaddin Adil”⁵⁵⁰

Bolayır bölgesinde bırakılan Jandarma Taburları 66'ncı Alay bünyesinde birleştirilerek Selahattin Adil'in Tümenine katılmış, geçici olarak Kireçtepe'ye ihtiyat kuvveti olarak gönderilen 36'ncü Alaya bağlı bir Taburun da katılması ile Tümen takviye edilmiştir.⁵⁵¹

⁵⁴⁹ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.264-265.

⁵⁵⁰ ATASE, BDH, 4863/7/9.

9 Ağustos saat 10.00 sıralarında Mestantepe bölgesine taarruz eden 12'nci Tümen, henüz tüm kuvvetlerini kullanmamasına rağmen, Küçük Anafarta'yı geçip Tekketepe'ye ilerlemeyi başaran düşman kuvvetlerini bölgeden sökmeye ve geri çekilmelerini sağlamaya muvaffak olmuştur.⁵⁵² 12'nci Tümenin o günkü silah kuvveti 7.000 kadardır.⁵⁵³

14.30'da Mestantepe ele geçirilmiş ve zayıatın artmaması düşüncesiyle Grup Komutanlığınca taarruzun durdurularak bulunulan bölgenin tahkim ve takviyesi emredilmiştir. Bunun üzerine Selahattin Adil birliklere şu emri vermiştir:

“Küçük Anafarta'nın 1 km Kuzeyindeki Tepeden

9 Ağustos 1915 saat 17.00

24 Numaralı Tümen Emri

1. Düşmanın kuvveti bugün aldığı takviye birlikleriyle birlikte tümenin kuvvetinden fazla olmadığı tahmin edilmekte, çok yorgun ve morallerinin bozuk olduğu anlaşılmıştır. Bu günkü taarruzda 34'üncü Alay Mestantepe'yi ele geçirmiş ve 35'inci-36'ncı Alaylar da Suvlacık civarlarına kadar ilerlemiştir.

2. Tümen birlikleri bu gece ilerledikleri yerlerde kalarak işgal ettikleri mevzileri koruyarak tahkim edecek ve ilerlerine çıkaracakları postalarla emniyetlerini sağlayarak önemli noktaların baskınlarla zapt ve işgaline çalışılacaktır.

3. Gece sakinliğinden yararlanarak karışmış olan bölüklerini düzenleyerek, intizamı yeniden sağlayacak ve olabildiğince bölük ve taburları ihtiyat bulunduracaklardır.

4. Alaylar bölükleriyle, 34'üncü Alay da 7'nci Tümenle sıkı bir irtibat kuracaktır.

5. 35'inci Alay bu gece mutlaka 1'inci Taburun iki bölüğünü yanına alacak ve 36'ncı Alay da 2'nci Taburunu tümen ihtiyatı olmak üzere tümen karargâhı yakınında, 3'üncü Taburunu da Kavak Tepe ve Tekke Tepe arasında toplu bulundurarak tümenin sağ kanadını koruyacaktır.

6. 35'inci Alay iki makineli tüfeğini 34'üncü Alaya verecektir.

7. Birlikler cephanelerini Turşun Köyü'ndeki Tümen karargâhından alarak ikmal edecektir. Mestantepe'nin tahkimi için tel örgüsü ve kum torbası gönderilecektir. Bunlar geldiğinde hemen tahkimatın yapılması gerekir.

8. Ben bu gece gözetleme bölgesinde kalacağım.

12'nci Tümen Komutanı

Yarbay Selahattin Adil”⁵⁵⁴

⁵⁵¹ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s. 265.

⁵⁵² Dönmez, **a.g.e.**, s.311.

⁵⁵³ Dönmez, **a.g.e.**, s.313.

⁵⁵⁴ Toker – Demirtaş, **a.g.m.**, s.103.

9 Ağustos'ta Anafartalar Muharebelerinde 13 Türk Taburu 22 İngiliz Taburuna galip gelmiş, daha da önemlisi İngilizlerin zafer umudu kırılmıştır. 10 Ağustos'ta 12'nci Tümen 413, 7'nci Tümen 687 zayıat vermiş, İngiliz taarruzu geri püskürtülmüştür.⁵⁵⁵

Cephane, silah ve personel miktarı öneminin savaşın devamında çok artmasından dolayı mevcutlar günlük olarak bildirilmiştir.⁵⁵⁶

12 Ağustos'ta 163'üncü İngiliz Tugayı unsurları 12'nci Tümen birlikleriyle savaşmıştır.⁵⁵⁷ Kanlı savaş günü (30 Temmuz 331–12 Ağustos 1915) cesetlerin çokluğundan 12'nci Tümen'in 34'üncü, 35'inci ve 36'ncı Alaylarına yazdığı 63 Numaralı emrin birinci maddesi "*Birinci hatda ve geride bulunan şüheda (şehitler) ve ecsadın (düşman cesedinin) serian (çabucak) defn edilerek neticesi be-heme-hal (derhal) Fırka'ya (Tümene) bildirilecektir*" şeklindedir.⁵⁵⁸

İngilizler 680, Türkler 282 kayıp vermiş, 37 esirle 250 tüfek ele geçirilmiş, net bir galibiyet alınmıştır.⁵⁵⁹

21 Ağustos 1915 tarihi itibarıyla Mustafa Kemal'in komutasındaki Anafartalar grubu; 4'üncü, 5'inci, 6'ncı, 7'nci, 8'inci, 9'uncu Tümenler ile Selahattin Adil'in 12'nci Tümeni ve 11'inci Süvari Alayından teşkilidir.⁵⁶⁰

İkinci Anafartalar Muharebesi 21 Ağustos 1915 saat 14.30'da karadan ve denizden 12'nci Tümenin bulunduğu Kükürtlüpınar - Eğrikulak bölgesi ile 7'nci Tümenin bulunduğu Eğrikulak - Yayvantepe bölgesine yoğun bombardımanla başlamıştır. Gün sonunda savaşa katılan 7'nci ve 12'nci Tümenlerin toplam zayıatı 2.598'dir. Selahattin Adil'in komutasındaki 12'nci Tümen, 3 İngiliz Tümeni karşısında sarsılmadan durabilmiş, yaptığı karşı taarruzlarla bu büyüklükteki düşmanı püskürtmüştür.⁵⁶¹

Çok çetin geçen muharebeler esnasında zaman zaman muharebe durdurularak yaralılar toplanmıştır. 12'nci Tümen Komutanı Yarbay Selahattin Adil'in Anafartalar Grup Komutanlığına yazdığı 21 Ağustos 1915 (8/6/331) tarihli 87 Numaralı yazı bu konuya örnektir:

"1....34'üncü Alayın 1'inci Taburunun 2'nci Bölük Kumandanlığına ta'yin edilen Mülazım-ı evvel (üsteğmen) Şerif Efendi'den gündüz saat 12.00'da düşman tarafında bulunan yaralıları toplamak üzere kendi takım zabitanın mümanat (engelleme) ve ısrarına bakmayarak

⁵⁵⁵ BDHTH. ÇCH. 1 nci ..., s.210-212.

⁵⁵⁶ 12'nci Tümenin Anafartalar Grup Komutanlığına savaşta cephane ve silah bildimi hakkında bkz. ATASE, BDH: 4862/3/66, 4862/3/66-1, 4862/3/83, 4863/7/1, 4863/7/1-1, 4863/7/1-2.

⁵⁵⁷ BDHTH. ÇCH. 1 nci ..., s.212-214.

⁵⁵⁸ ATASE, BDH, 4862/3/65.

⁵⁵⁹ BDHTH. ÇCH. 1 nci ..., s.212-214.

⁵⁶⁰ BDHTH. ÇCH. 1 nci ..., s.217.

⁵⁶¹ BDHTH. ÇCH. 1 nci ..., s.221, 223.

elinde beyaz bir bayrak ve yanında bir sıhhiye çavuşu ve iki sıhhiye neferi olduğu halde birden çıkmış ve düşman tarafına geçmiştir.

2. Bu esnada her iki tarafta da ateş kesilmiş ve düşman sıhhiye efradı siperlerden çıkararak kendi yaralılarını toplamağa başlamıştır....”⁵⁶²

27 Ağustos – 20 Aralık 1915 tarihleri arasında bölgede büyük çaplı muharebe olmamış, mevzi çatışmaları devam etmiştir.⁵⁶³

Düşmanın muharebeler esnasında savaş kuralları dışında her yola başvurduğu belgelendirilmiştir. Selahattin Adil tarafından kaleme alınarak üst makamlara yazılan yazılarda adi mermi yerine dum dum adı verilen kurşunun kullanıldığı⁵⁶⁴ ve esirlerin götürülmeyle kollarının bağlanıp süngülediği⁵⁶⁵ belirtilmiştir.

Ani bir değişiklikle Selahattin Adil ile 13’üncü Tümen Komutanının⁵⁶⁶ yer değiştirmesi emredilmiştir.⁵⁶⁷

Selahattin Adil’e tebliğ edilmesi için gönderilen 8 Eylül 1915 tarihli görev değişikliği emri şöyledir:

“Numro

26/6/331

126

Onikinci Fırka Kumandanı Kaimakam Selahaddin Bey’e

Zat-ı Valalarına 13.Fırka Kumandanlığına ve 13’üncü Fırka Kumandanı Miralay (Albay) Hovik Bey’in de 12’nci Fırka Kumandanlığına nasb ve ta’yin edildiğiniz Harbiye Nezaret-i Celilesinin 21 Ağustos 331 tarihli emr-i telgrafisine atfen Anafartalar Grubu Kumandanlığından tebliğ buyurulmuştur.

Miralay Hovik Bey’in vürudunda emr ve kumandayı mumaileyhe devr ve teslim eyleyerek Fırka-yı Cedidenizin (yeni Tümeninizin) emr ve kumandasını deruhte etmek üzere Cenub (Güney) Grubuna hareketiniz rica olunur.

İkinci Kolordu Kumandan Vekili

Nikolaki”⁵⁶⁸

13’üncü Tümen, Weber Paşa’nın yerine gelen Vehip Paşa kumandasında Çanakkale’ye son zamanlarda gönderilen tümenlerden birisi olup Güney Grubuna bağlı bulunmaktadır.⁵⁶⁹

⁵⁶² ATASE, BDH, 4862/3/84-2.

⁵⁶³ Türkmen, “Çanakkale Muharebeleri’nde ...”, s.94.

⁵⁶⁴ ATASE, BDH, 4863/7/13.

⁵⁶⁵ ATASE, BDH, 4863/7/1-2.

⁵⁶⁶ 13’üncü Tümen Komutanının adı kaynaklarda farklı belirtilmektedir; Huyuk Bey: Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.268; Görgülü, **On Yıllık Harbin Kadrosu ...**, s.95; Hovik Bey: ATASE, BDH: 4863/7/20, 4863/7/20-1.

⁵⁶⁷ Emrin gerçek tarihi 21 Ağustos 331 (3 Eylül 1915) olsa da (ATASE, BDH, 4863/7/20) kaynaklarda farklı belirtilmektedir; 12 Eylül 1915 tarihli Ordu emri: Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.268; Adil, **Çanakkale Cephesinden Mektuplar-Hatıralar**, s.170; 18 Eylül 1915: Öztürk, **a.g.e.**, s.43-45.

⁵⁶⁸ ATASE, BDH, 4863/7/20.

Selahattin Adil bu değişikliğin nedenini anlayamamış,⁵⁷⁰ gönülden bağlandığı 12'nci Tümeninden ayrılırken üzülmüş, birliklerine 8 Eylül 1915 tarihli şu yazı ile veda etmiştir:

“Numro

26 Ağustos 331

128

34, 35, 36'ncı Alay ve İstihkâm Bölüğüne

Cenub Grubundaki mühim hizmetlerini müteakib kahraman ordumuzun şanını bir kat daha alaya kıymet ve fedakârlığını cihana ilana sebep olan Anafartalar Meydan Muharebelerinin de en büyük hisse-i şeref ve iftiharını kendisine mal etmeğe hak kazanmış olan 12'nci Fırka'nın Kumandanlığını bugün halefim Hovik Bey'e devr ediyorum. Muharebe meydanının hemen ekserisinde ve kısmen muharebe mevkillerinde tanışdığım sevgili ve kıymetdar arkadaşlarıma arz-ı vefa eder ve yeni yeni muvaffakiyetlerine kalbimle iştirak edeceğime emin olmalarını temenni ederim.

Kaimakam

Selahaddin Adil”⁵⁷¹

Selahattin Adil 12'nci Tümen Komutanı olarak; II.Kirte (6-8 Mayıs ve 9-24 Mayıs), III.Kirte (4-6 Haziran), I.Kerevizdere (21-22 Haziran), Zığındere (28 Haziran - 3 Temmuz), Arıburnu-Conkbayırı (6-10 Ağustos), I.Anafarta (9 Ağustos) Muharebelerine katılmıştır.⁵⁷² Selahattin Adil hatıratında üstün başarı gösterilmesine rağmen 12'nci Tümenin 21 Ağustos II. Anafartalar Muharebeleri'ndeki kahramanlıklarından hiç bahsetmemiştir.⁵⁷³

Selahattin Adil'in komutanı olduğu 13'üncü Tümen cephe gerisine alınmış, 15 Ekim 1915 tarihindeki Kurban Bayramı'nı Alçıtepe kuzeyinde geçirmiş, Uzunköprü'ye intikal edeceği bildirilmişken önce Şarköy'de müteakiben de Keşan'da geçici süre konaklamıştır.⁵⁷⁴

Çanakkale cephesindeki savaşlarda toprak ve kum torbaları yanında insan cesetlerinden meydana gelmiş iki taraf arasındaki mesafe azalarak siperler birbirine yapışık denecek hale gelmiş, ilk hatlara topçu ateşi açılması imkânı kalmamıştır.⁵⁷⁵

Çanakkale savaşlarında ileri hatlardaki birliklerin eksiklerinin tamamlanması, beslenmelerinin (iaşenin) sağlanması gibi çalışmalar düzenli olarak yapılabilmektedir. En öndeki siperlere kadar birlikler taze ekmek ve sıcak yemeklerini yemişler, hatta fındık ve üzümüne varıncaya kadar beslenebilmişlerdir. Balkan Savaşı'nda uğradığı yenilginin verdiği acıdan

⁵⁶⁹ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.268.

⁵⁷⁰ Liman von Sanders'in gece taarruzla ilgili bilgi istediği, Selahattin Adil'den bu konuda memnun olmadığı ve yer değiştirdiği belirtilmektedir. Erat, “İzzettin Çalışlar ...”, s.19.

⁵⁷¹ ATASE, BDH, 4863/7/20-1.

⁵⁷² Erat, “İzzettin Çalışlar ...”, s.20-22.

⁵⁷³ Fikret Günesen, **Çanakkale Savaşları**, Kastaş Yay., Zafer Matbaası, İstanbul, Mart 1986, s.321.

⁵⁷⁴ Selahattin Adil'in eşi Siret Adil'e yazdığa mektuplardan Tümeniyle birlikte kendisinin yer değişikliği hakkında bkz. Adil, **Çanakkale Cephesinden Mektuplar-Hatıralar**, s.171-176.

⁵⁷⁵ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.269.

kaynaklanan duygusal vatanseverlik ve memleketin parçalanabileceği düşüncesi, Çanakkale savaşlarında yüce Türk milletini birbiri ile rekabet edercesine görevini yapmaya azmettirmiştir.⁵⁷⁶

Çanakkale Muharebeleri dünya tarihinde en yüksek insan kaybının verildiği savaşlardan biridir. Yaklaşık 254.000 Türk, 250.000 yabancı olmak üzere toplam 504.000 kayıpla tarih sayfalarında yerini almıştır.⁵⁷⁷ Türk şehitlerinin önemli bölümünü eğitimli kimseler oluşturduğundan Türk zayıfatı ayrıca önem kazanmıştır.⁵⁷⁸

Çanakkale Muharebelerinden sonra Atatürk “Boğazları ve Çanakkale’yi tıkamakla Rusları Karadeniz’in içine hapsedmiş olduk. Eninde sonunda çökmeye mahkûm ettik.” cümleleriyle verilen mücadelenin Rusya açısından önemini vurgulamıştır. Türk boğazları bugün de Ruslar için ana damar olma özelliğini devam ettirmektedir.⁵⁷⁹

Çanakkale Muharebeleri Türk tarihi açısından; büyük bir askeri zafer olarak ortaya çıkması, Osmanlı Devleti’nin varlığını bir süre daha uzatması, boğazlar üzerindeki yabancı emelleri boşa çıkarması, milli mücadeleye ilham kaynağı olması, Mustafa Kemal gibi deha bir komutan ve liderin doğmasına yol açması, zaferlerle dolu Türk tarihine büyük yeni bir sayfa eklemesi ve Anadolu’nun gerçek bir Türk vatani olduğu gerçeğini kanıtlanması bakımından yeri apayrıdır. Dünya tarihi açısından ise; Birinci Dünya Savaşı’nın uzamasına yol açması, emperyalist devletlerin sınırsız istek ve hedeflerine ilk büyük darbe olması, müttefik devlet adamlarının prestij ve konum kaybına yol açması, Rusya’nın yardımsız kalıp iç isyanlara yenik düşerek Bolşevik devriminin gerçekleşmesini sağlaması, farklı milletlerden oluşan askerlerin kendi devletleri için birer tarih yaratmasına yol açması ve “Centilmence” bir savaş özelliği taşıması nedeniyle ayrı bir önem arz etmektedir.⁵⁸⁰

Deniz savaşını müteakip kara savaşlarında da ağır yenilgiye uğrayan müttefikler tahliye kararı alarak 9 Ocak 1916’da Çanakkale’den çekilmek zorunda kalmıştır.⁵⁸¹

⁵⁷⁶ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.270.

⁵⁷⁷ Refik Turan, Mustafa Safran vd., **Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi**, Gazi Yay., Ankara, 2003, s.57; Çanakkale Muharebeleri’nde Türk ve düşman zayıfatları kaynaklarda farklı belirtilmektedir: Türkler 55.000 şehit, 100.000 yaralı, 21.500 hastalıktan ölen, 10.000 kayıp olmak üzere yaklaşık 200.000 kayıp verirken karşı taraf 55.000 ölünün yanı sıra yaralı ve esirler dahil 330.000 kayıp vermiştir. Ergün Aybars, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I**, Ege Üniversitesi Bsm., İzmir, 1986, s.75-76; İngilizler 119.700, Fransızlar 26.800 ölü ve yaralı vermiştir. Y.H.Bayur, **Türk İnkılabı Tarihi**, C.3, 2.Ks., s.386; “Çanakkale Savaşı’nda İtilaf Devletleri, Türk kaynaklarına göre toplam 180.000 zayıfat vermiştir. Türkler ise kara muharebelerinde 57.084, deniz muharebelerinde 179.000, şehit, yaralı, esir ve kayıp olmak üzere toplam 211.000 zayıfat vermiştir. Bu savaşlarda birçok okumuş ve aydın insanımız kaybedilmiş, bunun etkileri ilerki yıllarda kendini göstermiştir” Oğuz AYTEPE, “Çanakkale Savaşı Bibliyografyası”, A.Ü. TİTE **Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı 25-26, Mayıs-Kasım 2000, s.2.

⁵⁷⁸ Kurtcephe - Beden, **a.g.e.**, s.103; Akgül, **a.g.m.**, s.72; Ürekli, **a.g.m.**, s.127.

⁵⁷⁹ Akgül, **a.g.m.**, s.65.

⁵⁸⁰ Yetişgin, **a.g.m.**, s.21-39.

⁵⁸¹ AYTEPE, **a.g.m.**, s.2.

2.15. Doğu Cephesi 11'inci Kolordu Komutanlığı ve 2'nci Kafkas Tümeni Komutanlığı Teklifi

Rusya Osmanlı Devleti'ne 2 Kasım'da resmen savaş ilan etmesine rağmen fiilen 1 Kasım'da Kuzeydoğu Anadolu'yu işgale başlamıştır. Rus kuvvetleri ilk olarak Batum'u işgal edip Erzurum'a yönelmiş, 3'üncü Ordu Komutanı Hasan İzzet Paşa'nın taarruz emriyle Ruslar geri püskürtülmüştür. Alman heyetinin de teşvikiyle Enver Paşa 3'üncü Ordunun komutasını devralmış, Rus kuvvetlerini arkadan çevirerek yok etmek, Kars ve Batum'u geri alıp Kafkasya üzerinden Orta Asya'daki Türklerle birleşip Turancılık fikrini gerçekleştirmek amacıyla 90.000 askerle 21 Aralık'ta bilinen adıyla Sarıkamış Harekâtı'na başlamıştır. Enver Paşa'nın planı soğuk kış şartları, açlık, hastalık ve donanımsızlık nedeniyle başarıya ulaşmamış, ordu 60.000 kayıpla 9 Ocak 1915'te geri çekilmiş, Ruslar ileri harekâta devam etmiştir.⁵⁸²

Çanakkale'deki başarısının ardından Vehip Paşa,⁵⁸³ 1916 sonlarında Doğu Cephesi'nde darmadağın olmuş, Erzurum'u kaybetmiş olan 3'üncü Ordu Komutanlığına Mahmut Kamil Paşa'nın⁵⁸⁴ yerine atanmıştır.⁵⁸⁵ Sarıkamış yenilgisi ve Erzurum bölgesinin düşman tarafından işgali üzerine zayıflamış olan Doğu Cephesi'nin güçlendirilmesi için birlik takviyesi yapılması gerekmiştir. Kuruluşunda 4'üncü, 46'ncı, 60'ıncı Piyade Alayları ile 13'üncü Sahra Topçu Alayı ve yardımcı birlikler bulunan Selahattin Adil'in Komutanı olduğu 13'üncü Tümen, Çanakkale Cephesi'nden ayrılarak Eylül 1915'de İstanbul'a gelmiş ve Kocaeli Derince'de geçici olarak konaklamıştır. Tümen, Şubat 1916'da Niğde Ulukışla'ya trenle intikal etmiş ve müteakiben yaklaşık bir buçuk ay sürecek kara yürüyüşü ile Erzincan'a hareket emrini almıştır. Sivas Suşehri'ne gelindiğinde 3'üncü Ordu Komutanlığı tarafından, gerideki birliklerle (yedi Tabur ile) Tunceli (Dersim) Harekâtı⁵⁸⁶ için görevlendirildikleri emri verilmiş, bunun üzerine Selahattin Adil Sivas'a geri dönmüş, Malatya'ya hareket etmiştir. Malatya'da birliklerin gelmesini beklerken Selahattin Adil, 6 Haziran 1916 tarihinden

⁵⁸² Kurtcephe - Beden, **a.g.e.**, s.97-98; Ruslar 27 Mart 1915'te Artvin'i, 17 Mayıs'ta Van'ı, 16 Şubat 1916'da Erzurum ve Muş'u, 25 Temmuz 1916'ya kadar Bitlis, Rize, Trabzon ve Erzincan'ı işgal etmiştir.

⁵⁸³ Mehmet Vehip Kaçi hakkında detaylı bilgi için bkz. **Birinci Dünya Savaşı'na Katılan ...**, C.2, s.490-492; **Fethi Tevetoğlu**, "Kaçi Vehib Paşa", **Türk Ansiklopedisi**, C.XXI, Millî Eğitim Bsm., Ankara, 1974, s.86-87; Soner Yalçın, "Vehib Paşa Bilinmeden Ne Susurluk Ne Ergenekon Anlaşılabilir", **Hürriyet Gazetesi**, 01 Şubat 2009.

⁵⁸⁴ Mahmut Kamil hakkında detaylı bilgi için bkz. **Birinci Dünya Savaşı'na Katılan ...**, C.3, s.11-12.

⁵⁸⁵ İsmet Berkan, "Mehmet Vehip Paşa'nın Adımı Hiç Duymuş muydunuz?" **Hürriyet Gazetesi**, 19 Şubat 2012.

⁵⁸⁶ Birinci Dünya Savaşı sırasında Rusların Doğu Anadolu'da giriştikleri işgal hareketi sürerken 1916 senesinde Doğu Dersim'de bölge aşiretleri ayaklanmış, Nâzîmiye isyancıların eline geçmiş, Mazgirt, Pertek ve Çarsacak (Akpaazar, Peri) çevreleri baskın ve talana uğramıştır. Galatalı Şevki Bey kumandasındaki 13'üncü Tümen, yaklaşık bir ay süren harekât neticesinde bölgede geçici de olsa kontrolü ele almıştır; "1916'da Rus taarruzu devam ederken hükümet, Dersim'de bir tedibat yapılmasına karar vermiş ve bu işe Galatalı Şevket Bey komutasındaki 13'üncü Tümen memur edilmişti. Nisan 1916 başında başlayan harekât Nisan sonunda sona erdirilerek Dersim asilerine bir hayli zayıflama verdirdi" (Tedibat: Yok etme) Reşat Hallı, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar (1924-1938)**, Gnkur. Harp Tarihi Başkanlığı Yay., Gnkur. Bsm., Ankara, 1972, s.374.

itibaren⁵⁸⁷ 11'inci Kolordu Komutanı olarak hemen Erzincan'a hareket etmesi ve Tümeni 4'üncü Alay Komutanı Yarbey Kâzım Sevüktekin'e vekâleten bırakması emrini almış, tekrar Sivas'a dönmüştür. Selahattin Adil'in çetin geçen Şubat ve Mart aylarında bir ayı bulan at üstündeki yolculuğunu dikkate alan Vehip Paşa, Erzincan Refahiye'de otomobilinin beklediğini bildirmiştir. Erzincan'a giderken otomobil Sipikör Boğazı'nın⁵⁸⁸ sel suları ile kaplanması nedeniyle bir dere içine saplanmış, civardan bulunan iki deveyle çekilmek suretiyle kurtarılmış ve yola devam edilebilmiştir. Selahattin Adil Erzincan'a ulaştığında Vehip Paşa kendisine Kerim Paşa'nın⁵⁸⁹ hastalandığını, 11'inci Kolordu birliklerinin Rusların taarruzlarından sonra ele geçirdikleri Trabzon karşısında yeni bir cephe oluşturmak üzere Gümüşhane istikametinde hareket halinde olduğunu bildirmiş ve bir an önce cephenin oluşturularak bölgenin tutulmasını emretmiştir. Selahattin Adil ertesini gün yola çıkarak Gümüşhane'deki karargâha katılmıştır. 15 Mart 1916 tarihindeki Doğu Cephesi sahası; Trabzon Vakıfkebir doğusundaki Yeros (Fener) Burnu'ndan başlayarak Akçaabat Cevizlik Köyü batısı, Meryemana Manastırı, Seçer Yaylası kuzey yamaçları, Kazıklı Dağı, Musat, Bayburt Kop Dağı doğusu, Erzincan Tercan Mamahatun batısı, Bingöl Kiğı bölgesini kapsamaktadır.⁵⁹⁰

11'inci Kolordu; 18'inci, 33'üncü ve 34'üncü Tümenler ile Gürcü ve Laz gönüllülerden oluşan Hacı Hamdi Bey⁵⁹¹ Tugayından⁵⁹² kurulmuş ise de, Komutanı Galatalı Şevket Bey⁵⁹³ olan 33'üncü Tümen, Kolordunun sağ tarafında kaldığından Komutanı Fevzi (Çakmak) Paşa olan Bayburt cephesindeki 2'nci Kafkas Kolordusuna bağlanmıştır.⁵⁹⁴

Kurmay Başkanı Binbaşı Hazım Bey olan 11'inci Kolordu'ya, Trabzon Mescit (Sultan Mecit) yaylaları kuzeyindeki Araklı Ziyaret Dağı'ndan başlayarak Karadeniz kıyısına kadar olan elli kilometreyi aşan dağlık, yolsuz bir bölgeyi kapatarak savunma görevi verilmiştir.⁵⁹⁵

Ordu Komutanlığı 11'inci Kolordunun takviye edilerek Mayıs ayında Trabzon yönünde bir taarruz yapılmasına karar vermiş, Kop cephesinden bazı Piyade ve Topçu birliklerini

---

⁵⁸⁷ MSB Arşiv Müdürlüğü'nün "M.Salahattin Adil" konulu safahat belgesi; Gnkur. Başkanlığının "Mektup" konulu biyografi mektubu; **Türk İstiklal Harbi'ne Katılan ...**, s.130-131; **Türk Harp Tarihi Derslerinde Adı Geçen Komutanlar**, s.370.

⁵⁸⁸ Sipikör; Gümüşhane Kelkit Güzyurdu Köyü'nün eski ismidir. Sipikör boğazı; Güzyurdu sınırlarında Erzincan'ın kuzeyindeki Sipikör Dağı'nın üzerindeki sarp geçittir.

⁵⁸⁹ Abdülkerim Öpelimi hakkında detaylı bilgi için bkz. **Birinci Dünya Savaşı'na Katılan ...**, C.2, s.136-137.

⁵⁹⁰ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.271-273.

⁵⁹¹ Hacı Hamdi Pirselimioğlu hakkında detaylı bilgi için bkz. **Birinci Dünya Savaşı'na Katılan ...**, C.2, s.553-554.

⁵⁹² Tugayın Kurmay Başkanı Cumhuriyet döneminde milletvekili ve başbakan olacak olan Yüzbaşı Recep Peker'dir. Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.273-274; Görgülü, **On Yıllık Harbin Kadrosu ...**, s.109, 113, 116.

⁵⁹³ Ahmet Şevket Galatalı hakkında detaylı bilgi için bkz. **Birinci Dünya Savaşı'na Katılan ...**, C.2, s.126-127.

⁵⁹⁴ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.274; 11'inci Kolordu Birinci Dünya Savaşı'nda 18'inci, 33'üncü ve 34'üncü Tümenlerden oluşmaktadır. Edward J. Erickson, **Order To Die: A History Of The Ottoman Army In The First World War**, Greenwood Press, 2001, s.38, 43, 86, 109, 126, 134.

⁵⁹⁵ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.274.

kolordunun sağ yanında toplamıştır. Vehip Paşa, Fevzi (Çakmak) Paşa'yı da yanına alarak harekâtı izlemek için 11'inci Kolordu karargâhına gelmiş ve taarruzla ilgili Selahattin Adil'i görevlendirmiştir.⁵⁹⁶

Taarruzun Trabzon'un Araklı ile Arsin sınırını belirleyen Yanbolu Deresi batısından Trabzon Yomra Kazıklı Hanları, Akçaabat Gümüşlü Han yönünde yapılması planlanmış, esas taarruz gününden iki gün önce Cemil Cahit (Toydemir)'e⁵⁹⁷ 25'inci Alay ile bir keşif hücumu yaptırılmış ve Rusların bazı ileri karakolları ele geçirilmiştir. Taarruzun planlandığı gün Rusların Bayburt cephesine saldırdıkları ve bazı yerlerde geri çekilmeler olduğu telgrafi gelmiştir. Bu bölgenin düşman eline geçmesi ile güneyde Erzincan, kuzeyde de Gümüşhane bölgesi tehdit altında kalarak geri çekilmeler söz konusu olabilecektir. 11'inci Kolordu emrinde yığınak yapan bütün birliklerin Gümüşhane üzerinden Bayburt istikametine hareket etmesi emrini müteakip Paşalar da görev başına dönmüşlerdir. Selahattin Adil, Bayburt'un düşmesi üzerine düşman hareketlerinin 33'üncü Tümen ve sonra da 11'inci Kolordu cephesinde etkili olacağını düşünmüştür. Ordu, kuzeyde kalan birliklerin sağdan itibaren yavaş yavaş güney yönüne kaymasını, bu suretle Sivas'tan Gümüşhane'ye uzanan Köse Dağları doğusunda birleşerek Gümüşhane'yi kapatmayı ve 11'inci Kolorduyu eski yerinde tutmayı istemektedir. Ancak 33'üncü Tümen, sağ tarafından gelen baskı karşısında güney istikametine çekilmeye başlamış ve 34'üncü Tümen de bu hareketi takip etmiştir. Selahattin Adil, genel durum karşısında düşmanın Giresun Harşit Vadisi'ne hâkim olacağını, 34'üncü ve 18'inci Tümenlerin geri çekilme hatlarının kesileceğini değerlendirmektedir. Bu düşünce sonucu bindirilmiş top ve tekerlekli araçların Köse Dağı üzerinden güneye gönderilmesine başlanmıştır. Selahattin Adil, 34'üncü Tümen Gümüşhane, 18'inci Tümen de Gümüşhane-Torul-Zigana'da toplanarak Gümüşhane'nin Torul (eski adıyla Ardasa) istikametine çekilmeleri emrini vermiş, durumu orduya ve Fevzi (Çakmak) Paşa'nın komutanı olduğu 2'nci Kafkas Kolordusuna bildirmiştir. Ordu Komutanlığından gelen emirde Vehip Paşa "33'üncü Tümen yerini korurken Kolordunun geri çekilişini üzümlere öğrendim. Kolordunuz eski yerlerinde kalmadıkları takdirde size karşı olan bütün samimi ve sevgi dolu duygularıma rağmen hakkınızda bana acı verecek bir harekete mecbur kalacağım." demiştir. Selahattin Adil, ordunun bu açık emri karşısında telefonla Tümenlere birliklerin Mescit Yaylası, Zigana yukarı hatlarını yeni bir emir almadan boşaltmamalarını bildirmiş ve Gümüşhane'ye gelmiştir. Aradan henüz dört beş saat geçmiştir ki Gümüşhane'de Köse Boğazı'nın düşman tarafından

⁵⁹⁶ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.274.

⁵⁹⁷ Cemil Cahit Toydemir hakkında detaylı bilgi için bkz. **Birinci Dünya Savaşı'na Katılan ...**, C.3, s.273-275.

kesildiğini ve geriye gönderilen Sıhhiye Bölüğünün düşman tarafından esir edildiğini öğrenmiş, birliklere geri çekilmeye devam etmelerini bildirmiştir.⁵⁹⁸

Son Rus saldırısı Erzincan ve Gümüşhane sancaklarının⁵⁹⁹ düşman eline geçmesine ve 28 Mayıs 1916 tarihinde Doğu Cephesi'nin Giresun-Tirebolu ile Gümüşhane-Kelkit batısı ve Erzincan-Kemah doğusuna kadar çekilmesine neden olmuştur. 3'üncü Ordu iyice zayıflamış; güneyde Muş Malazgirt ve Bingöl Kiğı bölgesinde toplanmış, düşman ordusunun sol tarafına karşı hareketi planlanmış olan Ahmet İzzet (Furgaç) Paşa kumandasındaki 2'nci Ordudan hiç bir fayda sağlanamamıştır. Her türlü kaynaktan yoksun olarak uzun bir kara yolu ile malzeme tedarikini sağlamak zorunda kalan ordu, çeşitli savaşlar sonucunda maddi ve manevi varlığının yüzde sekseninden fazlasını kaybetmiş, orduluktan çıkmış, en küçük bir saldırı karşısında bile geri çekilmeye hazır, ancak cepheyi gözetleyebilecek bir güçsüzler topluluğu halini almıştır.⁶⁰⁰

11'inci Kolordu birlikleri düşmanın bir saldırısına uğramadığından bir kısmı Gümüşhane, bir kısmı Torul (Ardasa) üzerinden patikaları takip ederek Giresun-Alucra yakınlarına çekilmiştir. Karargâh da 34'üncü Tümen birlikleriyle beraber Gümüşhane'den güneye doğru çekilmeye devam etmektedir. Selahattin Adil, intikal esnasında 101'inci Alay Komutanı Yarbay Haydar (Gebeş) Bey'i sırtına kaputunu çekmiş, toprak üzerine yatmış, yüzü sapsarı kesilmiş bir durumda görmüştür. Selahattin Adil, öğretmeninın sıtmadan rahatsız ve perişan halinden etkilenmiş, kendisine izin vererek gerideki hastaneye göndermiştir.⁶⁰¹

Selahattin Adil, bir akşam Orduya çekilen raporlarda 18'inci Tümeden hiç bahsetmemiştir. Torul'dan sonra bu Tümenle haberleşme imkânı kalmadığını, Tümenin olaysız Harşit suyu güneyine geçtiğini, Ardasa, Alucra ve Giresun-Doğu Karahisar (Şebin Karahisar) kasabaları arasındaki patikaları izleyerek Ulyata yönünde güneye çekileceğini ve bu nedenle de bu Tümeden birkaç gün haber alınamayacağını bilmekte olup, bilgisi yokmuş gibi raporda bahsetmemiştir. Bir gün sonra Vehip Paşa "18'inci Tümenin sonucundan kuşkulanyorum" diyerek bilgi verecek olanı mükâfatlandıracağını bildirmektedir. Selahattin Adil, bir teğmeni irtibat için 18'inci Tümenle göndermiş, üç gün sonra karargâha dönen teğmen, Tümenin bildirilen bölgeye geldiğini haber vermiş ve Vehip Paşa'dan bir altın saat hediye almıştır. Selahattin Adil bu davranışı ile ilgili "*Ben de bu eski okul arkadaşı kumandanıma, bugün doğru olmadığını itiraf ettiğim bir muamelede bulunmuştum.*"⁶⁰² diyerek hatasını toyluğuna vererek duygularını ifade etmiştir.

⁵⁹⁸ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.275-276.

⁵⁹⁹ İl ve ilçe arasındaki idari bölüm.

⁶⁰⁰ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.277.

⁶⁰¹ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.278.

⁶⁰² Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.278.

Düşman ilerleyişi Kelkit'in ele geçirilmesinden sonra durmuş, Kolordu Karargâhı yakındaki ilkel küçük demir ocaklarının bulunduğu ormanlık Zot Köyü kenarında ordugâh kurmuştur. 6'ncı Plaston Taburu ile 505'inci, 506'ncı, 507'nci, 508'inci Alaylardan oluşan ve Harşit güneyine geçen Rus kuvvetlerine karşı güvenlik tertibatı alınmış, Gürcü Tugayı da bağımsız bırakılmıştır. Ruslar 3'üncü Ordu cephesinde saldırıya son vermişler, bu andan itibaren cephe Bolşevik ihtilâline kadar değişmemiştir.⁶⁰³

30 Haziran 1332 (13 Temmuz 1916) tarihli emir; birlik mevcutlarının azalması, emir komutanın işgal edilmesi ve savaş alanında ihtiyaç artmakta iken karargâhlarda fazla subay çalıştırılması nedenleriyle ordunun üçer tümenli iki kolordu haline dönüştürülmesi, bütün birlik komutanlarının eski yetki ve ödenekleri saklı kalmak suretiyle bir derece alt birlik komutanı olarak görev yapmalarının ordunun başarı ve kurtuluşu için zorunlu görüldüğünü içermektedir. Aynı emrin devamında 11'inci Kolordu Komutanı olan Selahattin Adil'e 2'nci Kafkas Tümeni Komutanlığı görevi verilmektedir.⁶⁰⁴

Selahattin Adil, daha önce rütbelerin indirilmesini inceleyerek konu hakkındaki kanunu hazırlayan komisyon içerisinde görev yaptığından, söz konusu kanunun eleştiriler arasında yalnız bir defaya mahsus olmak üzere Mebuslar Meclisi'nden geçtiğini bilip, bu şekildeki makam indirme tarzını içine sindirememiştir. Ayrıca rütbe indirmesine uğrayan makam ve kişinin, ödenek ve eski haklarının saklı kalmasının onur kırıcı olduğunu düşünmektedir. Bu düşüncelerle Vehip Paşa'ya 17 Temmuz 1916 (4 Temmuz 1332) tarihli kişiye özel şifre ile aşağıdaki telgrafi çekmiştir:

“Şifreli telgraf

Uzun

Kişiye özel

4/7/1332

3'üncü Ordu Kumandanı

Vehip Paşa Hazretlerine

31/6/1332 tarihli yüksek yazılarınızla beraber yeni teşkilât hakkındaki emri de Bölge Kumandanlığından aldım. Okul sıralarından başlayarak bugüne kadar geçirdiğim askerlik hayatı, özellikle doğrudan doğruya yüksek idarenizde bulunduğum son seneye ait tutum ve davranışlarım yüksek komutanlığınızca bilinmekte ise de insanlık dolayısıyla yapılabilecek çeşitli değerlendirme ve anlaşılmadan korunma haklı gereği ile bütün kutsal saydıklarım üzerine yemin ederim ki, kendimi bildim bileli takip ettiğim yolda kişi, mevki ve şöhret bana öncü olmamış, öğretim, eğitim ve tecrübemin ürünü olan resmî ve özel dünya varlığında

⁶⁰³ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.278-279.

⁶⁰⁴ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.279.

ruhen ve fiilen sebep teşkil eden vatan, namus ve aile duyguları, bugünkü mevki ve rütbeme yardımcı olan yüksek kişiliğinize karşı özel saygı ve şükran duygularını daima beslemekle beraber aşağıdaki açıklamalarıma sebep olmuştur.

1. Üst makam sahiplerinin ast mevkilere —geçici de sayılsa — atanması, her meslekte ve özellikle orduda, ruh ve esası oluşturan bir kanunun bozulması, durum ve şekli ne olursa olsun, makamların istendiği zaman indirilmesi ve kaldırılabilmesi demektir ki bundan pek tabii olarak meydana gelecek yaraları emre bağlı hukuk ve yetki hiçbir zaman kapatamaz. Hele ödenekler pek acı bir vasıta olur. Yeni teşkilâtta makamların korunmasına dikkat edilmiş olsa idi belki bir şekil ve unvan değişikliğinden ibaret kalırdı. Fakat üst bir makam ve sahibinin ast'a çevrilmesi espri ve esasın yok edilmesi, onur ve şerefın kırılmasıdır.

2. Kolordunun yeni teşkilâtla alacağı savaş gücüne gelince;

Evvelâ moral bakımından komuta heyetleri yeni mevkilerinde kesinlikle ne eski gayret ve isteği ne de eski güç ve amirlik etkilerini koruyamayacakları gibi erlere varıncaya kadar bütün toplulukta düşme, ümitsizlik duygusu uyanacaktır.

Tümen ve kolordu birlikleri, teorik olarak kavraması sınırlı küçük rütbeli subaylar ve erler için moral bakımından ihmali mümkün olmayan bir değer taşımakta idi. Hak ve yetkinin korunacağı kaydı gerçekte meydana gelen bu boşluğu dolduramaz.

İkincisi; sayı bakımından mevcudu devşirme erat ile bir miktar kabartılacak olan savaş birliklerinde komuta, beslenme, haberleşme ve sağlık işleriyle görevlerinin yeni teşkilâta göre atanan kişiler ve tertiplerle bugünkü cephelerde eskisi kadar iyi yürütülmesi ve savaş halinde harekete getirilmesi, yollanma ve yönetimi mümkün olamayacaktır.

Yukarıda sunduğum sebeplerden ileri gelen birinci ve ikinci maddelerdeki kanaatim, yeni teşkilât ile samimilik ve fazilet namına verilen, ordu ve memleketin geleceği ile ilgili olan sorumluluğu yüklenmeme engel teşkil ettiğinden affımı diler, en üstün saygılarımla ellerinizden öperim.”⁶⁰⁵

Vehip Paşa da cevaben Selahattin Adil'e 19 Temmuz 1916 (6 Temmuz 1332) tarihli kişiye özel 176 sayılı aşağıdaki telgrafı çekmiştir:

“Şifre	Sayı	Amasya
Kişiye özel	176	6/7/1332 (19/7/1916)

C. 6 Eylül 1332 (19 Eylül 1916) tarihli önceki telgrafınızla ikinci telgrafınız arasında zıtlık görüyorum. Yalnız unvanın değiştirilmesinde sakınca görmüyordunuz. Emriniz altındaki kuvvet ve cephe değişmedi. Bunu neden bir mesele şekline sokmak istiyorsunuz? anlayamıyorum. Benim size o cephede ihtiyacım var. Siz görevin üstünlüğünü nam ve şanda

⁶⁰⁵ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.280-281.

arayanlardan değilsiniz. Bununla beraber her şeye rağmen fikrinizde ısrar ediyorsanız teşkilâtı tamamladıktan sonra haber veriniz, sizi özlük işlerine vereyim. Şu kadar ki sizin yerinize gelecek şahsın, hizmetin yerine getirilmesinde uğrayacağı zorluğun da düşünülmesini rica ederim.

İmza

3'üncü Ordu Komutanı

Mehmet Vehip"⁶⁰⁶

Vehip Paşa'nın bu telgrafı üzerine Selahattin Adil, birliklerin kuruluşu ile bir süre daha ilgilenmiş ve Kolorduya yeni bir Tümen Komutanı tayin edildikten sonra 3'üncü Ordudan (Doğu Cephesi'nden) ayrılarak İstanbul'a hareket etmiştir.⁶⁰⁷

2.16. 19'uncu ve 17'nci Kolordu Komutanlığı

Selahattin Adil, ilk olarak 19 Ekim 1916'da Çanakkale bölgesindeki 19'uncu Kolordu Komutanlığına, bir ay sonra da 18 Kasım⁶⁰⁸ (Aralık)⁶⁰⁹ 1916 tarihinden itibaren Trommer (Trohmer) Paşa'nın yerine İzmir'de bulunan 17'nci Kolordu Komutanlığına atanmıştır.⁶¹⁰

17'nci Kolordu, Edremit körfezinden başlayarak Menderes Nehri ağzına kadar olan Didim bölgesi sahil kısmının gözetlemede görevli olup, Çanakkale'nin düşman tarafından boşaltılması üzerine karargâhı Bandırma'ya taşınmış olan Liman Paşa'nın 5'inci Ordusuna bağlıdır.⁶¹¹

Albay rütbesindeki Selahattin Adil 17'nci Kolordu Komutanı iken Kolordu Kurmay Başkanı Binbaşı Abdülhamit Bey'dir. Kolorduya bağlı iki tümeden 56'ncı Tümenin Komutanı Yarbay Hürrem Bey, Kurmay Başkanı Binbaşı Halid Bey ve 57'nci Tümenin Komutanı Albay Mehmet Şefik Bey ve Kurmay Başkanı Binbaşı İzzet Bey'dir. Kolordu kuruluşunda iki tümen haricinde Süvari Alayı, Obüs Alayı, İstihkâm Taburu, Nakliye Taburu, İzmir Mevki-i Müstahkem Muhabere Bölüğü, Telgraf Bölüğü, Keşif Tayyare Bölüğü, Hizmet Kıtası ve Sanayi Takımları vardır.⁶¹²

⁶⁰⁶ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.282.

⁶⁰⁷ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.282.

⁶⁰⁸ MSB Arşiv Müdürlüğü'nün "M.Salahattin Adil" konulu safahat belgesi; Gnkur. Başkanlığının "Mektup" konulu biyografi mektubu; **Türk İstiklal Harbi'ne Katılan ...**, s.130-131.

⁶⁰⁹ **Türk Harp Tarihi Derslerinde Adı Geçen Komutanlar**, s.370.

⁶¹⁰ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.283.

⁶¹¹ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.283.

⁶¹² ATASE, İSH, 2/120/120-1. Selahattin Adil iki defa 17'nci Kolordu Komutanı olarak atanmıştır. Belgenin tarihi olmadığından ve savaşlar nedeniyle atananların sürekli değişmesi nedeniyle belgenin Selahattin Adil'in 17'nci Kolordu Komutanlığı görevinin ilk dönemine mi yoksa ikinci dönemine mi ait olduğu anlaşılamamaktadır.

Selahattin Adil'nin 17'nci Kolordu Komutanı olarak bulunduğu dönem süresince İzmir'de içte ya da dışta herhangi bir olay meydana gelmemiş, halk kendi günlük işlerine, ordu da eğitim faaliyetlerine devam etmiştir.⁶¹³

2.17. Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanlığı

Selahattin Adil, 21 Kasım [8 Ekim⁶¹⁴ (Kasım)⁶¹⁵ (17 Kasım)⁶¹⁶] 1917 tarihinde Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanlığına atanmıştır. Müstahkem mevkiinde daha önceki duruma göre esas itibariyle önemli bir değişiklik olmamıştır. Düşman boğazı uzaktan torpidolarıyla gözetlemekle, yeni bir saldırı izlenimi bulunmamaktadır.⁶¹⁷

Selahattin ve Siret Adil çiftinin Behice Suha ismini koydukları küçük kızları olmuştur.⁶¹⁸

Çanakkale'de Çimenlik tabyası ile karargâhın bulunduğu bina arasına bir değirmen yapılmış, ancak uzun bir süre kullanılamamıştır. Eski Müstahkem Mevki Komutanı Cevat Çobanlı Paşa âdi bir su ısıtma kazanından başka sağlam bir tarafı kalmamış olan bu küçük değirmenden faydalanma ihtiyacı olabileceğini düşünerek onarılmasını istemiştir. Kasabadan Boğos Ağa isimli bir şahıs incelemeyi müteakip değirmenin 15-20 günlük bir onarımdan sonra çalışmaya hazır olduğunu söyleyince herkes çok şaşırmıştır. Bakım sonucunda değirmen çalışmış, ancak buğdayı öğütecek taş, unu eleyecek elek ve diğer bazı malzemeler bulunmadığından öğütme sağlanamamıştır. İyice eskiyen ancak yenisi Türkiye'den temin edilemeyen elek için gerekli ipek kumaşların Almanya'dan satın alınması kararlaştırılmış, konu ile ilgili Müstahkem Mevki Emir Subayı Fuat Reşat Bey görevlendirilmiştir.⁶¹⁹

Sahil topçuluğundaki gelişmeleri yerinde görmek amacıyla Selahattin Adil iki ay süreli Flander⁶²⁰ cephesine görevlendirilmiştir. Rahatsızlıklarından dolayı tedaviye ihtiyacı olan eşi

⁶¹³ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.285.

⁶¹⁴ **Türk İstiklal Harbi'ne Katılan ...**, s.130-131.

⁶¹⁵ MSB Arşiv Müdürlüğü'nün "M.Salahattin Adil" konulu safahat belgesi; Gnkur. Başkanlığının "Mektup" konulu biyografi mektubu.

⁶¹⁶ **Türk Harp Tarihi Derslerinde Adı Geçen Komutanlar**, s.370.

⁶¹⁷ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.285.

⁶¹⁸ Behice Suha'nın doğum tarihi 1330 olarak gösterilmesine rağmen (M.S.B. Emekli, Öksüz ve Dullar Ş. Askerlik Şubesi Tahkikat Dosyası içerisindeki İstanbul Nüfus Müdürlüğünden alınan 3 Nisan 1961 tarihli Nüfus Kayıt Örneği), Selahattin Adil ve eşi Berlin gezisinde iken Behice Suha dokuz aylık olduğundan (Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.296) 1329 olması gerektiği değerlendirilmektedir.

⁶¹⁹ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.295-296.

⁶²⁰ Flander: Belçika'nın batısında [Kuzey Denizi](#) kıyısında eski [Flandra Kontluğu](#) ve etrafındaki topraklardan oluşan tarihi bölgedir. Günümüzde [Belçika](#)'nın batısında [Batu Flandre](#) ve [Doğu Flandre](#) Eyaletleri, [Hollanda](#)'nın [Zelanda](#) Eyaleti'nin güney kesimi ile [Fransa](#)'nın [Nord](#) ve [Pas-de-Calais](#) departmanlarını içine alan Felemenkçe konuşulan bölgedir.

Birinci Dünya Savaşı'nda Almanya, Schlieffen Planı'na göre, Fransa'yı hemen ezip seferberliğini tamamlama çabası içinde bulunan Rusya'ya daha sonra dönmek istediğinden, Fransa'ya saldırıda en kolay yol olan [Flander Düzükleri](#)'nden ordusunu geçirmek istemiş ve bunun için Belçika'ya "Zararsız Geçiş Hakkı" için başvurmuştur. Tarafsız bir ülke olan Belçika, İngiltere'ye danıştıktan sonra Almanya'nın önerisini reddedince, Almanya 4 Ağustos 1914 tarihinde Belçika'ya saldırmış ve İngiltere de Almanya'ya savaş açmıştır. Oral Sander, **Siyasi Tarih (1918-1945)**, İmge Yay., 6. Basım, Ankara, Haziran 1998, s.316. Flander Düzükleri Almanların stratejisi için çok önemli bir bölgedir. Birinci Dünya Savaşı boyunca şiddetli savaflara sahne olmuştur.

Siret Hanım ve eşinin dayısı Müstahkem Mevki Emir Subayı Fuat Reşat Bey’le birlikte Selahattin Adil, Ağustos 1918’de Almanya’ya hareket etmiştir. Siret Hanım’ı ve Fuat Reşat Bey’i Almanya’nın Wiesbaden⁶²¹ bölgesinde bıraktıktan sonra Selahattin Adil, 12 Ağustos 1918’de Brugge’e⁶²² ulaşmıştır. 27 Ağustos 1918 sabahı bir vapur ile Flanderberg’e giderek cepheyi incelemeye başlamıştır.⁶²³

Selahattin Adil bu incelemeler esnasında, yeni teknolojik gelişmeler doğrultusunda cepheye yerleştirilen toplarla savunmanın ulaştığı son hali memleket ile kıyaslayarak üzüldüğünü ifade etmiştir. 11 Eylül 1918 günü sabah treni ile Wiesbaden’den gidip eşini ve dayısını almış, hep birlikte birkaç gün kalmak ve müstahkem mevzi levazımı için ısmarlanan değirmen ipek eleklerini satın almak üzere Berlin’e geçmişlerdir.⁶²⁴

Selahattin Adil, 18 sene sonra, 8 Temmuz 1933 tarihinde, Millî Savunma Bakanlığı teftiş komisyonunda bu konu hakkında kendisine yöneltilen soruları cevapladığını belirtmiştir.⁶²⁵

Değirmen gideri parası detaylı olarak araştırılmış, sonuçta konu hakkında 8 Eylül 1936 tarihinde Maliye Bakanlığı’ndan:

“Bahrisefit müstahkem kasasından aldığı 500 L.nın tahsili talebiyle General Selahaddin Adil aleyhine İstanbul Birinci Asliye Hukuk Mahkemesi’nde müruru zaman katedilmiş ve davanın esbabı subutiyesinin temini zımında yapılan araştırmalar sonunda, mumaileyh Selahaddin Adil’in Müstahkem Mevki’nin değirmenine ait malzemenin satın alınması zımında aldığı bu parayı, Berlin Mübayaa Komisyonu muhasebecisi Hüsnü’ye verdiği ve bu babda Hüsnü’nün imzasını havi bir senet olduğu, paranın Selahaddin Adil tarafından alındığına dair başkaca bir senet veya vesika olmadığı anlaşılmıştır.

Açılmış olan davanın hazine lehine intacı, paranın Selahaddin Adil tarafından alındığının isbatına mütevakıftır.

Elde mümaileyhin borcunu ispata yarayacak vesika mevcut olmadıktan başka, Berlin Mübayaa Komisyonu muhasebecisi Hüsnü tarafından verilen senet, paranın Selahaddin Adil tarafından değil, muhasebeci Hüsnü tarafından alındığını açıkça göstermektedir.

Bu itibarla açılmış olan davanın General Selahaddin aleyhine değil, muhasebeci Hüsnü aleyhine ikame edilmiş olması lazımdı. Bu sebeple davanın takibile borçtan teberrî etmiş olan Selahaddin aleyhine hüküm ihtisaline imkân görülememektedir.

Arzedilen sebeplerden dolayı takibinde menfaat mutasavver olmayan bu davanın muhasebeyi umumiye kanununun 137 nci maddesi mucibinde terkini, kaydı için ihzar edilip

⁶²¹ Wiesbaden, [Almanya](#)’nın [Hessen](#) eyâletinin başkentidir.

⁶²² Brugge; Hollanda sınırı ile İper Nehri arasındaki sahil bölgesinin savunması ile görevli deniz kolordu karargâhının konuş yeridir.

⁶²³ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.285-286.

⁶²⁴ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.286.

⁶²⁵ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.296.

ilişik olarak sunulan kararnamenin tekemmül ettirilmesine yüksek müsaadelerini rica ederim.”⁶²⁶ yazılan yazı üzerine 30 Eylül 1936 tarihli:

“Madde 1. General Selahaddin aleyhine Bahrisefit Müstahkem Mevki Kumandanlığı kasasından aldığı 500 liranın tahsili talebiyle İstanbul Asliye 5 inci Hukuk Mahkemesi’nde açılan eski 1652/928 ve yeni 2534/934 numaralı davanın Muhasebei Umumiye Kanunu’nun 137 inci maddesine tevkifan terkini kaydı tensip edilmiştir.

Madde 2. Bu kararnamenin icrasına Maliye Vekili memurdur.”⁶²⁷ Kararnamesiyle Selahattin Adil ile ilgili açılan dava düşürülmüştür.

Bir hafta Berlin’de kalmışlar, bu sırada İstanbul’dan gelen telgrafta Selahattin Adil’in küçük kızı Behice Suha’nın rahatsızlandığının ve durumunun ciddi olduğunun bildirilmesi üzerine telaşlanarak İstanbul’a dönmüşlerdir. O esnada dokuz aylık olan Behice Suha’dan doktorların ümidi kestiğini, bebeklerinin ölümle pençeleşmekte olduğunu görüp çok üzölmüşlerdir. Ancak Behice Suha yavaş yavaş iyileşerek tehlikeyi atlattır.⁶²⁸

1918 yılının ortalarında devlet yönetimi İttihat ve Terakki Partisi’nin elindedir. Tahtta V. Mehmet Reşat’ın ölümü sonrasında 4 Temmuz 1918’de padişah olan Vahidettin (VI. Mehmet) bulunmaktadır.⁶²⁹

Amerikalıların savaşa katılması⁶³⁰ ve çeşitli cephelerde müttefiklerin savaş güçlerinin yıpranmış olması durumun kötüye gideceğinin habercisi olmuştur. Fransa, Makedonya, Filistin cepheleri tutulamayacak hale gelmiştir. Doğu cephesindeki baskı Rusya’daki ihtilâl ve Brestlitovsk Antlaşması⁶³¹ ile ortadan kalkmıştır.⁶³²

⁶²⁶ BCA, 030-11-1-00-107-35-8-5.

⁶²⁷ BCA, 030-11-1-00-107-35-8-3.

⁶²⁸ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.296.

⁶²⁹ Kurtcephe - Beden, **a.g.e.**, s.115.

⁶³⁰ Almanya’nın denizaltı savaşına yönelmesi, ABD’nin dış ticaretine çok olumsuz etki yapmıştır. ABD savaşın başında tarafsızlığını ilan etmiş olmasına rağmen İtilaf Devletleri’ne silah satmaktadır. Almanya bu duruma tepki göstermiş ve Alman denizaltıları Avrupa’ya silah taşıyan gemileri batırmaya başlamıştır. Son olarak iki ABD yolcu gemisini batırınca ilişkiler bozulmuştur. Almanya’nın kurmaya çalıştığı Alman-Meksika İttifakı’da ABD’de büyük bir tepkiye yol açmıştır. Almanya ABD’nin savaşa girmesi durumunda Meksika’nın ABD’ye saldırmasını istemektedir. İtalyan ve Sırlar bekleneni verememiş, İtilaf Devletleri Rusya ve Romanya’nın çekilmesiyle zorlanmıştır. ABD’nin savaşa girmesi şarttır. İtilaf devletleri ABD Başkanı Wilson’un şartlarını kabul etmiştir. Almanya ABD’ye karşı Meksika’yı savaştırmaya ikna etmeye çalışınca, ABD Nisan 1917’de Almanya’ya savaş açmıştır. ABD’nin savaşa girmesi, aynı zamanda dönemin en büyük ekonomik imkânlarına sahip olan bir devletin savaşa girmesi demektir. Bu da savaşın kaderine çok önemli etkilerde bulunmuştur. Sander, **a.g.e.**, s.318-322; Detaylı bilgi için bkz. Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi** (Cilt 1-2: 1914-1995), Alkım Yay., 15. Baskı, İstanbul, 2005.

⁶³¹ 1917 Bolşevik İhtilâli, I. Dünya Savaşı’nın gidişatını etkilemiş, Türkiye’nin Doğu Cephesi’ndeki kötü durumuna son vermiştir. Almanya, Rusya, Avusturya-Macaristan ve Osmanlı Devleti arasında yapılan Brest-Litovsk Antlaşması ile I. Dünya Savaşı’nın ilk barışı Ayastefanos Antlaşması’ndan kırk yıl sonra 3 Mart 1918’de imzalanmıştır. Bu antlaşmayla 1699 Karlofça Antlaşması ile başlamış olan geri çekilme süreci sona ermiş, Osmanlı Devleti o günden sonra ilk defa kaybettiği toprakları geri alabilmiş, Elviye-i Selâse (Kars, Ardahan ve Batum) yeniden ana yurda bırakılmıştır. Nurcan Yavuz, “Doğu Anadolu’daki Ermeni Mezaliminin Brest-Litovsk Barış Görüşmelerinde Protestosu”, A.Ü. TİTE **Atatürk Yolu Dergisi**, C.IV, S.15, 1995, s.381-406; Kurtcephe - Beden, **a.g.e.**, s.109-110; Detaylı bilgi için bkz. Selma Yel, “Brest-Litovsk Barış Konferansında Sovyet Rusya’nın Ermeni Politikası”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, S.54, C. XVIII, Kasım 2002.

⁶³² Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.296.

Savaşın kaybedildiği artık kesinleşmiş, İttihat ve Terakki Partisi izlediği yanlış politika sonucu iktidarda kalamayacağını anlamış, hükümet el değiştirmiştir.⁶³³

Mustafa Kemal (Atatürk) Paşa Harbiye Nazırlığının kendisine verilmesi konusunda Padişah Vahidettin ve Ahmet İzzet Paşa'ya teklifte bulunmasına rağmen kabineye girememiş ve Liman Von Sanders'in yerine Adana'daki Yıldırım Orduları Komutanlığına tayin olmuştur.⁶³⁴

29 Eylül 1918'de Bulgaristan'ın ateşkes ilan etmesi, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun parçalanmaya başlaması ile savaşa devam etmeye imkân göremeyen yeni hükümet barış istemek zorunda kalmıştır. Müttefik Devletlerin Akdeniz'deki İngiliz Filosu Komutanı Amiral Sir Somerset Arthur Gaugh Calthorpe ile Deniz Kuvvetleri Bakanı Deniz Albay Rauf (Orbay) başkanlığında, Hariciye Müsteşarı Reşat Hikmet, Kurmay Yarbay Sadullah ve Kâtip Ali (Türkgeldi)'den oluşan heyet arasında Limni Adası'ndaki Mondros Limanı'nda Agamemnon İngiliz zırhlısında yapılan görüşmeler sonucunda ağır hükümler taşıyan Mondros Mütarekesi 30 Ekim 1918 Çarşamba günü saat 20.00'da kabul edilmiştir.⁶³⁵

Mondros Ateşkesi ile kara kuvvetleri asgari düzeye indirilirken, donanma tümüyle teslim ediliyor, karasuları, limanlar, ulaşım ve bütün stratejik noktalar galip devletlerin kontrolüne geçiyordu.⁶³⁶

Mondros Mütarekesi'nin özel maddesi uyarınca; topçu bataryalarının boşaltılarak birliklerin Çanakkale kuzeyine çekilmesi, boğazdaki torpillerin derhal kaldırılması, İtilaf Devletleri donanmasının boğazdan geçerek İstanbul'a girmesi ve Müstahkem Mevkinin silah ve cephanesinin görevlendirilecek bir personele devir teslimi gerekmektedir. Çok fazla şehit

---

⁶³³ 8 Ekim 1918'de Talat Paşa çekilmiş, yeni hükümeti kurma görevi Tevfik Paşa'ya verilmesine rağmen başarılı olamayınca 14 Ekim 1918'de Hürriyet ve İtilaf Partisi iktidar olmuş, Harbiye (Savunma) Bakanlığını da ikiz görevli olarak üstlenen Müşir (Mareşal) Ahmet İzzet Paşa sadrazam olmuştur. **TSKT. III'üncü Cilt 6'ncı Kısım (1908-1920)**, s.53; Kurtcephe - Beden, **a.g.e.**, s.116.

⁶³⁴ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.297.

⁶³⁵ **Tarihte Türk-Bulgar İlişkileri**, s.79; Toplam 25 maddeden oluşan Mondros Mütarekesi'nin en önemli maddeleri şunlardır;

1. Çanakkale ve İstanbul Boğazlarının açılması, Karadeniz'e serbestçe geçişin temini ve Çanakkale ve Karadeniz istihkâmlarının İtilaf Devletleri tarafından işgali sağlanacak,
5. Hudutların korunması ve iç asayişin temini dışında, Osmanlı ordusu derhal terhis edilecek,
6. Osmanlı harp gemileri teslim olup, gösterilecek Osmanlı limanlarında gözetiminde bulundurulacak,
7. İtilaf Devletleri, güvenliklerini tehdit edecek bir durumun ortaya çıkması halinde herhangi bir stratejik yeri işgal etme hakkına sahip olacak,
8. Osmanlı demiryollarından İtilaf Devletleri istifade edecekler ve Osmanlı ticaret gemileri onların hizmetinde bulundurulacak,
10. Toros Tünelleri, İtilaf Devletleri tarafından işgal olunacak,
12. Hükümet haberleşmesi dışında, telsiz, telgraf ve kabloların denetimi, İtilaf Devletlerine geçecek,
15. Bütün demiryolları, İtilaf Devletlerin zabıtası tarafından kontrol altına alınacak,
21. İtilaf Devletleri adına bir üye, İlaş Nezarati'nde çalışacak bu devletlerin ihtiyaçlarını temin edecek ve isteyeceği her bilgi kendisine verilecek,
24. Vilayet-i Sitte'de (Altı vilayet: Erzurum, Bitlis, Elazığ, Sivas, Van, Diyarbakır) bir karışıklık çıkarsa İtilaf Devletleri bu yerleri işgal edebilecektir. Kâzım Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, Türkiye Yay., İstanbul, 1969, s.4-5; Kurtcephe - Beden, **a.g.e.**, s.117-118.

⁶³⁶ Tongul, **a.g.m.**, s.161.

verilen, deniz ve kara savaşlarında şanlı zaferler yaşanan emir komutası altındaki Müstahkem Mevkii bölgesinin teslimi gibi ağır bir görevin yerine getirilmesi Selahattin Adil'in yüreğini sızlattır. Bir gün sonra bir torpido ile gelen General, kendini Müstahkem Mevki Komutanı olarak tanıtmıştır.⁶³⁷

Selahattin Adil gelişmelerden üst makamları vakit kaybetmeksizin bilgilendirmiştir. İngiliz heyetinin Çanakkale'ye gelişi Selahattin Adil tarafından 6 Kasım 1918 tarihli 'Osmanlı Ordu-yu Hümayunu Başkumandanlığı Vekaleti'ne "... 3. Saat 11.45 evvelde bera-yı müzakere bir İngiliz Generali ve maiyetinde bir motor ganbotla Çanakkale'ye geldiler. Mukarrerat ayrıca arz edilecektir. Ganbottan çıkan bir hey'et Dersaadet'ten gönderilecek olan torpidoyu intizaren bu geceyi kal'ada geçirecektir."⁶³⁸ yazısıyla bildirmiştir.

Selahattin Adil İngiliz General'e⁶³⁹ mütareke sonucu olarak tabyaların boşaltıldığını, erlerin çoğunluğunun terhis edildiğini, terhis edilmeyenlerin ise şehrin kuzeyindeki bir köye gönderildiğini, yapılması gereken diğer işler konusunda Müstahkem Mevki İstihkâm Subayı Albay Şükrü Bey'in görevlendirildiğini söylemiştir. Selahattin Adil ve Kurmay Başkanı Osman Zati Bey,⁶⁴⁰ Çanakkale'den içi sızlayarak ayrılmıştır.⁶⁴¹

Selahattin Adil, raporunda müstahkem mevkide her şeyin mütareke şartları içinde yapıldığını, bir İngiliz komutan emrinde çalışmayı millî ve şahsî onura uygun bulmadığını ve yerine bıraktığı İstihkâm Subayı Albay Şükrü Bey'in geride kalan işleri yapmaya yeterli olduğunu bildirmiştir.⁶⁴² Konu ile ilgili Selahattin Adil tarafından 10 Kasım 1918 tarihinde "Osmanlı Ordu-yu Hümayunu Başkumandanlığı Vekaleti"ne yazılan yazı şöyledir:

"Osmanlı Ordu-yu Hümayunu

Başkumandanlığı Vekaleti

Şube

Numro

Kala'dan Karargah-ı Umumi Erkanı Harbiyesi'ne mevrud 148 numaralı şifredir

Şifre ----10/11/34

Bugün bil-umum tabyalar ve mebani-i askeriye İngiliz

kıtaatı tarafından işgal edilmektedir. Boğaz Kumandanlığı'na tayin olunan Ferik General

⁶³⁷ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.299.

⁶³⁸ ATASE, İSH, 468/66/66-1.

⁶³⁹ İngiliz General'in adı kaynaklarda Kroker (Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.299), Frerker (ATASE, İSH, 3/44/44-1) veya Fuller (Özakman, **Diriliş**, s.554) olarak değişik geçmektedir.

⁶⁴⁰ Osman Zati Koral (1320-Ağ.Top.1) (İzmir 1880 - 1946); 1'inci Süvari Tümen Komutanı. 1921'de Yarbaylığa, 31 Ağustos 1922'de Albaylığa yükseltilmiş, 1927'de General olmuş, 1938'de emekliye ayrılmış, 1946'da ölmüştür. Nusret Baycan, "İstiklal Harbinde Terfi Veya Takdirname İle Taltif Edilen Subaylar", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, S.25, C.IX, Ankara, Kasım 1992, s.11.

⁶⁴¹ Selahattin Adil'in Çanakkale'den ayrılışı Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.299'de 11 Kasım 1918 iken ATASE, İSH, 3/44/44-1'de 10 Kasım 1918 saat: 21.00'dür.

⁶⁴² Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.297-299.

Frerker erkan-ı harbiyesiyle kal'aya düşmüş, kendisine lazım gelen ma'lumat i'ta olunmuştur. Kıtaatımızın sevk ve nakli için Miralay Şükrü Bey'e burada kalacak kıtaatımızın tedvir-i umuru (işleyişi) hakkında Komisyon Reisi Kaimakam Kemal Bey'e lazımgelen ta'limat verilmiştir. Karargâhla ba'de-z-zeval saat dokuzda (21.00'da) hareket eylediğim maruzdur.

10/11/34

Müstahkem Mevki

Kumandanı

*Selahaddin Adil*⁶⁴³

Yunan Averof zırhlısının da dâhil olduğu İtilaf Devletleri donanması, 13 Kasım'da İstanbul'a demirlemiştir. Mütareke hükümleri Osmanlı İmparatorluğu'nu büsbütün parçalamak amacı gütmektedir. Hükümlerin uygulanmaya başlanmasıyla İstanbul'da huzursuzluk baş göstermiştir.⁶⁴⁴

2.18. İkinci Defa 17'nci Kolordu Komutanlığı ve İzmir'in İşgali

Selahattin Adil, 30 Aralık 1918'de tekrar 17'nci Kolordu Komutanlığına atanmıştır.

Atama konusundaki Padişah İradesi şöyledir:

“Harbiye Nezareti (MSB)

Muamelatı Zatiye Müdüriyeti

899

(Mehmet Vahidettin)

İradei Seniyye

(Padişah İradesi)

Onyedinci Kolordu Kumandanı Mirliva (Tuğgeneral) Nurettin Paşa 25'inci ve Bahri Sefit boğazı (Akdeniz boğazı) Mevki Müstahkem Kumandanı Miralay (Albay) Selahaddin Adil Bey'in Mezkur Onyedinci Kolordu Humayunlarımız Kumandanlıklarına tayin edilmişlerdir. Bu iradei seniyyenin (Padişah iradesinin) icrasına Harbiye Nazırı (Milli Savunma Bakanı) memurdur.

25 Rabi-ülevvel 1337

30 Kanunevvel 1334

30 Aralık 1918

⁶⁴³ ATASE, İSH, 3/44/44-1.

⁶⁴⁴ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.299-300.

Harbiye Nazırı

Sadrazam

(Milli Savunma Bakanı)

(Başbakan)⁶⁴⁵

Harbiye Nezaretinden 1 Ocak 1919'da 17'nci Kolorduya yazılan tebliğ emri ise şöyledir:

“Harbiye Nezareti

Muamelat-ı Zatiye Müdüriyeti

Şifre

Onyedinci Kolordu Kumandanlığına

Müsta'cel (Acele) Zata Mahsustur:

Zat-ı alilerinin Yirmibeşinci Kolordu Kumandanlığına ve Miralay Selahaddin Adil Bey'in Onyedinci Kolordu Kumandanlığına tayini arz-ı atabe-i ulya (Padişahlık yüce katına arz) kılınmıştır. Selahaddin Bey'in duhulünde vaziyetin kendisine tebliğiyle ilk vasıta ile Dersaadet'e avdetleri mütemnandır.

1 Kanun-ı sani 335

Harbiye Nazırı

Cevad

1 Kanun-ı sani 335⁶⁴⁶

Selahattin Adil ailesini de İzmir'e götürmüş, mütareke hükümlerinin uygulanmasını takip etmek üzere İzmir'e atanmış olan bir İngiliz kontrol subayı ile görüşmeye başlamıştır. Bir gün İngiliz kontrol subayı Kolorduya emrindeki Takor isimli İngiliz teğmeni göndermiş, Teğmen Takor'la Selahattin Adil konuşurken süt kardeşi oldukları ortaya çıkmıştır. Teğmen Takor'un babası Deniz Kuvvetlerinin satın alma işleriyle uğraşan bir tüccar ve komisyoncudur. Selahattin Adil'in Amiral olan babası ile Teğmen Takor'un babası zamanla dost olmuş, bir mecburiyet karşısında Teğmen Takor'un annesi Selahattin Adil'e süt vermiştir. Bu tesadüf, kontrol subayı ile daha kolay anlaşmalarına neden olmuştur. Selahattin Adil'in İzmir'e tayininden kısa bir süre sonra 1919 yılının Ocak ayında Mehmet Nurettin (Sakallı)⁶⁴⁷ Paşa da

⁶⁴⁵ BOA, İDUİT, 158/10.

⁶⁴⁶ ATASE, İSH, 182/46/46-1.

⁶⁴⁷ Mehmet Nurettin (Sakallı) (1309-P.31) (1873 Bursa – 18 Şubat 1932 İstanbul); İbrahim Paşa'nın oğludur. 23 Mart 1893'te 5'inci Ordu emrine, 16 Nisan 1893'te 40'ıncı Nizamiye Alayı 3'üncü Tabur 3'üncü Bölüğe, 16 Temmuz 1893'te 1'inci Ordu Karargâhına, 1897 Osmanlı - Yunan Savaşı'nda Enver Paşa'nın Yaverliğine, 26 Ekim 1898'de Padişah Yaverliğine, 1901'de Bulgaristan Hududu Komutanlığı Kurmay Heyetine, Aralık 1907'de 3'üncü Ordu Karargâhına, 20 Aralık 1908'de 1'inci Ordu açığına, 14 Eylül 1909'da Küçükçekmece Kaymakamlığına atanmış, 2 Nisan 1910'da 2'nci Ordu 77'nci Nizamiye Alayı Komutanı, 1 Ocak 1911'de 2'nci Ordu 83'üncü Alay 1'inci Tabur Komutanı, 28 Ocak 1911'de 3'üncü Kolordu 19'uncu Nizamiye Alayı Komutanı, 27 Kasım 1911'de 14'üncü Kolordu açığına, 12 Ocak 1914'te 1'inci Kolordu 9'uncu Alay Komutanı, 29 Nisan 1914'te 2'nci Kolordu 4'üncü Tümen Komutanı, 20 Nisan 1915'te Irak ve Havalisi Komutanı, 29 Haziran 1915'te Basra ve Bağdat Valisi, 3 Ocak 1916'da 9'uncu Kolordu Komutanı, 3'üncü Ordu Komutan Vekili, 5 Temmuz 1916'da Kolordu Komutanlığı yetkisiyle Muğla ve Antalya Havalisi Komutanı, 28 Ocak 1917'de 21'inci Kolordu Komutanı, 14 Kasım 1918'de 11'inci Kolordu Komutanı, 30 Aralık 1918'de 25'inci Kolordu Komutanı, 20 Ocak 1919'da Aydın Valisi, 29 Ocak 1919'da İzmir Valisi ve Bölge Komutanı olarak atanmış, İzmir'in 15 Mayıs 1919'da Yunanlar tarafından işgalinden bir buçuk ay önce bu görevinden alınmış, Temmuz 1920'de Anadolu'ya geçerek İstiklal Savaşı'na katılmış, 9 Aralık 1920'de Merkez Ordusu Komutanı,

Vali ve Bölge Komutanı olarak İzmir'e tayin olmuştur. Daha önce Irak Kut'ül Ammare'de İngiliz Tümgeneral [Charles Vere Ferrers](#) Townshend ve birliği 6'ncı Poona Hint Tümeninin esir alınmasının da etkisiyle⁶⁴⁸ çok mağrur olan Nurettin Paşa,⁶⁴⁹ Selahattin Adil'in emir komuta ettiği kolordunun işlerine de karışmaya başlamıştır. Selahattin Adil 22 Şubat 1919 tarihli yazı ile kendisine gerekli cevabın verildiğini ve durumu İstanbul'da Savunma Bakanlığına (Harbiye Nezaretine) bildirdiğini ifade etmiştir. Bu durum üzerine Askerlik Şubesi Reisi Albay Süleyman Fethi⁶⁵⁰ Selahattin Adil'in yerine 17'nci Kolordu Komutanlığına vekil olarak tayin edilmiştir.⁶⁵¹

---

30 Haziran 1922'de 1'inci Ordu Komutanı, 1 Mart 1924'te Yüksek Askerî Şura Üyesi olarak tayin edilmiştir. 29 Ocak 1925'te emekli olmuştur. **Birinci Dünya Savaşı'na Katılan ...**, C.1, s.289-291.

⁶⁴⁸ Kut'ül Ammare Kuşatması (7 Aralık 1915 - 29 Nisan 1916); İngiliz kuvvetleri ve müttefikleri ile Osmanlı kuvvetleri arasında geçen [I. Dünya Savaşı](#)'nın temel muharebelerindendir. [Dicle](#) Nehri kıyısında [Kut'ül Ammare](#) şehri yakınlarında konuşlanmış İngiliz ve müttefiklerinin kuşatılmasıyla başlayan muharebe, kasabanın Osmanlı Ordusu tarafından ele geçirilmesi ve İngiliz birliklerinin tamamının esir alınmasıyla bitmiştir.

1914 sonlarında Irak'a asker çıkaran İngiliz ve Hint askerleri, General John Nixon ve General Charles Townshend komutasında 1915 sonbaharında Bağdat'a doğru yürüyüşe geçmiş, Albay Nurettin (Paşa) 27 Eylül 1915'te İngilizleri Kut önünde karşılamıştır. İlk önce Bağdat'ın 30 km. güneyine kadar çekilen Türk ordusu, daha sonra İngilizleri püskürtmüş ve General Townshend etrafı Dicle nehri ile çevrili Kut yarımadasında [27 Aralık](#)'ta kuşatılmıştır. Nurettin (Paşa) (Sakallı)'nın yerine Irak Komutanlığına getirilen 52'nci Tümen Komutanı Halil Paşa kumandasındaki kuşatmayı yarmak için Basra'daki İngiliz genel karargâhının yaptığı üç taarruz da büyük kayıplar ve fiyaskoyla sonuçlanmıştır.

Kut'ül Amare'de birliği ile beraber İngiliz birliklerinin komutanı General Townshend de esir alınmıştır. Kut'ül Ammare, Dicle Nehri kıyısında [Sattularap](#) kanalı ile birleşen [Basra Körfezi](#)'nin 350 km. kuzeyinde, [Bağdat](#)'ın 170 km. güneyinde bulunan bir kasabadır. İsmet Üzen, "Türklerin Kut'ül-Amare Kuşatması Sırasında İngiliz Ordusunda Bulunan Hintli Askerlerin Tutumu (Aralık 1915 - Nisan 1916)", G.Ü. **Akademik Bakış Dergisi**, C.2, S.3, Ankara, Kış 2008, s.81-102; Detaylı bilgi için bkz. **BDHTH. Irak-İran Cephesi 1914-1918**, C.1, Gnkur. Bsm., Ankara, 1979.

⁶⁴⁹ Nurettin (Sakallı) Paşa, İstiklâl Savaşı'nda 1'inci Ordu Komutanlığı yapmış, İzmir'e ilk giren Ordu Komutanı olarak şöhret yapmıştır. Kendisine "İzmir Fâtihi" lakabını takmıştır. Nurettin Paşa, yeni seçim yılı olan 1923'te bir hal tercümesi yayınlatmış, bu broşürün kapağına şunlar yazdırılmıştır: "İzmir Fâtihi, Afyonkarahisar ve Dumlupınar Savaşlarının galibi Gazi Nurettin Paşa Hazretleri'nin hal tercümesi." Kapaktan sonra metin başlığında ise "Kütülamare'nin kuşatıcısı, Bağdat'ın savunucusu, Yemen, Selmanpâk, Batı Anadolu, Afyonkarahisar, Dumlupınar, İzmir Savaşları galibi ve İzmir Fâtihi" yazılıdır. Kemal Atatürk, **Nutuk 1919-1927**, Yay. Hzl. Zeynep Korkmaz, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2006, s.492-493.

⁶⁵⁰ Süleyman Fethi (1312 - P.10) (1879 İstanbul – 23 Mayıs 1919); Mehmet Azmi Bey'in oğludur. 17 Ocak 1900'de Gnkur. 3'üncü Şubesine, 18 Mart 1900'de 5'inci Ordu emrine, 24 Nisan 1900'de 33'üncü Nizamiye Alayı 2'nci Tabur 3'üncü Bölüğüne, 26 Temmuz 1900'de 39'uncu Nizamiye Alayı 3'üncü Tabur 2'nci Bölüğüne, 19 Ağustos 1901'de Gnkur. Dairesi 3'üncü Şubeye, 3 Haziran 1908'de Rusya hududuna gönderilen komisyona, 13 Ocak 1909'da 3'üncü Ordu 17'nci Nizamiye Tümeni Kurmaylığına, 21 Mart 1909'da Gnkur. Dairesi Merkez Şubeye, 25 Ağustos 1909'da Jandarma 1'inci Şube Müdür Muavini, 11 Nisan 1911'de Hicaz Tümeni Kurmaylığına, 12 Haziran 1911'de Hicaz Tümeni Komutanı, 14 Haziran 1913'te Harbiye Nezareti Müsteşar Muavini, 23 Eylül 1915'te 48'inci Tümen Komutanı, 25 Şubat 1917'de 2'nci Ordu Komutanı, 23 Nisan 1917'de Umur-u Muhakim Müdürü, 3 Mayıs 1917'de ek görev olarak Askerî Teşrifat görevine, 12 Nisan 1918'de 4'üncü Kolordu Askerlik Dairesi Başkanı olarak atanmış, 15 Mayıs 1919'da Yunanların İzmir'i işgali sırasında karşı koyduğu Yunanlar tarafından süngülenerek ağır yaralanmış ve şehit olmuştur. Balkan Savaşı, Birinci Dünya Savaşı, İstiklal Savaşı'na katılmıştır. **Birinci Dünya Savaşı'na Katılan ...**, C.2, s.273-274.

⁶⁵¹ Selahattin Adil haturatında Fethi Bey'in 15 Mayıs 1919'da İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali sırasında uğradığı hakaretlere dayanamayarak Yunanlılara silahla karşılık verdiğini, Yunan askerleri tarafından süngülenerek şehit edildiğini belirtmiş olmasına rağmen (Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.300-301), silah kullanmadığı, 15 Mayıs 1919'da Yunan kuvvetleri İzmir'i işgal edince Albay Fethi Bey'in "Yaşasın Venizelos!" diye bağırmasına zorlandığı, bunu reddedince süngülediği belirtilmektedir. [Oğuz Kalelioğlu](#), **1918-1930 Türk-Yunan İlişkileri**, [A.Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü D.T.](#), Ankara, 2007, s.45.

İzmir'e ailesini ve mevcut bazı eşyalarını getiren Selahattin Adil'in İstanbul'a dönecek parası kalmamış, zorunlu olarak İzmir'de kalmaya devam etmiştir.⁶⁵²

4 Mart 1919'da hükümet istifa etmiş ve Damat Ferit Paşa yeni hükümeti kurmuştur. Nurettin Paşa Damat Ferit hükümeti tarafından görevden alınmış, İzmir Valiliğine (Kambur) (Ahmet) İzzet Bey,⁶⁵³ komutanlığına Ali Nadir Paşa⁶⁵⁴ atanmıştır.⁶⁵⁵

12 Nisan 1919'da Savunma Bakanı (Harbiye Nazırı) Şakir imzası ile gönderilen bir yazıda, 17 Nisan 1919 Çarşamba günü, "Çanakkale savaşları hakkında görüşmede bulunmak üzere bir İngiliz heyetinin hareket edeceği, Selahattin Adil ile Binbaşı Osman Zati Bey'in heyete refakat için görevlendirildikleri ve bir İngiliz deniz aracının kendilerini Çanakkale'ye götürmek üzere İzmir'e geleceği" bildirilmiştir. Birkaç gün sonra bir İngiliz torpidosu ile Çanakkale'ye hareket ederek akşam heyetin bulunduğu İngiliz gemisine misafir edilmişlerdir. Yemeğin sonunda kral adına içilen küçük bir kadeh içkiye Selahattin Adil de içinden "Padişahımız için" diyerek iştirak ettiğini belirtmiştir.⁶⁵⁶

Heyettekiler arasında ilişkiler zamanla yakınlaşmıştır. Selahattin Adil "*Bir gün akşam yemeğinde yanımda oturan general, adalar halkının ve özellikle sarp ve dağlık olan ve iklim bakımından oldukça sıcak bulunan bir bölgede yaşamalarına rağmen koca siyah şalvarlarının ne kadar garip ve bu şartlara göre ne kadar uygunsuz olduğunu söyleyerek benden bunun sebebini sordu. Kendilerine her milletin kendisine göre ayrı bir kıyafeti bulunduğunu, bu topuklara değen şalvarları ağlarından tutup bellerindeki kuşağa sokmak suretiyle ayaklarına tam bir serbestlik verebildiklerini, yüksek yamaçlara keçi gibi tırmandıklarını ve geleneksel alışkanlıkların her milletçe kolaylıkla bırakılmadığını, esasen bırakılmasının da pek doğru olmayacağını söyledikten sonra, İskoçya'nın da Britanya adalarının en dağlık ve soğuk kısmı olduğu halde şimdi bile baldırı çıplak kadın etekliklerini giydiklerini ve bu suretle bizim adalılara benzeyen ve hatta onlardan daha uygunsuz bir elbiseyi millî bir kıyafet olarak kullanmakta olduklarını söylediğim zaman hep birden bir kahkaha koptu. Meğer General İskoçyalı değil mi imiş?*" ifadeleriyle heyetle bir anekdotunu aktarmıştır. Görüşmeler sonunda bir İngiliz torpidosu Selahattin Adil ile Binbaşı Osman Zati Bey'i İzmir'e bırakmıştır.⁶⁵⁷

⁶⁵² Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.301.

⁶⁵³ Ahmet İzzet Bey hakkında detaylı bilgi için bkz. Mehmet Karayaman, "İzmir Valisi İzzet Bey'in Kaleminden İzmir'in İşgali", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi** (ÇTTAD), S.15, C.6, İzmir, 2007, s.4.

⁶⁵⁴ Ali Nadir Paşa hakkında detaylı bilgi için bkz. **Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi**.

⁶⁵⁵ **Kalelioğlu, a.g.t.**, s.43; Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.301; Zekeriya Türkmen, "İzmir'in İşgali Olayı Ve Yunanlıların XVII. Kolordu Mensuplarına Yönelik Gasp ve Yağmalama Hareketi", **Erciyes Üniversitesi SBE Dergisi**, S.10, Kayseri, 2001, s.125.

⁶⁵⁶ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.301.

⁶⁵⁷ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.302.

Müttefiklerin 17 Nisan 1917'de imzaladıkları St. Jean de Maurienne Anlaşması'nda Antalya, Muğla (Menteşe Sancağı) ve Konya'nın büyük bir kısmı, İzmir ve kuzeyindeki nüfus bölgesi İtalyan toprakları olarak belirtilmiştir.⁶⁵⁸ Ancak İngiltere ve Fransa, Anadolu'da üslenip Doğu Akdeniz'i kontrol edecek kuvvetli bir İtalya'nın çıkarlarına zarar vereceği düşüncesiyle bu anlaşmayı geçersiz saymak istemiş, 14 Ekim 1918'de bu anlaşmanın hükümsüz olduğu açıklanmıştır.⁶⁵⁹ Yunanistan Paris'te İngiltere, Fransa ve Amerika'ya İzmir bölgesinde nüfus çoğunluğunu Rumların teşkil ettiğini ve Türklerin Hıristiyanlara korkunç zulümler yaptığını söylemiş, Anadolu Hıristiyanlarının Türk zulmünden kurtarılmasının tek çaresi olarak da İzmir'in işgali için Yunanistan'a yetki verilmesini ısrarla istemiştir. İngiltere ve Fransa, Yunan isteklerini kabul ederek fedakâr bir müttefiğin tatmin edilmesi yanında Akdeniz'de muhtemel bir İtalyan tehlikesinin önlenilebileceğini düşünmüştür. Bu düşünce ile Yüksek Konsey işgalin hukuki dayanağı da Mondros Mütârekesi'nin 7'nci maddesi olacak şekilde İzmir'in işgal edilmesi yetkisini Yunanistan'a vermiştir.⁶⁶⁰

Müttefik Filo Komutanı İngiliz Amiral Calthorpe, 14 Mayıs 1919 saat 09.00'da 17'nci Kolordu Komutanı Ali Nâdir Paşa'ya bir nota vererek İzmir istihkâmları ile müdâfaa tedbirlerine hâiz arazinin, Mütâreke'nin 7'nci maddesine göre İtilâf Devletleri kuvvetlerince işgal edileceğini bildirmiştir.⁶⁶¹ Ali Nâdir Paşa Amiral Calthorpe'dan İzmir'in işgal edileceğine dair bir nota aldığını Harbiye Nâzırı Şakir Paşa'ya iletmiş, Şakir Paşa Ali Nâdir Paşa'ya Bâb-ı Âli'nin işgal hakkında bilgisi olmadığını, ancak Amiralin teklifinin Mütâreke hükümlerine uygun olduğunu ve muvafakat edilmesi gerektiği cevabını vermiştir. Ali Nâdir Paşa işgalin Yunan işgaliyle sonuçlanacağı söylentileri olduğu belirtmiş, Şakir Paşa'dan "Bu gibi şayialara (söylentilere) ehemmiyet vermeyiniz" cevabını almıştır.⁶⁶²

14 Mayıs 1919 tarihinde 17'nci Kolordu Komutanı Ali Nadir Paşa Türk birliklerine istihkâmların işgal edileceğini, silahların teslim edileceğini bildirerek işgal sırasında kesinlikle karşı konulmamasını emretmiştir.⁶⁶³

Aynı gün Amiral Calthorpe tarafından Ali Nadir Paşa'ya ikinci bir nota verilerek, 15 Mayıs 1919 günü İzmir'in Müttefikler adına Yunanlılar tarafından işgal edileceği bildirilmiş, güvenlik amacıyla bütün askerlerin kıışlada bulundurulması istenmiştir.⁶⁶⁴

⁶⁵⁸ Yuluğ Tekin Kurat, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Paylaşılması**, Turhan Yay., 2. Basım, Ankara, 1986, s.20.

⁶⁵⁹ Ahmet Bekir Terek, "Yunan Hedefleri ve Stratejisi Karşısında Gerçekler ve Türkiye", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, C.V, S.29, Şubat 1970, s.26.

⁶⁶⁰ Bekir Sıtkı Baykal, "İzmir'in Yunanlılar Tarafından İşgali ve Bu Olayın Doğu Anadolu'daki Tepkileri", **Belleten Dergisi**, C.33, S.132, Ekim 1969, s.520-521.

⁶⁶¹ **Türk İstiklâl Harbi Batı Cephesi**, Gnkur. Harp Tarihi Dairesi Yay., C.II Kısım:1, Gnkur. Bsm., Ankara, 1963, s.53.

⁶⁶² Ömer Sami Coşar, "İzmir Dün İşgal Edildi", 15 Mayıs 1919 Perşembe No:1 tarihli **İstiklâl Harbi Gazetesi**.

⁶⁶³ Mustafa Turan, "İzmir'in İşgali Üzerine", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, S.36, C.XII, Ankara, Kasım 1996.

⁶⁶⁴ Detaylı bilgi için bkz. Turan, **a.g.m.**

İzmir limanını dolduran İtilaf donanması himayesinde 15 Mayıs 1919 sabahı Yunan birlikleri hiçbir karşılık görmeden şehre çıkmıştır.⁶⁶⁵

Selahattin Adil işgal anlarını “*Karşıyaka’da Fikri Bey’in evinde (General Fahrettin Altay’ın kardeşi) oturuyorduk. Yunan nakliye gemilerinin limana girdiğini görmüş, biraz sonra tüfek sesleri işitilmeye başlamıştı. Henüz yedi sekiz yaşlarında bulunan kayınbiraderim (Siyasal Bilgiler Fakültesi eski Fransızca öğretmeni ve mütercim Ziya İshan) sabahleyin Karantina yakınlarındaki okuluna gitmiş olduğundan merak ediyorduk. Bir müddet sonra başı açık geldi. Okul tatil edilmiş, yolda yerli Rumlar tarafından fesi yırtılmış olduğundan ağlıyordu. Fes bizler için o zaman millî bir sembol sayıldığından bu harekete çok üzülmüştü. Birkaç kıymetli eşyamızı komşumuz bir Rum ailesine bıraktıktan sonra panjurları kapatarak durumu beklemeye başladık. Çok şükür başka bir saldırıya uğramadık.*”⁶⁶⁶ cümleleriyle anlatmıştır.

Yunanlılar, Bâb-ı Âli ile anlaşarak, İzmir’deki subay ve erleri Mudanya’ya taşımaya başlamışlardır. Selahattin Adil’e de tebligat yapıldığından bir iki parça eşya, eşi ve iki küçük kızı ile İzmir Karşıyaka’dan ayrılmıştır. İstanbul’da oturacak bir evleri, paraları ve eşyaları olmadığından eşi Siret Hanım’ın teyzesinin İstanbul Beyazıt yakınlarındaki evinin bir odasına yerleşmişlerdir. Mütareke hükümlerinin baskıları devam ederken iktidardaki Hürriyet ve İtilaf Partisi, İttihat ve Terakki hükümeti zamanında yapılan yolsuzlukları meydana çıkarmak ve yolsuzluk yapanları cezalandırmak için özel mahkeme kurulmasına karar vermiştir. Bunlardan bazıları Hesapları ve Yolsuzlukları İnceleme Komisyonu, Kürt (Nemrut) Mustafa Paşa Divanı Harbi ile Kötülükleri İnceleme ve Hesapları Birleştirme ve Sonuçlandırma Komisyonu’dur.⁶⁶⁷

İstanbul Belediye Başkanı (Şehir Emni) Hazım⁶⁶⁸ ve Kurmay Yarbay Aziz Semih İlter⁶⁶⁹ Abdülhamit’in tahttan indirilmesinden sonra Yıldız’da kurulan komisyonda buldukları suçlamasıyla tutuklanmıştır. Selahattin Adil’e de “Kötülükleri İnceleme ve Hesapları Birleştirme ve Sonuçlandırma Komisyonu”⁶⁷⁰ tarafından şu yazı gönderilmiştir:

⁶⁶⁵ Karayaman, **a.g.m.**, s.10; Türkmen, “İzmir’in İşgali ...”, s.126; Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.303.

⁶⁶⁶ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.303.

⁶⁶⁷ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.304.

⁶⁶⁸ Ebubekir Hazım Tepeyran hakkında detaylı bilgi için bkz. Nurşen Gök, “Ebubekir Hazım Tepeyran’ın Memleket İdaresine Dair Önerileri”, **A.Ü. Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Dergisi**, S.42, Eylül 2007, s.202-207; Ebubekir Hazım Tepeyran, **Hatıralar**, 2. Baskı, Pera Yay., İstanbul, 1998, s.VII, X-XI; Mustafa Yiğit, **Ebubekir Hazım Tepeyran’ın Hayatı ve Tarihçiliği**, Niğde Üniversitesi SBE Y.L.T., Niğde, 2000.

⁶⁶⁹ Aziz Samih İlter hakkında detaylı bilgi için bkz. **Birinci Dünya Savaşı’na Katılan ...**, C.2, s.539-540.

⁶⁷⁰ Tetkik-i Hesabat ve Seyyat Komisyonu’nu İngilizler kurdurmuş, Harbiye Nezareti’nin kozmik odalarına girip tüm belgelerini didik didik ettirmiştir. Amaçları belliydi, orduyu küçültmek, halk üzerindeki etkinliğini kırmak. Soner Yalçın, “Mehmet Akif’i Şaşırtacak Benzerlik”, **Hürriyet Gazetesi**, 07.02.2010; Soner Yalçın, “TSK Düşmanlığının Sonu Neye Dayanıyor?”, **Bütün Dünya Dergisi**, Eylül 2011, s.18.

“Harbiye Nezareti
Tetkik-i Hesabat ve
Tasfiye Komisyonu
Sayı: 1926

Erkân-ı Harb Miralayı (Kurmay Albay)
Selahaddin Âdil Beyefendiye

25 Ağustos 1335 (1919) tarih ve 1721 sayılı tezkere ile bildirilen maddeler hakkında henüz bir cevap alınmadığı cihetle işin acele olması dolayısı ile durum bir kere daha bildirilir efendim.

24 Eylül 1335 (1919)

Reis
Tuğgeneral
Hayri”⁶⁷¹

Bu yazının ekine 25 Ağustos 1919 tarihli ve 1721 sayılı tezkere eklenmiştir:

“Harbiye Nezareti
Tetkik-i Hesabat ve
Seyyat Komisyonu
Sayı: 1721

‘Tetkik-i Hesabat ve Seyyat Komisyonu’ başkanlığından Üsküdar’da Susuz Bağında Devlet Şurası Temyiz Mahkemesi Başkanı merhum Reşat Bey’in köşkünde Albay Selahaddin Âdil Bey’e yazılan 25 Ağustos 1335 tarih ve 1721 sayılı tezkerenin kopyasıdır.

Hareket Ordusunun İstanbul’a gelişinde yüksek şahsınız Yıldız Koruma Taburu Kumandanlığında ve buna ek olarak Yıldız Sarayı devir ve teslim komisyonu üyeliğinde bulunduğunuzdan aşağıda belirtilen noktalar hakkında bilgilerinize başvurulmuştur.

Koruma göreviniz hakkında:

1. Yıldız padişah sarayının korunması görevini hangi makam veya komutanlığın emri ile aldınız? Eğer bu emrin varsa bir kopyasının verilmesini, o vakit komutanız altında bulunan taburun bağlı olduğu alay ve tümen numarası ile kumandanlarının isimlerini, sarayda taburunuzdan başka bir birliğin görevlendirilip görevlendirilmediğini, görevlendirilmiş ise bunların da numaraları ile kumandanlarının isimlerini ve taburunuz subaylarının adlarını ve künyelerini gösteren bir listenin verilmesini;

2. Padişah sarayının dışarıdan korunması hakkında ne yolda tertibat alınmış ve içeriden yapılması mümkün suiistimallere karşı ne gibi önlemler alındığını, devir ve teslim komisyonunun emir ve izni olmadan saraydan dışarıya para ve eşya ve benzeri şeyleri

⁶⁷¹ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.306.

çıkarılanlar olmuş mudur? Olmuş ise kimlerdir ve ne gibi eşyalar çıkarılmıştır? Devir ve teslim komisyonunda verilen ve kapı nöbetçi subayı ve çavuşluğu tarafından alınan çıkış pusulaları varsa gönderilmesini veya ne olduğunun bildirilmesini;

Komisyon üyeliği görevleri hakkında:

1. Devir ve teslim komisyonunda bulunduğunuz zaman içinde sarayda mevcut bütün para ve mücevherler ve kıymetli eşya ve benzerlerinin cins ve sayısı tesbit edilmiş olacağından bunların yazıldığı defterlerin ne olduğunu,

2. Komisyonun bir karar ve bilgisi olmaksızın bazı resmî görevli kişiler tarafından herhangi bir unvan ve bahane ile olursa olsun para, mücevher ve kıymetli eşya alınmış mıdır? Alınmış ise alınan şeyler defterde gösterilmiş midir?

3. Eski şehremini Hazım Bey'in başkanlığı sırasında 22 Nisan 1325 (1909) tarihli tutanakta, müze civarında bulunup vaktin müsaadesizliğinden dolayı açtırılmadığından ileriye ertelenen iki kasa sonradan komisyonunuz tarafından açtırılmış olacağından içindekilerle kimlere teslim edildiğinin bildirilmesini,

4. Komisyon başkanlığını Divan-ı Hümayun Amedcisi Nasır Bey aldıktan sonra, yani göreviniz sırasında yapılan sayım ve teslime ait bilgilerinizin açıklanmasını ve tutanakların nerede kaldığının bildirilmesini,

5. Sarayın devir ve teslim işleri, komisyonunuzun görevde bulunduğu sırada tamamen sona ermiş midir? Ermemiş ise devamı hangi komisyona bırakılmıştır?

Albay Selahaddin Âdil Beyefendiye

Evvelce tarafımdan yazılıp ulaşamadığı anlaşılan yazının bir kopyası yukarıya çıkarıldığından cevabının biran evvel verilmesi arzu olunur.

28 Eylül 1335

Bütün Yolsuzlukları İnceleme ve Hesapları

Birleştirme Komisyonu Başkanı

Tuğgeneral

Hayri⁶⁷²

Selahattin Adil'in bu komisyona yazdığı cevabi yazı;

*“Bütün Yolsuzlukları İnceleme ve Sonuçlandırma
ve Hesapları Birleştirme Komisyonu Başkanlığına*

25 Ağustos 1335 tarih ve 1721 sayılı yazıya karşılıktır:

1. Yıldız Sarayı'nın korunması görevi, taburum Maçka Kışlası'nda bulunduğu sırada, yaklaşık Mayıs ayı başlarında, usule göre üst makamdan alınan emir üzerine ve Kurmay Yarbay Zihni Bey'in kumandasında bulunan 11'inci Alay birlikleri yerine üstlenilmiştir.

⁶⁷² Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.306-308.

Görev emri Tabur Gazetesi'nde bulunabilir. Kopyası yoktur. Komutam altındaki tabur, Tümen Kumandanı Korgeneral Ali Paşa'nın komutan bulunduğu 4'üncü Tümenin Yarbay Yusuf Bey kumandasındaki 13'üncü Alayın 3'üncü Taburu idi. Bununla beraber Hareket Ordusu savaş düzenine 2'nci Ordu birliklerinden kurulu mürettep 2'nci Tümen (Şevket Turgut Paşa komutasında) 4'üncü Tümeden katılan tek taburdur.

Taburumdan evvel bu işle 11'inci Alay birlikleri görevli ise de 3'üncü Tabur zamanında sarayın iç ve dış kısımlarına tamamen şehremaneti ve saray hazinesi memurları konulmuş ve sayım zamanında başka bir birliğe teslim edilmemiştir (Temmuz sonları).

Tabur subayları:

Birinci bölük Yüzbaşı Hakkı Bey, Yemen'de şehit olmuştur.

Birinci bölük Teğmen Cemil Efendi. Bilinmiyor.

İkinci bölük Yüzbaşı Talat Efendi. Bilinmiyor.

İkinci bölük Teğmen Mehmet Efendi. 1'inci Dünya Savaşında şehit olmuştur.

Üçüncü bölük Yüzbaşı İsmail Efendi. Bilinmiyor.

Üçüncü bölük Teğmen Talat Efendi. Bilinmiyor.

Dördüncü bölük Yüzbaşı Hasip Efendi. Bilinmiyor.

Dördüncü bölük Teğmen Cevdet Efendi. Bilinmiyor.

Dördüncü bölük Haydar Efendi. Bilinmiyor.

2. Koruma sorumluluğunun sınırlandırılması için yalnız Birinci Bölük saray korumasına memur edilip diğer bölükler hariçteki karakol binasında bırakılmış olup, sarayın iç kısımları ve park içindeki çeşitli köşkler gündüzleri kendi bekçileri korumasına bırakılmış ve geceleri kilitlenerek hiç kimsenin girmesine izin verilmeyerek nöbetçi konmuştur. Gündüzleri de resmi izin olmadıkça veya memur bulunmadıkça gerek dış kısımlardaki müteferrik binalarda, özellikle padişahın şahsı ile şehzadeler ve hareme ait kısımlara hiç kimsenin girmesine izin verilmemiştir.

Binaların anahtarları genellikle eskiden beri mevcut bekçiler yanında kalmış ve gerekli yerler komisyon mührü ile mühürlenerek korunmaları nöbetçilere bırakılmış olup daima bir subay devriyesiyle teftiş ve takip ettirilmiş, çoğunlukla geceleri ben de kalarak korumaya daha fazla önem verilmiştir.

Taburumun işgalinden sonra sarayın gerek iç kısımlarından özel emir ile ve komisyonun müsaadesi olmaksızın hiçbir şey çıkmamıştır. Bununla beraber taburumun gelmesinden önce dış kısımlardan ve kâtipler, tüfekçiler gibi dairelerden bazı eşyanın, sarayın işgali sırasında karıştırılmış ve çalınmış olduğu da duyulmuştur.

Saray şehremanetine bırakılmış ve yalnız korunması hususu tabura ait olduğundan çıkarılan eşyanın pusulalarının şehremaneti memurları tarafından saklanmış olması tahmin

olunabilir. Yalnız kapı nöbetçi subay ve çavuşu, komisyon iznini ya yazılı bir pusula ile veya sözlü olarak alırdı.

Komisyon üyeliği görevleri:

1. Sarayın korunmasını üzerime aldıktan birkaç günden sonra ayandan (senatörlerden) Galip, mebuslardan Müftü İmadeddin, İzzet, Ali Cenani Beylerle şehremanetinden Şevket ve Süvari Yarbay Cevdet ve Kurmay Yarbaylardan Aziz Beylerden kurulu komisyonda görevlendirildim. Tahttan indirilen padişahın Selanik'e hareketi ve padişah haremının bir kısmı Selanik ve bir kısmı Topkapı, şehzadelerin diğer saraylara nakli sebebiyle boşalmış olan saray içindeki daireler eşyasının bir kısmı kendileri tarafından bağlanıp hazırlanmış ve bir kısmı dağınık bırakılmış bir halde idi. Padişahın başkalarının şahsi eşyaları alınacağından bunları birbirinden ayırmak mümkün olmadığından hepsi deftere yazılmamış ve eski padişaha ait dairelerde, verilen emir gereğince araştırma ve inceleme yapılmakta idi.

Bu sebeple gerek harem ve gerek şehzadelere ait şahsi eşyalar, kendi harem ağaları veya beyleri aracılığı ile yavaş yavaş nakledilirken eski padişaha ait odalarda veya dolap ve kasalarda bulunan mücevherler, kıymetli eşyalar, tahviller ve senetler deftere yazılıp mühürlenerek Osmanlı Bankasına veya verilen emre göre Maliye Nezaretine gönderildiği gibi hazineye ait eşya da Topkapı sarayından gelen kişilere teslim olunmuştur. Birinci derecede kıymetli eşyalar bu suretle çıkarıldıktan sonra Dolmabahçe Sarayı'nın donatılması, polis ve jandarma okulunun kurulması, müzeye ait eşyaların ayrılması hakkında alınan ayrı emirler üzerine de birçok eşya ilgili memurlara teslim olunmuştur.

Komisyonun ait bu kâğıtlar ve defterlerin şehremaneti tarafından görevlendirilmiş olan Dr. Muhiddin Bey'de bulunması mümkündür. Bununla beraber çıkarılacak eşya bittikten sonra iç mabeynde kalan ve sarayın eski memurlarının aracılığı ile tamamen yerlerine yerleştirilen eşyanın bir listesi taburumla ayrıldıktan sonra 2 Ağustos tarihinde Savunma Bakanı Mahmut Şevket Paşa'nın önünde Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa'ya komisyon tarafından teslim edilmiştir.

2. Komisyonun göreve başlamasından sonra bilgisi olmaksızın saraydan hiçbir şey çıkmamıştır. Ancak komisyondan önce ve eski padişahın Selanik'e nakli sırasında veya sonra alınmış olup olmadığı belli değildir.

3. Bunun hangi kasa olduğunu hatırlayamıyorum. Zamanımda açılan kasalar küçük mabeyn denilen kısımda kabul salonunda dolap içinde olan kasalardır ki içindeki eşyalar Osmanlı Bankasına verilmiş ve sonra Maliye Bakanlığı aracılığı ile Paris'te satışa çıkarılmıştır.

4. Beylikçi Nasır Bey'in komisyon başkanlığı zamanını bilmiyorsam da yaşlı bir kişinin bir iki defa gelip bir daha komisyona uğramadığını hatırlıyorum. Benim bulunduğum süre

içinde yukarıda bahsedilen komisyon görev yapmıştır.

5. Komisyonun görevinin bitmesinden bir süre önce Temmuz başlarında taburumun Dedeoğaç esas garnizonuna geri gönderilmesi dolayısıyla ayrılmış olduğumdan kendim bulunmadı isem de görevinin sona ermiş olduğu ve sarayın geçen süre içinde tamamen normal hale dönmüş ve saray hazinesi tarafından teslim alınmış olduğu arz olunur.

Kurmay Albay

*Selahattin Âdil*⁶⁷³

Müttefiklerin İzmir'i işgal etmeleri, "Müdafaa-i Hukuk" gibi çeşitli cemiyetler kurulmasına ve milli mukavemet hareketlerine yol açmıştır.⁶⁷⁴

2.19. Askerî Fabrikalar Genel Müdürlüğü

Selahattin Adil Ferit Paşa'nın sadrazamlığı esnasında sekiz ay açıkta kalmış, Ali Rıza Paşa hükümetinin Harbiye Nazırı Cemal Paşa'nın teklifi ile emekli olarak çalışan Galip Paşa'nın görevine son vermesiyle 5 Kasım 1919'da⁶⁷⁵ Harp İmalatı Genel Müdürlüğüne aşağıdaki Padişah İradesi ile atanmıştır.⁶⁷⁶

"Harbiye Nezareti (MSB)

Nezaret Şubesi

Kalemi Mahsus (Özel Kalem)

1517

Mehmet Vahidettin

İradei Seniyye (Padişah İradesi)

⁶⁷³ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.309-312.

⁶⁷⁴ Detaylı bilgi için bkz. Mesut Çapa, "İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti (Aralık 1918-Mart 1920)", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, S.21, C.VII, Temmuz 1991; İzmir'in işgaline karşı pasif kalan Damat Ferit Paşa Hükümeti 16 Mayıs 1919 da istifa etmiş, ancak yeni hükümeti kurma görevi yine kendisine verilmiştir. Böylece 19 Mayıs 1919 da ikinci Damat Ferit Paşa Hükümeti kurulmuş, yeni kabinede Harbiye Nezareti'ne Şakir Paşa'nın yerine mukavemet taraftarı Şevket Turgut Paşa getirilmiştir. 20 Temmuz 1919'da Damat Ferit Paşa, Paris Barış Konferansı'nda bulunduğu altı haftalık süre zarfında Anadolu'da baş göstermiş olan karışıklığın çok teessüfe değer olduğunu bildiren bir genelge yayınlayarak, Erzurum Kongresi hazırlıklarına karşı tavır almış, aynı gün hükümet istifa etmiştir. Yeni hükümeti kurma görevi yine Damat Ferit Paşa'ya verilmiş, 21 Temmuz'da Damat Ferit üçüncü defa hükümeti kurmuştur. İstanbul'la ilişkisini kesen Heyet-i Temsiliye karşısında tutunamayan Damat Ferit Paşa Hükümeti 30 Eylül'de istifa etmek zorunda kalmıştır. Detaylı bilgi için bkz. Adnan Sofuoğlu, "Damat Ferit Paşa Hükümetlerinin Milli Mücadele'ye Karşı Girişimleri ve Son Olarak Kuvay-ı Seferiye Adıyla Yeni Bir Askeri Birlik Oluşturma Çabaları", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, S.52, C.XVIII, Mart 2002; Melek Öksüz, "Amerikan Belgelerine Göre I. Dünya Savaşı ve Mütareke Dönemlerinde Osmanlı Hükümetleri", **Turkish Studies**, Vol. 5/1, Winter 2010, s.1247-1270; Damat Ferit Paşa Hükümeti'nin çekilmesi üzerine Padişah Mehmet Vahdettin yeni hükümeti Tevfik Paşa'ya kurdurtmak istemiştir. Ancak Tevfik Paşa kabul etmeyince 2 Ekim'de yeni hükümeti Ali Rıza Paşa kurmuştur. Selçuk Duman, "Ali Rıza Paşa Hükümeti'nin Kuruluşu", **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C.12, S.2, Elazığ, 2002, s.349-350; Ali Fuat Türkgeldi, **Görüp İşittiklerim**, TTK. Bsm., Ankara, 1949, s.282.

⁶⁷⁵ **Türk İstiklal Harbi'ne Katılan ...**, s.130; **Birinci Dünya Savaşı'na Katılan ...**, C.3, s.147; Ankara Tandoğan'da bulunan MKEK (Makina ve Kimya Endüstrisi Kurumu) Genel Müdürlüğü Şeref Salonu'nda Selahattin Adil Portresi bulunmakta olup, "Selahattin Adil Bey, İmalat-ı Harbiye Umum Müdürü, Miralay, 05.11.1919 – 22.04.1920" yazılıdır.

⁶⁷⁶ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.313.

İmalatı Harbiye Müdürü Umumisi (Genel Müdürü) Mütেকait (emekli) Mirliva (Tuğgeneral) Galip Paşa'nın memuriyetine hitam (son) verilmiş ve yerine Kolordu Kumandanlarından Erkanı Harbiye Miralayı (Kurmaya Albay) Selahattin Adil Bey tayin kılınmıştır.

İşbu iradei seniyyenin icrasına Harbiye Nazırı (Milli Savunma Bakanı) memurdur.

11 Safer 1338

5 Teşrinsani 1335

5 Kasım 1919

Harbiye Nazırı

Sadrazam⁶⁷⁷

Selahattin Adil bu atamayı; saygı duyduğu kişilerin iktidar mevkiine gelmesi, Anadolu Kuvay-ı Milliye durumunun belirsizliği ve memleketin azimle çalışmaya muhtaç olduğu bir sırada açıkta seyirci kalmanın doğru olmayacağı düşüncesiyle kabul etmiştir.⁶⁷⁸

Mütareke hükümleri gereğince savaş araç ve gereçleri yapımının durdurulması bütün atölyeleri çalışmamaya mahkûm ettiğinden işçiler boş boş beklemektedir.⁶⁷⁹ Her şeye rağmen Selahattin Adil'le birlikte Askerî Kimyager Azmi Bey, Mümtaz Yüzbaşı Kimyager Nuri Bey, Yüzbaşı Abdürrahim Efendi ve Yüzbaşı Selim Bey'den oluşan yöneticiler sayesinde Bakırköy, Zeytinburnu, Tophane fabrikaları faaliyete geçirilmiştir. İstanbul Galata'da bir satış mağazası açılarak ürünler halka satılmaya başlanmıştır.⁶⁸⁰

Selahattin Adil mütareke nedeniyle işgallerin fabrikalara yansımaları sürekli Milli Savunma Bakanlığına bildirmiştir. 17.3.1334 (1920) tarihli yazıda bir İngiliz subayının top fabrikasının iç-dış telefon ve telgraf irtibatını yasakladığını, giriş çıkışların kontrol altına alınarak fabrikanın bir süre çalışamaz hale geldiğini belirtmiş,⁶⁸¹ çalışma koşullarını anlatmıştır.

Bir futbol takımının tarihçesinde; Mustafa Kemal Paşa tarafından Selahattin Adil'e İmalat-ı Harbiye mensuplarını örgütleme görevi verildiği ve Selahattin Adil'in "İmalat-ı Harbiye Direniş Örgütü"nü kurduğu yazılı olup, bu bilgi doğrulanamamıştır.⁶⁸²

⁶⁷⁷ BOA, İ.DUİT, 159/80.

⁶⁷⁸ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.314.

⁶⁷⁹ **Askeri Fabrikalar Tarihçesi**, Askeri Fabrika Bsm., Ankara, 1940, s.17.

⁶⁸⁰ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.314.

⁶⁸¹ ATASE, İSH, 116/100/100-3.

⁶⁸² Tarihçe 1904-1910: "...Sadrazam Damat Ferit Paşa, İngiliz işgal kumandanlığının vermiş olduğu İmalat-ı Harbiye Tamir Atölyesi'nin kapatılması kararını İmalat-ı Harbiye Umum Müdürü Selahattin Adil Paşa'ya bildirmiştir. Selahattin Adil Paşa, Mustafa Kemal Paşa'nın Manastır'dan okul arkadaşıydı ve sık sık gizlice görüşüyorlardı. Mustafa Kemal Paşa henüz İstanbul'dan Samsun'a hareket etmemişti. Selahattin Adil Paşa'nın Mustafa Kemal'in düşüncelerinden haberi vardı ve kendisi ile beraber hareket ediyordu. ... Talebelerden bir bölümü o tarihlerde henüz işgal edilmemiş olan Bursa'ya geçerek tahsillerini orada Muallim mektebinde sürdürmek istiyorlardı. Bu düşüncede olan talebelerden bir bölümü Bursa'ya geçmiş, Muallim mektebine yazılmışlardı. Büyük bir bölümü ise Selahattin Adil Paşa'dan aldıkları talimat üzerine İstanbul'da kalmış hatta

Sadrazam Ali Rıza Paşa'nın istifası ve hükümetin değişmesinden sonra 22 Nisan 1920⁶⁸³ tarihinde Selahattin Adil İmalat-ı Harbiye (Savaş Sanayii) Genel Müdürlüğünden ayrılmıştır.⁶⁸⁴

İmalat-ı Harbiye "Savaş Mamulleri" Müdürlüğü, Cumhuriyet devrinde Ankara'ya nakledilmiş ve "Askerî Fabrikalar Müdürlüğü" adı altında görevine devam etmiştir. Bir kısım fabrikaların Kırıkkale'ye nakli üzerine bu kurum bugünkü "Makina ve Kimya Endüstrisi Kurumu" adı ile faaliyetlerine devam etmektedir.⁶⁸⁵

Günümüzde Ankara Tandoğan'da bulunan Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumu (MKEK) içerisinde Selahattin Adil Paşa Salonu bulunmaktadır.

2.20. Mütareke ve Anadolu'ya Geçişi

Selahattin Adil Erzurum ve Sivas Kongreleri kararları, halk direnişinin artması ve Kuvay-ı Milliye'nin gelişmesinin yanısıra, vatansever duygularından şüphe etmediği İstanbul hükümeti ile 17 Aralık 1919'da Sivas'tan Ankara'ya geçen Temsil Heyeti arasındaki görüş farklılıkları ve anlaşmazlıklar nedeniyle izleyeceği yol konusunda kararsız kalmıştır. Anadolu'da yer yer görülen direniş hareketlerinin başarısızlığı halinde durumun memleket açısından daha elverişsiz ve gelecekte daha ümitsiz sonuçlar doğurması ihtimalini düşünmüştür.⁶⁸⁶

Sadrazam Ali Rıza Paşa resmî hükümete karşı isyan etmiş bir topluluk görüntüsündeki Kuvay-i Millîye yöneticilerini memnun edemediğinden 3 Mart 1920'de⁶⁸⁷ istifa etmek zorunda kalmış, yerine Salih Paşa iktidar olmuştur. Salih Paşa, yeni kabinesinde Savunma Bakanlığına Fevzi (Çakmak) Paşa'yı getirmiştir. İtilaf Kuvvetleri 16 Mart 1920'de⁶⁸⁸ İstanbul'u işgal etmiş, devlet kurumlarını kontrol altına almış, bazı milletvekillerini tutuklamış ve Malta adasına göndermiştir. İtilaf Devletleri'nin hükmetme derecesine varan

---

futbol faaliyetlerini dahi sürdürmüşlerdi.... Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya geçerek Millî Mücadele'yi başlatma düşünce ve planından haberdar olan Selahattin Adil Paşa, İstanbul'da kalan İmalat-ı Harbiye Usta Mektebi talebe, atölye ve top dökümhanesi bölüm müdürleri, muallimleri, ustabaşı, usta ve işçilerinden oluşan bir mukavemet teşkilatı kurmuştur. Bu gizli örgütün adı "İmalat-ı Harbiye Direniş Örgütü" dür. İmalat-ı Harbiye mensuplarını örgütleme görevi Selahattin Adil Paşa'ya Mustafa Kemal Paşa tarafından verilmişti.... Selahattin Adil Paşa ile aynı teşkilatta görev yüklenmiş olan Eyüp Sabri Durukan da, Mustafa Kemal Paşa'nın Manastır'dan okul arkadaşı idi." http://www.ankaragucutarihi.com/2011/01/1904-1910_25.html, Erişim Tarihi: 12.04.2011; Bu kaynağın tarihçesinde belirtilen Selahattin Adil'le ilgili bölümler başka kaynaklardan teyit edilememiştir.

⁶⁸³ MKEK Genel Müdürlüğü Şeref Salonundaki Selahattin Adil Portresi üzerinde "Selahattin Adil Bey, İmalat-ı Harbiye Umum Müdürü, Miralay, 05.11.1919 – 22.04.1920" yazısı.

⁶⁸⁴ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.317.

⁶⁸⁵ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.313.

⁶⁸⁶ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.316.

⁶⁸⁷ Duman, **a.g.m.**, s.341.

⁶⁸⁸ Ali Arslan, "Ülkenin Kurtarılmasında Kuva-yı Milliye'nin Görüşü ve Yalnız Siyaseten Müdafaanın İflası (1918-1920)", **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, S.36, İstanbul, 2000, s.24.

baskıları ve iç baskılar nedeniyle Salih Paşa hükümeti de Nisan ayı başında istifa etmiş, 5 Nisan 1920’de devletin idaresi yeniden Damat Ferit Paşa’ya geçmiştir.⁶⁸⁹

Yaşanan bu gelişmeler karşısında Temsil Heyeti tarafından İstanbul Hükümeti ile işbirliği imkânı kalmadığı düşüncesiyle Anadolu’da bağımsız bir idare kurulmasına, bunun için Ankara’da mebuslar meclisinin toplanmasına karar verilmiş ve hazırlığa başlanmıştır.⁶⁹⁰

Selahattin Adil, 16 Mart 1920 tarihinde Süleymaniye’de oturan ve zaman zaman fikir alışverişinde bulunduğu İsmet (İnönü) Paşa⁶⁹¹ ile görüşmüş ve hizmet için Anadolu’ya geçerek Kuvay-i Milliye’ye katılmanın şart olduğuna inanmıştır. Selahattin Adil, daha önce Kara Vasıf Bey tarafından yapılan Nazilli bölgesindeki Demirci Mehmet Efe⁶⁹² kuvvetlerine katılması teklifini normal bir teşkilât yapısı olarak görmediği için kabul etmemiştir. Selahattin Adil’in reddettiği teklifi Refet Bele⁶⁹³ kabul etmiştir. Selahattin Adil reddetme nedenini “*Kuvay-i Milliye’ye olan kalpten bağlantıma rağmen Topçu Kumandanım Yarbay Tevfik Bey’i kıtır kıtır kestiren, ne kendisi, ne birliği disipline girmeyen bir sergerde ile birleşmeyi kabul etmedim.*” diyerek belirtmiştir. Bütün bu tereddütlü yaklaşımlara rağmen Selahattin Adil, vatanın kurtulması için tek ümidin Anadolu harekâtının başarısı olduğunu düşünmüştür.⁶⁹⁴

⁶⁸⁹ A.Arslan, **a.g.m.**, s.24-25; Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.316; Detaylı bilgi için bkz. Feridun Ergin, “Mütareke Kabineleri”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, S.21, C.VII, Temmuz 1991; Selahattin Adil Kuvây-ı Milliye ile Salih Paşa Hükümeti’nin anlaşamadığını belirtse de (Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.316) kaynaklarda bu konu farklı belirtilmektedir: Damat Ferit Paşa’nın yeniden iktidara gelmesinde İngilizlerin Salih Paşa Hükümeti’ni düşürmeye yönelik faaliyetleri ile İstanbul’daki Kuvâ-yı Milliye aleyhtarlarının çabaları önemli rol oynamıştır. İtilaf Devletleri’nden özellikle İngiltere, İstanbul’un resmen işgalinden sonra iş başında bulunan Salih Paşa Hükümeti’ni düşürmeye yönelik faaliyetlerini artırmış, baskı yapmaya başlamıştır. Nitekim Yüksek Komiserler 26 Mart 1920’de verdikleri ortak bir nota ile Hükümet’ten Kuvây-ı Milliye hareketini resmen ret ve mahkûm etmesini istemiştir. Salih Paşa Hükümeti bu notaya 29 Mart’ta verdiği cevapta, Anadolu’daki Kuvâ-yı Milliye namı altında yapılan hareketlerin “Meşru hakların müdafaası” olduğu cevabını vermiş, bunun üzerine Yüksek Komiserler 31 Mart’ta bir nota daha vererek aynı isteklerini tekrarlamıştır. Buna karşılık Hükümet 1 Nisan 1920’de verdiği bir nota ile işgal kuvvetlerinin hukuka aykırı bu muamelelerini protesto etmiştir. Akandere, **a.g.m.**, s.345.

⁶⁹⁰ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.316.

⁶⁹¹ Mustafa İsmet İnönü hakkında detaylı bilgi için bkz. **Birinci Dünya Savaşı’na Katılan ...**, C.3, s.319-322.

⁶⁹² Demirci Mehmet Efe ([1883 Nazilli - 1961 Aydın](#)); Babasının mesleğinden dolayı **Demirci** lakabını almıştır. Askerlik görevini **İzmir** 5’inci Depo Alayında demirci olarak yaparken **Ermeni** bir **Yüzbaşı’dan** yediği dayak üzerine firar etmiş, köyüne dönmüş, **Çakırcalı Mehmet Efe** tarafından **Ödemiş**’in Fata Köyü’ne imam olarak gönderilmiştir. Çakırcalı’nın ölümünden sonra **Yankı Ali Efe** çetesine katılmış, cesareti ve gözüpekliliği sayesinde çete içinde önemli bir konum almış ve kısa zamanda Aydın ve Ödemiş havalisinde zorlu ve amansız bir efe olmuştur. **İzmir**’in işgalinden sonra **11 Temmuz**’da resmen **Kuvay-i Milliye**’ye katılmıştır. **TBMM Hükümeti**’nin **9 Aralık** 1920 tarihinde aldığı bir karar, Afyonkarahisar dolaylarındaki Atlı Takip Kuvvetleri’nin düzenli orduya süvari birlikleri olarak katılmasını öngörmektedir. Albay **Refet** Bey’in 300 adamıyla birlikte Süvari Alay Komutanı olarak düzenli orduya katılması yönündeki teklifini, **Çerkez Ethem**’in telkinleriyle dikkate almayan Demirci Efe üzerine kuvvet gönderilmiştir. Albay Refet Bey komutasındaki süvari birliklerinin 11 Aralık’ta başlattıkları harekât sonunda Demirci Efe’nin adamları ele geçirilmiştir. Yaşı uygun olanlar düzenli ordu birliklerine katılmış, diğerleri terhis edilmiştir. Demirci Efe ise 30 Aralık tarihinde TBMM Hükümeti’ne teslim olmuştur. Efe, **Karacasu-Dualar** Köyü’ne yerleşmiştir. Yanına, çok güvendiği Jandarma Yüzbaşı Nuri Bey’in seçtiği 50 kişilik bir muhafız kuvveti bırakılmıştır. Detaylı bilgi için bkz. Bayram Bayraktar, “Milli Mücadele’de Denizli Olayı”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, S.22, C.VIII, Kasım 1991; Hasan Pulur, “Devlet ‘Demirci Efe’ Değildir...”, **Milliyet Gazetesi**, 10.04.2009.

⁶⁹³ İbrahim Refet Bele hakkında detaylı bilgi için bkz. **Birinci Dünya Savaşı’na Katılan ...**, C.2, s.562-565.

⁶⁹⁴ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.316-317.

I'inci Dünya Savaşı sonrasında imzalanan mütareke hükümlerine dayanarak düşmanların saldırgan müdahaleleri, anavatanın parça parça çeşitli bahanelerle işgal edileceğinin göstergesi olmuştur. Selahattin Adil *“Anadolu’da millî bir direnmenin doğması ile bağımsızlık ve geleceğinin kurtarılabilceği kanaati birçok vatandaşlar gibi bende de yerleşmişti. Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerine girenler gibi başlangıçta fikir olarak, İzmir’in işgali üzerine tamamen bu kanaate dayanan hareketlerine katılmanın bir vatan görevi olduğuna şüphe bırakmamıştı. Ancak, gerek ailevi durumum, gerek bazı şahsi görüş ve düşünüşüm bu duygu ve fikirlerin uygulanmasında kararsızlık ve gecikme sebep olmuştur.”*⁶⁹⁵ diyerek karar sürecini bu şekilde özetlemiştir.

İşgal altındaki topraklardan Ankara’ya geçiş için yardıma gerek duyulmaktadır.

Selahattin Adil’in de aralarında bulunduğu Ankara’ya geçirileceklerin bildirildiği, Mustafa Kemal’in parafıyla kim olduğu tespit edilemeyen Zafer Bey’e yazılan yazı aşağıdadır:

“Şifre

Ankara

3/4/36 (1920)

Zafer Bey’e

Pek mühimdir.

1. Zevat-ı atiyenin (Aşağıdaki şahısların) herhangi bir suretle ve sür’ati mümkün ile İstanbul’dan Anadolu’ya geçirilmesi ve Ankara’ya yola çıkarılması fevkalade lazımdır.

Miralay Selahaddin Adil, Harbiye Dairesi Reisi Miralay Ömer Lütfi, Trabzon Meb’usu Muhtar, İstanbul Meb’usu Ahmed Ferid, Rauf Ahmed, Saruhan Meb’usu Muvaffak, Ahmet Rüstem, Çanakkale Mevki-i Müstahkem Erkan-ı Harbiye Reisi Binbaşı Osman Zati, Erkan-ı Harb Binbaşı Filibe’li Rüşdü Beylerle, Erkan-ı Harbiye Mektebinin mümkün olursa kaffesini (tamamıyla), bilhassa mekteb-i mezkur (adı geçen okul) üçüncü senesinde müdavim (devam eden) efendiler.

2. İstanbul’daki meb’usların Anadolu’ya firarları için kendilerine ehemmiyetli surette mektub icrası pek ziyade lazımdır....

...

Paraf

(Mustafa Kemal)

.....⁶⁹⁶

Damat Ferit Paşa hükümeti tutuklamalara ve Kuvay-i Milliye aleyhine saldırgan eylemlere başlamıştır. Hükümetin bu eylemleri Milli Müdafaa (M.M.) taraftarlarının Anadolu’ya geçişlerini hızlandırmıştır. 1920 Nisan başlarında İsmet Paşa ve sonra Fevzi Paşa

⁶⁹⁵ Adil, *Hayat Mücadeleleri*, s.317.

⁶⁹⁶ ATASE, ATAZB: 29/83/83-1, 29/83/83-1a.

karayolu ile İstanbul'dan kaçarak Ankara'ya geçmiştir. Selahattin Adil ailesini boşalmış olan Cibali Kapısı'ndaki evlerine yerleştirmiş ve Anadolu'ya geçmek için fırsat beklemeye başlamıştır. 11'inci Kolordu Komutanı iken Selahattin Adil'in Kurmay Başkanı olan ve o dönemde Merkez Komutanlığında bulunan Yarbay Hazım Bey, Selahattin Adil'e tutuklanabileceği haberini vermiş ve kaçması için gerekli hazırlıkların yapılacağını söylemiştir. Selahattin Adil Hazım Bey'le irtibat için akrabası Topçu Teğmen Rıfat'ı bırakmıştır. Kendisi Altunizade'de oturan sütkardeşinin⁶⁹⁷ evine geçmiş ve hareketinden iki gün öncesine kadar burada kalmıştır. Ayrılmadan önceki son iki gününü de Kadıköy'de Adli Tıp Müdürü Vasfi Bey'in⁶⁹⁸ yanında geçirmiştir. 15 Haziran 1920'de görevli olarak Mudanya'ya gidecek olan Sayyad römorkörünün su almak bahanesiyle Kadıköy iskelesine geleceği ve Selahattin Adil'i de alacağı haberi gelmiştir. Selahattin Adil Teğmen Rıfat'la birlikte sabah saat 08.00'da sivil kıyafetle bu gemiye binmiştir. Harem İskelesi'nden, esaretten dönen 300 er de alınmış ve kaptan kamarasının döşemesindeki kapaktan aşağı inerek saklanmak suretiyle Kızkulesi'ndeki İtilaf Devletleri kontrol gemisinin araması atlatılmıştır.⁶⁹⁹

Artık Selahattin Adil M.M. saflarına katılmıştır.

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılması, Temsil Heyeti yerine bütün işlerin sorumluluğunu Millet Meclisi'nin üstlenmesi ve İcra Vekilleri Heyeti adıyla meclis tarafından bir hükümet kurulması üzerine İstanbul Hükümeti ile her türlü bağlantı kesilmiş ve 2 Mayıs 1920'de yeni hükümet şekli tespit edilmiştir.⁷⁰⁰

16 Haziran 1920 Ramazan Bayramı'nın arifesidir. Selahattin Adil arifeden bir gün önce 15 Haziran akşamı Bursa'ya gelmiştir. Bursa'da bulunan kurmay okulundan sınıf arkadaşı 56'ncı Tümen Komutanı Albay Bekir Sami (Günsav)'dan⁷⁰¹ durum hakkında bilgi almıştır. 19

---

⁶⁹⁷ Selahattin Adil'in sütkardeşi Vedat Ar'ın annesidir. Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.318. Vedat Ar (1907 İstanbul - 2001 İstanbul); Seramik sanatçısı, dekoratör, film yönetmeni, belgesel yapımcısı ve reklamcı. Saint Joseph Lisesi'nde orta öğretimini tamamladıktan sonra, 1925 tarihinde Sanayi-i Nefise Mekteb-i Âlisi'ne girerek, üç yıl süreyle Çağaloğlu'nda bulunan afiş atelyesinde okumuştur. 1928'de Avrupa konkurunu kazanıp, Paris'te Uygulamalı ve Endüstri Sanatlar Yüksek Okulu'nda (Ecole Municipale des Arts Appliqués a l'Industrie) öğrenimine devam etmiş, öğrencilik yıllarında, Brüksel Enternasyonal Fuarı Paris Şehri Pavyonu'na eserinin seçilmesi nedeniyle, okulunun temsilcisi olarak katılmıştır. 1931'de yurda dönerek, Devlet Güzel Sanatlar Akademisi'nde "Endüstriyel Seramik" in ilk uygulayıcısı ve eğitimcilerinden biri olarak hocalığa başlamıştır. Bir yandan da İpek Film Stüdyosu'nda ve Şehir Tiyatroları'nda dekoratörlük yapmıştır. Prof.Vedat Ar 11 Mart 2001'de İstanbul'da vefat etmiştir. **MSÜ Aym İzi** Mimar Sinan Üniversitesi Aylık Bülteni, S.4, İstanbul, Nisan 2001, s.1-2.

⁶⁹⁸ Dr.Vasfi Bey (1884 – 23 Haziran 1924); Fransa'da Adli Tıp ihtisası yapmış, 1912'de Doçent, 1919'da Profesör olmuştur. 1917 yılında 225 sayılı kanunla Adli Tıp Adalet Bakanlığı'na bağlı olarak Adli Tıp Müessesesi kurularak Adli Tıp hocası olan Dr.Vasfi Bey Morg Müdürlüğü'ne getirilmiş, bir süre sonra da Adli Tıp Müessesesi Müdürlüğü'ne ek görevle atanmış, 1924 yılında 40 yaşında Tıp Fakültesi Dekanı iken vefat etmiştir. **Birinci Basamakta Adli Tıp**, Ed. Sermet Koç – Muhammet Can, İstanbul Tabip Odası Yay., 2. Baskı, İstanbul, Mart 2011, s.2.

⁶⁹⁹ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.318.

⁷⁰⁰ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.320.

⁷⁰¹ Bekir Sami (Günsav) hakkında detaylı bilgi için bkz. **Birinci Dünya Savaşı'na Katılan ...**, C.3, s.21-23.

Haziran 1920’de otomobil ile Bilecik’e gelmiş, ertesi gün askeri trenle Eskişehir’e hareket etmiştir. 21 Haziran sabahı Mustafa Kemal Paşa da Eskişehir’e gelmiştir. Selahattin Adil, Mustafa Kemal Paşa ile otelde diğer ziyaretçilerin de bulunduğu bir ortamda görüşmüş, aynı günün akşamında belediye tarafından verilen yemekte de bir arada olmuştur. Ertesi gün saat üçte trenle paşalarla beraber Ankara’ya hareket etmiştir. 23 Haziran’da Mustafa Kemal Paşa tarafından yapılan davete katılmak üzere paşalarla beraber Ziraat Okulu’na gitmiştir. Bu toplantıda Nihat Anılmış Paşa⁷⁰² Diyarbakır Güney Ordusuna, Nurettin Paşa da Konya Merkez Ordusuna atanmıştır. Genelkurmay Başkanı İsmet Paşa, Selahattin Adil’e Batı Cephesi Komutanı Ali Fuat Paşa’nın⁷⁰³ yerine 20’nci Kolordu Komutanlığını teklif etmiş, Selahattin Adil de “*Düşüneyim*” cevabını vermiştir. Selahattin Adil Milli Savunma Bakanı Fevzi Paşa ile görüştüğünde durumun henüz belirgin olmadığını, Kâzım Karabekir ve Nihat Anılmış Paşaların da atamalarından memnun olmadıklarını, Nurettin Paşa’nın Bursa’ya dönmek istediğini öğrenmiştir. Selahattin Adil görüşmeler sonunda kararsız kalmıştır.⁷⁰⁴

2.21. Güney Cephesi ve 2’nci Kolordu Komutanlığı

Bu cephedeki gelişmeleri kavrayabilmek için Selahattin Adil’den önceki genel durumu bilmek gerektiğinden, Selahattin Adil’in faaliyetleri ve Cephe Komutanlığı’nın 2’nci Kolordu adıyla görevleri detaylı olarak incelenmiştir.

2.21.1. Cephe Komutanlığı Öncesi Genel Durum

Birinci Dünya Savaşı öncesi Osmanlı Devleti’nin ömrünü tamamladığını düşünen Avrupa devletleri aralarında çatışmaya sebebiyet vermemek için gizli anlaşmalarla Osmanlı topraklarını paylaşmaya çalışmıştır. İngiltere Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Mark Sykes ve Fransız meslektaşısı Georges Picot arasında 26 Nisan 1916 tarihinde imzalanan Sykes – Picot anlaşmasıyla Fransa; Suriye kıyıları ve iç bölgesi ile birlikte Çukurova, Sivas, Harput (Elazığ), Maraş, Antep ve Mardin’i alıyor, ayrıca Halep - Şam - Musul üçgeni Fransız nüfuz bölgesi içine giriyor, İngiltere ise; Basra’dan Bağdat’a kadar tüm Güney Mezopotamya’yı alırken bunun dışındaki yörelerde nüfuz bölgesi kuruyordu.⁷⁰⁵

Birinci Dünya Savaşı’nın patlak verdiği sırada Osmanlı Devleti’nin dış borçları üç buçuk milyar Frank’a ulaşmıştır. Bu paranın %60’ı Fransa’dan alındığından Fransa, bu alacağını güney illerinin işgaline bir sebep olarak göstermiştir.⁷⁰⁶

⁷⁰² Nihat Anılmış hakkında detaylı bilgi için bkz. **Birinci Dünya Savaşı’na Katılan ...**, C.2, s.267-269; Detaylı bilgi için bkz. Mümtaz Ulusoy, **İstiklal Harbi’nde 2 nci Kolordu**, Yay. Hzl. Ahmet Tetik - Şeyda Büyükcan, ATASE Yay., Gnkur. Bsm., Ankara, 2006.

⁷⁰³ Ali Fuat Cebesoy hakkında detaylı bilgi için bkz. **Birinci Dünya Savaşı’na Katılan ...**, C.3, s.200-204.

⁷⁰⁴ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.320-322.

⁷⁰⁵ **Türk İstiklal Harbi Güney Cephesi IV’üncü Cilt**, ATASE Yay., Gnkur. Bsm., Ankara, 2009, s.5.

⁷⁰⁶ Yaşar Akbıyık, **Milli Mücadele’de Güney Cephesi (Maraş)**, Sevinç Matbaası, Ankara, 1990, s.57.

İngilizler, yüzyıllardan beri Hindistan yolunu kontrolleri altında tutmak, bu güzergâhta kuvvetli bir otoritenin varlığını önlemek ve Osmanlı Hükümeti'nin güçsüz durumundan faydalanarak doğuda kendileri için çıkar elde etmek düşüncesinde olmuştur. Fransızlar ise Akdeniz bölgesinde yeni sömürgeler kurmak suretiyle politik ve ekonomik etkinliğini genişletmeyi düşünmüştür. Fransızlar Amerika'nın yardımı sayesinde I'inci Dünya Savaşı'nın kazandırdığı üstünlükten daha çok faydalanmak için İngilizlerle yaptıkları anlaşmaya dayanıp, yakın doğu ve özellikle Türkiye üzerinde geniş emeller besleyen Rusya'nın geçirdiği ihtilâl dolayısıyla herhangi bir girişimi olamayacağını dikkate alarak,⁷⁰⁷ mütareke hükümlerine ve Wilson prensiplerine aykırı şekilde,⁷⁰⁸ Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalamayı hedef alan bir tutum içine girmiştir.

I'inci Dünya Savaşı sonunda 30 Ekim 1918'de İtilaf Devletleriyle yapılan Mondros Mütarekesi gerekçesiyle İngilizler, Musul vilayetinden başka 6 Aralık 1918'de Kilis'i, 17 Aralık 1918'de⁷⁰⁹ Antep'i, 22 Şubat 1919'da Maraş'ı ve 24 Mart 1919'da Urfa'yı işgal etmiştir.⁷¹⁰

Suriye'yi savaşa ele geçiren İngiliz birlikleri, mütareke şartlarına aykırı olarak Halep'in güvenliği bahanesiyle Antep'i işgal etmiş ve sonra da Maraş'a kadar yayılmıştır. İngilizler, Antep'te Ermenilerin teşvikleriyle şiddete başvurarak Müslümanların elindeki silahları toplamış, bazı ileri gelenleri Suriye'ye sürmüş, kasabada bulunan veya Suriye'den geri dönen Ermenilerin Müslümanlara karşı yaptıkları saldırıları koruyan bir tutum içine girmiş, merkezî hükümetin yardımlarından yoksun kalan Antep'liler, zamanla adı Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti olan bir İslâm Cemiyeti kurarak saldırıları kendi imkânları dâhilinde önlemeye çalışmıştır.⁷¹¹

Antep'te dokuz ay kadar süren İngiliz işgali Kasım 1919'da sona ermiş, yapılan bir anlaşma ile şehrin Fransızlara teslim edilmesi ile bir Ermeni Taburu, bir Afrika Avcı Bölüğü ve bir Fransız Bölüğü'nden ibaret Fransız kuvvetleri şehre girmiştir.⁷¹²

İşgal kuvvetlerinin %25'i Fransız ve Cezayirli olup geri kalanı Ermenilerden oluşmaktadır.⁷¹³

Birinci Dünya Savaşı'nda, İtilaf orduları tarafında Türklere karşı savaştığını ileri süren Ermeniler, Osmanlı Devleti'nin mirasından faydalanmak ve büyük bir Ermenistan kurmak

⁷⁰⁷ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.337.

⁷⁰⁸ **Kastamonu Açıksoz Gazetesi**, 16 Teşrin-i samı 1335.

⁷⁰⁹ Selahattin Adil Antep'in İngilizler tarafından işgalini 15 Ocak 1918 olarak hatıratında belirtmiş de (Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.338) gerçek tarih 1919'dur. Zaten hatıratın aynı sayfasında Antep'in Fransızlara devrini aktarırken Fransızların şehri telsim alma tarihini 29 Kasım 1919 olarak yazmış, İngiliz işgalini 8-9 ay olarak belirtmiştir. Buradan da yılın yanlışlıkla yazıldığı anlaşılmaktadır.

⁷¹⁰ **TİH. Güney Cephesi ...**, s.13.

⁷¹¹ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.337-338.

⁷¹² Antep'in Fransızlar tarafından işgal tarihi kaynaklarda farklı belirtilmektedir; 5 Kasım 1919: **TİH. Güney Cephesi ...**, 2009, s.72; 29 Kasım 1919: Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.338.

⁷¹³ Ulusoy, **a.g.e.**, s.4.

maksadıyla Paris Barış Konferansı'nda resmen sahneye çıkmıştır. 26 Şubat 1919'da kendisini Milli Ermeni Heyeti Başkanı olarak tanıtan Bogos Nubar, daha sonra da Ermenistan Cumhuriyeti Başkanı Avadis Aharuyan, Erzurum, Van, Bitlis, Diyarbakır, Elazığ ve Trabzon'dan oluşan altı il, Çukurova ve Maraş sancağının dâhil olduğu Kafkasya'dan Akdeniz'e kadar uzanan ve Anadolu'nun yarısı kadar bir yer tutan bölgede Büyük Ermenistan'ın kurulmasını içeren isteklerini açıklamışlardır. Ancak İtilaf Devletleri Ermenistan Devleti için Doğu Anadolu'dan toprak almanın imkânsız olduğunu düşünerek Adana civarında Urfa, Antep, Maraş ve Diyarbakır'ı da içine alan küçük bir Ermenistan kurmaya karar vermiştir.⁷¹⁴

Bölgenin genel özelliklerinden bahsederken "Tehcir" kavramına da değinmek gerekir. Selahattin Adil tehciri, I'inci Dünya Savaşı sırasında yoğun olarak doğu ve güney bölgelerde bulunan Ermenilerin dış teşvik ve ayartmalarla savaş halinde bulunan Türk ordularını arkadan vurmaları, savaş dolayısıyla genç erkekleri cephelede bulunan köylerdeki kadın, çocuk ve ihtiyarları toplu şekilde öldürmeleri neticesinde, o zamanki İttihat ve Terakki Hükümeti'nin, özellikle Başkomutanlığın ısrarlı tedbir kararları alınması talebi üzerine verdiği bir kararla bu hareketlere katılan ve katılmayan Ermenileri buldukları bölgelerden çıkararak yurdun başka taraflarına mecburi göç ettirmesi olayı olarak tanımlamıştır.⁷¹⁵

Maraş, sonradan İngilizler tarafından Fransızlara bırakılmış ve 30 Ekim 1919'da 42'nci Fransız Alayından bir bölük, Ermeni Legion D'orient Alayından bir tabur ve bir süvari müfrezesinden oluşan Fransız kuvveti tarafından işgal edilmiştir. Maraş'ta Fransızların kötü idaresinden ve yerli Ermenilerle Suriye'den gelen gönüllü Ermenilerin saldırılarından bıkan halk, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin teşkilâtı sayesinde dışarıdan hiçbir yardım gelmeden Fransız işgaline karşı ayaklanmış, bir Cuma günü kasabanın büyük camiinde öğle namazından sonra şehrin merkezinde Fransız işgalinde bulunan kaleye hücum ederek Fransız bayrağını indirmiş ve beraberlerinde getirdikleri Türk bayrağını surlara çekmek suretiyle mücadeleye başlamıştır.⁷¹⁶

Maraş bölgesinde; 5, 6, 7 Ocak 1920 tarihlerinde Eloğlu (Türkoğlu) Çarpışmaları, 13 Ocak 1920'de Araplar Çarpışması, 19 Ocak 1920'de Harabe Çarpışması yaşanmış, milli kuvvetler en kötü şartlarda hayatlarını hiçe sayarak haftalarca çarpışma azmini göstermiş, Fransızları ve Ermenileri ilk olarak şehrin güneyindeki bölgeye çekilmeye zorlamış, dayanma güçleri günden güne kırılan ve beslenme zorluklarıyla da karşılaşan düşmanı yıldırmıştır. 11 Şubat 1920'de bir grup Ermeni ile birlikte Maraş'ta tutunamayacaklarını anlayan Fransızlar şehri bırakarak güneye doğru çekilmiştir. Sivas'taki 3'üncü Kolordu tarafından yapılan az

⁷¹⁴ TİH. Güney Cephesi ..., s.10-11.

⁷¹⁵ Adil, Hayat Mücadeleleri, s.331-332.

⁷¹⁶ TİH. Güney Cephesi ..., s.69-70; Adil, Hayat Mücadeleleri, s.332-333.

miktardaki silah ve cephane yardımından başka bir yardım görmeyen Maraş, halkının gösterdiği fedakârlık sayesinde düşman işgalinden kurtulan ilk Anadolu şehri olma şerefini kazanmıştır.⁷¹⁷

Antep Merkez Heyeti şehir içinde ve köylerde işgal kuvvetlerine karşı mukavemet imkânlarını değerlendirmiş, Maraş sokak savaşlarının lehte gelişmesi Antepliler için örnek teşkil etmiştir. Şehir yakınındaki hâkim bir tepeye yerleşmiş olan Fransız birliklerinin ihtiyaçlarını karşılamakta olan Kilis yakınındaki Katma İstasyonu ve Kilis yolunun kesilmesini kararlaştıran Antepliler, muvazzaf bir subay olup esaretten yeni dönen Teğmen Şahin takma adlı Sait Bey'i⁷¹⁸ bu hususta görevlendirmiştir. Etraftaki köyler ile Kilis bölgesinden kendisine katılan gönüllülerden oluşturduğu birlikle Şahin Bey, iki ay kadar Katma yolunu Fransız kuvvetlerine karşı kapatarak Antep'teki düşman birliklerini zor durumda bırakmıştır. Maraş'ın boşaltılması zorunluluğu ve kendileri için stratejik önemi olan Antep'in de aynı duruma düşmesi ihtimali karşısında Fransızlar Yarbay Andrea komutasında çeşitli sınıflardan kurulu kuvvetli bir askeri birliği şehre yardıma yollamıştır. Şahin Bey bu birliği üç gün şehre girmekten alıkoymuş ise de Elmalı Köprüsü'nü savunurken kahramanca şehit düşmüş, Andrea kuvvetleri 28 Mart 1920 günü Antep'e girerek Fransızları kurtarabilmiştir.⁷¹⁹

Savaşlar sonucunda Fransızların Maraş'ı boşaltmak zorunda kalmaları Anteplilerin morallerini yükseltmişken Şahin Bey'in ölümü ve şehirdeki Fransız işgal kuvvetlerinin yardım almaları halk üzerinde olumsuz etki yapmış, şehirdeki Ermenileri şımartmıştır. Bu sırada Ankara'dan gönderilmiş olan Yüzbaşı Kılıç Ali Bey,⁷²⁰ Maraş'ta kendisine katılan bir

⁷¹⁷ **TİH. Güney Cephesi ...**, s.91-106; Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.334.

⁷¹⁸ Şahin Bey'in (1877 [Gaziantep](#) - 28 Mart 1920) asıl adı Mehmed Said'dir.

⁷¹⁹ **TİH. Güney Cephesi ...**, s.135-140; Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.339.

⁷²⁰ Ali (Asaf) Kılıç (1889 İstanbul Beşiktaş - 1971 İstanbul); Asıl adı Süleyman Asaf Emrullah'dır. Çoğunlukla Kılıç Ali olarak bilinir. İstanbul Gedikli Küçük Zabit Mektebinden (Astsubay Okulu) 3 Mart 1906'da astsubay rütbesiyle mezun olmuş, çeşitli birliklerdeki görevleri sırasındaki başarıları sebebiyle rütbesi 1909'da teğmenliğe yükseltilmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nda 1'inci Ordu 1'inci Alayda görevli olarak Çanakkale Muharebeleri'ne katılmış, 1918'de Kafkas İslam Ordusunda Nuri Paşa'nın yaverliğini yapmıştır. Mütarekeden sonra ordunun dağılması üzerine İstanbul'a dönmüş ve 2 Nisan 1919'da istifa ederek ordudan ayrılmıştır. Erzurum Kongresi'nin toplanmasından sonra Millî Mücadele'ye katılmak üzere 28 Ekim 1919'da bazı arkadaşlarıyla Sivas'a gelmiş, Heyet-i Temsiliye'de alınan kararla Maraş, Gaziantep ve Havalisi Kuvay-i Milliye Komutanı olarak atanmıştır. Kurduğu teşkilat ve topladığı kuvvetlerle 12 Şubat 1920'de Gaziantep'e gelmiş, TBMM'nin I. dönemi için yapılan seçimlerde 4 Mayıs 1920'de Gaziantep milletvekili seçildiyse de 8 Mayıs'taki Genel Kurul'da görevi dolayısıyla süresiz izinli sayılması kararlaştırılmıştır. Haziran 1920'de Çapanoğulları isyanının bastırılması için Tümen Komutanı yetkisiyle Yozgat sancağında ilan edilen Sıkıyönetim Amirliğine atanarak emrindeki Kılıç Ali Müfrezesi ile ayaklanmanın bastırılmasında etkili olmuş, 25 Temmuz 1920'de TBMM'ye katılmıştır. 22 Eylül 1920'de Ankara İstiklal Mahkemesi Üyeliği'ne seçilmiş, II. dönemde yeniden Gaziantep Milletvekili olmuş, Millî Savunma Komisyonu'ndaki çalışmasını sürdürmüştür. 7 Mart 1925'te Ankara İstiklal Mahkemesi Üyeliği'ne tekrar seçilerek Meclis'ten ayrılmış, 7 Mart 1927'de İstiklal Mahkemesi'nin görevinin sona ermesiyle yasama görevine geri dönmüştür. 7 Haziran 1934'te askerlik mesleğinden emekli olmuş, III, IV ve V'inci dönemlerde tekrar Gaziantep'ten milletvekili seçilerek 1939'a kadar parlamentoda görev yapmıştır **TİH. Güney Cephesi ...** 1970'de Yeni Türkiye Partisi'nin kurucuları arasında yer almıştır. Ulusoy, **a.g.e.**, s.7. Askeri okulu bitirdikten sonra [Binbaşı](#) rütbesiyle [I. Dünya Savaşı](#)'na katılmış, [Kurtuluş Savaşı](#)'nda [Maraş](#), [Antep](#) yöresinde milli kuvveti kurmakla görevlendirilmiş, bu göreve giderken de [Mustafa Kemal](#)'in önerisiyle

Kuvayı Milliye birliği ile Antep'in Burç Köyü'ne⁷²¹ gelmiş ve Merkez Heyeti üyeleriyle görüşerek şehrin savunması için bazı kararlar alınmıştır. 1 Nisan 1920 günü, Andrea komutasındaki birliğin getirdiği cephane ve diğer yardım malzemesini bırakıp Kilis güzergâhından geriye dönerken Kılıç Ali Bey'in bu birliğe yaptığı başarılı taarruz şehirde de yayılmıştır. Bu olayı bahane ederek, bir süreden beri Ermenilerle millî kuvvetler arasında meydana gelen çatışmalara Fransızlar da katılmış, böylece başlayan ve ara ara Fransız topçusunun şehre yaptığı atışlarla devam eden çarpışmalar süreci başlamıştır.⁷²²

2.21.2. Adana Cephesi Komutanlığı

Adana Cephesi Komutanlığının kurulmasına kadar bu bölgedeki mevcut Kuvayı Milliye komutanları, Temsil Heyeti, Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri ve etraftaki birlik komutanları birbirleriyle haberleşerek işlerini yürütmüş, bu durum sevk ve idareyi oldukça zorlaştırmıştır. Mersin'den Fırat nehrine kadar uzanan bölgede bir teşkilatlanmaya ve tek elden yönetime ihtiyaç duyulduğundan, Bakanlar Kurulu kararı ile 26 Haziran 1920 tarihinde Fırat'ın batısından Toroslara kadar olan bölgede Adana (Güney) Cephesi Komutanlığı kurulmuş ve Kurmay Albay Selahattin Adil Komutanlığına atanmıştır.⁷²³

Adana Cephesinin Kurulması hakkında Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal Paşa tarafından 27 Haziran 1336 (1920) tarihinde Genelkurmay Başkanlığına ve Milli Savunma Bakanlığına tebliğ için yazılan "Teşkilat" konulu emir şöyledir:

"1. Yeni teşkil edilen Adana Cephesi Kumandanlığına Kolordu Komutanı salahiyetiyle Miralay Selahaddin Âdil Beyefendi tayin edilmiştir.

2. Adana Cephesi, Mersin'den itibaren Fırat Nehri'ne kadar imtidat eden (uzanan) Fransız Cebhesini ihtiva eder (kapsamaktadır). Silifke, Niğde, Kayseri livalarıyla (sancaklarıyla) Adana vilayeti ve Konya vilayetinin Ereğli kazası ve Maraş, Ayıntab livaları ikmal mıntıkası ve Ahz-ı asker (asker alma) mıntıkası olarak Adana Cephesi Kumandanlığına tahsis edilmiştir.

3. Bu cebhede bulunmakta olan Pozantı ve Mersin ve Adana havalisindeki (çevresindeki) 41'inci Fırka (Tümen) ile Şar (Adana-Tufanbeyli), Haçin (Adana-Saimbeyli) ve Sis (Adana-Kozan) mıntıkasındaki Kilikya Kuvayı Milliye'si ve Maraş, Antep, İslahiye mıntıkasındaki Ayıntab Kuvayı Milliye'si doğrudan doğruya Adana Cebhesi Kumandanlığının taht-ı emrine girecektir.

[Besiktas](#)'ta oturduğu mahalleden hareketle, sonradan adı yerine geçecek olan (Kılıç Ali) kod adını almıştır. Ayşe Kulin, **Füreya**, Remzi Yay., İstanbul, 2004, s.46.

⁷²¹ Burç Köyü; günümüzde Gaziantep ili, Şahinbey ilçesinin bir beldesidir.

⁷²² **TİH. Güney Cephesi ...**, s.140-142; Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.340.

⁷²³ Kurtcephe - Beden, **a.g.e.**, s.249; **TİH. Güney Cephesi ...**, s.174; Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.323.

4. 3'üncü ve 20'nci Kolordulardan şimdiye kadar Kilikya Cebhesindeki Kuvayı Milliye'ye iltihak etmiş (katılmış) olan kıtaat (birlikler), makinali tüfeng ve toplar buldukları yerlerde kalacak ve Adana Cebhesi Kumandanlığının emrine verilecektir.

5. Adana Cebhesi Kumandanlığı kendi mıntukasında vilayet ve elviye-i müstakileye (bağımsız illere) asayiş-i dahili ve hususat-ı askerîyeye müteallik hususatda emr vermek salahiyyettedir.

6. Adana Cebhesi Kumandanlığı harekât-ı askerîyeye ve dâhili igtışaşata (karışıklıklara) müteallik hususatda Erkan-ı Harbiye-i Umumiyyeye (Genelkurmaya), umur-ı idarede Müdafayı Milliye Vekaletine (Millî Savunma Bakanlığına) merbuzdur (bağlıdır).

7. Adana Cebhe karargâhı için muktezi (gerekli) zabitan (subaylar) Müdafayı Milliye Vekâletince (Millî Savunma Bakanlığınca) tayin edilecektir.”⁷²⁴

Ayrıca aynı içerikli emir önce 11 Temmuz 336 (1920)⁷²⁵ tarihinde müteakiben 27 Temmuz 336 (1920)⁷²⁶ tarihinde Milli Savunma Bakanlığına yazılmıştır.

Bu atama Kilikya Kuvayı Milliye Komutanı Kozanoğlu Doğan Bey'e, Antep Kuvayı Milliye Komutanlığına, Maraş Mıntıka Komutanlığına, Maraş Müdafaa-yı Hukuk Heyetine, Antep Müdafaa-yı Hukuk Heyetine, Maraş Mutasarrıflığına ve Antep Mutasarrıflığına şu emirle duyurulmuştur:

“Yeni kurulan Adana Cephesi Komutanlığına Albay Selahattin Âdil tayin edilmiştir. Kendisi, Pozantı'dan cepheye hareket etmiştir. Adana Cephesi Komutanlığı yetkisine sahip olup Mersin'den Fırat Nehri'ne kadar olan Fransız cephesine görevli bütün birlik ve Kuvayı Milliye, Albay Selahattin Âdil'in emrine verilmiştir.

Genelkurmay Başkanı

İsmet”⁷²⁷

Adana'da Kilikya Kuvayı Milliye Komutanı Kozanoğlu Doğan Bey, 20 Temmuz 1336 (1920) tarihli yazıyla Güney Cephesi Komutanlığına Albay Selahattin Adil'in tayin olduğunu bildiren emri 17 Temmuz 1336'da (1920) aldığı Genelkurmaya bildirmiştir.⁷²⁸

Selahattin Adil, Güney Cephesine bağlı “41'inci Fırka, Adana, Ayıntab Kuvayı Milliye Kumandanlıklarıyla Mutasarrıflıklarına, Ereğli Kaimakamlığına, Ahz-ı Asker Şube

⁷²⁴ ATASE, İSH: 586/99/99-1, 586/99/99-2. Bu belgedeki ve devamındaki Bakanlar Kurulu Kararı, bazı kelimeleri güncelleştirilerek Mustafa Onar, **Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları I**, Kültür Bakanlığı, Ankara, Adana Ofset, 1995, s.227; Mustafa Onar, **Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları II**, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1. Baskı, G.Ü. Teknik Eğitim Fakültesi Matbaası, 1995, s.160-161; Mustafa Onar, **Kuruluşundan Kurtuluşuna Bağlantıları İle Saimbeyli**, Adana Valiliği Kültür Yay., 2. Baskı, Adana Matbaası, Eylül 2002, s.295-296'da ayrı ayrı bulunmaktadır.

⁷²⁵ ATASE, İSH, 597/136/136-1.

⁷²⁶ ATASE, İSH, 795/1/1-1.

⁷²⁷ ATASE, İSH, 623/127/127-1; Ulusoy, **a.g.e.**, s.25.

⁷²⁸ ATASE, İSH, 623/127/127-2.

Riyasetlerine ve Müdafaa-yı Hukuk Heyetlerine” Anadolu’ya iltihakını ve tayinini belirterek herkese başarı dileyen şu yazıyı yazmıştır:

“*Ereğli*

2 Temmuz 36

Ta’imim

Uzun harb senelerinde bunca fedakârlıklara tahammül eden ve milli vahdetin muhafaza edileceği kanaatiyle terk-i silah eden muhterem milletimizin ahkâm-ı mütarekeye (mütareke koşullarına) rağmen muhtelif cebhelerden yeni istilalara, İzmir, Adana ve havali-i sairede yeni fecailere ma’ruz kalması, pay-ı tahtumuzun (başkentimizin) işgaliyle makam-ı muallâ-yı hilafet (penahinin) tecrid ve tazyiki suretiyle hayat ve istikbalden mahrumiyetin ihzar (hazırlama) ve milletimizin imhasına başlanması karşısında din, millet ve vatani, hayat ve atisini kurtarmak için birleşen, uğraşan, çarpışan evlad-ı vatana iltihak etdim. Büyük Millet Meclisi kararıyla (Mersin)’den (Fırat)’a kadar imtidad (uzanan) ve Adana vilayetiyle Silifke, Niğde, Kayseri, Maraş ve Ayıntab livalarını, Ereğli kazasını ihtiva eden Adana Cebhesi Kumandanlığına tayin olundum.

Şimdiye kadar cebhelerde azimkâr-ane çarpışarak muvaffakiyetler gösteren ve gerilerde her türlü muavenetleriyle bu fedakârlıkları teşci ve teşvik (yüreklandiren ve cesaret veren) bütün ihvanlara (dostlara, vatandaşlara) bir ferdi vatani sıfatıyla arz-ı şükran eylerim.

Muhtelif amansız düşmanlara karşı hayat ve namus-ı millimizin ancak milli hisler ve düşüncelerle yek-vücut olmağla ve şahsiyatdan külliyyen tecrid-i nefis etmiş (bütünüyle kendini aşmış) bulunmaktığımızla kurtarılacağına büyük küçük her ferdin ayrı ayrı takdir ve kendisine rehber-i imtisal-i ittiyaz etmesi (örnek bir rehber kabul etmesi) ile kabil olduğunu zikr eyler, asker, sivil bil-umum arkadaşlardan bu esas dâhilinde faaliyet beklerim. Sağ cenahdan i’tibaren vaziyeti tedkik etmek üzere Adana Cebhesi’ne hareket ediyorum. Şimdilik muhaberatım Pozantı merkeziyle olacaktır.”⁷²⁹

41’inci Tümen’in Adana-Karaisalı’da bulunan Sinan Bey’e yazdığı gibi,⁷³⁰ Selahattin Adil’in bu tebliği ast birliklere aynen tamim edilmiştir.

Cephe Komutanı, cephenin başarıyla iş görebilmesi için gerekli olan teşkilâtı bir an önce oluşturmak maksadıyla geçecek süre içerisinde cepheye düşmanın işgal bölgesini genişletmesine engel olmak ve özellikle Antep’in düşman işgalinden kurtarılmasını sağlamakla görevlidir.⁷³¹

Bu cephe Fırat Nehri’nden Antalya sancağına kadar olan bölgedeki vilayet, kazak ve sancakları kapsamaktadır. Önceden merkezi Konya’da olup sonradan Pozantı’ya alınan

⁷²⁹ ATASE, İSH: 1329/18/18-1, 1329/18/18-2.

⁷³⁰ ATASE, İSH, 1054/43/43-1.

⁷³¹ Ulusoy, a.g.e., s.25.

41'inci Tümenin eski bölgesi olan batı Adana kesimi, doğu Adana bölgesi ve Antep Kuvayı Milliye Komutanlıkları Adana Cephesi Komutanlığı emrine verilmiştir. Bu cephede diğer iki alayı daha önce Afyon'a gönderildiğinden bir alaylı 41'inci Tümen ve Antep'teki 9'uncu Alay haricinde mevcutları ancak 3000'i geçmeyen Kuvayı Milliye birliklerinden başka bir kuvvet bulunmamaktadır. Cephe Komutanlığı karargâhı Genelkurmay Başkanlığınca Kayseri olarak tespit edilmiştir.⁷³²

9 Temmuz 1920'de Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal Paşa, Doğu Cephesi Komutanlığına gönderdiği aynı hususları içeren emirle Adana ve havalisinde Adana Cephesi Komutanlığının kurulduğunu bildirmiştir.⁷³³

Fransızlara karşı kurulmuş olan güney cephesinde görevlendirilmiş bütün birlikler ve Kuvayı Milliye kuvvetleri cephe emrine verilmiştir. Tehlikenin Batı Cephesi'nde beklenmesinden dolayı Orta ve Batı Anadolu'da bulunan bütün birlikler zayıf kadroları ile Batı Cephesi'ne ayrılmıştır. Fransızlara karşı Güney Cephesi'nde dağınık bir halde bulunan birkaç taburdan başka birlik olmadığından bu cephenin savunması zorunlu olarak milli kuvvetlere bırakılmıştır. Karargâhın eksik olan subaylarının Konya'daki 12'nci Kolordudan ve İstanbul'dan gelecek subaylardan tamamlanması planlanmıştır.⁷³⁴

Selahattin Adil, hemen vazifeye başlayabilmek için 29 Haziran 1920'de bir emir subayı, topçu komutanı Albay Recep Bey, bir kurmay yüzbaşı ve bir yedek subaydan oluşan karargâhıyla Ankara'dan yola çıkmış,⁷³⁵ trenle Eskişehir'den hareket ederek 1 Temmuz akşamı Konya'ya gelmiştir. Konya'ya ulaştığında karargâha üç subay daha verilmiştir. Cephe karargâhının Kayseri'de kurulması emrini vermiş ve batıdan başlayarak bölgesini görüp birlik komutanlarından durum hakkında bilgi almak için Mersin-Tarsus'a gitmeye karar vermiştir. Adana-Pozantı'da bir süre konakladıktan sonra 5 Temmuz'da yola çıkarak 7 Temmuz'da Mersin-Tarsus'a ulaşmış,⁷³⁶ 41'inci Tümen bölgesini⁷³⁷ gezdikten sonra 10 Temmuz 1920'de Adana-Karaisalı'dan Maraş'a hareket etmiştir.⁷³⁸

⁷³² **TİH. Güney Cephesi ...**, s.174.

⁷³³ ATASE, İSH, 748/200/200-1; "İran sınırından Fırat Nehri'ne kadar Elcezire cephesi Tuğgeneral Nihat Paşa'nın, Fırat Nehri'nden Antalya sancağına kadar Adana ili, Niğde, Kayseri, Kozan, Cebelibereket, Maraş, Antep sancaklarıyla Konya Ereğli kazası Adana Cephesi Kumandanı Albay Salahattin Âdil Bey'in idaresinde olarak ikiye bölündü" Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam (Mustafa Kemal 1919-1922)**, C.2, Remzi Yay., 7. Basım, İstanbul, 1993, s.173.

⁷³⁴ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.323-324.

⁷³⁵ **TİH. Güney Cephesi ...**, s.174; Onar, **Kuruluşundan Kurtuluşuna Bağlantıları İle Saimbeyli**, s.301-302'de Recep Bey'in rütbesi Binbaşı olup, karargâhındaki kurmay subay Kurmay Yüzbaşı Halil Bey'dir.

⁷³⁶ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.324-325; Salahattin Adil'in Adana denetleme ve ziyareti şöyledir: 5 Temmuz'da Pozantı Çamalan'da, 11 Temmuz'da Seyhan Irmağı'nı atla geçişi, İmamoğlu Saygeçit Köyü'nü müteakip 13 Temmuz'da Kozan, 14 Temmuz'da Kadirli üzerinden Maraş'a hareket etmiş, Soğanlı istikametini takiben Taşlık Dağı Rahmacılar Konağı'nda konaklamış, müteakiben Maraş'a ulaşmıştır. Onar, **Kuruluşundan Kurtuluşuna Bağlantıları İle Saimbeyli**, s.301-302.

⁷³⁷ Çukurova bölgesi, 3 Haziran 1920 tarihine kadar Emin Aslan ve Sinan Bey Kuvayı Milliye'leri tarafından idare edilmekte olup, 11'inci Tümen emrindedir. Bu tarihten itibaren cephenin yalnız Emin Aslan Bey Kuvayı

Selahattin Adil; Sadık Paşa, Mebus Muhtar, İsmail Hakkı Bey ve Sinan Paşa (Yüzbaşı Ratıp) ile toplantı yapmış, zayıf kuvvetlerle Kilikya (Çukurova) kuzeyine ve doğusuna yayılıp işgal bölgelerini genişletmeye çalışan Fransızların 11 Şubat 1920’de Maraş, 11 Nisan’da Urfa, 27 Mayıs’ta Adana-Pozantı’da yenilmeleri üzerine Kozan ve Kadirli’yi boşaltarak Mersin-Tarsus-Adana-Ceyhan hattına çekildiğini değerlendirmişlerdir. Milli kuvvetler sık sık bozulan demiryolunu korumak zorunda olduğundan demiryolu güzergâhında sürekli savunma durumunda kalmaktadır. Sonuçta Fransızlar 30 Mayıs’ta 20 günlük mütareke talep etmiş,⁷³⁹ Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetince aynı gün bu mütareke kabul edilmiştir.⁷⁴⁰ 28 Temmuz 1920’de Kuvayı Milliye komutanlıklarına ve ilgili makamlara bildirilen mütareke tebliği şöyledir:

“1. 29 Mayıs 1920 günü gece yarısından itibaren bütün Fransız cephesinde Fransızlarla harbe ara verilecektir. Ateşkesin süresi 20 gündür.

2. Pozantı ve Sis (Adana-Kozan)’da bulunan Fransız birlikleri, silah, diğer eşya ve malzemeleriyle Adana-Mersin demir yolu hattına kadar çekileceklerdir. Antep şehri Fransızlar tarafından tahliye edilecek ve şehirde bulunan Fransız kuvveti, kasaba dışındaki Fransız ordugâhına çekileceklerdir. Ateşkesin ilk 10 günü boyunca Pozantı, Sis ve Antep’in tahliyesi tamamlanacaktır.

3. Ateşkesin ilk 10 günü boyunca elimizde bulunan Fransız esirlerinin iadesine başlanılacak ve Fransızlar tarafından gerek siyaseten tutulan Müslümanlar ve gerekse esir edilen askerlerimiz bize iade edileceklerdir.

4. Adana ve çevresiyle Osmanlı Hükûmeti görevlileri arasında serbestçe haberleşilecektir. Pozantı, Sis ve Antep’in tahliye şartları ve esir mübadelesi hakkında ayrıca tebligat yapılacağından şimdilik yalnız 30 Mayıs sabahından itibaren harbe ara verilecektir. Bu emir, 30 Mayıs 1920 sabahına kadar en ileri hattaki birliklere kadar tebliğ edilmiş olacaktır. Kararlaştırılan hususlara tam bir kararlılıkla ve dürüstlük içinde tamamen uyulmasını ve uygulanmasını talep ederim.

Büyük Millet Meclisi Başkanı
Mustafa Kemal”⁷⁴¹

Ankara hükümeti tarafından 16 Haziran’da yayınlanan aşağıdaki genelge ile de 19 Haziran’dan itibaren çarpışmaların tekrar başlaması bildirilmiştir:

Milliyesi tarafından işgal ve müdafaa edilmekte olan Mersin kısmı, 41’inci Tümen emrine verilmiştir. Ulusoy, **a.g.e.**, s.25.

⁷³⁸ **TİH. Güney Cephesi ...**, s.174.

⁷³⁹ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.325.

⁷⁴⁰ Hülya Baykal, “**Kurtuluş Savaşında Türk - Fransız İlişkileri ve Bir Fransız Türk Dostu Albay Mougın**”, A.Ü. **TİTE Atatürk Yolu Dergisi**, C.2, S.7, 1991, s.474.

⁷⁴¹ Ulusoy, **a.g.e.**, s.17-18.

“Fransızlar ateşkes için kararlaştırılan sözleşmeye uymamışlar ve uymamaktadırlar. Mütarekeden, aleyhimize yapacakları taarruz hazırlıklarını tamamlamak için vakit kazanıldığı anlaşılmıştır.

Tarafımızdan ateşkes yapıldıktan sonra, birtakım görevliler ve ileri gelenlerle birçok masum Müslümanı tutuklamaya devam etmeleri; Müslüman halka karşı katliam yaptırılmaları ve iade ettiğimiz esirlere karşılık sayıca eşit tutuklu iade etmemeleri suretiyle, alınan kararlara fiilen muhalefet etmişlerdir. Bundan başka, bizim ateşkes etmemizden yararlanarak birdenbire Ereğli’ye asker çıkarmış ve vatanımızın bir noktasını daha işgal etmişlerdir. Bununla birlikte, kendilerine tarafımızdan haber verilerek 18 Haziran 1920 gece yarısından itibaren bütün Çukurova cephesinde savaş tekrar başlayacaktır. Şimdiye kadar tarafımızdan verilen esirler dışında hiçbir Fransız esiri iade edilmeyecektir. Durumun derhâl ileri hatlarımıza kadar bütün cepheye tebliği ve kimlere ne zaman tebliğ edildiği süratle bildirilecektir. Hiçbir komutan ve görevli tarafından Fransızlara bir tebligat yapılmayacaktır. Tebligat, yalnız Ankara’dan ilgililere bildirilmiştir. Görevli komutanlar, mülkî makamları haberdar edeceklerdir.

Büyük Millet Meclisi Başkanı

Mustafa Kemal”⁷⁴²

Fransızların Mersin ve İskenderun güzergâhlarından ihtiyaçlarını sağlayabilen uçaklara, ağır-hafif silahlara ve bol cephaneye sahip, iyi yetiştirilmiş disiplinli birlikleri vardır. Selahattin Adil; cephanesi sınırlı, çeşitli silahlarla savaştan iki bin kişilik milli kuvvetlerle önemli bir taarruza ve kesin bir sonuç almaya imkân olmadığını, düşmanı bulunduğu bölgede durdurmak ve yeni genişleme girişimlerine engel olmaktan başka hareket tarzı bulunmadığına inanmaktadır.⁷⁴³

Selahattin Adil Temmuz 1920’de Maraş’a gelmiş ve askerlik şubesi binasına yerleşmiştir.⁷⁴⁴

Cephedeki durumu ve halkın psikolojisini inceleyen Selahattin Adil, karargâhın Kayseri’de bulunmasını doğru bulmayarak Maraş’ta kalmayı uygun görmüş ve Kayseri’deki karargâhın Maraş’a gelmesi emrini vermiştir.⁷⁴⁵ Antep’teki Fransızlar, Kolej ve Amerikan Hastanesi binası ve kuzeydeki Garaf (Araf) çiftlik binasını işgal etmiştir.⁷⁴⁶ Selahattin Adil, Fransızların Antep’in yüksekçe bir yerinde bulunan Amerikan Koleji binası ile Zerdalilik ve Garaf binalarının etrafını ellerinde tutarak Suriye demiryolu ve kaynaklarından faydalanmak, henüz kesin bir hâkimiyet kuramadıkları Suriye’yi korumak, kuzey ve doğuya doğru

⁷⁴² Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.340.

⁷⁴³ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.325-326.

⁷⁴⁴ Cephe Komutanı Selahattin Adil’in Maraş’a gelişi tarihi kaynaklarda farklı belirtilmektedir; 12 Temmuz: Ulusoy, **a.g.e.**, s.26; 17 Temmuz 1920: Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.330.

⁷⁴⁵ **TİH. Güney Cephesi ...**, s.231; Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.335.

⁷⁴⁶ Ulusoy, **a.g.e.**, s.26.

hâkimiyetlerini yayabilmek düşüncesinde olduğunu öngörmektedir. Cephenin iki önemli bölümü olan Adana ve Antep bölgelerinden Antep bölgesini tarafların ilerideki hareketleri için daha önemli olarak değerlendirmiştir.⁷⁴⁷

Urfa geri çekilmesinden bir müddet sonra Fransızlar Suruç ve Birecik’i de boşaltmak zorunda kalmış, böylece Fırat Nehri doğusunda düşman kuvveti kalmamıştır.⁷⁴⁸

Süresi çoktan dolmuş olduğu halde devam ettirilen mütareke durumu dolayısıyla her iki tarafta da daha öncekine kıyasla sessizlik hâkim olup,⁷⁴⁹ Ermenilerle ilişkiler neredeyse normal bir hal almıştır. Selahattin Adil “*Maraş’ta bulunduğum sırada meydana gelen olaylar sırasında delegelik ve yakınındaki binalara sığınan fakat henüz huzur ve güvene kavuşmamış olan Ermeni aileleri ile zaman zaman yaptığım ziyaretler ve delegelik binasında yaptığım konuşmalar az çok sükûnete kavuşturmuştur.*” ifadeleriyle normalleşme çabalarını anlatmıştır.⁷⁵⁰

25 Temmuz 1920 tarihine kadar Maraş’ta kalan Selahattin Adil bölgenin durumunu incelemiş, “24 Temmuz 1908 Meşrutiyetin İlanı Millî Bayramı”⁷⁵¹ merasimlerini Maraş’ta kutlamış, 26 Temmuz 1920’de Arslan Bey’le birlikte Antep Cephesi’ne hareket etmiştir.⁷⁵²

Mütareke nedeniyle oluşan güney cephedeki geçici sessizlikten sonra çarpışmalara tekrar başlanması bildirilmesine rağmen Antep’te tarafların yeni çarpışmalara girişmekten çekindikleri, Fransız ve Ermenilerle normal barış halinin bir müddet daha devam ettiği görülmüştür.⁷⁵³

Maraş bölgesinden denetlemeden dönen Cephe Komutanı Kurmay Albay Selahattin Âdil, birliklerin durumundan memnun olarak “*Karşımda milisten teşekkül etmiş bir çete değil, adeta bir ordu birliği görüyorum ve morallerinin yüksekliğine de hayran oluyorum.*” diye takdirlerini bildirmiştir.⁷⁵⁴

Suriye’de aleyhlerine gelişen hareketleri bastırdıktan sonra Fransızların güney illerine yeniden sızmak için siyasî ve askerî bakımdan önem arz eden Antep’i hareket üssü olarak kullanabilecekleri değerlendirilmiş, sakinliğin sona erdirilerek Antep’teki Fransız kuvvetlerine karşı savaşılmaması zorunlu görülmüştür.⁷⁵⁵

⁷⁴⁷ TİH. Güney Cephesi ..., s.231; Adil, Hayat Mücadeleleri, s.335.

⁷⁴⁸ Adil, Hayat Mücadeleleri, s.336.

⁷⁴⁹ Ulusoy, a.g.e., s.27.

⁷⁵⁰ Adil, Hayat Mücadeleleri, s.337.

⁷⁵¹ 24 Temmuz 1908 Meşrutiyetin ikinci defa ilanı milli bayram olarak her sene Hürriyet Bayramı adıyla kutlanmakta iken, 29 Ekim 1923’de Cumhuriyetin ilanından sonra Cumhuriyet Bayramı kutlandığından Hürriyet Bayramı kendiliğinden ortadan kalkmıştır. Adil, Hayat Mücadeleleri, s.337.

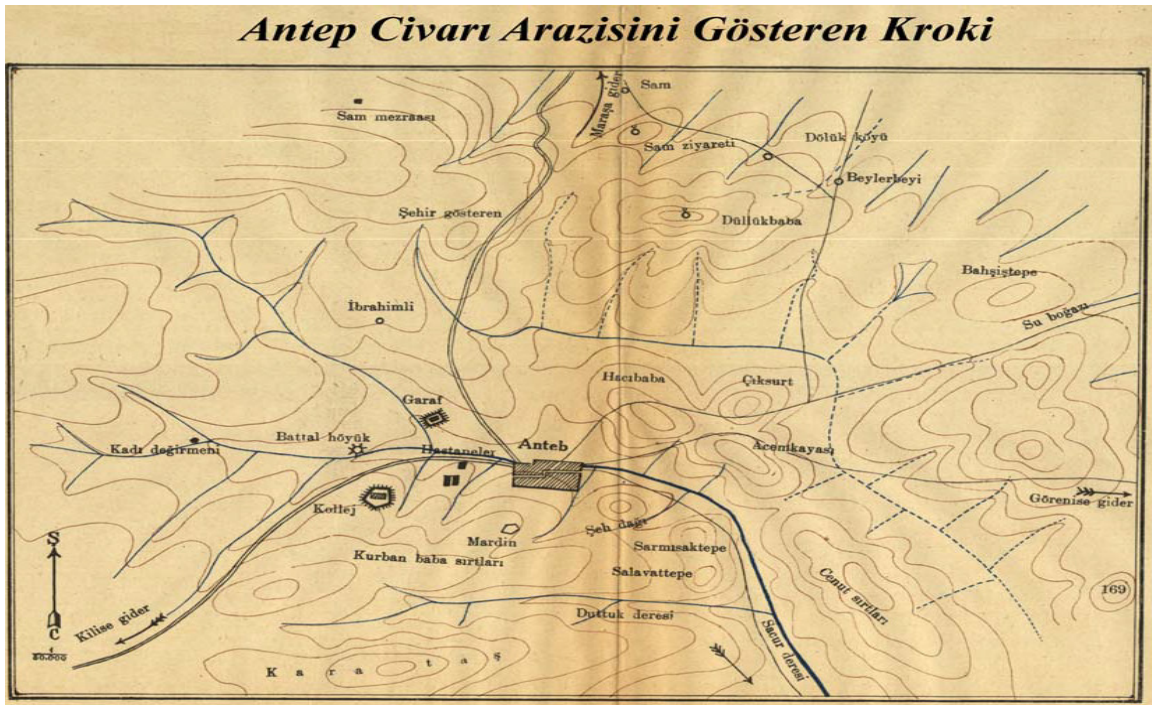
⁷⁵² Adil, Hayat Mücadeleleri, s.337.

⁷⁵³ Adil, Hayat Mücadeleleri, s.336.

⁷⁵⁴ TİH. Güney Cephesi ..., s.191-192; Hulki Saral – Tosun Saral, Vatan Nasıl Kurtarıldı, İş Bankası Kültür Yay., Ankara, 1970, s.88.

⁷⁵⁵ TİH. Güney Cephesi ..., s.232; Adil, Hayat Mücadeleleri, s.342.

Fransızların ateşkes isteğinde bulunmalarını müteakip bazı birlikler Antep'ten Halep'e gönderildiği için Fransızların Antep'teki mevcutları oldukça azalmıştır. Bu durumdan faydalanarak kesin sonuç almak ve Antep'i kurtarmak için Adana Cephesi Komutanlığınca buraya bir taarruz yapılması Antep Bölge Komutanlığına emredilmiş, Adana Cephesi Komutanı Kurmay Albay Selahattin Âdil, Maraş'tan hareket ederek Temmuz 1920'de Antep'in 12 km. kuzeybatısındaki Sam Köyü'ne gelmiş, Temmuz 1920'de de Antep'te bulunan Antep Askerlik Dairesi Başkanı ve Bölge Komutanı Kurmay Yarbay İrfan,⁷⁵⁶ Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Merkez Heyeti Başkanı Ferit Bey ve arkadaşlarından birkaç kişi ile buluşmuştur.⁷⁵⁷

Kroki 2.2: Antep Bölgesi Krokisi

Kaynak: Mümtaz Ulusoy, **İstiklal Harbi'nde 2 nci Kolordu**, Yay. Hzl. Ahmet Tetik - Şeyda Büyükcan, ATASE Yay., Gnkur. Bsm., Ankara, 2006, Kroki 4

Sessizliğin muharebeye devam etme azminin sarsılmasına sebep olacağı düşünülerek,⁷⁵⁸ 29 Temmuz 1920'de en uygun hedef durumunda görülen Garaf (Araf) ve Kolej binalarındaki Fransızların ileri mevzilerinin İrfan Bey yönetiminde bir baskınla ele geçirilmesine karar verilmiştir. Antep'teki Fransız kuvvetlerinin, makineli tüfekle takviye edilmiş iki tabur piyade

⁷⁵⁶ Mehmet İrfan Durukan hakkında detaylı bilgi için bkz. **Birinci Dünya Savaşı'na Katılan ...**, C.2, s.536-538.

⁷⁵⁷ **TİH. Güney Cephesi ...**, s.231.

⁷⁵⁸ Ulusoy, **a.g.e.**, s.27.

ile bataryadan ibaret olduğu tahmin edilmektedir. Ancak müteakiben Araf önünde birkaç makineli tüfekle savunulan siperlere karşı yapılan baskın başarılı olamamıştır.⁷⁵⁹

6 Ağustos 1920’de Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal, Adana Cephesi Komutanlığının kısa zamanda yaptığı çalışmalar nedeniyle: “Alınan bilgilerden, komuta heyetinin cepheyle esaslı olarak ilgilendiği ve genel durumun gerekliliğine göre tedbirler alındığını memnuniyetle gördüm. Haber alma işine daha fazla önem verilmelidir. Cephedeki Kuvayı Milliye’nin mevcudunu artırmaya ve bu kuvvetlerin zamanla askerî teşkilata dâhil edilmesi hususuna önem verilmelidir. Yeniden teşkil edilecek olan Tümen (9’uncu Tümen) kuruluncaya kadar cephedeki Kuvay-i Milliye’nin düşmanı tedirgin etmeye devam etmeleri çok önemlidir.” emrini göndermiştir.⁷⁶⁰

Durağanlığın bozularak Antep’teki Fransızlar ile şehir içindeki millî kuvvetlerin tekrar savaşa başlamaları sonucunda Antep’in önem kazanması üzerine, şehir savunmasını yürüten Müdafaa-i Hukuk Merkez Heyeti, şehrin savunmasını Suriye’deki başarılarıyla dikkatleri çeken Milis Kaymakamı (Yarbay) Ali Şefik (Özdemir) Bey’e,⁷⁶¹ 8 Ağustos 1920 tarihinde tam yetki ile bırakmıştır.⁷⁶²

Fransızlar Antep’teki kuvvetlerini artırarak karşı taarruza geçmek üzere 2’nci Dolamud Tümeninden Albay Andrea komutasında bir gezginci kuvvet hazırlamıştır. Akçakoyunlu İstasyonu’nda trenden indirilen bir Senegal Avcı Taburu, dört Cezayir Avcı Taburu, bir Makineli Tüfek Bölüğü, 75 mm’lik bir, 65 mm’lik iki, 155 mm’lik bir bataryadan kurulu bir Topçu Taburu, iki Süvari Bölüğü, bir İstihkâm Müfrezesi ve bir Tank Müfrezesi ile cephe

⁷⁵⁹ **TİH. Güney Cephesi ...**, s.231; Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.343.

⁷⁶⁰ **TİH. Güney Cephesi ...**, s.175.

⁷⁶¹ (Ali) Şefik Özdemir (1885 Kahire – 18 Mayıs 1951 Ankara); Babası Ahmet Cevdet Bey, annesi Haccehan Hanım’dır. İlköğrenimini Kahire’de yapmış, rüştiye ve idadi eğitiminden sonra Camiü’l-Ezher Medresesi’nin İslam Edebiyatı bölümünü bitirmiştir. Birinci Dünya Savaşı’nın başlamasıyla yedek subay olarak orduya katılmış ve Suriye - Filistin Cephesi’nde görev almış, bu sırada Teşkilat-ı Mahsusa ile de tanışmıştır. Çok iyi derecede İngilizce, Fransızca ve Arapça bilmesi istihbarat faaliyetlerinde aranan bir kişi olmasını sağlamıştır. Mondros Ateşkes Anlaşması’ndan sonra Hatay ve Antep’te Mustafa Kemal Paşa’nın emriyle milis teşkilatını kurmuş, Antep’te Fransızlara karşı sürdürülen şehir müdafaasında Milis Yarbayı rütbesiyle görev almıştır. Müteakiben Musul’u anavatana bağlamak, bölgede İngiliz mandası bir Kürt devleti oluşumuna engel olmak üzere askerî harekâtı başlatmıştır. Haziran 1922’de Kuzey Irak’a girip Revandiz’e ulaşmış, Kendisinden sayı, silah ve teknik bakımdan üstün olan İngiliz kuvvetleri karşısında başarıyla mücadelesini sürdürmüş, takviye edilen üstün İngiliz kuvvetleri karşısında daha fazla tutunamamış, İran’a iltica etmek zorunda kalmış, Musul’a yönelik askerî harekât da böylece sona ermiştir. TBMM’de 1939’da Siirt mebusu, yedinci dönemde de Gaziantep mebusu olarak olarak 1946’ya kadar bulunmuştur. Milletvekilliğinden ayrıldıktan sonra Toprak Mahsulleri Ofisi Yönetim Kurulunda Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı üyesi olarak görev almıştır **TİH. Güney Cephesi ...**;

Başkomutanlık tarafından çalışmaları ve fedakârlığından dolayı yarbay rütbesi ile taltif edilmiş, Antep’in bu şekilde bir müstahkem mevki gibi direnmesinden dolayı şehre Gazi unvanı verilmesine bu kahraman şahsiyetin gayreti önemli etken olmuştur. Antep’in düşmesinden sonra Revanduz hareketine de görevli olarak katılmış olan Özdemir Bey, Antep’in bu kahramanca savunması dolayısıyla Fransızlar tarafından kendisi “Türk Verdun”u olarak adlandırılmıştır. Bilindiği gibi I’inci Dünya Savaşı’nda Almanlar tarafından kuşatılmış olan Verdun, kendisini kahramanca savunmuştur. Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.342.

⁷⁶² Zeki Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, C.III, TTK. Bsm., Ankara, 1995, s.163; **TİH. Güney Cephesi ...**, s.233.

ve yiyecek ağırlıklarından kurulu bu kuvvet 8 Ağustos 1920'de Antep'e hareket etmiştir. Fransızlar, hem Antep'teki birliklerini takviye etmek hem de gerekli yiyecek ve malzeme eksiklerini tamamlamak istemektedir. Adana Cephesi Komutanı Selahattin Adil, yeni gelen Fransız kuvveti ile Antep'in takviyesine engel olmak için Antep Bölge Komutanına bütün kuvvetleriyle İkizkuyu'ya doğru hareketle Fransızları durdurmasını emretmiştir. Antep Bölge Komutanı, şehir dışında ve içinde toplayabildiği bir piyade taburu, bir milis taburu ve üç Kuvayı Milliye müfrezesinden kurulu kuvvetle cadde üzerinde ve savunması kolay olan Nafak Boğazı bölgesinde savunma ve baskın için tertiplenmiş, ancak 9 Ağustos'ta yapılan baskın başarılı olmamıştır.⁷⁶³

11 Ağustos'ta hareketli kuvvetlerin Antep'teki birliklerinin komutanı Albay Andrea ve beraberindeki Abadie şehrin teslimini istemişlerse de, Müdafaa-i Hukuk Merkez Heyeti ve Kuvayı Milliye Komutanı Özdemir Bey tarafından "Sizin bayrağınızın altına girecek hiçbir Türk düşünemiyorum." şeklinde ret cevabı verilmiştir.⁷⁶⁴

Teslimi reddeden Özdemir Bey Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal Paşa'dan kendilerine yardım edilmesini şu sözlerle istemiştir:

"Antep kasabasının düşman tarafından tamamıyla kuşatılması ve harp sebebiyle, Bölge Komutanının dışarıda kalmasından dolayı şehrin savunma komutanlığını büyük bir gururla aldım. Hepimiz sabır ve dirençle büyük fedakârlıklar göstermekteyiz. Düşman, şehri sürekli bombardıman etmektedir. Cephanemiz uzun muharebeler yapmaya yetmeyecektir. Dışarıdan yardımın sağlanması gerekmektedir.

Antep ve Havalisi Komutanı
Özdemir"⁷⁶⁵

Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal Paşa tarafından verilen cevap ise şöyledir:

"16 Ocak"⁷⁶⁶ 1920

Antep'in Müslüman ve Kahraman Halkı!

Düşman yine sevgili Antebimize taarruza başladı. Büyük Millet Meclisi ve bütün millet, Antep halkının daha önce de yapmış olduğu kahramanlığını bekliyor. Fransızlar, cephelerimizin her tarafında mücahidlerimiz tarafından mağlûp edilmektedir. Antep'e her taraftan top ve kuvvet gönderilmiştir. Sabır ve metanetin karşılığını Antep her yerden önce birkaç gün içinde alacaktır. Haysiyet ve metanet sahibi olunuz. Cenab-ı Hakk'ın vaadi ile

⁷⁶³ Sahir Uzel, **Gaziantep Savaşı'nın İç Yüzü**, Doğu Matbaası, Ankara, 1952, s.118-119; **TİH. Güney Cephesi ...**, s.232.

⁷⁶⁴ Sarihan, **a.g.e.**, s.167-168; Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.343-344.

⁷⁶⁵ Ulusoy, **a.g.e.**, s.31.

⁷⁶⁶ Tarih yazılırken Ocak değil Ağustos olmalıdır. Zira Özdemir Bey Ağustos'ta Antep Milis Komutanı olmuştur.

müjdelediği zafer yakındır. Hepinize selâm ve saygılar sunarız kahraman Antep'li kardeşlerimiz!"⁷⁶⁷

Urfa ve Maraş'ta olduğu gibi Antep'in de düşmandan kurtarılması için ordu ve millet el ele vererek çalışmıştır. Fransız kuşatmasını yarmak ve Fransızları çevirmek için Bölge Komutanı Kurmay Yarbey İrfan komutasında genel bir taarruza karar verilmiştir. Binbaşı Fikri komutasındaki 24'üncü Piyade Alayı ve Maraş Taburu, Ramazan Efendi komutasındaki Antep Kuvayı Milliyesi, Polat Bey komutasındaki Kilis Kuvayı Milliyesi, Birecikli Hasip Bey komutasındaki Birecik Kuvayı Milliyesi, Nizipli Hacı Ahmet Bey komutasındaki Nizip Kuvayı Milliyesi, Pazarcıklı Paşo Ağa komutasındaki Pazarcık Kuvayı Milliyesi, Besnili Hasan Ağa komutasındaki Besni Kuvayı Milliyesi, Binbaşı Pehlivanzade Salih Bey komutasındaki Urfa Kuvayı Milliyesi, Osman Ağa komutasındaki Orul Kuvayı Milliyesi, Yamaçobalı Dede komutasındaki Yamaçoba Kuvayı Milliyesi, Bekir Ağa başkanlığındaki Bezigi Aşireti, Mustafa Reis başkanlığındaki Barak Aşireti taarruza katılacak birliklerdir. 19 Ağustos 1920'de Türk kuvvetlerinin yaptığı bu taarruz tam bir başarı ile sonuçlanmış, Fransız birlikleri Kolej, Zerdalilik ve Garaf bölgesine çekilmiştir.⁷⁶⁸

Fransızlar 21 Ağustos'ta karşı taarruza geçmiş,⁷⁶⁹ 22 ve 23 Ağustos günleri ele geçirdikleri mevzilerin bir kısmını boşaltmış, fakat şehre yakın tepeleri bırakmamıştır. Böylece Antep düşman tarafından tamamen kuşatılmıştır. Selahattin Adil "*Biz de elde kalan pek zayıf kuvvetle düşman cephesi karşısındaki noktaları işgal etmekle yetinmeye mecbur olduğumuzdan Antep'i mecburen kendi haline bırakmıştık.*" ifadeleriyle son durumu anlatmış ve 25 Ağustos'ta Maraş'a dönmüştür.⁷⁷⁰

Adana Cephesi'nde Antep, Osmaniye, Adana,⁷⁷¹ Tarsus, Mersin gibi büyük merkezlerin yanında diğer tüm bölgelerde de çetin direnişler yaşanmıştır.

6 Eylül 1920'de Adana Cephesi Komutanlığı Kurmay Başkanlığına atanan Yarbey Hayri (Paşa)⁷⁷² ile Kayseri'de toplanmış olan karargâh subayları Maraş'a gelmiştir. Selahattin Adil de cephenin diğer bölgelerini incelemeye çıkmıştır.⁷⁷³

⁷⁶⁷ Ulusoy, a.g.e., s.33.

⁷⁶⁸ TİH. Güney Cephesi ..., s.234-238.

⁷⁶⁹ TİH. Güney Cephesi ..., s.238-240.

⁷⁷⁰ Adil, Hayat Mücadeleleri, s.345.

⁷⁷¹ Adana bölgesinde de çok çetin direnişler olmuş, ancak Selahattin Adil çoğunlukla Antep ve Maraş bölgesinde bulunduğundan Adana bölgesine telgraf veya yazıyla uzaktan emir komuta etmiştir. Adana'daki olaylar ve yazışmaları için bkz. Onar, **Kuruluşundan Kurtuluşuna Bağlantıları İle Saimbeyli.**

⁷⁷² Mehmet Hayri (Tarhan) (1317 - P.4) (29 Şubat 1880 Tırnovacık - 11 Aralık 1934); İlk olarak 5'inci Ordu emrine atanmış, 17 Aralık 1905'te 10'uncu Piyade Taburu 2'nci Bölüğe, 14 Temmuz 1906'da 28'inci Süvari Alayı 5'inci Bölüğe, 21 Ağustos 1906'da 26'ncı Seyyar Topçu Alayında üç ay staj yapmış, daha sonra 2'nci Orduya nakledilerek beş ay 8'inci Seyyar Topçu Alayında görevlendirilmiş, 19 Kasım 1907'de İstanbul Harp Okulu'nda yardımcı öğretmen olarak atanmıştır. 29 Ağustos 1909'da Harp Okulu Müdür Yardımcısı, 26 Şubat 1910'da 1'inci Ordu Kurmaylığına, 27 Kasım 1911'de 3'üncü Ordu Müfettişliği Kurmaylığına, 30 Kasım 1913'te tekrar 1'inci Ordu Kurmaylığına, 30 Ocak 1914'te yeniden Harp Okulu Müdür Yardımcısı olarak atanmıştır. 18 Şubat 1914'te 3'üncü defa 1'inci Ordu Müfettişliği Kurmaylığına, 3 Ağustos 1914'ten itibaren

Selahattin Adil'in Adana Saimbeyli bölgesi için istediği 105 ve 155'lik obüs toplarının 23 Ağustos'ta Sivas'tan yola çıktığının bildirilmesi üzerine, Selahattin Adil topları bizzat yerleştirmek için 11 Eylül'de Maraş'tan yola çıkmış, 12 Eylül'de Kadirli'ye, 13 Eylül'de Kozan'a, 15 Eylül'de de Feke'ye ve müteakiben Saimbeyli'ye ulaşmıştır. Sivas – Kayseri – Develi – Gezbel Geçidi – Saimbeyli güzergâhını izleyecek topların 17 Eylül'de Develi'ye ulaşmamış olması nedeniyle Selahattin Adil 18 Eylül'de Feke'ye, 19 Eylül'de Kozan'a dönmüştür.⁷⁷⁴

Selahattin Adil Kozan'da iken gelmekte olan topların yanında piyade kuvvetini artırmak maksadıyla milis komutanlarından aşağıda bir örneği bulunan telgrafla takviye istemiştir:

“Kozan 12 Eylül 336 (1921)

Andırın'da Yayıcıoğlu İbrahim Efendi'ye

Silah sağlanması zamana bağlı olduğundan silahlı kişilerin gönderilmesi ve cephanelerinin Haçin'de (Saimbeyli'de) verilmesi ve silahsız yaşlıların Maraş'ta buruna yollanması dilenir.”⁷⁷⁵

Adana bölgesinde Fransızların iki tümen kadar kuvvetine karşı Türk kuvvetleri çok yetersiz olup, cephenin en önemli kesimi olan Antep'te iki taburlu bir piyade alayı bulunmaktadır. Bu sebeple Antep kesimini takviye için Maraş'ta bir piyade tümeni kurulmasına karar verilmiş, Adana Cephesi Komutanlığından alınan 9 Eylül 1920 gün ve 13 sayılı emirle 9'uncu Tümen teşkil edilmiştir. Adana Cephesi Kurmay Başkanı Kurmay Yarbay Mehmet Hayri (Tarhan) Tümen Komutanlığına atanmış, 14 (27)⁷⁷⁶ Eylül 1920 günü Tümenin emir ve komutasını almıştır.⁷⁷⁷

---

seferberlikte 2'nci Ordu Kurmaylığına, daha sonra 2'nci Kolordu Kurmay Başkanı, Mayıs 1915'te 16'ncı Kolordu Kurmay Başkanı, 15 Mayıs 1915'te grup teşkilatına geçilmesiyle Saros Grubu Kurmay Başkanı, Ağustos 1915'te Anafartalar Grubu Kurmay Başkanı, 30 Ağustos 1915'te Anafartalar Grup Komutanlığının iki kısma ayrılması üzerine sağ kanatta 2'nci Mürettep Kolordu Kurmay Başkanı, daha sonra 16'ncı Kolordu Karargâhının teşkil edilmesi üzerine bu birlikte kalmıştır. 26 Eylül 1915'te 15'inci Kolordu Kurmay Başkanı olarak atanmıştır. Ocak 1916'da aynı kolorduyla Keşan'a gitmiş, 1916 yılı Ağustos ayı sonunda 15'inci Kolordu ile Galiçya Cephesi'ndeki muharebelere katılmış, 10 Ekim 1916'da 42'nci Tümen Komutan Vekili, 9 Nisan 1917'de 42'nci Tümen Komutanı (Asaleten) olarak atanmıştır. Ocak 1918'de 12'nci Tümen Komutanı olarak atanmış, ancak bir hafta sonra Harbiye Nezareti tayini durdurmuş, 7 Mayıs 1918'de Filistin Cephesi'nde 26'nci Tümen Komutanı, 3 Kasım 1918'de 7'nci Ordu Kurmay Başkanı, 11 Ocak 1919'da Askerî Okullar Genel Müfettiş Yardımcılığına atanmıştır. Önce Adana Cephesi Kurmay Başkanı, 23 Kasım 1920'de 9'uncu Tümen Komutanı olarak atanmıştır. 1920 yılında Adana Cephesi Kurmay Başkanı, daha sonra Maraş Tümen Komutanı, 2 Temmuz 1921'de Yahşihan Menzil Müfettişi iken Antep Bölge Komutanı olarak atanmış, daha sonra Sınır Belirleme Komisyonuna memur edilmiş, tekrar Antep Bölge Komutanlığına atanmıştır. 24 Mayıs 1922'de Antep Bölge Komutanlığının lağvı üzerine Askerî Okullar Genel Müfettişliğine tayin edilmiş, 4 Temmuz 1922'de Levazımat-ı Umumiye Başkanlığına, 11 Temmuz 1923'te Harp Okulu Müdürü, 25 Ekim 1925'te Bükreş Ataşemiliterliğine atanmış, 15 Nisan 1928'de ulaştırma sınıfına geçirilmiş ve Ulaştırma Müfettişi olmuş, 10 Aralık 1934'te emekli olmuştur. **Birinci Dünya Savaşı'na Katılan ...**, C.3, s.179 - 181.

⁷⁷³ **TİH. Güney Cephesi ...**, s.175.

⁷⁷⁴ Onar, **Kuruluşundan Kurtuluşuna Bağlantıları İle Saimbeyli**, s.325-326.

⁷⁷⁵ Onar, **Kuruluşundan Kurtuluşuna Bağlantıları İle Saimbeyli**, s.326.

⁷⁷⁶ Onar, **Kuruluşundan Kurtuluşuna Bağlantıları İle Saimbeyli**, s.334.

⁷⁷⁷ **TİH. Güney Cephesi ...**, s.175-176.

Aralarında koordinasyon sağlamak amacıyla Birlik Komutanları gelişmeleri Selahattin Adil'in aşağıda belirttiği gibi birbirlerine aktarmaktadır:

“Üçüncü Kolordu Komutanlığına

22/23 Eylül 1920 gecesi Haçin'de (Saimbeyli'de) bulunan 100 kişilik bir kuvvetle kuzey cephesine baskın yaparak koruma görevlilerini geri attıktan sonra Urumlu (Doğanbeyli) Güzelim köylerini bir bölümü ile yakarak halkını öldürmüşlerdir. Haçin Komutanı Doğan Bey'de Urumlu'da bulunarak yaralanmış ve güvenlik bir süre bozulmuş ve elden çıkmıştır. Güney cephesi dışta kalmak üzere kuzeydeki bütün kuvvetler geriye dağıtılmıştır. Baskıncıların bu köyden Haçin'e taşımak istedikleri yiyecekler yolda geri alınmıştır.

Baskıncıların bu girişimi, açlık nedeni ile Haçin'e yiyecek sokmak amacına dayandığı anlaşılıyor. Haçin'in çetin doğası kuşatma ve kuvvetlerimizin birbiriyle bağlantı ve yardımlaşmasını olanaksız kıldığından düşmanın ara sıra yapılan bu girişimleri de başarılı olmaktadır. Bütün kuzey cephesinin kapatılmış olmasına karşın, dışarıda ailelerden kimse görülmemektedir. Aziziye (Kayseri - Pınarbaşı) sınırlarına doğru göçe başlayan köyler halkı yavaş yavaş gelmekte olan yardımcı birliklerce yerlerine döndürüldüğü ve bugünlerde korkulu bir gelişme olmadığı arz olunur.

*Adana Cephesi Komutanı
Selahattin”⁷⁷⁸*

Cephe Komutanı Selahattin Adil'in 29 Eylül 1920'de Genelkurmay Başkanlığına verdiği raporda:

“1. Haçin'in⁷⁷⁹ durumunun bugüne kadar halledilmemiş olması; kasabanın sarp, taşlık yamaçlarla çevrilmiş olması, kuşatma hattı üzerindeki kuvvetlerin birbirine yardımını ve irtibatını imkânsız bırakmakta ve bir tarafta olan taarruza diğer kısımların seyirci kalmasını mecburî kılmaktadır. Kasabanın çukurda bulunuşu, yapılan taarruzda başarısızlık hâlinde ricati imkânsız kılacak durumdadır. Talim ve terbiyesi çok geri olan kuvvetlerle bu işin başarılması zor olduğundan, topçu ateşiyle kasabayı savunmayı imkânsız bir hâle getirmek ve piyade kuvvetine de asgari bir görev bırakmak zorunluluğu vardır. Bu esas dâhilinde hazırlıkları bitirdikten sonra taarruz edileceğini;

2. Misis⁷⁸⁰ - Osmaniye arasındaki cephede düşman hâlen sakin bir durumda olup Tarsus bölgesindeki taarruzunun başarısızlıkla sonuçlanması sebebiyle durumun lehimize olduğu;

⁷⁷⁸ Onar, **Kuruluşundan Kurtuluşuna Bağlantıları İle Saimbeyli**, s.335; H.Saral – T.Saral, **a.g.e.**, s.119.

⁷⁷⁹ Adana'nın kuzeyindeki Saimbeyli ilçesinin eski adı Haçin; 1909'dan başlayıp Selahattin Adil'in Adana Cephe Komutanlığı esnasında da Ermeni - Türk çatışmalarına sahne olmuş büyük bir yerleşim merkezidir. O dönemde Fransız işgali devam etmektedir. Adana Ermeni işgalleri hakkında detaylı bilgi için bkz. Hüseyin Kılavuz, **Türk Basınında Adana Ermeni Olayları**, Niğde Üniversitesi SBE Y.L.T., Niğde, 2007.

⁷⁸⁰ Adana ili Yüreğir ilçesinde antik çağlardan itibaren bir yerleşim yeridir.

3. Antep kasabasına düşman bir buçuk aydan beri baskı yaptığı hâlde ne düşman uzaklaştırılabilmiş ve ne de dışarıyla ulaşımı kesilebilmiştir. Bu durum, kasabayı savunanların moral gücü üzerinde etkili oluyorsa da hazır vasıtalarla yakın zamanda şehrin kurtarılmasının mümkün olmadığı;

4. Temmuz öncesine kadar tamamıyla Kuvayî Milliye'nin başındakilerle ve sadece mahallî teşkilâtla idare edilmekte olan Adana cephesinde, teşkilâtın faaliyete başlamış olmasına rağmen, ihtiyacın zamanında karşılanamamış olmasından dolayı, zaman uzamış ve sonuç itibarıyla da teşkilât, istenilen derecede şekillenememiş; bu eksikliklerle alınan tedbirlerin sonuçsuz kaldığını bildirmiş ve eksikliğin tamamlanması rica edilmişti.⁷⁸¹

Genelkurmay Başkanı İsmet Paşa tarafından 14 Ekim 1336 (1920) tarihli ve 65 sayılı şifre ile Sovyet Rusya ile akit edilecek dostluk muahedenesi (antlaşması) ve Bitlis ve Van'ın Ermenistan'a terki hakkında Adana Cephesi Komutanı Selahattin Adil'e, Garp Cephesi Komutanı Ali Fuat (Cebesoy) Paşa'ya, Şark Cephesi Komutanı Kâzım (Karabekir) Paşa'ya ve El-cezire Cephesi Komutanı Nihat Bey'e mütalaaları sorulmuş, 23 Ekim 1336 tarihinde verilen cevaplar aynen Dışişleri Bakanlığına bildirilmiştir. Ancak diğer Cephe Komutanlarının cevapları kayıtlarda mevcut iken, Selahattin Adil'in cevap mütalaasına ulaşamamıştır.⁷⁸²

Selahattin Adil 1 Ekim 336 tarihli Harp Raporunda Adana mıntıkasında saat 04.00'da Antep doğu yamaçlarına yapılan taarruzun başarısızlıkla sonuçlandığını bildirmiş, Osmaniye mıntıkasındaki gelişmeleri aktarmış, Adana Karagöçer bölgesindeki çatışmayı anlatmış, düşmanın mevcudu ve faaliyetlerini yazmıştır.⁷⁸³

Genelkurmay Başkanlığının 9 Kasım 1920 tarihli emrine göre cephenin çok geniş olması dolayısıyla Batı Cephesi iki kısma ayrılmıştır. Komutanlığına, seferde Ordu Komutanlığı yetkisiyle Genelkurmay Başkanı Kurmay Albay İsmet (İnönü)'nün atandığı Batı Cephesi; İzmir, Ertuğrul (Bilecik), Eskişehir ve Kütahya sancaklarını kapsarken, Komutanlığına seferde Ordu Komutanlığı yetkisiyle İçişleri Bakanı Kurmay Albay Refet (Bele)'nin atandığı Güney Cephesi; Afyonkarahisar, Isparta, Burdur, Denizli, Aydın, Menteşe (Muğla) ve Antalya sancakları ile Konya vilayeti, Silifke, Niğde sancağını ve Adana merkez sancağını kapsamaktadır. Batı Cephesiyle Güney Cephesi arasındaki ara hattı Gediz Nehri - Murat Çayı - Kızıldere - Döğür İstasyonu⁷⁸⁴ hattıdır.⁷⁸⁵

⁷⁸¹ Ulusoy, a.g.e., s.46.

⁷⁸² Cevaplar ve Dışişleri Bakanlığına giden yazılar hakkında detaylı bilgi için bkz. A.Ü. TİTE, 324/11/11001, 324/11/11a001, 324/11/11-1001, 324/11/11-2001, 324/11/11-1a001.

⁷⁸³ ATASE, İSH, 766/1/1-1, 766/1/1-2, 766/1/1-3.

⁷⁸⁴ Afyonkarahisar ili İhsaniye ilçesi Döğür kasabasındaki tren istasyonu.

⁷⁸⁵ TİH. Güney Cephesi ..., s.242.

Batı Cephesi'nin ikiye ayrılmasından sonra, Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal imzasıyla gönderilen 9 Kasım 1920 tarihli ve 337 sayılı şifre ile Adana Cephesi Komutanlığı 2'nci Kolordu Komutanlığı adını almıştır. Güney Cephesi'yle 2'nci Kolordu arasındaki ara hattı denize döküldüğü yerden Adana'ya kadar Seyhan Nehri ve oradan itibaren Adana - Kozan - Feke şosesidir.⁷⁸⁶

Antep bölgesinin düşmandan kurtarılması için çalışmalara hız verilmiş, Komutanı Kurmay Yarbay Mehmet Kenan (Dalbaşar) olan 5'inci Tümen Genelkurmay Başkanlığının emriyle Antep bölgesi kurtarılincaya kadar yapılacak harekât süresince emir ve komuta bakımından Adana Cephesi Komutanlığına bağlı olarak, yiyecek ve ikmal desteği eskisi gibi Elcezire Cephesi Komutanlığına yapılacak şekilde görevlendirilmiştir.⁷⁸⁷

Akıncı birlikleri ile Arap çetelerinin Suriye kuzeyindeki faaliyetlerinin genişlemesi Fransız işgal kuvvetlerini zor durumda bırakmıştır. Bu nedenle Fransızlar Antep'in süratle ele geçirilmesini istemiştir.⁷⁸⁸

Fransızlar Güney Cephesi'nde kesin sonuç almak maksadıyla 4'üncü Goubeau Tümenini getirmiş, böylece önemli bir güç kazanarak 21 Kasım'da Antep'e girmiştir.⁷⁸⁹

Antep dışında bulunan Türk kuvvetleri 5'inci ve 9'uncu Tümandır. 9'uncu Tümen Antep kuzey bölgesi Erikçe - Düllükbaba - Beylerbeyi hattında,⁷⁹⁰ 5'inci Tümen Antep doğusu Şahmelek - Ballıkaya hattında savunma mevzilerinde tertiplenmiştir.⁷⁹¹

24-26 Kasım 1920 tarihleri arasında Fransız kuvvetleri önce 9'uncu Tümen'e sonra da 5'inci Tümen'e taarruz ederek geri çekilmeye zorlamış, her iki tümeni de bölgelerinden ve birbirinden ayırmıştır.⁷⁹²

Bu başarısızlık üzerine Genelkurmay Başkanlığına 2'nci Kolordu Komutanlığının muharebeleri yakından sevk ve idare etmesi maksadıyla karargâhın Antep'e gelmesi emredilmiştir. 2'nci Kolordu Komutanı Selahattin Adil rahatsızlığından dolayı Antep civarına gidemeyeceğini bildirmiş, Genelkurmay Başkanlığı "Her iki tümenin bir elden sevk ve idaresi zorunlu olduğundan rahatsızlığınız devam ettiği müddetçe emriniz altında olmak üzere bir Antep Grubu teşkil edilerek 5'inci ve 9'uncu Tümenlerin bu grubun emri altında

⁷⁸⁶ **TİH. Güney Cephesi ...**, s.242; Onar, **Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları II**, s.206; "Büyük Millet Meclisinin 9 Kasım 1920 tarihli toplantısında Adana Cephesi'nin 2'nci Kolordu adıyla değiştirildiği ve cephe emrindeki 41'nci Tümenin Afyon'da kurulan Güney Cephesi Komutanlığının kuruluşuna dâhil edildiği, Genelkurmay Başkanlığından 18 Kasım 1920 tarihinde bildirilmişti. Bu emirle, Fırat nehriyle Adana-Kozan yolu arasındaki bölge, Kolorduya tahsis edilmişti" Ulusoy, **a.g.e.**, s.51.

⁷⁸⁷ **TİH. Güney Cephesi ...**, s.242; Ulusoy, **a.g.e.**, s.57; "Gnkur. Başkanlığı, bu kuvvetlerin yetersiz olduğunu; konuluşa göre, 5'nci Tümenin millî ve nizamiye olarak Urfa'da 4, Viranşehir'de 2, Cerablus'ta 4 tabur kadar kuvveti olduğunu ve millî durumun düzeldiğini ve Cerablus'ta da düşmanın faaliyeti olmadığından 5'nci Tümenin her hâlde büyük kısmıyla Antep cephesine gönderilmesini bildirdi" Ulusoy, **a.g.e.**, s.47.

⁷⁸⁸ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.352-353.

⁷⁸⁹ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.349.

⁷⁹⁰ Ulusoy, **a.g.e.**, s.56.

⁷⁹¹ **TİH. Güney Cephesi ...**, s.242.

⁷⁹² **TİH. Güney Cephesi ...**, s.245-248.

bulundurulması” emrini vermiştir. Kolordu Komutanı Selahattin Adil 25 Kasım 1920’de Genelkurmay Başkanlığına teşkil edilen grubun başına daha kıdemli olduğundan 9’uncu Tümen Komutanı Kurmay Yarbay (Mehmet) Hayri (Tarhan)’ı görevlendirdiğini, kendisinin de iyileşince cepheye gideceğini bildirmiş, 27 Kasım 1920’de Kolordu Karargâhı Antep’in 30 km. kadar kuzeyindeki Koçlu’ya gelmiştir.⁷⁹³

Genelkurmay Başkanlığının, son taarruzun başarılı olamaması üzerine Kolorduya verdiği emir:

“a) Taarruzun 2-3 kilometrelik bir cepheyle sınırlandırılarak bu cephedeki düşman tahkimatı özellikle 15’lik ve 15,5’luk obüslerle ve bütün topçu kuvvetiyle ateş altına alındıktan sonra yapılması ve bu sırada diğer cephelerde gayet zayıf birliklerle işgal muharebesi yapılması;

b) (a) maddesinde bahsedilen şartlar çerçevesinde, bir gece baskını yapılmalı; bundan başka genel taarruzun yapılmasından önce haberciler ve keşif kolları vasıtasıyla araştırılacak gediklerden tek tük girişimlerle şehre yavaş yavaş erzak getirilmesine gayret edilmelidir. Harekâtın, bir disiplin ve düzen içinde yapılmasının gerekli olduğu” şeklindedir.⁷⁹⁴

Kuşatma altında bulunan şehirdeki Türklerin bir aylık yiyecek stoğunun kalması Fransızların lehine bir durum meydana getirmiştir.⁷⁹⁵

24 - 26 Kasım 1920 tarihleri arasında gerçekleşen düşman taarruzu hakkında 26 Aralık 1920 tarihinde hazırlanan Kolordu raporu şöyledir:

“1. Daha önce Antep’teki düşman kuvvetleri, 6-9 tabur kadar tahmin edilmişti. Osmaniye’den gelen bir kısım kuvvetin de bunlara katılmasıyla hâlen Antep’te düşmanın 9-12 kadar taburu bulunduğu ve tabur mevcutları ortalama olarak 400 olduğuna göre düşman kuvvetlerinin 3600-4800 asker olduğu kabul edilebilir. Bu kuvvet, mevcut 2 tümenimize karşı üstün bir hâldedir.

2. 5 nci Tümenin Fırat’ın doğusuna çekilmesiyle 9 ncu Maraş Tümeni (1 alay eksik) tek başına kalmıştır. Hâlen Tümenin ileri birlikleri Erikçe-Düllük-Karahöyük hattında; büyük bir kısmı da Göçke’de bulunuyor. Acilen takviyesine de imkân yoktur.

3. Birlikler, düşmanın bir taarruzu karşısında Antep’e yardım edemeyecek bir hâldedir. Bugün akşama kadar, düşman kuvvetleri taarruza geçmeyecek olursa, bu gece Tümen Düllükbaba’ya dayanarak Hacıibaba’ya bir taarruz yapacaktır. Şehri savunan Anteplilere de aynı istikamette şehri terk etmeleri zarureti, güvercin postasıyla bildirilmiştir. Böylece şehri savunanlar kurtarılmış olacaktır.

⁷⁹³ TİH. Güney Cephesi ..., s.248; H.Saral – T.Saral, a.g.e., s.316.

⁷⁹⁴ Ulusoy, a.g.e., s.63.

⁷⁹⁵ Ulusoy, a.g.e., s.58; Adil, Hayat Mücadeleleri, s.350.

4. Şehrin hâlen kesik olan ulaşımını, düşman kuvveti karşısında açmayı ve cephanesini ulaştırarak savunmasını sağlamayı maalesef bu zayıf kuvvetimizle başaramayacağımızdan er geç düşmanın hücumunun sonucunda, zorla olmasa bile işe ve cephanesizlikten dolayı şehrin ele geçirebileceği kabul edilebilir.

5. Antep'in tahliyesi hâlinde 9 ncu Tümene karşı düşmanın büsbütün serbest kalması için daima doğudan yapacağı harekât ile düşmanı işgal edebilmek için 5 nci Tümenin tamamen Fırat'ın doğusuna geçmeyerek Nizip civarında kalacak müfrezesiyle faaliyette bulunması teklif edilmişti."⁷⁹⁶

Genelkurmay Başkanlığı tarafından Kolordunun Antep'i boşaltma teklifine karşı aynı gün (26 Aralık 1920'de); "Düşman, 25 Kasım 1920'de Kirenis civarından Nizip'e doğru ilerlediğinden ve 5 nci Tümenin sağ kanadı tehlikede görüldüğünden Birecik'e doğru çekilmek zorunda kalmıştır. Büyük ihtimalle düşman, cepheden de tümeni sıkıştırmıştır. Her hâlde 24 Kasım 1920'de 9 ncu Tümene taarruz eden düşman, 24 Kasım akşamı bu Tümeni bırakarak, 5 nci Tümene doğru yön değiştirmiştir. Bu durumda yalnız ve korumasız kalan Antep'i savunanların düşman tarafından sıkıştırılacağı şüphesizdir. Fakat buna karşı, Antep'in tahliyesine değil belki 5 nci ve 9 ncu Tümenlerin yeniden toplanarak, Antep'e doğru ilerlemesi ve durumu düzeltilmesine karar vermeleri lâzımdır. Antep'in söylediğiniz şekilde tahliyesi, kesinlikle uygun değildir.

9 ncu Tümen, düşündüğünüz gibi Hacıbaba istikametinde bütün kuvvetiyle taarruz etsin; 5 nci Tümene de tekrar Fırat'ın batısına geçerek Antep'e doğru ilerlemesi için, Elcezire Cephesi aracılığıyla emir verildi. Bölgeniz içinde yer alan çeşitli halk kuvvetlerinden yararlanarak bu durumun düzeltilmesine çalışılması ve Antep'in tahliye edilmemesi için en son fedakârlığın yapılmasının gerekli olduğu"⁷⁹⁷ belirtilerek düşmana karşı saldırılara ve şehir savunmasının devam ettirilmesi bildirilmiştir.⁷⁹⁸

Genelkurmay Başkanlığı Antep'in direndikçe düşmanın Fırat'ın doğusunda Urfa ve Mardin'e doğru bir hareket yapmasının mümkün olmayacağı, Antep'in kuşatmada kalsa bile 40 gün direneceği fikrinden hareketle Fransızların Urfa ve Mardin'e saldırılarının ancak Antep'in elde bulundurulması sayesinde engellenebileceğini düşünmüştür.⁷⁹⁹

Bir gün sonra Elcezire Cephe Komutanlığı, 2'nci Kolordu ve ivediliğinden 5'inci Tümene yazılan hareket tarzlarını anlatan emir şöyledir:

"1. 5 nci Tümeni Fırat'a kadar takip eden düşmanın 20 Kasım 1920'de Nizip istikametine çekildiği anlaşılmıştır.

⁷⁹⁶ Ulusoy, a.g.e., s.58-59.

⁷⁹⁷ Ulusoy, a.g.e., s.59.

⁷⁹⁸ Adil, Hayat Mücadeleleri, s.351.

⁷⁹⁹ Ulusoy, a.g.e., s.61.

2. 5 nci Tümen bir an bile gecikmemek üzere, bütün kuvvetiyle derhâl Fırat'ın batısına geçerek Nizip'e çekilen düşmanı takip ve Antep'te bulunan 9 ncu Tümenle birlikte düşmana taarruz edecektir.

3. 5 nci Tümen, önceden de bildirildiği üzere, 2 nci Kolordu'nun emrinde bulunacak ve 9 ncu Tümenle ortak harekâta büyük bir önem verecektir.

4. Elcezire Cephesi, 5 nci Tümeni olabilecek en fazla miktarda takviye edecektir. Bununla birlikte Tümen, geriden gelecek takviye birliklerini beklemeyerek mevcut kuvvetiyle derhâl Fırat'ın batısına geçerek düşmanı takip edecektir.

Genelkurmay Başkanı
Fevzi⁸⁰⁰

Şehri savunanlar Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne kadar çeşitli makamlara durumlarından bahsederek bir an önce kuşatmanın kaldırılmasının sağlanmasını istemiştir. 1 Aralık 1920'den itibaren General Goubeau tarafından yapılan teslim olma önerilerini Kuvayı Milliye Komutanı Özdemir Bey Antep halkının esarete katlanmaya asla razı olmadığını ve vatani kurtuluncaya kadar savaşaacağını söyleyerek kesinlikle ret etmiş, Fransız işgaline karşı sonuna kadar direneceklerini belirtmiştir.⁸⁰¹

Özdemir Bey imzalı ve 26 Kasım 1920 tarihli kolordu aracılığı ile TBMM'ye yazılan şikâyet yazısına 1 Aralık 1920'de şu cevap verilmiştir:

“Antep cephesindeki durumun düzeltilmesi ve kuşatmanın kaldırılması için gerek Genelkurmay Başkanlığı ve gerek 2'nci Kolordu Kumandanlığınca büyük bir alâka ve gayretle çalışılmaktadır. Antep için her taraftan yeni kuvvetler çıkarılmıştır. Allah'ın yardımı ile pek yakında Antep kuşatması kaldırılacaktır. Savaş tarihimizi büyük bir şerefle süsleyen Antep kahramanlarının moralleri bozulmadan cesaret ve kahramanlıklarına devam etmek suretiyle inşallah hayırlı olacak sonucu beklemelerinin kendilerine duyurulması rica olunur.

Büyük Millet Meclisi Başkanı
Mustafa Kemal⁸⁰²

Selahattin Adil bu kritik zamanlarda bir aydan fazla süren ve yatağa düşüren bir hastalığa yakalanmıştır. Bu dönemde Kolordu Kurmay Başkanlığına Yarbay Burhanettin Bey (Harp Akademileri Komutanı Burhan Paşa) atanmış ve Maraş'a gelmiştir.⁸⁰³

Selahattin Adil'in sağlık durumu düzelmiş, hareketlerin birleştirilmesi ve cephenin yakından komutasını sağlamak amacıyla, geri hizmette görevli şubeler Maraş'ta bırakılarak

⁸⁰⁰ Ulusoy, a.g.e., s.59.

⁸⁰¹ Sadettin Gömeç, **Milli Mücadele'de Gaziantep**, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1989, s.86-87; Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.350.

⁸⁰² Ulusoy, a.g.e., s.58; Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.350-351.

⁸⁰³ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.351.

6 Aralık'ta Pazarcık'a hareket edilmiş ve ertesi gün Koçlu Köyü'ne geçilerek karargâh kurulmuştur.⁸⁰⁴

Selahattin Adil'in Genelkurmay Başkanlığına bildirdiği 6 Aralık 1920 tarihli sabah harp raporunda yaralı bir Fransız esirinin ifadesi şöyle özetlenmiş olup, genel durum ve işgal altındaki halka muameleler bakımından önemlidir: “ ... Kendisi Yirmi Birinci Nişancı Taburu'ndan ve ismi (Didesiye'dir). Ağustos ortasında İstanbul'dan hareket ederek Eylül ortasında İskenderun'a çıkmışlar ve oradan 27 'nci Nişancı Taburu'yla birleşmişlerdir. Bağlı olduğu tümen 6, 7 taburdan ibaret olup alay numaralarını bilmiyor. Kırk birinci Tümen cephesinde yaptıkları taarruzu takiben Osmaniye-Kilis üzerinden Antep'e gelmişler ve daha sonra Nizip, Sinan, Köçki'ye yapacakları harekâtı gerçekleştirmişlerdir. Tümeninde 20 sahra topu mevcut olup yolların bozukluğundan dolayı harekâta katılmamışlar, yalnız taarruz sırasında bağlı olduğu tümenin 12 dağ ve 8 hafif topu mevcut imiş. Fransız taarruzu sırasında Köçki'de kör, aciz bir kadını idam ve iki jandarma erini süngüledikleri, Antepli bir ailenin kızıyla eşini taciz ettikleri ve Küçükkaraplı'da halktan silahsız altı kişiyi kurşuna dizmek suretiyle idam ettikleri...”⁸⁰⁵

Güvercin postaları ve savunma hattını aşabilen Burç Köy'lü Mehmet Çavuş vasıtasıyla şehirle bağlantı sağlandıktan sonra, Fransızların yiyecek kabilelerinin korunması için ayırdıkları kuvvetin 18 Aralık'ta Antep'ten ayrıldığı, bu sebeple zayıf kaldığı zamanlarda şehirdeki milislerle işbirliği yaparak çeşitli cephelerden yapılacak baskınlarla kuşatmanın kaldırılmasına karar verilmiştir.⁸⁰⁶

Kolordunun süreç içerisinde ciddi bir hamlede bulunmayışından, dışarıdaki birliklerin durumu hakkında herhangi bir fikri olmayan ve düşmanın şehir üzerindeki baskısından bıkan kuşatma altındaki şehir savunucuları hiddetlenmektedir. Selahattin Adil, Kolorduya bağlı tümenlerin er mevcudunun ortalama 1.200 civarında olması, düşman topçu ve makineli tüfek sayısının üstünlüğü, yardımcı sınıfların hiç bulunmayışı, düşman hatlarının kuvvetlendirilmesi gibi çeşitli sebeplerle kolordunun taarruzda başarı ihtimalini çok zayıf görmüş, şehrin zor durumuna karşı çözüm yolları aramayı sürdürmüştür.⁸⁰⁷

Kolordu tarafından 19 Aralık 1920 sabahı kuzey ve kuzeydoğudan Şehitkamil Hacıbaba-Çıksurt (Çıksurut, Çıksorut) hattına karşı taarruza karar verilmiş ve Özdemir Bey'den şehirden kuzeye çıkarak yardıma bulunması istenmiştir. Fakat tertiplenmede geç kalınmış,

⁸⁰⁴ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.352.

⁸⁰⁵ **Askeri Tarih Belgeleri Dergisi**, ATASE Yay., Y.46, S.104, Gnkur. Bsm., Ankara, Haziran 1997, s.122-124.

⁸⁰⁶ **TİH. Güney Cephesi ...**, s.251; Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.352.

⁸⁰⁷ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.353.

fazla kayıp vermeyi önlemek için bir gün sonraya ertelenen taarruzdan sonuç alınamamıştır.⁸⁰⁸

Selahattin Adil taarruzlardaki başarısızlığın sebebini detaylı olarak değerlendirerek harekât tarzını belirlediği emrini şöyle tamim etmiştir:

“Yazıldı/21/12/36

9.Fırka Kumandanlığına

Gümürgehöyük'den

20-21/12/1336

Kolordu Emr-i Yevmisi

1- Bugünkü vaziyet-i umumiyei pek müsaid bir mevki'den gördüm. Netice-i kanaatım bütün muhasara hattında düşmanın azami bir tabur kadar piyade kuvveti biri ağır ikisi cebel üç topu vardır. Büyük bir muhitde müteferrik bulunan bu kuvvet üçer-beşer kişilik birer tarassud postalarından ihtimal ki bunların ba'zılarına terfik edilmiş bir makinalı tüfenkten ibaretdir. Hiçbir noktada asgari bir kuvvetden bile tam bir bölüğün mevcudunu görmedim. Taarruz kuvvetimize yaptığı ateşlerde hafif keşf kolları müsademesinden daha fazla bir mahiyetde değil idi. Ayıntab muntikasında altı aydan beri düşmanın en kuvvetli bulunduğu bir zamanda bugünkü kadar hafif kaldığı vaki' olmamıştır. Bu Cenab-ı Hakk'ın bize en büyük lütf ve ihsanı ve her zaman ele geçmeyecek bir fırsattı. Kemal-i teessürle ve bir hicab-ı humretle (utançtan yüzü kızarmış olarak) beyan ederim ki hayat-ı askeriyemde böyle bir hale tesadüf etmedim. Adeden tevaffukumuzun (sayı üstünlüğümüzün) bu fırsattan istifade edememesinden ve her hususda müsaid bir vaziyetde bulunmaktığımızı rağmen bu işi başaramamaktığımızdan müteessir olduğum kadar olmamışım.

2- Sabahları müstesna sırf taarruz noktasına 7:8 yüz piyade tahsisi ve bil-fiil iştirak eden on adet top isti'mal etdik. Ki düşman bütün bu cephedeki müteharrik kuvveti iki bölüğe baliğ olmuyordu. Ekseriya olduğu gibi topçu himayesini bahane etmez(.) eden piyade kıtaatı bugün bu hususda şikâyet edecek bir şey bulamazlar. Bugünkü vaziyete göre kanaatim topçu mes'elesi değil, piyadelerin kıymetsizliği zabıt ve zabıtsizlik mes'elesidir. Düşman topçusu esasen bir kısmı yerinden bile kımıldamayan piyadelerimizin taarruz eden aksamına harekâtlarına mani' olacak kadar değil, ta'ciz edecek derecede bile müessir olamamıştır. Kıtaatın talim ve terbiye ve zabt ü rabtca (emir komuta) olan ahvallerini dâhil-i hesab etmemekle beraber bugünkü iktihamı (saldırmayı) müşkül bir vaziyet değildi. Ta'lim ve terbiyesi mükemmel yüz kişinin bir baskın ile göreceği işi mevcudları ne kadar az olursa olsun mevcud kıtaatımızın becerememesi yüzümüzü kızartacak ahvaldendir. Her şeyden

⁸⁰⁸ TİH. Güney Cephesi ..., s.251-252; Adil, Hayat Mücadeleleri, s.354; Ulusoy, a.g.e., s.66-67; H.Saral – T.Saral, a.g.e., s.321.

ziyade bunca fedakârlıklar ve harikalar gösteren Ayıntablılardan mahcub olmalıyız. Genç ve ihtiyar kadın ve kızlarına varıncaya kadar düşman ateşi altında ve tehlike içerisinde çalışan Ayıntab taife-i nisvanı (kadınlar) kadar asar-ı metanet ve cesaret gösteremedik.

3- Zabitanın fedakarlıkta numune-i imtisal (misal getirilecek örnek) olmaları şarttır. Maa-l-eseef bir hakikat olarak i'tiraf etmeliyiz ki ekseriye arkadaşlarımız bu fedakârlığı göstermiyor. Vazifede lakayd (kayıtsız) bulunuyorlar. Bugün her iki fırkada bu halleri gördüm. En kuvvetli cenahımızın ilerleyememesi ve taarruzda bir kabiliyet gösterememesi diğer taraftan araziye iyi tanınmamak yüzünden yapılan hatalar en güzel fırsatları kaçırdığı gibi beyhude zabitan ve esasen ma'neviyatı yerinde olamayan efradımızın cüret ve cesaretini kırıyor. Bir adım bile ileri atmıyorlar. İrtibat te'sisi ve tevhid-i hareket (harekât birleştirme) edilemiyor. Bugün bu yüzden iki fırka arasında kalan boşlukta bit-t-esadüf karargâhımla bulundum. Düşmanın mukabil taarruz yapabilecek asgari bi kuvveti olsaydı, her iki fırka arasına bila-mukavemet girerdi. Aylardan beri tahlis (kurtarmak) için uğraşmıştık ve günlerce ihzarat (hazırlık) yaparak teşebbüs ettiği işin bu neticeye müncer olmasına ne kadar teessüf etsek yeridir. Bu işin bir an evvel halli bizim menfaatimizdir. Bugün değilse yarın bunu yine yapacağız.

4- Zabitan arkadaşlarımdan fedakârlık ve efrada numune olmalarını ve zabt u rabtın (emir komutanın) temini hususuna da her türlü vesaitle müracaatla te'mine çalışmalıyız. Rica ederim dün gece Pazarcık'lı ve Nizib'li efraddan birçokları hangi fırkadan firar etmişlerdir. Efrada nasihat ve bu kar-gir (iş tutan) te'sir olamadığı suretde en müessir çare ne ise onu tatbik etmelidir. Cebanet (ödleklik) gösteren namerdler gibi kaçmaktansa cüz'i cesaret göstererek yiğitçe düşmana doğru atılacağı te'min namus ve şeref-i milli namına şeyn ü ar (namusa leke sürme) ahvale meydan verilmemelidir. Bunu zabitan ve efrada iyice anlatmak ve bu tarzda her zaman söylemek ve tekrardan usanmamakla beraber kaçanlar ve ileri gitmekden imtina' edenleri bila-merhamet i'dam ile şedid bir zabt u rabt te'sisine çalışılmalıdır.

5- Her türlü vesaitle müracaatla istihzaratın tesri'inin (hazırlıkların hızlandırılmasının) ehemmiyetle ta'kibi ve yarın 22/12/36 (1920) zevalde (öğleyin) fırkaları hakkında ma'lumat-ı lazimeyi hamilen karargaha gelmelerini fırka kumandanlarından rica ederim.

2'nci Kolordu Kumandanı

Selahaddin Adil⁸⁰⁹

Antep'ten yiyecek kafilesi ile beraber gitmek için ayrılan birliğin dönüşünden sonra, 23 Aralık'ta Fransızların yaptıkları karşı saldırı üzerine birlikler geri çekilmiştir.⁸¹⁰

⁸⁰⁹ ATASE, İSH: 969/64/64-1, 969/64/64-2.

Kuşatmanın dört aydan beri devam etmesi sebebiyle yiyecek sıkıntısı yüzünden şehrin düşmesi ihtimali Kolordu Komutanlığını çaresizce düşündürmüştür.⁸¹¹

Cephane ve yiyecek ihtiyacı son safhasına ulaştığından Antep etrafındaki kuşatmayı yarararak burayı savunanlara yardım etmek kesin zorunluluk hâlini almıştır. Düşman yiyecek kfilesinin güneye hareket ettiği, kuşatma kuvvetlerinin zayıfladığı öğrenilmiş ve 27 Aralık tarihinde yeni bir taarruz emri verilmiştir. Ancak yine başarı elde edilememiştir.⁸¹²

Son taarruzdan sonra 30 Aralık 1920'de Genelkurmay Başkanı Fevzi (Çakmak) Paşa tarafından 2'nci Kolordu'ya gönderilen emrin özeti şöyledir: "27 Aralık 1920 taarruzu, başarı ile sonuçlanmamış ise de Antep içinde savaşılanların morallerini artırmak bakımından faydalı olmuştur. Taarruzda başarısızlığın başlıca sebebi, dağınık hâlde birçok kolla taarruz edilmesi ve her tarafta kuvvetsiz ve zayıf bulunulmasıdır. Fransızların Antep etrafını kuvvetli bir surette tahkim ettiği bilindiğinden buna göre yeni tedbirler alınması gerekir. Antep, yakın bir zamanda açlık nedeniyle teslim olmaya mahkûmdur. Bu sebeple her ne olursa olsun Antep'e yiyecek gönderilmeli ve bunun için taarruz bir haftaya kadar tekrarlanmalıdır. Bunun sağlanması için şöyle hareket edilmesi önemlidir: Yaklaşık olarak iki - üç kilometrelik bir cephedeki Fransız tahkimatı özellikle 105 mm'lik obüslerle ve bütün topçu kuvvetiyle ateş altına alındıktan sonra taarruzun yapılması, diğer cephelerde de zayıf birlikler bulundurulması veyahut bu şartlar içinde bir gece baskını yapılması gerektir. Bundan başka genel taarruzun yapılmasından önce keşif kollarıyla Antep mücahitlerine bildirilerek ayrı ayrı yollardan şehre azar azar yiyecek sokulmasına gayret edilmelidir. Kabiliyetsizlik, gevşeklik, cesaretsizlik gösteren ve firar edenlere en şiddetli cezanın uygulanmasını isterim."⁸¹³

"Etraf Şehir Cebheler Kumandanı" ünvanıyla Özdemir Bey tarafından "2'nci Kolordu Kumandanı Miralay Selahaddin Adil Beyefendi'ye" ve "9'uncu Fırka Kumandanı Kaimakam Hayri Beyefendi'ye" hitaben yazılan yazıda; ara sıra şehre posta planlanmasını istemiş, işe konusunda iki haftalık kuru üzümünün olduğunu, on günlük harekât yapılmayışının moral çöküntüsüne yol açtığını, yapılacak taarruzlara içeriden desteğe her an hazır olduklarını, karargâhını Hacıbaba Tepesi'ndeki korunaklı yere naklettiğini, düşmanın en zayıf yerinin Cünud sırtları olduğunu, Düllükbaba'dan bütün düşman siperlerinin görülebildiğini, 2'nci Kolordu ile savunucuların Cünud ile Çıksurt'a içeriden ve dışarıdan yapacakları müşterek taarruzla düşmanın Nurgana yoluna veya Çıksurt - Hacıbaba - Kolej'e sürülebileneceğini, bu taarruzda içeri cephane sokulabileceğini, böyle bir taarruzla başarının kolay olduğunu belirtmiş, Burç Köy'lü Mehmet'in durumunu ve Halep harekâtını sormuş, bir Fransız esirin

⁸¹⁰ **TİH. Güney Cephesi ...**, s.251-252; Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.354; Ulusoy, **a.g.e.**, s.66-67; H.Saral - T.Saral, **a.g.e.**, s.321-322.

⁸¹¹ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.354.

⁸¹² **TİH. Güney Cephesi ...**, s.252-253; Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.354-355; Ulusoy, **a.g.e.**, s.67-68.

⁸¹³ **TİH. Güney Cephesi ...**, s.253-254; H.Saral - T.Saral, **a.g.e.**, s.324-325.

2'nci Kolordunun bombardımanında Kolej'de bir 10,5'lik obüsün isabet aldığını, sona erdirilen bombardıman ve piyade ateşinin aynı şekilde devam etmesi halinde Ermeni ve Fransızların kaçmak için yüklemeyi planladığını ifade etmiştir.⁸¹⁴

Kolordu ile savunucular arasında geçen bir yazışma şöyledir:

“2'nci Kolordu Kumandanlığına

7-6/1/1337 (1921)

Bugün şu dakikada genel erzakın kaç güne kadar devam ettirilebileceğinin enine boyuna incelenmesi için merkez heyeti üyeleri, hükümet yetkilileriyle mahalle başkanları ve genel beslenme işleri üyelerinden oluşan bir komisyon tarafından yapılan incelemelerimizde bütün tahılın genel nüfustan halkın her birine ancak ellışer dirhemden⁸¹⁵ erlere 300 gramdan ekmeğe verilmek üzere ancak beş gün yettiğini ve bundan sonra kasabada bulunan üzüm, fıstık, at, katır, sığır da bulunursa verilmek üzere kesin olarak yiyeceğın 15 gün daha yetebileceğı, mümkün ise de bu süreden sonra bir gün bile fazla yetmesine imkân olmadığı aşağıda adları yazılı imza sahipleri 25 bin nüfusun kaderi için maddî ve manevî sorumluluğın üzerlerine almışlardır. Kasaba halkından bundan fazla bir mukavemet ümidi beklemek kanun ve mantık bakımından haram olduğunu arz ile bu belirli süreden bir hafta önce kesin askerî hareketin yapılmasına karar vermenizi İslâmlık, Türklük ve vatanseverlik adına niyaz ederiz.”⁸¹⁶

Kolordu Komutanın bu yazıya cevabı şöyledir;

“Merkez Heyeti ve Özdemir Bey'e

Dünkü öğle üzeri Tümen ve Alay Kumandanları beraberimde olarak İbrahımlı sırtlarından, bugüne kadar hiçbir yardım yapamadığımız zavallı Antep ile onun fedakâr ve temiz kahramanlarını hasret ve utanarak selamladık. Yapacağımız yeni bir giriş için keşif ve incelemede bulunarak Hacıbabâ tahkimatının bazı kısımları üç kat olmak üzere tamamı ile görülmektedir. Buradaki kuvvet evvelkine nispetle fazladır. Evvelce gördüğümüz çeşitli yerlerdeki birçok ordugâhlarını, düşmanın tahkimatını kuvvetlendirmek hususundaki çalışmalarını ve son teşebbüsümüz üzerine düşmanın bütün dikkat nazarlarını Hacıbabâ cephesine çevirdiğini gördük. 27 Aralık 1920'deki saldırı her türlü şartların lehimize olarak geçtiğı ve düşmanın dalgın yakalandığı ve şaşkın bir duruma girdiğı sırada ne yazık ki ileri atılmak cesaretini gösteremeyen ve o fırsattan faydalanamayan piyademiz sonucu olumsuz yöne çevirmiştir.

Aynı erlerin, ileride aynı şartlarla bir girişimi başaramayacağı kanaati karşısında pek üzülererek ve sevgili Antep'e hasretle bakarak ayrıldık. Ağır topçularımızı ne yazık o cephede

⁸¹⁴ ATASE, İSH: 799/101/101-1, 799/101/101-2, 799/101/101-2-A.

⁸¹⁵ Dirhem: Yaklaşık 3 gr.

⁸¹⁶ Evrakın sonunda şu imzası vardır: Özdemir, Genel Bölge Başkanı İncezade Hüseyin, Bölge Başkanı Attarzade Abdullah, Bölge Başkanı Hasan, Bölge Başkanı Uncuzade Mehmet, Bölge Başkanı Ali Velizade Ali, Ragıp ve diğerleri. Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.359-360.

kullanamayacağız. Düşman kafilesinin bugün çıktığını öğrendik. Fakat kar yağışı da tekrar başladı. Tümenlerin hazırlıklarını tamamlaması için birkaç gün geçecektir.

Size en önemli yardım yiyecek yetiştirmektir. Bunları yine eskisi gibi bir kişinin taşıyabileceği kadar fırtınalı ve karlı havalarda geceleri şehre sokmaya çalışacağız. Eğer siz şehirden adam gönderebilerseniz İbrahimli'den istediğiniz kadar yiyecek verebiliriz. Size ancak Nifak taraflarından Cunud'a yapacağımız harekete kadar, düşmanın ikinci bir kafilesinin şehirden çıktığı zaman yardımda bulunabiliriz. Düşünüyor, didiniyor ve uğraşıyoruz fakat ne yazık ki bu mevcut ve bu değerdeki erlerle fazla bir şey yapmaya muvaffak olamıyoruz. Teşebbüsten geri kaldığımız yoksa da sonuç alamıyoruz. Bununla beraber Antep yakınlarından ve size yardımdan uzaklaşmış değiliz ve ayrılmayacağız da. Ancak bu şekilde uğraşmakla sizin açlığınıza bir yardımda bulunabiliriz. Bugünkü durumda bizim yapabileceğimiz ancak bundan ibaret kalmaktadır. Geçen hafta da yazdığım gibi bu durum karşısında son karar size aittir. Hürmetle cümlelerinizi selamlar gözlerinizden öperim.

*2'nci Kolordu Kumandanı
Selahattin Âdil"⁸¹⁷*

Selahattin Adil "Savunucuların haftalarca şehrin düşmesine kadar kolordu karargâhında bulunan milletvekili Şahin Hoca ile sevimli bir Türk aristokrati olan sayın Dayı Ahmet Ağa'nın şikâyet ve acı suçlamaları, ne olayları ne de gerçekleri yansıtmadığını, bunun pek normal görülmesi gereken duyguların bir tezahüründen ibaret olduğunu söylemeye mecburum." ifadeleriyle bir şey yapılmadığı şikayetlerine açıklama getirmiştir.⁸¹⁸

Havaların soğuması ve kar yağmaya başlaması nedeniyle Antep'teki düşman kuvvetlerine karşı sonuç almak imkânsız hale gelmiş, Kolordu işgal kuvvetlerini yiyecek sıkıntısına sokmak ve güçsüz bırakmak amacı ile yapılabilir gördüğü her hareketi yapmayı düşünmüştür. 11 Ocak günü 2'nci Kolordu Komutanlığından alınan telgrafta Fransız birliklerinin Akçakoyunlu'dan İkizkuyu'ya gittikleri bildirilmiştir. Bunun üzerine 18 Ocak'ta Akçakoyunlu yakınlarında koruma birliğini karşılayarak Antep'e sokmama kararı alınmıştır. Kolordu tarafından yapılacak hareket için ast birliklerin hedefte aynı anda buluşması maksadıyla hangi gün nerede bulunacaklarını ve konaklama yerlerini gün gün gösteren bir hareket çizelgesi hazırlanmıştır. Bu planla kolordu güneyden ve doğudan kuşatma hattını yarmayı planlamıştır. Ancak detaylı hazırlanan ve başarı ümidi neredeyse kesin olarak düşünülen İkizkuyu hareketinde de başarılı olunamamıştır.⁸¹⁹

⁸¹⁷ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.360-362.

⁸¹⁸ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.355-356.

⁸¹⁹ **TİH. Güney Cephesi ...**, s.258-261; Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.356-357; Ulusoy, **a.g.e.**, s.67-77; H.Saral - T.Saral, **a.g.e.**, s.326.

Yiyecek sıkıntısı son seviyesine ulaştığından 20 binden fazla Antep'linin dayanma gücü kırılmış, haklı olarak şikâyetler artmıştır. Selahattin Adil şehirdekiler kadar kendisini de üzüntü içinde bırakan yardım feryatları karşısında bir şeyler yapma ihtiyacı hissetmiştir.⁸²⁰

25 Ocak 1921'de Antep kuşatmasının kaldırılması ve Antep'in kurtarılması için yapılan 2'nci Kolordunun Antep Taarruzu da başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Tümenler tarafından yapılan bu taarruza şehri savunanlar emir alamadıklarından katılamamıştır. Sonradan öğrenildiğine göre Kolordudan gönderilen emir Fransızlar tarafından ele geçirilmiş, taarruza yönelik tedbir alınmıştır.⁸²¹

Savunular 27 Ocak 1921 tarihinde TBMM Başkanlığına şu yazıyı yazmıştır:

“27.1.1921

Ankara Büyük Millet Meclisi Başkanlığına

Yetmiş gündür kuşatma altında olan Antep'imizin içindeki 16.000 Müslüman son dakikada gıda maddesinden mahrum kalarak köpek eti bile yedikleri, Antep Merkez Heyetinin şifreli beyannamesinden anlaşılmıştır. Bu heyet, askerlerimizin yıldırım hızıyla kuşatmayı kaldırmadığı takdirde, Antep'linin ruhuna Fatiha okutacağını ve binlerce kadın ve özellikle kızlarımızın namus ve iffetlerinin vahşice tecavüze uğrayacağını arz eder.”⁸²²

Kolordu 31 Ocak 1921 günü bir kere de kuşatma hattını doğu cephesinden zorlama kararı vermiştir. Hareketin Pazartesi gecesi saat 08.00'de yapılması kararlaştırılmış ve Özdemir Bey'e özetle şu bildirim yapılmıştır:

“Sizi kurtarmak için eldeki mevcut kuvvet ve araçlarla mesleğin gösterdiği her türlü çare ve tedbire başvuruldu. Her defasında yazdığım gibi, bu kuvvetin şimdiye kadar yapılandırılan fazla bir şey yapması gücü dışındadır. Kuşatma hattını yarmak ve bir kapı açmak, bunlarla mümkün değildir. Bundan sonrası hesap kitaptan ve fennî mesleğe uygun şekilde harekât yapmaktan çıkmıştır. Teklifiniz üzerine yapacağınız harekâtı koruma için, birlikler obüslerle sahraları İbrahimli sırtlarına ve 5 nci Tümen dağ obüs ve dağ toplarıyla Cunud ve Çıksorut tepelerine karşı ateş açacak şekilde 30 Ocak 1921 gecesi alaturka saat 08.00'de hazır bulunacak ve sizin taarruzunuzu bekleyecekler; yapılan hücum, düşman tarafından anlaşılınca, toplarımız ateşe başlayacak ve sizi himaye edecek piyadelerimiz de düşmanın dış cephesine taarruz edeceklerdir. Plânınızda, Antep'ten çıkmaktan daha çok, düşman cephesini işgal etmek istediğinizi anlıyorum. Bunda inşallah başarılı olursunuz. Fakat ben, buna imkân göremediğimden, kuvvetleri çeşitli cephelere dağıtmayarak bir noktadan bütün kuvvetinizle çıkmanızın uygun olacağı kanaatindeyim.

⁸²⁰ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.358.

⁸²¹ **TİH. Güney Cephesi ...**, s.262; Ulusoy, **a.g.e.**, s.78-80.

⁸²² Evrakta şu imzalar vardır: Ayıntap Hey'et-i Merkeziyesinden; Ayıntap Ticaret Odası Reisi Mehmet Nuri, Ayıntap Müderrisi Edip, Ahmet Muhtar, Ayıntaplı Kahdazade, Ayıntaplı Kale, Ali Kemal, Ağazade Mustafa. **Askeri Tarih Belgeleri Dergisi**, Y.47, S.105, Ocak 1988, s.71-73.

2 nci Kolordu Komutanı
Albay Selahattin Âdil”⁸²³

30/31 Ocak gecesi yola çıkan bir kol kadar kuvvet Çıksurt yamaçlarından kuşatma hattı dışına çıkabilmiş ise de 31 Ocak günü yapılan saldırıdan da bir sonuç elde edilememiştir.⁸²⁴ Kolordu tarafından durum tüm açıklığı ile Genelkurmaya bildirilmiş, savunucuların şehirden çıkmalarına yardım edilmesi ve Antep’i kaderine bırakmaktan başka çare görülmediği cevabı alınmıştır.⁸²⁵

Son yapılan taarruzdaki başarısızlığın sebebini Kolordu Komutanlığı Genelkurmay Başkanlığına “*Mevcut kuvvetin bütün imkânlarıyla gerek Antep’in muhtelif cephelerine karşı gerekse dışarıdan açık arazide birbiri arkasından yapılan taarruzlarla son gayret ve fedakârlık gösterilmiştir. Bu suretle düşman moral ve madde bakımından sarsılmış ise de kesin sonuç elde edilememiştir. Birliklerin silah ve donatım bakımından eksiklerinin pek çok olması ve özellikle cephanenin azlığı ile kışın şiddetli devam etmesi yüzünden başarısız olan bu taarruzda birliklerin elden çıkması düşünülerek geri çekilmeleri uygun görülmüştür. Antep civarındaki dağların bazı kesimlerinde kar yarım metreye varmakta ve soğuk da sıfırın altında bulunmaktadır. Bu durum karşısında yiyecek ve giyecek bakımından büyük sıkıntıda olan birliklerin cephede ve açıkta kalmaları, hastalıklara meydan vereceğinden gerideki konaklarda bulundurulması zorunluluğu vardır. Birliklerin en aşağı 15 gün dinlenmeden başarılı vazife görmeleri güçtür. Bu güçlükler dolayısıyla Kolordunun mazur görülmesini”* cümlelerinden oluşan raporla açıklamıştır.⁸²⁶

Erzağın hemen hemen tükenmek üzere olduğu sıralarda gerçekleştirilen taarruzdaki başarısızlık, Antep’te kuşatılmış olan halkın ve Kuvayı Milliye’nin moralini oldukça sarsmıştır. Kolordu ile Anteplilerin haberleşme gücü ve durumun şehirdakilere bildirilememesi nedeniyle halk söz verildiği halde birlikte hareket edilmediği kanısına varmış, Antep Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Komutanlığı ile ileri gelenlerden 18 kişinin imzasıyla 2’nci Kolordu Komutanlığına 31 Ocak 1921 tarihli aşağıdaki yazı gönderilmiştir;

“Kolordu Kumandanlığına

Geçirdiğimiz iki üç denemeye rağmen yine dünkü Pazartesi obüsler ve toplarla içeriye giriş hareketinde bulunacağınıza dair yaptığımız vaatlere güvenerek belirli saatte erlerimizi, öz Türk evlatlarımızı harekete geçirdik. Allah’ın yardımı ile birkaç siper işgal ederek bir iki saat

⁸²³ Ulusoy, **a.g.e.**, s.80.

⁸²⁴ Ulusoy, **a.g.e.**, s.82-84.

⁸²⁵ **TİH. Güney Cephesi ...**, s.262-267; Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.358.

⁸²⁶ **TİH. Güney Cephesi ...**, s.264; H.Saral - T.Saral, **a.g.e.**, s.333-334.

orada tutunduk. Ne yazık ki beklediğimiz hareketin, yardımlarınızın yüzde birini bile görmedik. Bu bize önemli kayıplara mal oldu.

Şimdiye kadar dökülen Türk kanı yetişmiyormuş gibi önemli ve kıymetli kanlar ilâve etmek suretiyle memleket Pazartesi gününden itibaren matemlere, felâketlere uğradı.

Geldik, geliyoruz, biraz sabredin, kurtaracağız diye öteden beri özellikle son kuşatmanın birinci gününden itibaren 75 gün içinde yaptığınız vaatlerden üzülererek söyleyebiliriz ki en küçük bir fayda bile sağlayamadık. Cephanesizlikten bahsettik, inanmadınız. Açlığın varlığımızı bir kat daha ezmeye başladığımızı bildirdik, aldırmadınız. Günlerce, haftalarca açlığa katlanarak teklifiniz üzerine, sorumluluğumuza büyük ve önemli görevler verdiğiniz halde büyük bir ümitle beklediğimiz şu Pazartesi gecesi bizi kurtarmaktan ziyade felâkete attı. Bundan dolayı kumandan olarak sizi Büyük Millet Meclisi Başkanlığına şikâyet etmeye ve gerekirse bütün insanlık ve Müslüman âlemine, uğradığımız durumu ve gerektiren hususları bildirmeye ve ilan etmeye çalışacağız.

Son bir teşebbüsle memleketi kurtarmaya nihayet üç gün içinde kesin bir azm ile harekete geçmediğiniz takdirde yüksek şahsınıza millî onurumuzla temin ederiz ki demirden oluşacak şu masum, fedakâr, gadre uğramış milletin pençesinden yakanızı kurtaramayacağınızı arz ederiz efendim. 31/1/1337 (1921)''⁸²⁷

Kolordudan cevaben Antep savunucularına yazılan yazı;

“1 -2 Şubat 1337 (1921)

Kıymettar Özdemir Bey'e

Pek ağır ve suçlayıcı şekilde yazılan 31 Ocak 1337 tarihli şifrenize bu defa da yenilerini ilâve ediyorsunuz. Şahsınıza ve arkadaşlarınıza beslediğim derin saygıyı ve içinde bulunduğunuz zor ve acı durum karşısında aciz kaldığımız korkunç ve çaresiz durumdan dolayı cevap vermeyi duygulara yenilme sayarak susuyorum.

Yalnız şunu bildireyim ki yetenek ve değerini sizden saklamayarak birçok zaman evvel yazdığım gibi kolorduda 70 gün içinde 15 subay ve 600 ere ulaşan kayıplara 31 Ocak günü de Hacıbaba'da üç subay ve sayıları henüz belli olmayan erler eklenmiştir.

Düşmandan Antep'i kurtarmaya uğraşan az sayıdaki topluluğun erinden kumandanına kadar herkesin en son gücünü harcadığına emin olunuz. Bir kısmı sizce bilinmeyen çeşitli sebeplerden dolayı ne yazık ki millet, Antep'in gösterdiği fedakârlığa arzu ettiği derecede hizmet ve karşılıklı yardıma zaman ve saha bulamamıştır. Bu sonuçtan suçlu tutulabilecek şahıslar ve erler değildir.

⁸²⁷ Evrakta şu imzalar vardır: Hacıömerzade Mehmet Ali, Kâşifzade Kâmi, Fazlızade Nuri, Hocazade Mustafa, Kepekzade Abdullah, Yüzbaşı Hacı Ömer, İmamzade Halil, Ulemadan Rıfat, Zübeyrzade Kâzım, Şamlızade Ökkeş, Hancızade Ali, Bayramzade Hacı Mehmet, Mustafazade Abdülkadir. Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.362-363; Aynı tarihli yazı **TİH. Güney Cephesi ...**, s.264-265'de ve H.Saral - T.Saral, **a.g.e.**, s.334-335'de birkaç kelime farklı şekilde ve imzalayanların ismi olmadan verilmiştir.

Şehrin düşmesi, Türklük adına pek acı ve üzücüdür. Ne çare ki kaderi değiştirme imkânı yoktur. Millet bugün yapamadığını yarın yapmaya azmetmiştir.

Direnmeyi uzatmak ve savunmadan dolayı sizi ve arkadaşlarınızı suçlamaya kalkışacak belirli sayıdaki kişilere mukabil sizleri takdir ve yücelten koca bir millet; ölmez bir tarih olduğunu unutmayınız.

Plevne Rus topları altında yıkılırken belki rahmetli Osman Paşa'yı⁸²⁸ çok yerenler olmuştur. Ne Osman Paşa ne savunmayı uzatmaya çalışanlar neticenin şeklinden lekelenmediler; belki şan ve şerefle anıldılar.

Dışarıdan yapılacak yeni bir teşebbüste yüzde bir başarı ümidi görsem emir vermekte bir an duraklamam, ne çare ki artık Antep'i şimdiden kadere bırakmaktan başka yapılacak bir şey kalmamıştır. Bu acı ve üzüntü veren gerçeği ne dayanılmaz bir vicdan acısı ile yazdığımı takdirinize bırakıyorum. Antep'in düşmesi ile Türklük ölecek değildir. Millet bugün elinde olmayarak yapamadığını yarın yapacağına ve yaşadıkça Antep'i de Türk olarak yaşatacağına şüphe yoktur.

Fransızların kasaba halkına saldırması ihtimalini uzak görürüm. Ermeni mahalleleri geçici olarak kapalı bırakılmak suretiyle kötülükler önlenebilir. Yalnız sizin ve Fransızlar tarafından bilinen ve tanınan en aziz arkadaşlarımız için korkar ve endişe ederim.

Sonsuz saygı ve üzüntülerimle hepinizi selamlarım.

Selahattin Âdil⁸²⁹

Aynı yazının devamı olarak;

“Sayın Antep Halkına

Müşterek imza ile gönderilen yazınızı aldım. Bu bölgeye geldiğimden beri kurtarılmasına zamanımı verdiğim, şahsımı ortaya koyduğum Antep'in felâketi halinde en büyük azap ve üzüntüyü duyanlar arasında olacağım. Fakat askerî, millî ve dinî görevden dolayı maddî ve manevî sorumluluk karşısında zerre kadar titremeyerek gerek Allah'uma, gerek vicdanuma, gerek üstlerime karşı cevap vermeye hazır olduğumu size temin eder ve şimdiye kadar temiz kalan şahsî ve askerî şerefimin millet gözündeki lekelenmemesi için meselenin soruşturulmasını Büyük Millet Meclisinden kendim rica edeceğimi ve şikâyetinizi kendi elimle sunacağımı arz ederim.

⁸²⁸ “Gazi Osman Paşa (1832-1897) Plevne Savunması'ndaki kahramanlığıyla büyük ve haklı bir şöret kazanmış değerli askerlerimizdendir. 1852 yılında Harp Okulundan mezun oldu. Girit ve Yemen muharebelerine katıldı. Yemen'den döndükten sonra Rumeli'de bulunan 3 ncü Orduya, ardından 1875'te de Manastır Tümen Komutanlığına tayin edildi. 1876'da meşhur Plevne savunmasıyla üstün Rus kuvvetlerini geri çekilmeye mecbur etti. Kendisine Padişah tarafından 'Gazi' unvanı verildi. İstanbul'a döndükten sonra 7 yıl Seraskerlik makamında bulundu. 1897 yılında vefat etti ve Fatih Camii-i Haziresine gömüldü” Ulusoy, **a.g.e.**, s.85.

⁸²⁹ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.363-364; Ulusoy, **a.g.e.**, s.85-86.

Ancak, aylardan beri yalnız çevresini değil, bütün Anadolu'yu, Türklüğü, kahramanlıklarıyla yükselten, zor durumu ile üzüntülere boğan şehrinizin fedakârlığı, açlıktan doğan acıları karşısında sonsuz derecede üzülen ve acı duyan ve buna çare bulmak için gücü üstünde çalışan kolordunun, yazdığınız suçlamalar altında kalmasını kabul edemem ve kumandanı bulunmak dolayısıyla bu görev de bana aittir.

Durumunu ve gücünü Özdemir Bey'in pek iyi bildiği kolordum, her girişimini istediğiniz kesin bir karar ve en son gücü ile yapmıştır. Araç azlığı, zaman yetersizliği, hava şartlarının müsaitsizliğine rağmen mevcudu bazen şehir savunucularının sayısını bulmayan kolordum, şehrin kuşatmada kaldığı 70 gün içinde üçü tabur kumandanı olan beş şehit, ikisi bölük kumandanı olmak üzere 15 subay yaralı vermiş ve erat kayıpları ise 150'si şehit ve 400'den fazlası yaralı olmak üzere 600'ü bulmuştur.

Yapılan hareketlerin gösterişten ibaret olmadığına ve hatta kuşatmayı yarmak için bütün gücü ile çalıştığına şu sayılar en açık birer belgedir. Esef olunur ki kısmen sizce bilinen ve kısmen bilinmeyen çeşitli sebeplerden dolayı millet Antep'in fedakâr evlatlarına layık olduğu hizmet ve yardımı yapmaya vakit bulamamış ve yapamamıştır. Bundaki kusurun kolorduya ait olmadığını zaman ve durum ispatlayacaktır. İnşallah bugün harap hali ile Türklüğe şeref kazandıran kasabanız Türk bayrağı altında yine eski bayındırlığını kazanacaktır.

Antep'in namuslu vatanseverleri dışarıda da aynı yürekte millettaşları bulunduğunu unutmamalıdır. Hepinizi saygı ile selamlarım efendim.

*Selahattin Âdil*⁸³⁰

TBMM Başkanı olan Mustafa Kemal Paşa'nın konu ile ilgili bir yazısı şöyledir;

“Ankara

4479 Grup

10 100

Çok acele

Antep Şehri Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti

Merkez Heyetine

C. 5/12/1337 sayılı şifreye

Türk ve Müslümanlığın şanını fedakâr bir şekilde yükselten Antep'li kardeşlerimizin kurtarılması için her türlü girişim ve fedakârlık yapılmış ve yapılmakta devam edegelmiştir. Büyük kuvvetle güçlendirilmesi emir olunan dışarıdaki kuvvetlerimiz pek yakında yeni ve etkili bir girişimde bulunmaya hazırlanmaktadır. Kahraman Antep'in sayın halkına Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin selam ve takdirlerinin bildirilmesini rica ederim.

Bu şifre 2/155 sayılıdır.

⁸³⁰ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.364-366; Aynı tarihli yazı Sahir Uzel, **a.g.e.**, s.284-287'de ve Hulki Saral - Tosun Saral, **a.g.e.**, s.336-337'de birkaç kelime farklı şekilde verilmiştir.

7-8/2/1337 - 1921

T.B.M.M. Reisi

Mustafa Kemal⁸³¹

Genelkurmay Başkan Vekili Fevzi Çakmak'ın Selahattin Adil'e bir telgrafi şöyledir;

“Genelkurmay Başkanlığı

Sayı: 2225

Acele savaş telgrafıdır

C. 2/12/1337 sayılı şifreye

Özdemir Bey'in, Antep ileri gelenlerinin yüksek şahsınıza yazdıkları şikâyet mektubu gerçekten pek yersizdir. Bundan dolayı hiç bir suretle üzülmemenizi rica ederim. Antep kuşatılmasının son günlerdeki ümitsizliği ve dış güçlerimizin gerçek durumunu bilememeleri kendilerini böyle bir yanlışlığa düşürmüş olabilir. Özdemir Bey'e ve arkadaşlarına yazılan aşağıdaki bildirinin kendilerine gönderilmesini rica ederim.

Genelkurmay Başkanı

Vekili

Fevzi (Çakmak)

Bildiri

Antep savunucusu Özdemir Bey ve arkadaşlarına:

Antep savunucularının millî tarihimize gerçekten örneği olmayan bir kahramanlık sayfası eklediklerini bütün memleket gurur ve minnetle takdir ve yüceltmektedir.

Antep'in kurtarılması için bütün ilgililer en büyük azim ve gerçekçilik ile çalışmaktadır. Bu arada 2'nci Kolordu Kumandanı Selahattin Âdil Beyefendi en çok ilgilenmesi dolayısıyla insan gücünün mümkün olduğu en büyük gayreti, en yüksek bir azimle ve tedbir ile göstermiş bulunmaktadır. Şimdiye kadar Antep'i kurtarmak için yetiştirilebilen kuvvetlerden daha geniş bir başarı elde edilmesi mümkün olamamıştır. Bununla beraber yakında bütün ayrıntılarıyla yeni bir tümen daha Antep bölgesine gönderilecektir. İnşallah bu kadar fedakârlıklarla kahramanca savunan Antep'i kurtarmak mümkün olacaktır. Selahattin Âdil Beyefendi ordumuzun en seçkin ve en temiz kumandanıdır. Adı geçeni üzecek şekilde yapılmış olan başvurunuzun, pekiyi değerlendirdiğim Antep'in acı durumundan duyduğunuz üzüntünün tek sebebi olduğunu kuvvetle tahmin ediyorum. Antep durumundan sizin kadar vicdanım bakımından üzgün ve sizi kurtarmak için geceli gündüzlü askerinin başında gayret gösteren adı geçeninin (şifrede çözülememiş...) bilinen gayretinizden beklerim efendim.

Genelkurmay Başkanı

Vekili

Fevzi (Çakmak)⁸³²

⁸³¹ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.366.

9'uncu Tümen 25'inci Alay subayları Antep'e karşı yapılacak son harekette Alayın Antep adını taşıması, subay ve askerlerin kasaba halkıyla ilgili olmaları nedeniyle kendilerine de görev verilmesi hakkında talepte bulunmuş, Selahattin Adil'in yanıtı şöyle olmuştur:

“25 nci Alay tarafından gösterilen vatanperver hislere teşekkür ederim. Ancak kararlaştırılan harekât, yerel kuvvetlerin arzu ve teklifi üzerine hazırlanmış ve kendilerine tebligat da yapılmıştır. Değiştirme imkânı şu an mevcut olmadığı gibi, yeni bir tebligat yapılması da imkânsızdır. Habersiz yapılacak bir hareket ise, yerel kuvvetlerin durumunu zor bir hâle sokacaktır. Bütün kuvvetin karşı istikamete alınması ve toplanması hâlinde, düşmanın bir gün sonra bir karşı hareketi, tüm vaziyeti karıştırabilir. Antep'in tahliyesi, hiçbir zaman kesin olmadığı gibi bütün milletin bu fedakâr kasabayı kurtarmaya devam edeceği açıktır. Bundan dolayı yerel kuvvetlerin kuvvetiyle birleşerek, gelecekte geri almak için yapılacak muharebelerde alaylarına daha şerefli görevler verileceğinden düşmanın çıkarmayı hissettiği anda, Hacıbabâ'ya karşı cesurca atılarak düşmanın dikkatini kendilerine çevirebilirlerse yerel kuvvetlerin harekâtını kolaylaştıracak ve en büyük yardımı yapmış olacaklarının tebliğ edilmesini rica ederim. Hislere kapılmaktan ziyade aşağıdaki görevimizi düşünelim.

*2 nci Kolordu Komutanı
Albay Selahattin Âdil”⁸³³*

4 Şubat taarruzu için Kolordu birlikleri emir gereğince hareket etmiş, ancak şehirden gelen haberde yerel kuvvetlerin hazırlıklarını tamamlayamadığından girişimde bulunmadıkları anlaşılmış ve hareket 6 Şubat 1921 gecesine bırakılmıştır.⁸³⁴

Kolordu Komutanı Kurmay Albay Selahattin Âdil, 6/7 Şubat 1921 gecesini mücahitlere yazdığı bir emirde özetle *“Bu gece kuşatma hattını yarıp çıkmadığınız takdirde dışarıdaki kuvvetlerin bir daha yardım imkânı olmadığını kesin olarak bildirmek zorundayım. Harekât saat 18.00'de topçu ateşimizle başlayacaktır. Yiyeceklerinizi içeride kalanlara terk ediniz. Sizin her hâlde çıkmanızı rica ederim.”* demiştir.⁸³⁵

7 Şubat 1921 tarihinde taarruz gerçekleştirilmiş, ancak başarılı olmamıştır.

6/7 Şubat ve 7/8 Şubat 1921 tarihlerinde şehirden çıkabilenler olmuştur.⁸³⁶

⁸³² Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.367-368; Aynı tarihli yazı **TİH. Güney Cephesi ...**, s.265'de birkaç kelime farklı şekilde ve özet olarak verilmiştir.

⁸³³ Ulusoy, **a.g.e.**, s.88-89.

⁸³⁴ Ulusoy, **a.g.e.**, s.89.

⁸³⁵ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.358.

⁸³⁶ Şehirden çıkışı açıklayan farklı anlatımlar mevcuttur: Özdemir Bey'le koordine kurularak; 6-7 Şubat gecesini 5 subay ve 450 kadar savunucu güneyden, 7-8 Şubat gecesini de Özdemir Bey, mutasarrıf vekili, bir grup memurla 150 kadar savunucu kuzey doğudan çarpışmasız kuşatma hattını aşarak kolorduya katılmıştır. Mutasarrıf: Osmanlı yönetim örgütünde sancakların yöneticisine verilen addır. Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.358; 6/7 Şubat 1921'de çıkış harekâtı yapılmış, 400'e yakın er ve birkaç subay, Antep'te bulunan Savunma Bölgeleri Başkanlarından bazıları çıkıp kurtulmaya, 7/8 Şubat 1921 gecesini de 50 kadar savaşı Antep'ten dışarıya çıkmaya muvaffak olmuştur. **TİH. Güney Cephesi ...**, s.267.

Genelkurmay Başkan Vekili Fevzi (Çakmak) 7 Şubat 1921’de yazdığı emirde; 2’nci Kolordu Komutanı Selahattin Adil’e savunucuların 10 günlük erzak bulduğuna sevindiğini, şehri boşaltmamalarını, dışarıdaki birliklerin tekrar şehre girme girişiminde bulunmalarını bildirmiştir.⁸³⁷

Genelkurmay Başkan Vekili Fevzi (Çakmak)’ın 10 Şubat 1921’de yazdığı emir şöyledir:

“İvedi

Genelkurmay

10.2.1921

Harp Telgrafıdır.

Şifre

2’nci Kolordu Komutanlığına

8.2.1921 tarihli raporunuzda –kasabayı- savunanlardan 50 kadar kişinin daha dışarı çıktığı bildirilmektedir. Yakında Antep’e karşı yapılacak harekât dolayısıyla –kasabayı- savunanların son fedakârlıklarını göstererek bir süre daha dayanmaları ve savunmaya devam etmeleri hakkındaki 7.2.1921 tarih ve 1312 numaralı şifrenin ulaşıp ulaşmadığının bildirilmesini rica ederim.

Harekât 9.2.1921 tarih ve numaralıdır.

Genelkurmay Başkan Vekili
Fevzi”⁸³⁸

Yazışmalardan Genelkurmay’ın savunmanın devam ettirilmesi emrine rağmen bu durumun sağlanamadığı anlaşılmaktadır.

Altı aydan fazla bir direnmeden sonra, 8 Şubat 1921’de Fransızların kasabadan çıkmakta serbest bıraktıkları bir kısım savunucudan Antep’in düştüğü acı haberi öğrenilmiştir.⁸³⁹

Selahattin Adil, “*Antep’in gerek iç savaşları ve gerek kolordunun hareketleri, resmî belgelere dayalı olarak ‘İstiklâl Savaşında II’nci Kolordu*”⁸⁴⁰ adıyla askerî mecmuada çıkan *General Mümtaz*⁸⁴¹ ile *Sahir Uzel Bey’in ‘Gaziantep Savaşının İcüyü’*⁸⁴² ve *Antep*

⁸³⁷ **Askeri Tarih Belgeleri Dergisi**, Y.47, S.105, Ocak 1988, s.17-20.

⁸³⁸ **Askeri Tarih Belgeleri Dergisi**, Y.47, S.105, Ocak 1988, s.21-23.

⁸³⁹ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.359; 2’nci Kolordu Komutanlığı, Antep’in teslim olduğunu ve halktan Fransız mandasını istediklerine dair oy toplamaya çalışıldığını, şehirden kurtulabilenlerden ancak 10 Şubat 1921’de öğrenebilmiştir. Ayrıca Güney Cephesi Komutanlığına Adana Valiliğinden 9 Şubat’ta gönderilen şifrede de Antep’teki durumun lehimize olduğu ve Fransızların bu bölgede herhangi bir hareketinin bulunmadığı bilgisi yer almıştır. **TİH. Güney Cephesi ...**, s.268.

⁸⁴⁰ Ulusoy, **a.g.e.**, s.8; “Büyük Millet Meclisinin 9 Kasım 1921 tarihli toplantısında, 2 nci Kolordunun kurulmasına karar verilmiş ve bu Kolordu, kuruluş tarihinden itibaren Antep ve çevresinde, teşkilât ve silahlarının eksik olmasına rağmen, görevini Fransız kuvvetlerine karşı başarıyla tamamlamıştı. Bunun sonucu olarak Fransızlar ile olan siyasal ilişkilerimizde lehimize bir değişiklik meydana gelmişti.” Ulusoy, **a.g.e.**, s.20.

⁸⁴¹ Mümtaz Ulusoy hakkında detaylı bilgi için bkz. Ulusoy, **a.g.e.**

⁸⁴² Uzel, **a.g.e.**, s.324.

savunucularından yedek teğmen Mustafa Bey'in 'Gaziantep Müdafaası'⁸⁴³ adlı eserlerinde bütün ayrıntılarıyla yazılmış olduğundan, sorumluluğunu yüklenmiş olduğum Antep'in kurtarılması hususunda ileri sürülen tenkitler ve suçlamalar karşısında, kolordunun durumunu ve görevlerinin yerine getirilmesi hakkındaki kanaatlerimi bu eserleri inceleyenlere bırakacağım. Savaşçı piyade sayısı hiçbir zaman iki bini geçmeyen ve büyük bir kısmı yeni kurulmuş, eğitim, öğretim, disiplin, araç ve gereçten yoksun asker topluluklarından oluşan kolordunun şehri kuşatmadan kurtarmak için yapılması mümkün olabilen, uygulama ve denemelerde hiçbir şeyin ihmal edilmediği çeşitli girişimlere rağmen Antep'in düşman işgaline geçmesi askerî durumun zorunlu bir sonucu olduğu kanaati ile vicdanım bakımından müsterih olduğumu belirtmekle yetineceğim" ifadeleriyle eleştirilere hatıratında cevap vermiştir.⁸⁴⁴

Selahattin Adil, "Antep savaşlarında bütün Kilikya (Çukurova) cephesinde işgal ve yayılma hareketlerinin devamına bir engel teşkil etmiş ve vatanın kurtarılması ve bağımsızlığı uğrunda her türlü fedakârlığı göze alabilen bir milletin esir ve memleketin sömürge olamayacağını dünyaya ve istilacılara ispat etmiş; Fransızların menfaatlerimize uygun bir mütareke ve antlaşma yapmaya mecbur etmekle hem kendini hem vatanın güney illerini kurtarmış; ülkemizin Millî Misak sınırlarına kadar ilerlemesini sağlamak suretiyle tarihimize şanlı sayfalar eklemiş ve bundan dolayı da Gazi adıyla şereflenmiştir. Bu sonuç Antepililerin o acı günlerini ve şahsıma karşı yapılan ağır suçlamalarını unutmaya kâfi gelmiş ve beni kalp rahatlığına kavuşturmuştur." ifadeleriyle duygularını dile getirmektedir. Kolordu Karargâhı, bir süre daha Antep Şehitkamil Koçlu'da kalmış, 1 Mart 1921'de⁸⁴⁵ Maraş'a dönmüştür.⁸⁴⁶

Fransızlar diğer cephede Halep ve civarında ayaklanan Arap Kuvayı Milliyelerini bastırmakla meşgul olduğundan Antep Cephesi'nde rahatlamak maksadıyla görüşmelerin sonuçlanmasını istemiştir.⁸⁴⁷

Milletin azmini kırmak maksadıyla düşmanın yaydığı haberlerle de psikolojik harp kapsamında mücadele etmek gerekmiştir. Selahattin Adil'in 23/2/37 (1921) tarihli 2'nci Kolordu Komutanlığı Vekaletine yazdığı şu emir "Hükümete bir aded küçük çaplı mavzer tüfengi teslim edenlerin bir sene hizmet-i askeriyeden muaf tutuldukları hakkında hiçbir tebligat ifa kılınmadığı ve bu gibi esassız mesailer çıkarılanlar hakkında ta'kibat-ı kanuniyede bulunulması Müdafaayı Milliye Vekaleti'nden emr ve iş'ar buyurulmuştur. Firari bir

⁸⁴³ Mustafa Nureddin Lohanizade, **Hubb-ı İstiklalin Abidesi, Gaziantep Müdafaası**, Matbaa-i Milli, İstanbul, 1342 (1926).

⁸⁴⁴ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.359.

⁸⁴⁵ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.368; Selahattin Adil Maraş'a dönüş tarihini I.III.1920 (1337) olarak belirtmekte, yılın yanlışlıkla yazıldığı anlaşılmaktadır.

⁸⁴⁶ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.368.

⁸⁴⁷ Ulusoy, **a.g.e.**, s.118.

demagoji bu gibi şayiât (söylenti) hakkında 5'nci Fırkaca tahkikat icrası mercudur." bu kapsamdadır.⁸⁴⁸

10 Ocak 1921 Birinci İnönü⁸⁴⁹ zaferinden sonra Paris'te toplanan müttefik devletlerin başbakanları Sevr Antlaşması'nın uygulanmasının mümkün olamayacağını anlayarak, Türkiye ile 21 Şubat 1921'de bir konferans yapılmasını kararlaştırmış ve bu konferansa Ankara Hükümetini de davet etmiştir.⁸⁵⁰ Ankara Hükümeti'nin delegesi Bekir Sami Bey⁸⁵¹ ile Fransız Başvekili M. Aristide Briand arasında görüşmeler yapılmış ve 11 Mart 1921'de bir anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşmaya göre Fransa ile Millî Hükümet arasında düşmanlığa son verilecektir.⁸⁵²

Temmuz başlarında Ankara'ya gelmiş olan M.Henry Franklin Bouillon ile resmi olmayan görüşmeler sonucunda Payas, Kilis, Çobanbeyli bölgeleri Türkiye'de kalarak, Bağdat demiryolunun 20 kilometre güneyinden geçmek üzere kararlaştırılan hattın kuzeyindeki toprakların kayıtsız ve şartsız Türkiye'ye ait olduğu ve Fransızlar tarafından boşaltılması esası içinde bir anlaşmaya varılmış ise de, anlaşma Fransız Hükümeti tarafından kabul edilmemiştir.⁸⁵³

Ancak görüşmelere devam edilmiş, Sakarya Zaferi'nden 37 gün sonra 20 Ekim 1921'de Ankara Anlaşması imzalanarak TBMM tarafından da onaylanmış ve anlaşma gereği 25 Aralık 1921'de Fransızlar Antep'i boşaltmıştır.⁸⁵⁴ Bu anlaşma ile güneyde Fransız işgali altında bulunan Türk toprakları kurtarılmış, bu cephedeki kuvvetlerden ve kaynaklardan Batı Cephesi'nde yararlanmak mümkün olmuştur. Siyasi açıdan bu anlaşmanın imzalanmasıyla İtilaf Devletleri siyasi cephesinde bir gedik açılmış, yeni Türk devletinin siyasi varlığı tanınmış, Türk millî davasının haklı olduğu, müttefikler içerisinde en nüfuzlu yeri tutan Fransızlar tarafından kabul edilmiştir.⁸⁵⁵

⁸⁴⁸ ATASE, İSH, 802/172/172-1.

⁸⁴⁹ Yunanlar üstün kuvvetlerle Bursa bölgesinden Eskişehir'e doğru ileri harekâta geçmiş, İnönü mevzisinde 4'üncü, 11'inci ve 24'üncü Tümenlerden oluşan Batı Cephesi kuvvetleriyle muharebeye girmiştir. 9 ve 10 Ocak 1921 günlerinde yapılmış olan Birinci İnönü Muharebesi'nde Yunanlar yenilgiye uğramıştır. **TİH. Güney Cephesi ...**, s.257; Birinci İnönü Muharebesi hakkında detaylı bilgi için bkz. Hayriye Yalçın, "Birinci İnönü Muharebesi", **Askeri Tarih Bülteni**, ATASE Yay., Gnkur. Bsm., Y.19, S.36, Ankara, Şubat 1994, s.76-83.

⁸⁵⁰ İtilaf devletleri tarafından Londra'da bir konferans yapılmıştır (27 Şubat - 12 Mart 1921). Bu konferansa İstanbul hükümetiyle birlikte Millî Hükümetin de delegeleri katılmış, görüşmelerden olumlu bir sonuç alınamayınca İtilaf Devletleri Yunanları tekrar taarruza geçirmiş, Mart 1921 sonlarında yapılmış olan İkinci İnönü Muharebesi ile Yunanlar bir kere daha yenilgiye uğramıştır (27 - 31 Mart 1921). **TİH. Güney Cephesi ...**, s.257.

⁸⁵¹ Bekir Sami Kunduh (1867 [Saniba](#) - 16 Ocak 1933 [İstanbul](#)); ilk [TBMM](#) hükümetinin, bu anlamda da [Türkiye](#)'nin ilk Dışişleri Bakanı olma ünvanını taşıyan siyaset adamı ve diplomattır.

⁸⁵² **TİH. Güney Cephesi ...**, s.272.

⁸⁵³ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.369-370.

⁸⁵⁴ Ankara Anlaşmasının tarihi Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.370'de 19 Ekim olarak belirtilmekte olup, **Askeri Tarih Belgeleri Dergisi**, Y.47, S.105, Ocak 1988, s.4-11'de sureti verilen anlaşmanın gerçek tarihi 20 Ekim 1921'dir.

⁸⁵⁵ **TİH. Güney Cephesi ...**, s.278.

Mondros Mütakeresi hükümleri çerçevesinde ordunun terhis edilmesi esnasında halka dağıtılan silahların toplanmasına başlanmıştır. Silah altına alınmaktan veya birliklerinden kaçan asker kaçakları için Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından geniş yetkili İstiklal Mahkemeleri kurulmuş ve cephelere gönderilmiştir.⁸⁵⁶

Adana - Pozantı'ya da Güney Cephesi için Abdülkadir Bey başkanlığında bir heyet gönderilmiştir. Adana - Kozan'lı bir erin askere yollanma konusundan dolayı Selahattin Adil'in emrindeki Bölge Komutanı Yarbay Talat Bey'e (Paşa) heyet tarafından direkt bir yazı yazılarak Pozantı'ya gelmesi bildirilmiştir. Önemli ve bağımsız bir askeri görevi olan Yarbay Talat Bey'in adi bir sebepten dolayı yerinden ayrılması kolordu tarafından sakıncalı görüldüğünden durum Mahkeme Başkanlığına bildirilmiştir. Mahkeme Başkanlığı tarafından Selahattin Adil de sorumlu görülerek TBMM'ye durum bildirilmiş ise de konu dikkate alınmamış ve müteakiben Adana İstiklal Mahkemesi kaldırılmıştır.⁸⁵⁷

Dönemin en uzun ve çetin savaşları 1 Nisan 1920 - 8 Şubat 1921 tarihleri arasında Antep'te geçmiştir. İçeride ve dışarıda büyük yankılar uyandıran Antep savunması sırasında açlık son safhaya ulaşmıştır. Adana bölgesinde savaşlar, özellikle Pozantı, Osmaniye, Haçin, Şar, Zeytun ve Urumlu kasabalarında geçmiştir. Bu yörelerdeki savaşlar, Fransızlar tarafından teşkilatlandırılmış Ermenilerle yapılan teke tek savaşlar olup, özellikle Haçin'deki savaş çok çetin geçmiştir.⁸⁵⁸ Ermeniler Haçin'i terk ederken tamamen yakıp yıkmıştır. Bu mücadeleler sırasında 15 Kasım 1920'de Kaymakam Saim Bey şehit düşmüş, bu nedenle Haçin ismi Saimbeyli olarak değiştirilmiştir.⁸⁵⁹

Antep'e, Maraş'tan sonra kurtuluş mücadelesine başlamasına ve Fransızları şehirden çıkaramayışlarına rağmen gösterdikleri kahramanca direnişten dolayı "Gazi" unvanı verilmiştir.⁸⁶⁰ Düşman işgalinden kurtulan ilk Anadolu şehri olan Maraş'a önce 5 Nisan 1925'te Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından İstiklal Madalyası, daha sonra "Kahraman" unvanı verilmiştir.⁸⁶¹

Selahattin Adil, İkinci İnönü Muharebesi'ndeki başarıları nedeniyle verilen yeni rütbesinden dolayı Fevzi (Çakmak) Paşa'yı aşağıdaki telgrafla tebrik etmiş, Fevzi Paşa kendisine şu cevabı vermiştir:

⁸⁵⁶ Kurtcepe - Beden, **a.g.e.**, s.224-228; Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.371.

⁸⁵⁷ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.369-371.

⁸⁵⁸ **TİH. Güney Cephesi ...**, s.319.

⁸⁵⁹ Mehmet Alparı - İsmail Özçelik - Nuri Yavuz, **Türk İnkılap Tarihi ve Atatürk İlkeleri**, 2. Baskı, 72 TDFO Yayıncılık, Ankara, 1992, s.113.

⁸⁶⁰ Şubat 1921'de çıkan bir kanunla Antep'e "Gazilik" unvanı verilmiştir. **TBMM Zabıt Cerideleri**, C.9, s.132; 93 Kanun Numaralı, 6 Şubat (1337) 1921 tarihli "Madde 1: Ayıntab livası merkezi olan Ayıntab kasabasının nâmı 'Gaziayıntab'a tahvil olunmuştur..." Mehmet Özel, **Cepheden Kurtuluş Savaşına 1. Dünya Savaşı ve Cepheler**, C.1-2, 6. Baskı, Ankara Ticaret Odası (ATO) Yay., Gemi Matbaacılık, s.158.

⁸⁶¹ Maraş'a "Kahraman" unvanı verilme tarihi Selahattin Adil'in vefatından sonra hatıratı derlenirken eklenmiş, hatıratında 1976 olarak geçmiştir. Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.334. Gerçek tarih 7 Şubat 1973'dür. Özel, **a.g.e.**, s.164, Kurtcepe - Beden, **a.g.e.**, s.282, **TİH. Güney Cephesi ...**, s.319.

“Maraş
4.4.1921

Milli Savunma Bakanı Fevzi Paşa'ya

Ordumuzun başarısına rehber olduğunuzdan, öncelikle kazanılan meydan muharebesinde ikinci olarak milletin kadirşinashlığının göstergesi olarak verilen yüksek rütbenizden dolayı tebrik eder ellerinizden saygıyla öperim.

*2'nci Kolordu Komutanı
Selahattin Adil*

Genelkurmay
279

Maraş'ta 2'nci Kolordu Komutanlığına

5.4.1921

Cevap. Sizin gibi kıymetli arkadaşlarımla gayretiyle aşama aşama düzen altına alınan ordunun arka arkaya elde ettiği başarılarla, yakında milli amaçlara erişileceğini belirtir, tebriklerinize şükranlarımı takdim ederim.

Genelkurmay Başkan Vekili
Fevzi⁸⁶²

Kurtuluş Savaşı'nın başarıyla sürdürülmesi nedeniyle TBMM üyelerine ve savaş sırasında yararlılık gösterenlere verilmek üzere 4 Nisan 1921 gün ve 66 sayılı İstiklal Madalyası Kanunu çıkarılmış,⁸⁶³ Selahattin Adil de İstiklal Madalyası almıştır.⁸⁶⁴

2.22. 2'nci Kolordu Komutanlığının Batı Cephesine Hareketi

Batı Cephesi birlikleri Eskişehir'de, Güney Cephesi büyük kısmı Kütahya ve zayıf kısmı Afyon bölgesinde olmak üzere kuvvetler iki grup hâlinde tertiplenmiştir. Batı ve Güney cephesindeki kuvvetlerin Yunanlılara karşı muharebede tek sevk - idare ve emir - komutaya tâbi olması Genelkurmay Başkanlığı tarafından amaçlandığından, Adana bölgesi dışında Güney Cephesi'ndeki tüm birlikler 1 Haziran 1921'den itibaren Batı Cephesi emrine verilmiş, fakat düşmanı aldatmak için Güney Cephesi adı korunmuştur.⁸⁶⁵

İkinci İnönü Muharebesi'nde⁸⁶⁶ mağlûp edilen Yunan ordusu 10 Temmuz 1921'de Bursa ve Uşak bölgelerinden saldırıya geçmiştir. Yunan taarruzunun Eskişehir ve Afyon

⁸⁶² **Askeri Tarih Belgeleri Dergisi**, Y.47, S.105, Ocak 1988, s.39-41.

⁸⁶³ Özel, **a.g.e.**, s.199.

⁸⁶⁴ **Türk İstiklal Harbi'ne Katılan ...**, s.130; **Birinci Dünya Savaşı'na Katılan ...**, C.3, s.146

⁸⁶⁵ Ulusoy, **a.g.e.**, s.119.

⁸⁶⁶ İkinci İnönü Muharebesi 26 Mart'ta başlayarak 31 Mart 1921 tarihine kadar devam etmiş ve çok şiddetli çarpışmalardan sonra Batı Cephesi'nin zaferiyle sonuçlanmıştır. Ulusoy, **a.g.e.**, s.118; İkinci İnönü Muharebesi hakkında detaylı bilgi için bkz. İzzet Öztoprak, “31 Mart 1921: İkinci İnönü Muharebesi”, **Askeri Tarih Bülteni**, ATASE Yay., Gnkur. Bsm., Y.12, S.22, Ankara, Şubat 1987, s.163-174.

istikametinde gelişmesi nedeniyle Genelkurmay Başkanlığı 2'nci Kolordunun daha fazla güneyde kalmasını uygun görmemiştir.⁸⁶⁷

2'nci Kolordu Komutanlığına Genelkurmay Başkanlığı tarafından verilen emir özetle şöyledir: “Yunanlara karşı kullanılmak üzere 2'nci Kolordunun Ankara'da toplanması kararlaştırılmıştır. Kolordu Depo Alayı, katırlı süvari bölükleri ve 12'nci Süvari Alayı, Elcezire Cephesi emrine girecek olan 5'inci Tümenine bağlanacaktır. Kolordunun eksikleri kısmen yollarda alacağı ikmal erleri, araç ve gereçlerle tamamlanacak ve kısmen de Ankara'da ikmal edilecektir. 9'uncu Tümen Kolordu topçusundan iki 150 mm'lik ve iki 105 mm'lik obüs, bol cephane ile takviye edilecektir. Kolordu emrindeki diğer toplar, 5'inci Tümen emrine bırakılacaktır. Bu hareketin son derece çabuk olması gerektiğinden birkaç güne kadar harekete geçilebileceğinin makine başında ivedi bildirilmesini rica ederim.”⁸⁶⁸

13 Temmuz 1921'de Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa imzasıyla, 2'nci Kolorduya verilen başka bir emirde 9'uncu Tümeden sonra, 5'inci Tümenin de Batı Cephesi'ne gönderilmesinin düşünülmekte olduğu bildirilerek Kolordu Komutanlığının görüşü sorulmuştur. Kolordu Komutanlığı verdiği cevapta bu düşüncüyü uygun görmüş, ancak Fransızlarla yapılmakta olan antlaşmanın bir an önce çabuklaştırılmasını istemiştir. 24 Temmuz 1921 tarihinde Genelkurmay Başkanlığınca verilen başka bir emirle Antep bölgesinde Tugay Komutanı Yarbay Talat'ın komutasında “Bölge Komutanlığı” teşkil edilerek 2'nci Kolordu Karargâhı'nın da Akşehir bölgesine gelmesi emredilmiştir.⁸⁶⁹

2'nci Kolordunun uygulayacağı yeni hareket tarzı ve kurulacak Bölge Komutanlığı hakkındaki emrin özeti şöyledir:

“a) Kolordu bölgesinde Antep Bölge Komutanlığı kurulacak ve Kolordu kuruluşuna dâhil olup da güney bölgesinde bırakılacak birlikler, bu Bölge Komutanlığının emrine gireceklerdir;

b) Önce 9 ncu Tümen, bundan sonra da 5 nci Tümenin nakline başlanacaktır. 9 ncu Tümen 5, 5 nci Tümen de 4 trenle nakledilecektir.

c) Kolordu karargâhı; süvari bölüğü ile telgraf takımı da 5 nci Tümenin 2 nci kademesiyle hareket edecektir;

d) Bu nakliyat için günde bir tren tahsis edilecektir.”⁸⁷⁰

Önce 9'uncu Tümen, sonra 2'nci Kolordu kuruluşuna geçici olarak verilen 5'inci Tümen ile Kolordu karargâhı Batı Cephesi'ne hareket edecektir.⁸⁷¹

⁸⁶⁷ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.373.

⁸⁶⁸ **TİH. Güney Cephesi ...**, s.273-274; Gnkur. Başkanlığından 2'nci Kolordu Komutanlığına gönderilen bu emrin tarihi 25 Nisan 1921 olarak belirtilmektedir. **TİH. Güney Cephesi ...**, s.274.

⁸⁶⁹ **TİH. Güney Cephesi ...**, s.274.

⁸⁷⁰ Ulusoy, **a.g.e.**, s.123.

⁸⁷¹ **TİH. Güney Cephesi ...**, s.273; Ulusoy, **a.g.e.**, s.122.

Antep Bölge Komutanlığı emrinde; 9'uncu Piyade Alayı, 12'nci Süvari Alayı, iki adi ateşli, iki kudretli ve şınayder topu bırakılmıştır. Ankara Anlaşması imzalandıktan sonra da bu bölgede "Adana Havalisi Komutanlığı" teşkil edilmesi planlanmıştır. Demiryolu ulaştırması 24 Temmuz 1921'de Mersin Kelebek İstasyonu'ndan başlayıp, 25 - 30 vagonlu 8 - 10 trenle tamamlanacak şekilde planlanmıştır. Tümenin ilk kademesinin Konya Ilgın İstasyonu'nda ve diğer kademelerinin de daha batıdaki istasyonlarda indirilerek Konya Akşehir'de toplanması emredildiğinden dört kademe hâlinde gönderilen 9'uncu Tümen Akşehir bölgesine intikal edecek şekilde düşünülmüştür.⁸⁷²

Birliklerin buldukları bölgelerden tren istasyonuna kadar intikalleri gerektiğinden her birliğin gün bazında çıkış, konaklama ve varış noktalarını belirten bir yürüyüş çizelgesi hazırlanmıştır. 9'uncu Tümen yürüyüş çizelgesi gereğince konusu itibarıyla 15 Temmuz'da ilk kademesiyle Maraş'tan yürüyüşe başlamış, birinci kademeyi oluşturan 26'ncı Piyade Alayı ve bir batarya topçusu ile 23 Temmuz 1921'de Kelebek İstasyonu'ndan Afyon bölgesine hareket etmiştir.⁸⁷³

26 Temmuz 1921'de 5'inci Tümen de 9'uncu Tümen gibi Kelebek İstasyonu'ndan Akşehir'e hareket etmiş, Fransızlarla anlaşma tamamlanma safhasında olduğundan iki birlik de Batı Cephesi'ne gönderilmiş, Adana Cephesi'ndeki harekât bazı küçük birlikler ve Kuvayı Milliye kuvvetleri bırakılmıştır.⁸⁷⁴

Selahattin Adil Kolordunun o dönemdeki mali durumu ve borçlarından dolayı para talebini Genelkurmay Başkanlığına gönderdiği telgrafla şöyle anlatmaktadır;

"26-27/7/1921 Saat 8'den sonra makine başında

Genelkurmay Başkanlığına

Kolordunun şimdiye kadar hemen bütün ihtiyacını kendisi sağladığı ve merkez dairelerinden en az yardım istediğinde bulunduğu ve bütün ihtiyaçlarını kendi kaynakları ve gayretleriyle sağlamaya çalıştığı saklanamaz.

Buna karşılık mali durumun ne kadar zorluk içinde yönetildiği ve toplanması mümkün olmayan havaleler gönderilmesinden dolayı şahsi güven ve uygulanan dürüst işlem sayesinde yapılabilen borçlarla savaş hazırlıklarının durmasının önlendiği de bilinmektedir.

Kolordu bir milyonu bulan borçlarıyla buradan ayrılırken eski ödemeleri kabul etmeyi, alacaklılara güven verecek tek çare gördüğü halde Maliye Bakanlığının ödemelerin durdurulması hakkında kolorduya verdiği son emirle bu dayanak yıkılmış oluyor. Kolordu, subayları ailelerini sefil, erlerini aç ve çıplak, özellikle borç para veren alacaklılarını teminatsız bırakarak hareket edemez.

⁸⁷² TİH. Güney Cephesi ..., s.274.

⁸⁷³ Ulusoy, a.g.e., s.135.

⁸⁷⁴ TİH. Güney Cephesi ..., s.274.

Kolordunun eksiklerinin tamamlanması için nakit para yardımı ararken mevcut kaynaklara el koymak, kolordunun hareketini geciktireceği gibi hükümetin güvenini ve onurunu da etkilemekten geri kalmayacaktır. Gösterdiğim tesir ve yaptığım vaatlere karşı da şahsım olarak lekeleneyeceğim açıktır. Buraya namuslu ve dürüst bir subay olarak geldim. Kolorduyu bu sayede kurdum. Şimdi namussuz bir Kolordu Kumandanı olarak ayırlamam. Maliye Bakanlığı ödeme emri vermediği ve mali yardımda bulunmadığı takdirde subaylar ve erler sefil ve çıplak, müteahhitleri de lanet okuyan bir kolordu buradan hareket eder; fakat onun başında ben bulunmayacağımı arzederim.

2'nci Kolordu Kumandanı

Selahattin Âdil⁸⁷⁵

Tüm olumsuzluklara rağmen alınan emir gereği Selahattin Adil'in karargâhı 28 Temmuz 1921'de Maraş'tan hareket etmiş, Maraş-Yenice kale, Osmaniye-Kadirli (Kars), Adana-Kozan, Adana-Yüreğir-Camili ve Mersin-Kelebek'e gelmiştir.⁸⁷⁶

2'nci Kolordu Komutanlığı 5'inci Tümenine 5 Ağustos 1921'de yazdığı bir emirde Kolordu karargâhıyla süvari ve telgraf takımlarının 6 Ağustos 1921'de Kelebek'ten ikinci trene binmek üzere hareket edeceğini bildirmiştir. 5'inci Tümenin ilk kademesini oluşturan 15'inci Piyade Alayı ile 2'nci Dağ Bataryası 6 Ağustos 1921'de Akşehir'e gelerek çadırli ordugâha girmiş,⁸⁷⁷ Kolordu karargâhı 7 Ağustos 1921 akşamı Akşehir'e ulaşarak İsmet (İnönü) Paşa'nın komutanı olduğu Batı Cephesi emrine girmiş, Konya yönünün kapatılması ile görevlendirilmiştir.⁸⁷⁸

2.23. 2'nci Grup (Kolordu) Komutanlığı ve Sakarya Meydan Savaşı

10 Temmuz 1921'de iki istikametten birden taarruza geçen Yunan ordusu Afyon-Eskişehir tren yolu batısındaki cepheyi yarmayı ve kuzeye atmayı başarmıştır. 18 Temmuz tarihine kadar devam eden bu saldırı, henüz kuruluş halinde sayılan ve Yunanlıların yarısı kadar bir kuvveti dahi olmayan Batı Ordusunun Sakarya Nehri gerisine çekilmesine sebep olmuş ve düşman Eskişehir Alpu-Bursa Karacabey Hamidiye-Sakarya Karapürçek Mecidiye hattına kadar ilerlemiştir.⁸⁷⁹

Kocaeli'den Afyon ve Dinar'a kadar yayılmış olan ordu, cephesinin çok geniş olması nedeniyle tüm noktalarda güçlü olamamaktadır.⁸⁸⁰

⁸⁷⁵ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.374-375. Bu yazıya ne cevap verildiği bilinmemektedir.

⁸⁷⁶ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.374.

⁸⁷⁷ Ulusoy, **a.g.e.**, s.146, 152.

⁸⁷⁸ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.374.

⁸⁷⁹ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.377.

⁸⁸⁰ Düşmanın sağ yandan taarruza geçeceği düşüncesi ile ağırlık merkezi Eskişehir olarak kabul edilmiş; sol yandan yapılan taarruz düşmanın başarısını kolaylaştırmıştır. Ancak mevcudu çok az olan ağır topçu kayıplarına

Genelkurmay Başkanlığı tarafından, 2'nci Kolordunun kullanımı hakkında yapılan tekliflere 10 Temmuz 1921'de şu şekilde cevap verilmiştir:

“2 nci Kolordunun Bayat kolu bölgesinde Ilgın lojistik desteğinden mahrum bırakılması tehlikesine karşı yapılan incelemelerin sonucuna göre, bu Kolordunun ihtiyaç duyulduğunda doğuya doğru Sarayönü lojistik desteğine yardım etmesinin mümkün olamayacağı anlaşılıyorsa, Bayat bölgesinde bekletilmeyerek ara vermeden Sakarya bölgesine nakli zorunluluğu doğacaktır. Her hâlde bu Kolordunun genel taarruz başlayıncaya kadar şimdiki bölgesinde kalması; bütün cephede genel taarruzun başlamasıyla beraber de Konya istikameti ihmal edilerek 2 tümeniyle kuzeye alınması istenmektedir. Ancak düşman, genel taarruzundan önceki günlerde 2-3 tümenlik bir kuvvetle yalnız Akşehir istikametinde taarruza başlarsa 2 nci Kolordu birliklerini bu cephede muharebeye sokma zorunluluğu doğacağından, bu Kolordunun kısmen veya tamamen kuzeye alınması elbette bu muharebenin meydana gelişi esnasında ortaya çıkacak duruma bağlı kalacaktır. Bu esas çerçevesinde 2 nci Kolorduya tebligat yapılması istenmiştir.”⁸⁸¹

2'nci Kolordu Komutanı Selahattin Adil, 2 Ağustos 1921'de Genelkurmay Başkanlığına yazdığı raporda Kolordunun üstleneceği görevin bölge, bağlı yerler, emri altında bulunacak kuvvetler ve Kolorduyu diğer konular hakkında bilgilendirecek talimatın bildirilmesini arz etmiştir. Genelkurmay Başkanlığı; Kolordudan aldığı rapor üzerine Batı Cephesi Komutanlığına; “2 nci Kolordu Komutanı Albay Salâhattin Âdil, 6 Ağustos 1921'de Kelebek'e geleceğinden, kendisine genel durum ve görevi hakkında Kelebek'te talimat verilmesini bildirmiş ve Albay Selâhattin'e bu konuda devlet tarafından emir verileceğinin bildirildiği, 9 ncu, 5 nci ve 6 ncı Tümenlerle Mürettep Tümenin 2 nci Grup adı altında Albay Salâhattin Âdil Bey'in emrine verilmesi ve bu Grubun doğrudan doğruya Batı Cephesi emrinde bulunması düşünüldüğünden, cephe tarafından bu konuda başka bir görüş varsa bildirilmesi” rica edilmiş, Batı Cephesi Komutanı İsmet (İnönü) Paşa da 8 Ağustos 1921'de cevap olarak 2'nci Kolordu Komutanlığının istihdam şekli hakkında başka bir görüşü olmadığını ve Kolorduya gerekli talimatın verileceğini bildirmiştir.⁸⁸²

Ana cephenin tek komütada toplanma zorunluluğu, Kurtuluş Savaşı'nda hiç olmadığı kadar tehlikeli bir ölüm kalım meselesi oluşturmuş, TBMM Başkanlığı görevi devam etmek suretiyle, Mustafa Kemal Paşa'nın Başkomutanlığı devralması uygun bulunmuştur. Mustafa

---

rağmen birliklerin dağılmadan Sakarya gerisine alınabilmesi bir başarı sayılabilir. Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.377-378.

⁸⁸¹ Ulusoy, **a.g.e.**, s.152.

⁸⁸² Ulusoy, **a.g.e.**, s.146-147.

Kemal Paşa, 5 Ağustos 1921'den itibaren Genel Karargâhı ile Ankara-Polatlı'ya geçerek göreve başlamıştır.⁸⁸³

Genelkurmay cephe ve ordu durumunu göz önünde bulundurarak ordu birliklerine yeni bir düzenleme yapmıştır. Bu yeni düzene göre 3 Mayıs 1921'den itibaren⁸⁸⁴ Batı Cephesi'ndeki tümenler 4 grup halinde toplanmıştır. 1'inci Grup Albay İzzettin (Çalışlar) komutasında İnönü bölgesindedir. 3'üncü Grup Albay Arif komutasında Kütahya bölgesinde, 4'üncü Grup Albay Kemalettin Sami (Gökçen) komutasında Kütahya güneyinde, 12'nci Grup Albay Halit Bey komutasında Afyon yakınlarında tertiplenmiştir. Yukarıda bahsedildiği gibi, Fransızlarla yapılan anlaşma ile bölgesinde savunma gereği kalmaması üzerine 2'nci Kolordu kuvvetleri Batı Cephesi'ne aktarılmış ve Konya Akşehir-Ankara Haymana bölgesinde Selahattin Adil kumandasında 2'nci Grup olarak teşkil edilmiştir. Bunların dışında Albay Kâzım (Özalp) komutasında Kocaeli Grubu Geyve bölgesinde bulunmaktadır. Ayrıca 5'inci Grup da, Albay Fahrettin (Altay) kumandasındaki süvari birliklerinden oluşmaktadır.⁸⁸⁵

Batı Cephesi Komutanlığı tarafından 4 Ağustos 1921'de 2'nci Kolordu Komutanlığına "...3. Çobanlar bölgesinde bulunan Mürettep Tümen ve merkezi Dinar'da bulunan 6'ncı Tümenle 9'uncu ve 5'inci Tümenlerden 2'nci Grup oluşturulmuştur. 2'nci Kolordu Komutanı Albay Selâhattin Âdil, Akşehir'e gelişiyle birlikte Grubun emir ve komutasını alacaktır. Emirlerine girecek birliklerin kuvvet ve konusu, karşılardaki düşman durumu hakkındaki bilgilerin Akşehir'e bildirilmesini Mürettep Tümen ve 6'ncı Tümenlerden rica ederim. Albay Selâhattin Adil'in 8 Ağustos 1921'de Akşehir'e gelmesi beklenmektedir." emriyle 2'nci Kolordu Komutanlığının 2'nci Grup Komutanlığı adını aldığı ve bağlılarının Mürettep Tümen, 5'inci, 6'ncı ve 9'uncu Tümenlerin olduğu anlaşılmıştır.⁸⁸⁶

Yakında düşmanın büyük kısmıyla Sakarya'ya karşı harekete geçeceği anlaşılmıştır. Sakarya'ya hareket hâlinde 2'nci Grubun da kuzeye alınması kararlaştırılmış, fakat bu konuda Grup Komutanlığına kesin bir tebligat yapılmamıştır.⁸⁸⁷

Sakarya mevzisi aniden ortaya çıktığından önceden düşünülmüş ve sağlaştırılmış bir mevzi değildir.⁸⁸⁸

Batı Cephesi Komutanlığının Afyon'da 2'nci Grubun kurulması hakkındaki emri şöyledir:

⁸⁸³ Ulusoy, **a.g.e.**, s.152-153; Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.378.

⁸⁸⁴ Ulusoy, **a.g.e.**, s.120.

⁸⁸⁵ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.379; Ulusoy, **a.g.e.**, s.120.

⁸⁸⁶ Ulusoy, **a.g.e.**, s.147-148; 3'üncü Grup Komutanı Mehmet Arif tarafından 8/8/37 tarihli 3'üncü Kafkas Tümenine gönderilen emirde 2'nci Grup ve bağlıları aynı şekilde anlatılmıştır. ATASE, İSH, 1356/69/69-1.

⁸⁸⁷ Ulusoy, **a.g.e.**, s.175.

⁸⁸⁸ Baki Vandemir, **Türk İstiklal Savaşı'nda Sakarya'dan Mudanya'ya**, Yay. Hzl. Hayriye Yalçın, ATASE Askeri Tarih Yay., Gnkur. Bsm., Ankara, 2006, s.13.

“... 3. 2 nci Grup, düşmanın bütün kuvvetiyle Sakarya’ya doğru hareket etmesi hâlinde düşmanın ileri hareketini geciktirecek ve ordu büyük kısmına yardıma çalışacak, düşmanın yeterli kuvvetle 2 nci Gruba taarruzu hâlinde ise Akşehir-Yalvaç istikametini örtecektir.

Bu amaçla ve gerekince Afyon istikametinde hızlı bir şekilde taarruza geçebilmek üzere Akşehir’de toplanmış olan 5 nci ve 9 ncu Tümenlerin Bolvadin-Çay hattına ileri alınması uygun görülmüştür.”⁸⁸⁹

Batı Cephesi Komutanlığı 2’nci Gruba;

“5 nci ve 9 ncu Tümenlerin Akşehir’den ordunun büyük kısmının bulunduğu Sakarya hattına alınması söz konusudur. Bu bilgi yalnız tarafınızdan bilinecektir. Bu takdirde Akşehir-Yeniköy-Kurşunludağ-Akgöl-Alahüseyinoğlu-Katrancı yolunun takibi muhtemeldir. En az 5 gün sürmesi muhtemel bir yürüyüş sırasında Grubun lojistik destek tarafından iâsesinin sağlanması gereklidir. Bu konuda şimdiden tedbirlerin alınması ve bildirilmesini rica ederim.”⁸⁹⁰ emrini vermiştir.

Yunanlılar taarruzlarını doğru bir ileri görüşlülükle ordunun büyük çoğunluğuna karşı yapmış, Afyon bölgesini yalnız bir tümene bırakmış ve Konya yönünde ilerlemeyerek savunma durumunda kalmıştır. Selahattin Adil’in komutanı olduğu 2’nci Grup, Akşehir bölgesinde tahkimat ve tatbikat talimleriyle uğraşırken 11 Ağustos’ta Sakarya gerisinde toplanmakta olan Batı Cephesi sol kanadına katılma emrini almıştır. Ayrıca Yunanlıların üç haftalık bir duraklama devresinden sonra Sakarya mevzilerine taarruz amacı ile yayılma hareketlerine başladığı öğrenilmiştir.⁸⁹¹

Genelkurmay Başkanlığı 12 Ağustos 1921’de Cephe Komutanlığına verdiği emirde;

“2 nci Kolordu karargâhıyla 5 nci ve 9 ncu Tümenlere 12 Ağustos gecesi Sakarya bölgesine yürüyüşe başlamak üzere hazırlık emri verilmesini, bu hareketin düşmanın Akşehir Gölü’nün kuzeyinden muhtemel bir kuşatma hareketine karşı hazırlık mahiyetinde olduğu haberinin duyurulmasını, hareketin gayet gizli tutularak gerçek durumdan yalnız Kolordu ve Tümen Komutanlarının haberdar edilmesini emretmiş ve Cephe Komutanına bir araya geldikleri zaman da bu konuda ayrıca görüşüleceğini”⁸⁹² eklemiştir.

Genelkurmayın emrini alan Cephe Komutanı, 12 Ağustos 1921 saat 02.00’de 2’nci Grup Komutanlığına şu emri vermiştir:

“1. Günlük rapordan anlaşıldığı üzere Eskişehir’in doğusundaki düşmanın büyük bir kısmı, ilerdeki tümenleriyle 11 Ağustos 1921’de ileri yürüyüşe başlamıştır.

⁸⁸⁹ Ulusoy, **a.g.e.**, s.166.

⁸⁹⁰ Ulusoy, **a.g.e.**, s.175.

⁸⁹¹ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.378-379.

⁸⁹² Ulusoy, **a.g.e.**, s.179.

2. 5 nci ve 9 ncu Tümenlerle 2 nci Grup karargâhı, Sakarya'nın doğusunda meydana gelecek muharebeye katılmak üzere, 12 Ağustos gecesi kuzeye hareket edeceklerdir.”⁸⁹³

Grup Komutanı Albay Selahattin Adil Cephe Komutanlığına su sorunu ve araba olmaması yüzünden grubunun cepheye katılmasını şüpheli gördüğünü belirten bir yazı yazmıştır.⁸⁹⁴

Batı Cephesi Komutanı İsmet (İnönü) Paşa 12 Ağustos 1921 saat 13.00'de 12 Ağustos 1921'de öğleye kadar 2'nci Gruptan bir bilgi alamadığı için Gruptan 12 Ağustos gecesi kuzeye hareket edilmesine dair verdiği emrin alınıp alınmadığını sormuş, alındıysa saat kaçta hareket edileceğinin bildirilmesini ve zorunluluk hâlinde bu hareketin, halk ve görevlilerine Akşehir Gölü'nün kuzeyinden yapılacak bir düşman hareketine karşı yakında olacak şekilde gösterilmesi tekrar edilmiştir. 2'nci Grup Komutanlığı tarafından Batı Cephesine verilen raporda; Grubun 12 Ağustos gecesinde yürüyüşe başlaması mümkün görülmediğinden 13 Ağustos 1921 gecesi yürüyüşe başlayacağı bildirilmiştir.⁸⁹⁵

Yapılan çalışmalar neticesinde 2'nci Grup birliklerinin yeni cepheye beş günlük bir yürüyüşle Akşehir kuzeyindeki çorak ve susuz bölgeden geçebileceği değerlendirilmektedir. Bu intikalde insan ve hayvanlara yiyecek ve özellikle su temini önem arz etmektedir. Bu sebeple tümenleri, yapılan keşifler üzerine en uygun görülen yönlerden ayrı ayrı ve daha ziyade geceleri yürütmek, daha önceden de kuyularda su biriktirmek üzere Akşehir ve yakın köylerden yiyecek sağlamak gerekmiştir.⁸⁹⁶

Batı Cephe Komutanlığından Konuş, Kuruluş Cetvelleri istenmiş, 13 Ağustos'ta Cephe Karargâhına ulaşan 2'nci Kolordunun durumu Selahattin Adil tarafından özetle şöyle bildirmiştir:

1- 9'uncu Tümen Komutanı Albay Hayri Bey, Kurmay Başkanı Binbaşı Faik Bey

25'inci Alay Komutanı Binbaşı Faik Bey, 26'ncı Alay Komutanı Binbaşı Recep Bey, 27'nci Alay Komutanı Binbaşı Yusuf Ziya Bey

Topçu Alayı Komutanı Binbaşı Şükrü Bey, üç toplu Şınayder bataryası, bir Rus bataryası, dört toplu batarya, bir sahra bataryası

Tümen Hücum Taburu, Tümen Süvari Bölüğü

Tümen İstihkâm Bölüğü, Sıhhiye Bölüğü, Telgraf Takımı, Ekmekçi Takımı

2- 5'inci Tümen Komutanı Yarbay Kenan Bey, Kurmay Başkanı Binbaşı İshak Avni Bey

14'üncü Alay Komutanı Yarbay Mahmut Bey, 15'inci Alay Komutanı Yarbay İlyas Bey, 24'üncü Alay Komutanı Binbaşı Hilmi Bey

5'nci Topçu Alayı, Birinci Cebel Taburu, İkinci Sahra Taburu

⁸⁹³ Ulusoy, **a.g.e.**, s.179.

⁸⁹⁴ Turgut Özakman, **Şu Çılgın Türkler**, Bilgi Yay., 2. Basım, İstanbul, Nisan 2005, s.268.

⁸⁹⁵ Ulusoy, **a.g.e.**, s.179.

⁸⁹⁶ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.380.

Tümen Hücum Taburu, Tümen Süvari Bölüğü

Tümen İstihkâm Bölüğü, Sıhhiye Bölüğü, Telgraf Takımı

*3- Grup; Grup Süvari Bölüğü (12'nci Alay 3'üncü Bölük), Grup Telgraf Bölüğü, Telsiz Telgraf Müfrezesi, Seyyar Hastane.*⁸⁹⁷

14 Ağustos saat 03.00'te Yeniköy civarındaki ordugâha bir düşman uçağı on bomba atmış, makineli tüfek ateşi açarak bir erin yaralanmasına sebep olmuş, bu olay grubun Yunanlılarla ilk teması olmuştur.⁸⁹⁸

Harekete geçen Yunan kuvvetlerinin Sakarya cephesini çevirmek amacıyla güneye doğru yayılmaya başlaması nedeniyle intikaldeki bir günlük gecikme dahi 2'nci Grubun cepheye katılmasına engel olacak ve durum tehlikeli bir hal alabilecektir.⁸⁹⁹

5'inci ve 9'uncu Tümenler gece yürüyerek emredilen bölgelere sabah saat 04.00'te ulaşmış, 5'inci Tümen Yeniköy-Kuraşlı, 9'uncu Tümen Karapınar bölgesinde ordugâha girmiş ve uçaklara karşı gizlenmiştir.⁹⁰⁰

Muharebede 2'nci ve 5'inci Grupların birbirine yakın olmalarına rağmen bağımsız faaliyetleri ile cephe karargâhından uzak olduklarından ortak hareket ettirilemeyecekleri düşünülerek 14 Ağustos 1921 saat 17.45'teki Cephe Komutanı emriyle 5'inci Grup 2'nci Grup emrine verilmiştir.⁹⁰¹

16 Ağustos 1921 tarihinde Genelkurmay Başkanı tarafından Batı Cephesi Komutanlığına gönderilen emirde; Batı Cephesinde cephe 19 Ağustos 1921'de, sol kanatta da 20 Ağustos 1921'den itibaren kesin muharebelerin başlayacağını anlaşıldığı belirtilmektedir.⁹⁰²

2'nci Grup 17 Ağustos 1921'de Kürttacı'ya gelmiş,⁹⁰³ Grubun görevi ile ilgili yeni emir istemiştir. Telsizle: "2 nci Grup, 18 Ağustos 1921'de Tanburoğlu ve batısında Kavak bölgesine ordunun sol kanadına gelecek ve İnlerkatrancı'da bir ileri müfreze bırakacaktır. İnlerkatrancı ile Ilıca suyunun kuzeyinde Kızılhisar civarını ve 4 ncü Grup emrinde olup Sapanca ve Ilıca civarında bulunan 8 nci Tümen bölgesini inceleyecektir. 8 nci Tümenle, Soğucalı-Sağlıca bölgesinde ve cephe ihtiyatında bulunan 15 nci Tümenin 2 nci Grup emrine

⁸⁹⁷ ATASE, İSH: 1205/41/41-1, 1205/41/41-1-A, 1205/41/41-2; Bağlı birliklerden gelen raporlar neticesinde oluşturulan Batı Cephesi'nin 13 Ağustos 1921 akşam durumu (Birlik, Komutan, Konuş Yeri) hakkında detaylı bilgi için bkz. Vandemir, **a.g.e.**, s.15. Bu eserdeki Krokide 2'nci Grup Komutanı Albay Selahattin Adil Sakarya'nın sol yanına gelmek üzere Akşehir'de, 5'inci Tümen Komutanı Yarbay Kenan Akşehir'de ve 9'uncu Tümen Komutanı Yarbay Hayri İshaklı'da olarak belirtilmektedir. Belgelerde 9'uncu Tümen Komutanının rütbesi Albay, krokide yarbay olarak belirtilmiştir.

⁸⁹⁸ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.380.

⁸⁹⁹ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.381.

⁹⁰⁰ Ulusoy, **a.g.e.**, s.198.

⁹⁰¹ Ulusoy, **a.g.e.**, s.197-198.

⁹⁰² Ulusoy, **a.g.e.**, s.209.

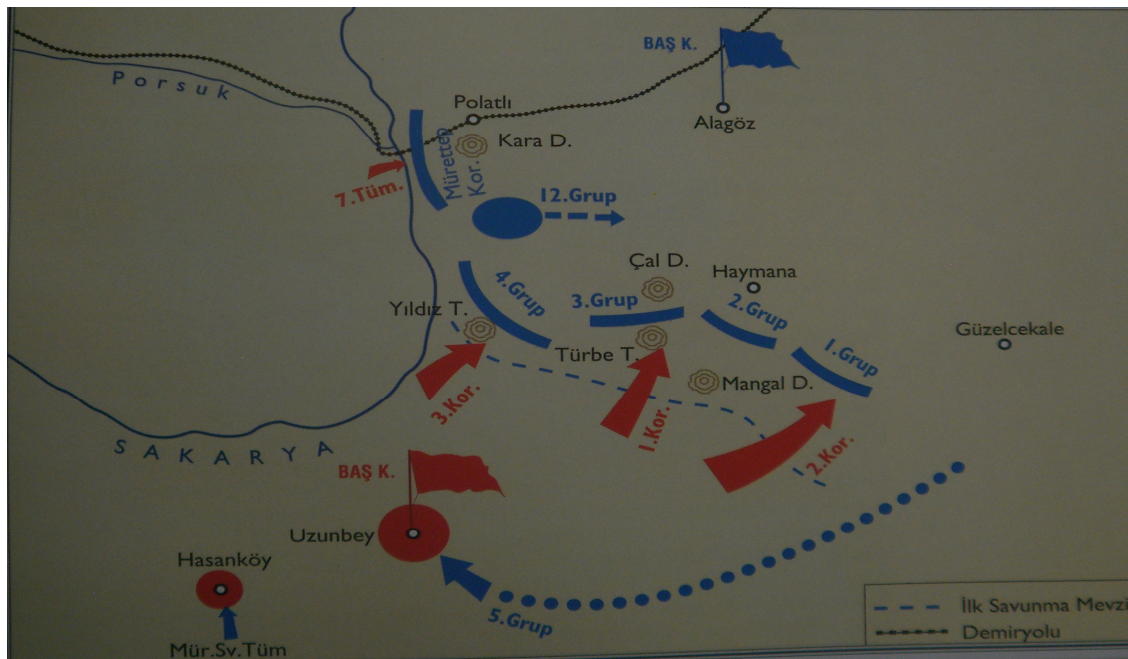
⁹⁰³ Vandemir, **a.g.e.**, s.20.

verilmeleri ihtimali vardır. Bu takdirde Grup karargâhı da Kavak'ta olacaktır.” emri verilmiştir.⁹⁰⁴

Cephe Komutanlığı tarafından 18 Ağustos 1921 saat 23.40'da verilen 19 numaralı cephe emri ile Grupların görevleri açıklanmış, 5'inci Grubun cephe emrine alındığı bildirilmiştir.⁹⁰⁵

18 Ağustos 1921 tarih ve 154 numaralı emirde 2'nci Grup; 5'inci, 9'uncu, 8'inci ve 15'inci Tümenlerden oluşmaktadır.⁹⁰⁶

Düşmanın kuşatma kollarına yönelmesi halinde Mangal Dağı'nın asıl muharebe hattına alınmasına karar verilmiştir.⁹⁰⁷ Mangal Dağı; Sakarya dirseğinin 40 km. kadar doğusunda Haymana güneyinde 5-6 km. genişliğinde sarp ve heybetli bir dağdır. Yunan ileri harekâtı başlamadan önce, yani Türk cephesi Sakarya dirseğinde tamamen batıya dönükken bu dağın mevzi içine alınması normal olarak düşünülmemiştir. Yunan ordusunun ilerlemeye başlayıp maksatlarının Türk kuvvetlerini güneyden kuşatmak olduğu anlaşıldığında Maraş bölgesinden zorlukla gelen 2'nci Grup bölgeye yerleştirilmiştir.⁹⁰⁸

Kroki 2.3: Cephe Genel Durumu Kroki

Kaynak: İbrahim Artuç, **Yeniden Doğu**, C.2, Kastaş Yay., İstanbul, Kasım 2001, s.313.

Batı Cephesi Komutanının 19 Ağustos 1921 tarihinde saat 02.30'da verdiği 21 numaralı cephe emrine göre: “2 nci Grubun kesin muharebe hattı, Sapanca'nın güneyi-Kavacık'ın

⁹⁰⁴ Ulusoy, **a.g.e.**, s.218.

⁹⁰⁵ Ulusoy, **a.g.e.**, s.222-223.

⁹⁰⁶ Ulusoy, **a.g.e.**, s.224-225.

⁹⁰⁷ Ulusoy, **a.g.e.**, s.238.

⁹⁰⁸ İbrahim Artuç, **Yeniden Doğu**, C.2, Kastaş Yay., İstanbul, Kasım 2001, s.304.

güneyi-Ulufakih'in güneyi-Karapınar'ın güney sırtlarıyla Mangal Dağı hattıdır. Bu hat, 19⁹⁰⁹ Ağustos 1921 sabahından itibaren, büyük bir gayretle tahkim edilecektir. Mangal Dağı özel öneminden dolayı tek başına muharebe yapabilecek şekilde tahkim edilecek ve 15 nci Tümen sol kanadın gerisinde ihtiyat olarak tutulacaktır. Polatlı'daki Sahra Topçu Alayı 2 nci Grup emrine verilmiştir.”⁹¹⁰

5'inci Tümen Türbetepe ve Mangal Dağı'nın birer alay görevlendirilerek tahkim edilmesi emri verilmiştir.⁹¹¹

8'nci Tümen Sapanca Deresi'nde, 15'inci Tümen cephe bakımından bölgeye hâkim olması nedeniyle özel önem taşıyan Ilıca Vadisi'nin doğusundaki Mangal Dağı'nda mevziye girmiştir. 2'nci Grup cephenin sağ gerisine yerleşmiştir. Düşman kollarının cepheye yaklaştıkları görülmektedir.⁹¹²

Gelen bilgiler doğrultusunda düşmanın kuvvetli bir grupla Porsuk'un kuzeyinde ve daha kuvvetli bir grupla Sakarya'nın güney kolunun iki tarafında bulunmasından dolayı, merkez ve cepheden ziyade kanatların ciddi taarruzlara hedef olacağını göstermiştir.⁹¹³

21 Ağustos sabahı için 2'nci Grup birliklerini şöyle düzenlemiştir: 8'inci Tümen 2 tabur ve 2 dağ topu Ilıca-İnlerkatrancı'ya, 15'inci Tümen 1 piyade alayı ile 2 dağ topu Mollatepe'de ileri karakola, 9'uncu Tümen 1 alayı Karapınar'da, diğer kuvvetleri ve sahra topçu alayından 1 tabur Soğucalı'da Grup ihtiyatında, 5'inci Tümen 1 alay Mangal Dağı'nı işgal etmiş olup, diğer kuvvetleri Alancık ve Yamak bölgesinde grup ihtiyatındadır. 1 sahra bataryası 8'inci Tümen ve 1 sahra bataryası 5'inci Tümen verilmiştir. Öğleye doğru 5'inci Tümenin de geriye kalan kuvvetleri Mangal dağına sürülmüş ve 9'uncu Tümenin ihtiyattaki kuvvetleri Alancık, Yamak gerilerine gizlenmiştir.⁹¹⁴

Batı Cephesi Komutanlığı 2'nci Gruba uygulanacak hareket tarzı olarak “Ordu, sol kanadına yeterli kuvvet toplamaktadır. Zaman kazanmak ve o zamana kadar sol kanadımızın kuşatılmasına engel olmak 2 nci ve 5 nci Grupların birinci görevidir. Bunun için 2 nci Grup, düşman taarruzuna karşı Mangal Dağı'nı savunacak ve sol kanadında hemen 3 tümen toplayacaktır. Düşman ne zaman yönelip taarruz ederse, Grup o zaman savunma yapacaktır. Düşman taarruz etmeksizin devamlı surette doğuya giderse, 2 nci Grup da ihtiyatlarını sürekli olarak doğuya yürütecektir.” emrini vermiştir.⁹¹⁵

⁹⁰⁹ Mangal Dağı'nın mevzi içine alınması Artuç, **Yeniden Doğuş**, C.2, s.304'de savaşın başlamasından iki gün önce yani 21 Ağustos olarak belirtilmektedir.

⁹¹⁰ Ulusoy, **a.g.e.**, s.229.

⁹¹¹ Ulusoy, **a.g.e.**, s.242.

⁹¹² Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.381.

⁹¹³ Ulusoy, **a.g.e.**, s.234.

⁹¹⁴ Ulusoy, **a.g.e.**, s.247.

⁹¹⁵ Ulusoy, **a.g.e.**, s.248.

22 Ağustos 1921'deki 24 numaralı cephe emriyle; 2'nci Grubun cephesi 2'nci ve 3'üncü Gruplara ayrılmış, 3'üncü Grup Komutanlığı 8'inci ve 15'inci Tümenlerle ihtiyatta bulunan 7'nci Tümene, 2'nci Grup Komutanlığı da 4'üncü, 5'inci, 9'uncu Tümenlere komuta edecek, ayrıca Alancık'ın güneyindeki Türbetepe 2'nci Gruba dâhil olacak şekilde düzenleme yapılmıştır.⁹¹⁶

Kritik bölgeler belirlenmiş, "...Grup Komutanı Selahattin Adil Türbetepe'yi Albay Sıtkı (Üke) komutasındaki 9'uncu Tümeniyle, Mangaldağı'nı da Yarbay Kenan (Dalbaşar) komutasındaki 5'inci Tümeniyle savunmak üzere"⁹¹⁷ tertiplenmiştir.

5'inci Tümen Komutanı Mangal Dağı'nın savunulması ve tahkimi hakkında görüşünü bildirmiştir. Tümen Komutanı; 21 Ağustos 1921 tarihinde düşmanın taarruzu hâlinde muharebeye hazır olunulmasının emredildiğini, Türbetepe'yle Mangal Dağı'nın doğu tarafları arasının 10 km.den fazla olduğunu, bu dağın elde bulundurulması için tümenlerin mevcutlarına göre, cephenin 2 tümenle elde tutulması, 1 tümenin ihtiyatta bulundurulması ve ayrıca sağ ve sol tarafların diğer birliklerle birleşmiş olmasının lazım olduğunu, aynı zamanda taşlık da olduğundan en azından iki hafta önce ordu tarafından tahkim ettirilmesi gerektiğini⁹¹⁸ belirtmiştir.

23 Ağustos 1921'de düşmanın Mangal Dağı'na taarruzu başlamış olup, bu tarih Sakarya Meydan Muharebesinin başlangıcı olarak kabul edilmiştir.⁹¹⁹

Birliklere yeni girdikleri mevzilerde tahkimata başlamaları emri verilmiş ise de; arazinin taşlık, eldeki araçların yetersiz olması ve zaman kısıtlılığı gibi sebeplerle, 23 Ağustos 1921'de baş siperleri bile hazırlanamamıştır. Selahattin Adil, saat 04.30 sıralarında Mangal Dağı'nın hemen gerisindeki Yaprakdere'deki çadırına gelmiştir ki ileri hatlarda tüfek sesleri ve düşman topçu ateşi başlamıştır. Selahattin Adil, çok geçmeden birkaç erin dereye doğru indiğini ve sayılarının gittikçe arttığını görerek, 5'inci Tümen Komutanının bulunduğu tepeye çıkmıştır. Hava akşam gibi kararırken kuvvetli rüzgârlarla ovoidan gelen kumlu toprak bulutları yüzlere çarpıp göz açtırmamaktadır.⁹²⁰

Düşman ilerleyişinin durdurulduğu sırada 5'inci Tümenin ortadaki 24'üncü Alayı kuşatıldığını sanarak birinci hat siperlerini bırakarak ikinci hat siperlerine çekilmiş, diğer alaylarda bundan etkilenerek geri çekilmeye başlamıştır.⁹²¹ Tümen Komutanı Kenan Bey bütün gücü ile cepheyi bırakan erleri geri çevirmeye çalışmış, fakat başaramamış, subaylar da

⁹¹⁶ Ulusoy, **a.g.e.**, s.251; Vandemir, **a.g.e.**, s.29.

⁹¹⁷ Artuç, **Yeniden Doğuş**, C.2, s.304.

⁹¹⁸ Ulusoy, **a.g.e.**, s.258-259.

⁹¹⁹ Ulusoy, **a.g.e.**, s.262.

⁹²⁰ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.382.

⁹²¹ Artuç, **Yeniden Doğuş**, C.2, s.304.

birliklerine hâkim olmaktan aciz kalmıştır.⁹²² 23 Ağustos saat 23.00'da Mangal Dağı'nın zirvesi Türkler, gövdesi ve yamaçları 1'inci Yunan Tümeninin işgalindedir.⁹²³

Bir Yunan tümeninin güney batıdan Mangal Dağı'na doğru yaklaştığının bildirilmesiyle bu durum Mangal Dağı'nı korumakla görevli 5'inci Tümen Komutanı Yarbay Kenan (Dalbaşar) Bey'i huzursuz etmiş, Mangal Dağı'nın hemen arkasındaki yamaçta bulunan 2'nci Grup Karargâhına giderek kendisinin takviye edilmesini istemiştir.⁹²⁴ 2'nci Grup Komutanı Selahattin Adil de kuşatılmayı engelleyememekten korktuğundan Tümen Komutanının isteğini geri çevirmiştir.⁹²⁵

Selahattin Adil, gelişen durum karşısında geri çekilme kararı vermiştir.

Batı Cephesi Komutanı İsmet (İnönü) Paşa;

“2'nci grup Komutanlığına,

Vazife namusunu yerine getirmeyen birliklerin cürümlerini bağışlamak haddim değildir. Mangaldağı'nın terk edilmesini gerektiren olay nedir? Bundan sorumlu olan hangi komutan veya komutanlardır? Makine (Telgraf) başında ve birinci öncelikle cevap beklerim.”⁹²⁶ telgrafıyla bilgi istemiştir.

“Mangal Dağı'nda hiçbir savunma mevzii yaptırılamaması, düşman kuvvetlerinin ölçüsüz üstünlüğüne eklenen olumsuz hava şartları birliklerin moralini sarsmıştır. Antep savaşında savaş yeteneklerini yakından gördüğüm ve bildiğim tümenlerimin ilk dönemde kuvvetli bir saldırıya uğramaları halinde düşecekleri durumu tahmin ederek, 5'inci ve sağındaki 9'uncu Tümenin bu şartlar altında elde yedek bulundurulmuş B.M.Meclisi Muhafız Birliğini de cepheye sokmak suretiyle kesin bir savaşa girilerek grubun dağılmasını ve bunun sonucu ordunun yanını tehlikeye düşüreceğini düşünmüş ve ihtiyat birliği muhafazasında yavaş yavaş Yaprakbayırı gerisine çekilme emrini vermiştim.” ifadeleriyle geri çekilme kararına etken olan düşüncelerini anlatmıştır. Bu sırada cepheyi teftiş için Yamak'ta bulunan Fevzi (Çakmak) Paşa da durumu görmüştür. Gece karanlık basıncaya kadar devam eden çatışmadan sonra 5'inci Tümen ve buna paralel olarak 4'üncü Tümen Haymana-Yaprakbayırı deresi kuzeyindeki sırtlara alınmış ve düşman 24 Ağustos sabahı saat 10.00'da Mangal Dağı'nı ele geçirmiştir. Daha ilk temasta cephenin özel önem verdiği bu tepenin elden çıkarılmış olması, ordu karargâhında büyük bir üzüntü yaratmış, 5'inci Tümen Komutanı suçlanarak hakkında kovuşturma ve soruşturma yapılması emredilmiştir. Selahattin Adil, “Kenan Bey'i (Tümen Kumandanı ve sonradan paşa olan) komuta ve yönetim noksanından dolayı sorumlu tutmayı doğru bulmadığımı ve durumu açıklayarak geri çekilme

⁹²² Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.382.

⁹²³ Artuç, **Yeniden Doğuş**, C.2, s.304.

⁹²⁴ Özakman, **Şu Çılgın Türkler**, s.371.

⁹²⁵ Artuç, **Yeniden Doğuş**, C.2, s.304.

⁹²⁶ Artuç, **Yeniden Doğuş**, C.2, s.305.

emrinin de tarafımdan verilmiş olduğunu cevabımda bildirmek suretiyle mesele kapanmıştı.” ifadeleriyle geri çekilme emrini kendisinin verdiğini bildirdiğini belirtmiştir.⁹²⁷

2’nci Grup emrine verilen ve Mangal Dağı savaşı sırasında Grup Komutanı Selahattin Adil tarafından yedekte bırakılan Muhafız Taburu Komutanı İsmail Hakkı Tekçe, Milliyet Gazetesi’nde yayınlanan hatıralarının 13 Kasım 1968 tarihli bölümünde Mangal Dağı Savaşı’nı anlatılırken; “Başkomandan Mustafa Kemal Paşa’nın bu geri çekilmeye çok kızdığı ve Grup Komutanı Selahattin Âdil Paşa’nın idam edilmesi emrini verdiği, bu emrin Fevzi ve İsmet Paşaların aracılığı ile geri alındığını” belirtmiştir.⁹²⁸

Konuyu anlatan başka bir betimleme de; Yunanlıların 23 Ağustos 1921 Salı günü bütün güçleriyle savunma mevzilerine saldırdığı, Yıldıztepe ve Ilıca Vadisi’nin karşılıklı top ateşi altında kaldığı, Uzunbeyli Köyü’ne bir havaalanı ve hastane yaptığı, Mermer Dağlarını aşan oniki bin kişilik bir Yunan tümeninin Mangal Dağı’na doğru ilerlediğinin öğrenildiği, Meclis Muhafız Taburunun Mangal Dağı’nı savunmak için ileriye sürüldüğü, havanın bozduğu, esen rüzgârın fırtınaya, fırtınanın yağmura dönüştüğü, siperlerin sel sularının getirdiği topraklarla dolduğu, Yunan tümeninin Türk siperlerine girdiği, 24 Ağustos sabahı birliklerin Mangal Dağı siperlerinden geri çekildiği, 25 Ağustos günü Yunanlıların Sakarya kenarında bulunan Polatlı Beylikköprü’den de saldırıya geçmeleriyle çarpışmaların bütün cephelerde hızlandığı, Alagöz Karagahı’nda bulunan Mustafa Kemal Paşa’nın Mangal Dağı yenilgisi üzerine Beşinci Tümen Komutanı Yarbay Kenan Dalbaşar ve İkinci Grup Komutanı Albay Selahattin Adil Bey’i görevden aldığı, Fevzi Paşa’nın İkinci Grup karargâhına gelerek Albay Selahattin Bey’e tenbihatta bulunduğu ve bu yenilginin acısını çıkartmasını istediği şeklindedir.⁹²⁹

Başkomutan Mustafa Kemal Mangal Dağı’nın savunulmasında olağanüstü özveride bulunulması için gruplara gönderdiği o emir şöyledir:

“Başkomutanlık

Sayı / 529

Olduğu gibi gruplara yazılacaktır

Duyuruldu

24.8.1921

1, 2, 3, 4, 5, 12 nci

Mürettep Kolordu Komutanlıklarına

Beşinci Tümenin Mangal Dağı’nda bulunan mevzilerini elinde tutamadığı haber alındı. Bu olayı acemilik telakki saymakla beraber, sebep olanlar hakkında soruşturma açılmasını emrettim.

⁹²⁷ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.383; “Her ne kadar Grup Komutanı durumu açıklayarak bir sorumlu bulunmadığımı bildirdi ise de, İsmet Paşa emir ve komutada gevşek davrandığı gerekçesiyle 5’nci Tümen Komutanını görevinden aldı” Artuç, **Yeniden Doğuş**, C.2, s.305.

⁹²⁸ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.383; İsmail Hakkı Tekçe, **Milliyet Gazetesi**, 13.10.1968.

⁹²⁹ Abdülkerim Erdoğan, **Tarih İçinde Polatlı**, Polatlı Belediyesi Başkanlığı Yay., Doğuş Matbaası, Ankara, 2007, s.123-124.

Beşinci Tümenin bütün komutan, subay ve eratının verilecek ilk emirle yıldırım gibi düşman üzerine atılmak ve onu yok etmek suretiyle şan ve şereflerini kurtarmalarını isterim. Ordumuz her yerde saldırı ve savunmada düşmana üstün ve hâkim olduğunu kanıtlamaktadır. Hazırlığımız kusursuz ve tamamdır. Düşmanın Anadolu içerisinde mutlaka yok olacağı muhakkak olan bugünlerde birliklerimizin üstün özveri ve çaba göstermeleri hem kaçınılmaz bir sorun hemde dini ve milli onur görevidir. Hata eden her kim olursa olsun derhal kanuna çarpılmak için hiç düşünülmecektir.

Bu emrin Beşinci Tümenin bütün erat ve subayları toplanarak okunacak ve duyurulacaktır. Ve okunduğu ve duyurulduğu Batı Cephesi Komutanlığından bana bildirilecektir. 24 Ağustos 1921

Büyük Millet Meclisi Başkanı
Başkomutan
Mustafa Kemal⁹³⁰

Mangal Dağı'nın düşmesiyle 24 Ağustos 1921'de 2'nci Grup kuvvetlerini doğuya kaydırmış ve Türbetepe'yi 3'üncü Gruba bırakmıştır.⁹³¹

26 Ağustos 1921 savaşın dördüncü günüdür. Prens Andreas'ın 2'nci Kolordusuna karşı Mangal Dağı ve Türbetepe savaşlarıyla üç gündür hırpalanan Selahattin Adil'in 2'nci Grubu sabah başlayıp akşama kadar süren çetin savaşlar sonunda mevzilerini koruyamamaya başlamıştır. 2'nci Grubun geri çekilmeye devam etmesi halinde tüm cephenin çökebileceği ihtimaline karşılık Cephe Komutanlığı saat 21.45'te 2'nci Gruba "Tümenler son erleri ölünceye kadar mevzilerini kesin olarak savunacaklardır." emrini vermiştir. Savaşın kaderini Selahattin Adil'in 2'nci Grubu omuzlanarak emrin gereği yapılmış, saat 23.00'e doğru Yunan taarruzu durmuştur. 26 Ağustos günü 22 gün süren Sakarya Meydan Muharebesi'nin en kanlı, en buhranlı günlerinden biri olarak anılacaktır.⁹³²

Üstün düşman taarruzları karşısında önceden savaşa girmiş, kısmen yeni kurulmuş ve zayıf mevcutlu birlikler, küçük toprak kayıplarına rağmen genel cephe ile bağlantısını kaybetmeyerek savunma kabiliyetlerini korumuş, Yunanlılar tarafından çevrilme tehlikesi kalmamış ve durum tamamen bir cephe savaşı halini almıştır.⁹³³

27 Ağustos 1921 tarihinde Başkomutan Mustafa Kemal (Atatürk) ve Genelkurmay Başkanı Fevzi (Çakmak) tarafından verilen emirlere paralel olarak Batı Cephesi Komutanı İsmet (İnönü) Paşa tarafından gönderilen 27 Numaralı cephe emri özetle "27 Ağustosta kesin

⁹³⁰ **Askeri Tarih Belgeleri Dergisi**, ATASE Yay., Y.31, S.80, Gnkur. Bsm., Ankara, Ağustos, 1981, s.25-27; Artuç, **Yeniden Doğuş**, C.2, s.305; Emir birkaç kelimesi farklı olarak: Vandemir, **a.g.e.**, s.35'de ve Onar, **Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları II**, s.287'de yayımlanmıştır.

⁹³¹ Vandemir, **a.g.e.**, s.36.

⁹³² Artuç, **Yeniden Doğuş**, C.2, s.307-308.

⁹³³ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.385.

sonucun tarafımızdan alınması beklenir: Ordu bulunduğu mevzileri kesinlikle müdafaa edecektir. 1 nci ve 2 nci Gruplar asıl muharebeyi Yamak - Gökğöz hattının güneyinde kabul edecektir. ...” şeklindedir.⁹³⁴

Komşu birliklerin durumları nedeniyle 2’nci Kolordu Komutanı Selahattin Adil’in mevzi değiştirme tekliflerine Genelkurmay Başkanı 28 Ağustos’ta şu emirle cevap vermiştir:

“57 nci Tümenin cephesindeki vaziyeti grubunuzun mevzi değiştirmesini icap ettirecek mahiyette değildir. Başkomutanlığın son emirlerinde⁹³⁵ yazıldığı gibi bütün cephede son askere kadar adım adım müdafaaya karar verilmiştir. Bu kararlar zaferi kazanacağımıza eminiz. Hatlarımızda oluşacak tahribatlara karşı iç kanatların kırılması ve yarılan yerin yeniden kapatılması ve uygun yerlerde karşı taarruzlarla cephenin düzeltilmesine çalışılması, azim ve sabırla müdafaaya devam olunması.”⁹³⁶

30 Ağustos 1921’de muharebeler devam ederken tümenlerin kısmi geri çekilmeleri nedeniyle 2’nci Grubun cephe tashihi (iyileştirmesi) teklifine Batı Cephesi saat 16.30’da “Düşmanla temastan önce çekilmekten bahsedilemez. Komşu kıtalara yardımı düşünün!” ifadesiyle cevap vermiştir.⁹³⁷

1 Eylül’de Haymana bölgesi 2’nci Grubun kahramanca muharebelerine sahne olmuş, 2’nci Grup 3’üncü Grup Komutanı General Yusuf İzzettin emrine verilerek, Haymana bölgesinin tek elden emir komuta edilmesi amaçlanmıştır.⁹³⁸

1 ve 2 Eylül’de 3’üncü Düşman Grubu Haymana’nın en hâkim yeri olan Çal Dağı’nı işgal etmiş, Polatlı’ya yaklaşmış, kısa bir süre Haymana - Polatlı yolunun kuzeyine geçmiştir. Ordu Başkomutanlığı, Süvari Tümenlerini 1’inci Grup ile müşterek olarak sol tarafın savunmasında bırakıp sol yandan ve diğer gruplardan ayırdığı kuvvetleri Haymana ve Çal Dağı kuzeyine çekerek cephenin yarılmasını engellemiştir.⁹³⁹

6 Eylül 1921’de 4’üncü Grup’tan alınan bir haberde düşmanın; cephede süvari birliklerini bıraktığı, Sivrihisar yönünde geri çekildiği, Beylikköprü ve Kavuncu köprüsü yönlerinde yürüyüş kolları görüldüğü bildirilmiştir. Ordu tarafından verilen emir üzerine gruplar kendi cephelerinde keşif faaliyeti yapmışsa da düşmanla karşılaşmamıştır. Alınan yerinde tedbirler neticesinde; düşman saldırıdan vazgeçmeye mecbur kalmıştır.⁹⁴⁰

⁹³⁴ Vandemir, **a.g.e.**, s.42-43.

⁹³⁵ 27 Ağustos 1921 tarihli cephe emri.

⁹³⁶ Vandemir, **a.g.e.**, s.47.

⁹³⁷ Vandemir, **a.g.e.**, s.58-59.

⁹³⁸ Vandemir, **a.g.e.**, s.60.

⁹³⁹ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.386.

⁹⁴⁰ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.387-388.

9 Eylül Türk Ordusunun taarruza hazırlık günüdür.⁹⁴¹ 10 Eylül'de 40 sayılı cephe emriyle taarruz emri verilmiş, taarruzun tek elden komutası için 1'inci, 2'nci ve 3'üncü Gruplar Yusuf İzzettin Paşa'nın emrine verilmiştir.⁹⁴²

Aynı gün Ordudan ikinci bir emir olmadan ileri harekâta devam edilmemesi bildirilmiş, gerisinde Sakarya Nehri bulunan ve menzil hatları zayıflamış Yunan ordusuna böylece karşı harekât için fırsat yaratılmıştır.⁹⁴³

Batı Cephesi'nin 43 sayılı emrini alan Grup Komutanı Selahattin Adil saat 20.00'da 2'nci Grubun 12 Eylül gecesini Soğucalı-Ördek bölgesinde geçirmesini, 9'uncu Tümenen bir Alayın Sapanca Deresi'ndeki düşmanla gece temasta bulunmasını emretmiş,⁹⁴⁴ gece tüm cephe birliklerince taarruza devam edilmemiş, Prens Andrea'nın "Eğer düşman bizi o gece birkaç avcı ile takip ve taarruz etmiş olsaydı, çekilmemiz kolayca kaçışa ve hezimete dönerdi" sözleri yakalanan fırsatı anlatmıştır.⁹⁴⁵

Türk tarruzunun 13 Eylül sabahına bırakılmasıyla tesadüfî bir fırsat yakalayan düşman⁹⁴⁶ geri çekilmesini örtmek, karşı saldırıları durdurmak maksadıyla cephede zayıf kuvvetler bırakarak yavaş yavaş birliklerini Sakarya gerisine almaya başlamış ve 13 Eylül'de tamamen Sakarya gerisine çekilmiştir.⁹⁴⁷

Meydan Savaşı sırasında tümenlerin çeşitli bölge ve gruplardan diğerine gönderilmelerinden dolayı ordu savaş düzeni karışmış, Genelkurmay (Genel Karargâh) tarafından yapılan yeni teşkilât emri, (13) 14 Eylül 1921'de Selahattin Adil'in 2'nci Grubuna da bildirilmiştir. Emre göre; 9'uncu Tümen kaldırılarak Grup tekrar 2'nci Kolordu adını almış; kuruluşu Polatlı yakınlarında bulunan 4'üncü, 7'nci Tümenler ile 3'üncü Kafkas Tümenlerinden oluşmuştur. 2'nci Kolordu karargâhı 3'üncü ve 9'uncu Tümenlerle Polatlı'ya hareket ederek akşam Polatlı'nın kuzey doğusundaki Karapınar'a gelmiştir.⁹⁴⁸

Yunan ordusunun sayıca çokluğu, silah, araç ve gereç üstünlüğüne dayanarak yolsuz, çölü andıran kurak bir bölgeden uzun bir çevirme hareketine girişmesi karşısında, merkezi durum dolayısıyla birliklerin ihtiyaç duyulan noktalara içeriden kısa yollardan hızla yollanabilmesi orduya strateji bakımından önemli bir avantaj sağlamıştır. Yunan tümenleri nerede yoğunlaştırılmış ise karşısına yeteri kadar kuvvet yetiştirilebilmiş, zorunlu geri çekilme

---

⁹⁴¹ Vandemir, **a.g.e.**, s.75.

⁹⁴² Vandemir, **a.g.e.**, s.81.

⁹⁴³ Vandemir, **a.g.e.**, s.82.

⁹⁴⁴ Vandemir, **a.g.e.**, s.98.

⁹⁴⁵ Vandemir, **a.g.e.**, s.95.

⁹⁴⁶ Vandemir, **a.g.e.**, s.103.

⁹⁴⁷ Sakarya Meydan Muharebesi hakkında gün gün detaylı bilgi için bkz. **Türk İstiklal Harbi**, C.2, Kısım:5, Kitap:2, Gnkur. Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Resmi Yay., Gnkur. Bsm., Ankara, 1973.

⁹⁴⁸ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.389.

hallerinde birlikler düzen ve bağlantılarını kaybetmeden adım adım savunmalarla taarruzları kırarak düşmanı yıpratmıştır.⁹⁴⁹

Sakarya Meydan Savaşı bu suretle lehte sonuçlanmış, Yunan ordusu maddî ve manevî bakımdan bir daha saldırı teşebbüsüne dahi girişemeyecek şekilde hırpalanarak geriye atılmış ve vatanın istiladan kurtarılması için kesin adım atılmıştır. Ordu Eskişehir güneyindeki iç burkan dersten sonra kısa zamanda kendini toplamış, millete Sakarya zaferini yaşatmıştır.⁹⁵⁰

Sakarya savaşları her iki taraf için büyük kayıplara mal olmuştur. Üç kolorduya ayrılmış tam teşkilâtli 12 Piyade ve bir Süvari Tümeni ile sayısı 100 bini aşan Yunan kuvvetleri mevcutlarının %50'sini, Türk Ordusu da savaşın sonuna kadar doğu cephesinden çekilen ve bazıları yeniden kurulan birliklerle mevcutları zayıf, teşkilât, araç ve cephanesi eksik 22 Tümene ulaşmış ve toplamı 70 bine yaklaşan mevcudunun %35'ini kaybetmiştir. Subay kaybı da %40 civarındadır. Selahattin Adil'in komutasındaki 3'üncü Kafkas, 4'üncü, 7'nci ve 9'uncu Tümenlerin subay kaybı 65 şehit ve 250 yaralıdır. Sakarya Muharebesinde en kritik bölgelerde birliklere komuta eden Selahattin Adil; her iki ordunun da yorulduğunu ve yıprandığını, Türk kuvvetleri bakımından cephanesi, araç ve gereç eksikleri sebebiyle ciddi bir taarruzun imkânsız hale geldiğini, her iki tarafın bir sessizlik devresine ihtiyacı olduğunu, bu sebeple Yunan ordusunun Eskişehir ve Afyon üslerini elde bulunduracak şekilde bir müdafaa cephesinde kalmayı zorunlu gördüğünü, her iki tarafın da sıkı bir temastan kaçınmayı ön gördüğünü belirtse de⁹⁵¹ tüm birliklerin kesin taarruzdan sonra beklemeye geçirilmesi günümüzde çok eleştirilmektedir.

Bu hat, 26 Ağustos 1922 tarihinde başlayan Afyon taarruzuna kadar bir seneye yakın bir süre korunmuştur. 10 Ekim 1921'den itibaren başlayan bu sessiz dönemden faydalanılarak öncelikle ordunun yeniden düzenlenmesine çalışılmıştır.⁹⁵²

Sakarya Savaşında Tümen Komutanlığı kademesinde bulunan Grup Komutanlarının çoğu TBMM kararı ile generalliğe terfi ettirilmiş, ancak Selahattin Adil general olamamıştır. Selahattin Adil, 1916 senesinden beri Kolordu Komutanı olmasına rağmen terfiye layık görülmemesini onur kırıcı kabul ederek, yapmakta olduğu göreve layık görülmediği kanaatiyle emeklilik dilekçesini Polatlı'ya giderek İsmet (İnönü) Paşa'ya vermiştir. Aralarındaki yakınlığa güvenerek şahsi üzüntüsünü açıklamış, Mangal Dağı tahliyesinin hiçbir zaman Altıntaş yenilgisiyle kıyaslanamayacağını da anlatmıştır. Görüşme görevine devam etmesi ve en kısa zamanda terfisinin yapılacağı hususundaki konuşmayla son

⁹⁴⁹ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.389-390; Vandemir, **a.g.e.**, s.28.

⁹⁵⁰ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.389.

⁹⁵¹ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.394.

⁹⁵² Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.394.

bulmuştur. Kısa bir süre sonra 15 Ekim 1921'den itibaren geçerli olmak üzere 20 Ekim 1921'de generalliğe terfisi yapılmıştır.⁹⁵³

Mustafa Kemal Paşa da Sakarya zaferinden sonra TBMM tarafından çıkarılan 19 Eylül 1921 tarihli ve 153 sayılı kanunla Gazi unvanını almıştır.⁹⁵⁴

Selahattin Adil'in 21 Ekim 1921 tarihinde yazdığı şu mütalaa General olarak (Tuğgeneral) ilk mütalaası olması bakımından önemlidir:

“İkinci Kolordu Kumandanlığı

Erkan-ı Harbiyesi

1'inci Şube

516

Birinci Ordu Kumandanlığına

Akpınar Şark Sırtları

21/10/337

Garp Cebhesinin Birinci Ordudan mübelliğ 14/10/337 tarih ve (2549) numrolu zata mahsus ta'limatına dair ma'ruzatdır:

'Maa-haza (bununla beraber) fırkalarımızın düşman fırkalarıyla başbaşa muvaffakiyetle muharebe etmekde oldukları sabit ve ahiren tecrübe edilmiş' buyuruluyor. Tecrübe-i ahire 2'nci Kolordunun Afyon Cebhesindeki muharebe-i ahiresi olacağından muharebeyi bil-fi'il sevk ve idame etmiş olmak i'tibarıyla bu tecrübeden mütehasıl (ortaya çıkan) kanaatimde beveh-i ati (aşağıda) arz ve izaha müsaadeleri müsterhamdır.

Afyon cebhesinde muharebenin cereyanı i'tibarıyla düşman taarruzu; Kolordu da müdafaayı ihtiyar eylemiş idi (seçmişti). Kolordu cebhesinde muharebe eden düşman üç fırka tahmin ve kabul olunuyor. Buna karşı muharebe eden piyade kuvvetimiz dört fırka idi. Dört fırkanın gösterdiği muvaffakiyet düşman taarruzlarını tevkif etmek oldu. Düşmanın da taarruzları tekmi cebhede aynı zamanda ve umumi olarak vaki' değildi. Hergün cebhenin aksam-ı sairesinde (öteki kesimlerinde) ateş faaliyeti olmağla beraber ciddi taarruz, cebhenin bir kısım-ı mahduduna (dar bir bölümüne) müteveccih idi. Bu sayede biz cebhenin taarruza ma'ruz kalmayan aksamından kuvvet tefrik (ayırma) ve iktisad ederek taarruza uğrayan kısmı takviyeye ve taarruz mahallinde hemen daima düşmana muadil (eşit) ve belki de tabur adedi i'tibarıyla faik (üstün) ve kuvvet cem'ine (kuvvet toplamaya) muvaffak oluyorduk. İşte düşmanın bu tarzdaki taarruzlarını bu suretle tevkif ediyorduk. Muharebenin cereyanı düşmanın taarruzları bu tarzda devam etdiği takdirde tevkif ve cebhenin tesbit edileceğine bir i'timad-ı nefis (kendine güven) hâsıl etmişdi. Fakat hiçbir yerde her nasılsa muvaffak olmuş bir düşman taarruzunu mukabil bir taarruzla tarda (geri atmaya) ve gaib olanı istirdada (geri

⁹⁵³ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.390.

⁹⁵⁴ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.397.

almaya) ve düşmanın herhangi bir noktasına taarruz için cebheyi emniyetle tesbit etdikden sonra müessir (etkin) bir taarruz icrasına kâfi bir kuvvet iktisadına muvaffak olamadık. Şu halde netice olarak denilebilirki düşmanın üç fırkasına karşı dört fırka ile azami olarak yapabildiğimiz ve atiyen de (gelecekte) yapabileceğimiz ve mikyası ittihaz edebileceğimiz keyfiyet (ölçü olarak seçeneğimiz) düşman taarruzlarını tevkif ve düşmanı tesbit etmektir.

Biraz daha emniyeti meşkük (şüpheli) olmağla beraber muadil kuvvetler için de normal olarak kabul edebileceğimiz keyfiyet ve netice yine bu olabilir. Bundan fazlası olamaz. Fırkalarımızın ve düşmanın vaziyet-i hazıralarına nazaran bundan fazlasını ümid etmek ve beklemek doğru değildir. Düşmanın topçu kuvvetinin faikiyeti (üstünlüğü) ve düşmanın bir piyade hücumuna ihtiyac hiss etmeksizin yalnız ciheti (yanı) bir topcu ateşiyle bizi mevzi'mizden sökdü'mekde, muvaffakiyetin de kesir-ül-vuku' (çok ve sık vuku bulan) olduğunu nazar-ı dikkate (göz önüne) almalıdır. Yalnız şu var ve mecradır ki (işin gidişatı) düşmanın bu kabil (gibi) muvaffakiyetleri daima mevzi'i (lokal) kalır, temadi vuku' edemez (gelişme gösteremez).

Bizim bir fırkamızın bir Yunan fırkasına karşı tesadüfî muharebe vermesi meşkük-ül-akibe (sonucu şüpheli) ve taarruz etmesi tehlikeli bir teşebbüstür. Nazar-ı Canihada (görüş açığa göre) kabul olunmuşdur ki taarruz kaideten (kural olarak) mühim bir tafavvuk-i adediyeyi (sayısal üstünlük) istilzam eder (gerektirir). Vesait ve ihzaratımızın (araç gereç ve hazırlıklar) te'min ettiği kabiliyet i'tibarıyla bize mütefevvik (üstün) bir Yunan fırkasının muadil bir kuvvete karşı yapamadığı bir şeyi bizim fırkamızdan talep etmek bi-t-tab (doğal olarak) doğru olmaz. Hatta daha ileri giderek diyebilirim ki taarruz için topçu kuvveti avamil-i müessire (sonuca etki eden) ve esasiyedir. Bu silahın noksanını bir tevaffuk-u adedi (sayısal üstünlüğü) her zaman için telafi edemez. Ordumuzda kabiliyet-i taarruziye hem ta'lim ve terbiye ve hem de vesait i'tibarıyla gayr-ı kâfidir. Bu sebeple iki fırkamızın da bir Yunan fırkasına taarruzunun her zaman muvaffak olacağı emniyetle kabul edilemez. (bilhassa Yunanlılar bir mevzi-i mütehazırada ise) Ordumuz fırka adedi i'tibarıyla Yunanlılara faik ise de silah adedi i'tibarıyla Yunanlılar mütefevvikdir (üstündür) ve bu tevafuku mürur-ı zamanla (zaman geçtikçe) ve yeni istihzaratla artırmaları da muhtemeldir. Bugün için bile bize faik (üstün) olan Yunan ordusuna taarruzda muvaffakiyet beklenemez. Taarruz için Yunan ordusunun bir kısmını zayıf bir kuvvetle tesbit edüp, diğer kısmı üzerine pek faik bir kuvvetle yüklenmek vaziyeti te'min edilmekle belki olabilir. Yoksa Yunan ordusunun tek mil kuvvetlerini meydan-ı muharebeye cem' edebileceği şerait (koşullar) dairesinde bir taarruzumuz yüzde bi galip bir ihtimal ile adem-i muvaffakiyete (başarısız olmaya) mahkumdur. [Bi-t-tab' (doğallıkla) bu mütalaa bugünkü vaziyet için olup, Yunan ordusu ma'nevi ve siyasi te'sirat ile inhilale (yıkılmaya) yüz tutarsa mes'ele değişir.] ve bu âdem-i muvaffakiyetin ondan sonra

Yunanlıların mukabil taarruzlarına imkân-ı muvaffakiyet te'min edecek derecede ordumuzu sarsması ihtimali de vardır. Bunun için düşmanı ta'cizimiz vaziyet imkân ve fırsat verdiği takdirde ve derecede düşmanı bize taarruza mecbur edecek surette hareket olunmak, muvaffakiyet emin görülmedikçe taarruzdan ictinab ederek (kaçınarak) ordunun müdafaa kuvvetini muhafaza ve ati için ihzar ve takviyesine çalışmak müreccah olacağı (üstün tutulacağı) mütalaasında bulunduğum ma'ruzdur.

İkinci Kolordu Komutanı

Mirliva (Tuğgeneral)

*Selahaddin Adil*⁹⁵⁵

20 Ekim 1921 akşamı Selahattin Adil'in komutanlık çadırında İsmet Paşa misafir olarak kalmış, ikili dertleşmiş, bu esnada Ali İhsan (Sabis) Paşa⁹⁵⁶ hakkında konuşmuşlardır. İsmet ve Ali İhsan Paşalar dönemin İstanbul Halıcıoğlu'ndaki Topçu Okulu'ndan (Mühendishane'den) yetişmiş olup, Selahattin Adil ikisini de tanımaktadır. Ali İhsan Paşa, İsmet (İnönü) Paşa'dan bir iki sene sonraki sınıftan olmakla beraber, I'inci Dünya Savaşı'nda İsmet Paşa Genelkurmayda görevliyken, birlik komutanlığı sırasında İran ve Irak ordusundaki başarılı hareketleri dolayısıyla generalliğe yükseltılmıştir. İsmet Paşa Ordu Komutanlığı yaptığı için İstiklâl Savaşına son anlarda katılabılmıştir. Selahattin Adil, kıymetli bir strateji uzmanı olduğunu savaş alanlarında açıkça gösteren Ali İhsan Paşa'nın İsmet Paşa'yı bu konudan dolayı küçük görme eğiliminde olduğunu konuşulanlardan hissetmiştir. O geceki karşılıklı görüşmede İsmet Paşa'yı haklı gördüğünü hatıratındaki ifadelerinde belirtmiştir.⁹⁵⁷

⁹⁵⁵ ATASE, İSH: 1266/165/165-1, 1266/165/165-1-A.

⁹⁵⁶ Ali İhsan Sabis (1317-Top.1) (1882 İstanbul Cihangir – 9 Aralık 1957); 11 Ocak 1905'te 4'üncü Ordu emrinde, Dersim Harekâtı'nda Müfreze Komutanı, 4'üncü Ordu Karargâhı 1'inci Şubede, 9 Temmuz 1907'de Edirne Harp Okulu İstihkâm Öğretmen Yardımcılığına, 6 Ekim 1908'de 2'nci Ordu Karargâhı 1'inci Şubeye, 16 Şubat 1909'da Gnkur. Dairesi 3'üncü Şube'ye atanmış, 31 Mart ayaklanmasını bastırmakla görevlendirilen 2'nci Ordu birlikleri (Harekât Ordusu) ile İstanbul'a gelmiş ve bir süre Beyoğlu Merkez Komutanlığı görevinde bulunmuştur. 26 Haziran 1909'da öğrenim için Almanya'ya gönderilmiş, 30 Ekim 1911'de Harp Akademisinde Tabiye ve Harp Tarihi Öğretmen Yardımcılığı yapmış, 4 Haziran 1912'de Kale-i Sultaniye (Çanakkale) Ordu Kurmaylığı'na, 29 Eylül 1912'de Genel Karargâh 3'üncü Şubeye ve sonra Çatalca Mevki Komutanlığı Kurmay Başkanı, 2 Şubat 1913'te 10'uncu Kolordu Karargâhı 1'inci Şube Müdürü, 1 Haziran 1913'te Maydos'taki Redif Karahisar Tümeni Kurmay Başkanı, 5 Ocak 1914'te Gnkur. Dairesi ve sonra Genel Karargâh 1'inci Şube Müdürü, 3 Aralık 1914'te 2'nci Ordu Kurmay Başkanlığına atanmıştır. 18 Şubat 1915'te gönüllü olarak Kafkas Cephesi'ndeki 3'üncü Orduya gitmiş ve bir süre 11'inci Kolordu Komutan Vekilliğinde bulunmuştur. 17 Haziran 1915'te Birinci Kuvve-i Seferiye (sonradan 51'inci Tümen adını alan) Komutanı, 6 Kasım 1915'te 9'uncu Kolordu Komutanı, 13 Şubat 1916'da 13'üncü Kolordu Komutanı (Bu kolorduyla Irak Cephesi'nde 9 - 10 Mart 1916'da Sabis Muharebesi'ni kazanmış, Haziran 1916'dan itibaren kolordusuyla İran Harekâtı'nda bulunmuştur), 21 Ekim 1917'de Kafkas Cephesi'nde 4'üncü Kolordu Komutanı, 30 Haziran 1918'de 6'ncı Ordu Komutanlığına atanmış ve 1 Eylül'de Musul'a gelip göreve başlamıştır. 2 Mart 1919'da 6'ncı Ordunun lağvedilmesiyle İstanbul'a çağırılmış, İngilizler tarafından İstanbul'da tutuklanarak 29 Mart 1919'da Malta'ya sürgün edilmiş, 25 Eylül 1921'de esaretten dönmüş ve Kuşadası'na çıkarak Millî Ordu'ya katılmıştir. 7 Ekim 1921'de Batı Cephesi 1'inci Ordu Komutanlığına atanmış, 20 Haziran 1922'de Millî Savunma Bakanlığı emrine alınmış, 28 Haziran 1923'te emekliye ayrılmıştır. 1950'de Afyonkarahisar milletvekili seçilmiştir. Harp Hatıralarım adı altında beş ciltlik eseri bulunmaktadır. **Birinci Dünya Savaşı'na Katılan ...**, C.3, s.232-234.

⁹⁵⁷ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.396.

1'inci Ordu Komutanlığının Nurettin Paşa tarafından kabul edilmesini müteakip Yüksek Harp Divanı tarafından yapılan bir soruşturma esnasında Selahattin Adil, kendisine yazılan 15 Mart 1923 tarihli tezkereye şu cevabı vermiştir:

“Ali İhsan Paşa'nın batı cephesine ilk atanmasında 2'nci Kolorduda kısa bir süre adı geçen emrinde bulunmuştum. Yaptığı teftişlerde Sakarya ve sonra da Afyon savaşlarından yeni çıkmış ve bu sebeple henüz birçok eksiklerini tamamlayamamış olan Kolorduyu çeşitli konularda eleştirmiş ve eksiklerin birliklerce tamamlanamayan kısımları hakkında da cephe komutanlığını tenkit sayılabilecek ifadelerde bulunmuş ise de İsmet Paşa Hazretleri'nin ordudan ayrılması konusunda bir sözünü hatırlamıyorum.

Millî kuvvetler teşkilâtından düzenli bir ordu meydana getirmek için bütün cephelerde devamlı, pek heyecanlı, hatta tehlikeli zamanlar geçirilmiş ve bu önemli olayın başarı ile sonuçlanmasında özellikle büyük birlik komutanları arasında mevcut samimiyet ve karşılıklı saygı duygularının büyük etkisi olmuş iken, bu durumu göremeyen ve hazır bir orduya komutan olan adı geçenin (Ali İhsan Paşa) genel tutum ve davranışlarını bu birliği yaralayacak mahiyette gördüğümü arz ederim. 31/III/1339 (1923)

*İstanbul Kumandanı
Selahattin Âdil ⁹⁵⁸*

1'inci Orduya bağlanması nedeniyle 21 Ocak 1922'de 4'üncü Kolordu birlikleri tarafından cephesi teslim alınan 2'nci Kolordu, 22 Ocak günü İshaklı - Çay bölgesine hareket etmiş ve karargâhı İshaklı'da yerleşmiştir. 27 Şubat 1922'de 1'inci Kolordunun 1'inci Ordu, 2'nci Kolordunun 2'nci Ordu emrine alınması üzerine 2'nci Kolordu, 1 Mart'tan itibaren 1'inci Kolordunun Afyon-Emirdağ (Aziziye) batısındaki mevzilerine yerleşmiştir.⁹⁵⁹

1922 yılında orduya ve halka moral vermek amacıyla hazırlanan tabloda Mustafa Kemal Atatürk'ün etrafındaki 16 kahraman arasında Selahattin Adil de vardır.⁹⁶⁰

2'nci Ordu Komutanı Yakup Şevki (Subaşı) Paşa'nın⁹⁶¹ birliklerin en küçük kademelerinin işlerine ait önemsiz konuları bile incelemesi nedeniyle emir-komuta etmenin

⁹⁵⁸ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.396.

⁹⁵⁹ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.396-397; Fahri Belen, **Büyük Türk Zaferi**, Milli Eğitim Bsm., İstanbul, 1970, s.18; Detaylı bilgi için bkz. Atilla Kollu, “Büyük Zafer (Öncesi ve Sonrası İle)”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, S.24, C.VIII, Temmuz 1992.

⁹⁶⁰ Özel, **a.g.e.**, s.321.

⁹⁶¹ Yakup Şevki Subaşı (1312-P.5) (1876 Harput - 20 Aralık 1939); Mehmet Bey'in oğludur. 17 Ocak 1900'de Gnkur. 5'inci Şubesine, 18 Mart 1900'de staj için 4'üncü Ordu emrine, 5 Mayıs 1900'de 8'inci Nişancı Taburu 1'inci Bölük Komutanı, 2 Ocak 1902'de 21'inci Süvari Alayı 5'inci Bölük Komutanı, 23 Şubat 1904'te 4'üncü Ordu Kurmay Heyetine, 9 Eylül 1905'te 3'üncü Ordu Kurmay Heyetine, 10 Ağustos 1906'da Erzincan Harp Okulu Ders Nazırı Yardımcısı, 31 Aralık 1908'de 2'nci Ordu Kurmaylığına, 8 Temmuz 1909'da 4'üncü Ordu Karargâhında 1'inci Şube Müdürü, 14 Aralık 1909'da 4'üncü Süvari Tümeni Kurmaylığına, 25 Ocak 1910'da İstanbul Harp Okulu Taktik Öğretmeni, 25 Nisan 1912'de 2'nci Kolordu Kurmaylığına, 10 Kasım 1912'de Bolayır Müstahkem Mevki Kurmaylığına, 25 Aralık 1912'de 2 Kolordu Kurmaylığına, 4 Şubat 1913'te Çatalca

dayanılması zor bir hale dönüştüğünü düşünerek Selahattin Adil, başka bir göreve atanmasını istemek zorunda kalmıştır.⁹⁶²

2.24. Milli Savunma Bakanlığı Müsteşarlığı

Selahattin Adil'in tayin isteği uygun bulunarak Mayıs 1921'de Ali Hikmet Ayerdem (Paşa) ile yer değiştirme emri bildirilmiştir. Selahattin Adil, 30 Mayıs 1922'de trenle Ankara'ya gelerek Millî Savunma Bakanlığı Müsteşarlığı görevine başlamıştır.⁹⁶³

Dönemin İdadi Okulu binası Millî Savunma Bakanlığı olarak kullanılmakta olup, bakan Kâzım (Özalp)⁹⁶⁴ Paşa'dır.

Sonuç alıcı bir taarruz için süratle Batı Cephesi kuvvetini mümkün olan en yüksek düzeye çıkarmak gerekmektedir. Bu maksatla; erat, silah, malzeme ve diğer araçlar ile yiyeceklerinin sağlanması, içten ve dıştan mümkün olabilenlerin süratle temin edilmesi önem arz etmektedir.⁹⁶⁵

Selahattin Adil kesin taarruz için ihtiyaç olan malzemeleri süratle temin etmek için Milli Savunma Bakanlığı Müsteşarı olarak sürekli ilgili birimlerle yazışmıştır.⁹⁶⁶

Doğu ve Elcezire Cephesi'nde atıl kalan silah ve araçların Batı Cephesi'ne yollanmasına başlanmıştır. İstiklâl Savaşı'nın başlamasından Büyük Taarruza kadar uzanan dönemde, Anadolu'daki millî mücadelenin silah mühimmat ihtiyacını karşılamak ve millî mücadeleye katılacakları Anadolu'ya geçirmek maksadıyla, işgal altındaki İstanbul'da subay, memur ve halktan oluşan bazı gizli yapılanmalar vardır. Bunlar düşman nöbetçileri tarafından korunan cephe ve silah depolarını basarak ele geçirdiklerini taka ve motorlarla Anadolu'ya

---

Ordusu Topçu Komutanlığı Kurmay Başkanı olarak atanmış, bu görevde iken Balkan Savaşı'na katılmıştır. 14 Mart 1914'te İstanbul Boğazı Müstahkem Mevki Komutanı, 31 Ağustos 1915'te 19'uncu Tümen Komutanı, 15 Ekim 1915'te 3'üncü Kolordu Komutan Vekili, 21 Ekim 1915'te 15 ncü Kolordu Komutan Vekili, 18 Mart 1916'da Galiçya'da 15'inci Kolordu Komutanı, 18 Kasım 1916'da 14'üncü Kolordu Komutanı, 10 Ağustos 1917'de 2'nci Kafkas Kolordu Komutanı, 11 Ekim 1917'de 2'nci Ordu Komutan Vekili, 8 Haziran 1918'de 9'uncu Ordu Komutanı, 17 Aralık 1919'da Tetkik ve Tasnif Komisyonu Başkanı, 31 Aralık 1919'da Yüksek Askerî Şûra Üyesi olarak atanmıştır. Mütarekeye karşı direnmek suçuyla 13 Temmuz 1920'de Malta'ya sürülmüş, 31 Ekim 1921'de Malta'dan İnebolu'ya gelerek İstiklâl Savaşı'na katılmıştır. 18 Kasım 1921'de 2'nci Ordu Komutanı, 20 Nisan 1924'te Yüksek Askerî Şûra Üyesi olarak tayin edilmiş olup, bu görevde iken vefat etmiştir. Türk - Yunan Harbi, Tabiye Meseleleri ve Tatbikatı adlı eserleri vardır. **Birinci Dünya Savaşı'na Katılan ...**, C.2, s.270-272.

⁹⁶² Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.398.

⁹⁶³ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.399.

⁹⁶⁴ Kâzım Fikri Özalp hakkında detaylı bilgi için bkz. **Birinci Dünya Savaşı'na Katılan ...**, C.3, s.266-268; Orduda yüksek kademelerde bulunan üst dereceli komutanlar genellikle TBMM üyesi olarak birliklerde görev yapmaktadı. İstiklâl Savaşı'nın bitip 1925 yılında Terakkiperver Cumhuriyet Partisi'nin kurulmasından sonra alınan bir kararla, iki görevden birisini seçmeleri gerektiğinden ikiz görevlilerden bazıları askerliği bırakarak yalnız meclisteki görevlerinde kalmayı tercih etmiştir. Kâzım (Özalp) Paşa da askerlik görevinden ayrılarak Millî Savunma Bakanlığına seçilmiştir. Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.400.

⁹⁶⁵ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.400.

⁹⁶⁶ Müsteşar Selahattin Adil imzalı döneme ait bazı yazışmalar için bkz. TİTE: 36/221/221001, 37/71/71001, 37/78/78001; ATASE, İSH: 1535/49/49-1, 1535/49/49-1-A.

göndermektedir. Çalışmalarıyla özellikle Millî Müdafaa Grubu (MM Grubu) en dikkat çekici olanlarından biridir.⁹⁶⁷

Selahattin Adil'in Müsteşar olarak Milli Müdafaa Grubuna yazdığı 24 Eylül 1338 (1922) tarihli ve H.d.2819 numaralı İstanbul'daki gizli çalışma ile ilgili bir tebliğ şöyledir:

“İstanbul ve civarındaki silahlar mühimmatın müdafaa-i milliye indinde (yanında) pek büyük kıymet ve ehemmiyeti vardır.

Bundan dolayı bunların hiçbir veçhile imhasına imkân vermeyecek tedbirlerin ittihazını ve irsalâta (gönderilmeye) ancak ve sureti katiyede gizli ve emniyet tertibatı ittihazı şartıyla devam olunması muvafıkdır (uygundur).”⁹⁶⁸

Tamamlama çalışmalarıyla ordu erat mevcudu günden güne arttığından yiyecek ve para ihtiyacı ortaya çıkmıştır. İç kaynakların yetersizliği sorunun büyümesine neden olmaktadır.⁹⁶⁹

Muharebeler devam ederken bir taraftandan da müttefiklerle temas kurmak ve mümkün olduğu takdirde Misâk-ı Millî esaslarına uygun bir barış sağlamak için, Hariciye Vekili Yusuf Kemal (Tengirşenk), 1922 yılının Şubat ayında Avrupa'nın muhtelif yerlerine karşı tarafla temas için gönderilmiştir.⁹⁷⁰

Barış teşebbüslerinden elle tutulur bir sonuç alınamayınca, 26 Ağustos 1922 günü başlayan Büyük Taarruz'la ve 30 Ağustos günü gerçekleşen Başkomutanlık Meydan Savaşı ile düşmanın “Kuvâ-yı aslıyesi” inanılmayacak kadar kısa bir sürede yok edilmiştir.⁹⁷¹

Birliklerin azmi sayesinde taarruz parlak bir zaferle sonuçlanmıştır. Kesin bir yenilgiye uğratılan düşman Anadolu'yu hızla boşaltmak zorunda kalmıştır. Eskişehir'de Yunan ordusunun başında olan Kral Konstantin de 27 Eylül'de Mudanya'dan bir hastane gemisine binerek yanındakilerle memleketine dönmeye mecbur kalmıştır.⁹⁷²

İngilizlerin teşviki ile İzmir bölgesinin Yunanlılar tarafından işgal edilmesinden hoşnut olmayan İtalyanlar Kuşadası bölgesini, Fransızlar da Kilikya'da uğradıkları başarısızlık ve süregelen direnme karşısında Ankara Anlaşması ile güney illeri boşaltmıştır. Millî hareketlerin gün geçtikçe olgunlaşarak gelişmesi dolayısıyla daha önce Londra konferansında Büyük Millet Meclisi delegeleriyle görüşmeyi kabul etmiş olan İngiliz hükümeti de, Yunanlıların bu yenilgisi üzerine artık Mondros Mütarekesi ve Versay Antlaşması hükümlerinin uygulanmasına imkân görememiş, yeni bir savaş açmayı göze alamayarak

⁹⁶⁷ Emrullah Nutku, “İstanbulda Yeraltı Çalışmaları”, **Yakın Tarihimiz Dergisi**, C.1, s.377; Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.401.

⁹⁶⁸ TİTE, 37/84/84001.

⁹⁶⁹ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.401-402.

⁹⁷⁰ Detaylı bilgi için bkz. M.Vehbi Tanfer, “9 Eylül 1922-24 Temmuz 1923 Tarihleri Arasında Türkiye'nin Uluslararası Alanda Hukuksal Yönden Kabulü ve İzlenen Dış Politikanın Genel Özellikleri”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, S.22, C.VIII, Kasım 1991.

⁹⁷¹ Detaylı bilgi için bkz. Tanfer, **a.g.m.**

⁹⁷² Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.403-404.

BMM Hükümeti ile yeni bir mütareke yapılması zorunluluğuna inanmıştır. Bu nedenlerden dolayı 3 Ekim 1922 tarihinde Mudanya’da katılımcı İsmet,⁹⁷³ gözlemciler Fevzi ve Refet Bey’lerden oluşan Türk delegeleri ile İngiliz General Sir Charles Harrington, Fransız General Charpy ve İtalyan General Monbelli Duvilio’dan oluşan İtilaf Devletleri temsilcileri arasında görüşmeler başlamış⁹⁷⁴ ve bir kısmı Yunan işgali altında bulunan Doğu Trakya’nın boşaltılması konusunda meydana gelen anlaşmazlık sebebiyle kısa bir duraklamadan sonra, İngiliz işgal kuvvetleri komutanı ve delege General Harrington’ın uzlaştırıcı çalışmalarıyla bir anlaşma şekli bulunarak, 11 Ekim 1922’de mütareke şartları saptanmış ve taraflarca kabul edilerek imzalanmıştır.⁹⁷⁵

Büyük Taarruz sonrasında yeni bir rejim kurulması için çalışmalar başlamıştır. 1 Kasım 1922’de TBMM tarafından saltanat kaldırılmış,⁹⁷⁶ Osmanlı Devleti’nin varlığına son verilmiş, Türkiye Devleti kurulmuştur.⁹⁷⁷

Son Osmanlı padişahı olan VI. Mehmet Vahdettin, 17 Kasım 1922 günü kendisini İstanbul’da emniyette görmediğinden İngilizlere sığınmış ve onların Malaya zırhlısı ile İstanbul’dan ayrılmıştır. Boş kalan hilafet makamına veliaht Abdülmecit Efendi seçilmiştir.⁹⁷⁸

Selahattin Adil, *“İngiltere’de yüzyıllardan beri uygulanan veya çok kısa bir zamanda memleketi ilkel halinden büyük ve kuvvetli bir devlet durumuna geldiğine tanık olduğumuz Japonya’daki hükümet şekline benzer bir meşrutiyet idaresinin sosyal, moral, dinî ve geleneksel birçok cihetlerden milletimize daha uygun olduğu fikrinde idim.”* şeklindeki düşüncelerini Genelkurmay Başkanlığı binasında (Ankara eski tarım okulu binası) Fevzi ve Kâzım Paşalarla yaptığı bir görüşmede söylediğini, açıkça ve etraflıca tartıştıklarını *“Vatanın hayat ve geleceğinden başka herhangi bir kişisel düşüncenin etkili olmadığı bu görüşme sırasında, her iki rejimin fayda ve zararları ve tarihteki örnekleri bahis konusu olmuş ve ben*

---

⁹⁷³ Dışişleri Bakanlığı bürokratları dururken heyet temsilcisi olarak İsmet İnönü’nün seçilme nedeni olarak; “İsmet Paşa’nın taviz vermez bir kişiliğe sahip oluşu, bazı iç siyasal çekişmelerin bile göze alınarak, Mustafa Kemal’in tercih nedenini belirlemiştir.” Detaylı bilgi için bkz. Tanfer, **a.g.m.**

⁹⁷⁴ Hamit Pehlivanlı, “Mudanya Mütarekesi ile Lozan Antlaşması Arasında Ankara Hükümeti’nin İngiliz İşgal Birliklerini Kontrolü ve Geçit Teşkilatı”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C.X, S.32’den Ayrıbasım, Temmuz 1995, s.443. Aynı başlıklı bildiri **XII. Türk Tarih Kongresi** (C.3, Ankara, 1999)’nde de sunulmuştur.

⁹⁷⁵ Kurtcephe - Beden, **a.g.e.**, s.316; Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.404; 10 Ekim’de diğer konuların da çözüme kavuşması üzerine, 11 Ekim’de mütareke İsmet Paşa ile, müttefik devletler adına, onların İstanbul’daki kumandanlarınca imzalanmıştır. Tanfer, **a.g.m.**

⁹⁷⁶ “Türk milletini iki başlı görüntüden kurtarmak ve Ankara Hükümeti’nin uluslararası alanda kabulü yönünde en büyük adımlardan birisi olarak büyük Ankara Hükümeti’nce, 1 Kasım 1922 tarihinde Saltanat makamı, Hilâfet kurumundan ayrılarak kaldırılmıştır.” Tanfer, **a.g.m.**

⁹⁷⁷ Kurtcephe - Beden, **a.g.e.**, s.333-334; Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.405’te saltanatın kaldırılışını 29 Ekim 1923 olarak belirtmekte, Cumhuriyetin ilânı ile hilafet makamına veliaht Abdülmecit Efendi’nin seçildiğini, 5 Kasım 1922’den itibaren bütün memleketin Millî Misak sınırları içinde TBMM hükümeti idaresine geçtiğini ifade etse de tarih yanlışları görülmektedir.

⁹⁷⁸ Salahi R. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II**, TTK. Yay., Ankara, 2003, s.293-294; Kurtcephe - Beden, **a.g.e.**, s.334; Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.405.

sonunda ‘Allah millet için hayırlı etsin, isterseniz beni gerici sayınız’ diyerek kendilerinden ayrılmıştum.” ifadeleriyle rejim hakkındaki düşüncelerini belirtmiştir.⁹⁷⁹

Henüz Yunan birlikleri tarafından işgal altında bulunan Edirne ve civarının Mudanya Mütarekesi hükümlerine uyularak İtilaf Kuvvetleri aracılığı ile boşaltılması, Anadolu’dan getirilecek jandarmalara teslim edilmesi ve barışın yapılmasına kadar işgal altında kalacak olan İstanbul’un içişlerinin Ankara’dan idare edilmesi gerekmiş, başlangıçta Trakya Müfettişi adıyla Refet Paşa görevlendirilerek İstanbul’a gönderilmiştir.⁹⁸⁰

Padişahlık unvanı kaldırılmış ise de Yavuz Sultan Selim’den itibaren aynı zamanda Halife olmaları sebebiyle halifelik unvanları devam etmektedir. 1922’de 1300 yıllık İslam tarihinde ilk defa ümmet adına bir organ olan Büyük Millet Meclisi Veliiaht Abdülmecit Efendi’yi halifelik makamına atamıştır. Abdülmecit Efendi saltanat veliahdı olmasına rağmen hakkindan vazgeçerek halife olmayı kabul etmiştir. Kendisi için unvan olarak “Sultan” veya “Han” değil, şehzadeler gibi “Efendi” tabiri kullanılmıştır.⁹⁸¹ 21 Kasım 1922’de kendisine meclisin kararı resmen bildirilmiş ve meclisi temsil etmek üzere 18 kişilik bir heyetin Kırşehir milletvekili Hoca Müfit Efendi başkanlığında halifelik merasiminde bulunmak üzere İstanbul’a gönderilmesi kararlaştırılmıştır.⁹⁸²

2.25. İstanbul Komutanlığı

Mudanya Mütarekesi hükümlerine uygun olarak Edirne dâhil Doğu Trakya Yunanlılarca boşaltılmış ve Türk jandarma birlikleri ile idari memurlar görevlerine başlamış, İstanbul’da askeri bir komutanlık kurulmuştur.⁹⁸³

Selahattin Adil, Millî Savunma Bakanlığı Müsteşarlığı görevi yanında ikiz görevlendirmeye, İstanbul’daki işgal kuvvetleri komutanlarıyla temas halinde işbirliği yapmak ve İstanbul’da iken kaldırılan Savunma Bakanlığı işlerini düzenlemek üzere İstanbul Komutanlığına atanmıştır.⁹⁸⁴

Atama 10 Aralık 1338 (1922) tarihli Milli Savunma Bakanı imzalı şu emirle ilgili birimlere bildirilmiştir:

⁹⁷⁹ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.407-408; Selahattin Adil’in oğlu (Merhum) Semuh Adil ile 06 Şubat 2010 Cumartesi günü yapılan röportajda; babası Selahattin Adil’in ülke yönetiminin meşrutiyet benzeri ancak meclisin çok daha etkin olduğu bir sistemle yürütülmesini, padişahın sembolik olarak devam etmesini uygun gördüğünü mükerrer defalar ifade ettiğini belirtmiştir.

⁹⁸⁰ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.408; Trakya’yı teslim almak üzere General Refet Bele ‘Trakya Fevkalade Komiseri’ olarak 19 Ekim’de İstanbul’a gelmiştir. Pehlivanlı, “Mudanya Mütarekesi ...”, s.443.

⁹⁸¹ Ortaylı, **Türkiye’nin Yakın Tarihi**, s.27.

⁹⁸² Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.409.

⁹⁸³ Pehlivanlı, “Mudanya Mütarekesi ...”, s.443.

⁹⁸⁴ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.410; Selahattin Adil, “İstanbul’un Kurtuluşu”, **Yakın Tarihimiz Dergisi (Hatıralar, Vesikalar, Resimler; Birinci Meşrutiyetten Zamanımıza Kadar)**, S.32, C.3, 1962, s.161.

“İstanbul’a bir kumandan tayin edilinceye kadar İstanbul Kumandanlığı vazifesinin de inzimamıyla (ek olarak) muahede-i askeriyeyi tedvir ve askeri hususata dair ecnebi kumandanlarla temas etmek vazifesinin Başkumandanlık makam-ı samisince Müsteşar Selahaddin Adil Paşa Hazretlerine tevdi’ edildiği tamim olunur.”⁹⁸⁵

Selahattin Adil Bakanlığın çeşitli şubelerinden seçilen görevliler ve meclisi temsilen gelen heyetin bulunduğu trenle Ankara’dan hareket ederek 10 Aralık 1922’de⁹⁸⁶ İstanbul’daki Savunma Bakanlığı binasında göreve başlamıştır.⁹⁸⁷

Mudanya Mütarekesi’nin barış antlaşması ile sağlanması için⁹⁸⁸ istifa eden Yusuf Kemal (Tengirşenk)’in yerine 26 Ekim 1922’de Dışişleri Bakanlığına getirilen İsmet (İnönü) Paşa’ya⁹⁸⁹ hükümeti temsil yetkisi verilmesi uygun görülmüştür. Sağlık Bakanı Rıza Nur, eski Maliye Bakanı Hasan (Saka) heyetin diğer üyeleri olup, ayrıca Genel Sekreter olarak Reşit Saffet (Atabinen), tercüman olarak Hüseyin (Pektaş), basın danışmanları olarak Ruşen Eşref (Aydın) ve Yahya Kemal (Bayatlı) ile sekiz sekreter görevlendirilmiştir.⁹⁹⁰

9 Kasım 1922’de bir heyetle beraber İsviçre-Lozan’a hareket edilmiş ve 20 Kasım’da Mont Benon Gazinosu’nda saat 16.00’da⁹⁹¹ barış görüşmeleri başlamıştır. Ancak boğazların durumu, mali meseleler, kapitülasyonlar ve Musul meselesi gibi en önemli konular üzerinde anlaşmak mümkün olmamış, 4 Şubat 1922’de görüşmeler kesilmiş ve delege heyeti 16 Şubat’ta Köstence üzerinden Gülcemal vapuru ile İstanbul’a dönmüştür. Bunun üzerine 8 Şubat 1922’de İzmir ve İzmit limanlarının yabancı gemilere kapatıldığı ilan edilmiştir.⁹⁹²

Esas barış görüşmeleri Lozan’da yapılırken İstanbul’da bulunan elçiliklerle yakından ilişki kurabilmek ve dışişlerine ait meselelerle ilgilenmek üzere TBMM İkinci Başkanı olan Adnan (Adıvar)⁹⁹³ temsilcilik görevi ile 16 Aralık 1922’de İstanbul’a gönderilmiş ve eski Bayındırlık Bakanlığı binasına yerleşmiştir.⁹⁹⁴

⁹⁸⁵ ATASE, İSH, 1545/75/75-1.

⁹⁸⁶ MSB Arşiv Müdürlüğü’nün “M.Salahattin Adil” konulu safahat belgesi; Gnkur. Başkanlığının “Mektup” konulu biyografi mektubu; **Türk İstiklal Harbi’ne Katılan ...**, s.130-131; **Türk Harp Tarihi Derslerinde Adı Geçen Komutanlar**, s.369.

⁹⁸⁷ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.410.

⁹⁸⁸ Kurtcephe - Beden, **a.g.e.**, s.319-320.

⁹⁸⁹ Gazi Mustafa Kemal (Atatürk), **Nutuk-Söylev**, Hzl. İsmail Arar - Uluğ İğdemir - Sami N. Özerdim, C.2, TTK. Yay., Ankara, 1999, s.908-909.

⁹⁹⁰ Ali Naci Karacan, **Lozan Konferansı ve İsmet Paşa**, Bilgi Yay., Ankara, 1993, s.49-50.

⁹⁹¹ Kurtcephe - Beden, **a.g.e.**, s.322.

⁹⁹² Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.411-412.

⁹⁹³ Abdülhak Adnan Adıvar hakkında detaylı bilgi için bkz. Ayşe Aydın, “Türkiye Millet Meclisi Birinci Döneminde Görev Yapan Sağlık Mensupları”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Türkiye Cumhuriyeti’nin 75. Yılı Özel Sayısı, S.42, C.XIV, Kasım 1998, Ankara.

⁹⁹⁴ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.412; “Büyük zaferden sonra, durumu pek ziyade nezaket kesbeten ‘İstanbul’un kati şekilde fiilen kurtulacağı güne kadarki idaresini önemle düşünen hükümet, buraya her bakımdan en seçkin şahsiyetler arasından intihap ettiği Doktor Adnan Bey’le, asker olarak da Selahattin Adil Paşa’yı göndermişti...” Adil, “İstanbul’un Kurtuluşu”, **Yakın Tarihimiz Dergisi**, s.161.

Selahattin Adil yabancı ülkelerin komutanlarıyla görüştüğü konuları süratle İstanbul Dışişleri Temsilcisi Adnan (Adıvar) ve ivediliğinden Genelkurmay Başkanlığına bildirmiştir.⁹⁹⁵

İstanbul Komutanı Selahattin Adil ile İstanbul Dışişleri Temsilcisi Adnan (Adıvar) arasındaki yazışmalar incelendiğinde Selahattin Adil'in yazışmaları arz ederek bitirdiği görülmektedir. Üsküdar yönünde tahrip edilen İngiliz muhabere hattı, Üsküdar'daki İngiliz nöbetçi ve karargâhlarına yaklaşılmaması uyarısı, Meriç yakınlarındaki İtilaf Devletleri Karma Komisyonunun tren telgraf hatlarından istifadesi, Çanakkale'de halkın İngiliz ikamet vesikası almaya zorlanması, Çanakkale'de esir tutulan İngiliz pilotları hakkında Selahattin Adil'in 23 Ocak 1923'de İngiliz General Harrington'la yaptığı görüşmenin ayrıntılarını 24 Ocak 1923'de Adnan (Adıvar)'a arz ederek bildirmesi bu hususa bir örnektir.⁹⁹⁶

Genelkurmay Başkanı Fevzi (Çakmak) Paşa'ya hitaben yazılan İstanbul'da Milli Müdafaa Teşkilatı'nın Selahattin Adil'in talimatıyla 23 Ocak 1923 tarihinde görevine başladığını ve bu görev için kadro tertip edilerek bir cetvele bağlandığını belirten yazılar⁹⁹⁷ İstanbul Komutanı Selahattin Adil'in işgal kuvvetleri komutanları ile görüşüp işleri koordine ederken bir taraftan da milis hareketlerini organize ettiğini göstermesi bakımından önemlidir.

Anadolu'ya geçerek millî harekete doğrudan doğruya katılmamakla beraber İstanbul'daki Milli Müdafaa ve Felah gruplarıyla işbirliği yapıp insan, silah, cephane gibi ihtiyaçların Anadolu'ya kaçırılmasını sağlayarak İstiklâl Savaşı'nın kazanılmasında büyük yarar sağlayan Emniyet Genel Müdürü Albay Esat Bey⁹⁹⁸ İstanbul vilâyet işlerini yürütmekle görevlendirilmiştir. Bu son atamayla İstanbul'da dışişleri, askerlik ve idare işleri düzenlenmiştir.⁹⁹⁹

Milli Savunma Bakanı Kâzım (Özalp) Paşa Selahattin Adil'e 22 Ocak 1923 tarihinde özel bir mektup göndermiştir. Mektupta, emir subaylarından birisinin Selahattin Adil'in ailesinin yanına görevlendirildiği belirtildikten ve Selahattin Adil hakkındaki övücü cümlelerden sonra;

⁹⁹⁵ Konu ile ilgili örnek bir bildirim için bkz. BOA, HR.İM., 66/39.

⁹⁹⁶ BOA, HR.İM., 66/39.

⁹⁹⁷ TİTE: 42/106/106-1001, 42/106/106-001.

⁹⁹⁸ Esat (1310-Sv.36); 5 Ağustos 1875'te Şarki Karahisar'da doğmuştur. Haydar Bey'in oğludur. 20 Mart 1894'te Hassa Ordusu emrine, 7 Haziran 1894'te 5'inci Ordu emrine, 4 Ağustos 1903'te Süvari Komisyonuna, 15 Ocak 1906'da Mektep-i Tıbbiye Dâhiliye Müdüriyeti Muavini olarak atanmıştır. 27 Temmuz 1908'de açığa alınmıştır. 5 Aralık 1910'da Genelkurmay emrine, 4 Mayıs 1911'de 5'inci Süvari Alayına, 28 Kasım 1911'de 8'inci Süvari Alayına, 28 Eylül 1913'te Süvari Tatbikat Okulu Komutan Vekili, daha sonra Süvari Tatbikat Okulu Komutan Muavini, 7 Ağustos 1914'te 5'inci Kolordu 11'inci Süvari Alayı Komutanı olmuştur. 20 Nisan 1915'te 3'üncü Ordu 2'nci Süvari Tümeni Komutanı, 12 Temmuz 1916'da 2'nci Nizamiye Süvari Tümeni Komutanı, 30 Eylül 1916'da 3'üncü Süvari Tümeni Komutanı, 26 Şubat 1919'da Süvari Tatbikat ve Binicilik Okulu Müdürü, 3 Kasım 1920'de İstanbul Merkez Komutanı, 12 Haziran 1921'de İstanbul Polis (Emniyet) Müdürü ve aynı zamanda İstanbul Vali Vekili, 27 Aralık 1923'te 2'nci Süvari Tümen Komutanı olarak atanmış, 31 Mart 1925'te emekli olmuştur. **Birinci Dünya Savaşı'na Katılan ...**, C.1, s.442-444; Son Osmanlı sadrazamlarından Müşir İzzet Paşa'nın kardeşi olup, sonra paşa olmuştur. Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.412.

⁹⁹⁹ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.412.

“Halife Hazretleriyle beraber bir arabaya binmekten mümkün olduğu kadar çekinmek, şayet bir arabaya binmek gerekirse karşısında oturmamak hususuna önem vermenizi rica ederim. Çünkü burada bu yolda bir münakaşa olmuş ve Anadolu ordusundan bir komutanın halife hazretlerinin karşısında oturması uygun görülmemiştir. Sağlık ve esenlik ve başarılar dilerim efendim.” satırları yer almaktadır. Bu konu ile ilgili Rauf (Orbay) tarafından da Selahattin Adil ayrıca ikaz edilmiştir. Selahattin Adil o olay hakkında “*Bir defasında yapılan çağrı üzerine arabasına binmiştim. Geleneksel bir görgü, ahlâk ve dinî terbiyem mâni olduğu gibi, Gazi Osman Paşa, Rauf Paşa gibi milletçe çok sayılan kişilerin şerefle kabul ettikleri bu yeri aşağılık görerek halifenin yanına oturmayı, aksini düşünenler mazur görsünler, kendini bilmezlik sayacak bir düşünceye sahiptim. Abdülmecit Efendi¹⁰⁰⁰ ile tek buluşmam, İstanbul’un yabancı askerlerden boşaltılmasından az evvel Dolmabahçe sarayında bir defa ve ancak on beş dakikadan ibaretti.*” cümleleriyle olayı kendi cephesinden ifade etmektedir.¹⁰⁰¹

Görüşmelerden birinde, İstanbul İşgal Kuvvetleri Komutanı General Harrington Selahattin Adil’e, Anadolu’dan Tekirdağ’a Mudanya mütarekesi hükümlerine aykırı olarak asker ve hatta birkaç batarya top geçirilmiş olduğunu söylemiş, uçaktan alınan fotoğrafları göstermiştir. Çok zor durumda kalan Selahattin Adil’in verdiği güvence üzerine General Harrington hoşgörü göstererek bir problem yaratmamayı tercih etmiştir.¹⁰⁰²

Görüşmeler esnasında Mütareke hükümlerine aykırı olarak İstanbul Boğazı bölgesinde 1’inci Ordu Komutanlığına bağlı silahlı gizli bir teşkilat kurulmuştur. Geçit Teşkilatı olarak adlandırılan yapılanma çoğunluğu subay, astsubay, küçükzabit ve eratin oluşturduğu askerlerden oluşmuş, milisler yok denecek kadar az sayıda tutulmuştur. Geçit Teşkilatının İstanbul ve Trakya’ya olabilecek bir saldırıya karşı koyulması temel vazifesi yanında; İstanbul’daki işgal güçleri hakkında istihbarat toplanmak, gizli teşekküllerle işbirliği, işgalcilerin faaliyetlerinin takibi, önemli mühimmat ve cephane depolarının tespiti, sokak savaşları yaparak işgalcilere zayıf verdimen gibi tali görevleri de vardır.¹⁰⁰³

İstanbul Komutanı Selahattin Adil ve 1’inci Ordu Komutanı Nurettin Paşa Genelkurmay Başkanlığına sundukları mütaalarla en doğru şekilde Geçit Teşkilatının faaliyetlerini düzenlemeye çalışmıştır.¹⁰⁰⁴

General Harrington gizli tutulan teşkilatın varlığından haberdar olmuş, İstanbul Komutanlığına “Beykoz’da askeri bir teşkilat vücuda getirildiği ve buraya ahiren esliha ve

¹⁰⁰⁰ Son Halife Abdülmecit Efendi’dir. 3 Mart 1924’te Dolmabahçe Sarayı’nda temsilciler heyeti tarafından, Millet Meclisi’nin kararıyla halife olan Abdülmecit Efendi’ye, Millet Meclisi’nin kararıyla görevinin sona erdiği bildirilmiştir. Ortaylı, **Türkiye’nin Yakın Tarihi**, s.71.

¹⁰⁰¹ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.417-418.

¹⁰⁰² Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.413; Bu konuyla ilgili Pehlivanlı, “Mudanya Mütarekesi ...”, s.458’de böyle bir olayın yaşanmadığı, Selahattin Adil’in hafıza yanılması olabileceği belirtilmiştir.

¹⁰⁰³ Pehlivanlı, “Mudanya Mütarekesi ...”, s.444-445.

¹⁰⁰⁴ Bazı yazışmalar için bkz. Pehlivanlı, “Mudanya Mütarekesi ...”, s.442-455.

malzeme de çıkarıldığı ve burada bir miktar Türk zabitanın de mevcut bulunduğu hakkında elimde şayan-ı itimat istihbarat bulunduğunu arz ile kesb-i şeref eylerim” yazılı mektup göndermiştir. İstanbul Komutanı Selahattin Adil Harrington’un mektubunu üst komutanlığa bildirirken teşkilatın kuruluşuna taraftar olmadığını da eklemiştir.¹⁰⁰⁵ Gizliliğin artırılması amacıyla teşkilat karargâhının Çengelköy’deki Kuleli Askeri Lisesi’ne geçirilmesine Selahattin Adil *“Teşkilat-ı hafiyenin resmi veya hususi mektep gibi bir müessesede bulunmasının muhtelif mahzurları hasebiyle muvafık göremediğimi arz ve karargâhın mektebe naklinden sarf-ı nazar olunmasını istirham eylerim”* diyerek karşı çıkmış, 8 Temmuz 1923’de mütalâası uygun bulunarak karardan vazgeçilmiştir.¹⁰⁰⁶ Üst komutanlıklarla mülakatlardan sonra Selahattin Adil İstanbul Komutanlığı olarak Harrington’a *“...böyle bir teşkilatın mevcut olmadığı, İstanbul’da bulunan zabitanın tayin ve mübadele maksadıyla Anadolu’dan gelen zabitan ve efrad olduğu ve kumandanlık emrinde Mudanya Mukavelenamesi’nin imzası tarihinde az bir kuvvetin mevcut olduğu, bunun ise Müttefikin lehinde olduğuna kâfi bir delil olduğu...”* cevabıyla diplomatik kriz çıkarmadan konu ustalıkla kapatılmıştır.¹⁰⁰⁷

Lozan görüşmelerinin antlaşmayla sonuçlanması sonucunda Geçit Teşkilatı kaldırılmış, kuruluşunun çok büyük bir kısmı İstanbul Komutanlığına dâhil edilmiştir.¹⁰⁰⁸

İstanbul’da resmi kapsamda silahlı askerî birlik olarak sadece mevcudu azaltılarak Davutpaşa Kışlası’nda konuşlandırılmış Yarbay Nedim Bey¹⁰⁰⁹ komutasındaki 81’inci Piyade Alayı kalmıştır. 25 Mart 1923 günü eğitimleri tam ve üniformaları özenli olan bu alay, işgal kuvvetlerince yapılan gösteri yürüyüşleri gibi, bando refakatinde Topkapı - Aksaray istikametinden Bayezit’taki Savunma Bakanlığı Meydanı’na (Hürriyet Meydanı’na) yürümüş ve burada teftişleri yapılarak coşkun gösteriler arasında kışlalarına gönderilmiştir.¹⁰¹⁰

Lozan konferansının kesintiye uğraması ve Topkapı Sarayı’nda bulunan hazinenin acele Anadolu’ya götürülmesi kararının verilmesi üzerine, imparatorluğun tarihî hazinesi Kethüda Refik Bey’in ilgi ve gayretiyle yüzlerce sandığa yerleştirilerek kayıpsız olarak sessizce Konya’ya gönderilmiştir.¹⁰¹¹

¹⁰⁰⁵ Pehlivanlı, “Mudanya Mütarekesi ...”, s.457-458.

¹⁰⁰⁶ Pehlivanlı, “Mudanya Mütarekesi ...”, s.459-460.

¹⁰⁰⁷ Pehlivanlı, “Mudanya Mütarekesi ...”, s.460.

¹⁰⁰⁸ Pehlivanlı, “Mudanya Mütarekesi ...”, s.460-462.

¹⁰⁰⁹ Mahmut Nedim hakkında detaylı bilgi için bkz. **Birinci Dünya Savaşı’na Katılan ...**, C.2, s.393-394.

¹⁰¹⁰ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.415. Selahattin Adil’in oğlu Semuh Adil ile 13 Ekim 2010 Cumartesi günü yapılan röportaj esnasında Semuh Adil bu olayı anlatırken heyecanlanmış; babasının emriyle icra edilen yürüyüşle işgal altındaki halkın kendi askerini selamlayarak coşkulu duygular yaşadığını ifade etmiş, babasının cesaretine hayran kaldığını belirtmiştir. Düşman kuvvetlerinin tamamen kol gezdiği, ordunun dağıtıldığı dönemde, nispet yapar gibi, işgal altındaki bir milletin askeri birliğine belli bir güzergâhta yürüyüş emri vermek hiç de kolay olmasa gerektir.

¹⁰¹¹ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.415.

Barış görüşmelerinin tekrar başlamasını sağlamak için devam eden politik girişimler üzerine 9 Nisan'da Adnan Bey (Adivar) Ankara'ya gitmiştir.¹⁰¹²

Adnan Adivar'ın yerine Selahattin Adil'in vekâlet edeceğine dair 17 Nisan 1339 (1923) tarihli Meclis Başkanı Mustafa Kemal ve oniki Bakan imzalı "Adnan Bey efendinin İstanbul'a avdetlerine (dönüşlerine) kadar Salahaddin Adil Paşa'nın adı geçen Adnan Bey'e vekâlet eylemeleri icra vekilleri heyetinin 17-4-1339 tarihli içtimasında (toplantısında) tahrir edilmiştir (yazılmıştır)." içerikli Kararnameyle karar verilmiştir.¹⁰¹³ Vekâlet 22 Nisan 1339 (1923) tarihli ve 5113/12130 sayılı yazı ile İstanbul Murahhaslığına bildirilmiştir.¹⁰¹⁴

Selahattin Adil'in vekâleti esnasında Chester krizi yaşanmıştır. I'inci Dünya Savaşı çıkmadan önce Osmanlı Devleti'nin Fransa'yla yaptığı borçlanma anlaşmasıyla Regie General adlı bir Fransız şirketine Sivas - Samsun ve devamı olan Karadeniz demiryolu hattının yapılması imtiyazı verilmiş,¹⁰¹⁵ fakat I'inci Dünya Savaşı dolayısıyla bu inşaat durmuştur. İstiklâl Savaşı sonunda Türkiye'nin yeniden imarı söz konusu olunca Birleşik Amerika Devletleri de bu işe talip olmuş, Chester adlı bir Amerikan şirketi bu işi almak için hükümetle görüşmelere başlamıştır. Yapılacak Anadolu demiryolu için Amerika tarafından hükümete yapılan Chester önerilerine, Fransa Büyükelçisi General Pelle tarafından 11 Nisan 1923'de sözlü bir nota ile görüş bildirilerek muhalefet edilmiştir.¹⁰¹⁶

"Başlangıcı 1908'li yıllara kadar giden, ancak Meclis-i Mebusan'da sonuçlanamayan, daha sonra 1922'lerde tekrar canlanan ve bu kez Ankara'nın gündemine giren bir Amerikan girişimi olan Chester Demiryolu Projesi, özellikle zengin petrol bölgesi Musul'un Amerikan sermayesinin denetimine geçmesi tehlikesi nedeniyle projenin başlarından itibaren bu yörede çıkarları olan devletleri rahatsız etmiştir."¹⁰¹⁷ ifadesi müttefik olan ülkelerin birbiriyle yarışma sebebini açıklamaktadır.

Selahattin Adil konu kapsamında 14 Nisan 1339 (1923) tarihli ve 1233/11839 numaralı şifreye cevap olarak 16 Nisan 1923 tarihinde Dışişleri Bakanlığına General Pelle ile mülakatındaki gelişmeleri:

"Habersiz meselesi üzerine bugün General Billey'i ziyaret ederek telgrafnameyi samilerindeki (duydukları) beyan buyrulduğu veçhile tebligatı şifahiyede buldum. General

¹⁰¹² Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.415.

¹⁰¹³ BCA, 030-0-018-001-001-7-15-17.

¹⁰¹⁴ BOA, HR.İM., 72/7.

¹⁰¹⁵ 29 Temmuz 1911'de demiryolu inşaatı konulu bir anlaşma Fransız Regie Generale des Chemins de Fer ile Türk Nafia Nezareti arasında imzalanmıştır. Bülent Can Bilmez, **Demiryolundan Petrole Chester Projesi (1908-1923)**, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2000, s.147.

¹⁰¹⁶ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.415-416; Chester Projesi hakkında detaylı bilgi hakkında bkz. Bige Sükan Yavuz, "Fransız Arşiv Belgelerinin Işığında Chester Demiryolu Projesi", A.Ü. TİTE **Atatürk Yolu Dergisi**, S.24, Kasım 1999-2003, s.527-561; Bilmez, **a.g.e.**; Selim İlkin, "1922-1923 Yılları Türkiye'sinde Bir Yabancı Sermaye Girişimi: Chester Demiryolu Projesi", **Uluslararası Atatürk Sempozyumu, Bildiriler ve Tartışmalar (17-22 Mayıs 1981)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara, 1984, s.739-781.

¹⁰¹⁷ B.S.Yavuz, **a.g.m.**, s.529.

gelip şüphelerinde muhbir bulunduğu, ahire (sonra) aldığı bir telgrafname-i tahkikata gitdi, protestosunun tasvib edilmiş ve aynı mealde bir tebligat. Paris'deki Türk mümessilliğine tevdiğ edilmiş olduğunu ve bundan dolayı yapılan teşebbüsün resmi heyete telakki edilmesini söyledi. Grupların doğrudan doğruya hükümete müracaat etmeleri hakkında beyanatına karşı da ve 1921 işin yalnız bir şirkete ait olup, Fransız ile hükümet tahririne (yazısına) 1921 senesinden beri bu konuda teşebbüsatda bulunduğu, gerek İstanbul ve gerek Ankara'dan şirket mümessilleri kontrolü mujen vasıtasıyla tarafından da müteaddit defalar müracaat edildiğine ve mesele yalnız imtiyaz talikıyla kalamayıp mukavelatı münakideye ismini ve senelik tavsiye etmek cihetiyle şümullu olduğunu beyan ve Lozan'da bu hususun ehemmiyetle mevzuu bahis ve müzakere edileceğini ilave edildi.

Cevaben, müteşebbisatı sabıkadan (eski teşebbüsten) malumatdar olduğumu ancak Çestir (Chester) projesi hükümeti milliyeye müracaat kati karara iktiran etmiş olmuş hasebiyle gayri kabil itiraz olup, ancak gerek Fransa hükümetince ve gerek imtiyaz sahibi olduklarını emri aydın gruplarca müracaat halinde meselenin şekil ve mahiyetine nazaran tetkik ve bir neticeye rabt edileceğini ifade eylediğim, maruzdur.”¹⁰¹⁸ şeklinde bildirmiştir.

Selahattin Adil'in bildirdiği şekilde Fransa bu hattın eski bir imtiyazla kendisine verilmiş olduğunu Lozan Konferansı'nda ileri sürmüş, konferansın kesintiye uğramasında bu konu önemli rol oynamıştır. Konferansın ikinci defa açılışında Amerika'nın müdahalesi ile Fransa bu isteğinden vazgeçmiş, bahse konu hat da Türk sermayesi ve mühendisleri tarafından tamamlanmıştır.¹⁰¹⁹

İki ay devam eden görüşmeler sonucunda taraflar barış görüşmelerinin yeniden başlamasında görüş birliğine varmış, 17 Nisan 1923'de İstanbul'a gelmiş olan İsmet (İnönü) Paşa ve heyeti ertesi gün Lozan'a hareket etmiştir.¹⁰²⁰

Murahas Adnan (Adıvar) gelişmeleri Dışişleri Bakanlığına ve ilgili makamlara bildirirken, İstanbul Komutanı Selahattin Adil de işgal kuvvetleri komutanları ile direk olarak görüşmekte ve yazışmaktadır.

İşgal kuvvetleri ile İstanbul'daki halk arasında meydana gelen olaylar ilişkileri zaman zaman germiştir. 9 Mayıs 1923 tarihli Dışişleri Bakanlığına yazılan yazıda Çanakkale'de tevkif edilen eşkıyanın İngilizlere teslimi için General Harington'un Selahattin Adil Paşa'ya müracaatı ve yapılan faaliyetler belirtilmiş, görüşler bildirilmiştir.¹⁰²¹

Meydana gelen olaylar karşısında Dışişleri Bakanlığından hareket tarzını içeren görüş istenmiştir. Adnan (Adıvar)'ın 3 Temmuz 1339 (1923) tarihinde “Bugün General Hernikton

¹⁰¹⁸ BOA, HR.İM, 18/42.

¹⁰¹⁹ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.415-416; Chester krizinin Lozan'a etkileri hakkında detaylı bilgi için bkz. B.S.Yavuz, **a.g.m.**, s.543-551.

¹⁰²⁰ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.416.

¹⁰²¹ BOA, HR.İM, 18/139.

Selahaddin Adil Paşa'ya bir mektup göndererek Beykoz'da-Büyükdere'de ve boğazdaki tabyalarda bir harp askerinin toplandığını ve bunların sonrada İstanbul'a gönderildiğini vesai katiyeye malik olarak bildiğini ve Mudanya Mukavelesine açık olarak ihlal edildiğinin tazminini talep ve keyfiyeti (durumu) yüksek komiserin ilam ettiğini ilave etmiştir. Müşterek not ile bendenize müracaatları muhakkaktır. Verilecek cevap ve seçilecek ve alınacak hat vekâletin tecdidıyla (yeniden) tayiniyle işarını (bildirilmesini) rica ederim efendim.” şeklindeki yazısına Dışişleri Bakanı Hüseyin Rauf tarafından 5 Temmuz 1339 (1923) tarihinde “Bu meseleye Fevzi Paşa'nın 4 Temmuz ve 2497 numaralı tegrifi cevap teşkil etmektedir.” cümlesiyle cevap verilmiştir.¹⁰²²

Adnan (Adıvar)'ın 12 Temmuz 1339 (1923) tarihinde Dışişleri Bakanlığına ve İsmet Paşa'ya yazdığı yazıda İngiliz subaylarla halktan kişiler veya askerler arasında yaşanan olaylar anlatılmış, bu nedenle Selahattin Adil ile İngiliz General Hernikton arasında gerginlik yaşandığı belirtilmiştir.¹⁰²³

Yapılacak yeni millet meclisi seçimleri için Ankara'da başlamış olan çalışmalar İstanbul'a sıçramış, Selahattin Adil ordunun politikaya karışmasının memlekete getirdiği zararları tecrübelerle görmüş olduğunu düşünerek herhangi bir girişimde bulunmamıştır. O dönem Millet Meclisi'nde siyasi parti bulunmamaktadır. Mecliste hükümet yanlılarına Birinci Grup, vekiller arasında kendiliğinden meydana gelerek hükümet icraatını şiddetle tenkit eden muhalif zümreye İkinci Grup denilmiştir. İstanbul'daki durumla ilgili Millî Savunma Bakanlığında ve Genelkurmay Başkanlığında istenilen sorulara Selahattin Adil; “*Halkoyu ve basın genellikle hükümet ve Birinci Grup eğiliminde olduğunu, bazı gayret güdenlerin muhalif görüşlere karşı ağır ve suçlayıcı açıklamalarının ters etki yaptığı, subayların olumlu olumsuz akımların dışında kaldığı, İkinci Grubun henüz bir faaliyet göstermediği, esasen İstanbul'da aydınlara varıncaya kadar çoğunluğun Anadolu'nun duygu ve düşüncesini tamamiyle anlamadıkları, ileri sürülen ihbarların güvenilir olmadığı*” cevabını vermiştir.¹⁰²⁴

İstanbul'da basın yasağının kontrolü (basın sansürü) Komutanlığa bağlı olup, hassas bir durum arz etmektedir.¹⁰²⁵

Mevcut Bakanlık teşkilâtının kaldırılması sırasında Selahattin Adil, kara ve deniz itfaiye alaylarının kaldırılarak İstanbul Belediyesi'ne devrinin uygun olacağını teklif etmiş, Bakanlıkça önerisi kabul edilerek 24 Eylül 1923'den itibaren İtfaiye Teşkilâtı görevleriyle beraber Vilâyete devredilmiştir.¹⁰²⁶

¹⁰²² BOA, HR.İM., 19/194.

¹⁰²³ BOA, HR.İM., 20/2; Ayrıca Selahattin Adil'in faaliyetlerinin geçtiği İstanbul Murahhaslığı ve Dışişleri Bakanlığı arasındaki yazışmalardan örnekler için bkz. BOA, HR.İM.: 20/158, 86/35.

¹⁰²⁴ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.419.

¹⁰²⁵ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.420.

¹⁰²⁶ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.421.

Barış görüşmeleri kapsamında 23 Temmuz 1923’de bütün maddeler üzerinde anlaşmaya varılmıştır. Anlaşma nedeniyle 81’inci Alay makineli tüfekleriyle birlikte eski Harbiye Nezareti Meydanı’na gelerek bir resmi geçit yapmıştır.¹⁰²⁷

24 Temmuz 1923’de imzalanan Lozan Antlaşması’yla; adlî, malî ve iktisadi sınırlandırmalar kaldırılmış, işgal altında bulunan siyasal sınırlar içindeki yurt topraklarının hukuki yönden elde edilmesi sağlanmış, böylece yabancı devletler, Türkiye’yi yeni nitelikleriyle ve tam bağımsız hususlarıyla zorunlu olarak tanımak ve bunu da hukukî olarak tescil etmek mecburiyetinde kalmışlardır. “9 Eylül 1922 ve 24 Temmuz 1923 tarihleri yakın dönem Türkiye Tarihi açısından büyük bir önem taşır. Bu tarihlerin birincisi, yok olmanın eşiğine gelmiş olan Türk milletinin ve batılı devletlerce parçalanıp yutulmak istenen Türkiye’nin, Mustafa Kemal Atatürk önderliğinde başlattığı özgürlük ve bağımsızlık savaşı sonunda, fiilen kurtulduğu tarihtir. İkinci tarih ise, bilek gücüyle, fiilen kazanılan bu zaferin sonunda Türkiye’nin; Lozan’da imzalanan uluslararası bir antlaşma ile, hukukî alanda meşru varlığını, dünya devletlerine tanıttığı tarihtir. Bir anlamda bu bir yıllık dönem, Türkiye’nin hukukî varlığının tescil ettirilme uğraşlarının verildiği dönemdir, denilebilir.”¹⁰²⁸

11 Ağustos 1923’de, seçimler sonunda belli olan yeni milletvekilleriyle TBMM açılmış ve Rauf (Orbay)’ın başbakanlıktan istifası üzerine yeni teşkil edilen Bakanlar Kurulu tarafından meclise sunulan barış antlaşması 23 Ağustos’ta kabul edilmiştir.¹⁰²⁹

Genelkurmay Başkanlığı 10 Temmuz 1923 tarihinde Selahattin Adil’e, İstanbul’da bir Harp Akademisi’nin kurulduğunu ve kolordu komutanlığı yetkisi ile akademinin komutanlığını kabul edip etmeyeceğini sormuştur. Selahattin Adil Genelkurmay Başkanlığına kısa bir gerekçe ile kabul edemeyeceğini bildirmiş, durumu Müsteşarı olduğu Millî Savunma Bakanlığına da iletmiştir.¹⁰³⁰

Genelkurmay Başkanlığından yazılan 23 Ağustos tarihli bir yazıda, Yarbay Nihat Bey’in Harp Akademisi Komutanlığına tayin edilerek İstanbul’a gönderildiği belirtilerek, kendisine gerekli yardımların yapılması istenmiştir. Millî Savunma Bakanlığı ise Genelkurmay Başkanlığının aksine Müsteşarlığa vekil olarak Sadullah Bey’in atandığını ve Selahattin Adil’in Harp Akademisi Komutanlığına tayininin kararlaştırıldığını bildirmiştir.¹⁰³¹

Selahattin Adil bu durum karşısında, “...zorbalık devrinin hazırlıklarını gösteren gidişatı memleket için hayırlı bir yön olarak görmüyor, yeni görev ve sorumluluklar almayı uygun

¹⁰²⁷ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.422.

¹⁰²⁸ Detaylı bilgi için bkz. Tanfer, **a.g.m.**

¹⁰²⁹ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.422; Sabit Dokuyan, “I. Büyük Millet Meclisi’nde Kayseri Mebusları ve Milli Mücadeledeki Etkinlikleri”, **SBE Dergisi**, S.30 Y.2011/1, s.332; İhsan Güneş, **Birinci TBMM’nin Düşünce Yapısı**, İş Bankası Yay., İstanbul, 2008, s.130.

¹⁰³⁰ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.422.

¹⁰³¹ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.422-423.

bulmuyordum. Barışın yapılması ile rahata kavuşacak vatanın geleceğine duacı olarak İstanbul'un boşaltılma işinden sonra ordudan ayrılmaya karar vermiş bulunuyordum. ... Millî Savunma Bakanlığının bu ani emri, duygu ve tahminlerimi doğrulamış ve kişisel gururumu incitici mahiyette gördüğümünden emekliliğimi istemekte ısrar etmiştim.” diyerek emeklilik kararı almasındaki nedenleri belirtmiştir. Selahattin Adil, 7 Ekim 1923 tarihli yazı ile “İsteğiniz üzere emekliliğiniz 29 Eylül 1339-1923 tarihli kararname ile yüksek tasdike sunulmuştur efendim” cevabını almıştır.¹⁰³²

Müteakiben Genelkurmay Başkanlığından şu telgrafı almıştır:

“Telgraf sureti

İzmir Merkez Kumandanlığı aracılığı ile

Selahaddin Âdil Paşa Hazretlerine

İstanbul'un nazik ve hassas bir anında İtilaf Devletlerinin siyasî ve askerî baskıları altında bir seneye yakın bir süre içinde epeyce engeller ve zorlukları büyük bir yetenek ve azimle yenerek T.B.M.Meclisi Hükümetinin istekleri yönünde hizmete ve onun muzaffer ordusunu hakkı ile temsile muvaffak olan yüksek kumandanlığınızı, şu mutlu günlerde tebrike muvaffak olduğumdan dolayı gerçekten mutluyum. Olgun başarılarla arkadaşlarınızla birlikte yapmış olduğunuz önemli görevlerinizden dolayı hepinize tebrik ve teşekkürlerimi sunar, kutsal vatanımızın mutluluğu uğruna sarf edilecek değerli çalışmalarınızın bundan böyle de daima başarı ile taçlandırılmasını Allah'tan dilerim efendim. 9/X/1339 -1923

Genelkurmay Başkanı

Mareşal

Fevzi (Çakmak)”¹⁰³³

Barış antlaşması hükümlerine uyularak 25 Ağustos'tan itibaren yabancı işgal kuvvetleri İstanbul'u boşaltmak için hazırlıklara ve işgal ettikleri binaların yavaş yavaş teslimine başlamıştır. Bu konuda İstanbul Komutanlığı ile İtilaf Devletleri komutanları arasında anlaşarak boşaltmanın birbuçuk ayda tamamlanması için hazırlanan program herhangi bir anlaşmazlığa meydan verilmeden yerine getirilmiş, son gün dostane bir tören düzenlenmesi de kararlaştırılmıştır. General Harrington tarafından İtilaf Devletleri orduları namına 29 Ağustos'ta Türk ordusu için Sümer Palas'ta bir çay ziyafeti verilerek İstanbul'daki askerî, sivil birçok kişi çağırılmış ve İstanbul Komutanlığınca da 19 Eylül 1923'de Beykoz Parkı'nda bir garden parti ile buna karşılık verilmiştir.¹⁰³⁴

¹⁰³² Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.423.

¹⁰³³ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.423-424; Adil, “İstanbul'un Kurtuluşu”, **Yakın Tarihimiz Dergisi**, s.162.

¹⁰³⁴ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.424; Adil, “İstanbul'un Kurtuluşu”, **Yakın Tarihimiz Dergisi**, s.162.

Tahliye işleri hazırlanan programa uygun devam ederken ordunun İstanbul'a girmesi için hazırlıklar da yapılmıştır. Şükrü Naili Paşa komutasındaki 3'üncü Kolordu ile TBMM tarafından görevlendirilen özel bir heyetin 6 Ekim'de İstanbul'a gelmesi planlanmış, karşılama için tören programı hazırlanmıştır.¹⁰³⁵

30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Mütarekesi hükümleri gereğince İtilaf Kuvvetleri tarafından el konmuş olan bütün cephane ve savaş malzemesinin Türk Hükümeti'ne teslim edildiğine dair hazırlanan belge 2 Ekim 1923'de Galata Rıhtımı'ndaki Arabic Transatlantiği'nde işgal kuvvetleri komutanları ve Selahattin Adil tarafından imzalanmıştır. 2 Ekim günü, hazırlanan program gereğince Türk, İngiliz, Fransız ve İtalyan birliklerinden ayrılan birer birlik belirli saatte Dolmabahçe Meydanı'nda yerlerini almış, yapılan geçit töreninden sonra İtilaf Devletleri komutanları tarafından büyük bir seyirci topluluğu önünde alkışlar arasında şanlı Türk bayrağı selamlanarak yabancı komutanlar cami rıhtımına kadar uğurlanmış ve rıhtıma yanaşan bir motorla Fındıklı açıklarında beklemekte olan Arabic Vapuru'na binmişlerdir. İşgal Devletleri komutanlarının da ayrılmasıyla İstanbul'un işgali son bulmuştur.¹⁰³⁶

13 Kasım 1918 günü 55 parçalık İtilaf Devletleri donanmasının boğaza demirlemesiyle başlayarak 5 yıla yakın devam eden İstanbul'un işgal süreci böylece son bulmuştur. İşgal kuvvetlerinin ayrılmasını müteakip Babîâlî merdivenlerinde kurban kesilmiştir.¹⁰³⁷

Selahattin Adil *“Ne garip bir kader ve Allah'ın bir cilvesidir ki, genel savaşta (I'inci Dünya Savaşı) kurmay başkanı olarak Çanakkale savunmasını, saygı değer kumandanı Cevat Paşa (General Cevat Çobanlı) yanında hazırlamış ve 18 Mart 1915 deniz meydan savaşını, öğleden sonra saat bire kadar en heyecanlı ve savaşın sonucunu belli eden bölümünü kendisi idare eden ve sonra Mondros Mütarekesi hükümleri gereğince de — bu sırada müstahkem mevki kumandanı olarak — Boğaz istihkâmlarını İngiliz kumandanı General Kroker'e teslim etmek bahtsızlığına uğramışken, bu defa da bu galip devletlerin memleketlerine hiç bir şey elde edemeden dönmelerine yakından tanık oluyordum.”* ifadeleriyle bu esnadaki duygularını dile getirmiştir.¹⁰³⁸

TBMM tarafından 3 Ekim'deki toplantıda ordunun karşılanmasında hazır bulunmak üzere başkan yardımcısı (Eski Tarım Bakanlarından) Sabri Toprak başkanlığında 14 kişilik bir heyet seçilmiş ve bu heyet ertesi gün İstanbul'a hareket etmiştir.¹⁰³⁹

¹⁰³⁵ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.424; Adil, “İstanbul'un Kurtuluşu”, **Yakın Tarihimiz Dergisi**, s.162.

¹⁰³⁶ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.424-425; Adil, “İstanbul'un Kurtuluşu”, **Yakın Tarihimiz Dergisi**, s.162; Lozan Antlaşması gereğince 2 Ekim'deki İstanbul'un boşaltılma işlemleri 3 Ekim 1923 tarihli Vatan Gazetesi'nde “Beş Senelik Esaretten Sonra Dün İstanbul Hürriyetine Kavuştu” başlığıyla detaylı olarak anlatılmıştır “Beş Senelik Esaretten Sonra Dün İstanbul Hürriyetine Kavuştu”, **Vatan Gazetesi**, 3.10.1923.

¹⁰³⁷ Özel, **a.g.e.**, s.82-83, 378.

¹⁰³⁸ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.425; Adil, “İstanbul'un Kurtuluşu”, **Yakın Tarihimiz Dergisi**, s.162.

¹⁰³⁹ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.425-426; Adil, “İstanbul'un Kurtuluşu”, **Yakın Tarihimiz Dergisi**, s.162.

6 Ekim sabahı 3'üncü Kolordu birlikleri İstanbul'a çıkmıştır. Selahattin Adil de yeni düzenlemeleri içeren askeri hayatındaki şu son emrini vermiştir:

“İstanbul Kumandanlığı, birlikler ve bağlı makamların alacağı durum aşağıda gösterilmiştir.

1. 3'üncü Kolordu Karargâhının gelişi ve göreve başlamalarıyla beraber kumandanlık kurmay şubeleri, topçu, istihkâm, nakliye ve makineli tüfek kumandanlıkları, yazı işleri bürosu, karargâh kumandanlığı ve karargâh muhafız takımları tamamen kaldırılacaktır. Yalnız:

a. Kumandanlık 1'inci şubeye bağlı askere alma (askerlik şubesi) görevleri, yeni kurulacak asker alma bürosuna devir edilecektir. Büronun kurulmasına kadar bu kısım 3'üncü Kolordu 1'inci şubesine bağlı olarak görevine devam edecektir.

b. 3'üncü Kolordunun inşaat heyeti kurulmamış ise kumandanlık inşaat şubesi 3'üncü Kolordu karargâhına katılacaktır.

c. İşgal bölgesindeki bütün silah ve cephane depolarına ait işlemler ile uğraşmak üzere ve kadroyu aşmamak şartıyla, kumandanlık topçu birliğinden Anadolu'dan gelmiş veya Millî Savunma Bakanlığı kadrosuna eskiden beri dâhil bulunan subaylardan iki subay gereken dosya ve belgelerle birlikte Millî Savunma Komisyonu harbiye kısmına verilecektir.

2. Kumandanlığa doğrudan doğruya bağlı birlikler ve kuruluşlardan:

a. Basın sansür heyeti, savaş sıkıyönetimi, boşaltmanın sonu olan 4 Ekim akşamından itibaren kaldırılmıştır. Haber alma heyeti ve merasim bataryası 1 Ekim'de kaldırılmıştır.

Y 81, 3'üncü Kolordu birliklerinin gelmesinden sonra adı geçen kolorduca kaldırılacaktır.

b. Er ve komutan divan-ı harpleri 3'üncü Kolordunun harp divanını meydana getirecektir.

c. Bütün askerlik şubeleri olduğu gibi kolordu emrine girecektir.

d. Nokta kumandanlığı, İstanbul yollama müdürlüğüne ve emrindeki kuruluşlar (er misafirhanesi ve yollama bölüğü) haline dönüşecek ve genel levazım emrinde olacaktır.

e. Merkez Kumandanlığı, tümen kumandanlığı yetkisinde askerî adliyesi olmayarak kalacak ve emrindeki inzibat taburu 1 Ekim'de kaldırılarak 120 kişilik bir inzibat bölüğü kurulacaktır.

Merkez Kumandanlığına bağlı bulunan İtfaiye Alayı da 1 Ekim'de kaldırılacaktır. Askerî binaların korunması için İstanbul, Üsküdar ve Beyoğlu'nda birer subay komutasında 20'şer kişilik birer itfaiye birliği düzenlenecek ve Daire-i Umur-ı Askeriye Selimiye ve Taşkısla kumandanlarına bağlı olacak ve kadro mevcudu içinde kalacaktır.

Ayan Meclisi (Senato) ve mebuslar meclisi koruyucularının olduğu gibi Millet Meclisi bütçesine geçmesi işlemleri yürütülmektedir.

f. Çatalca Bölge Kumandanlığı ayrı bir emirle kaldırılmıştır. Çatalca depo heyeti, müstahkem mevki kuruluncaya kadar görevine devam edecek ve ondan sonra cephane deposu haline getirilecektir.

g. Kumandanlık Muhabere Bölüğü İstanbul telefon konuşmalarını idare edecek şekilde düzenlenecek ve Merkez Muhabere Bölüğü adı ile anılacaktır.

h. Ağaçlı hattı işletme müdürlüğü, ambar ve depoları, Ekim ayı içinde kaldırılacağından şimendifer bölüğü bir üsteğmen ile 30 erden oluşan bir birlik halinde düzenlenecek ve bu birliğin yedek malzemesi ve kullandığı araçlar depolara getirtilmiş olacak ve demiryolunun muhafazası ile görevli olacaktır.

i. 1 Ekim'den itibaren inşaat bölüğü, poligon muhafızlığı kaldırılacak ve sanayi takımları genel levazımın sanayi birlikleri haline getirilecektir. Kışla kumandanları aynen kalacaktır.

3. İstanbul'daki depo ve ambarlar aşağıda kurulması kararlaştırılan birlikler ve kuruluşlara dönüşecektir:

a. Harbiye dairesi için bir piyade ve bir topçu deposu bulunacaktır.

b. Genel levazım için terzi ve saraç bölüklerinden oluşan sanayi takımları ve transit ambarı,

c. 3'üncü Kolordu için mezbaha ve fırınlar idaresi, erzak ambarı, Sultanahmet eşya ambarı kolorduya devredilecektir.

d. Fazla kalanlar İstanbul'daki kolordunun bağlı birlik ve kuruluşlarını oluşturacaktır.

e. Çanakkale komisyonu ve şehit kabirleri düzenleme birliği, Karadeniz depo heyeti, istihkâm ambarı, nakliye ve muhabere depoları, inşaat ambarları kaldırıluncaya kadar kolordu emrinde bulunacaklardır.

4. Geçici olarak kumandanlığa bağlı birlik ve kuruluşlardan:

a. Sonradan bir piyade bölüğü ve bir süvari takımı halinde düzenlenmiş olan Hilafet makamı koruma birliklerinin halifenin bütçesine geçirilmesi işlemi yürütülmektedir.

b. Millî Savunma Komisyonunun durumu 24 Eylül 1339 -1923 tarih ve 7323 sayılı emirle tespit edilmiştir.

c. Yayın müdürlüğü Genelkurmayın 4'üncü Şube 4'üncü Kısmını oluşturmak üzere yerinde bırakılmıştır.

5. Kaldırılan kuruluşlardan açıkta kalacak subay, erat, nakil aracı, silah, malzeme, evrak ve benzerleri hakkında ayrıca emir verilecektir.

6. Bu bildiri kumandanlığın bütün birlik ve kuruluşlarına ve bilgi olarak Millî Savunma Bakanlığına ve Genelkurmay Başkanlığına, 3'üncü Kolordu Kumandanlığına.

İstanbul Kumandanı

*Selahaddin Âdil*¹⁰⁴⁰

Selahattin Adil, 7 Ekim 1923 günü İstanbul teşkilâtına ait görevini 3'üncü Kolordu Komutanına devretmiştir.¹⁰⁴¹

---

¹⁰⁴⁰ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.426-429.

¹⁰⁴¹ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.429.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TİCARET ve SANAYİ HAYATI

Selahattin Adil'in genç sayılabilecek yaştaki istifasıyla uzun süren askeri hayatı sona ermiş, maddi imkânsızlığın da etkisiyle girdiği ticari çevrede, daha önceki tecrübelerinden faydalanabileceği kendisine uygun iş imkânları yaratmış, zamanla karşısına çıkan fırsatları değerlendirerek kendisine yer bulmuştur.

Ticaretin yanında sanayiye de ilgisi vardır.

Aile arşivindeki belgeler özel hayatı kapsadığından bu bölüm hatırat, ropörtajlar, şirket mukaveleleri ve arşiv belgeleri çerçevesinde çalışılmıştır.

3.1. Metagum Şirketi İdare Heyeti Üyeliği

Selahattin Adil hatıratında emeklilik kararıyla ilgili *“Memleketin düşman istilâsından kurtulmuş olması ve vatanî vazifemi yerine getirmiş olduğum kanaatiyle ordudan istifa ederek ayrılmıştım”* diyerek duygularını ifade etmiştir.¹⁰⁴²

Selahattin Adil'in oğlu (Merhum) Semuh Adil ile 26 Ağustos 2010 Perşembe günü yapılan ropörtaj esnasında Semuh Adil babasının emeklilik kararı vermesinin nedenini; ülkenin düşman işgalinden tamamen kurtulacağı kesin olarak anlaşılmasıyla mevcut anlayışın kendisine kabul etmeyeceği bir görev talebinde bulunarak uzaklaşmasını sağladığını beyan etmiştir.

Bazı kaynaklarda Ankara ile anlaşmazlığa düşerek emekli olduğu yazılıdır.¹⁰⁴³

Selahattin Adil emekli olduğundaki maddi durumunu *“Mevcut param ancak 34 liradan ibaret; harp zamlarıyla birlikte 38 seneyi bulan askerlik hayatımın emekli aylığı olarak bana tahsis edilen maaş ise 52 liradan ibaret idi. Kardeşimle hissedar bulunduğum Cibali'deki ev ile küçük bir akar (kira) ise bana ayda 15-20 liradan fazla bir şey temin edemiyordu”* şeklinde özetlemiştir.¹⁰⁴⁴

Henüz 43 yaşındayken emekli olan Selahattin Adil, çalışma hayatına atılmaya karar vermiştir.¹⁰⁴⁵

Selahattin Adil, Enver Paşa'nın Harbiye Nezareti sırasında görevli olduğu Topçu Şubesi Müdürlüğü esnasında Krup fabrikası mümessili M. Huber'in arkadaşı Devlet Bey'le ve onun akrabası olan Vensan Jermak Bey'le tanışmıştır.¹⁰⁴⁶

¹⁰⁴² Adil, *Hayat Mücadeleleri*, s.433.

¹⁰⁴³ Mehmet Barlas, “1000 Lira Yardım, 1924 İçin Çok Mudur?”, *Yeni Şafak Gazetesi*, 13.01.2002.

¹⁰⁴⁴ Adil, *Hayat Mücadeleleri*, s.433.

¹⁰⁴⁵ Adil, *Hayat Mücadeleleri*, s.431.

¹⁰⁴⁶ Adil, *Hayat Mücadeleleri*, s.432.

Diğer taraftan Almanya, imzaladığı Barış Antlaşması gereğince artık savaş malzemesi yapmaktan menedilmiş, bir kısım üretilmiş malzeme ve projelerini bir mukavele ile İsveç'teki Bofors mühimmat ve çelik fabrikalarına devretmiştir. O dönemde Bofors mühimmat ve çelik fabrikalarının Türkiye'de bir mümessili bulunmamaktadır.¹⁰⁴⁷

Selahattin Adil, ailesi ile Paris'e yerleşen Bofors fabrikası mümessilli Devlet Bey'le eski tanışıklığından istifadeyle ilişkilerini geliştirerek bu fabrikanın Türkiye mümessili olmayı hedeflemiştir. Selahattin Adil'in kardeşi Muzaffer Adil o sıralarda İstanbul Deniz Komutanlığında görevli olduğundan ordu ve donanmanın top ihtiyacını bilmekte, Selahattin Adil kendisinin ihtiyaç bilgisinden faydalanacağını düşünmektedir. Bu düşünceler sonucunda emekliliğinden sonra Bofors fabrikası ile görüşmeye başlamıştır. Bu esnada Jermak Bey'in mensubu olduğu kauçuk ve hurda demir işleriyle uğraşan şirketin, İzmir Yangını'ndan kalan demirlerin satın alınması işinde kendisine ihtiyaçları olduğunun bildirilmesi üzerine, Selahattin Adil 9 Ekim 1923 günü İzmir'e hareket etmiştir. Şirket, hurda demirlerin toplanması ve vapura yükletilmesi için Galata'da yazıhanesi bulunan Girit'li Fazıl Bey ile anlaşmış fakat Fazıl Bey aldığı işi tamamlayamamıştır. Bunun üzerine şirket taşeronu devreden çıkararak işi kendi yapmaya karar vermiş, Fazıl Bey'in belediye ile yaptığı mukavelenin Selahattin Adil'e devrini teklif etmiş ve İzmir Belediyesi'nin de uygun görmesiyle mukavele Selahattin Adil'in adına çevrilmiştir. Ticari bir kimliğe sahip olabilmesi amacıyla Selahattin Adil, Metegum Şirketi İdare Heyeti'ne dâhil edilmiştir. Böylece Kasım 1923'te ticarete atılmıştır.¹⁰⁴⁸

Trablusgarb Harbi esnasında Mısır fevkalâde komiserliğinde dost olduğu o dönem komiserlik ikinci kâtibi olan Babanzade Hikmet Bey maden kömürü şirketi sahibidir. Selahattin Adil'le bir görüşmesinde Babanzade Hikmet Bey kömür tevziatının denizcilik heyetince yapılması gerektiğini, vapurlara kömür sağlarken problem yaşadığını söylemiştir. Selahattin Adil bu komisyonun başkanı Binbaşı Şerafettin Bey'i tanıdığını, tavassut edebileceğini söylemiş ve Şerafettin Bey'le görüşerek kısa zamanda Hikmet Bey'in şirketine bir miktar kömür tahsis ettirmiştir. Gelen kömürden dolayı şirketten kendisine 50 Lira verilmiş, Selahattin Adil ticari hayatındaki ilk parasını almış ve "*Verilen elli lira benim ilk ve uğurlu komisyonum olmuş ve beni çok memnun bırakmıştı*" cümlesiyle kendisi için değerini ifade etmiştir. Ailece dikkatli harcama yapmalarına rağmen ihtiyaçlar nedeniyle Selahattin Adil'in düzenli gelir getiren bir işe ihtiyacı vardır.¹⁰⁴⁹

Turgut Reis zırhlısından çıkarılan topların İzmit'te inşasına başlanan müstahkem mevkiye yerleştirilmesi için plan hazırlanması ile bazı mühimmat numunelerinin fabrikaya

¹⁰⁴⁷ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.432-433.

¹⁰⁴⁸ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.433.

¹⁰⁴⁹ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.434.

gönderilerek imali hakkında teklif verilmesi Denizcilik Bakanlığında istenmektedir. Selahattin Adil, bu fırsatı değerlendirmek için ilgili evrakları posta ile Bofors Fabrikası'na göndermiş ve tecrübeleriyle özgeçmişinden bahsederek bu işin vekâletinin kendisine verilmesi için müracaatta bulunmuştur. Bofors şirketi aynı konuda iki talep olduğunu, karar verilemediğini bildirmiştir.¹⁰⁵⁰

Selahattin Adil, yeni temsilcilikler konusunu Rauf Orbay'a bildirmiş, ondan aldığı cevabi mektupta, Adnan Adıvar ile birlikte bir şirketin yetkilisiyle bu konuda görüştükleri bildirilmiştir. Kısa süre sonra M. Weille isimli şahıs İstanbul'a gelmiş ve M. Weille'nin yardımıyla 3 Kasım 1923'te 200 Lira maaşla Selahattin Adil bir elektrik şirketinde müşavir olarak görev almıştır.¹⁰⁵¹

3.2. İnkişaf-ı İktisadi Şirketi Ortaklığı

Yedi ay kadar sonra, mevcut hükümetle irtibat halinde olmasının hoş karşılanmadığını düşünen Selahattin Adil elektrik şirketinden istifa etmiş, İzmir'deki işin de tamamlanması üzerine Metagum şirketinden de ayrılmıştır. Selahattin Adil, iş takibi sırasında Duhan tütün şirketi sahibi Hayri Bey'le tanışmış, 1 Ocak 1925'de statüsü tamamlanarak resmî izni alınmış olan 50 bin lira sermayeli "İnkişaf-ı İktisadi" adlı şirkete ortak olarak katılmış, ancak çok geçmeden şirket kendini tasfiye etmiştir.¹⁰⁵²

3.3. Şirket Temsilcilikleri Dönemi

Bofors Fabrikası'nın mümessili top işleri servisi müdürü M. Dubron 1924 Nisan'ında İstanbul'a gelmiş ve Selahattin Adil eşlik etmek için M. Dubron'la birlikte 5 Mayıs 1924'de Ankara'ya hareket etmiştir. M. Dubron Selahattin Adil'in verdiği bilgilerden ve müsteşarlığı döneminden tanıdığı daire müdürleriyle ilişkilerinden memnun kalmıştır. Selahattin Adil'in girişimleriyle ordunun çok ihtiyaç duyduğu Nitrogliserinin teslim şartnamesinin ve 150 tonluk mukavelesinin çok kısa sürede 30 Mayıs 1924 tarihinde imzalanmasından ayrıca memnun kalarak İstanbul'a dönmüştür.¹⁰⁵³

Siparişin Selahattin Adil tarafından olumlu sonuçlandırılmasını müteakip, Bofors şirketinin yetki vekâletinin Sutko adlı firma adına M. Jhonson isimli tecrübeli bir mümessilde kalması şartıyla, bu şirketin yapacağı işlere karşılık alınacak komisyonların üçte birinin Selahattin Adil'e verilmesini içeren bir anlaşma yapılmıştır. Bu anlaşma neticesinde; Bofors ve Bofors yan kuruluşu Nobelfrott şirketleri işleri için 30 Haziran 1931 tarihine kadar geçerli

¹⁰⁵⁰ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.434-435.

¹⁰⁵¹ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.435.

¹⁰⁵² Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.436.

¹⁰⁵³ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.437-438.

olmak üzere M. Dubron ile Jhonson arasında vekâlet devri ve Selahattin Adil ile Jhonson arasında işbirliği mukavelesi imzalanmıştır. Böylece Selahattin Adil devamlılığı olan bir iş elde etmiş ve müstakil temsilcilik yolunda ilk sağlam adımı atmıştır. Yaklaşık on aylık bir geçiş döneminden sonra Selahattin Adil, ticaret hayatında olumlu sonuçlar almaya başlamış, Şehremini'den Osmanbey'de bir apartmana taşınmıştır. 24 Haziran 1924'de ismini Ahmet Semuh koyduğu oğlunun dünyaya gelmesiyle mutluluğu daha da artmıştır.¹⁰⁵⁴

Milli Savunma Bakanlığı, Bahriye Bakanlığı, Askerî Fabrikalar ve PTT Müdürlüklerinden çeşitli silah, savaş malzemesi veya araç istekleri gelmektedir. Selahattin Adil, bu kurumlarla iyi ilişkiler kurarak işleri incelemekte, Sutko şirketine durumu bildirmekte, Sutko firması da bu isteklerle ilgili çeşitli İskandinav firmalarıyla irtibata geçerek vekâletlerini alıp teklifler hazırlamaktadır. Bu müşterek faaliyet sayesinde Bofors şirketi yanında çok önemli siparişlere girebilecek Ericsson (telefon işleri), Javfos (Norveç, piyade mühimmatı), Nilsen Viser (Danimarka, savaş malzemeleri fabrika tesisatı), Salmuede (İsveç, savaş gemileri yapım tezgâhları) gibi firmaların vekâletleri de alınmıştır. Temsil edilen firmaların üretimleri hakkında yerinde bilgi almak maksadıyla Selahattin Adil, Kuzey Avrupa'ya bir seyahat için 17 Şubat 1925'de İstanbul'dan hareket etmiştir.¹⁰⁵⁵

İsveç'e ulaşarak bir hafta içerisinde; Bofors fabrikalarının bütün çelikten mamullerini ve Nobelfrott fabrikalarının patlayıcı madde üretimini incelemiş, Danimarka ve Almanya'dan sonra 9 Mart 1925'de İstanbul'a dönmüştür.¹⁰⁵⁶

Artan Milli Savunma Bakanlığı siparişlerinden, Bofors ve Nobelfrott fabrikaları namına alınan savaş malzemelerinden başka; Norveç'teki Rafors fabrikasından piyade fişegi, Danimarka'daki Nilsen Vinjen firmasından kırkkale mermi atölyesi, İsveç Ericsson firmasından telefon işleri, Vilye uçakları ve Renault tayyare motorları gibi Sutko mümessilliği dâhilinde başarı ile bitirilen çalışmalardan dolayı Selahattin Adil'in taahhüt işleri günden güne artmıştır.¹⁰⁵⁷

Selahattin Adil'in iki sene içinde mümessillik işlerindeki tecrübe ve kazancı malî bakımdan ailesini refaha kavuşturmuştur. Kardeşi Doktor Nihat Reşat Belger'in gözetiminde Paris'te tedavi gören kayınvalidesini ziyaret etmek amacıyla, 18 Aralık 1926'da eşi Siret Adil ile birlikte İstanbul'dan hareket etmiş, 22 Aralık 1926 akşamı Paris'e ulaşarak kayınvalidesinin kaldığı Gustave Flaubert Caddesi'ndeki pansiyona yerleşmiştir. Daha önce

¹⁰⁵⁴ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.439.

¹⁰⁵⁵ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.439.

¹⁰⁵⁶ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.439-451.

¹⁰⁵⁷ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.451.

1914 yılında resmi görevli olarak gelip göremediği Paris'i 20 Ocak 1927 tarihine kadar gezme imkânı bulmuştur.¹⁰⁵⁸

Selahattin Adil'in "*Memleket için kaybedilmiş bir fırsat saydığım ve aradan birçok seneler geçtikten sonra yüz milyonlara ulaşan ve henüz tamamlanamayan bu limanlar işinde*" diye bahsettiği Zonguldak, Samsun ve Mersin limanlarının yapım ihalesi çalışmalarını sırasında karşılaştığı bir olayı; "*Bayındırlık bakanı ile yaptığım üçüncü görüşmeden otele dönüşümüzde M. Lobel'in bana karşı düşünceli tavrı dikkatimi çekmişti. Hele ertesi günü bakanlığa giderken benim beraber olmamamı söylemesi beni kuşkulandırmıştı. Bakanlıktan dönüşlerinde kendisini sıkıştırarak sebebini sordum; nihayet adamcağız Behiç Bey'in evvelce sadaret müsteşarlığında bulunmuş yakınlarından Emin Bey adında yaşlı birisini işlerinin bitmesine kadar ayda 500 lira vermek garantisi ile benim yerime tayin etmekte ısrarı ve hatta ifadesine göre yazılı isteği üzerine bunu kabul ettiğini 24 Nisan 1927 akşamı söylemek zorunda kalmıştı. Üstümüzdeki sınıftan olması dolayısıyla kurmay okulundan beri kibar ve dürüst bir insan olarak tanıdığım Behiç Bey'in böyle bir hareketi hiç beklemediğimden memleket hesabına beni cidden meyus etmiş, Emin Bey memnun edilmiş, fakat teşebbüs yine sonuçsuz kalmıştı.*" ifadeleriyle üzülererek anlatmıştır.¹⁰⁵⁹

Askerî Fabrikalar Genel Müdürlüğünün mermi imalathane yapım ihalesi, 269.285 İngiliz ve 124.000 Türk Lirası fabrika kuruluşlarına ve 915.000 Türk Lirası da inşaata ait olacak şekilde Selahattin Adil'in mümessili olduğu Nissen Viter firmasında kalmıştır.¹⁰⁶⁰

Milli Savunma Bakanlığı tarafından ordunun acil ihtiyaç duyduğu çeşitli sahra toplarından sipariş verilmesi için gerekli çalışmalara başlanmıştır. 1927 yılında, en son model Bofors, Schneider (Şnayder), Skoda ve Vickers toplarının kendi fabrikalarında görülerek denemelerinin yapılması düşünülmüştür. Topçu sınıfından olup, kara-sarı diye ayırt edilebilen Emin Paşalar, İstiklâl Savaşı sırasında MM Grubu ile işbirliği yapan Kemal Paşa ve teknik danışman olarak Binbaşı Cevdet Bey'den oluşan bir heyet, 17 Ocak 1928'de Avrupa'ya gitmek için İstanbul'dan trenle yola çıkmıştır. İlk olarak Bofors fabrikalarına gidileceği için bu heyete Selahattin Adil de dâhil olmuş, 16 Şubat'ta Berlin'den hareket ederek 19 Şubat 1928'de İstanbul'a dönmüştür. Komisyonun dönüşünden sonra Millî Savunma Bakanlığı tarafından dağ topları ve malzemesi için Bofors, Schneider, Skoda ve Vickers fabrikaları teklifte bulunmaya çağırılmıştır. Bu siparişi almak Selahattin Adil için çok önem taşımaktadır. Toplam dört milyon dolara yakın bir miktara tekabül eden bu sipariş Selahattin Adil'e önemli bir komisyon payı sağlayacağı gibi, Bofors firmasının Türkiye vekâletini alması için önemli bir fırsat da yaratacaktır. Sutko şirketi sahibi M. Jhonson'ın 1926 tarihinde Bofors ile yaptığı

¹⁰⁵⁸ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.451-452.

¹⁰⁵⁹ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.455-456.

¹⁰⁶⁰ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.456-457.

sözleşme 30 Haziran 1931 tarihinde son bulacak, bu tarihten sonra yeni vekil tayinine fabrika yetkili olacak, Selahattin Adil'e yetkili mümessil olma fırsatı doğacaktır.¹⁰⁶¹

Selahattin Adil, 14 Eylül 1928'de teknik görüşmelere başlamak üzere fabrikanın topçu şubesinden M. Şalin ve mühendis Daver'le birlikte Ankara'ya hareket etmiştir. Selahattin Adil'in grubununki de dâhil teklif veren üç firmanın zarfları Bakan Abdülhalik Renda'ya bırakılmıştır. 24 Aralık 1928 tarihinde teklif veren fabrika mümessillerinin de hazır bulunduğu bir heyet önünde zarflar açılarak okunmuş ve Bofors Fabrikası fiyatı diğerlerine nazaran daha uygun görüldüğünden siparişin Bofors'a verildiği bildirilmiştir. Daha sonra bakanlığa çağrılan Selahattin Adil'e, Schneider firmasının Bofors firmasının son teklifinden 40 bin lira indirim yapmayı kabul ettiği bildirilerek tekrar indirim yapması istenmiş, 50 bin lira daha indirimle 2.700.000 dolar tutarındaki mukavele 1929 yılının Selahattin Adil'in doğum gününe denk gelen 6 Şubat'ında imzalanmıştır.¹⁰⁶²

Selahattin Adil, orduda en mühim savaş araçları satın alınırken dahi ucuzluk gözetildiğini, savaş gücü, kullanma kolaylığı, malzeme standardı, öğretim, eğitim, cephane temini gibi çeşitli faktörlerin genellikle fiyat faktörü karşısında dikkate alınmadığını, envanterdeki değişik fabrikaların üretimleri olan çeşitli sistemler ile ordunun âdeta bir silahlar müzesi halini aldığını düşünmektedir. *“1950 seçimlerinde mebus olarak bir müddet bulunduğum Büyük Millet Meclisi kürsüsünde bu durumu anlatmaya çalıştım isem de varak-ı mihr-i vefayı kim okur kim dinler.”* diyerek konuyu dile getirmiştir.¹⁰⁶³

Bofors şirketinin önem verdiği bu ihalenin alınması üzerine, Sutko firması ile anlaşması saklı kalmak üzere; Selahattin Adil, büro şefliği pozisyonunda, 1000 Kron maaş ve sabit bir ikametgâh tahsis edilmesi karşılığında sipariş teslimatına kadar Bofors'la çalışmaya devam etme imkânı elde etmiştir.¹⁰⁶⁴

3.4. Kauçuk ve Kablo Fabrikası Ortaklığı

Selahattin Adil, iki sene içerisinde maddi durumunu iyileştirmiş, sanayiye atılmayı düşünmeye başlamıştır. Askeri Fabrikalar Genel Müdürü iken tanıştığı Yervant Çizmeciyan Efendi ile bir görüşmesi esnasında, iş yerindeki kabloların Almanya'da bulunan Eşoiler fabrikasından geldiğini, kabloların Türkiye'de üretilebileceğini öğrenmiş, Avrupa seyahatinde bu fabrikayı ve İsveç Trelleburg'taki kablo üreten fabrikaları gezmiştir. 21 Şubat 1929'da 10.000 lira sermaye koyarak Yervant Çizmeciyan Efendi ile Selahattin Adil fabrikaya yönelik ortak bir şirket kurmuştur. Selahattin Adil, geçici olarak Bofors'ta çalışmak üzere eşi Siret

¹⁰⁶¹ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.459-465.

¹⁰⁶² Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.465-467.

¹⁰⁶³ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.467.

¹⁰⁶⁴ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.468.

Adil ve beş yaşındaki oğlu Ahmet Semuh ile 3 Nisan 1929'da İsveç'e hareket etmiş, yatılı olarak Dam de Sion Fransız Kız Lisesi'nde okumalarından dolayı kızlarını İstanbul'da bırakmış, fabrika işleri Yervant Çizmeciyen Efendi'ye kalmıştır. Yervant Çizmeciyen Efendi'nin bir gazete ilanında satılık olarak gördüğü küçük bir kablo fabrikasının 15.000 liraya alınabileceğini söylemesi ve Selahattin Adil'in de onaylamasıyla fabrika alınmıştır. Fındıklı'da boşaltılan büyük bir otomobil garajının da kiralanması ve Almanya'dan getirilen tezgâhların yerleştirilmesiyle Mayıs 1930 sonunda denemelere başlanmıştır. Selahattin Adil'in başarısız sonuçlar nedeniyle bazı dönemlerde tezgâhları söküp denize atmayı düşündüğü fabrikanın ürünleri uzun çalışmalar sonucunda piyasaya çıkarılabilmektedir. İstanbul Teknik Üniversitesi ve İstanbul Elektrik Şirketi'nden kabloların Avrupa kabloları niteliğinde olduklarına dair alınan tasdik belgeleriyle ürünler ilk defa Galatasaray sergisinde sergilenmiştir.¹⁰⁶⁵

Ürünlerin piyasada tutulmaya başlamasına ve üretimin günden güne fazlaşmasına rağmen, sermayenin yetersizliği yeni ortak arayışını zorunlu kılmıştır. Sâ nizade Murat Bey'in 1 Haziran 1931'de katılmasıyla kollektif, Hayri İpar'ın 22 Haziran 1932'de katılmasıyla da 150 bin liralık bir anonim şirket kurulmuştur.¹⁰⁶⁶

İstanbul Kauçuk ve Kablo Fabrikası ilk Türk elektrik kablo fabrikasıdır.¹⁰⁶⁷

1935 senesinde Millî Savunma Bakanlığı, bedeli yaklaşık 750 bin liraya ulaşan on bin kilometre telefon kablosu ihtiyacı olduğunu bildirmiş, kabloların kısmen Ericsson şirketinin Stockholm'daki Sievert kablo fabrikasında, kısmen de İstanbul'da Selahattin Adil'in kurucu ortağı olduğu fabrikada üretilmesine karar verilmiştir. Bu sipariştten elde edilecek yaklaşık 100 bin liralık kârdan İstanbul Kauçuk ve Kablo Fabrikası'nın yaklaşık 50 bin lira maliyetli bina ve tezgâhları ile laboratuvar tesisatının tamamlanması planlanmıştır. Siparişin alınmasıyla birlikte kabloların üretimine geçilerek sermaye 250 bin liraya çıkarılmış, dev bir fabrika oluşmuştur.¹⁰⁶⁸

Bofors firması tarafından üretimi tamamlanan toplar parça parça teslim edilmeye başlanmış, Selahattin Adil'in de İsveç'te kalmasına gerek kalmamıştır. Selahattin Adil 24 Haziran'da İsveç'ten ailesi ile hareket etmiş, 26 Haziran 1930'da ailesini Viyana'ya bırakarak Paris'e geçmiştir. Paris'te Rauf Orbay ve Adnan Adıvar ile dertleşmiş, ailesini tekrar alarak İstanbul'a doğru yola çıkmıştır.¹⁰⁶⁹

Şişli'deki evlerini başkasına kiraladıklarından, Tünel civarında dönemin meşhur Markiz Pastanesi'nin üzerinde eşyalı bir daireye geçici olarak yerleşmişlerdir. Kızları Emine Saada ve

¹⁰⁶⁵ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.468-471.

¹⁰⁶⁶ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.471.

¹⁰⁶⁷ Öztürk, **a.g.e.**, s.44.

¹⁰⁶⁸ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.472-474.

¹⁰⁶⁹ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.474-477.

Behice Suha yatılı olarak Dam De Sion Fransız Kız Lisesi, oğlu Semuh'ta Alman Lisesi'nde öğretimlerine devam etmiştir. Selahattin Adil, Sutko firması ile hesaplarını kapattıktan ve Şişli'deki evlerine taşındıktan sonra, 20 Ekim 1930'da tekrar Bofors'a dönmüştür. Yaklaşık iki aylık çalışmayı müteakip Bofors'un top siparişinin son grubunun kalmış olması dolayısıyla Selahattin Adil'e ihtiyaç kalmamış, Selahattin Adil 29 Aralık 1930'da İstanbul'a dönmüş, Bofors fabrikası mümessillik mukavelesi 30 Aralık'ta son bulmuştur.¹⁰⁷⁰

Selahattin Adil artık bir yazıhane açmak istemektedir. Bu düşünceyle Emekli Binbaşı Vehbi Bey ve Ankara'daki işlerin takibi için Milli Savunma eski topçu şubesi müdürü Tahsin Bey'le anlaşmışsa da kısa bir süre sonra bu ikiliyle ayrılmıştır.¹⁰⁷¹

Selahattin Adil'in vefatından kısa süre önce 1959 tarihinde hazırlanan İstanbul Kauçuk ve Kablo Sanayii Anonim Şirketi Esas Mukavenamesi'ne göre şirketin; adresi Molla Çelebi mahallesi Dolmabahçe caddesinde kaim 137 ve 139 numara ile murakkam, ticari sicil numarası 17594, kurucuları (müessisleri) Selahattin Adil Paşa, Sani zade Mehmet Murat Bey, Ahmet Rüştü zade Mehmet Hayri Bey, Fehmi zade Osman Nuri Bey ve Yervant Çizmeciyan Efendi olup, sermayesi 500.000 Türk Lirası'dır.¹⁰⁷²

Selahattin Adil'in oğlu Semuh Adil ile 10 Ocak 2012 Salı günü yapılan ropörtaj esnasında Semuh Adil günümüzde şirketle bağlarının kalmadığını belirtmiştir.

3.5. Bofors ve Nobelfrott Şirketleri Mümessilliği

Mümessillik anlaşmaları için Selahattin Adil 22 Haziran 1931'de İsveç'e hareket etmiş, Balkan Savaşından sonra ayrıldığı Bükreş ve Romanya'yı görmek istemiş, ateşe iken oturduğu evi ziyaret etmiştir. İsveç Bofors fabrikalarına gelerek mümessillik anlaşması yapmış, çok istediği Bofors ve Nobelfrott firmalarının mümessili olmuş, 17 Temmuz 1931'de İstanbul'a dönmüştür.¹⁰⁷³

1 Ocak 1933'te Selahattin Adil, Şişli'deki evinin alt katını yazıhaneye çevirmiştir. Ankara'daki işlerin takibi için Vehbi Bey'in yanında çalışan M. Hitzgrad ile emekliliğini istemiş olan askerî fabrikalardaki Nuri Bey'le anlaşmış ve kablo fabrikası murahhas azalığını Murat Bey'in kabul etmesi üzerine Selahattin Adil, herhangi bir hususa bağlı kalmadan serbest hareket etme imkânı yakalamıştır.¹⁰⁷⁴

27 Ocak 1934 tarihinde Selahattin Adil Başbakanlığa, vekili bulunduğu Bofors şirketi ile Milli Müdafaa Vekâleti (Milli Savunma Bakanlığı) arasındaki anlaşma gereği teslim edilen eşyanın (malzemenin) ufak bir kısmının biraz gecikmeli teslim edilmesi nedeniyle Bakanlıkla

¹⁰⁷⁰ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.477-478.

¹⁰⁷¹ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.479.

¹⁰⁷² İstanbul Kauçuk ve Kablo Sanayii Anonim Şirketi Esas Mukavenamesi, İstanbul, 1959, s.4

¹⁰⁷³ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.479-484.

¹⁰⁷⁴ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.484.

Bofors şirketi arasında meydana gelen anlaşmazlığın Şurayı Devletçe incelenmesi için dilekçe vermiş,¹⁰⁷⁵ şirketin zararını azaltmaya çalışmıştır.

Top, mermi, barut gibi Bofors ve Nobelfrott fabrikalarının devam eden siparişleri, Ericsson firmasının telefon ve santral işleri, Finlandiya Skotla firmasının hafif ve ağır makineli tüfek denemeleri, Şantiye Dolalvar firmasının denizaltı teklifleri Selahattin Adil'in bir dönem ilgilendiği konular olmuştur.¹⁰⁷⁶

3.6. Alman Uçakları Türkiye Mümessilliği

Selahattin Adil, lise eğitimini tamamlayan büyük kızı Saada'yı 5 Kasım 1934'te piyanosunu ilerletmesi ve özgür kalması amacıyla Paris'te bulunan dayısının yanına göndermiştir. Kendisi de iki yıllık durmaksızın çalışma yorgunluğunu çıkarmak ve firmalar ile işler hakkında görüşmelerde bulunmak üzere, eşi Siret Adil'le birlikte 21 Şubat 1935'de trenle İstanbul'dan hareket etmiştir.¹⁰⁷⁷

Değişik illeri gezdikten sonra, 20 Mart saat 10.30'da istasyonda karşılamaya gelen Nihat Reşat (Belger) ve kızları Saada ile buluşmuşlar, Lütetin Oteli'ne yerleşmişler ve Adnan Adıvar'ı ziyaret etmişlerdir. Eşi bir süre daha Paris'te kalmayı istediğinden Selahattin Adil Rauf Orbay'la görüşmek üzere 28 Mart akşamı Monte-Carlo'ya hareket etmiştir. Rauf Orbay'la ve diğer bölgelerdeki çeşitli firmalarla görüşmelerden sonra 4 Nisan'da Milano'dan Semplon treni ile hareket ederek 6 Nisan 1935'te İstanbul'a gelmiştir.¹⁰⁷⁸

Alman uçak birliğini temsilen Von Bentheim isimli bir şahıs, Türkiye'de durum incelemesi yapmak ve birlik için bir mümessil tayin etmek üzere İstanbul'a gönderilmiştir. Von Bentheim, İtalyan - Osmanlı savaşında gönüllü olarak Bingazi cephesinde Enver Paşa'nın birliğine katılarak Enver Paşa'nın Savunma Bakanlığı zamanında teğmen rütbesiyle yaverliğini yaptığından Selahattin Adil kendisini tanımaktadır. Selahattin Adil Von Bentheim ile görüşmüş ve yüzbaşılıktan ayrılan ilk uçak subaylarından Dr. Feyzi Paşa'nın oğlu Şakir Bey'i de alarak hep birlikte 12 Nisan 1935'de Ankara'ya hareket etmişlerdir. Hava Müsteşarı Salim Cevat Paşa ile görüşmüşler, müteakiben bütün Alman uçaklarının Türkiye mümessilliği Selahattin Adil'in firmasına verilmiştir. Uçak birliği müdürleriyle görüşmek ve Ericsson firması ile bazı mukavelelerin ayrıntılarını belirlemek için Selahattin Adil 3 Temmuz 1935'de İstanbul'dan hareket etmiştir.¹⁰⁷⁹

Selahattin Adil, İsveç'teki görüşmelerini tamamlayarak 13 Temmuz'da Berlin'e, bir gün sonra da Paris'e giderek Orlean Palas otelinde eşi Siret Adil ve kızı Saada ile buluşmuş ve 20

¹⁰⁷⁵ BCA, 030-0-010-000-000-207-413-10.

¹⁰⁷⁶ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.484-485.

¹⁰⁷⁷ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.485.

¹⁰⁷⁸ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.486-487.

¹⁰⁷⁹ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.487-489.

Temmuz 1935’de eşi ile birlikte Paris’ten ayrılarak İstanbul’a hareket etmiştir. Yolculuk esnasında Berlin’den gelmekte olan Heinkel uçak firması direktörlerinden Herr Eikler ile tanışmış, 30 Temmuz’da bir H.E. 70 bombardıman uçağının gösteri mahiyetinde Ankara’ya gitmek üzere İstanbul’a geleceğini öğrenmiştir. Yolculuğu müteakip Selahattin Adil uçağın tecrübelerinin yapılacağı Eskişehir’e gitmiş, 5-6 Ağustos 1935 tarihlerinde bir komisyon karşısında uçağın denemeleri yapılmış ve sonuç genellikle memnuniyet verici bulunmuştur.¹⁰⁸⁰

Selahattin Adil, 30 Ocak 1936’da Gotha firması ile Go-145 eğitim ve okul uçağı görüşmelerine başlamıştır. 18 Şubat tarihine kadar devam eden görüşmeler sonucunda anlaşma sağlanarak altı uçak için ilk sipariş alınmıştır. Alman uçak birliği, çalışmalarından ve Gotha siparişinin alınmasından memnun kalarak Selahattin Adil’in Berlin’e gelmesi ve muhtelif uçak fabrikalarını görmesini istemiştir. Selahattin Adil Krinal adındaki İtalyan vapuru ile 24 Nisan sabahı İstanbul’dan yola çıkmıştır.¹⁰⁸¹

3.7. Baştaş Krom Madenleri Yöneticiliği

Selahattin Adil çeşitli görüşmeler ve incelemeleri müteakip Semplon treni ile 26 Mayıs 1936 sabahı İstanbul’a dönmüştür. Önemli İsveç firmalarının vekili sıfatıyla tanıştığı İsveç elçisi Selahattin Adil’i elçiliğe davet etmiş, sermayesi tamamen çelik firmaları tarafından karşılanmak üzere 1930 senesinde Baştaş adında bir Türk Anonim maden şirketi kurulduğunu, Eskişehir ve Kütahya bölgelerinde krom madenleri işletildiğini, şirketin müdürlüğünü dört sene Orhan Brand, bir sene de Alyanak isimli bir şahsın yaptığını söylemiştir. Bu şahsın da şirket yönetiminden memnun olmadıklarını belirterek Selahattin Adil’e Baştaş yönetimini teklif etmiş, Selahattin Adil de kabul etmiştir.¹⁰⁸²

Selahattin Adil Baştaş’ı incelemeye başlamış, şirketin durumunun çok kötü olduğunu görmüştür. 1937 yılında eski maden mühendislerinden Seferiyadis Efendi ile Taştepe’ye gitmiş, sürekli zarar eden bu maden ocağını Seferiyadis Efendi’ye devretmiş,¹⁰⁸³ Eskişehir’in Başören Köyü’ndeki krom madenini ise 29 Temmuz 1938 tarihli ve 2/9370 sayılı kararla devralmıştır.¹⁰⁸⁴

1941 yılına kadar Selahattin Adil madenler için 60 bin liraya yakın masraf yaptığını ifade etmiştir.¹⁰⁸⁵

¹⁰⁸⁰ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.490-491.

¹⁰⁸¹ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.492.

¹⁰⁸² Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.498.

¹⁰⁸³ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.500.

¹⁰⁸⁴ BCA, 030-0-018-001-002-108-24-4.

¹⁰⁸⁵ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.500.

II'nci Dünya Savaşı sebebiyle krom fiyatları aniden yükselmiş, Selahattin Adil Baştaş şirketine yaptığı masraflardan doğan alacağını Etibank'a yapılan teslimat ile tahsil edebilmiştir.¹⁰⁸⁶

Selahattin Adil Başbakanlık Muamelat Umum Müdürlüğü'nün kararları gereği 10 Nisan 1945'te Eskişehir'in Başören Köyü'ndeki krom madeninin Orhan Brand ve Şürekâsı Krom Komandid Ortaklığına %20'sini,¹⁰⁸⁷ 14 Ocak 1946'da da tamamını devretmiştir.¹⁰⁸⁸

1948'de İsveçlilerin tüm hisseleri Selahattin Adil'e devretmeyi istemeleri üzerine, 1 Kasım 1948'de yapılan bir mukavele gereğince bir kısmı peşin, diğer kısmı taksitle ödenmek suretiyle 11 Ocak 1949 tarihinde şirketin bütün hisseleri Selahattin Adil'e geçmiştir.¹⁰⁸⁹

Açıldığında 800 tonluk bir cevher elde edilmiş olan bu madenin başlangıçta jeolojik durumu ve rezervi tespit edilmemiş, bir sene sonra şartname gereğince üretime müsait olmadığı konu edilerek İktisat Bakanlığına yazı ile başvurulmuş, 18 yıldan beri senede iki bin tonu aşmayan ve resmî aylık ve yıllık raporlarına bakanlıkça bakılmamış iken, maden Selahattin Adil'e devrolunca geçmiş senelerin noksan üretim vergisi oranı olarak şirketten birkaç yüzbin liralık bir borç tahsil edilmek istenmiştir. Selahattin Adil istenen verginin ödenmesinin mümkün olmadığını ilgililere bildirilmiş, anlaşma sağlanamadığından mahkemeye başvurmuştur. Selahattin Adil, 1958 yılına gelindiğinde dahi mahkemenin devam ettiğini belirtmiştir.¹⁰⁹⁰

Kızlarının eğitimlerini tamamlamaları, oğlunun da büyümesi dolayısıyla Selahattin Adil, Paris'te açılacak milletlerarası bir sergiye katılmak üzere, ailesi ile 9 Temmuz 1937'de İtalyan Rodi vapuruyla İstanbul'dan yola çıkmıştır.¹⁰⁹¹

Bu seyahat esnasında Selahattin Adil'in eşi Siret Adil rahatsızlanmış, eski mürebbiyeleri (bakıcıları) matmazel Handel'in bakımı ile iyileşmiştir. Selahattin Adil'in küçük kızı Behice Suha okulunu bitirerek dinlenmek ve ticari bilgi edinmek maksadıyla Viyana'yı tercih etmiş, Selahattin Adil ve eşi de kendilerinin İstanbul'a dönüşlerini müteakip Ericsson direktörü M. Zellic'in yanında kalmasını uygun görmüştür.¹⁰⁹²

14 Ağustos'ta Stokholm'e gelen Selahattin Adil, Ericsson yetkililerinin firmasının çalışmalarından memnun olmadığını değerlendirerek istifa etmiştir.¹⁰⁹³

¹⁰⁸⁶ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.501.

¹⁰⁸⁷ BCA, 030-0-018-001-002-108-24-4.

¹⁰⁸⁸ BCA, 030-0-018-001-002-110-4-10.

¹⁰⁸⁹ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.501.

¹⁰⁹⁰ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.502.

¹⁰⁹¹ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.503.

¹⁰⁹² Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.506.

¹⁰⁹³ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.507.

Viyana Salzburg'da, bir ticaret okuluna devam etmek üzere küçük kızı Behice Suha'yı matmazel Handel'e ve babasına bırakarak Avrupa gezilerini tamamlayan Selahattin Adil ile ailesi, 14 Eylül 1937'de İstanbul'a dönmüştür.¹⁰⁹⁴

10 Aralık 1929 tarihinde 15984 sicil numarası ile kaydedilen şirketin,¹⁰⁹⁵ 1949 tarihli Baştaş Türk Maadin Limited Ortaklığı Esas Mukavelenamesi'ne göre; sermayesi 200.000 Türk Lirası olup, dört eşit parça olarak Selahattin Adil'in eşi Siret Adil, kızı Saada Kromer,¹⁰⁹⁶ kızı Suha Dramur¹⁰⁹⁷ ve oğlu Semuh Adil tarafından 50.000 Türk Lirası şeklinde hisselenmiştir.¹⁰⁹⁸

3.8. İstanbul Satranç Kulübü Kurucu Üyeliği

Kurmay sınıflarından beri Selahattin Adil arkadaşları ile zaman zaman satranç partileri yapmakta, Beyoğlu'ndaki eski Lüksemburg ve Serklodyan'da fırsat buldukça oynamaktadır. Gençlerin satrançla ilgilenmelerini sağlamak üzere bir dernek kurmayı düşünerek sonradan ismi Konak olan Tokatlayan Otel'i'nin arkasında, sonra ise şu anki Sheraton Otel'in bulunduğu yerdeki Taksim Gazinosu civarında subaylardan satranç arkadaşı Ahmet ile bir satranç kulübü kurmuşlardır.¹⁰⁹⁹

Selahattin Adil 1948 yılına kadar İstanbul Türk Satranç Kulübü'ne başkanlık yapmıştır.¹¹⁰⁰

Günümüzde faaliyetini sürdüren İstanbul Satranç Derneği'nde 17-25 Ağustos 1976 tarihleri arasında, 1999 yılının Ekim ayında ve 2010 yılının Mayıs ayında "Selahattin Adil Paşa'yı Anma Turnuvası" düzenlenmiştir.

3.9. Uçak Alım Komisyonu Sorunu Dönemi

16 Ocak 1938'de uçak birliği mümessili Esser ile birlikte Ankara'ya dönülerek hazırlanan teklif Hava Müsteşarlığı'na teslim edilmiştir. Selahattin Adil, hükümet işlerinde aracı kullanılmaması ve yabancı şirketlerle doğrudan doğruya görüşme yapılmasına dair bir kararın çıkmış olması dolayısıyla resmi olarak bakanlıkla temaslarını kesmek zorunda kalmıştır. Bu arada bakan Kâzım Özalp'in görevden ayrılarak Naci Tınaz'ın bakan olması, uçak cinslerinin belirlenmesini ve kredi mukavelelerinin tamamlanmasını uzatmıştır. Mart'ın son gününde iki seneden beri takip edilen kredi konusu bakan ve Essen tarafından imza edilmek suretiyle son

¹⁰⁹⁴ Adil, *Hayat Mücadeleleri*, s.511.

¹⁰⁹⁵ **Baştaş Türk Maadin Limited Ortaklığı Esas Mukavelenamesi**, Ahenk Matbaası, İstanbul, 1949, s.14.

¹⁰⁹⁶ Evlenince aldığı soyadıdır.

¹⁰⁹⁷ Evlenince aldığı soyadıdır.

¹⁰⁹⁸ **Baştaş Türk Maadin Limited Ortaklığı Esas Mukavelenamesi**, s.5.

¹⁰⁹⁹ Adil, *Hayat Mücadeleleri*, s.508.

¹¹⁰⁰ İstanbul Satranç Derneği kayıt defteri.

bulmuştur. Mukavelenin imzasından bir gün önce Savunma Bakanlığında Selahattin Adil'in aldığı mektup şöyledir:

“T. C.

Millî Müdafaa Vekâleti

Hususi Kalem

3376

Ankara

20 Mart 1939

Emekli General Selahattin Âdil

1- Alınmakta olan 8 Heinkel bombardıman uçağı için Alman firmalarından 25 bin lira komisyonculuk alacağınızı mevsuk olarak işittim. Hükümet komisyonculuğu 5/1/1939 tarihinde ilga etmişti. Vaktiyle %5 komisyon alırken bu sekiz uçaktan %1,6 komisyonculuk almak suretiyle kanaat gösterdiğinizde hikâye olunuyor. Şu halde savaş uçağından 3 bin lira komisyon almak gibi devletin müdafaa kuvvetlerine suikaste bulunuyorsunuz. Eski bir generalin fakir milletin hazinesinden hâlâ böyle para almak isteği beni çok müteessir etmiştir. Sizden ricam şudur: Bu paradan vazgeçtiğinizi firmaya yazarak bizim pazarlık ettiğimiz yekûndan bu miktar tenzil edilmelidir. Eğer buna muvafakat etmezseniz ben de bu 8 bombardıman uçağının satın alınmasından vazgeçeceğim. Ordumuz dünyanın bu karışık durumu içinde bu harb silahlarından mahrum kalacaktır. Bunun bütün vebali sizin omuzlarınıza yüklenecektir. Çabuk cevap vermenizi rica ederim.

2- Emekli General Selahaddin Âdil'e yazılmış ve bilgi için Başvekâlet Yüksek Makamına ve Genelkurmay Başkanlığına arz edilmiştir.

M. M. V.

İmza

N. Tınaz

30/3/1939”¹¹⁰¹

Selahattin Adil'in cevabı ise şöyledir:

“M. M. Vekili General Naci Tınaz

29 Mart 1939 tarih ve hususi kalem 3376 numaralı mektubunuzu aldım. Bu husustaki kanaat ve kararımı bir cumhuriyet hükümeti bakanına resmen bildirmeyi pek ağır ve elim bulduğumu arz ve kullanılan suikast kelimesinden, 34 sene asker ve 15 sene sivil olarak, vatana hizmet etmiş bir emekli general sıfatıyla, kendimi tenzih ederim.

Cevabımı tercihan Başvekâlete şifahen veya hususi bir muhtıra ile bildirmeye amade olduğumu arz eylerim.

¹¹⁰¹ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.512.

*Emekli General
Selahaddin Âdil*¹¹⁰²

Selahattin Adil'in dönemin Başbakanı Refik Saydam'a yazdığı ve hayatını özetlediği yazı ise şöyledir:

“Muhterem Refik Bey,

M.M. Vekili Naci Paşa'dan aldığım, bir sureti yüksek makamınıza da gönderilmiş olan tehditnameye verdiğim cevap suretini ve bu konudaki muhteramı takdim eder, pek derin hürmetlerimin kabulünü temenni ederim.

*Emekli General
Selahaddin Âdil*

Muhtıra

M.M. Vekili Naci Paşa Hazretlerinin mektupları üzerine meseleyi açıklayarak kanaat ve kararımı arz edebilmek için şahsi hayat ve işlerimden de bahsetmek mecburiyetindeyim.

Askerî Hayatım:

1897 (1315) senesinden başlar ve 1924 senesinde son bulur. Bu müddet içinde dâhilî ve haricî geçen istisnasız bütün harp ve inkılâp hareketlerine pek yakından şahsen iştirak ve bu sırada birçok mühim askerî ve siyasî vazifelerde bulundum. Harb zamları ile 34 seneyi aşan bu vazifeler sırasında hilesiz, dürüst ve yalnız vazifeme ait daimî bir çalışmadan başka bir dayanak beklemedim ve görmedim. Bu meslek dairesinde çalışarak ordunun en yüksek kademelerine çıktım.

Millette gurur verecek muhtelif tarihî olaylara şahsen pek büyük hisselerle iştirak ettim. Pek tehlikeli, acı zamanlar içinde geçen askerî hayatımı kendi arzumla ve yalnız 50 lira emekli maaşı ile terkettim.

Tafsilatına girişmeye alçakgönüllülüğüm mâni olduğu bu uzun askerî hizmet hayatımdan bana kalan yadigâr yıpranmış bir vücut ile temiz bir alından ibarettir. Memlekette bunun aksini söyleyecek insafsız bir kişi tasavvur edemem.

Sivil Hayatım :

1924 senesi yeni hayatıma, cebimde ancak birkaç günlük yiyeceğimize yetiyecek bir para ve 43 senelik bir mazi ile girdim. Sivil elbisenin altında hayatın pek acı birçok dönemlerini görüp geçirmeliğim, yalnız çalışmama dayanarak başladığım bu yeni yolda da serbestçe ve izzetinefsime acı gelmeksizin yürümeme yardım etti. Son vazifem olan M.S.Bakanlığı Müsteşarlığı ve İstanbul Kumandanı olarak taşıdığım general üniformasını çıkardıktan iki gün sonra yangın yerlerindeki demir parçalarını toplatıp bir şirkete devretmek suretiyle işe

¹¹⁰² Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.512-513.

başladım. Halk arasına karışmak, her sınıf millet fertleri arasında yuvarlanmak, tavırlarında, hareketlerinde serbest ve müstakil yaşamak zevkiyle ve sarsılmayan azmime dayanarak çalıştım. Sermayesiz serbest hayata atılmak ve muvaffak olmanın güçlüklerini bizzat senelerce tattım. Hayatımı kazanmak ve yeni yolumda da muvaffak olmak için, ana prensiplerimi ve dürüst hareketlerimi azami kıskançlıkla muhafaza ederek çalıştım.

Altı sene ecnebi bir yazıhanenin işgüderliğini, bir seneden fazla İsveç'te bir firmanın memurluğunu yapmak suretiyle yavaş yavaş yeni hayatta da yoğruldu ve yetiştim.

Hiç kimsenin yardımına muhtaç olmadan yalnız kendi çalışmam ile pek çok zorlukları karşılayarak yedi sene sonra kendime bir mevki yaptım ve biriktirebildiğim para ile ilk defa olarak memleket müdafaasına faydalı olacak bir kauçuk kablo fabrikası kurmaya muvaffak oldum. Bu benim için manevî bir mükâfat, memlekete bir hizmet oldu kanaatindeyim. Takdiri insafa bırakırım.

1931 senesinden beri artık müstakil bir firma sahibi ve ecnebi fabrikalar vekili olarak bilhassa M.M. Vekâleti ile iş yapmaya başladım. Ve daima yavaş yavaş gelişen ve bu ölçüde memlekete hayırlı girişimlere de yarayan bir çalışma sonucu ile şimdiye kadar devam ediyorum.

Bir an için kendini benim yerime koyacak bir şahsın kanuni haklar dâhilinde şahsi girişimin canlı bir misali olması lâzım gelen bu çalışma ve enerjiye karşı ne düşünmesi lâzım geleceğini takdire bırakırım.

Her vatandaşın bu memlekette çalışmak, hayat ve istikbalini kazanmak tabii bir hakkı iken teşebbüs, azim ve iradeden nasibi olmayan bazı zavallıların Müslüman Türkler arasında yeni uyanan ve korunmaya muhtaç bulunan çalışmalarını kıracak surette ve pek mübalağalı nazarı sayılarak çalışma sonuçlarını hoş bir nazarla görmemelerinin, ciddi makamlarca da benimsenmesi üzücü olsa gerektir.

Bahis konusu mektubun esasına gelince;

Memleketin uçak ihtiyaçlarını karşılamak için bakanlığın bütçe durumunu göz önünde bulundurarak vekili bulunduğum Alman Hava Sanayii Birliği ile temasa geçtim; birkaç defa Almanya'ya seyahat ederek, uzun görüşme ve yazışmalarda bulunarak Alman hükümetinin dışarıya ihracına izin vermekte tereddüt ettiği en son model çeşitli tip uçaklarını Türkiye'ye ihracına ve bunun için de 40 milyon marklık bir kredi açılmasına muvafakatlerini sağladım. M.S.Bakanlığına teklif için murahhasını Ankara'ya getirdim. Geçen senelerin hazırlıkları ve son bir senelik çalışma sonucu olan ve memlekete bir hizmet olarak takdir edilmesi gerektiği kanaatinde bulunduğum bu neticenin müsteşarlık kapısından, pek aziz saydığım onuruma ağır ve acı gelecek bir şekilde, çevrilmek suretiyle manevî bir cezasını gördükten sonra, benim ve

benimle işbirliğinde bulunan arkadaşlarımın hak ve menfaatlerini yok sayacak ağır cümleler ve suçlamalarla dolu bir istekle karşılaştım.

Mükâfat ve takdir bekleyecek zihniyette değilim, fakat cumhuriyet kanunlarının geçerli olduğu memleketimde, kanunun verdiği haklara dayanarak serbest meslek sahibi bir şahsın kazanılmış haklarından tehditname ile vazgeçmeye zorlanması ve memleket ihtiyacı olan önemli bir savaş malzemesi siparişinin pek tabii bir haktan zorla vazgeçilmeye teşebbüs edilmesini izahtan acizim.

Askerlik hayatımda şan ve şeref ve yükselme düşkünlüğünden çok uzak kaldığım gibi sivil hayatımda da zengin olmak hevesinden de uzak ve sağladığım faydaları da şahsen uyguladığım gibi daima memleket çıkarı ile birleştirmeye çalıştım. Bu hususta bir fikir vermek için bir çizelge ekliyorum. Sekiz senelik daimi bir azim ve çalışmanın neticesini gösteren bu paraların çok görülmesini takdire bırakırım.

Vatan ve memlekete karşı fedakârlık meselesine gelince; lüzum halinde talep ve tehdide yer kalmadan hayat ve malını bu vatan için feda eden ve edecekler arasında olduğumu gururla söyleyebilirim.

Ancak Cumhuriyet kanunları ile her vatandaşın mal ve canı güven altında bulunduğuna inandığımdan hakkıma karşı yapılan saldırıyı kabul etmemeyi medenî terbiye gereği sayarım.

Yukarıdaki fikir ve kanaatlerimde aldaniyorsam maddi ve manevî bir mükâfat aramadan ayrıldığı askerlik hayatım gibi ticaret ve sivil hayattan ve hatta vatanımdan ayrılmaktan bir an tereddüt etmem.

İmza

S. A.

Ekleri :

Firmanın sekiz senelik

bilanço özeti

Kar Özeti

<i>Sene</i>	<i>Vergisiz</i>		<i>Vergi verildikten sonra</i>		<i>Aylık gelir</i>
	<i>Kar</i>	<i>Zarar</i>	<i>Kar</i>	<i>Zarar</i>	
1931	-	352	-	352	-
1932	-	364	-	364	-
1933	335.50	-	300.-	-	25.-
1934	12.812.-	-	10.000.-	-	833.-
1935	557.-	-	500.-	-	41.50.-
1936	11.168.-	-	8.800.-	-	733.-
1936	45.168.-	-	31.000.-	-	2.533.-
1938	77.400.-	-	55.000.-	-	4.583.-
					8.798.50

8798 lira, sekize bölüldüğü takdirde aya düşecek paranın 1099 lira gibi normal bir kazanç olduğu görülür.”¹¹⁰³

Başbakanlığa sunulan ayrıca Milli Savunma Bakanlığına da gönderilen bu dilekçe ve ekleri o zaman Selahattin Adil’de oluşan ruh halini göstermektedir. Selahattin Adil, asıl acı olanın mantıksız bir kararın uygulanmasından dolayı meydana gelen gecikmeler yüzünden aynı sene içinde ithali mümkün olup, şahsî çabalar sonucu malî kolaylıkları da sağlanan elli kadar muhtelif tip uçak mukavelesinden, genel savaş sebebiyle uygulanmasına imkân bulunamadığından vazgeçilmek zorunda kalınması ve ülkenin geleceği meçhul olan bir savaşta hava kuvvetlerindeki zaafiyetin devam etmesi olduğunu belirtmiştir.¹¹⁰⁴

Ankara’daki işlerini tamamlayarak İstanbul’a döndüğünde uçak anlaşmasının yapılmamasının moral bozukluğu ile Yeniköy’de başlatmış olduğu binanın yapımında karşılaştığı maddi zorluklar sağlığını bozmuş, tedavi için Viyana’ya gitmiş olan eşi Siret Adil’le orada buluşarak bir müddet Koteş Sanatoryumu’nda tedavi olmuştur. Haziran sonuna kadar sanatoryumda kalmış, 1939 sonunda mümessillik işine son vererek firmasını kapatmaya karar vermiştir. Bu nedenle anlaşmalı kuruluşlarla görüşüp hesaplarını kapatmak üzere 1 Temmuz 1939’da Berlin’e gitmiştir. Berlin ve İskandinavya’da mümessili bulunduğu firmalara veda ederek Viyana’ya gelmiş ve 19 Temmuz 1939’da eşi Siret Adil’le birlikte İstanbul’a dönmüştür. 9 senelik ticari hayatına son verdiği zaman, Baştaş maden işletmesine yatırmak zorunda kaldığı paradan başka parası kalmadığını, üstelik yapımına başladığı inşaat ve vergiden doğan 70 bin lira kadar borcu bulunduğunu belirtmiştir. Şişli’deki evini,

¹¹⁰³ Adil, *Hayat Mücadeleleri*, s.513-517.

¹¹⁰⁴ Adil, *Hayat Mücadeleleri*, s.518.

Aksaray'da eşine babasından kalan arsa üzerinde yaptırdığı apartmanı, kısmen kablo fabrikasındaki hisselerini satmak suretiyle borçlarını kapatmıştır. Firmadaki arkadaşlarıyla da hesaplarını kapattıktan sonra huzura kavuştuğunu ifade etmiştir.¹¹⁰⁵

Uçak komisyonculuğu ile ilgili bazı makaleler şöyledir:

“Mesela, İstiklal Savaşı kumandanlarından ve bir süre İstanbul muhafızlığı da yapan Selahattin Adil Paşa'nın komisyonculuğu... Paşa, emekli olduktan sonra, bazı yabancı şirketlerin temsilciliğini de alır, Alman Heinkel uçakları da ondadır. 1939 yılında hükümet bu uçaklardan sekiz tane almak ister, Milli Savunma Bakanı Naci Tınaz, bu uçaklardan Selahattin Adil Paşa'nın komisyon alacağını öğrenince, bundan vazgeçmesini ister, “Eski bir generalin, fakir milletin Hazine'sinden böyle bir para almak isteği beni çok müteessir etmiştir.” der. Ya vazgeçmezse? O zaman da, Türkiye Cumhuriyeti, bu uçakları almaktan vazgeçecektir, Bakan şöyle der: “Ordumuz dünyanın bu karışık durumu içinde harp silahlarından mahrum kalacaktır. Bunun vebali sizin omuzlarınıza yüklenecektir. Çabuk cevap vermenizi rica ederim.” Olayı Selahattin Adil Paşa anılarında anlatır. Sonra ne olur? Selahattin Adil Paşa, bırakın komisyon almayı, ticaretten vazgeçer, kaba tabir, dükkânı kapatır.”¹¹⁰⁶

Selahattin Adil'in oğlu Semuh Adil ile 10 Ocak 2012 Salı günü yapılan röportaj esnasında Semuh Adil fotoğrafını göstererek babasının yaptırdığı bir yalılarının olduğunu, bir dönem hırsız girerek herşeyi özellikle babasına ait İstiklal Madalyası ve özel eşyaların çalındığını, hiçbir şey bırakılmadığını belirtmiştir.

Bir makalenin bu yalı ile ilgili bölümü şöyledir:

“... Yalıtı 1940'ların başında İstanbul Kumandanı Selahattin Adil Paşa yaptırdı. Adil Paşa, 1950-54 yılları arasında Demokrat Parti'den (DP) Ankara milletvekiliydi. Yalı satışa çıkarıldığında “Barajlar Kralı” olarak tanınan Tahsin Uzel, daha fazla para vererek binayı satın aldı. Yalının yanındaki Reşit Paşa'nın torunlarına ait parseli de alan Uzel, Adil Paşa'nın yalısını yıktırarak, ünlü mimar Sedat Hakkı Eldem'e yeni bir yalı inşa ettirdi...”¹¹⁰⁷

¹¹⁰⁵ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.519.

¹¹⁰⁶ Uçak komisyonculuğu esnasında Selahattin Adil'in alacağı komisyondan vazgeçmesi talebi ve sonrası birçok köşeyazısı ve kaynakta yer bulmuştur: Hasan Pulur, “Karşılıklı Yadırgama”, **Milliyet Gazetesi**, 22.10.2004. Ayrıca Hasan Pulur benzer makalelerle aynı konuyu sıklıkla dile getirmiştir. “Hep Vardı Ama...”, **Milliyet Gazetesi**, s.3, 13.02.1992; “Onlar da Bakandı”, **Milliyet Gazetesi**, s.3, 22.08.1993; “Bazı Komik Şeyler”, **Milliyet Gazetesi**, s.3, 25.09.1994; “Toplum Vicdanı Baskısı”, **Milliyet Gazetesi**, s.3, 28.03.1996; “Tekrarında Fayda Var”, **Milliyet Gazetesi**, “Olaylar ve İnsanlar Köşesi”, 17.01.2005; “Emekli Korgeneral Konuştuğça Biz Hatırladık”, **Milliyet Gazetesi**, 20.12.2006. Aynı konuda başka makaleler de vardır: Yılmaz Çetiner, “Başbakan'a Bir Turizm Önerisi!...”, **Milliyet Gazetesi**, s.14, 23.06.1994; Güneri Civaoglu, “Vurgun ve Siyaset”, **Milliyet Gazetesi**, s.19, 31.08.2001; Mehmet Barlas, “Emekli Generaller Silah Satıcısı Olur Mu?”, **Yeni Şafak Gazetesi**, 29.07.2000; Nedim Şener, **Tepeden Tırnağa Yolsuzluk**, Metris Yayıncılık, Haziran 2001.

¹¹⁰⁷ “Sabancı'ya Geçti”, **Radikal Gazetesi**, Ekonomi Sayfası, 13.10.2004.

Bu yalının sonraki sahipleri ile ilgili bazı makalelerde yalıdan “Selahattin Adil Paşa Yalısı” diye bahsedilmektedir.¹¹⁰⁸

---

¹¹⁰⁸ “Milliyet-Hürriyet Kavgası”, **Yeni Şafak Gazetesi**, 21.03.2001; Yalı ve yalının sonraki sahiplerine uğursuzluk getirdiği konusuna çeşitli kaynaklarda değinilmiştir: Kürşat Bumin, “Yalının Tarihi ve Ülkenin Tarihi”, **Yeni Şafak Gazetesi**, 16.10.2004; “Lanetli Yalı”, **Milliyet Gazetesi**, s.1, 16.03.2001; Aslı Öktener, “Lanetli Yalı Erol Aksoy’a da Yaramadı”, **Milliyet Gazetesi**, s.8, 16.03.2001; Mehmet Barlas, “Uğursuzluk Yalıdan Değil, Ekonomik ve Siyasal Krizlerdendir!”, **Sabah Gazetesi**, 29.05.2004.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SİYASİ HAYATI

Ticari faaliyetlerine son veren Selahattin Adil, 1939 - 1950 yılları arasında boş zamanlarında satrança olan ilgisi nedeniyle İstanbul Satranç Kulübü'nde turnuvalara katılmıştır.

Selahattin Adil Celal Bayar'ın politikaya daveti üzerine milletvekilliğine aday olmuş, milletvekili olarak aktif siyaset yapmamıştır. Dönemin siyasi ortamına uyum sağlayamamıştır.

Bu bölümde Selahattin Adil'in siyasete atılmasından önceki genel siyasi durum hakkında bilgi verildikten sonra Selahattin Adil'in siyasi çalışmaları hakkında bilgi verilmiştir.

4.1. 1950 Öncesi Genel Siyasi Durum

1923-1950 yılları arası Türk siyasi hayatına Cumhuriyet Halk Partisi egemen olmuştur.

İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanlığının devam ettiği 1940 ile 1950 yılları arasında başbakanlık sırasıyla Refik Saydam, Şükrü Saraçoğlu, Recep Saka, Hasan Peker ve Şemsettin Günaltay tarafından yürütülmüştür.¹¹⁰⁹

1938-1945 yılları arasında II'nci Dünya Savaşı nedeniyle Türkiye her an savaşa girebilecek seferberlikteki büyük bir ordunun beslenme zorunluluğuyla karşı karşıya kalmıştır. Politikada da sıkıyönetimli, Milli Şef'li bir yönetim modeli uygulanmış, halk ağır ekonomik koşullar altında ezilirken karaborsacı ve tefeci zenginler zümresi ortaya çıkmıştır.¹¹¹⁰

1945 yılında II'nci Dünya Savaşı'nın bitmesiyle soğuk savaş dönemi başlamış, tüm dünya ülkelerindeki etki nedeniyle Türkiye'de de değişim vazgeçilmez olmuştur.¹¹¹¹

II'nci Dünya Savaşı sırasında İngiltere, Sovyetler Birliği ve Amerika Birleşik Devletleri Türkiye'nin savaşa girmesi için girişimlerde bulunmuştur. Türkiye, savaş boyunca tarafsızlık politikası uygulayarak savaşın dışında kalabilmiştir. Sovyetler Birliği II'nci Dünya Savaşı'nın hemen sonrasında yayılma politikası gütmüş, yayılma alanı içindeki Türkiye için büyük bir tehdit oluşturmaya başlamıştır. Sovyetler Birliği'nin Türkiye üzerindeki bu politikası 1945 yılında resmiyete dökülmüş, Sovyetler Birliği verdiği notayla Türkiye'den Boğazlarda üs ile doğu bölgelerinde toprak talep etmiştir.¹¹¹²

Dünya yeniden şekillenirken Sovyetler Birliği karşısında Türkiye müttefik ihtiyacı duymuştur. O dönemlerde gerçekleşecek Birleşmiş Milletler toplantısına katılabilmesi için

---

¹¹⁰⁹ Detaylı bilgi için bkz. Birgül Ayman Güler vd., "Açıklamalı Yönetim Zamandilimi 1940-1949", A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Kamu Yönetimi Araştırma ve Uygulama Merkezi: 3, **Türkiye Cumhuriyeti İdare Tarihi Araştırması (TİDATA)**, A.Ü. Bsm., Ankara, 2008.

¹¹¹⁰ Cem Eroğul, **Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi**, İkinci Baskı, İmge Yay., Ankara, 1990, s.20.

¹¹¹¹ [Didem Deniz](#), **1950 Seçimleri Demokrat Parti İzmir Propagandası**, [Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü](#) Y.L.T., İzmir, 2006, s.5.

¹¹¹² Barış Ertem, "Türkiye-ABD İlişkilerinde Truman Doktrini ve Marshall Planı", **Bahkesir Üniversitesi SBE Dergisi**, C.12, S.21, Haziran 2009, s.378.

Türkiye'nin 1945 yılının Mayıs ayına kadar politik sistemini liberalize edip, çok partili sisteme geçmesi gerektiğinden çalışmalar başlamıştır.¹¹¹³

İsmet İnönü'nün 1 Kasım 1945'teki parti kurmaya izin verileceğini belirten konuşmasını müteakip, 18 Temmuz 1945'te Milli Kalkınma Partisi, 13 Eylül 1945'te Sosyal Adalet Partisi kurulmuştur.¹¹¹⁴ Halk Partisi'nden istifa eden eski Başbakan İzmir milletvekili Celal Bayar'la birlikte Aydın milletvekili Adnan Menderes, İçel milletvekili Refik Koraltan ve Kars milletvekili Fuat Köprülü 7 Ocak 1946'da Demokrat Parti'yi kurmuştur.¹¹¹⁵

21 Temmuz 1946'daki Genel Seçim'den önce Yerel Seçim (belediye seçimleri) olmuştur. 1946 seçimleri "Hileli Seçim" olarak siyasi hayatta yerini almıştır.¹¹¹⁶

Türkiye, savaş sonrası uluslararası platformda Batı Bloku içinde yer almak için tarafsızlığı bırakarak 23 Şubat 1945'te Almanya'ya savaş ilan etmiş ve 26 Haziran 1945'te San Francisco'da Birleşmiş Milletler antlaşmasını imzalayan 51 ülke arasına girmiştir. Şubat 1947'de de Uluslararası Para Fonu (International Monetary Fund-IMF) ve Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası-Dünya Bankası'na (Bank International for Reconstruction and Development) üye olmuştur.¹¹¹⁷

Dönemin Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Harry Truman'ın Sovyetler Birliği (SSCB) ve yanlısı olan ülkelere karşı ne pahasına olursa olsun mücadele edilmesi gerektiği ilkesine "Truman Doktrini" adı verilmiştir.¹¹¹⁸

ABD Dışişleri Bakanı George Marshall, 5 Haziran 1947'de Harvard Üniversitesi'nde verdiği bir söylevde; Avrupa devletleri iktisadi kalkınmalarını planlamak için bir araya gelip ortak bir plan hazırlarsa Amerika Birleşik Devletleri'nin destek ve yardımını esirgemeyeceğini söylemiş, müteakiben "Marshall Planı" doğmuştur.¹¹¹⁹

Türkiye, jeopolitik ve jeostratejik konumu nedeniyle ABD'nin Truman Doktrini ve Marshall Planı kapsamında askeri ve ekonomik yardımda bulunacağı ülkeler arasında yer almıştır. 1947 yılında Yunanistan'la birlikte Türkiye'ye 400 milyon dolarlık askeri ve ekonomik desteği öngören ilk Amerikan yardımı başlamış, bu yardımı bir yıl sonra yürürlüğe giren Marshall Planı çerçevesindeki diğer yardımlar izlemiştir. Marshall Planı kapsamında

---

¹¹¹³ Mehmet Altan, **Süperler ve Türkiye**, Afa Yay., İstanbul, 1986, s.79.

¹¹¹⁴ Deniz, **a.g.t.**, s.15-16.

¹¹¹⁵ Deniz, **a.g.t.**, s.23.

¹¹¹⁶ Deniz, **a.g.t.**, s.39, 48.

¹¹¹⁷ Erkan Toy, **Demokrat Parti Döneminde Yabancı Sermaye ve Yatırımlar (1950-1960)**, A.Ü. TİTE Y.L.T., Ankara, 2009, s.43.

¹¹¹⁸ Toy, **a.g.t.**, s.45; Truman Doktrini ve Marshall Planı hakkında detaylı bilgi için bkz. Ertem, **a.g.m.**, s.377-397.

¹¹¹⁹ Ertem, **a.g.m.**, s.391.

Türkiye'ye askeri amaçlar dışında ekonomik kalkınmada kullanılacak krediler ve bağışlar sağlanmıştır.¹¹²⁰

Truman Doktrini ve Marshall Planı çerçevesinde verilen yardımların kabulüyle Türkiye artık Batı ittifakının bir üyesi ve ABD'nin müttefikidir. Türkiye 1950'de Kore'ye asker göndermiş, doktrin ile başlayan süreç Türkiye'nin bu savaş sonunda NATO'ya kabul edilmesine kadar ilerlemiştir.¹¹²¹

4.2. 14 Mayıs 1950 Seçimi ve Sonuçları

CHP hükümeti tarafından 1 Mart 1950'de seçimlerin 14 Mayıs'ta yenileneceği ilan edilmiştir.¹¹²²

14 Mayıs 1950 seçimleri sonucu bakımından olduğu kadar hazırlanışı bakımından da farklılık arz eder. Çok partili siyasal hayatın başlamasından itibaren eleştirilere konu olan Seçim Kanunu, uzun çalışmalar sonucu CHP ve DP'nin uzlaşmasıyla 16 Şubat 1950 tarihinde yeniden düzenlenmiştir. Bu Seçim Kanunu; tek dereceli, eşit ve gizli oy, açık tasnif¹¹²³ ve her ilin bir seçim çevresi kabul edildiği “Çok oy alanın seçilmesi” ilkelerine dayalı, yargının denetim ve yönetiminde bir seçim sistemi getirmiştir.¹¹²⁴

Yeni Seçim Kanunu seçim sürecini yargının yanında seçmenin denetimine de açmış, seçmen kütükleri halkın incelemesine açılmış, seçim hükümet işi olmaktan çıkarılıp halkın ve partilerin yürüteceği bir etkinlik olarak tanımlanmış ve seçim uygulamaları hakkında şikâyet ve itiraz olanakları sağlanmıştır. Seçim Kanunu'nun kabulünden bir ay sonra seçimlerin yenilenmesi kararı verilerek TBMM dağılmıştır.¹¹²⁵

14 Mayıs 1950 tarihinde yapılan seçimlere yedi parti katılmıştır. CHP bütün illerde, DP Hakkari hariç bütün illerde, Millet Partisi 22 ilde, Milli Kalkınma Partisi 3 ilde, Toprak Emlak ve Serbest Teşebbüs Partisi, Türk Sosyal Demokrat Partisi ve İşçi Çiftçi Partisi sadece İstanbul'da seçimlere girmiştir.¹¹²⁶

Devlet İstatistik Enstitüsü'nün (DİE) sonraki yıllarda derlediği rakamlara göre, katılım oranı %89.3 olan seçimde sonuçların rengi ilk gün belli olurken 18 Mayıs 1950'de sonuçlar resmen kesinleşmiştir. Seçim sonuçlarına göre DP %53.3 oy oranıyla 408 milletvekilliğinin sahibi olurken, CHP %39.9 oy oranıyla 69 milletvekilliği kazanmıştır.¹¹²⁷ MP ise %3.1 oy

---

¹¹²⁰ Toy, a.g.t., s.44-45.

¹¹²¹ Toy, a.g.t., s.45.

¹¹²² Süleyman Güngör, “14 Mayıs 1950 Seçimleri ve CHP'de Bunalım”, **Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S.21, Mayıs 2010, s.195.

¹¹²³ Güngör, a.g.m., s.193.

¹¹²⁴ Güngör, a.g.m., s.193-194.

¹¹²⁵ Güngör, a.g.m., s.194.

¹¹²⁶ Toy, a.g.t., s.47.

¹¹²⁷ Toy, a.g.t., s.47; Güngör, a.g.m., s.202-203.

oranı ile 1 milletvekilliği kazanırken, toplam oy oranı %4.8 olan bağımsızlardan 9 milletvekili seçilmiştir.¹¹²⁸

Ankara Valisi ve CHP Yozgat milletvekili adayı Avni Doğan seçim sonuçlarını Köşk'e bildirmiş, İsmet İnönü'den: "Güzel, demek iktidar onlara teveccüh etmiş bulunuyor. Şimdi derhal Celal Bey'i telefonla arayınız ve kendisini tebrik ettiğimi söyleyiniz. İktidarı devralmak için hazırlıklarını yapsınlar." emrini almıştır.¹¹²⁹

15 Mayıs sabahı Cumhurbaşkanlığından Celal Bayar aranarak Köşk'e davet edilmiş, Celal Bayar ile İsmet İnönü görüşmesinde DP kabinesinin kurulabilmesi için yeni TBMM toplanıncaya kadar mevcut hükümetin görevde kalması kararlaştırılmıştır.¹¹³⁰

IX'uncu dönem TBMM 22 Mayıs 1950'de toplanarak; Türkiye Cumhuriyeti'nin üçüncü Cumhurbaşkanlığı'na Celal Bayar'ı, TBMM Başkanlığı'na da Refik Koraltan'ı seçmiş,¹¹³¹ İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanı sıfatıyla göndermiş olduğu Şemsettin Günaltay hükümetinin istifasının kabul edildiğini bildiren son tezkeresi okunmuştur. Bu tezkerelerin meclisin bilgisine sunulması ile CHP'nin 27 yıllık iktidarı resmen sona ermiş, hükümet tam anlamıyla demokratik sürecin içinde yeni bir siyasal partiye geçmiştir.¹¹³²

Celal Bayar tarafından Adnan Menderes yeni hükümeti kurmakla görevlendirilmiştir.¹¹³³ 14 Mayıs seçiminin bir özelliği de, İsmet İnönü'nün parti içinde karşı çıkışlarla mücadele ederek kendi eliyle başlattığı çok partili düzenin ilk uygulamasının kendisini muhalefete getirmesidir.¹¹³⁴

4.3. Demokrat Partinin İcraatları

Menderes hükümeti iktidarının ilk ayında çok önemli kararlar almış; ordunun yüksek mevkilerinde değişiklikler yapmış, valiler arasında geniş bir tasfiye hareketi başlatmıştır. 16 Haziran 1950'de de ezanın Arapça okunmasını yasaklayan kanun yürürlükten kaldırılmış, 14 Temmuz 1950 tarihinde Genel Af çıkararak CHP döneminde tam dolu olan cezaevlerini boşaltmıştır.¹¹³⁵

Demokrat Parti iktidarı, 25 Temmuz 1950 günü alınan Kore Kararı ile Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin talebi üzerine 4500 kişilik Türk Savaş Birliği'nin Kore'ye

¹¹²⁸ Güngör, **a.g.m.**, s.202-203; Başka bir kaynakta: DP'nin oy oranı %52,68 olup 420 milletvekili, CHP'nin %39,4 oranla 63 milletvekili, toplam oyları %4,76 olan bağımsızların 3 milletvekili çıkardığı belirtilmektedir. Hikmet Sami Türk - Erol Tuncer, **Türkiye İçin Nasıl Bir Seçim Sistemi**, Tesav Yay., Ankara, 1995, s.301.

¹¹²⁹ 25 Eylül 1958 tarihli **Vatan Gazetesi**.

¹¹³⁰ Haldun Derin, **Çankaya Özel Kalemimi Anımsarken (1933-1951)**, Yay. Hzl. C. Koçak, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1995, s.259; Güngör, **a.g.m.**, s.206.

¹¹³¹ Toy, **a.g.t.**, s.47.

¹¹³² Güngör, **a.g.m.**, s.206.

¹¹³³ Toy, **a.g.t.**, s.47; Güngör, **a.g.m.**, s.206.

¹¹³⁴ Güngör, **a.g.m.**, s.204.

¹¹³⁵ Toy, **a.g.t.**, s.47-48.

gönderilmesine karar vermiştir. Kore Savaşı'na katılma kararı Türkiye'nin DP ile yeni bir dış politika belirlediğinin göstergesidir. Türkiye, Cumhuriyet tarihinde ilk kez kilometrelerce uzakta bir ülkede savaşa girecektir. Kore Kararı TBMM tatilde iken alındığından kararın TBMM'de onaylanması Kasım ayında gerçekleşmiştir.¹¹³⁶

1950 yılının Ağustos - Ekim dönemi yapılan yerel seçimlerde 600 belediyenin 560'ını DP'li adaylar kazanınca Başbakan Menderes "Türk milleti Halk Partisi'ni 14 Mayıs'ta iktidardan tasfiye etmişti, 3 Eylül'de de muhalefetten tasfiye etti" demiştir.¹¹³⁷

Demokrat Partililer 1946 - 1950 döneminde iktidar partisi CHP'yi Atatürk'le ilgili birçok konuda eleştirmiştir. Anıtkabir'in yapımının geciktirilerek Atatürk'ün naaşının Etnografya Müzesi'nde bekletilmesi¹¹³⁸ ve para ve pullardan Atatürk'ün resminin kaldırılarak İsmet İnönü'nün resminin basılması DP'lilerin başlıca eleştiri konularındandır. 1951 yılının başlarında Kırşehir'de Atatürk büstünün tahrip edilmesi üzerine hükümet, inkılâp ve Atatürk aleyhine işlenmekte olan suçların artma eğilimi gösterdiğini düşünerek "Atatürk Aleyhinde İşlenen Suçlar Hakkında Kanun" tasarısını hazırlamıştır.¹¹³⁹

DP iktidarı henüz bir yılını doldurmadan, 1951 yılının Mart ayında, Başbakan Menderes'le Tarım Bakanı Nihat Eğriboz arasında yaşanan bir tartışma yüzünden hükümet istifa etmiş, 9 Mart 1951'de yeni hükümet yine Adnan Menderes tarafından kurulmuştur.¹¹⁴⁰

1951 yılının Eylül ayında Ottawa'daki Atlantik Konseyi'nde Türkiye'nin NATO'ya kabul edilmesi kararı verilmiş, NATO'ya giriş kararı DP ve CHP'nin oylarıyla 18 Şubat 1952 günü TBMM'de onaylanmıştır.¹¹⁴¹

1946 - 1950 yılları arasında Demokrat Parti'nin iki kongresi toplanmıştır.¹¹⁴² 1950-1960 yılları arasında topladığı iki kongreden ilki olan Üçüncü Büyük Kongre Ankara'da Büyük Sinema'da 15 - 20 Ekim 1951'de çalışmış, kongreye 1160 delege katılmıştır.¹¹⁴³

4.4. Selahattin Adil'in Milletvekili Seçilmesi

Selahattin Adil'in siyasete atılması hakkında; Selahattin Adil'in oğlu Semuh Adil ile 26 Ağustos 2010 Perşembe günü yapılan röportaj esnasında Semuh Adil babasının Celal Bayar'ın ısrarlı daveti ve teşvikiyle milletvekili adayı olduğunu belirtmiştir.

¹¹³⁶ Toy, **a.g.t.**, s.48-49.

¹¹³⁷ Eroğul, **a.g.e.**, s.59.

¹¹³⁸ Tekin Erer, **Türkiye'de Parti Kavgaları**, 2. Baskı, Çınar Matbaası, İstanbul, 1966, s.435.

¹¹³⁹ Toy, **a.g.t.**, s.49; 5816 sayılı Atatürk Aleyhinde İşlenen Suçlar Hakkında Kanun 31 Temmuz 1951'de 7872 sayılı **Resmi Gazete** ile yayımlanmıştır.

¹¹⁴⁰ Toy, **a.g.t.**, s.50.

¹¹⁴¹ Toy, **a.g.t.**, s.50.

¹¹⁴² Birinci Kongre 7 Ocak 1947 Ankara Ulus Yeni Sinema'da (Eroğul, **a.g.e.**, s.46), İkinci Kongre 20 Haziran 1949 Ankara'da (İsmet Bozdağ, **Demirkırat Aldatmacası**, Emre Yay., İstanbul, 1991, s.155) yapılmıştır.

¹¹⁴³ Toy, **a.g.t.**, s.50.

14 Mayıs 1950 günü yapılan genel seçimlerde Selahattin Adil toplam 344.206 seçmenin olduğu, 303.760 kişinin oy kullandığı Ankara bölgesinden 146.352¹¹⁴⁴ oy alarak Demokrat Parti milletvekili seçilmiş, 17 Mayıs 1950 tarihinde mazbatasını almıştır.¹¹⁴⁵

Selahattin Adil, IX'uncu dönemin 1551 sicil numaralı milletvekili olarak 41 numaralı deftere kaydı yapılmasıyla görevine başlamıştır.¹¹⁴⁶

4.5. Selahattin Adil'in Meclis Faaliyetleri

Selahattin Adil milletvekili olarak Maden Kanunu teklifinde bulunmuş, 1951 yılı Bütçe Kanunu'nun tümü ve Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı ile Millî Savunma Bakanlığının 1951 yılı Bütçesi, Atatürk Aleyhinde İşlenen Suçlar, Milletlerarası İş Birliği Teşkilâtının Dışişleri Bakanlığına Bağlanması Hakkındaki Kanun, Mardin'de oturan Efram Çirbeka hakkındaki Dilekçe Komisyonu kararı, emir ve seyyis erleri hakkındaki kanun tasarısı, Turizm Endüstrisini Teşvik Kanun Lâyihası, "Akraba Ve Taallûkat" tâbirinin yorumlanması esnasında söz alarak görüşlerini bildirmiştir.¹¹⁴⁷

4.5.1. 1951 yılı Bütçe Kanunu Görüşmeleri

Selahattin Adil 1951 yılı Bütçe Kanunu'nun tümü hakkında, ayrıca Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı ile Millî Savunma Bakanlığı 1951 yılı bütçesi münasebetiyle söz almıştır.

Selahattin Adil 20 Şubat 1951 tarihinde 1951 yılı Bütçe Kanunu görüşülürken:

"Arkadaşlarım, sözlerime 1951 bütçesi hakkında mevcut erkamın ve hükümetin bu erkamla bize getirdiği terakki ve kalkınma yolunun maalesef beni tatmin etmediği gibi acı bir sözle başlıyorum, esbabını izah edeyim.

55-60 seneden beri memleketin geçirdiği muhtelif ve sakat birtakım müşkül edvarın içerisinde bütün vekaiye şahit olarak, fiilen içinde yaşayarak ömrünü geçirdikten, askerlik müddetinde memleketin huzur, asayiş ve istiklâlini tehdit edecek dâhilî, haricî her türlü müellim vakayi karşısında çalıştıktan sonra, hususi hayatını memlekette her türlü millet efradı ile hemhal olarak geçirmiş bir arkadaşımızım. Ancak ve ancak bu vatanın, bu milletin biran

¹¹⁴⁴ TBMM 9'uncu dönem 41 numaralı defterin 4 numaralı zarfında bulunan Selahattin Adil'in el yazısıyla doldurduğu belgede aldığı oy sayısı 186.983 yazılıdır.

¹¹⁴⁵ 17 Mayıs 1950 tarihli Milletvekili Seçilmiş Olanlara Ait Tutanak (Mazbata).

¹¹⁴⁶ TBMM üyelerine mahsus 8 Temmuz 1953 tarihli ve 5443 numaralı dosya.

¹¹⁴⁷ TBMM İdari Bürosu'ndan alınan görüşmeleri içeren tutanak dökümlerinde "Gayrimenkule Tecavüzün Def'ine dair olan 2311 sayılı Kanunun 2. maddesinin değiştirilmesi hakkında (2/54)" konu başlığında Selahattin Adil'in söz aldığı belirtilse de tutanaklarda bu konuda söz alan Ankara milletvekili Selahattin Benli olup, karışıklığın isim benzerliğinden kaynaklandığı değerlendirilmektedir. Aynı konu Öztürk, **a.g.e.**, s.44'de "Ekonomi Komisyonunda çalıştı. Maden Kanunu teklifi, gayrimenkule tecavüzün define dair kanunun değiştirilmesi için kanun teklifi, Genel Kurulda 15 değişik konuda, 30 konuşması vardır." şeklinde belirtilmiştir. Ayrıca Selahattin Adil'in meclis görüşmelerinin sayısı, TBMM İdari Bürosu'ndan alınan görüşme içerikleri ile bazı kaynaklarda farklılık arz etmektedir. Çalışmada TBMM İdari Bürosu'ndan talep yazısına binaen alınan görüşme içerikleri veri olarak değerlendirilmiştir.

evvel yükselmesi ve onun kalkınması ümit ve hayali ile yaşamış, daima bunu kendime bir ideal olarak kabul etmişimdir.

Demokrat Parti'nin mevkii iktidara gelmesi ve bu idealin tahakkuk ettiğini görmüş olmak itibariyle partinin ilk hükümeti olan Adnan Menderes Hükümeti'nin ümmidi hayalimiz olan hakiki ve hukuki, tam ve asri bir hükümet görmüş olmasını görmekle bahtiyarım. Fakat bu hükümetin daha seri hamlelerle, dürüst, müstakim bir yol üzerinden yürüyerek memleketi elli seneden beri ulaşmasını beklediğim hedefe doğru götürmesi benim için büyük bir zevk olurdu. Bu arzusunun tatmin edilememesini şöyle izah edeceğim:

Elli seneden beri bu ümitle yaşayan bu arkadaşınız, memleketimizin ideal bir memleket, devletimizin asri bir devlet haline gelmesi için kendisinin her türlü şahsi enerjisini, cüretini sarf ettikten ve bu hedefe yaklaşıldığını da gördükten sonra, artık beklediği hedefe vâsil olacak son hamlenin daha seri atılmasını ve memleketin bir an evvel kalkınmasını görmek isterse haklıdır.

İşte vatan aşkından mütevellit hararet bende o mertebededir ki, bu bütçe onun hâsıl ettiği heyecanı teskin edecek kadar bana su verememiştir. Bu bütçe beni tatmin etmemiştir, daha doğrusu, benim ateşimi söndürememiştir demek istiyorum.

Gönül arzu eder ki, kendi hesabıma, genç, müteşebbis ve bütiün milletin umumi itimadına ve Meclisin büyük bir ekseriyetine sahip olan hükümetimiz bu kalkınma ve icraatında daha cüretkârane bir surette terakki hamlesi yapabilsin ve yapsın. Hükümetin idareyi ele aldığı anda duçar olduğu malî müşkülâtı takdir edenlerdenim, bunda hiç şüphe yoktur. Fakat ben bu kadar kuvvetli pîrestijle mevkii iktidara gelen hükümetten daha çok işler yapmış olmasını bekler ve ümit ederdim. Arkadaşlar bunda kendi hesabıma bir hodbinlik (bencillik) kabul etmemenizi rica ederim. Memlekette bu refahı görmeyi şahsi bir arzu değil, bundan daha çok, memleketin kalkınmasını istemekten ibaret yüksek bir hüsnüniyet olarak kabul etmenizi çok rica ederim.

Hükümetin eski idare ile hiçbir suretle kabili kıyas olmayarak Demokrat Parti'yi hedefine sevketmeye sâyetmiş olduğunu her zaman kabul etmek ve eski idare ile hiçbir suretle kabili kıyas olamayacağını bilâtereddüt tasdik etmek icabeder. Ancak bütçenin hükümetin teşebbüsâtı ile gerek 1950 senesinde, gerekse 1951 senesinde yapacağı icraatı gösteren bir mahiyeti olması itibariyle hükümet icraatı ve efali ile bütçe arasında büyük bir münasebet şüphesiz mevcuttur. Binaenaleyh biraz hükümetin teşekkül ve idaresine ait mütalâa ve fikirlerimi arza müsaadenizi rica ederim.

Hükümet, iktidara geldiği zaman aynen eski idarenin teşkilâtını kabul etmiş ve ondan sonra da iki devlet bakanlığını kendisine yardımcı olarak almıştır.

Ben, devlet bakanlıklarından birisini, Marshall Plânu gibi bütçemize ve bütün memleket kalkınmasına yardımcı olan bir malî hususu devamlı ve muntazam surette takip etmesi için elzem gördüğüm kadar, ikinci arkadaşımızın da memleketin iktisadi kalkınmasında lâzım olan zirai, ticari, malî ve sair hususati koordine edecek bir arkadaş olmasını görmek isterdim. Bundan sonra esas programımız şahsi teşebbüsün himayesi olduğuna göre, bir İşletme Bakanlığı ile devlet teşkilâtının sanayide çalışmasını ve ayrıca Ticaret Vekâletine merbut bir de Sanayi Şubesi bulunması suretiyle hususi teşebbüslerin başka bir bakanlığa raptedilmiş bulunmasını da doğru bulmuyorum. Eğer Sanayi Şubesi doğrudan doğruya İşletmeler Bakanlığına ve Sanayi Bakanlığı namıyla teşkil edilecek bir bakanlığa raptedilecek olursa o zaman gerek hususi teşebbüs, gerek “Devlet işletmeleri” dediğimiz sanayi kısmı koordine edilmiş ve daima beraber çalışmaya, beraber yürümeye imkân bırakılmış olurdu kanaatindeyim. Bu suretle bu gibi ufak tefek teşkilât tebeddüllerine bütçe mülâhazaları mâni olmazdı sanıyorum.

Arada bir de Gümrük (Tekel) Bakanlığı meselesi var. Tekel Bakanlığının lağvedileceği hakkında Reiscumhurumuzun nutku iftitahisinde bir madde vardı. Bu defaki bütçede gördük ki, Tekel Bakanlığının bütçesi tamamıyla geçen seneki bütçenin aynı olarak muhafaza edilmiş ve hattâ bir miktar da artırılmıştır.

Umumiyetle yeni partinin inkilâpçı, kurucu bir zihniyetle fâal, serbest, müstakil ve tereddütsüz çalışması için bütün memleket dâhilinde bir birliğin teessüs etmesine evveleminde ehemmiyet verilmesi lâzımdı kanaatindeyim. Bu ittihat sayesinde nasıl haricî mesailde ittihat ve birlik temin ediyorsak, memleket menafii bakımından da dâhilî mesailde bu suretle bir ittihat neticesinde memlekette yapılacak bir organizasyon veyahut reorganizasyonla bunu bir kuvvet ve kudret halinde yapmak imkânı vardır. Bu noktai nazardan hükümetimizin muhtelif anasır beyninde bir teşriki mesai yapmasında her halde büyük faydalar vardır. Bu muhtelif anasır; Demokrat Parti ve mevcudiyetlerini kabul ettiğimiz muhalif parti arkadaşları ile matbuat ve devlet teşkilâtı ve üniversitelerden müteşekkil bir mütehassıs heyettir.

Eğer bu muhtelif elemanlar arasında bir ittihat ve bir birlik tesis ve temin edilmiş olsaydı, öyle tahmin ediyorum ki Demokrat Parti Hükümeti daha müessir olacak ve daha kuvvetli eserler yapılmasını temin edecekti. Arkadaşların birçokları bütçede mühim bir yekûn tutan, takriben 650 - 700 milyon maaşı çok buldular. Bu hususa ben de tamamıyla iştirak ederim. Ancak bu fikre muhalif olan arkadaşlar bile faraza İsviçre’de 100 kişiye nüfus başına iki memur düştüğü halde bizim idareimizde bir kişi düştüğünü söylemek suretiyle memurin kadrolarını az bulmakta olduklarını göstermişlerdir. Hâlbuki memur adedi meselesinin nüfusla mukayyet olmadığı aşikârdır, İsviçre’de iki memur olabilir. İsviçre zengin bir memlekettir. İsviçre’nin her türlü refahı her türlü konforu temin edilmiştir. Kendi işlerini

tanzim ve her türlü arzularını derhal yerine getirmek için fazla bir miktarda memur bulundurmaya tercih edebilir, İsviçre’de bir telefon edersiniz evinizin bacasını temizlemek için silindirli, fraklı, motosiklete binmiş bir ocak temizleyicisi ile karşılaşırınız. Usul öyle.

Telefon edersiniz, derhal hastaneden istediğiniz şekilde, her türlü vesaiti mükemmel bir oda, bir yatak bulmanıza imkân vardır. Yine telefonla derhal memleketin her tarafıyla görüşebilirsiniz. İşte Cenab-ı Hak memleketimizi de çok yükseltirse bizde de bunlar mümkün olur. Milletın arzularını tatmin edecek, müracaat edecek müstedinin derhal muamelesini yapacak ve işini derhal göreceğ memurlara sahip olmayı hepimiz arzu ederiz. Fakat bugünkü teşkilâtta, lâzım olan yerlerde maalesef ne doktor, ne mühendis, ne de başka ihtisas sahipleri vardır. Buna mukabil müstehlik vaziyetinde olan bir memur fazlalığı mevcuttur. Bunları ancak yeni bir teşkilâtla, yeni bir sureti halle mağduriyetlere meydan verilmeyerek tasfiye etmek zaruridir ve mutlaka lâzımdır. Memleketin bugünkü bütçesiyle 700 milyon lira olan memur maaşını dahi vermeye imkân mutasavver değildi. Teessüf olunur ki, her sene Barem Kanunu icabı olarak bütçeye 50 - 70 milyon lira arasında bir miktar eklenmektedir. Memlekete büyük bir yük teşkil eden bu hususu hükümetin nazara alarak buna mâni olacak yeni bir Memurin ve Barem Kanunu getirmesini temenni ederim.

Arkadaşlar, yine bütçenin büyük bir kısmına taallük eden ve millete büyük birtakım malî külfetler yükleyen devlet teşekkülleri vardır: Bu teşekküllerin başında ve bir nevi üzerinde bir idare meclisi vardır. Bu meclisin bulunmasına rağmen bu teşekküller ayrıca bir bakanlığa merbuttur. Aradan 4 - 5 sene geçtikten sonra bütçelerini Meclisten tasdik ettirmek gibi garip bir şekli idareye sahiptirler. Bu tarzda devlet teşekküllerinin rasyonel hale girmesi ve Meclisin onların sarfiyatı hakkında murakabe temin etmesi imkânı yoktur.

Arkadaşlar, bu sözlerimi belki 1951 senesi için değil, 1952 senesi için, hükümetin az çok nazarı dikkatini celbetmek kastıyla söylüyorum. Eğer söylediğim sözlerden bir şemmei hakikat bulunursa onları tatbika imkân vermekle memlekete daha çok hizmet edeceğiniz kanaatindeyim. Bu suretle 1952 bütçesini memleket için daha verimli, daha kalkınmaya müsait bir hale getireceğiz.

Bu sözlerim tenkid ve muahezeden ziyade hükümetimizi takviye etmek, onu daha ziyade hamleler yapmaya teşvik etmek arzu ve emeline matuftur. Genç arkadaşlarımın muvaffak olmalarını Cenabı Haktan dilerim.”¹¹⁴⁸ şeklinde teklifte bulunmuş cümlelerinin sonunda alkışlarla konuşmasını bitirmiştir.

Diğer konuşmaları da müteakip genel bütçe 301’inci madde merkez büro giderleri olarak 82.150 lira kabul edilmiş, Selahattin Adil’in de aralarında bulunduğu bazı milletvekilleri tarafından aşağıdaki önerge verilmiştir:

¹¹⁴⁸ T.B.M.M. Tutanak Dergisi, D.IX, C.5, B.46, 20.02.1951, s.329-331.

“Başkanlığa

Aşağıda yazılı bakanlıklarla umum müdürlüklerin üçüncü kısmı 301, 302, 303 ncü bölümlerinde gösterilmiş olan merkez ve iller için kırtasiye, döşeme ve demirbaş, öteberi ve basılı kâğıt ve defterler karşılığı olarak ayrılan tahsisat tutarı 1950 yılı için 7 825 209 lira olduğu halde 1951 yılı bütçesinde 1 707 072 lira artırılarak 9 502 282 liraya çıkarılmıştır.

Dairelerin bu gibi ihtiyaçlarını daima fazla göstermelerinin bir âdet hükmünü aldığı malûmdur. Kadrolarda bir artırma olmadığı hattâ mevcutlarında indirmeler bulunduğu ve hali hazırdaki memurların hepsinin masa ve sandalyelerinin de mevcut olduğu malûmdur.

Memleketin daha zaruri ve hayati ihtiyaçları dururken kırtasiye ve bilhassa lüks sayılabilecek döşeme ve demirbaş geçen yılların tahsisatından daha fazla tahsisat konulmasını doğru bulmuyoruz.

Bu sebeple ekli listede yazılı bakanlık ve umum müdürlüklerinin 301, 302, 303 ncü maddelerinde yazılı tahsisattan döşeme ve demirbaş için %30 diğerleri için %20 indirme yapılmasını arz ve talep ediyoruz.”¹¹⁴⁹

Önergenin okunmasını müteakip önergede yazılmayan Adalet Bakanlığı için indirim geri alınarak önergede yazılı bakanlık ve genel müdürlükler¹¹⁵⁰ için 301’inci madde yeniden oylanmış ve Selahattin Adil’in değindiği gibi adı geçen kurumlar için indirimli bütçe kabul edilmiştir.¹¹⁵¹

Bütçe görüşmeleri esnasında Tapu Kadastro Genel Müdürlüğünün 301’inci madde merkez büro giderleri olarak 13.155 lira kabul edilmiş, Selahattin Adil’in de aralarında bulunduğu bazı milletvekilleri tarafından genel bütçedeki aynı önerge tekrar verilmiş, müzakereler sonucunda önerge reddedilerek oylama tamamlanmıştır.¹¹⁵²

23 Şubat 1950 tarihinde Milli Savunma Bakanlığı bütçesi görüşülürken Selahattin Adil söz alarak;

“Arkadaşlar; ordu mesleğinden ayrıralı 25 sene, belki daha fazla olduğu için, ordunun bugünkü teşkilâtına ve yeni asri birçok vesait mâlîk bulunmasından dolayı bunların sureti istimallerine vâkıf olmamak itibariyle bu bapta söz söylemek için kendimde salâhiyet görmüyorum. Ancak ordunun kullandığı tabiye ve sevkülceyş hakkında bazı esaslı noktalar

¹¹⁴⁹ **TBMM. T.D.**, D.IX, C.5, B.48, 22.02.1951, s.503.

¹¹⁵⁰ Önergede yazılı kurumlar; Tapu ve Kadastro, Milli Savunma, İçişleri Bakanlığı, Emniyet Genel Müdürlüğü, Jandarma Genel Müdürlüğü, Dışişleri Bakanlığı, Maliye Bakanlığı, Millî Eğitim Bakanlığı, Bayındırlık Bakanlığı, Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı, Tekel Bakanlığı, Tarım Bakanlığı, Toprak ve İskân İşleri, Ulaştırma Bakanlığı, Çalışma Bakanlığı, İşletmeler Bakanlığı, Beden Terbiyesi Genel Müdürlüğü, İstanbul Üniversitesi, Ankara Üniversitesi, Teknik Üniversitesi, Devlet Üretme Çiftliği, Orman Genel Müdürlüğü, Hudut ve Sahiller Genel Müdürlüğü, Devlet Havayolları Genel Müdürlüğü, Karayolları Genel Müdürlüğü, Tekel Genel Müdürlüğü, Devlet Denizyolları Genel Müdürlüğü, Devlet Demiryolları Genel Müdürlüğü, Posta ve Telgraf Genel Müdürlüğü ve Vakıflar Genel Müdürlüğü’dür. **TBMM. T.D.**, D.IX, C.5, B.48, 22.02.1951, s.504; **TBMM. T.D.**, D.IX, C.5, B.49, 23.02.1951, s.525.

¹¹⁵¹ **TBMM. T.D.**, D.IX, C.5, B.48, 22.02.1951, s.504.

¹¹⁵² **TBMM. T.D.**, D.IX, C.5, B.49, 23.02.1951, s.524-530.

vadır ki, onlar her bir devirde hemen aynen bakidir. Binaenaleyh, birçok harplere iştirak etmiş olmam ve az çok tecrübe sahibi bulunmam itibarıyla belki genç arkadaşları müstefit ederim kânâatiyle yalnız bu kısımda söz söyleyeceğim.

Bütçemiz iki kısımdır. Birincisi, 425 milyon kadarı adeta pasif bir hizmet mukabilidir. Yalnız maaşât, iâşe ve sair normal ordu masarifatından ibarettir. Tabîî ordunun talim ve terbiyesi için bu masrafı ihtiyara ihtiyaç vardır.

Askerlikten sonra 15 sene kadar reprezantan sıfatıyla orduya kısmen esliha ve mühimmatı harbiye tedariki vazifesini de yaptığım için bu ikinci nokta üzerinde arkadaşlarımın biraz dikkat nazarlarını çekmeyi faydalı buldum. Hali hazır teşkilâtlatına her ne kadar tamamen vâkıf değilsem de bütçede gördüğüm fasıllar ve gezintilerim sırasında tesadüf ettiğim birçok tesisat ve teşkilâtımızda, harb kuvvetimize hiçbir suretle hâlel iras etmeyecek birçok fuzuli mevad vardır. Bu fakir milletin bütçesinde bunlar yazılmış olmakla beraber, hiç olmazsa tenkis edilmesini ve sarfedilecek paraların hakikaten harb için lâzım olan kısımlara verilmesini Millî Savunma Bakanımızdan rica ederim.

İkinci kısım, taahhüt meselelerinin silâh kuvveti noktai nazarından, bazen fena bir istikamet aldığına şahit olmuşumdur. Birisi: Esliha mübayaatından da âdeta, levazım mübayaatı yapar gibi, sebze satın alır gibi, hareket olunmasıdır. Top ve barut ve sair malzemei harbiye de pırasa mübayaat edilir gibi münakaşa ile satın alınır.” şeklinde devam ederken 5 dakikalık konuşma süresinin dolması üzerine Oturum Başkanı Erzurum milletvekili Mustafa Zeren’den “Vaktiniz gelmiştir paşam” ikazı gelmiş, kendisinin “Efendim en mühim kısmın başına geldim, müsaade buyurun da arzedeğim.” ısrarına rağmen, başkan “Efendim; bendeniz Meclisi Âlice alınan kararı tatbika memurum.” cevabını vermiştir. Selahattîn Âdîl “Sayın Başkan, tekrar söz alabilir miyim?” diye sormuş, başkan “Müttehaz kararı tatbik etmekle mükellefim, başka türlü muamele yapamam. Meclisi Âli aldığı karardan rücu ediyorsa...” şeklinde konuşurken “Hayır, hayır” sesleri üzerine Selahattîn Âdîl “Tekrar söz alabilir miyim? Askerlikten aldığım tecrübelerle belki müfid olabilirim diye arzetmek istediğim şeyler var.” demesine rağmen meclisten “Kâfi, kâfi” cümleleri duyulmuş, başkan Zonguldak milletvekili Rifat Sivişoğlu’na söz vermiş ve Selahattin Adil’in konuşması yarım kalmıştır.¹¹⁵³

Ankara milletvekili Cevdet Soydan 5 dakikalık süreyi kısa bularak konuşması esnasında:

“...arkadaşlar beş dakika içinde bir meseleyi konuşmak, birçok maksatları ifade edememek için zaten kâfidir. Birçok arkadaşlar burada asıl temas edecekleri fikre ulaşmadan sözlerinin mukaddemesinde kürsüden inmişlerdir: Meselâ bir tek örnek vereyim, küçük bir misâl; bilhassa silâha tallûk eden maddelerin mübayaası hakkında fikirlerini açıklamaya

¹¹⁵³ TBMM. T.D., D.IX, C.5, B.49, 23.02.1951, s.561-562.

imkân bulamadan Salâhaddin Âdil Paşa kürsüden indi. Belki yüz milyonlarca liraya taallûk eden bir millet menfaati üzerinde, fikrini ifade edemedi, söz hakkını kullanamadı arkadaşlar.”¹¹⁵⁴ diyerek yararlanılması maksadıyla Selâhattin Adil’in konuşmaya devam etmesi gerektiğini vurgulamıştır.

Millî Savunma Bakanlığının 460’ıncı maddede yer alan manevra, tatbikat ve kurmay gezileri giderlerine ayrılan 500.000 lira hakkında Selâhattin Adil söz alarak:

“Geçen sene 2 manevrada bulundum. Biri Ayaş’ta diğeri de İzmit’te. Arkadaşlar, manevralar, muhtelif sınıflar ayrı ayrı terbiye edildikten sonra müşterek mesainin tanzimi için tatbik olunur, az çok harbe yaklaşır ve harb taklididir. Bu suretle müşterek sınıflar birbirleriyle teşriki mesai ederler. Fakat bir harb vukuunda bu, maksadı temin etmez.

Netekim Balkan Harbi’nden evvel böyle bir iki fırkalık değil 10 - 12 fırkanın iştirakiyle büyük bir manevra yaptık. Bu tatbikat neticesinde herkes memnun olarak ayrılmıştı. Fakat Balkan Harbi’nde 12 Bulgar fırkasına mukabil 34 Türk fırkası olduğu halde bu cephede mağlup olduk. Sebebi şu: Yapılan manevralarda yalnız silâh altında bulunanlar oraya toplanmaktadır ve bundan bir gaye temin edilemez. Ancak işbirliği bakımından faydası muhakkaktır. Fakat asıl yapılacak seferberlikle beraber manevrayı tevhit etmektir. Balkan Harbi’ndeki mağlûbiyetimize sebep seferberlik ve tahşidatın geç kalmasıdır. Bu sefer gördüğüm iki manevrada da maalesef seferberlikle alâkadar olunmamıştır.” cümleleriyle tatbikatların icrasının kısmi seferberlik yapılarak gerçekleşmesi gerektiğini belirtmiş, Balkan Harbi’nin kaybedilme nedenlerini seferberliğin ve yığınağın zamanında yapılamaması olarak değerlendirmiştir. Konuşması devam ederken Balıkesir milletvekili Selâhattin Başkan “Siyasetin buraya karıştırılmaması uygun olur.” diyerek araya girmiş, Selâhattin Âdil: *“Siyaset yok. Binaenaleyh Millî Savunma Bakanlığında çok rica ve istirahat ederim; manevralar zamanında hiç olmazsa muntakavi seferberlik yapılmak suretiyle hem ahzi asker şubelerinin faaliyeti, hem de seferberlik vaziyetinin ne olacağı üzerinde fikirler edinilmiş olur, hem de harb kaabiliyeti ve ihtiyaçlar meydana çıkar. Eğer bu 400 000 lira kâfi gelmezse ayrıca bir 25 milyon liralık tahsisat vardır, oradan da istifade edilmelidir. Eskiden bu işler için âdi ve fevkalâde bütçeler yapılırdı. Mademki fevkalâde bütçemiz yoktur, kâfi gelmeyen kısmın, arzettiğim gibi, 25 milyon liradan temini lâzımgelir.*

Bu arada evvelce noksan kalan sözlerimi ikmal için söylüyorum:

*Teçhizat ve esliha alım ve satım işleri mevcut kanuna tâbi oldukça vaziyet istenilmeyen şekil arz ediyor. Bu yüzdendir ki beş türlü cebel topumuz, 10 türlü tayyare topumuz vardır. Millî Savunma Bakanı bu kanunu kaldırmalıdır.”*¹¹⁵⁵ cümlelerini sarfetmiş, ek ödenekten

¹¹⁵⁴ TBMM. T.D., D.IX, C.5, B.49, 23.02.1951, s.567.

¹¹⁵⁵ TBMM. T.D., D.IX, C.5, B.49, 23.02.1951, s.574-575.

bahsettikten sonra, hatıratında da belirttiği gibi¹¹⁵⁶ aynı malzemenin fiyatça uygun olanı satın alındığından ordu içinde aynı özellikte farklı marka ve cins silah-teçhizat olduğunu, buna cevaz veren kanunun kaldırılmasını talep etmiştir. Selâhatîn Âdil'in konuşmasını müteakip Millî Savunma Bakanlığının 460'ıncı maddesi oylanarak kabul edilmiştir.

23 Şubat 1951'de Selahattin Adil; 1950 yılı Bütçe Kanunu'nda değişiklik yapılması hakkında Kanun,¹¹⁵⁷ Ankara Üniversitesi 1950 yılı Bütçe Kanunu'na bağlı (A) işaretli cetvelde değişiklik yapılması hakkındaki Kanun,¹¹⁵⁸ Devlet Üretme Çiftlikleri Genel Müdürlüğü 1950 yılı Bütçe Kanunu'na bağlı (A) işaretli cetvelde değişiklik yapılması hakkındaki Kanun,¹¹⁵⁹ Karayolları Genel Müdürlüğü 1950 yılı Bütçe Kanunu'na bağlı (A) işaretli cetvelde değişiklik yapılması hakkındaki Kanun,¹¹⁶⁰ Orman Genel Müdürlüğü 1950 yılı Bütçe Kanunu'na bağlı (A) ve (B) işaretli cetvellerde değişiklik yapılması hakkındaki Kanun,¹¹⁶¹ Posta, Telgraf ve Telefon İşletme Genel Müdürlüğü 1950 yılı Bütçe Kanunu'na bağlı (A) işaretli cetvelde değişiklik yapılması hakkındaki Kanun,¹¹⁶² Tekel Genel Müdürlüğü 1950 yılı Bütçe Kanunu'na bağlı (A) işaretli cetvelde değişiklik yapılması hakkındaki Kanun,¹¹⁶³ Vakıflar Genel Müdürlüğü 1950 yılı Bütçe Kanunu'na bağlı (A) işaretli cetvelde değişiklik yapılması hakkındaki Kanun'un¹¹⁶⁴ oylaması esnasında kabul oyu kullanmıştır.

4.5.2. Atatürk Aleyhinde İşlenen Suçlar Hakkındaki Kanun Görüşmeleri

18 Nisan 1951 tarihli Yeni Sabah gazetesi "Adalet Komisyonunda Bir Hadise" başlığıyla manşetten verdiği "Bir D.P. milletvekili Atatürk aleyhinde konuşma yaptı. Emekli General Salahaddin Adil "Meşhur diktatörlerden olan Atatürk hakkında böyle bir kanun çıkarılmayacağını..." söyledi. Bu konuşma üzüntü ile karşılandı. Başbakan üç defa söz alarak tasarıyı müdafaa etti. Adalet ve İçişleri Bakanları da birer konuşma yaptılar. Neticede komisyon tasarıyı kabul etti."¹¹⁶⁵ haberini yapmıştır.

Tasarı meclise gelmiş, 4 Mayıs 1951 günü büyük koruyucu, büyük asker ve büyük reformist Kemal Atatürk'e ve onun inkılâplarına bağlılık hislerinin topluca ifadesi maksadıyla

¹¹⁵⁶ Selahattin Adil hatıratında "1950 seçimlerinde mebus olarak bir müddet bulunduğum Büyük Millet Meclisi kürsüsünde bu durumu anlatmaya çalıştı isem de varak-ı mihr-i vefayı kim okur kim dinler." diyerek konuyu dile getirmiştir. Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.467; ayrıca bkz. s.211.

¹¹⁵⁷ **TBMM. T.D.**, D.IX, C.5, B.49, 23.02.1951, s.613.

¹¹⁵⁸ **TBMM. T.D.**, D.IX, C.5, B.49, 23.02.1951, s.617.

¹¹⁵⁹ **TBMM. T.D.**, D.IX, C.5, B.49, 23.02.1951, s.629.

¹¹⁶⁰ **TBMM. T.D.**, D.IX, C.5, B.49, 23.02.1951, s.637.

¹¹⁶¹ **TBMM. T.D.**, D.IX, C.5, B.49, 23.02.1951, s.641.

¹¹⁶² **TBMM. T.D.**, D.IX, C.5, B.49, 23.02.1951, s.645.

¹¹⁶³ **TBMM. T.D.**, D.IX, C.5, B.49, 23.02.1951, s.649.

¹¹⁶⁴ **TBMM. T.D.**, D.IX, C.5, B.49, 23.02.1951, s.653.

¹¹⁶⁵ 18 Nisan 1951 tarihli **Yeni Sabah Gazetesi**, s.1, 6.

icra edilen 3 dakikalık saygı duruşunu müteakip¹¹⁶⁶ söz alan Selahattin Adil Adalet Komisyonunca hazırlanan Atatürk Aleyhinde İşlenen Suçlar hakkında:

“Muhterem arkadaşlar, huzurunuzda getirilen bu mevzu, basit bir heykel muhafazası tasarısı değil çok mühim hukuki, içtimai, millî terbiye ve tarih bakımlarından, şahsi hislerden azade olarak, tetkika muhtaç şümüllü bir meseledir.

Bu sebeple zatî müşahedatıma ve içinde yaşadığım vekayia, müstenit maruzatım belki uzunca olacaktır lütfen sabır ve müsamahanızı esirgememenizi rica edeceğim.

Atatürk Kanunu ismiyle ve müstaceliyetle müzakeresi talebiyle Meclisimize tevdi edilmiş olan bu tasarı, biri timsal ve heykellerine karşı diğeri Atatürk eserleri hakkında mütecaviz efal ve beyanâtı istihdaf etmektedir. Bu tarzda şahsi bir kanun yapılmasının şimdiye kadar hiçbir memlekette emsali olmadığı, hukuken bunun gayri caiz bulunduğu ve mevcut kanunlarımızın, teklife sebep olan maksadın teminine kâfi geldiği hukukçu arkadaşlar tarafından dermeyer ve izah edileceğinden ben bu noktai nazara iştirakle beraber evvelâ birinci kısmı hakkında tarih, sosyal ve millî terbiye bakımından mütalâamı arzedeceğim.

Milletimiz hemen bir buçuk asırdan beri bâzı fasılalarla ve gitgide büyüyen adımlarla idari bir teceddüt ve tekâmül devrine girmiş ve bugün lekülhamd en mütekâmil bir şekli hükümet olan demokratik rejime kavuşmuştur.

Yüz elli seneden beri devam eden bu mütaaddit ve daha evvelkilerden kuvvet alan hamleler uğrunda bütüin varlıklarını ve hayatlarını feda eden yüksek, faziletkâr vatanperverler pek çoktur. Bunların cümlesine hürmet beslemek, namlarına heykeller, âbideler dikmek milletin şükran borcu ve muhafazaları da vazifesidir. Ancak bunda bir memleket inkilâbı değil dünyanın kurununu değiştiren, İstanbul'un fethi ile Türklüğe ebedî bir fahir ve gurur yolu açan Fatih'in, Selim'lerin, Reşit, Mithat Paşalar gibi zamanımızın da hakları yok mudur? Yüksek milletimizin istikbalde yalnız siyasi değil, ilim, fen, sanat... sahalarında memleketimize şeref ve şan verecek ve adlarına âbideler dikilmesine müstahak olacak vatandaşlarımız bu himayeden mahrum mu kalacak?

Bir mukayese yapmak icabederse, yukarıda arzettiğim zevat ve emsalinin hizmet ve muvaffakiyetlerini ancak yaşadıkları devran, o zamanki siyasi ve içtimai millet katiyetinin derecesiyle ölçmek doğru olur. Halen bu tasarının haricinde kalan heykellerimiz var. Bunların muhafazasına alakadar olmayacak, tahriplerine seyirci mi kalacağız. Bugün menkûp kimselerin tekrar iktidara gelmeleri mümkün siyasi ahvaldendir. Bunların da şahıslarına mahsus kanun çıkartmalarına misal mi vereceğiz?

Arkadaşlar, Mustafa Kemal Paşa'nun gerek İstiklâl Harbi sırasındaki hüsnü idaresi ve sonra da memleketimizin terakki ve teceddüdüne doğru atılan bâzı mühim adımlardaki

¹¹⁶⁶ TBMM. T.D., D.IX, C.7, B.72, 04.05.1951, s.28, 40.

rehberliği ile milletin Őükranına müstahak bulunduğunda Şüphe yoktur. Bu yeni fikirler ve teŐebbüsler Büyük Millet Meclislerinin tasvibinden geđmiŐ, kanuniyet kesbetmiŐ ve millete maledilmiŐtir.

İstiklal Harbi'nde Mustafa Kemal Paşa'yı başında tutan erkekli, kadınlı seve seve fedayı can eden, ve nihayet asırlardan beri, en büyük ananelerle bağlı bulunduğu padişahlık ve hilâfeti; memleketin hayat ve istikbali namına, terkte tereddüt etmeyen büyük Türk milleti, mütaakıp mühim tebeddülâtı da sükûnetle karŐılamıŐ fakat, pek tabii olarak, tekâmül seyrindeki süratin anormal olmasından dolayı bir kısım halk efkârında da bazı nahoŐ izler bırakmıştır. Yirmi beş seneden beri birçok ahval ve Şerait tesiriyle mütezait tarzda azalan bu izler tamamıyla zail olmamakla beraber, 14 Mayıs seğimleriyle sabit olduğu üzere, bugün ancak pek basit görüşlü, belki fazla ananepereŐ bir cüzlü kalîle inhisar etmiş bulunmaktadır ki, bu gibilere en müterakki milletlerde de tesadüf olunur. Nasıl bir tesir altında vukubulduğu meçhul kalan ve hükümetimizin zayıf telâkki olunduğu bir zamanda vukubulan bâzı hâdisat bu cümledendir. Fakat hükümetin Millet Meclisimizden itimat reyi alması ve mevcut kanunlar dairesinde harekete geçmesi bunları derhal önlemiŐtir. Acaba bu, kavanini hazıramızın hükümetin bugün getirdiği tasarı gayesini temin ettiğine delâlet etmez mi? Tasarının esbabı mucibesinde Şöyle bir cümle var: "Bu tasarı kanunlaŐtıđı takdirde milletçe hissedilen büyük bir ihtiyaç tatmin edilmiş olacaktır." Arkadaşlar 1946 yılından beri milletin köylüsü ile, kasabalısı ile temas ettiniz, dileklerini dinlediniz, aman bize bir heykel dikin diyen tek bir vatandaŐa rastladınız mı?

Arkadaşlar; inkılâp ve rejimlerin bir Şahsa izafesi maalesef Őarka ve bilhassa memleketimize mahsus bir haleti ruhiyedir. Bunun en büyük mahzuru Şahsi prensipler doğurması, zümreler yaratması ve binnetice millet arasında badi tefrika olmasıdır. Türk milleti dini, hususi prensipler, tarikatlar yüzünden çok kurbanlar vermiştir. Siyasi, Şahsi prensipler de, bâzı memleketlerde bugün dahi tehlikeli vaziyetler çıkarmaktadır.

Dünyada hemen her millet bazen büyük felaketlere mâruz kalmış bazı önderler idaresinde ihtilâller, inkılâplar geđirmiŐ fakat muvaffakiyetlerin bir Şahsa atıf ve isnadı doğru görülmemiŐ, kabul olunamamıŐ ve son zamanlarda meçhul asker diye millete mal edilmek Şekli bulunmuştur.

Yirmi beş sene evvel geđirmiŐ olduğumuz inkılâbın Şahsa isnadı da ayrı bir hizip yaratmıştır. Hâlbuki, bu inkılâbın neler olduğu, ne Halk Partili arkadaşlarca ne de, encümende bizzat beyan ettikleri üzere, kıymetli Hükümet Reisi ve liderimizce tesbit olunabilmiŐtir; kanaatimce olunamayacaktır da.

Hâlbuki hiçbir tesir altında olmayarak, bütün kalbimizle inandığımız ve sadık kaldığımız ve kalacağımız demokratik rejim ve partimiz programı olgun milletimizin çoktan sinesine ve

dimağına yerleşen, memleketin terakki ve tealisine hadim, bütün inkılâp umdelerini içine almış, kendine mal etmiş bulunmaktadır. Hukuki bir hükümet teşekkül ettikten ve muvafık, muhtelif bütün millet demokratik prensiplere itimadını gösterdikten sonra hududunu gayrimuayyen şahsi ve maziye karışan bir tarz üzerinde durmak ve idamesine taraftar olmak tefrikadan başka bir şey olmaz. Memleket için de hayırlı olmaz. Daima ileri görüşlülüğünü beklediğimiz gençlik için de biraz mazi perestlik olmaz mı?

Ben fikir ve kanaatlerin şahsa bağlılığındaki mehaziri bittecrübe gören, şeflik veya diktatörlüğe nihayet veren Demokrat Parti'nin böyle zata mahsus bir kanun yapmasını bütün ruhumla bağlı bulunduğum demokrasi rejimiyle kabili telif görmüyorum.

Tasarının ikinci gayesine gelince:

Tasarının daha mühim tarafı bu ikinci kısımdır. Bununla hükümet Atatürk'ün efal ve icraatı ve şahsı hakkında söylenen veya yazılan bâzı şeyleri, savcının hakkı takdirine bırakmak suretiyle, tecavüzkâr, hakaretâmiz veya tezyifkâr bularak tecziyeyi kastediyor ve vatandaşı vevki sarih ve doğru mütalâasından mahrum bırakmak suretiyle hakkı kelâmın milletten olsun nez'ini istiyor.

Arkadaşlar, biz, insanlar arasında fevkalbeşer, lâyuhti bir kimseye inanamayız. Binaenaleyh, büyük hizmetlerini takdirle karşıladığımız Mustafa Kemal Paşa'nın da idari, içtimai, siyasi hataları bulunduğunu söylemek ve yazmaktan menedecek bir kanunu demokratik rejimi benimsemiş olan bizlerin kabulüne bugünkü Mecliste imkân olmamak icabeder.

Bu Meclis kürsüsünden acı acı şikâyet ettiğimiz 27 senelik şeflik idaresi mahzurlarını, memlekete yapılan fenalıkları, hakiki Cumhuriyetin, ancak milletin sağduyusuna dayanarak mevkii iktidara gelen bugünkü hukuki bir hükümetle vücut bulduğunu yüzlerce defa tekrar eden bizler değil miydik? Halk Partisi'nin binbir yolsuzluğunu zikrederken Meclise hâkim olan bu parti âzalarının ne suretle intihap olunduğunu bilmiyor muyduk? Şimdi bu geçmiş idareye şeflik veya diktatörlük demek tecavüz telâkki olunarak söyleyen ve yazanı hapse mi mahkûm edeceğiz? Dün Arapça ezanı, dinî âbidelerin açılmasını kabul eden ve anlaşılmaz bir hale sokulan dilimizi doğrultmaya çalışan bizler değil miyiz? Milletın ruh ve vicdanını anlamayan bâzı dar görüşlü kimseler bu teşebbüslerimizi de Atatürk inkılâbı gidiyor diye suitefsir etmediler mi? Bu gibilere ben şahsen hak vermek zaruretini görüyorum. Çünkü kemali teessür ve teessüfle söylüyorum ki, 27 senelik devirde riyakâr, menfaatperest birçok yazarlar, hatipler, şairler, milletin gösterdiği feragat ve fedakârlığa, kahramanlığa hemen hiç kıymet vermeyerek tek şahıs için ulûhiyete kadar yükselten kasideleriyle gençliğe birçok yanlış kanaatler, hakikata uymayan fikirler, kıymetler aksettirmişlerdir, birçok hakayiki tarihiyeyi ketim veya tahrif etmişlerdir. Ensali atiyenin, pek çok dersler alacağı bu mühim

inkilâbı ve tecdit devrine ait bitaraf tarihî yazılardan mahrum kalmasını demokratik bir idare nasıl tecviz edebilir?

Cahil telâkki ettiğimiz büyük millet kitlesinin yukarıda arzettiğim tahammül ve hazımkârlığına karşı münevver dediğimiz gençlerin bu hakayıktan tevahhuş etmeleri akla gelmeli midir?

Fikir hürriyeti, yazı hürriyeti, vicdan hürriyeti prensiplerimizin tatbik şekli bu mudur?

Arkadaşlar; Mustafa Kemal Paşa'nın hizmetleri şu kadar, hataları bu kadar, birbirini ifna etmişler gibi garip ve cahilane bir fikirden kendimi tenzih ederim. Fakat her fâni gibi onun da hem büyük hizmetlerini hem hatalarını, noksanlarını millete açıkça aksettirmeyi bir vecibei tarihiye ve bir vazifei vataniye addederim.

Arkadaşlarım, sözlerim gayet açıktır. Memleketimiz büyük bir tekâmül geçirmiş, inkılâp yapmış ve bu bakımdan bütün Şark milletlerine numune ve rehber olmuştur. Mustafa Kemal Paşa'nın bu inkılâptaki büyük hissesi hiçbir zaman inkâr edilemez. Fakat bu tekâmül ve inkilâbı yalnız bir şahsın eseri saymak ve bunda milletin ve milletin diğer büyüklerinin hisselerini nazara almamak tarihe ve millete karşı büyük bir ihmal teşkil eder. Herkes bilir ki bu tekâmül ve inkilâb iki asır evvel başlamıştır. Devam etmektedir ve edecektir. Mustafa Kemal Paşa bu tekâmülün şenderelerini toplamakta büyük bir gayret ve cesaret göstermiş, vazifesini ifa etmiştir. Fakat tekâmül ve bunun doğurduğu inkılâp tabiatıyla devam etmekte ve gelişmektedir; hakikatleri olduğu gibi görmek, söylemek ve yazmak daha doğru ve memleket için daha hayırlı olur, kanaatindeyim.

Muhterem arkadaşlarım Türk'ün yegâne timsali altı asırlık Al Sancağı, itilâ yolu da, hak ve demokrasi yoludur. Cenab-ı hak bizleri bunlardan ayırmasın.”¹¹⁶⁷ konuşmasını yapmıştır.

CHP'nin karşı çıktığı bu kanun hakkında Selahattin Adil DP düşüncesine aykırı olmasına rağmen açıkça görüşlerini bildirmiş, o dönemden zamanımıza kadar lehte veya aleyhte gündemde kalmıştır.

Konu hakkında Selahattin Adil ile ilgili değişik kaynaklarda yazılanları genel olarak kapsamı bakımından genel bir bakış açısı sunabileceği değerlendirerek bir makalenin ilgili bölümleri aşağı çıkarılmıştır:

“... Eski CHP adaylarından Kemal Pilavoğlu'nun müridleri -ki Ticaniler diye bilinir- Atatürk'ün heykel ve büstlerini kırıyorlardı.

... Hükümet duruma el koymak zorunda hissetti kendisini. Bunun için 1951 Nisan'ında bir adım attı ve Atatürk'ün şahsı aleyhinde işlenen suçlara dair kanun tasarısını Adalet Komisyonu'na getirdi...

¹¹⁶⁷ TBMM. T.D., D.IX, C.7, B.72, 04.05.1951, s.40-42.

... 17 Nisan günü Meclis Adalet Komisyonu'nda hararetli tartışmalar yaşanıyordu. (O tarihlerde komisyonlarda tutanak tutulmadığını TBMM yetkililerinden öğrendim. Bu yüzden konuşulanları gazetelerden aktarmak zorundayım.)

Komisyon toplantısı “bir hayli heyecanlı” geçmiş, hararetli konuşmalar yüzünden Menderes üç defa söz almak zorunda kalmış ve nihayet 7 olumsuz oya karşılık 9 oyla tasarı kılpayı komisyondan geçmiştir.

Menderes “Bu kanun bir zaruretin ifadesidir” sözleriyle tasarıyı savunmuş, eski Yargıtay Başkanı olan İçişleri Bakanı Halil Özyörük de kanunda hukuk esaslarına aykırı bir yön bulunmadığını dile getirmiş, Atatürk'e yapılan tecavüzlerin yasal güvenceye bağlanmasının gerekliliğini savunmuştur. Aynı gün İstiklal Savaşı'nın değerli komutanlarından DP'li Selahattin Adil Paşa, tasarı aleyhine çok sert bir konuşma yapmış ve basına yansıdığı kadarıyla şunları söylemişti:

“Atatürk meşhur diktatörlerdendir. Bir diktatör hakkında böyle bir kanun çıkarılması doğru değildir. Bu memlekette 14 Mayıs'tan evvel müspet bir iş yapılmamıştır. 14 Mayıs inkılâbından sonra Atatürk inkılâplarından bahsedilemez. Böyle bir tasarı ayrıca dinimize de aykırıdır.” (“Yeni Sabah”, 18 Nisan 1951)

Selahattin Adil Paşa eleştirilerine Meclis Genel Kurulu'ndaki oturumda da devam etmiş, ancak eleştiri dozunu bir miktar hafifletmişti. Bu arada belirtelim ki, DP milletvekillerinden romancı Halide Edip Adivar da tasarıya karşı çıkanlardan biriydi ve Atatürk'ün ilahlaştırılmasına hizmet edecek olan bu kanuna karşı olduğunu bildiriyordu.

Kanun 5 Mayıs günü geldiği Genel Kurul'da CHP'li vekillerce de eleştirilmiş ve yapılan oylamada reddedilerek komisyona iade edilmiştir.

... Tasarı 7 Mayıs günü yapılan oylamada 141'e karşı 146 oyla reddedilir. Bunun üzerine DP'liler Alman hukukçu Ernst Hirsch'in kapısını çalarlar. Onun yazdığı yeni şekliyle kanun tasarısı 25 Temmuz 1951 günü yeniden genel kurula gelir ve ağırlıklı olarak DP oylarıyla geçer. (Kesin sayılar tutanaklara geçmemiş.)

... Selahattin Adil o zaman söyleneceği söylemiş zaten. Demiş ki: “Türkiye bir Müslüman memleketi olduğuna göre Hazret-i Muhammed hakkında da bir kanun çıkarmak icab edecektir.” (“Ulus”, 18 Haziran 1951) ...”¹¹⁶⁸

Konu kapsamındaki başka bir makalenin Selahattin Adil ile ilgili bölümü şöyledir:

“... İstiklal Savaşı komutanlarından olan DP'li Selahattin Adil Paşa bu duruma ilk itiraz edenlerden oldu. Adil Paşa “Atatürk meşhur diktatörlerdendir. Bir diktatör hakkında böyle bir kanun çıkarılması doğru değildir. Böyle bir tasarı ayrıca dinimize de aykırıdır.” İki ay sonra

¹¹⁶⁸ Mustafa Armağan, “CHP Atatürk'ü Koruma Kanunu'na Anayasaya Aykırı Diye Karşı Çıkmıştı”, **Zaman Gazetesi**, 14.11.2010.

mecliste konuşma yapan Adil Paşa şöyle konuşuyor: “Türkiye bir Müslüman memleketi olduğuna göre Hazret-i Muhammed hakkında da bir kanun çıkarmak icab edecektir.” diyerek kanuna itiraz etti...”¹¹⁶⁹

Diğer bir makale de:

“... Bayar’ın dediği gibi CHP bu kanunun çıkartılmasına çok sıcak bakmamıştı. Bunun nedeni daha sonra anlaşılacaktı. Ancak bazı DP milletvekilleri de yasaya karşıydılar. Bunların başında “[Atatürk] Bizden imtiyaz değil rahmet bekliyor.” diyen DP milletvekilleri Mümtaz Faik Fenik ile eski paşalardan Selahattin Adil geliyordu. Ancak Ankara Milletvekili Selahattin Adil meclisteki konuşmasında Atatürk’ten “Mustafa Kemal” diye bahsedince eleştiriye uğradı. Zafer Gazetesi’nde “Sarıçizmeli” mahlası ile yazan kişi (muhtemelen Faik Fenik’in eşi Adviye Fenik) “Mustafa Kemal, Atatürk’ün eşsiz şahsiyetinde ilk merhaledir. Mustafa Kemal ile Atatürk arasında koskoca bir milli mücadele ve inkılâp tarihi vardır. Yoksa Selahattin Adil Paşa Mustafa Kemal’den sonraki Gazi’nin ve Atatürk’ün farkında değil midir?” diye sormuştu...”¹¹⁷⁰

4.5.3. Maden Kanunu Teklifi

Selahattin Adil Ekonomi Komisyonu Başkanı olarak İçişleri, Adalet, Maliye, Bütçe ve Ekonomi Komisyonlarına 18 Aralık 1950,¹¹⁷¹ 23 Kasım 1951,¹¹⁷² 23 Temmuz 1953,¹¹⁷³ tarihlerinde havale olunan aşağıdaki şu Maden kanunu teklifini vermiş:

“Yüksek Bâşkanlığa

Maden Kanunu hakkında 20.XI.1951 tarihi ile komisyonumuza havale olunan, İçişleri Komisyonu’nun 20.XI.1951 tarih ve 6 numaralı kararı, evvelce bilmünasebe komisyonumuzun 14.XI.1951 tarihindeki oturumunda mevzu bahis olmuş ve Maden Kanunu’nun da diğer komisyonlardan geçtikten sonra müzakere edilmesine ekseriyetle karar verilmişti.

“Saygılarımla arz ederim.

Ekonomi Komisyonu Bâşkanı

Ankara

Salahaddin Adil”¹¹⁷⁴

Komisyonlardan geçerek incelenen teklif 3 Mart 1954 tarihinde kabul edilmiştir.¹¹⁷⁵

¹¹⁶⁹ Timuçin Mercanoğlu - Mustafa Kılıç, “Heykel Fetişizmi”, Gündem Bölümü, **Milli Gazete**, 22.02.2010.

¹¹⁷⁰ Ayşe Hür, “CHP, Ticaniler ve Atatürk’ü Koruma Kanunu”, **Taraf Gazetesi**, 10.02.2008.

¹¹⁷¹ **TBMM. T.D.**, D.IX, C.3, B.20, 18.12.1950, s.265.

¹¹⁷² **TBMM. T.D.**, D.IX, C.10, B.8, 23.11.1951, s.169.

¹¹⁷³ **TBMM. T.D.**, D.IX, C.24, B.115, 23.07.1953, s.1043.

¹¹⁷⁴ **TBMM. T.D.**, D.IX, C.10, B.8, 23.11.1951, s.169.

¹¹⁷⁵ Yasalaşan Maden Kanunu maddeleri hakkında detaylı bilgi için bkz. **TBMM. T.D.**, D.IX, C.29, B.55-56, 03.03.1954, s.56-59, 89-137.

4.5.4. Milletlerarası İş Birliği Teşkilâtının Dışişleri Bakanlığına Bağlanması Hakkındaki Kanun Görüşmeleri

16 Ocak 1952 tarihinde Milletlerarası İş Birliği Teşkilâtının Dışişleri Bakanlığına bağlanması hakkındaki Kanun görüşmeleri esnasında Selahattin Adil söz alarak;

“Arkadaşlar; hükümetin getirdiği bu tasarı ile, zaten teşkilâtı mevcut olmayan ve ihtisası haricinde bulunan bâzı işleri, malî ve iktisadi işleri deruhde etmiş olan Dışişleri Bakanlığına yeni bir vazife daha tahmil etmektedir. Esbabı mucibe olarak, birisi siyasi vaziyetin, yahut siyasi teşebbüslerin halen iktisadi işlere mütekaddem ve daha yüksek bir nüfuz ve tesir altında bırakması, ikinci esbabı mucibe olarak İktisadi İşbirliği Başkanı ile Ankara’da bulunan Yardım Heyeti Başkanı’nun bu işin Hariciye Vekâletine devrini arzu etmiş olması,

Efendim, hadnaşinaslığımıza vermemenizi rica ederim. Ben esas itibariyle bu meselenin hem doğru olmadığına ve tavzif edilen makamın bu işi göremeyeceğine kaani olduğum gibi memleket menafîine de uymayacağına kanaat getirdiğim için esbabı mucibede zikredilen hususati, müsaadenizle, birer birer teşrih edeyim:

Deniliyor ki, bugünkü vaziyete göre siyasi ahval ve siyasi münasebet iktisadiyat üzerine müessir ve bu tesir gitgide çoğalmaktadır.

Arkadaşlar, eski mektep diye telâkki ediniz. Fakat geçirdiğimiz müddet zarfında memleketi tanıdığımız kadar daima iktisadiyatın, haricî işlerde devletin beynelmilel siyasetlerine istikamet verecek en mühim âmil ve husus olduğunu biliyoruz ve bu gibi iktisadi işlerden dolayı haricî münasebetlere geçilmesin diye birçok ecnebi sermayesinin memleketimize girmesine veyahut ecnebi şirketler teşekkül etmesine mümkün olduğu kadar muarız kalmıştık. Arkadaşlar bugün de böyledir, kanaatindeyim. İran’da bir mesele vardır, siyasi mühim bir mesele açılmıştır. Sebebi petroldür, bu da iktisadi bir meseledir. Mısır’da bir Süveyş meselesi açılmıştır. İngiltere ile muhtelif Arap devletleri arasında şiddetli bir siyasi gerginlik hâsıl olmuştur. Bunun da saiki yine iktisadidir.

Hali hazırda Çörçil (Churcill) Amerika’ya giderek 300 milyon dolarlık bir istikraz teşebbüsünde bulunmuş ve siyasi müzakereler sırasında Japonya ile yapılan anlaşmanın tasdiki meselesinde, 3 - 5 gün evvel radyoda dinledik, Japonya’yı serbest bırakalım ama tekstil sanayiinde İngiltere’ye rakip olmayacak bir şekilde demiştir. Binâenaleyh, şu noktai nazardan bugün siyasi işlerde iktisadiyatın hâkim olması lâzım ve öyledir. Yoksa siyasi mecralardan iktisadiyata intikal etme devri gelmemiş ve gelmeyecektir. Bir kere de bu meseleyi tatbikat keyfiyeti ile düşünelim. Bugüne kadar Hariciye Vekâletimiz muhtelif malî işleri, iktisadi işleri, hattâ Gümrük Tarifesi kanunları gibi gümrük işlerini dahi fiilen idare etmektedir ve bunların tamamıyla başarılmadığı birçok emsaliyle ve göze çarpan aksaklıkları ve memleket aleyhindeki kararları ve neticeleri ile müspettir. Ticaret

Komisyonumuzun 30 Ağustos 1951 tarihli raporunu tetkik edersek orada Tediye Birliği hakkında yapılmış olan anlaşmanın memlekete muzır olan tarafları olduğu görülür.

Keza gümrük tarifelerinde ve yahut diğer malî işlerde Hariciye Vekâletinin kabul ettiği birçok şeyler memlekete nâfi olmamış ve birçok aksaklıklar meydana getirmiştir.

Bugün hükümette bir İktisat Vekâleti vardır, Ticâret Vekâleti vardır. Her iki iş bir eldedir. Bu vekâletin bir Dâhilî Ticaret Bürosu, bir Haricî Ticâret Bürosu, bir Sanayi Bürosu vardır. Ayrıca muavin olarak, bir Sanayi Birliği, ticaret odaları, İstatistik Müdürlüğü vardır, bu memleketin sınaî, ticari, iktisâdi işlerde bütün malûmat bu bakanlığın elindedir.

Şimdi maalesef İşletme Bakanlığı diye hükümetin sınaî kısımları ayrı hususi teşebbüse ait, hususi sermaye ile kurulmuş sanai ayrı vekâlete bağlı olmak noktasından esasen bâzı tezatlar vardır ve elbirliğiyle çalışılması lâzımgelen sanayide birçok yanlış istikametler olması ve koordinasyonlar olmaması yüzünden husule gelen tezatlar neticesi birçok mahzurlar ve memlekete birçok zararlar gelmekte iken buna bir de Hariciye Vekâletini karıştırmak ve memleketin iktisadi ve malî hususatını endirekt olarak yalnız bir ticareti hariciye bürosunda çalışan bir tek komisyona havale etmek gayri caiz ve doğru değildir.

Geçenlerde bir sual münasebetiyle herhangi bir bankanın memleketimize olan ikrazı hususundaki sual takririne mukabil Hariciye Vekilimizin kemali hulûs ve hakbinî ile mütehasıs olmadığını, kompetan olmadığını beyan ederek o suale cevap vermemiştir. Bu vaziyet karşısında bir taraftan teşkilâtı mevcut olan İktisat Vekâleti varken, ticareti hâriciyenin Hariciye Vekâletine tahmilinde vezaif aksaklıkları bilfiil görülmüşken bir de İktisadi İşbirliği namı altında ve o kanal ile bir de askerî müzakeratı ilâve etmek hiç bir zaman doğru ve memleket için nafi olmaz kanaatindeyim.

Tavsiye meselelerine gelince arkadaşlar; belki Amerika Hariciye Vekâletinde kendisine mahsus hususi büroları, hususi teşkilâtı mevcuttur. Onu bilmiyoruz. Fakat bizim teşkilâtımız arzettiğim mahiyettedir.

Arkadaşlar asıl şayanı ehemmiyet olan nokta şudur: İktisadi İşbirliği şimdiye kadar iki mekanizma üzerinde çalışıyordu. Birisi; devlete veya hususi teşebbüse Marshall yardımı olarak para ikrazı ve saire idi. Diğeri, bize askerî yardımdı.

Askerî yardımların da İktisadi İşbirliği kanalıyla yapılacağı tarzında Mister Dorr tarafından hükümete ihsas edilen mesele bundan böyle Marshall yardımı miktarının ve esbabının ne olacağı meşkûk ve belki yalnız mesailin askerî yardıma hasredileceği fikrini vermektedir! Bu suretle askerî yardım müzakerelerini de Hariciye Vekâletine bırakmış oluyoruz.

Arkadaşlar; nazarı dikkatinizi celbederim, mesele çok ehemmiyetlidir. Marshall yardımı kalkıyor, kaldırılmıştır. Bizim para hususundaki müracaatlarımız, ihsas edildiği gibi, muhtelif bankalara müracaat kapısına dayanacaktır.

Yalnız Amerika bizim askerî hususatin takviyesini arzu ettiği için belki ona inhisar edecektir arkadaşlar. Düşünelim ki, milletler için esas hali harb değildir. Hali sulhtur. Bütün milletler evvelâ iktisadi vaziyetlerini takviye için Marshall yardımından istifade etmişler ve bizden nüfusça, malî kudretçe müteveffik milletler dahi ordularını tanzim ve tevsiden ziyade iktisadi vaziyetlerini tashih etmeye ve Marshall yardımından bu noktadan istifadeye çalışmışlardır. Harbi Umumi zamanında bitaraf kalan devletimiz maalesef diğer bitaraf devletlerin kazandığı gibi iktisadi kalkınma ve terakki hususunda istifade edememiştir.

Şimdi 3 – 5 senedir devam eden Marshall yardımından, iktisadi kalkınma yardımından maalesef hiçbir menfaatimiz olmadığı halde dünya sulhu hesabına, Birleşmiş Milletler hesabına Kore'ye askerimizi göndererek ağır bir yük altında kaldık. Yalnız bu yük kan yükü değildir. Gelen yaralarımıza, şehitlerimiz ailelerine bir para ödemek mecburiyetindeyiz. Maliyeye bir yük de tahmil etmiş oluyoruz.

Arkadaşlar; Türklerin bu fedakârlıklarına mukabil İktisadi İşbirliğinden şimdiye kadar yapılan yardım bütçe tasarısında hükümetin de teessürle karşıladığı gibi bütün dünyaya yapılan yardımın ancak yüzde ikisine bile varmamıştır. Binaenaleyh İktisadi İşbirliği yalnız harb meselesine inhisar eder veya iktisadi kalkınma bankalarının verecekleri istikraza bırakılır ve Hariciye Vekâleti de yalnız bu askerî yardım hususunda söz sahibi olursa neticenin memleket için hayırlı olmayacağı kanaatindeyim.

Arkadaşlar; bu mühim mesele yalnız Hariciye Vekâletine taallûk eden bir mesele değildir. Bütçe Komisyonuna hemen hemen hiç aidiyeti yoktur. Bu mesele İktisat Encümeninde, Maliye Encümeninde, hattâ askerî yardım olması itibariyle Millî Savunma Komisyonunda görüşülmelidir. Yalnız Hariciyenin bu ağırlığı tekabül etmesiyle mesele halledilmez. Çünkü az çok bunun netayicinden yalnız hükümetimiz değil, hepimiz mesulüz. Bir önerge arz ediyorum kabulünü rica ederim.”¹¹⁷⁶ şeklindeki konuşmasını alkışlar ve “Bravo” sesleri arasında tamamlamıştır.

Selahattin Adil'in bu sözlerine Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü “Efendim, İktisadi İş Birliği Teşkilâtı, bugün mevcut olan teşkilât, fiilen şimdiye kadar Hariciye Vekili tarafından idare edilmektedir, bu tasarı ile, o kanuna yeni bir şekil verilmektedir. Ortada yeni bir teşkil kurulması şimdilik mevzu bahis değildir. Yalnız eski teşkilâtın raptı meselesi mevzu bahisdir.

Bu neden böyle oldu? Esbabı mucibesi encümenlerde uzun uzadıya bahis mevzuu edildi. Bunun böyle olmasını neden hükümet istedi ve neden alâkadar encümenler bu noktai hazarda

¹¹⁷⁶ TBMM. T.D., D.IX, C.12, B.27, 16.01.1952, s.167-169.

mutabık kaldı? O müzakerelerde bütün bu noktalar izah edilmiştir. Paşa Hazretleri görülüyor ki, maalesef bu müzakerelerden uzak kalmışlardır ve sonra buradaki izahları gösterdi ki; bu iş neden bu şekli aldı ve ne olacaktır, mahiyeti nedir, bu hususta kendileri etraflı tatikatta bulunmamışlardır.

İptida, iki nokta üzerindeki mütalâalarını başlıca iki neticeye bağladılar; iktisat meselelerinin ehemmiyetinden bahsettiler; siyasi meselelerle iktisadi meselelerin alâkasından bahsettiler... Şayet bizim de Teşkilât Kanunumuzu tetkik buyurmuş olsalardı, ticaret mukaveleleri akdi ve iktisadi münasebetlerin tanzimi işlerinin devlet teşkilâtında Hariciyeye verilmiş olduğunu pek iyi görürlerdi... Bu itibarla eğer Paşa Hazretlerinin noktai nazarlarının, nazarı itibara alınması icabederse, bütün teşkilât kanunlarımızı değiştirmek ve Hariciyenin bugünkü birçok teşkilâtını ortadan kaldırmak icabeder... Kendilerinin dediği gibi; Marshall Yardımı, iktisadi yardım bitti yerine yalnız askerî yardım kaim olacak, bunların bu mevzu ile, mevzu bahis olan lâyiha ile, İktisadi İş Birliği Teşkilâtının hâriciyeye bağlanmasıyla; hiçbir münasebet ve alâkası yoktur, ayrı bir meseledir... Kendileri radyodan dinlediklerini buyurdular, bâzı mütalâalar söylediler, eğer Amerika Hariciye Nazırı Açeson'un beyanatını, bugün gazetelerde çıktı, tetkik ederlerse görürler ki, Türkiye'ye iktisadi yardım bitmemiştir. Askerî yardımla birlikte iktisadi yardım da devam edecektir... Bugün askerî ve iktisadi yardım, aynı elden, aynı teşkilât tarafından idare edilir bir mahiyet almıştır ve bütün bunlar da, gayet tabiidir ki, dünyanın her yerinde bu münasebetler dış münasebetlerdir, bunların müzakerelerini Hariciye Bakanlıkları idare eder.

Geçenlerde haricî siyasetimiz hakkında muhterem heyetinize arzı malûmat ederken, bu yardım meselesi hakkında da etraflı malûmat arzetmiştim. Zannediyorum ki, Paşa Hazretleri o gün burada yoktular. Eğer burada bulunmuş olsalardı elbette, bize yapılan gerek askerî ve gerek iktisadi yardımın mütemadiyen arttığını ve buna mukabil başka memleketlere, vaktiyle bizimle kabili kıyas olmayacak derecede yapılan yardımların daraltıldığını ve geriye gittiğini öğrenmiş olurlardı...

İktisadi işlere gelince; Paşa Hazretleri tasarımı tetkik ederlerse görürler ki, bugün (Avrupa İktisadi Konseyi) vardır ve konsey doğrudan doğruya hariciye nazırlarından tereküp etmektedir. Bu konseyin reisi Hollânda Hariciye Nazırındır. Demek oluyor ki, bütün memleket hariciyeleri bu meselelerle alâkalıdır, Türkiye'nin de başka türlü hareket etmesine imkân yoktur. Tabiatıyla bu böyle olacaktır.

Onun için encümenlerin kabul etmiş oldukları ve bugün Heyeti Muhteremenize arzedilen kanun tasarısı, bugün fiilen mevcut olan bir vaziyeti kanunlaştırmaktan ibarettir... Yeni bir teşkilât değildir... Şimdiye kadar bu teşkilât Başbakanlığa bağlı idi, fakat Başbakanlığa

izafeten Devlet Bakanı bu işle uğraşmadığından dolayı bir kâtibi umumi tarafından idare ediliyordu. İşte bu tasarı ile o kâtibi umumilik Hariciye Vekâletine bağlanmaktadır.

Her ne şekil olursa olsun, devlet, Amerika ile, diğer devletlerle olsun, bütün bu gibi askerî ve iktisadi sahalardaki iş birliği meselelerinde müzakereleri, tabiatıyla Hariciye Vekâleti vasıtasıyla yapmıştır ve Hariciye Vekâleti vasıtasıyla yapacaktır, bütün dünyada bu bir teamüldür, başka türlü olmasına da imkân yoktur...”¹¹⁷⁷ diyerek tepki göstermiştir.

Antalya milletvekili Burhanettin Onat “... Sözü uzatmayalım, Dışişleri Bakanlığımızın bu işi gereği gibi göreceğine inanmıyorum. Bu, Salâhaddin Paşa Hazretlerinin buyurdıkları gibi, şümüllü bir meseledir; askerlik, iktisadiyat, hariciye, tarım, turizm işlerini alâkadar eden mühim, geniş bir mevzudur. Kanaati âcizanemce bunun Dışişleri Bakanlığına değil, doğrudan doğruya Başbakanlığa bağlanması lâzımgelen bir teşkilât olduğu kanaatindeyim.” cümleleriyle görüşünü açıklamıştır. Müteakiben söz alan Giresun milletvekili Hikmet Pamukoğlu da konuşmasının sonunda tasarımı desteklemediğini belirtirken, Kocaeli milletvekili Mümtaz Kavalcıoğlu “...Sayın Salâhaddin Âdil Paşa'nın bir teklifi vardır. Bu tasarı hiç olmazsa iktisat ve ticaret encümenlerinden geçerek gelsin, demektedir. Bunun nazarı dikkate alınması çok yerinde olur zannederim. Binaenaleyh, tasarının aleyhinde olduğunu arzederim.” şeklinde sözlerini bitirmiş, alkışlarla desteklenmiştir.¹¹⁷⁸

Selahattin Adil tekrar söz alarak:

“Muhterem arkadaşlarım; sayın Hariciye Bakanı benim komisyonlarda, bilhassa Bütçe Komisyonunda, müzakere sırasında bulunmadığımdan bahsettiler.

Arkadaşlar, oldukça yaşlı bir arkadaşınız sıfatiyle, tevazuuma hâlel gelmesin, affınızı rica ederim. Bendeniz komisyonlara ve Meclise en çok devam eden bir arkadaşınızım. Fakat aynı günde 2 - 3 komisyona giderken Bütçe Komisyonunun her müzakeresinde bulunmama imkân yoktur. Bütçe Komisyonunda yapılan müdafaayı dinlememiş olmakta mazurum. Bu hususta Fethi Çelikbaş arkadaşımızın Bütçe Komisyonu reisvekili sıfatiyle oradaki müzakeratı, kendi noktai nazarlarını izah etmeleri ve bütün Meclisi tenvir etmeleri daha doğru ve salim olur.

Efendim, bütün müzakerelerde bulunmuşumdur. Meclis ve grup müzakerelerinde Hariciye Vekilimizin beyanatlarını daima kemali dikkatle takip etmişimdir. Yalnız Hariciye Vekili arkadaşımız bu işin zaten Hariciye Vekâletine geçmiş ve epey zamandan beri onun tarafından tedvir edilmekte bulunmuş olduğunu beyan buyurdular. Bunu bendeniz biliyorum, ama burada bir tecahülü arifane yapmak istedim. Çünkü 5412 sayılı Kanun bu işe Başbakanlığı memur etmiştir. Bu kanun varken Başbakanlığın kendi vazifesini Hariciyeye kendiliğinden vermesi doğru olamaz. Kanuna mugayirdir. Ancak bugün Meclise gelen tasarı Meclisi Ali

¹¹⁷⁷ TBMM. T.D., D.IX, C.12, B.27, 16.01.1952, s.169-170.

¹¹⁷⁸ TBMM. T.D., D.IX, C.12, B.27, 16.01.1952, s.170-174.

tarafından tasvip edildikten ve kanuniyet keshbettikten sonra Hariciye Vekâleti işe vaziyede edebilir.

Aksaklıklar için buyurdular.

Arkadaşlar, bir serbest ticaret usulü kabul ettik, %60'a kadar serbest mübadele esasını kabul ettik. Aksaklıkları Hariciye Vekili arkadaşımız benden değil İktisat Vekili arkadaşıyla görüşürlerse ve %60 tenzilât sırasında ne kadar sanayimizin, ne kadar küçük sanayi işçimizin mutazarrır olduğunu pekâlâ görürler. Sanayin himayesine bu kadar muhtaç olduğumuz bu devirde arpa, buğday, ekmekle bu memleketi kalkındırmanın imkânı olmadığı bedihidir. Öyle olduğu halde biz harbden sonra yine bundan evvel olduğu gibi çıplak bacakla, elimizde tüfek dünyayı mı bekleyeceğiz? Aksaklıklarda en mühim kısmın 30.6.1951 tarihli Ticaret Komisyonu raporunda kemali serbestiyle, açıkça izah edildiğini söyledim. Ticaret Komisyonu sözcüsü Enver Güreli buradadır. Eğer aksaklıklar hakkındaki ticari anlaşmalarda tamamıyla doğru olduğunu iddia ediyorlarsa lütfen Enver Bey'den sorsunlar; ben şahsi bir şey söylemedim, şimdiye kadar geçmiş müspet komisyon kararlarına atfediyorum. Arkadaşlar bu işleri bir gün Hariciye Vekâleti deruhde ediyor, ertesi günü Başvekâlete devrediyor. Arkadaşlar, bu iktisadi bir iştir. Bir vekâlet kendi şahsi vazifesinden mesuldür. Hariciyeyi, Ticarete yapılan herhangi bir aksaklıktan dolayı mesul edemeyiz. Bu işte koordinasyon yapacak bir bakan olmalı veya ayrı bir vekâlet kurulmalıdır. Bu iş, memleket bu teşkilâtla yürümez; kalkınma tatbik etmeye imkân yoktur.

Arkadaşlar, hükümetimiz daima hüsnüniyet sahibidir. Aynı şekilde Marshall yardımı başkalarından kesilse de bize daha çok olacağından harb ihtiyaçlarımızın daha vâsi miyasta temin edileceğinden bahis buyurdular.

Biz Marshall yardımı olarak birkaç yüz milyon dolarlık bir çek almadan buna nasıl inanabiliriz? Geçen sene 3 - 4 yüz milyon dolarlık bir yardımın yapılacağını gerek resmî gerek nim resmî ağızlardan, Başbakanın ağzından dinlemiş olduğumuz halde ancak 100 - 150 milyon liralık bir yardım gördük.

Eğer teşkilât değişikliği zaman kasalar açılacak ve Marshall yardımından Türkler istedikleri kadar para alacaklar diye bir nokta mevcut ise, bir vait varsa sözlerimin hepsini geri alıyorum.”¹¹⁷⁹ cümleleriyle tezini pekiştirmiştir.

Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü tekrar söz alarak “Efendim, arkadaşlar tarafından yapılan tenkidleri kemali dikkatle dinledim. Salâhaddin Âdil Paşa Hazretleri, eski mütalâalarını tekrar ettiler. Şimdi şunu arz edeyim: Kabul buyuracağınız kanun, yeni bir teşkilât kurmuyor: mevcut bir teşkilâtı Hariciyeye bağliyor. Başvekâlete bağlı olan bir teşkilâtı, aynen olduğu gibi Hariciye Vekâletine bağliyor.

¹¹⁷⁹ TBMM. T.D., D.IX, C.12, B.27, 16.01.1952, s.174-175.

... Sonra paşa hazretleri dediler ki, acaba şekil değişmesinden fazla bilmem ne mi olacak? Hükümet, gerek kendilerinin ve gerek doktorun sözlerine cevaben arzedeyim ki, hükümet bundan âzami yardım temin edebilmek için elinden gelen gayreti sarfetmektedir, gerek iktisadi bakımdan, gerek askerî bakımdan ve onun için teşkilât ister şuradan idare edilsin, ister buradan edilsin, hükümet olarak bu gayrette devam edeceğiz... Yalnız kendilerinin deminki ifadelerine nazaran öyle görünüyor ki, hariciye tek başına karar alıyor. Böyle bir şey yoktur. Bütün devlet dairelerinin müşterek mesaisiyle bu kararlar alınır. Bu itibarla kararlarda hata varsa umumdur. Sevap varsa gene umumdur. Yalnız bir tek bakanlığa ait değildir ve olamaz, arkadaşlar.”¹¹⁸⁰ şeklinde karşı görüşünü ifade etmiştir.

Selahattin Adil Meclis Başkanlığına “*Mevzuubahis Hükümet tasarının alakalı komisyonlarca da tetkikini arz ve teklif ederim.*”¹¹⁸¹ önergesini vermiştir.

Başbakan Adnan Menderes’in de gecikmeli olarak meclise gelip tasarıyı desteklemesine rağmen tartışmalar arasındaki oylamada tasarı kabul edilmeyerek Ticaret, Ekonomi ve Maliye komisyonlarına havale edilmiştir.¹¹⁸²

16 Mart 1950 tarihli ve 5802 sayılı Tapulama Kanununa ek Kanun için 16 Ocak 1952 tarihinde yapılan oylamaya Selahattin Adil katılmamıştır.¹¹⁸³

4.5.5. Mardin’de Oturan Efram Çirbaka Hakkındaki Dilekçe Komisyonu Kararı Görüşmeleri

“Mardin Milletvekili Aziz Uras’ın Dilekçe Komisyonunun 5 Aralık 1951 tarihli Haftalık Karar Cetvelindeki 1234 sayılı Kararın Kamutayda görüşülmesine dair önergesi üzerine Dilekçe Komisyonu raporu” olarak tutanaklara geçen ve Mardin Milletvekili Aziz Uras’ın “Arkadaşlar, bu vatandaş, Lozan Konferansından evvel, yedi yaşında iken, tahsilini ikmal etmek üzere Lübnan’a, Beyrut’a, halasının nezdine götürüyor. Bir müddet sonra bu vatandaşın babası ölüyor. Lübnan’da leyli okumakta olan bu çocuk, Lozan ahidnamesi mucibince hıyar hakkını kullanma zamanı babasının memleketi olan Mardin’e dönüyor. Fakat Beyrut’ta leyli mektep idaresi bu çocuğu halasına tebean Lübnanlı diye yazmış. Yurda döndükten uzun bir müddet sonra bir sahibi hayır tarafından tezvîr edilmiş, bu adam halasına tebean Lübnan tabiiyetine geçmiş denmiş. Çocuk ne kendi arzusu ile, ne kendi bilgisi ile ecnebi tabiiyetine girmesi meselesi mevzu bahis olmamasına rağmen yapılan ihbar üzerine Heyeti Vekile kararı ile vatandaşlıktan iskat olunuyor...”

¹¹⁸⁰ TBMM. T.D., D.IX, C.12, B.27, 16.01.1952, s.175-176.

¹¹⁸¹ TBMM. T.D., D.IX, C.12, B.27, 16.01.1952, s.179.

¹¹⁸² TBMM. T.D., D.IX, C.12, B.27, 16.01.1952, s.180-182.

¹¹⁸³ TBMM. T.D., D.IX, C.12, B.27, 16.01.1952, s.185.

Arkadaşlar, bu adamın şikâyeti, Heyeti Vekilenin yaptığı haksız tasarruftur. Şikâyetini hangi yere göndersin? Tabîî Büyük Millet Meclisine. Şûrayı Devlet, kanun bu hakiki Heyeti Vekileye vermiştir, “Ben sana ne yapabilirim”, diyor. Müşteki “Ben Türküm” diyor, “Ama Lübnan’da oturmaktayım, fakat bütün akrabam Mardin’dedir”, diyor. Binaenaleyh isterdim ki bu dosyayı, bu vaziyette tetkik eden komisyon, dosyada görüldüğü gibi yapılan bu haksız tasarrufu iade etmek üzere hükümete göndersin, iade hakkı daima mevcuttur. Göndermemiş. Binaenaleyh emsali misillü bir formalite takip ederek buraya gelmiş.

Benim Heyeti Aliyenizden istirhamım; hiçbir suçu olmayan ve küçük yaşta tahsilini bitirmek için Beyrut’a gitmiş olan bir adamın kendi arzusu olmadan üzerinde yapılan tasarrufun hiçbir kıymeti olamayacağı muhakkak olduğuna göre tekrar bu işin tetkikidir.

Binaenaleyh, Heyeti Muhteremeden istirhamen bir önerge veriyorum, bu önergede, bu haksız tasarrufun Heyeti Vekilede tekrar görüşülüp bir karara bağlanması talebi ile raporun komisyona iadesidir.”¹¹⁸⁴ olarak açıkladığı önergesine Dilekçe Komisyonu Başkanı Abdullah Aytemiz Komisyon kararının gerekçelerini anlatırken Selahattin Adil Komisyon Başkanına “Verilen karar ademi salâhiyetten vâki olmuş bir ret midir, yoksa muhakeme neticesinde midir?”¹¹⁸⁵ diye Devlet Şurası kararını sormuş, Dilekçe Komisyonu Başkanı Abdullah Aytemiz de Devlet Şurası kararını tetkik etmediklerini, bu konuda verilen kararın doğru mu, eğri mi, salahiyeti var mı, yok mu tetkik edilmediğini söylemiş, diğer milletvekillerinin sorularıyla oturum devam etmiştir.

12 Mayıs 1952 tarihli oturumda; Türkiye Cumhuriyeti ile Yunanistan Krallığı arasında imzalanan Kültür Anlaşmasının onanması hakkındaki Kanun,¹¹⁸⁶ Türkiye Cumhuriyeti ile Hindistan Cumhuriyeti arasında kültürel münasebetlere mütaallik Anlaşmasının onanmasına dair Kanun,¹¹⁸⁷ Türkiye ile İtalya arasındaki kültürel Anlaşmasının onanması hakkındaki Kanun,¹¹⁸⁸ Türkiye Cumhuriyeti ve diğer Müttefik Devletler ile Japonya arasında San-Fransisco’da imzalanan Barış Andlaşması ile eki protokolün ve iki beyannamenin onanması hakkındaki Kanun¹¹⁸⁹ ve İstiklâl Harbi Malûllerine verilecek para mükâfatı hakkındaki Kanun¹¹⁹⁰ oylanmış, Selahattin Adil kabul oyu kullanmıştır.

¹¹⁸⁴ TBMM. T.D., D.IX, C.15, B.71, 12.05.1952, s.175.

¹¹⁸⁵ TBMM. T.D., D.IX, C.15, B.71, 12.05.1952, s.176.

¹¹⁸⁶ TBMM. T.D., D.IX, C.15, B.71, 12.05.1952, s.203.

¹¹⁸⁷ TBMM. T.D., D.IX, C.15, B.71, 12.05.1952, s.207.

¹¹⁸⁸ TBMM. T.D., D.IX, C.15, B.71, 12.05.1952, s.211.

¹¹⁸⁹ TBMM. T.D., D.IX, C.15, B.71, 12.05.1952, s.215.

¹¹⁹⁰ TBMM. T.D., D.IX, C.15, B.71, 12.05.1952, s.219.

4.5.6. Emir ve Seyis Erleri Hakkındaki Kanun Tasarısı Görüşmeleri

12 Aralık 1952 tarihinde Emir ve Seyis Erleri hakkındaki kanun tasarısı ile Çorum Milletvekili Ahmet Başbüyük ve Hüseyin Ortakçioğlu'nun Emirber ve Seyis Erleri hakkındaki 203 sayılı Kanunun 1'inci ve 3'üncü maddelerinin değiştirilmesine dair 1600 sayılı Kanunda değişiklik yapılması hakkında kanun teklifi ve Millî Savunma Komisyonu ile Geçici Komisyon raporları başlıklı görüşmeler esnasında Selahattin Adil söz alarak:

“Arkadaşlar, eski bir ordu mensubu sıfatıyla bu mevzu üzerinde birkaç söz söylemeyi vazife addettim.

Evvelâ şunu arz edeyim ki, 25 seneyi tecavüz eden askerlik hizmetimde, İstiklâl Harbi hariç olmak üzere, hiç bir zaman kışla haricinde, emir eri istihdam etmedim. Ve öteden beri emir erlerinin tahdit edilmesine ve asgari bir hadde indirilmesine taraftar oldum.

Arkadaşlar, bu tasarının kabul edilmesine muarız olan arkadaşlarımızın esas noktai nazarları; emir erleri istihdamının demokrasiye, insan haklarına muhalif olduğu gibi suiistimale de mâruz bulunmasıdır. Bundan dolayı bu emir erleri müessesenin kalkması isteniliyor. Komisyon ve diğer birçok arkadaşlarımız da, ihtiyaç dolayısıyla, bunun idamesi taraftarıdır.

Meseleyi evvelâ muarız olan arkadaşlar noktai nazarından tetkik edeceğim. Arkadaşlar diyorlar ki: Demokrasi ve insan haklarına mugayirdir. Ben başka türlü düşünüyorum. Her devlet kendi düşünce ve kendi milli anelerine göre bu müesseseyi tanzim ettikleri gibi bizim de kendi memleketimizin, millî terbiyemizin ve ahlâkimizin ve orduda yerleşen bâzı usullerin esaslarını nazarı itibara almamız icabeder.

Arkadaşlar, demokrasi ve insan hakları bizim ordumuza, daha dünden bugünden yahut son zamanlarda mevzu bahis edilen bu ıstıhlardan çok zaman evvel yerleşmiş, tam demokrat ve insan haklarına riayet esası kabul edilerek orduda bir aile hayatı vücut bulmuştur. Misal mi istiyorsunuz; insan hakları mevzuunda bundan 1300 küsur sene evvel Hazreti Ömer'in Kudüs'e girişini misali gösterebiliriz. Bu, insan haklarına en ulvi bir misaldir. Ve emsalsiz bir misaldir.

Milli terbiye cihetine gelince; Niğbolu Muharebesi'nde Yıldırım Bayazıt gibi gayet kuvvetli ve hakikaten tam bir kumandan olan Padişah, Niğbolu Muharebesi sırasında, Ehlisalip kumandanlarının, surf padişahı tutmak ve öldürmek gayesiyle yaptıkları taarruzlarda, az kalsın hedef oluyordu. Hattâ bu sırada Ehlisalip kumandanlarından birisi, Padişahın miğferi üzerine vurmıştu. Yıldırım Bayazıt bu darbe karşısında “Ah!” demiş. Civarında bulunan kapı kulları, doğrudan doğruya Padişaha mensup askerler derhal “İçtiğin şarabın humarı” diye bağırılmışlar ve fakat orada derhal Padişahı kurtarmışlar ve tecavüz edenleri katletmişlerdir. Bu suretle ordunun muvaffakiyetini temin etmişlerdir. Şu misal de

gösteriyor ki, ta o zamanda bile Yıldırım Bayazıt gibi bir kumandana ve Padişaha dil uzatacak kadar demokrasi hissi orduya yerleşmişti.

Bu, bizim dini terbiyemiz, milli görgümüz ve milli ahlâkımızdır. Bu milletin içinden çıkan ordu efradı arasında subay olsun, âmir olsun, isterse en küçük bir nefer olsun umumiyetle bu hisle mütehassıstır.

Arkadaşlar, mevcut bu karakteri hukuki bakımdan, Anayasa hükümleri, insan hakları ve demokrasiye muhaliftir tezi ile reddetmek doğru olmaz. Anayasa ile tahdit edilmemiş addettiğimiz birçok hukuk var ki o hukuklar ya âdaba, yahut umumi efkâra ve yahut diğer esbaptan dolayı hukuktan istisna edilmiştir. İnsanlar hür olduğu gibi biz de Anayasamızla ve bugün vâsil olduğumuz demokratik idare ile hür ve serbestiz. Fakat her işimizde serbest miyiz? Hukuk onları birçok suretle tahdit etmiştir ve esbabı mania koymuştur. Bu sebeple orduda mevcut olan ve asırlardan beri kökleşmiş bulunan ana itiyat ve teamülleri bertaraf edip sırf bugünkü kabul ettiğimiz kanun veya prensiplere istinat ederek bu meseleyi yıkmak caiz ve doğru olmaz.

Meselenin suiistimal kısmına gelem: Arkadaşlar, bu hususta muarız arkadaşlarıma yerden göğe kadar hak vermekteyim. Maalesef zamanın, yetişmenin, düşüncelerin tebeddülü tesiriyle bu suiistimal gittikçe çoğalmakta ve hepimizin gözüne batmaktadır. Binaenaleyh bu emir erleri meselesinde suiistimali kaldırmak imkânlarını nazarı dikkate almak istiyorum, Suiistimali kaldırmak yalnız kanunla olmaz. Kanun tahdit eder. Fakat esası kaldırmaz. Ben şu fikirdeyim ki; bütün devlet işlerinde çalışan insanların en küçüğünden en büyüğüne kadar vatan için bir vazife ifa etmekte olduğunu ve bu vazife sırasında ne makamın, ne rütbenin, ne maaşın hiçbir suretle vazife noktai nazarından, memlekete hizmet noktai nazarından birinden diğerine takaddüm ve tefevvuk ve yahut tahakküm hissi beslemesi caiz olmadığını bilmek ve teslim etmek lâzımdır. Eğer biz bu tarzda herkesin yaptığı vazifeyi, en küçüğüne kadar vatanî bir vazife telâkki ederek şahsiyetine hürmet ederek, değil yalnız devlet işlerinde hattâ maaş vererek, ücretimiz altında bulundurduğumuz ve hakikaten uşak, seyis dediğimiz kimseleri dahi ancak ailevi ihtiyacından hayatlarını idame bakımından bu nevi işleri kabul etmiş oldukları zaviyesinden düşünürsek, onlara karşı da daha insani davranmak, daha anlayışlı muamelede bulunmak yolunu tutarız. Kim olursa olsun karşıımızdakine karşı dürüst muameleden içtinabetmemiz lâzımgelir. Eğer bu suiistimaller artıyorsa, kanaatimca bunun sebebi, olgunluk ve insanlık ruhunun maalesef gittikçe azalması neticesidir. Bunun için mümkün olduğu kadar ceza ile ve sair suretlerle tedbir alınmakla beraber Millî Savunma Bakanının orduda olgunluk hislerini yükseltecek tarzda bâzı tedbirler almasını, esas meselenin halli noktai nazarından lüzumlu addetmekteyim. Bugün elhamdülillah demokrasimize en güzel misal olarak mevcut olan ananelerimiz vardır. Bilfarz bahriyede kendisinden yaşça küçük

yeni mektepten çıkmış bir mülâzime dahi, senelerdenberi donanmada hizmet etmiş bir nefer “Beybaba” der. Ne iyi aile misalidir bu. Bir zabıt, yorgunluk zamanında efradının silâhını çantasını bizzat taşır. Hattâ icabederse atından inerek yorgun neferini ata bindirir çantasını kendisi alarak götürür. Yani arkadaşlar, dayandığımız orduda esaslı bir teamül vardır. Bir aile ki, yekdiğerine karşı hürmet hissi besler. Zabıtın nefere, neferin zabıte karşı tamamiyle feragat ve icabederse fedakârlık yapmak suretiyle yardım etmesi lâzımdır. Bunun için emir eri değil, teaviün eridir. Zabıt nefere ne kadar merbut olursa nefer de zabıte o kadar hürmet ve saygı ile birlikte yaşaması lâzımgelir. Orduda ve milletimizde bu ruhu, mücadele ederek, takviye edersek emir eri işinde bugün gördüğümüz suiistimallerin bir kısmının değil, topunun ortadan kalkacağı kanaatindeyim.”¹¹⁹¹ konuşmasını yapmıştır.

Görüşmeler esnasında Geçici Komisyon Sözcüsü Bursa milletvekili Halûk Şaman konuşmasının sonuna doğru “... Biraz da bu emir eri müessesesini hangi zaruretler altında kabul etmiş olduğumuzu arzetmek isterdim. Fakat sayın Salâhaddin Âdil Paşa, bunu o kadar vuzuh ve belâgatle ifade ettiler ve bir ordunun ananelerine bağlanmasından ve ananelerinin kanun hükümleriyle bertaraf edilemeyeceğinden ve bizzat orduyu var eden birtakım realiteler olduğundan o kadar güzel ve sarahatle bahsettiler ki, bu hususta ben ilâve edecek bir mütalâa bulamıyorum...”¹¹⁹² diyerek Selahattin Adil’e iltifat etmiştir.

Selahattin Adil tekrar söz alarak “Raporun ikinci paragrafında bir hususun açıklanmasını rica edeceğim. Burada deniliyor ki: “Emir erleri yerine subaylara nakdî bir tazminat verilmesinin emir eri müessesesinin tekabül eylediği ihtiyacı karşılamaktan uzak kalacağı tesbit edilmiştir.” tabirinin açıklamasını istemiş, Millî Savunma Bakanı Ankara milletvekili Seyfî Kurtbek “Efendim, komisyon iki mahzur düşünmüştür. Birincisi şudur: Bu memleketin şartları çok değişiktir, öyle yerler vardır ki; biz bilhassa bu gibi yerlerde yaşayan vazife gören subaylar için emir eri müessesesinin zaruretine kaani olduk. Böyle bir para verilmiş olsa dahi o hizmeti ifa ettirecek insan bulunamayacaktır.

İkinci mahzur ise şudur: Demin de arzettiğim gibi, ordular geleneklerine çok bağlı müesseselerdir. Biz emir erlerini kaldırır, yerlerine nakdî bir tazminat verirse şundan endişe ettik: Hem tazminatı alacaklar, hem de çok alışılmış bir müessese olarak emir eri istihdamında devam edeceklerdir.”¹¹⁹³ diye Selahattin Adil’e açıklamada bulunmuştur. Konuşmasının devamında da “Emir eri müessesesini sadece bir hizmetçi gibi nazarı itibara almamak lâzımdır, Sayın General Salâhâttin Adil’in buyurdıkları gibi bu karşılıklı yardımlaşma müessesesidir.”¹¹⁹⁴ cümleleriyle tezini savunmuştur.

¹¹⁹¹ TBMM. T.D., D.IX, C.18, B.16, 12.12.1952, s.218-220.

¹¹⁹² TBMM. T.D., D.IX, C.18, B.16, 12.12.1952, s.226.

¹¹⁹³ TBMM. T.D., D.IX, C.18, B.16, 12.12.1952, s.226.

¹¹⁹⁴ TBMM. T.D., D.IX, C.18, B.16, 12.12.1952, s.227.

7 Ocak 1953 tarihindeki oturumda emir ve seyis erleri hakkındaki kanun tasarısının 3'üncü maddesinin görüşmeleri esnasında Oturum Başkanı Celal Yardımcı'nın Selahattin Adil'in komisyona bir sorusu olduğunu söylemesi üzerine Bursa milletvekili Geçici Komisyon Sözcüsü Halûk Şaman "...Bir de demin Salâhaddin Âdil Paşa'nın sualinin cevabı noksan kaldı. Kendilerinin temas buyurdıkları suale (Ç) fıkrasını aynen okumakla cevap vereceğim. Ç - (Yukarıdaki fıkrada yazılı sebepler dışında kanunen bakmaya mecbur olduğu ailesi efradiyle birlikte veya (a) fıkrasında gösterilen mahallerde ikamet etmeyen subaylara emir eri verilmez.) Dedikten sonra (Bu gibilere şehir ve kasaba dışında ikamete mecbur kaldıkları veya hastalık gibi mücbir hallerde geçici olarak mensup buldukları birlik komutanının yazılı emriyle emir eri verilebilir.) denmektedir.

Zannederim ki, bunlarla Paşa'nın suallerini cevaplamış bulunuyorum." açıklamasını yapmış, Selâhattîn Âdil'in "*Efendim bir misalle arzedeğim: Ben ne hastayım, ne de kıtamın bulunduğu şehrin dışındayım. Bekâr bir adamım, rütbem ne olursa olsun teğmen veya General... İsterse Erkânı Harbiyei Umumiye Reisiyim, bana emir eri verilmeyecek midir?*" sorusu üzerine Geçici Komisyon Sözcüsü Halûk Şaman "Hayır efendim. (Ç) fıkrası hükmü katidir." cevabını vermiştir.¹¹⁹⁵

Görüşmelerin devamında Rize milletvekili İzzet Akçal söz isteyerek "Efendim, nizamnamede bir noktayı aydınlatmak için söz aldım. Salâhaddin Âdil Paşa'nın bir suali tamamen cevaplandırılmamıştır. "Bekâr subaylara emir eri verilecek mi verilmeyecek mi?" diye bir sual tevcih buyurdular. Şehir ve kasaba dışında ikamete mecbur kaldıkları veya hasta oldukları takdirde bunlara da verilebilecektir; maddede hüküm vardır. Ne şekilde verileceği nizamnamede tesbit edilecektir." açıklamasından ardından madde kabul edilmiştir.¹¹⁹⁶

4.5.7. Turizm Endüstrisini Teşvik Kanun Lâyihası Görüşmeleri

13 Şubat 1953 tarihinde Turizm Endüstrisini Teşvik Kanun Lâyihası görüşmeleri esnasında Selahattin Adil söz alarak:

"Efendim, memleketimizin bir turizm kanununa olan ihtiyacı malûmdur, onun üzerinde söz söyleyeceğim; kanunun bir an evvel çıkarılmasını temenni edeceğim.

Yalnız ılıcalar ve içme suları, Maden Nizamnamesine ve 4264 sayılı Kanuna tâbidir. Halen Ekonomi Komisyonunda tetkik edilen Maden Kanunu'nda bu mevzular bulunmamaktadır. Yeni Maden Kanun Tasarısı içinde kaplıca ve ılıcalara temas eden bir tek madde yoktur. Bunun için ayrı bir kanun teklif edileceği bildirilmektedir.

¹¹⁹⁵ TBMM. T.D., D.IX, C.19, B.24, 07.01.1953, s.66-67.

¹¹⁹⁶ TBMM. T.D., D.IX, C.19, B.24, 07.01.1953, s.68.

Bundan başka turizm ile alâkalı olarak Hıfzıssıhha Kanunu vardır. Onda da kaplıcalar hakkında birçok hükümler vardır.

Gerek henüz mer'î olan kaplıcalar hakkındaki Maden Kanunu'nun kısımları, gerek Umumi Hıfzıssıhha Kanunu'nun kısımları kısmen turizme engel teşkil edecek, kısmen de turizmin üzerine aldığı kaplıca gibi müesseseleri alâkadar edecek ve belki onlar üzerindeki nezareti lüzumlu görececek birtakım ahkâm vardır. Tasarıda bu husus nazarı dikkate alınmamıştır. Bu hususa komisyonun nazarı dikkatini çekerim.”¹¹⁹⁷ konuşmasıyla turizm kapsamında Maden Kanunu ve Umumi Hıfzıssıhha Kanunu'na da gerekli maddelerin konulması gerektiğini belirtmiştir.

4.5.8. “Akraba ve Taallûkat” Tâbirinin Yorumlanması Hakkındaki Görüşmeler

23 Mart 1953 tarihinde Denizli Mebusu Baha Akşit'in, Maadin Nizamnamesinin 30'uncu maddesindeki “Akraba ve taallûkat” tâbirinin yorumlanması hakkındaki önergesi görüşülürken “Maadin Nizamnamesinin 30 ncu maddesindeki (Akraba ve taallûkat) tâbirlerinden, dördüncü dereceye kadar (Bu derece dâhil) kan ve sihri hısımlığın anlaşılması lâzımgelir.” fıkrası okunmuş, İzmir milletvekili ve Adalet Komisyonu Başkanı Halil Özyörük komisyonun çalışmaları sonucunda olşan kanaatleri bildirmiş, sorular cevaplanmıştır. Ekonomi Komisyonu Başkanı olarak Selâhattin Âdil:

“Efendim, bu teklif evvelâ Ekonomi Komisyonuna havale edilmiştir. Ekonomi Komisyonu gerek tatbikatta husule getireceği teşevvüşten ve gerekse Maden Kanunu'nun elde hazır olan tasarısında bu hususun tamamıyla sarıh olarak tesbit edilmiş ve edileceği de nazarı dikkate alınarak, bunun yeni kanunda nazarı dikkate alınmasının kâfi olacağı mütalâasıyla tefsire lüzum olmadığı cihetine gidilerek, bu tarzda cevap verilmiştir. Bunun müzakeresi sırasında hukukçu arkadaşlardan bir kısmı; bu mesele, akraba ve taallûkat meselesi idi, siz niye anlamadınız, bunlar zaten kanunen tesbit edilmiştir, dediler. Bu tarzda cereyan eden müzakerat neticesinde iş Adalet Komisyonuna havale edilmiştir.

Arkadaşlar; 70 seneden beri binlerce eşhas hakkında bu kanun, eski Ticaret Vekâletinin anlayışına göre tatbik edilmiştir. Bu itibarla birçok kimseler, bu kanunun tefsiri suretiyle yapılacak tatbikatta -evvelce- bu işte dâhil olmuş olmalarından dolayı, ruhsat alamamasını mucip olan sebebin mevcudiyetinden, bu sefer makable şâmil bir hal alacağı için, bu defa haksız ruhsat verildi diye birçok iddialar karşımıza çıkacaktır. Binaenaleyh tatbikatta, esasen bugün bile birçok itirazlara mâruz olan bu iş, bundan sonra yüzlerce müracaata sebep olacaktır, esasen işin içinden çıkamayan Maden Müdürlüğü büsbütün işin içinden çıkamayacaktır, birçok şikâyetlere ve itirazlara mâruz kalacaktır.

¹¹⁹⁷ TBMM. T.D., D.IX, C.20, B.43, 13.02.1953, s.283.

Tefsirin kolay olmadığını, yine hukukçu arkadaşların mütezat olan fikirlerini beyan etmelerinden anladık.

Binaenaleyh, çok rica ederim, 3 - 5 kişi mutazarrır olmuşsa veya menfaattar olmuşsa, bunu tefsir etmek ve o suretle tatbik etmekle bir netice alınmaz.

Müsaade ederseniz Ekonomi Komisyonunun teklifi veçhile yeni bir tesis suretiyle bunları katı ve kestirme olarak, maden kongrelerinde bulunan birçok mütehassıs hukukçuların iştirakiyle hazırlanmış olan maden kanunu tasarısının metinde bu mesele halledilsin. İsterseniz komisyon izah etsin, isterseniz Adalet Komisyonunun bu tefsirinden sarfinazar edilsin.”¹¹⁹⁸ konuşmasını yapmıştır. Bingöl milletvekili Feridun Fikrî Düşünsel “Salâhaddin Paşa’nın buyurduğu noktaya geliyorum. Daha büyük bir ehemmiyet arz ediyor, tefsir ile de halledilecek bir nokta değildir.

Tatbikatın geriye döndürülmesi, başka bir vaziyet alması mahzurunun akla getirir. Bu itibarla işin her tarafını mütalâa etmek üzere, bendenizce, gerek Adalet ve gerek Ekonomi Komisyonuna bu işi havale etmek lâzımdır. Her iki komisyon burada dermeyan edilen mütalâaları nazarı dikkate alarak, 1322 senesinden beri yapılmakta olan tatbikatı da nazarı dikkate alarak, bu işe ilme ve tetkika müstenit bir mecra vermelidir. Bu itibarla her iki komisyona havalesinin uygun olacağı kanaatindeyim.” sözleriyle, Konya milletvekili Ümran Nazif Yiğiter “Bu yolda zoraki bir tefsir kabulü, Salâhaddin Âdil arkadaşımızın burada beyan ettiği veçhile, tatbikatta birçok teşevvüslere yol açacaktır.” eklemesiyle ve Konya milletvekili Abdürrahman Fahrî Ağaoğlu’nun “Ekonomi Komisyonu Reisi arkadaşımız bizi tenvir ettiler. Kendilerine teşekkür ederim.” cümleleriyle Selahattin Adil’in cümlelerini yorumlamışlardır.¹¹⁹⁹ Selahattin Adil’in görüşleri desteklenerek oylama sonucu tefsir fıkrasına gerek olmadığından Adalet Komisyonu raporu reddedilmiştir.¹²⁰⁰

4.6. Selahattin Adil’in İstifası ve Vefatı

Selahattin Adil Başbakan Adnan Menderes’in politikasını tasvip etmediğinden¹²⁰¹ milletvekilliğinden istifa etmeye karar vererek İstanbul’dan 22 Haziran 1953 tarihinde Büyük Millet Meclisi Riyasetine:

“Üç senelik mebusluğum sırasında siyasi hayatımız cereyanlarına intibak imkânını maalesef bulamadığım gibi son zamanlara vücudumda hissettiğim taap sebebiyle de bu

¹¹⁹⁸ TBMM. T.D., D.IX, C.21, B.57, 23.03.1953, s.22.

¹¹⁹⁹ TBMM. T.D., D.IX, C.21, B.57, 23.03.1953, s.23-24.

¹²⁰⁰ TBMM. T.D., D.IX, C.21, B.57, 23.03.1953, s.26.

¹²⁰¹ **Türk Harp Tarihi Derslerinde Adı Geçen Komutanlar**, s.373; “Kuralsızlığa karşı oluşunu politikada da uyguladığı görülüyor. 1950’de listesinden Ankara Milletvekili seçildiği D.P. yetkililerinin kural tanımayışlarına boyun eğmiyor. 1953 yılında çoğuları yeniden seçilmek için yetkililere yanaşırken, Selahattin Adil, hem milletvekilliğinden hem de partisinden ayrılıyor.” Onar, **Kuruluşundan Kurtuluşuna Bağlantıları İle Saimbeyli**, s.375.

*mesuliyetli vazifei teşriiyeye devamı doğru bulmadım. Seçmenlerime beyanı itizar ederek milletvekilliğinden istifamın kabulünü rica ederim. Derin hürmetlerimle*¹²⁰² cümlelerinden oluşan dilekçesini sunmuş ve siyasi hayatını noktalamıştır.

7 Temmuz 1953 tarihinde Meclis Başkanı tarafından istifa eden Selahattin Adil'in yerine Milletvekili Seçimi Kanununa göre başka birinin seçilmesi için Başbakanlıktan müsaade istenmiş,¹²⁰³ meclisteki sandalyesi doldurulmuştur.

Vefatını müteakip, Zincirlikuyu Mezarlığında babası Adil Paşa'nın yanında toprağa verilmiştir.¹²⁰⁴ Eşi Siret Adil'e 27 Ekim 1988 tarihinde gönderilen "Devlet Mezarlığına Nakledilecek İstiklal Harbi Komutanlarına Yapılacak İşlem" konulu yazıda belirtilen "Ebediyete intikal eden ve Cumhuriyetin kuruluşuna hayat veren Ulu Önder Atatürk'ün en yakın silah arkadaşlarından olan Tümğ. Selahattin Adil'in naaşı 25 Kasım 1988 saat 09.00 – 15.00 arasında Zincirlikuyu Mezarlığından alınarak Gümüşsuyu Askeri Hastanesine nakledilerek muhafaza edilecek ve 28 Kasım 1988 günü burada yapılacak töreni müteakip, hava yolu ile Ankara'ya nakledilecek, 29 Kasım 1988 günü yapılacak Devlet Töreni ile Devlet Mezarlığındaki ebedi istirahatgahına defnedilecektir."¹²⁰⁵ metnindeki işlemler uygulanarak naaşı Devlet Mezarlığına nakledilmiştir.

TBMM Albümü'nde Selahattin Adil'in hayatı fotoğrafının altına "İstanbul – 1882 – Adil - Harp Akademisi – Fransızca, Almanca – Askerlik – Tuğgeneral, Harp İmalatı Umum Md., Milli Savunma Bakanlığı Müsteşarı – IX uncu Dönem Ankara Milletvekili – Evli, 3 Çocuk"¹²⁰⁶ yazmak suretiyle özetlenmiştir.

Selahattin Adil milletvekili seçildiği 1950 yılında özlük dosyasına kendi el yazısıyla özgeçmişini şöyle anlatmıştır:

"İlk tahsil - Numune-i terakki, Rüşdiye - soğuk çeşme askeri, mühendishanei Berrii Hümayun, idadi ve harbiye, Erkan-ı harbiye – Pangaltı.

Yüzbaşılık devri – 5. ordu (Şam), hayfa ve hicaz demiryolları

Kolağalık – 3.ordu (Selanik), takibi eşkıya müfettişliği, mektebi harbiye ordu teşkilatı muallim muavinliği,

Binbaşılık – 2.ordu 13.alay tabur ve alay kumandanlığı, Bükreş sefareti ateşe militerliği, İtalya harbi sırasında Mısır Fevkalade Komiserliği, --- (Okunamamıştır) ordu murahhası, Balkan harbinde Vardar ordusu Erkânı harbiyye 2.Şube müdürü, harbiye nezareti topçu şubesi müdürü, umumi harbde Çanakkale mevki müstahkem erkânı harp reisi,

¹²⁰² TBMM. T.D., D.IX, C.24, B.103, 07.07.1953, s.294-295.

¹²⁰³ BCA, 030-0-010-000-000-78-515-1.

¹²⁰⁴ Öztürk, a.g.e., s.44.

¹²⁰⁵ KKK 3'üncü Kolordu Komutanlığının 27 Ekim 1988 tarihli, PER: 4922-5-88/Disipmor.Ks.(813) sayılı ve "Devlet Mezarlığına Nakledilecek İstiklal Harbi Komutanlarına Yapılacak İşlem" konulu yazısı.

¹²⁰⁶ Türkiye Büyük Millet Meclisi Albümü 23 Nisan 1920 – 20 Ekim 1991, Ankara, 1994, s.173.

*Kaymakam (Yarbay) – 12 ve 13. Fırkalar (Tümenler) Kumandanlıkları,
Miralay (Albay) – 11. Kolordu Kumandanlığı, 14.¹²⁰⁷ K.O.K. (Kolordu Komutanlığı),
Çanakkale müstahkem mevki Kumandanlığı,*

*Umumi harb ---- ---- (İki kelime okunamamıştır, “mütarekesinden sonra” olabilir),
imalatı harbiye U. müdürlüğü,*

*İstiklal harbi Cenup Cephe Kumandanlığı, 2. K.O. (Kolordu) Kumandanlığı, M.M. (Milli
Müdafaa – Milli Savunma) Vekâleti müsteşarlığı ve İstanbul Kumandanlığı (Sakarya
muharebelerinde sonra generalliğe terfi ve İstanbul’un Ecnebi devletler Kuvvetlerinin
tahliyesi ile ordudan istifa ve tekaütlik talebi*

*Sivil hayatı – Ecnebi firmalar mümessilliği, ticaret, fabrikacılık, maden işletmesi ve
muhtelif şahsi teşebbüsat)”¹²⁰⁸*

Selahattin Adil’in oğlu Semuh Adil’in 6 Şubat 2010 Cumartesi günü yapılan ropörtajda da anlattığı bir anısı şöyledir:

“Babam Selahaddin Adil Paşa savaş hayatından hiç bahsetmezdi. Öyle ki onun Çanakkale’de 18 Mart 1915 günü zaferimizle sonuçlanan deniz muharebesini idare ettiğini bile ancak yedek subaylığımı yaparken öğrendim. İnşaat mühendisi olduğum için asteğmen olarak Harbiye’de 1’inci Ordu İstanbul Askeri İnşaat ve Emlak Müdürlüğünde görevli iken, 1953 senesi 18 Mart günü diğer mühendis arkadaşlarım, Yıldız Teknik Okulu’nda 18 Mart Deniz Zaferimizle ilgili tören yapılacağını ve oraya girmek için yüzbaşından izin almamızı önerdiler. İzin alıp gittiğimizde ise Yıldız Teknik Okulu’nda babamla karşılaştım. Şaşırđım, çünkü annem ve babamla aynı evde oturuyorduk ve babam bana Yıldız’a gideceğini söylememişti. Babama; “Ne için buradasınız?” diye sorduğumda; “Bir şeyler anlatayım diye rica ettiler. Ben de hayır diyemedim” diye cevap verdi. Salona girdik ve babam kürsüde 18 Mart’ı anlatmaya başladı. Dinledikçe hayret ediyordum. Babam hiç kendisinden bahsetmeden, 18 Mart Deniz Savaşı’nı neredeyse dakikası dakikasına anlatıyordu. Bir aralık; “Babam savaş tarihini amma da iyi biliyormuş!” diye düşündüm. Konferans bitince kürsüye tanımadığım bir bey geldi (Deniz savaşları uzmanı Abidin Dâver Bey olduğunu sonradan öğrendim). Bu bey şöyle konuştu: “Selahaddin Adil Paşa 18 Mart’ı çok güzel anlattı ama kendinden hiç bahsetmedi. Sizler onun orada misafir bir izleyici veya bir gazeteci olduğunu düşünmüş olabilirsiniz. Size şunu açıklamam lâzım ki; Paşa, o zaferi kurmay başkanı olarak hazırlayan ve o gün kumandan Cevat Paşa Kirte’ye teftişe gittiği için onun vekili olarak savaşı idare edip zaferi kazanan şahıstır”.

¹²⁰⁷ Selahattin Adil 14’üncü Kolordu Komutanlığı yaptığına dair bir kaynağa ulaşlamamış olup, aynı dönem 17’nci Kolordu Komutanlığı yapmıştır. Özgeçmişini yazarken yanlışlıkla 17 yerine 14 yazdığı düşünülmektedir.

¹²⁰⁸ Milletvekilliği şahsi dosyası içerisindeki T.B.M.M. Olumluk Kâğıdı.

Bu sözler üzerine diğer dinleyicilerle beraber ben de babamın 18 Mart'taki rolünü öğrendim ve tabii ki salondakiler bu kadar mütevazı bir kahramanı olağanüstü bir şevkle alkışladılar.”¹²⁰⁹

Selahattin Adil ile ilgili bir görüşte şöyledir: “... Demokrat Parti'den parlamentoya katılması ile başlayan siyasî hayatında, parlamentodaki politika oyunlarının karşısında uğradığı hayal kırıklığı ile siyasî hayattan, meclisin bir dönemini bile doldurmadan istifa ederek ayrılması onun siyasî ihtiraslardan ne kadar uzak kaldığının açık bir örneğidir.” Yaşadığı dönemde meydana gelen toplumsal değişikliklerin çoğunluğunda görevli olarak bilfiil bulunmuş ve hepsinde ön planda yer alarak bu görevleri başarı ile sonuçlandırmıştır. Kendisi ile ilgili konulardan bahsetmeyi hiç sevmeyen biridir.¹²¹⁰

Askeri ve ticari hayatının özeti olarak sade biçimde kendisinin bizzat yazdığı bu özgeçmiş, oğlu Semuh Adil'in konferans anısı ve değerlendirme mütevazı kişiliğinin ve alçak gönüllülüğünün açık birer örnekleridir.

Selahattin Adil hatıratını yazma amacını “*Memleketimizin son yarım yüzyıl içinde, tarihin hiçbir devrinde bu kadar kısa bir zaman içinde vuku bulmamış devamlı ve birbirini takibeden ihtilâl, harp ve inkılâplara yakından uzaktan dâhil ve alakalı bulunmak, askerlik, ticaret, sanayi ve siyaset sahalarının her birinde az-çok fiili bir hayat geçirmek, çeşitli değişik olaylar ve vak'alara şahit olmak dolayısıyla bunları gelecek nesillere ulaştırmak bir vazife bilinmiştir. Gaye, uzunca süren, değişik, çalkantılı bir geçmişi, bazı görüşlerin ilavesiyle bizden sonrakilere anlatmak ve onları kendilerinin inceleyip düşünceye sevk etmekten (Etmeye zorlamaktan) ibarettir*”¹²¹¹ şeklinde belirtmiştir.

Anıtkabir içerisindeki Kurtuluş Savaşı Müzesi'nde çok az sayıdaki tanınmış kahramanlar içerisinde Selahattin Adil'in de büyük boy fotoğrafı yer almaktadır.

Selahattin Adil'in eşi Siret Adil Genelkurmay Başkanlığına Çanakkale törenlerinde eşinin anılmasını isteyen bir mektup yazmış, Selahattin Adil'in hatıratını da göndermiştir. Genelkurmay Başkanı Orgeneral Necdet Üruğ tarafından 6 Şubat 1987 tarihinde cevaben:

“Kıymetli mektubunuz ve lütfedip gönderdiğiniz değerli kitap için çok teşekkür ederim.

Mirliva Selahattin Adil, Türk tarihinin en zor günlerinin güç şartlarında, en önemli görevleri üstlenerek emsalsiz bir cesaret ve fedakârlıkla vatan ve milletine unutulmaz hizmetler vermiş olan ve her zaman saygı ve şükranla yadedilen tarihi komutanlarımızdandır.

¹²⁰⁹ Adil, **Çanakkale Cephesinden Mektuplar-Hatıralar**, s.11-12.

¹²¹⁰ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.7; Hatıratını derleyen Enver Koray'a ait bu ifadeler ve “Kendisi ile hayatta iken tanışmak ve dostluğuna kavuşmak mazhariyetine eriştiğim Salahaddin Âdil Paşa, teşhis edebildiğim kadarıyla özel hayatında da son derece alçak gönüllü, gösterişten son derece uzak değil âdeta nefret eden bir şahsiyete sahipti.” cümleleri Selahattin Adil'le ilgili kendisinin şahsi kanaatini ifade etmektedir. Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.4.

¹²¹¹ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.13

Bugüne kadarki yıldönümü törenlerinde merhum Selahattin Adil Paşa'nın ismen zikredilerek anılmamış olması, aziz hatırasına bir vefasızlıktan değil, Türk milletini bir felaketten kurtararak aydınlığa çıkararak ve güvenli geleceğini temin eden tüm kahramanlarımızın, törenlerde topluca rahmet ve minnetle anılarak ruhlarının şad edilmesi geleneğinden kaynaklanmaktadır.

... Çanakkale zaferini kutlama törenleri meyânında verilecek bir konferansta, diğer komutanlarla beraber, değerli hizmetleri anılacaktır. ...”¹²¹² içerikli mektup gönderilmiştir.

Selahattin Adil'in oğlu Semuh Adil, Genelkurmay Başkanlığına; babası ile ilgili çalışmalarından bahsedip, annesinin mektubunu hatırlatarak Çanakkale zaferi kutlama törenleri kapsamında verilen/verilecek konferans metnini talep eden 9 Ekim 2002 tarihli bir mektup göndermiş, konferans metnine ulaşamadığı cevabını almıştır.¹²¹³

“Londra’da yayın yapan İngiliz basınından The Times gazetesinde vefatından 4 gün sonra, 2 Mart 1961 tarihinde yazılan makale şöyledir:

Ölüm

General Selahaddin Adil

Gelibolu’da Türk Topçusu

Pazartesi günü İstanbul’da vefat ettiği Ankara muhabirimiz tarafından bildirilen General Selahaddin Adil, 18 Mart 1915 günü İngiliz filosu Boğaza meşhur hücumunu yaptığı zaman Türk sahil bataryalarının kumandanı idi. 1922’de milliyetçi Türk birlikleri İstanbul’u işgal ettikten sonra İstanbul Garnizon Kumandanlığı yapan general, 80 yaşında vefat etmiş bulunuyor.

1881’de İstanbul’da doğan Selahaddin Adil, amiral Adil Paşa’nın oğludur. Büyük kardeşi Muzaffer, babası gibi Bahriyeye intisabetmiş, fakat kendisi Topçu Subayı olarak kara ordusuna katılmıştır. İstanbul Harp Akademisinde tahsil ettikten sonra 1902’de Genelkurmayaya girmiş, askeri atışe olarak birçok yabancı memleketlerde vazife görmüştür.

1914’de harbin patlak vermesi üzerine General Adil albay rütbesiyle Gelibolu bölgesindeki bütün Türk bataryalarının kumandanlığına getirilmiştir. Çanakkale Boğazının iki yakasında mevzilenen bataryaları İngiliz filosunun Boğazlara tevcih ettiği ve İstanbul’un işgaline müncer olabilecek ve harbin seyrini tamamiyle değiştirebilecek olan 18 Mart 1915 taarruzunun püskürtülmesinde önemli bir rol oynamıştır.

¹²¹² Genelkurmay Başkanı Orgeneral Necdet Üruğ tarafından Siret Selahattin Adil’e hitaben 6 Şubat 1987 tarihinde yazılan mektup.

¹²¹³ Genelkurmay Başkanlığının 18 Ekim 2002 tarihli, ATASE:3050-73-02/1 nci As.Tar.Krl. (5) sayılı ve “Mektup” konulu yazısı.

Savaşın Türkleri ne kadar kritik bir duruma düşürdüğü, generalin son yıllarda yakın bir dostuna muharebenin sonuna doğru Türk bataryalarının cephane bakımından büyük sıkıntı çektiklerini, durumun muharebeyi uzun müddet devam ettiremeyecek kadar kötü olduğunu itiraf etmesinden anlaşılmaktadır. Bu, o zaman hatıra defterine “Mağlup edilmiş bir düşman karşısında bulunduğumuz hususunda kesin bir intibaa sahiptim.” diye yazan Sir Robert Keyes’in kanaatini teyit etmektedir. Türklerin hücumun ertesi gün neden tekrarlanmadığına hayret etmiş oldukları muhakkaktır.

General Adil, Atatürk’ün önderliği altında İstiklal Savaşına parlak bir şekilde iştirak etmiş, Fransızlara karşı Güney cephesindeki kuvvetlere kumanda etmiş ve müttefiklerin mağlubiyetini müteakip İstanbul garnizonunun ilk kumandanı olarak Refet Paşa’ya halef olmuştur. 1924 yılında ordudan ayrılmıştır.

Daha sonra iş hayatına atılmış, İstanbul başarılı bir tel kablo fabrikasının kurucusu olmuş ve son yıllarına kadar bu fabrikayı idareye devam etmiştir. 1950 yılında Menderes Hükümeti iktidara geldiği zaman Ankara milletvekili seçilmiş fakat üç sene sonra Menderes’in politikasını tasvip etmeyerek istifa etmiştir.

Boğazda güzel bir ahşap yalıda yaşayan General Adil, İstanbul sosyetesinin çok tanınmış ve sevilen bir siması idi. İyi bir asker olmasına rağmen aynı zamanda yumuşak mizaçlı ve cana yakın bir insandı. Eşi, bir erkek ve iki kızı hayattadır.”¹²¹⁴

“Selahattin Adil’in vefatından 2 gün sonra, The Baltimore Sun gazetesinin (Baltimore-Birleşik Amerika) 28 Şubat 1961 tarihli nüshasından:

Birinci Dünya Harbinin seyrini değiştiren General Selahaddin vefat etti.

İstanbul-28 Şubat [Reuter(s)]-1915 yılında Çanakkale’de 1’inci Dünya Harbinin seyrini değiştiren Türk Ordusu Kurmay Başkanı General Selahaddin Adil, dün Boğaz’da İstinye’deki evinde vefat etti.

General Adil, İngiliz ve Fransız kuvvetleri Karadeniz’e geçip Alman ordusu karşısında yalnız kalan Ruslara yardım etmek üzere Boğazı zorladıkları zaman onların karşısında bulunuyordu. 18 Mart 1915’de üçü kruvazör olmak üzere 15 İngiliz ve Fransız harp gemisi Marmara Denizi’nden Çanakkale’den geçmeye teşebbüs etmişti. Türk sahil bataryaları birçok gemi batırdılar ve İngiliz, Fransız kuvvetlerini çekilmeye mecbur ettiler. Böylece savaş kara muharebelerine dönüştü.”¹²¹⁵

¹²¹⁴ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.9.

¹²¹⁵ Adil, **Hayat Mücadeleleri**, s.11.

SONUÇ

Yakın Türk tarihine damga vuran olaylara etki etmesine rağmen zamanla unutulmaya yüz tutmuş, nevi şahsına münhasır bir karakter olan Selahattin Adil'in hayatı, yaşadığı dönemin özellikleriyle örtüştürülerek tasvir edilmeye çalışılmıştır.

79 yıllık ömründe askeri, ticari, sanayi ve siyasi alanlarda çalışmalarda bulunmuştur.

Çok küçük yaşta annesini kaybeden Selahattin Adil, babası ve ağabeyi gibi askerliğe yönelmiş, askeri ortaokul ve liseyi müteakip Harp Akademisi'ne girmeye hak kazanmış, kurmay subay olarak kıtaya adım atmıştır.

Askerlik hayatı Osmanlı Devleti'nin yıkılıp Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurulduğu dönemlerde en kritik, en zorlu ve en stratejik bölgelerde komutanlıklarla geçmiştir.

Şam, Hayfa ve Makedonya'daki görevlerini müteakip Harp Okulu'na öğretmen yardımcısı olarak atanmış, burada İttihat ve Terakki anlayışını benimseyerek çevresindekilere bu fikri aşlamaya çalışmıştır.

31 Mart Vak'asında Hareket Ordusunda isyanı bastıran öncü birlik komutanları arasında yerini almıştır.

Padişah II'nci Abdülhamit'in hal edilmesinin hemen sonrasında Yıldız Sarayı korumasında görevlendirilmiş, değerli mücevherlerin nakline nezaret etmiştir.

Emsallerine nazaran haksız olarak hızla yükselen subayların rütbelerinin indirilmesine karar vermek için kurulan komisyonda yer almıştır.

Yakın zamanda bağımsızlığını kazanan Romanya'da askeri ataşelik yapmış, Trablusgarb Savaşı patlak verince gönüllü olarak muharebe sahasına katılmış ve cephe düzenleme çalışmalarında bulunmuştur.

I'inci Balkan Savaşı'nda Vardar Ordusu Kurmay Heyetinde savaşın cereyanını takip etme fırsatı bularak hataları gözlemlemiş ve Vardar Ordusunun iaşe sorununu çözümlenmiştir.

İstanbul Antlaşması gereğince oluşturulan Osmanlı - Bulgar Sınır Düzeltme Komisyonunda görev almış, müteakiben Genelkurmay Karargâhında Şube Müdürlüğü yapmıştır.

Çanakkale Müstahkem Mevki Kurmay Başkanlığına atanmış, Müstahkem Mevki Komutanı Albay Cevat Çobanlı'nın dönüşüne kadar tarihi zaferle sonuçlanan 18 Mart Çanakkale Deniz Muharebesi'nin en kritik anlarını yönetmiştir.

Çanakkale kara savaşlarında önemli bölgelerde görevlendirilen 12'nci Tümenin Komutanlığını yapmış, Anafartalar Savaşlarında Tümeniyle kahramanlık timsali olmuştur.

Müteakiben aktif görevi olmayan Tümen ve Kolordu Komutanlıkları yapmıştır.

I'inci Dünya Savaşı'nın sonuçlanmasıyla Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanı olarak görev yaptığı esnada, kendisinin de bizzat katıldığı binlerce şehit verilerek savunulan bölgeleri mütareke gereği üzülererek kendi eliyle İngiliz işgal kuvvetlerine teslim etmiştir.

İzmir'in işgaline şahitlik etmiş, Askeri Fabrikalar Genel Müdürlüğü esnasında mütareke ortamında ortaya çıkan ihtiyaçları gidermeye çalışmıştır.

Kararsızlık dönemini müteakip Milli Müdafaa saflarına katılmaya karar vermiş, Anadolu'ya geçmiştir.

İngiliz ve Fransız işgallerine sahne olmuş güney bölgesinde Cephe Komutanı olarak az sayıdaki asker ve milis kuvvetiyle düşmana direnmiş ancak personel mevcudu, silah ve mühimmat yetersizliği yanında olumsuz hava şartları nedeniyle kesin sonuç alınamamıştır. Güney (Adana) Cephesi Komutanı olarak yapılması gerekenler konusunda etkisiz kaldığı gerekçesiyle bazı Kuvayı Milliye önderleri tarafından eleştirilmiştir.

Antep düştükten sonra 2'nci Kolordu Komutanı olarak birliğiyle beraber Batı Cephesi'ne hareket etmiş, Sakarya Meydan Savaşı'na katılmıştır. Hazırlıksız yakalandığı taarruzda Mangal Dağı'nın düşman tarafından ele geçirilmesi sonucu, komuta heyeti tarafından kendisi ile ilgili idam kararı verildiği söylentileri çıkmış, görev bölgesi değiştirilmiştir.

Milli Savunma Bakanlığı Müsteşarı olarak Başkomutanlık Meydan Savaşı'na hazırlık aşamasında Ordunun eksiklerinin giderilmesine çalışmıştır.

Mütareke döneminde işgal kuvvetleri denetimindeki İstanbul'da Komutanlık yapmış, düşman birlikleri komutanlarıyla iyi ilişkiler kurarken milis teşkilatlanmasının faaliyetleri nedeniyle çıkabilecek krizleri önlemeye çalışmıştır.

İşgal Kuvvetleri Komutanlarının İstanbul'dan ayrılmasını müteakip, yönetim kademesince yapılan yeni atamasını kabul etmeyerek, fikir uyuşmazlığı yaşadığını düşünüp çok sevdiği askerlik mesleğine veda etmiştir.

Askeri hayatında hem deniz hem de kara Çanakkale Savaşları, Güney Cephesi, Sakarya Savaşı ve Mütareke dönemi İstanbul Komutanlığı gibi çok zorlu görevlerde bulunmuştur. Genellikle başarılı bir yönetim sergilerken kritik anlarda bazı hataları da olmuş, izleyeceği yol konusunda kararsız kalarak temkinli adımlar atmış, önemli makamlarda olmasına rağmen belli bir gruba dâhil olmadığından veya belli anlayışları benimsememesinden dolayı ön plana çıkmamıştır.

Genç yaşta emekli olup ticarete atılmıştır. Ticari hayatı maddi imkânsızlıklarla başlamış, yabancı şirket temsilcilikleri yapmış, azmi ve takipçiliği sonucu iyi bir seviyeye ulaşmış, zamanla maddi sıkıntılarından kurtulmuştur. Alman uçak şirketlerinin mümessili iken alacağı komisyondan vazgeçmesinin istenmesi üzerine ticari hayatına son vermiştir.

Sanayiye ilk Türk elektrik kablo fabrikasını kurarak atılmış, maden işletmeciliği yapmıştır.

Satranca olan ilgisi nedeniyle günümüzde de varlığını sürdüren İstanbul Satranç Derneği'ni kurmuştur.

Kendisine yapılan milletvekilliği teklifini geri çevirmeyerek çok partili meclise geçişle birlikte siyasete atılmıştır. Özellikle askeri konularda, bütçe görüşmelerinde, Atatürk Aleyhine İşlenen Suçlar Hakkındaki Kanun görüşmelerinde söz almış, Maden Kanunu teklifi vermiştir. Dönemin politikasını beğenmeyerek etkisiz kalmış, mevcut anlayışa ayak uyduramamış, fikir ayrılığı nedeniyle etkili olamadığını düşünerek milletvekilliği süresi dolmadan istifa etmiştir. Siyasi yaşantısında çalkantılı politikaya ayak uyduramamış, doğru bildiğini savunarak döneminin kendi iktidarına bile muhalif olan aykırı şahsiyeti olmuştur.

Mütevazı kişiliğiyle tanınan Selahattin Adil Fazile Siret'le evlenmiş, ikisi kız biri erkek olmak üzere üç çocukları olmuş, birinci kuşak ailesinden günümüzde hayata devam eden kalmamıştır.

Selahattin Adil, doğumu ile başlayıp askeri ve ticari yaşantısını anlatan hatıratını yazmıştır. Araştırma esnasında Selahattin Adil'in hatıratında belirttiği hususların genellikle doğruluğu, diğer belge ve kaynaklarla da uyumluluğu dikkati çekmiş, şahsi görüşlere dayalı hatırat mantığından ziyade yaşanmış olduğu gibi aksettirdiği anlaşılmıştır.

Hayatı boyunca dönemin ya da grubun adamı olmayışı, kendi doğrusunu yaşamaya çalışması, yanlış olarak bildiğini doğruymuş gibi söylememesi üzerine mütevazı kişiliği de eklenince, Türk tarihinin önemli anlarına bizzat içinde bulunarak şahit olmuş ve hatta gidişata şekil vermiş iken; geri planda kalmış, unutulmuş şahsiyeti bu çalışmayla doğruları veya yanlışlarıyla ortaya serilmiştir.

Çalışmada özel hayatını içeren bazı bölümlerde konu ile ilgili kaynak olmadığından veya yakın ailesi tarafından uygun görülmediğinden hatırate bağlı kalınmıştır.

Çalışmada unutulmaya yüz tutmuş askerî bir şahsiyetin, bir kahramanın hayatı anlatılarak tarihi gerçeklerin ortaya çıkarılmasına çalışılmıştır.

Türk ve dünya askerî tarihine mâl olan Selahattin Adil'in ruhu şad olsun...

K A Y N A K Ç A

1. ARŞİV BELGELERİ

A. GENELKURMAY ASKERİ TARİH VE STRATEJİK ETÜT BAŞKANLIĞI (ATASE)

(1) Atatürk Koleksiyonu (ATAZB) (Dosya Numarası / Gömlek Numarası)

29/83/83-1	29/83/83-1a	42/3/3-17-A
42/3/3-18	42/3/3-18-A	42/3/3-2
42/3/3-6	42/3/3-9-A	42/4/4-1
42/4/4-19	42/4/4-8-A	42/5/5-11
42/5/5-11-A	42/5/5-14	42/5/5-16-A
42/5/5-17	42/5/5-18	42/5/5-18-A
42/5/5-27-A	42/5/5-8	42/5/5-8-A
42/6/6-13-A	42/6/6-9-A	44/2ad
44/2	44/2aa	44/2ab
44/2ae	44/2al	44/2an
44/2ana		

(2) ATASE, Birinci Dünya Harbi (BDH) (Dosya Numarası / Gömlek Numarası)

4862/3/003	4862/3/004	4862/3/004-01-A
4862/3/10	4862/3/11	4862/3/11-1
4862/3/12	4863/7/9	4863/7/20-1
4862/3/17	4862/3/20	4862/3/21
4862/3/28	4862/3/30	4862/3/31
4862/3/32-1	4862/3/32-2	4862/3/38
4862/3/41	4862/3/42	4862/3/42-2
4862/3/42-3	4862/3/44	4862/3/45
4862/3/65	4862/3/66	4862/3/66-1

4862/3/8	4862/3/83	4862/3/84-2
4863/7/1	4863/7/1-1	4863/7/1-2
4863/7/13	4863/7/20	

(3) ATASE, İstiklal Harbi (İSH) (Dosya Numarası / Gömlek Numarası)

1054/43/43-1	116/100/100-3	1205/41/41-1
1205/41/41-1-A	1205/41/41-2	1266/165/165-1
1266/165/165-1-A	1329/18/18-1	1329/18/18-2
1356/69/69-1	1535/49/49-1	1535/49/49-1-A
1545/75/75-1	182/46/46-1	2/120/120-1
3/44/44-1	468/66/66-1	586/99/99-1
586/99/99-2	597/136/136-1	623/127/127-1
623/127/127-2	748/200/200-1	766/1/1-1
766/1/1-2	766/1/1-3	795/1/1-1
799/101/101-1	799/101/101-2	799/101/101-2-A
802/172/172-1	969/64/64-1	969/64/64-2

B. BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞİVİ (BCA)

(Dosya Numarası / Gömlek Numarası / Belge Numarası)

030-0-018-001-001-7-15-17	030-0-018-001-002-110-4-10
030-0-010-000-000-207-413-10	030-11-1-00-107-35-8-3
030-0-010-000-000-78-515-1	030-11-1-00-107-35-8-5
030-0-018-001-002-108-24-4	

C. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ (BOA)

(Dosya Numarası / Gömlek Numarası / Belge Numarası)

(1) Yıldız Tasnifi Mütenevvi Maruzat Evrakı (Y.MTV.)

304/69

(2) Dosya Usulü İradeler Tasnifi (İ.DUİT)

158/10

159/80

(3) Ayalat-ı Mümtaze Kalemî (A.MTZ.)

(5) 35/146

(4) Babialî Evrak Odası (BEO)

3960/296977

(5) Hariciye Nezareti İstanbul Murahhaslığı (HR.İM.)

18/139

18/42

19/194

20/158

20/2

66/39

72/7

86/35

Ç. Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü (TİTE)

(Kutu Numarası / Belge Numarası)

324/11/11001

324/11/11-1001

324/11/11-1a001

324/11/11-2001

324/11/11a001

36/221/221001

37/71/71001

37/78/78001

37/84/84001

42/106/106-001

42/106/106-1001

2. BASILI ESERLER VE SÜRELİ YAYINLAR

A. BASILI ESERLER

1911 - 1912 Osmanlı – İtalyan Harbi ve Kolağası Mustafa Kemal, Türk Asker
Büyükleri ve Türk Zaferleri Seri No:10, ATASE Yay., Gnkur. Bsm., Ankara, 1984.

ADİL, Selahattin; **Hayat Mücadeleleri**, Zafer Matbaası, İstanbul, 1982.

_____ ; **Çanakkale Cephesinden Mektuplar-Hatıralar**, Yeditepe Yay., İstanbul,
2007.

AHMET (AHMAD), Feroz; **Bir Kimlik Peşinde Türkiye**, çev. Sedat Cem Karadeli, 2.
Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul, 2007.

_____ ; **İttihat ve Terakki**, çev. Nuran Yavuz, Kaynak Yay., İstanbul, 1984.

Ahmet İzzet Paşa; **Feryadım**, Yay. Hzl. Süheyl İzzet Furgaç – Yüksel Kanar, C.2, Nehir
Yay., İstanbul, 1993.

AKBIYIK, Yaşar; **Milli Mücadele’de Güney Cephesi (Maraş)**, Sevinç Matbaası,
Ankara, 1990.

AKŞİN, Sina; **Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, İmge Kitabevi, 3. Baskı, Ankara,
2001.

ALKAN, Ahmet Turan; **İkinci Meşrutiyet Devrinde Ordu ve Siyaset**, Ufuk Yay.,
İstanbul, 2001.

ALPARGU, Mehmet - ÖZÇELİK, İsmail - YAVUZ, Nuri; **Türk İnkılap Tarihi ve
Atatürk İlkeleri**, 2. Baskı, 72 TDFO Yayıncılık, Ankara 1992.

ALTAN, Mehmet; **Süperler ve Türkiye**, Afa Yay., İstanbul, 1986.

ALTUĞ, Yılmaz; **Siyasi Tarih Ders Notları (1776-1920)**, Filiz Yay., İstanbul, 1977.

APAK, Rahmi; **Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları**, TTK. Bsm., Ankara, 1998.

ARMAOĞLU, Fahir; **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)**, TTK. Yay., Ankara, 1997.

_____ ; **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (Cilt 1-2: 1914-1995)**, 15. Baskı, Alkım Yay.,
İstanbul, 2005.

_____ ; **Siyasi Tarih (1789-1960)**, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1975.

ARTUÇ, İbrahim; **Balkan Savaşı**, Kastaş Yay., İstanbul, 1988.

_____ ; **Yeniden Doğuş**, C.2, Kastaş Yay., İstanbul, Kasım 2001.

Askeri Fabrikalar Tarihçesi, Askeri Fabrika Bsm., Ankara, 1940.

ASPİNALL, C.F. – OGLANDER; **Büyük Harbin Tarihi / Çanakkale, Gelibolu Askerî Harekatı**, Gnkur. Başkanlığı Yay., Askerî Matbaa, 1915.

ATATÜRK, (Gazi) Mustafa Kemal; **Nutuk-Söylev**, Hzl. İsmail Arar - Uluğ İğdemir - Sami N. Özerdim, C.2, TTK. Yay., Ankara, 1999.

_____ ; **Nutuk 1919-1927**, Yay. Hzl. Zeynep Korkmaz, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2000.

_____ ; **Arıburnu Muharebeleri Raporu**, Yay. Hzl. Uluğ İğdemir, TTK. Yay., Ankara, 1990.

_____ ; **Anafartalar Muharebeleri'ne Ait Tarihçe**, ATASE Yay., Gnkur. Bsm., Ankara, 2011.

ATEŞ, Toktamış; **Siyasal Tarih I**, İstanbul Üniversitesi Yay., İstanbul, 1989.

AVCI, Cenk; **Çanakkale Cephesi'nde Hava Savaşları**, ATASE Askeri Tarih Yay., Gnkur. Bsm., Ankara, 2009.

AYBARS, Ergün; **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I**, Ege Üniversitesi Bsm., İzmir, 1986.

AYDEMİR, Şevket Süreyya; **Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa (1908-1914)**, Remzi Yay., 2. Baskı, C.II, İstanbul, 1976.

_____ ; **Tek Adam (Mustafa Kemal 1919-1922)**, C.2, Remzi Yay., 7. Basım, İstanbul, 1993.

AYIŞIĞI, Metin; **Mareşal Ahmet İzzet Paşa (Askerî ve Siyasi Hayatı)**, TTK. Yay., Ankara, 1997.

BABACAN, Hasan; **Mehmed Talât Paşa 1874-1921 (Siyasî Hayatı ve İcraatı)**, TTK. Yay., Ankara, 2005.

Balkan Harbi (1912 - 1913) Harbin Sebepleri, Askerî Hazırlıklar ve Osmanlı Devleti'nin Harbe Girişi, 2. Baskı, C.1, Gnkur. Başkanlığı Yay., Gnkur. Bsm., Ankara, 1993.

Balkan Harbi, ATASE Yay., Gnkur. Bsm., Ankara, 1979.

Balkan Harbi'nde Yanya Savunması ve Esat Paşa (Korg.Bülkat), Türk Askeri Büyükleri Ve Zaferleri Serisi No:7, ATASE Yay., Gnkur. Bsm., Ankara, 1983.

Balkan Savaşı'na Katılan Komutanların Yaşam Öyküleri (Alay ve Daha Üst Birlik Komutanları), ATASE Yay., Gnkur. Bsm., Ankara, 2004.

- BAYRAK, M. Orhan; **“Osmanlı Tarihi” Yazarları**, Osmanlı Yay., İstanbul, 1982.
- BAYUR, Hilmi Kamil; **Sadrızam Kamil Paşa, Siyası Hayatı**, Sanat Bsm., Ankara, 1954.
- BAYUR, Yusuf Hikmet; **Türk İnkılâbı Tarihi**, C.1 Ks.2, C.3 Ks.2, TTK. Bsm., Ankara, 1991.
- _____; **Türk İnkılâbı Tarihi**, C.II, TTK. Yay., Ankara, 1983.
- BELEN, Fahri; **1912-1913, Balkan Savaşı**, Harp Akademileri Komutanlığı Yay., İstanbul, 1971.
- _____; **20. Yüzyılda Osmanlı Devleti**, Remzi Yay., İstanbul, 1973.
- _____; **Büyük Türk Zaferi**, Milli Eğitim Bsm., İstanbul, 1970.
- BIYIKLIOĞLU, Tefik; **Trakya’da Milli Mücadele**, C.I, TTK. Bsm., Ankara, 1987.
- BİLBAŞAR, Seyhan; **Çanakkale 1915**, Apa-Ofset Bsm., Tekin Yay., İstanbul, 1972.
- BİLMEZ, Bülent Can; **Demiryolundan Petrole Chester Projesi (1908-1923)**, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2000.
- Binbaşı Nazmi Bey; **Çanakkale Deniz Savaşları Günlüğü 1914-1922**, çev. Ahmet Esenkaya, Emre Bsm., İzmir, 2004.
- Birinci Basamakta Adli Tıp**, Ed. Sermet Koç –Muhammet Can, İstanbul Tabip Odası Yay., 2. Baskı, İstanbul, Mart 2011.
- Birinci Dünya Harbi’nde Türk Harbi Çanakkale Cephesi Harekatı 1 nci 2 nci ve 3 ncü Yayınların Özetlenmiş Tarihi V.Cilt (Haziran 1914 – 9 Ocak 1916)**, ATASE Yay., Gnkur. Bsm., Ankara, 1997.
- Birinci Dünya Harbi’nde Türk Harbi Hicaz, Asir ve Yemen Cepheleri ve Libya Harekâtı 1914-1918 VI ncı Cilt**, ATASE Yay., Gnkur. Bsm., Ankara, 1978.
- Birinci Dünya Harbi’nde Türk Harbi Irak-İran Cephesi 1914–1918**, C.1, Gnkur. Bsm., Ankara, 1979.
- Birinci Dünya Harbi’nde Türk Harbi, Çanakkale Cephesi Harekâtı, (Haziran 1914 – 25 Nisan 1915)**, C.V, I.Kitap, Gnkur. Harp Tarihi Başkanlığı Harp Tarihi Yay., Gnkur. Bsm., Ankara, 1993.
- Birinci Dünya Harbi’nde Türk Harbi, Çanakkale Cephesi Harekâtı**, C.V, 3’ncü Kitap, Gnkur. Harp Tarihi Başkanlığı Harp Tarihi Yay., Gnkur. Bsm., Ankara, 1980.

Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, Deniz Harekâtı, C.VIII, Gnkur. Harp Tarihi Başkanlığı Harp Tarihi Resmi Yay. Seri No:3, Ankara, 1976.

Birinci Dünya Savaşı'na Katılan Alay ve Daha Üst Kademedeki Komutanların Biyografileri, Yay. Hzl. Hülya Toker – Nurcan Aslan, ATASE Yay., 3 Cilt, Gnkur. Bsm., Ankara, 2009.

BLEDA, Mithat Şükrü; **İmparatorluğun Çöküşü**, Remzi Yay., İstanbul, 1979.

BOZDAĞ, İsmet; **Abdülhamid'in Hatıra Defteri (Belgeler ve Resimlerle)**, Kuran Yay., İstanbul, 1975.

_____ ; **Demirkırat Aldatmacası**, Emre Yay., İstanbul, 1991.

Cemal Paşa; **Hatırat Bahriye Nazırı ve 4.Ordu Kumandanı**, Yay. Hzl. Metin Martı, Arma Yay., 5. Baskı, İstanbul, Eylül 1996.

CEVAT, Ali; **İkinci Meşrutiyetin İlânı ve Otuzbir Mart Hadisesi, II. Abdülhamid'in Son Mabeyn Başkâtibi Ali Cevat Bey'in Fezlekesi**, Yay. Hzl. Faik Reşit Unat, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu TTK. Yay., Ankara, 1991.

CEYHAN, Nesîme; **Osmanlı Dağılırken Ağlayan Hikâyeler 2 Trablusgarb Savaşı Hikâyeleri**, Selis Yay., İstanbul, Kasım 2006.

ÇAM, Yusuf; **Atatürk'ün Okuduğu Dönemde Askeri Okullar (1892 - 1902)**, ATASE Yay., 2. Baskı, Gnkur. Bsm., Ankara, 1991.

ÇAMOĞLU, Şemsettin; **Çanakkale Boğazı ve Savaşları**, İstanbul Eski Muharipler Cemiyeti Çanakkale Şubesi Yay., Kurtulmuş Matbaası, İstanbul, 1962.

ÇAVAŞ, Raşit; **İnsan ve Asker Kâzım Karabekir**, Yapı Kredi Yay., İstanbul, Nisan 2008.

ÇAVDAR, Tevfik; **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1839-1950)**, İmge Yay., Ankara, Ekim 1999.

DANIŞMEND, İsmail Hami; **31 Mart Vak'ası**, İstanbul Yay., İstanbul, 1986.

_____ ; **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, C.4, Türkiye Yay., İstanbul, 1972.

DEMİR, Fevzi; **Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet Dönemi Meclisi Mebusan Seçimleri**, İmge Yay., Ankara, 2007.

DEMİREL, Fatmagül; **II. Abdülhamit Devrinde Sansür**, Bağlam Yay., İstanbul, 2007.

- DERİN, Haldun; **Çankaya Özel Kalemimi Anımsarken (1933-1951)**, Yay. Hızl. C. Koçak, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1995.
- DÖNMEZ, Ali; **Dağ Başını Duman Almış**, Toplumsal Dönüşüm Yay., C.1, İstanbul, Nisan 2004.
- ELDEM, Vedat; **Osmanlı İmparatorluğunun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik**, Türkiye İş Bankası Yay., Ankara, 1970.
- ENİS, Selahattin; **Türkiye Seyr-i Sefain İdaresi Rehberi**, İstanbul, 1928.
- ERASLAN, Cezmi; **II. Abdülhamit ve İslâm Birliği**, Ötüken Yay., İstanbul, 1995.
- ERER, Tekin; **Türkiye’de Parti Kavgaları**, 2. Baskı, Çınar Matbaası, İstanbul, 1966.
- ERGİN, Osman; **Türk Maarif Tarihi**, C.3-4, Eser Matbaası, İstanbul, 1977.
- ERİCKSON, Edward J.; **Order To Die: A History Of The Ottoman Army In The First World War**, Greenwood Press, 2001.
- ERİM, Nihat; **Devletler Arası Hukuk ve Siyasî Tarih Metinleri Osmanlı İmparatorluğu Antlaşmaları**, A.Ü. Hukuk Fakültesi - TTK. Yay., C.1, Ankara, 1953.
- EROĞUL, Cem; **Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi**, 2. Baskı, İmge Yay., Ankara, 1990.
- GENCER, Ali İhsan; **Türk Denizcilik Tarihi Araştırmaları**, Türkiye Denizciler Sendikası Eğitim Dizisi 2 Türkiye Denizciler Sendikası Yay., İstanbul, 1986.
- [GIURESCU, C.C., A.Otetea, S.Pascu vd.;](#) **Yüzyıllık Bağımsızlık (1877- 1977 Romanya Tarihine Kısa Bir Bakış)**, çev. Ayla Uzgören, [Habora Yay.](#), İstanbul, 1977.
- GÖMEÇ, Sadettin; **Milli Mücadele’de Gaziantep**, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1989.
- GÖRGÜLÜ, İsmet; **On Yıllık Harbin Kadrosu 1912-1913 Balkan, Birinci Dünya ve İstiklal Harbi**, TTK. Bsm., Ankara, 1993.
- GÜLSOY, Ufuk; **Hicaz Demiryolu**, Eren Yay., İstanbul, 1994.
- GÜNER, Zekai; **Trakya-Paşaeli Cemiyeti’nin Kuruluşu ve Faaliyetleri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 1998.
- GÜNESEN, Fikret; **Çanakkale Savaşları**, Kastaş Yay., Zafer Matbaası, İstanbul, Mart 1986.
- GÜNEŞ, İhsan; **Birinci TBMM’nin Düşünce Yapısı**, İş Bankası Yay., İstanbul, 2008.

_____; **II. Meşrutiyet Devri (1908-1918)**, Ed. Cahit Bilim, Osmanlı Tarihi, Anadolu Üniversitesi Yay., Eskişehir, 1991.

GÜRESİN, Ecvet; **31 Mart İsyanı**, Habora Yay., İstanbul, 1969.

HALAÇOĞLU, Ahmet; **Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri (1912 - 1913)**, TTK. Bsm., Ankara, 1994.

Halis Bey, **Çanakkale Raporu**, Eser Matbaası, İstanbul, 1975.

HALLI, Reşat; **Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar (1924-1938)**, Gnkur. Harp Tarihi Başkanlığı Yay., Gnkur. Bsm., Ankara, 1972.

HANIOĞLU, Şükrü; **Bir Siyasal Örgüt Olarak İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889 - 1902)**, İletişim Yay., İstanbul, 1985.

Hareket Ordusu ve Kurmay Yüzbaşı Mustafa Kemal, ATASE Yay., 2. Baskı, Gnkur. Bsm., Ankara, 2011.

Harp Akademileri Yıllığı 1848 - 2007, Harp Akademisi Yay., İstanbul.

HAYTA, Necdet – BİRBUDAK, Togay Seçkin; **Balkan Savaşları'nda Edirne**, ATASE Yay., Gnkur. Bsm., Ankara, 2010.

HÜLAGU, Metin; **Bir Umudun İnşası Hicaz Demiryolu**, Yitik Hazine Yay., İzmir, 2008.

HÜSNÜ, Hüseyin; **Dr. Hüseyin Hüsnü Bey'in Not Defterinden Trablusgarb Savaşı**, Hzl. Mebrure Değer, Kurtiş Matbaacılık, İstanbul, 1998.

Hüsrev Gerede'nin Anıları, Kurtuluş Savaşı, Atatürk ve Devrimleri, Hzl. Sami Önal, Literatür Yay., İstanbul, 2002.

İNAN, Ali Mithat; **Atatürk'ün Not Defterleri**, Ankara, Gündoğan Yay., 1996.

İSKORA, Muharrem Mazlum; **Harp Akademileri Tarihçesi 1846 -1965**, Gnkur. Bsm., Ankara, 1966.

İttihad ve Terakki İçinde Dönenler, Anl. Galip Vardar, çev. Samih Nafiz Tansu, Yeni Zamanlar Yay., İstanbul, 2003.

KAFESÇİOĞLU, Ruhi; **Yüksek Mühendis Mektebi'nden İstanbul Teknik Üniversitesi'ne**, YEM (Yapı - Endüstri Merkezi) Yay., İstanbul, Ocak 2010.

KARABEKİR, Kâzım; **Hayatım**, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2010.

_____; **İstiklal Harbimiz**, Türkiye Yay., İstanbul, 1969.

_____; **İttihad ve Terakki Cemiyeti Neden Kuruldu, Nasıl Kuruldu, Nasıl İdare Olundu?**, Yay. Hzl. Faruk Özerengil, İstanbul, 1982.

_____; **İttihat ve Terakki Cemiyeti (1896-1909)**, Emre Yay., İstanbul, 1995.

KARACAN, Ali Naci; **Lozan Konferansı ve İsmet Paşa**, Bilgi Yay., Ankara, 1993.

KARAL, Enver Ziya; **Osmanlı Tarihi, İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı (1908-1918)**, TTK. Yay., C.IX, II.Bölüm, Ankara, 1988.

_____; **Osmanlı Tarihi**, TTK. Bsm., C.VIII, Ankara, 1983.

KARPAT, Kemal H. - ZENS, Robert W.; **I. Meşrutiyet Dönemi ve II. Abdülhamid'in Saltanatı (1876-1909)**, Genel Türk Tarihi, Yeni Türkiye Yay., C.VII, Ankara, 1999.

Kıbrıs'ın Fethi 1570-1571, ATASE Türk Asker Büyükleri ve Zaferleri Serisi No:11, Ankara, 1986.

KIRÇAK, Çağlar; **Meşrutiyetten Günümüze Gericilik**, 2. Baskı, İmge Yay., Ankara, Mart 1994.

KULİN, Ayşe; **Füreyâ**, Remzi Yay., İstanbul, 2004.

KURAT, Yuluğ Tekin; **Osmanlı İmparatorluğu'nun Paylaşılması**, Turhan Yay., 2. Basım, Ankara, 1986.

KURTCEPHE, İsrail - BEDEN, Aydın; **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, Alp Yay., 2. Baskı, Ankara, 2007.

KURTCEPHE, İsrail; **Türk-İtalyan İlişkileri (1911-1916)**, TTK. Yay., Ankara, 1995.

KUTLU, Sacit; **Milliyet ve Emperyalizm Yüzyılında Balkanlar ve Osmanlı Devleti**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul, 2007.

LOHANİZADE, Mustafa Nureddin; **Hubb-ı İstiklalın Abidesi, Gaziantep Müdafaası**, Matbaa-i Milli, İstanbul, 1342.

Lord Kinros, **Atatürk, Bir Milletın Yeniden Doğuşu**, Altın Kitaplar Yay., İstanbul, 1994.

Mehmet Selahaddin Bey; **İttihat ve Terakki'nin Kuruluşu ve Osmanlı Devleti'nin Yıkılışı Hakkında Bildiklerim**, Sad. Ahmet Varol, İnkılap Yay., İstanbul, 1989.

MELEK, Kemal; **Doğu Sorunu ve Millî Mücadele'nin Dış Politikası**, Der Yay., İstanbul, 1985.

NUR, Rıza; **Hayat ve Hatıralarım**, C.I, İşaret Yay., İstanbul, 1992.

- NURİ, Osman - R., A.; **Abdülhamid-i Sâni Ve Devr-i Saltanatı, Hayat-i Hususiyesi**, C.3, İstanbul, 1327 (1911).
- OKYAR, Fethi; **Üç Devirde Bir Adam**, Hzl. Cemal Kutay, Tercüman Yay., İstanbul, 1980.
- ONAR, Mustafa; **Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları I**, Kültür Bakanlığı, Ankara, Adana Ofset, 1995.
- _____ ; **Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları II**, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1. Baskı, G.Ü. Teknik Eğitim Fakültesi Matbaası, 1995.
- _____ ; **Kuruluşundan Kurtuluşuna Bağlantıları İle Saimbeyli**, Adana Valiliği Kültür Yay., 2. Baskı, Adana Matbaası, Eylül 2002.
- ORTAYLI, İlber; **Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu**, Kaynak Yay., İstanbul, 1983.
- _____ ; **Türkiye'nin Yakın Tarihi**, Timaş Yay., İstanbul, Eylül 2010.
- Osmanlı Döneminde Askeri Okullarda Eğitim**, Hzl. Hülya Yazar, MSB. Yay., TTK. Bsm., Ankara, Haziran 2000.
- ÖZAKMAN, Turgut; **Diriliş Çanakkale 1915**, Bilgi Yay., 2. Basım, İstanbul, Mart 2008.
- _____ ; **Şu Çılgın Türkler**, Bilgi Yay., 2. Basım, İstanbul, Nisan 2005.
- _____ ; **Vahidettin, M.Kemal ve Milli Mücadele (Yalanlar, Yanlışlar, Yutturmacalar)**, Bilgi Yay., İstanbul, Eylül 1997.
- ÖZEL, Mehmet; **Cepheden Kurtuluş Savaşına 1. Dünya Savaşı ve Cepheler**, C.1-2, 6. Baskı, Ankara Ticaret Odası (ATO) Yay., Gemi Matbaacılık.
- ÖZGÜLDÜR, Yavuz; **Türk-Alman İlişkileri (1923-1945)**, Gnkur. Başkanlığı Yay., Gnkur. Bsm., Ankara, 1993.
- ÖZTUNA, Yılmaz; **Avrupa Türkiyesi'ni Kaybımız Rumeli'nin Elden Çıkışı**, Bâbıalî Kültür Yay., İstanbul, 2006.
- _____ ; **II. Abdülhamid Zamanı ve Şahsiyeti**, Kubbealtı Yay., İstanbul, Eylül 2008.
- ÖZTÜRK, Kâzım; **Türk Parlamento Tarihi TBMM_IX. Dönem (1950 - 1954)**, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yay. No:18, C.VII (Özgeçmiş), Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yay., Ankara, 1999.
- ÖZYÜKSEL, Murat; **Hicaz Demiryolu**, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2000.

- POMIANKOWSKI, Joseph; **Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküşü, 1914-1918 I. Dünya Savaşı**, çev. Kemal Turan, Kayıhan Yay., İstanbul, 1990.
- Sait Paşa; **Sait Paşa'nın Hatıratı**, C.2, 2. Kısım, Dersaadet (İstanbul), 1328 (1912).
- SANDER, Oral; **Siyasi Tarih (1918-1945)**, İmge Yay., 6. Basım, Ankara, Haziran 1998.
- SANDERS Liman Von, **Türkiye'de Beş Yıl**, Yenigün Yayıncılık, Aralık 1999.
- SARAL, Hulki – SARAL, Tosun, **Vatan Nasıl Kurtarıldı**, İş Bankası Kültür Yay., Ankara, 1970.
- SARIHAN, Zeki; **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, C.III, TTK. Bsm., Ankara, 1995.
- SEÇER, Turhan; **Anılarla Çanakkale Cephesi ve Neticesi**, ATASE Yay., Gnkur. Bsm., Ankara, 2008.
- SERTOĞLU, Mithat; **Osmanlı Tarih Lügatı**, Enderun Yay., İstanbul, 1986.
- SONYEL, Salahi R.; **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II**, TTK. Yay., Ankara, 2003.
- Süleyman Şefik Paşa; **Hatıratım, Başıma Gelenler ve Gördüklerim, 31 Mart Vak'ası**, çev. - Yay. Hzl. Hümeysra Zerdecı, Arma Yay., İstanbul, 2004.
- ŞENER, Nedim; **Tepeden Tırnağa Yolsuzluk**, Metris Yayıncılık, Haziran 2001.
- ŞIVGIN, Hale; **Trablusgarb Savaşı ve 1911-1912 Türk İtalyan İlişkileri (Trablusgarb Savaşı'nda Mustafa Kemal Atatürk'le İlgili Bazı Belgeler)**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, 2. Baskı, İstanbul, 2006.
- Talat Paşa'nın Anıları**; Hzl. Alpay Kabacalı, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Genel Yayın: 445 Edebiyat Dizisi: 104, Şefik Matbaası, İstanbul, Şubat 2000.
- Tarihte Türk-Bulgar İlişkileri**, ATASE Yay., Gnkur. Bsm., Ankara, 2004.
- TEPEYRAN, Ebubekir Hazım; **Hatıralar**, 2. Baskı, Pera Yay., İstanbul, 1998.
- THOMAZI A.; **Çanakkale Deniz Savaşı**, çev. Hüseyin Işık, ATASE Yay., Gnkur. Bsm., Ankara, 1997.
- TUNAYA, Tarık Zafer; **Türkiye'de Siyasi Partiler**, C.1, Hilal Matbaacılık, İstanbul, 1984.
- TUNÇÇAPA, Şakir; **Çanakkale Harbi Hatıralarım**, Türkiye Cumhuriyeti Milli Müdafaa Vekaleti (T.C.M.M.V.) Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, İstanbul, 1958.

TURAN, Refik, SAFRAN, Mustafa vd.; **Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi**, Gazi Yay., Ankara, 2003.

TURFAN, M. Naili; **Jön Türklerin Yükselişi**, çev. Mehmet Morali, Alkım Yay., İstanbul, 2005.

TUTEL, Eser; **Seyr-i Sefâin Öncesi ve Sonrası**, İletişim Yay., İstanbul, 2006.

Türk Deniz Harp Tarihinde İz Bırakan Gemiler, Olaylar ve Şahıslar, Türk Deniz Harp Tarihinde Kıbrıs'ın Fethi, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Piri Reis Araştırma Merkezi Yay., S.9, İstanbul, 2009.

Türk Harp Tarihi Derslerinde Adı Geçen Komutanlar, Harp Akademileri Komutanlığı Yay., Harp Akademileri Bsm., Yenilevent İstanbul, Temmuz 1983.

TÜRK, Hikmet Sami - TUNCER, Erol; **Türkiye İçin Nasıl Bir Seçim Sistemi**, Tesav Yay., Ankara, 1995.

Türk İstiklâl Harbi Batı Cephesi, Gnkur. Harp Tarihi Dairesi Yay., C.II Kısım:1, Gnkur. Bsm., Ankara, 1963.

Türk İstiklal Harbi Güney Cephesi IV'üncü Cilt, ATASE Yay., Gnkur. Bsm., Ankara, 2009.

Türk İstiklal Harbi, C.2, Kısım:5, Kitap:2, Gnkur. Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Resmi Yay., Gnkur. Bsm., Ankara, 1973.

Türk İstiklal Harbi'ne Katılan Tümen ve Daha Üst Komutanların Biyografileri, Gnkur. Başkanlığı Yay., Gnkur. Bsm., Ankara, 1989.

Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Balkan Harbi (1912 – 1913) Garp Ordusu, Vardar Ordusu ve Ustruma Kolordusunun Harekât ve Muharebeleri, III'üncü Cilt, I'inci Kısım, ATASE Askeri Tarih Yay., Gnkur. Bsm., Ankara, 1979.

Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Kıbrıs Seferi (1570-1571), ATASE Yay., C.3, 3.Kısım Eki, Ankara, 1971.

Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri Balkan Harbi (1912 – 1913) Garp Ordusu Yunan Cephesi Harekâtı, III'üncü Cilt, II'nci Kısım, ATASE Askeri Tarih Yay. Seri No:4, Gnkur. Bsm., Ankara, 1981.

Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri Osmanlı - İtalyan Harbi (1911 – 1912), ATASE Askeri Tarih Yay. Seri No:5, Gnkur. Bsm., Ankara, 1981.

Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, III'üncü Cilt 6'ncı Kısım (1908-1920), ATASE Yay., Gnkur. Bsm., Ankara, 1996.

TÜRKGELDİ, Ali Fuat; **Görüp İştiklerim**, TTK. Bsm., Ankara, 1949.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Albümü 23 Nisan 1920 – 20 Ekim 1991, Ankara, 1994.

TÜRKMEN, Zekeriya; **Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması**, TTK. Yay., Ankara, 2001.

_____; **Osmanlı Meşrutiyetinde Ordu - Siyaset Çatışması**, İrfan Yay., 2. Baskı, İstanbul, 1999.

UÇAROL, Rıfat; **Gazi Ahmet Muhtar Paşa (1839-1919)**, 2. Baskı, Filiz Yay., İstanbul, 1989.

_____; **Siyasi Tarih**, Filiz Yay., İstanbul, 1985.

ULUSOY, Mümtaz; **İstiklal Savaşı'nda 2'nci Kolordu**, Yay. Hzl. Ahmet Tetik – Şeyda Büyükcan, ATASE Yay., Gnkur. Bsm., Ankara, 2006.

UZEL, Sahir; **Gaziantep Savaşı'nın İç Yüzü**, Doğu Matbaası, Ankara, 1952.

UZER, Tahsin; **Makedonya'da Eşkıyalık ve Son Devir Osmanlı Yönetimi**, TTK. Yay., Ankara, 1987.

VANDEMİR, Baki; **Türk İstiklal Savaşı'nda Sakarya'dan Mudanya'ya**, Yay. Hzl. Hayriye Yalçın, ATASE Askeri Tarih Yay., Gnkur. Bsm., Ankara, 2006.

WALLACH, Jehuda L.; **Bir Askeri Yardımın Anatomisi**, çev. Fahri Çeliker, ATASE Askeri Tarih Yay., Gnkur. Bsm., Ankara, 1985.

YAVUZ, Cemil; **Çanakkale Destanı'ndan Bir Yaprak, Soğanlıdere**, Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yay., İstanbul, Mart 2006.

YILDIRIM, Tahsin; **Veliaht Yusuf İzzettin**, Çatı Yay., İstanbul, Şubat 2007.

YILMAZ, Veli; **Birinci Dünya Harbinde Türk-Alman İttifakı ve Askeri Yardımlar**, Cem Ofset Matbaacılık, İstanbul, 1993.

Yüzüncü Yılında II. Meşrutiyet, Yay. Hzl. Halil Akkurt - Akif Pamuk, Yeni İnsan Yay., İstanbul, Temmuz 2008.

B. SÜRELİ YAYINLAR

(1) DERGİLER, ANSİKLOPEDİLER

64 numaralı **Askeri Mecmuaya** mülhak, S.5, Mart 1927.

ADİL, Selahattin, “İstanbul’un Kurtuluşu”, **Yakın Tarihimiz Dergisi (Hatıralar, Vesikalar, Resimlerle; Birinci Meşrutiyetten Zamanımıza Kadar)**, S.32, C.3, 1962, s.161-162.

AKANDERE, Osman; “Damat Ferit Paşa’nın IV. Hükümeti Döneminde Kuvâ-yı Milliye İleri Gelenleri Hakkında Verilen İdam Kararları”, A.Ü. TİTE (TİTE) **Atatürk Yolu Dergisi**, S.43, Bahar 2009, ss.343-406.

AKBAY, Cemal; “Birinci Dünya Harbi’nde Türk Cephelerindeki Harekatın Sevk ve İdaresinde Yapılan Bazı Olumsuz Uygulamalar Üzerine Genel Bir Değerlendirme”, **Askeri Tarih Bülteni**, ATASE Yay., Gnkur. Bsm., Y.13, S.24, Ankara, Şubat 1988, ss.29-38.

AKÇA, Bayram; “Çanakkale Savaşları’nda ANZAK’ların Rolü”, **Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi**, ATASE Yay., Y.6, S.12, Gnkur. Bsm., Ankara, Ağustos 2008, ss.37-48.

_____ ; “Çanakkale Savaşları’nda Mustafa Kemal’in Rolü”, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, C.XXI, S.2, İzmir, Aralık 2006, ss.1-15.

AKGÜL, Nilgün; “Çanakkale Muharebeleri ve Etkileri”, **Askeri Tarih Bülteni**, ATASE Yay., Gnkur. Bsm., Y.16, S.31, Ankara, Ağustos 1991, ss.65-74.

AKGÜN, Seçil - ULUĞTEKİN, Murat; “Hilal i Ahmer ve Trablusgarb Savaşı”, **OTAM Dergisi**, S.3, Ankara, 1992, ss.17-84.

AKŞİN, Sina; “Balkan Savaşları’nın Dünya Tarihindeki Yeri”, **90’ıncı Yılında Balkan Savaşları ve Lüleburgaz Muharebeleri Ulusal Sempozyumu**, 26 Ekim 2002, Lüleburgaz Belediyesi Kültür Yay., 2004.

ALEXANDRESCU, Ion; **Enciclopedia de Istorie a României**, Bucureşti, 2000.

ALKAN, Necmettin; “1908 Jön Türk İhtilalinin Başlamasında Reval Buluşmasının Önemi”, **Toplumsal Tarih Dergisi**, Tarih Vakfı Yay., S.175, Temmuz 2007, ss.48-52.

ARIKAN, Zeki; **Balkan Savaşı ve Kamuoyu**, “Dördüncü Askeri Tarih Semineri, Bildiriler”, Gnkur. Bsm., Ankara, 1989, ss.168-187.

ARSLAN, Ali; “Ülkenin Kurtarılmasında Kuva-yı Milliye’nin Görüşü ve Yalnız Siyaseten Müdafaanın İflası (1918-1920)”, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, S.36, İstanbul, 2000, ss.7-28.

ARSLAN, Esat; “Balkan Savaşı’nda Selânik’in Teslimi Ve Yunanların Teslim Protokolüne Kayıtsızlıkları”, **Dokuzuncu Askerî Tarih Semineri**, İstanbul, 2003, Gnkur. Başkanlığı Yay., Ankara, 2006, ss.221-228.

_____ ; “Goben Ve Breslav’ın Alınmasının Perde Arkası, ABD’nin Yunanistan’a Verdiği İki Savaş Gemisi: Mississippi Ve Idaho Dretnotları”, **Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi**, S.16 (Özel Sayı 95’inci Yıl Dönümünde Çanakkale Muharebeleri ve Atatürk), Ağustos 2010, ss.67-88.

Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, ATASE Yay., Gnkur. Bsm., Y.47, S.105, Ankara, Ocak 1988, s.4-11, 17-23, 39-41, 71-73.

Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, ATASE Yay., Y.31, S.80, Gnkur. Bsm., Ankara, Ağustos 1981, s.25-27.

Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, ATASE Yay., Y.46, S.104, Gnkur. Bsm., Ankara, Haziran 1997, s.122-124.

Askeri Tarih Bülteni, ATASE Yay., Gnkur. Bsm., Y.44, S.99, Ankara, Ocak 1995, s.9-11, 17-18.

ATABEY, Figen; “İngiliz Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri’nin Deniz Harekâtı”, **Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi**, S.16 (Özel Sayı 95’inci Yıl Dönümünde Çanakkale Muharebeleri ve Atatürk), Ağustos 2010, ss.153-174.

ATMACA, Talip; “31 Mart İrtica Olayı”, **Askeri Tarih Bülteni**, ATASE Yay., Gnkur. Bsm., Y.13, S.24, Ankara, Şubat 1988, ss.49-59.

AVCI, Orhan; “İkinci Meşrutiyet Devrinin Türk Demokrasi Tarihindeki Yeri”, **Askeri Tarih Bülteni**, ATASE Yay., Y.25, S.48, Gnkur. Bsm., Ankara, Şubat 2000, ss.89-115.

AYDIN, Ayşe; “Türkiye Millet Meclisi Birinci Döneminde Görev Yapan Sağlık Mensupları”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Türkiye Cumhuriyeti’nin 75. Yılı Özel Sayısı, S.42, C.XIV, Kasım 1998, Ankara, ss.907-923.

AYSAL, Necdet; “Örgütlenmeden Eyleme Geçiş: 31 Mart Olayı”, A.Ü. TİTE **Atatürk Yolu Dergisi**, S.37-38, Mayıs-Kasım 2006, ss.15-53.

AYTEPE, Oğuz; “Çanakkale Savaşı Bibliyografyası”, A.Ü. TİTE **Atatürk Yolu Dergisi**, S.25-26, Mayıs-Kasım 2000, ss.1-72.

BAKTIAYA, Adil; “1830: Fransa’nın Cezayir’i İşgali, Abdülkadir’in Yükselişi ve Amerikan Kamuoyunda ‘Abdülkadir’ Hayranlığı”, **Ortadoğu Etütleri: Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Dergisi**, C.1, S.2, Ocak 2010, ss.144-169.

_____ ; “19. Yüzyıl Suriyesinde Hıristiyan - Müslüman İlişkilerinde Değişim: 1860 Şam Olayları”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, 2009, ss.23-44.

BAŞ, Ersan; “Balkan Harbi’nde Osmanlı Donanmasının İcra Ettiği Görev ve Harekat ile Sonuçlarının İncelenmesi”, **Dokuzuncu Askeri Tarih Semineri Bildiriler II**, İstanbul, 2003, Gnkur. Bsm., Ankara, 2006, ss.429-457.

BAŞARAN, Selami; “Çanakkale Muharebesi Kara Harekatına Genel Bir Bakış”, **Çanakkale Muharebeleri 75 nci Yıl Armağanı**, ATASE Yay., Gnkur. Bsm., Ankara, 1990, ss.73-80.

BAYCAN, Nusret; “Türk İstiklal Harbinde Terfi Veya Takdirname İle Taltif Edilen Subaylar”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, S.25, C.IX, Ankara, Kasım 1992, ss.127-280.

_____ ; “Orgeneral Cevat Çobanlı”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, S.20, C.VII, Mart 1991, ss.367-389.

BAYKAL, Bekir Sıtkı; “İzmir’in Yunanlılar Tarafından İşgali ve Bu Olayın Doğu Anadolu’daki Tepkileri”, **Belleten Dergisi**, C.33, S.132, Ekim 1969, ss.517-575.

BAYKAL, Hülya; “[Kurtuluş Savaşında Türk - Fransız İlişkileri ve Bir Fransız Türk Dostu Albay Mouglin](#)“, TİTE **Atatürk Yolu Dergisi**, C.2, S.7, 1991, ss.457-511.

BAYRAKTAR, Bayram; “Milli Mücadele’de Denizli Olayı”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, S.22, C.VIII, Kasım 1991, ss.141-153.

BAYUR, Yusuf Hikmet; “Balkan Savaşı’nda Büyük Devletlerin İstekleri ve Kâmil Paşa Hükümetinin Cevabı”, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, S.44, Eylül 2000, ss.45-51.

BİLGİN, Mustafa Sıtkı; “Atatürk Döneminde Türkiye’nin Balkan Diplomasisi (1923-1930)”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, S.60, C.XX, Kasım 2004, ss.799-820.

BİRECİKLİ, İhsan Burak; “Yüzüncü Yılında II. Meşrutiyet’in İlanı Üzerine Bir İnceleme”, **G.Ü. Akademik Bakış Dergisi**, S.3, C.2, Kış 2008, ss.211-226.

- BORAK, Sadi; “31 Mart Vakasının Çıkış Nedenleri Üzerine Çeşitli Yorumlar ve Atatürk ve Hareket Ordusu Üzerine Orgeneral İzzettin Çalışlar’ın Bir Makalesi”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C.VIII, S.23, Ankara, 1992, ss.357-371.
- BOZKURT, Giray Saynur; “Geçmişten Günümüze Romanya’da Türk Varlığı”, **Karadeniz Araştırmaları Balkan, Kafkas, Doğu Avrupa Ve Anadolu İncelemeleri Dergisi**, C.5, S.17, Bahar 2008, ss.1-31.
- Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi**, Gelişim Yayınları, Cilt:1, İstanbul, 1986.
- CENGÜVAR, Ümit; “Çanakkale Muharebeleri’nde Boğaz Harbi - 18 Mart Deniz Harekâtı”, **Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi**, S.16 (Özel Sayı 95’inci Yıl Dönümünde Çanakkale Muharebeleri ve Atatürk), Ağustos 2010, ss.175-186.
- CEYHAN, Nesîme; “1911-1922 Yılları Türk Hikâyesine Kaynak: Harp”, **Turkish Studies** (International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-Yeni Türk Edebiyatının Kaynakları Özel Sayısı), Nu:4/1 (S.Volume 4 Issue 1-2), Şubat (Winter), 2009, ss.1807-1822.
- ÇAPA, Mesut; “İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti (Aralık 1918-Mart 1920)”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, S.21, C.VII, Temmuz 1991, ss.553-566.
- ÇELİKER, Fahri; “18 Mart Zaferi”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, S.11, C.IV, Mart 1988, ss.437-448.
- ÇOBANLI, Cevat; “Çanakkale’de Mehmetçik General Cevat Anlatıyor”, **Yakın Tarihimiz Dergisi**, C.1, s.77.
- DEMİR, Sertif – KESKİN, Alev – İLHAN, Fatma; “Osmanlı Devleti’nin Birinci Dünya Savaşı’na Girişi: Karadeniz Baskını”, **Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi**, Y.9, S.17, ATASE Yay., Gnkur. Bsm., Ankara, Şubat 2011, ss.95-134.
- DEMİRYÜREK, Mehmet; “[Sadrazam Kıbrıslı Kamil Paşa Hakkında Bazı Notlar Ve Kamil Paşa’nın Terekesi](#)”, **A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**, C.25, S.40, ss.59-105.
- DOĞAN, Enfel; **Numune-i Terakki-İlk Öğrenci Dergisi**, İstanbul Erkek Liseliler Eğitim Vakfı Yay., İstanbul, 2008.

- DOKUYAN, Sabit; "I. Büyük Millet Meclisi'nde Kayseri Mebusları ve Milli Mücadeledeki Etkinlikleri", **Erciyes Üniversitesi SBE Dergisi**, S.30, Y.2011/1, ss.327-349.
- DÖRDÜNCÜ, Muharrem; "1774 Küçük Kaynarca Antlaşmasından 1841 Londra Sözleşmesine Kadar Boğazlar Meselesi", **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C.3, S.1, Afyon, 2001, ss.74-89.
- DUMAN, Selçuk; "Ali Rıza Paşa Hükümeti'nin Kuruluşu", **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S.2, C.12, Elazığ, 2002, ss.341-358
- ERAT, Muhammet; "Çanakkale Savaşları Ve Bu Savaşlarda Ölen Çanlılar", **Çan Değerleri Sempozyumu**, 28-29 Ağustos 2008, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Yay. No: 83, Olay Matbaası, Çanakkale, 2008, ss.353-404.
- _____ ; "İzzettin Çalışlar ve Selahattin Adil Bey'lerin Çanakkale Savaşlarındaki Rollerini", Çanakkale Savaşları Semineri 1, Onsekiz Mart Üniversitesi Tarih Öğretmenliği, Çanakkale, 2004.
- ERDİNÇ, Halil; "Balkan Harbi Yenilgisinde İç Politikanın Etkileri", **Askerî Tarih Bülteni**, Y.9, S.17, Ağustos 1984, ss.61-78.
- ERDOĞAN, Abdülkerim; **Tarih İçinde Polatlı**, Polatlı Belediyesi Başkanlığı Yay., Doğu Matbaası, Ankara, 2007.
- ERGİN, Feridun; "Mütareke Kabineleri", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, S.21, C.VII, Temmuz 1991, ss.391-406.
- ERKAL, Şükrü; "Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi Deniz Harekatı (Boğazın Zorlanması)", **Çanakkale Muharebeleri 75 nci Yıl Armağanı**, ATASE Yay., Gnkur. Bsm., Ankara, 1990, ss.35-72.
- ERTEM, Barış; "Türkiye-ABD İlişkilerinde Truman Doktrini ve Marshall Planı", **Balıkesir Üniversitesi SBE Dergisi**, C.12, S.21, Haziran 2009, ss.377-397.
- GÖK, Hayrullah - UYAR, Mesut; "Birinci Dünya Savaşı'nda Alman Askerî Yardım Heyetinin Bilinmeyen Bir Yönü Bir Arşiv Yağmasının Hikâyesi", **Toplumsal Tarih Dergisi**, Tarih Vakfı Yay., C.XIV, S.83, Ankara, Kasım 2000, ss.4-11.
- GÖK, Nurşen; "Ebubekir Hazım Tepeyran'ın Memleket İdaresine Dair Önerileri", **A.Ü. Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Dergisi**, S.42, Eylül 2007, ss.201-215.

GÖRGÜLÜ, İsmet; “Çanakkale Zaferi Üzerine Alman İddiaları”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, S.28, C.X, Ankara, Mart 1994, ss.105-135.

GÜLER, Birgül Ayman, vd.; “Açıklamalı Yönetim Zamandilimi 1940-1949”, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Kamu Yönetimi Araştırma ve Uygulama Merkezi: 3 **Türkiye Cumhuriyeti İdare Tarihi Araştırması (TİDATA)**, A.Ü. Bsm., Ankara, 2008, ss.1-14.

GÜNGÖR, Süleyman; “14 Mayıs 1950 Seçimleri ve CHP’de Bunalım”, **Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S.21, Mayıs 2010, ss.193-208.

HALAÇOĞLU, Ahmet; “Balkan Savaşları (1912-1913)”, **Türkler Ansiklopedisi**, 13. Cilt, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, ss.296-307.

_____; “Birinci Dünya Savaşı’nda Türk Donanması ve Çanakkale Deniz Operasyonları”, **Askeri Tarih Bülteni**, ATASE Yay., Gnkur. Bsm., Y.13, S.25, Ankara, Ağustos 1988, ss.47-63.

Hicaz Demiryolu Layihası, İstanbul, 1324.

ILGAR, İhsan; “Balkanlılara Neden Yenildik?...”, **Hayat Tarih Mecmuası**, S.8, Eylül 1972, ss.43-46.

_____; “31 Mart ve Hareket Ordusu”, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, S.6, İstanbul, Mart 1968, ss.23-31.

IŞIK, Hüseyin; “Prens Andre’nin İtirafı”, **Askeri Tarih Bülteni**, ATASE Yay., Gnkur. Bsm., Y.16, S.30, Ankara, Şubat 1991, ss.95-106.

İLKİN, Selim; “1922-1923 Yılları Türkiye’sinde Bir Yabancı Sermaye Girişimi: Chester Demiryolu Projesi”, **Uluslararası Atatürk Sempozyumu, Bildiriler ve Tartışmalar (17-22 Mayıs 1981)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara, 1984, ss.739-781.

KABASAKAL, Hüseyin; “Birinci Dünya Savaşı Çanakkale Muharebeleri’nde Türk ve Alman Savunma Planları Konusunda Yorumlar”, **Çanakkale Muharebeleri 75 nci Yıl Armağanı**, ATASE Yay., Gnkur. Bsm., Ankara, 1990, ss.81-90.

KARAKAYA, Tuba; “Çanakkale Muharebeleri”, **Askeri Tarih Bülteni**, ATASE Yay., Gnkur. Bsm., Y.19, S.36, Ankara, Şubat 1994, ss.61-75.

- KARAMAN, Lutfullah; “Hicaz Demir Yolu Dönemin Şartları İçinde Mali Kaynakları ve İfade Ettiği Anlam Üzerine Notlar”, **Askeri Tarih Bülteni**, ATASE Yay., Y.22, S.42, Gnkur. Bsm., Ankara, Şubat 1997, ss.77-82.
- KARATAŞ, Murat; “Türk Tarihinin Seyrine Bir İşaret Levhası: Çanakkale Savaşları”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, S.76, C.XXVI, Ankara, Mart 2010, ss.133-153.
- KARAYAMAN, Mehmet; “İzmir Valisi İzzet Bey’in Kaleminden İzmir’in İşgali”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, S.15, C.6, İzmir, 2007, ss.3-18.
- KOLLU, Atilla; “Büyük Zafer (Öncesi ve Sonrası İle)”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, S.24, C.VIII, Temmuz 1992, ss.481-560.
- KURTCEPHE, İsrail; “Osmanlı Paramentosu ve Türk İtalyan Savaşı (1911-1912)”, **OTAM Dergisi**, S.4, Ankara, 1993, ss.235-258.
- _____; “Rodos ve Oniki Ada’nın İtalyanlarca İşgali”, **OTAM Dergisi**, S.2, Ankara, 1991, ss.201-206.
- KÜREKLİ, Recep; “Hicaz Demiryolu’nun Akdeniz’e Açılması ile Yaşanan Sosyo-Ekonomik Dönüşüm: Hayfa Kazası Örneği”, **History Studies Dergisi Ortadoğu Özel Sayısı**, Samsun, Ekim 2010, ss.245-269.
- MORPINAR, Hüsamet; “1806-1812 Savaşları Esnasında İngiliz Donanmasının 1807 Yılında İstanbul Önlere Gelerek Osmanlı Devleti’ni Tehdidi 19 Şubat - 3 Mart 1807”, **Askeri Tarih Bülteni**, ATASE Yay., Gnkur. Bsm., Y.16, S.30, Ankara, Şubat 1991, ss.57-74.
- MSÜ Ayın İzi** Mimar Sinan Üniversitesi Aylık Bülteni, S.4, İstanbul, Nisan 2001.
- MUTLU, Avni; “Balkan Savaşı’ndan Çıkarılacak Dersler”, **Askerî Tarih Bülteni**, Y.10, S.18, Şubat 1985.
- NUTKU, Emrullah; “İstanbulda Yeraltı Çalışmaları”, **Yakın Tarihimiz Dergisi**, C.1, ss.377-378.
- OKUR, Mehmet; “Osmanlı Devleti’nin Almanya ile İttifakını ve Birinci Dünya Savaşı’na Girişini Gerektiren Sebepler”, **Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi**, S.16 (Özel Sayı 95’inci Yıl Dönümünde Çanakkale Muharebeleri ve Atatürk), Ağustos 2010, ss.89-106.

ÖKSÜZ, Melek; “Amerikan Belgelerine Göre I. Dünya Savaşı ve Mütareke Dönemlerinde Osmanlı Hükümetleri”, **Turkish Studies**, Vol. 5/1, Winter 2010, ss.1247-1270.

ÖZGÜLDÜR, Yavuz; “Osmanlı Devleti’nin Birinci Dünya Savaşı’na Girişi Goeben ve Breslau Olayı”, **Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi**, ATASE Yay., Gnkur. Bsm., Y.2, S.4, Ankara, Ağustos 2004, ss.107-127.

_____; “Yüzbaşı Helmut Von Moltke’den Müşir Liman Von Sanders’e”, **OTAM Dergisi**, S.4, Ankara, 1993, ss.297-307.

ÖZTOPRAK, İzzet; “31 Mart 1921 : İkinci İnönü Muharebesi”, **Askeri Tarih Bülteni**, ATASE Yay., Gnkur. Bsm., Y.12, S.22, Ankara, Şubat 1987, ss.163-174.

ÖZTÜRK, Mustafa; “Çanakkale Muharebeleri’nde Türk Ordusunun İkmal ve İaşe Durumu”, **Askeri Tarih Bülteni**, ATASE Yay., Gnkur. Bsm., Y.12, S.22, Ankara, Şubat 1987, ss.151-162.

ÖZYÜKSEL, Murat; “Osmanlı Demiryolu İşletmeciliğinde Bir Devlet Girişimi: Hicaz Demiryolu (I)”, **İktisat Dergisi**, Şefik Matbaası, İstanbul, 1989, ss.18-25.

_____; “Osmanlı Demiryolu İşletmeciliğinde Bir Devlet Girişimi: Hicaz Demiryolu (II)”, **İktisat Dergisi**, Yenilik Bsm., İstanbul, 1989, ss.29-43.

PEHLİVANLI, Hamit; “Mudanya Mütarekesi ile Lozan Antlaşması Arasında Ankara Hükümeti’nin İngiliz İşgal Birliklerini Kontrolü ve Geçit Teşkilatı”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C.X, S.32’den Ayrıbasım, Temmuz 1995, ss.440-475.

_____; “Bab-ı Ali Baskını”, **Askeri Tarih Bülteni**, ATASE Yay., Gnkur. Bsm., Y.12, S.22, Ankara, Şubat 1987, ss.141-150.

SADULLAH, Naci; “Çanakkale Zaferinin 20inci Yıldönümü: Naci Kaptan 18 Mart Mucizesinin Deniz Savaşlarını Anlatıyor”, **Yedigün Dergisi**, No:106, 1935.

SARAY, Mehmet; “İştirak Edenlerin Hatıralarına Göre Çanakkale Muharebeleri”, **Çanakkale Muharebeleri 75 nci Yıl Armağanı**, ATASE Yay., Gnkur. Bsm., Ankara, 1990, ss.1-28.

SARISAMAN, Sadık; “Birinci Dünya Savaşı Sırasında İran Elçiliğimiz İle İrtibatlı Bazı Teşkilât-ı Mahsûsa Faaliyetleri”, **OTAM Dergisi**, S.7, 1996, ss.209-217.

SEMİZ, Yaşar; “18 Mart 1915 Çanakkale Deniz Savaşı: Sebepleri, Gelişimi Ve Sonuçlar”, **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırma Dergisi**, S.14, Konya, Güz 2004, ss.222-247.

_____; “Atatürk ve Kâzım Karabekir Paşa”, **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırma Dergisi**, S.4, Konya, 1997, ss.191-209.

SOFUOĞLU, Adnan; “Damat Ferit Paşa Hükümetlerinin Milli Mücadele’ye Karşı Girişimleri ve Son Olarak Kuvay-ı Seferiye Adıyla Yeni Bir Askeri Birlik Oluşturma Çabaları”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, S.52, C.XVIII, Mart 2002, ss.37-87.

ŞAHİN, Naci; “1800’lü Yıllar Sonrasında Balkanlar’dan Anadolu’ya Yapılan Göç Hareketleri ve Anadolu Coğrafyasındaki Sosyokültürel Etkileri”, **Dokuzuncu Askerî Tarih Semineri** (Türkiye Cumhuriyeti’ni İlgilendiren Genel Konular İle XIX. ve XX. Yüzyıllarda Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti’nin Balkanlar’daki Askerî, Siyasî, İktisadî Ve Toplumsal İlişkileri, 22-24 Ekim 2003, İstanbul), ATASE Askeri Tarih Yay., Gnkur. Bsm., Ankara, 2006.

TANFER, M. Vehbi; “9 Eylül 1922-24 Temmuz 1923 Tarihleri Arasında Türkiye’nin Uluslararası Alanda Hukuksal Yönden Kabulü ve İzlenen Dış Politikanın Genel Özellikleri”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, S.22, C.VIII, Kasım 1991, ss.105-116.

TAŞ, Fahri; “Çanakkale Muharebeleri’nin Sebep ve Sonuçları”, **Askeri Tarih Bülteni**, ATASE Yay., Gnkur. Bsm., Y.16, S.30, Ankara, Şubat 1991, ss.85-91.

T.B.M.M. Tutanak Dergisi, (Dönem-D.) D.IX, (Cilt-C.) C.3, (Birleşim-B.) B.20, 18.12.1950, s.265.

TBMM T.D., D.IX, C.12, B.27, 16.01.1952, s.167-176, 179-182, 185.

TBMM Zabıt Cerideleri, C.9, s.132.

TBMM Zabıt Cerideleri, D.I, C.3, s.415-417.

TBMM. T.D., D.IX, C.10, B.8, 23.11.1951, s.169.

TBMM. T.D., D.IX, C.15, B.71, 12.05.1952, s.175-176, 203, 207, 211, 215, 219.

TBMM. T.D., D.IX, C.18, B.16, 12.12.1952, s.218-220, 226-227.

TBMM. T.D., D.IX, C.19, B.24, 07.01.1953, s.66-68.

- TBMM. T.D.**, D.IX, C.20, B.43, 13.02.1953, s.283.
- TBMM. T.D.**, D.IX, C.21, B.57, 23.03.1953, s.22-24, 26.
- TBMM. T.D.**, D.IX, C.24, B.103, 07.07.1953, s.294-295.
- TBMM. T.D.**, D.IX, C.24, B.115, 23.07.1953, s.1043.
- TBMM. T.D.**, D.IX, C.29, B.55 - 56, 03.03.1954, s.56-59, 89-137.
- TBMM. T.D.**, D.IX, C.5, B.46, 20.02.1951, s.329-331.
- TBMM. T.D.**, D.IX, C.5, B.48, 22.02.1951, s.503.
- TBMM. T.D.**, D.IX, C.5, B.49, 23.02.1951, s.504, 524-530, 542, 561-562, 567, 574, 575, 613, 617, 629, 637, 641, 645, 649, 653.
- TBMM. T.D.**, D.IX, C.7, B.72, 04.05.1951, s.28, 40-42.
- Temel Britannica**, Romanya, İstanbul, 1993, Cilt: 14.
- TEMEL, Mehmet; “Trablusgarb Savaşında Osmanlı Devleti ve İtalya Tarafından Savaş Kaçağı İlan Edilen Maddeler ve Denizlerde Karşılıklı El Koymalar”, **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, C.22, S.1, Ankara, 2005, ss.203-214.
- TEREK, Ahmet Bekir; “Yunan Hedefleri ve Stratejisi Karşısında Gerçekler ve Türkiye”, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, C.V, S.29, Şubat 1970.
- [TEVETOĞLU](#), Fethi; “Kaçı Vehib Paşa”, **Türk Ansiklopedisi**, Cilt:XXI, Millî Eğitim Bsm., Ankara, 1974.
- TOKER, Hülya – DEMİRTAŞ, Sema; “Kurmaya Yarbay Hayri (Tümgeneral Tarhan)’nin Anafartalar Muharebeleri’yle İlgili Harp Akademilerinde Verdiği Konferansa Dair”, **Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi**, ATASE Yay., Y.6, S.12, Gnkur. Yay., Ankara, Ağustos 2008, ss.97-130.
- TONGUL, Neriman; “Türk-İtalyan İlişkileri (1870-1923)”, **Askeri Tarih Bülteni**, ATASE Yay., Y.25, S.48, Gnkur. Bsm., Ankara, Şubat 2000, ss.149-164.
- TOPRAK, Zafer; “Cihan Harbi’nin Provası Balkan Harbi”, **Toplumsal Tarih Dergisi**, Tarih Vakfı Yay., S.104, Ağustos, 2002, ss.44-51.
- TUNCOKU, A.Mete; “Çanakkale Muharebeleri’nde Bir Rus Kruvazörü Askold”, **Çanakkale Muharebeleri 75 nci Yıl Armağanı**, ATASE Yay., Gnkur. Bsm., Ankara, 1990, ss.119-134.

TURAL, Sadık; “Çanakkale Ne İdi Yahut Emperyalistler Nasıl Durduruldu”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, S.64-65-66, C.XXII, Mart-Temmuz-Kasım 2006, ss.1-13.

TURAN, Mustafa; “İzmir’in İşgali Üzerine”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, S.36, C.XII, Ankara, Kasım 1996, ss.739-755.

TÜRKMEN, Zekeriya; “31 Mart Olayı’ndan Sonra Yıldız Evrakı Tetkik Komisyonunun Kuruluşu, Faaliyetleri ve Yıldız Sarayı’nın Araştırılması”, **XIII. Uluslararası Türk Tarih Kongresi Bildirileri**, III.Cilt I.Kısım, TTK. Yay., Ankara, 2002.

_____; “Çanakkale Muharebeleri’nde Türk Ordusunun Kara Harekâtına Dair Kısa Bir Değerlendirme”, **Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi**, ATASE Yay., Y.7, S.14, Gnkur. Yay., Ankara, 2009, ss.57-102.

_____; “İzmir’in İşgali Olayı ve Yunanlıların XVII. Kolordu Mensuplarına Yönelik Gasp Ve Yağmalama Hareketi”, **Erciyes Üniversitesi SBE Dergisi**, S.10, Kayseri, 2001, ss.121-155.

UÇAROL, Rıfat; “Balkan Savaşı Öncesinde Terhis Olayı ve Seferberlik İlanı Sorunu”, **Dördüncü Askeri Tarih Semineri Bildirileri**, Gnkur. Bsm., Ankara, 1989, ss.257-277.

UMAR, Ömer Osman; “Suriye’de Fransız Emperyalizmi”, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C.12, S.1, Elazığ, 2002, ss.297-310.

UZEL, İlter; “İkinci Meşrutiyet Döneminde (1908 - 1918) Osmanlı Ordusunda Sağlık Hizmetleri”, **Dördüncü Askeri Tarih Semineri Bildiriler**, Gnkur. Bsm., Ankara, 1989, ss.206-237.

ÜNSAL, Fethi; “Balkan Harbi (1912-1913) Yenilgisinin Nedenleri”, **Askeri Tarih Bülteni**, ATASE Yay., Gnkur. Bsm., Y.16, S.30, Ankara, Şubat 1991, ss.75-83.

ÜREKLİ, Fatma; “Kıt’alar Arası Zafer: Çanakkale 1915”, **Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi**, ATASE Yay., Gnkur. Bsm., Y.2, S.4, Ankara, Ağustos 2004, ss.123-127.

ÜZEN, İsmet; “Türklerin Kut’ül-Amare Kuşatması Sırasında İngiliz Ordusunda Bulunan Hintli Askerlerin Tutumu (Aralık 1915 - Nisan 1916)”, **G.Ü. Akademik Bakış Dergisi**, C.2, S.3, Ankara, Kış 2008, ss.81-102.

- YALÇIN, Hayriye; “Birinci İnönü Muharebesi”, **Askeri Tarih Bülteni**, ATASE Yay., Gnkur. Bsm., Y.19, S.36, Ankara, Şubat 1994, ss.76-83.
- YALÇIN, Soner; “TSK Düşmanlığının Sonu Neye Dayanıyor?”, **Bütün Dünya Dergisi**, Eylül 2011.
- YAVUZ, Bige Sükan; “Fransız Arşiv Belgelerinin Işığında Chester Demiryolu Projesi”, **TİTE Atatürk Yolu Dergisi**, S.24, Kasım 1999-2003, ss.527-561.
- YAVUZ, Nurcan; “Doğu Anadolu’daki Ermeni Mezaliminin Brest-Litovsk Barış Görüşmelerinde Protestosu”, **A.Ü. TİTE Atatürk Yolu Dergisi**, C.IV, S.15, 1995, s.381-406.
- YEL, Selma; “Brest-Litovsk Barış Konferansında Sovyet Rusya’nın Ermeni Politikası”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, S.54, C. XVIII, Kasım 2002, ss.829-848.
- YETİŞGİN, Memet; “Çanakkale Muharebeleri’nin Türk ve Dünya Tarihindeki Önemi”, **Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi**, ATASE Yay., Y.6, S.11, Gnkur. Bsm., Ankara, Şubat 2008, ss.21-40.
- Zeki (Mustafa) Paşa, **(1912) Balkan Harbi’ne Ait Hatıratım**, Matbaa-ı Askeriye (Mecmua-i Askeriye), (Fevkalade) S.25-26, İstanbul, 1337 (1912).
- ZOBU, Şemşi; “Çanakkale Nasıl Müdafaa Edildi?”, **Askeri Mecmua**, C.6, S.98, Eylül 1935, ss.763-769.

(2) **GAZETELER**

“Beş Senelik Esaretten Sonra Dün İstanbul Hürriyetine Kavuştu”, **Vatan Gazetesi**, 3.10.1923.

“İkinci Büyük Bayram”, 21 Temmuz 1913 (08 Temmuz 1329), 5900 sayılı **Tanin Gazetesi**.

“Lanetli Yalı”, **Milliyet Gazetesi**, s.1, 16.03.2001.

“Milliyet-Hürriyet Kavgası”, **Yeni Şafak Gazetesi**, 21.03.2001.

“Sabancı’ya Geçti”, **Radikal Gazetesi**, Ekonomi Sayfası, 13.10.2004.

01 Mayıs 1909 tarihli **44 numaralı Osmanlı gazetesi**.

02 Mayıs 1909 tarihli **5363 numaralı İkdam gazetesi**.

15 Mayıs 1919 tarihli **İstiklal Harbi Gazetesi**.

18 Mart 1915, “Ulunay Takvimden Bir Yaprak”, **Milliyet Gazetesi**, 18.03.1963.

18 Nisan 1951 tarihli **Yeni Sabah Gazetesi**, s.1, 6.

22 Nisan 1909 tarihli **5355 numaralı İkdam gazetesi**.

25 Eylül 1958 tarihli **Vatan Gazetesi**.

26 Nisan 1909 tarihli **5358 numaralı İkdam gazetesi**.

29 Ekim 1915 tarihli **Tasviri Efkar Gazetesi**.

31 Temmuz 1951 tarihli 7872 sayılı **Resmi Gazete**.

AFYONCU, Erhan; “Ülke Satıldı Propagandasıyla Darbe Yaptılar”, **Bugün Gazetesi**, 20.07.2008.

ARMAĞAN, Mustafa; “CHP Atatürk’ü Koruma Kanunu’na Anayasaya Aykırı Diye Karşı Çıkmıştı”, **Zaman Gazetesi** 14.11.2010.

_____; “Devrilmeseydi Balkan İttifakı’nı Abdülhamid Kuracaktı”, **Zaman Gazetesi**, 17.08.2008.

_____; “İttihatçılar Abdülhamid’in Wikileaks Belgelerini Neden Yaktılar?”, **Zaman Gazetesi**, 05.12.2010.

BARDAKÇI, Murat; “Lübnan’a Barış Gelsin Diye 1860’ta Kendi Valimizi Bile İdam Etmiştik”, **Hürriyet Gazetesi**, 03.09.2006.

BARLAS, Mehmet; “1000 Lira Yardım, 1924 İçin Çok Mudur?”, **Yeni Şafak Gazetesi**, 13.01.2002.

_____; “Emekli Generaller Silah Satıcısı Olur Mu?”, **Yeni Şafak Gazetesi**, 29.07.2000.

_____; “Uğursuzluk Yalıdan Değil, Ekonomik Ve Siyasal Krizlerdendir!”, **Sabah Gazetesi**, 29.05.2004.

BERKAN, İsmet; “Mehmet Vehip Paşa’nın Adını Hiç Duymuş muydunuz?”, **Hürriyet Gazetesi**, 19.02.2012.

BUMİN, Kürşat; “Yalının Tarihi Ve Ülkenin Tarihi”, **Yeni Şafak Gazetesi**, 16.10.2004.

CİVAOĞLU, Güneri; “Vurgun ve Siyaset”, **Milliyet Gazetesi**, s.19, 31.08.2001.

COŞAR, Ömer Sami; “İzmir Dün İşgal Edildi”, 15 Mayıs 1919 Perşembe No:1 tarihli **İstiklal Harbi Gazetesi**.

ÇALIŞLAR, İzzettin (Emekli Orgeneral); “31 Mart Vakası ve Mustafa Kemal”, **Ulus Gazetesi**, 13 Nisan 1940.

ÇETİNER, Yılmaz; “Başbakan’a Bir Turizm Önerisi!...”, **Milliyet Gazetesi**, s.14, 23.06.1994.

DÜNDAR, Can; “Yaşasa Dinde Reform Yapacaktı”, **Milliyet Gazetesi**, 10.11.2002.

DÜZEL, Neşe; “Cemil Koçak: ‘En Sivil, Abdülhamit Dönemiymi’”, Pazartesi Konuşmaları, **Taraf Gazetesi**, 09.11.2009.

ENGİN, Vahdettin; “Meclisin Hak Getire Olduğu Günlerde Hükümetleri Silahla Değiştirdik”, **Hürriyet Tarih**, 25.05.2005.

EVCİ, Cumhur, “Örnek Bir Devlet Adamı”, **Vatan Gazetesi**, 15.11.2011.

HÜR, Ayşe; “CHP, Ticaniler ve Atatürk’ü Koruma Kanunu”, **Taraf Gazetesi**, 10.02.2008.

KANDEMİR, “18 Mart-İki Eski Kumandan (Cevat Paşa ve Selahaddin Adil Paşa) O Günün Hatıralarını Anlatıyor”, **Cumhuriyet**, 18.03.1937.

Kastamonu Açıksöz Gazetesi, 16 Teşrin-i sanı 1335.

KEMAL, H. Hüseyin; “İstiklâl Savaşını K. Karabekir Başlattı”, **Yeni Asya Gazetesi**, 30.05.2011.

MERCANOĞLU, Timuçin - KILIÇ, Mustafa; “Heykel Fetişizmi”, **Gündem Bölümü, Milli Gazete**, 22.02.2010.

NALBANTOĞLU, Muhiddin; “Türk-İtalyan Savaşı Başlıyor...”, **Yeniçağ Gazetesi**, 05.10.2009.

ÖKTENER, Aslı; “Lanetli Yalı Erol Aksoy’a da Yaramadı”, **Milliyet Gazetesi**, s.8, 16.03.2001.

PULUR, Hasan; “Bazı Komik Şeyler”, **Milliyet Gazetesi**, s.3, 25.09.1994.

_____; “Devlet ‘Demirci Efe’ Değildir...”, **Milliyet Gazetesi**, 10.04.2009.

_____; “Emekli Korgeneral Konuştukça Biz Hatırladık”, **Milliyet Gazetesi**, 20.12.2006.

_____; “Hep Vardı Ama...”, **Milliyet Gazetesi**, s.3, 13.02.1992.

_____; “Karşılıklı Yadırgama”, **Milliyet Gazetesi**, 22.10.2004.

_____; “Onlar da Bakandı”, **Milliyet Gazetesi**, s.3, 22.08.1993.

_____; “Tekrarında Fayda Var!”, **Milliyet Gazetesi**, Olaylar ve İnsanlar Köşesi, 17.01.2005.

_____; “Toplum Vicdanı Baskısı”, **Milliyet Gazetesi**, s.3, 28.03.1996.

ŞAFAK, Erdal; “Atını Dinyester’de Sulayan Komutan”, **Sabah Gazetesi**, 10.12.2006.

TEKÇE, İsmail Hakkı; **Milliyet Gazetesi**, 13.10.1968.

TÜRKÖNE, Mümtaz’er; “Balkan Savaşları’nın Ordusu”, **Zaman Gazetesi**, 16.03.2010

[YALÇIN](#), Soner; “‘Osmanlı’nın Öcalan’ı’ Yane Sandanski”, **Hürriyet Gazetesi**, 26.07.2009.

_____; “Mehmet Âkif’i Şaşırtacak Benzerlik”, **Hürriyet Gazetesi**, 07.02.2010.

_____; “Vehib Paşa Bilinmeden Ne Susurluk Ne Ergenekon Anlaşılabilir”, **Hürriyet Gazetesi**, 01.02.2009.

YILMAZ, Önay; “Çanakkale Nusrat Gemisi Sayesinde Geçilmedi, Nusrat Mayın Gemisinin Deposunda Kalan Son 26 Mayının Sırrı”, **Milliyet Gazetesi**, 18.03.2007.

3. YAYINLANMAMIŞ TEZLER

AKŞİN, Sina; **31 Mart Olayı**, Doktora Tezi, A.Ü. Sosyal Bilimler Fakültesi Yay., Ankara, 1970.

ARSLAN, Sezer; **Balkan Savaşları Sonrası Rumeli'den Türk Göçleri Ve Osmanlı Devleti'nde İskânları**, Trakya Üniversitesi SBE Yüksek Lisans Tezi, Edirne, Haziran 2008.

BACANLI, Hakan; **Balkan Savaşına Ait Hatıratların Muhteva Analizi**, Hacettepe Üniversitesi SBE Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2003.

BİRBUDAK, Togay Seçkin; **Balkan Savaşları'nda Edirne**, G.Ü. Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2008.

CESUR, Hafize; **Hatıratlar Işığında Türk Kamuoyunda Balkan Savaşları (1912-1913)**, Abant İzzet Baysal Üniversitesi, SBE Yüksek Lisans Tezi, Bolu, 2008.

[DENİZ](#), Didem; **1950 Seçimleri Demokrat Parti İzmir Propagandası**, [Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü](#) Yüksek Lisans Tezi, İzmir, [2006](#).

DONBALOĞLU, Bülent; **Balkan Harbinden Kurtuluş Savaşına Türk Deniz Stratejisi**, Gebze İleri Teknoloji Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Gebze, 2007.

ERSÖZ, Nimet Gaye; **Lozan Antlaşması Ve Montreux Boğazlar Sözleşmesi Bağlamında Boğazlar Sorunu**, A.Ü. SBE Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2003.

GÖRECI, Cüneyt; **Türk Basınında "İkinci Balkan Antantı" (1952-1955)**, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2004.

GÜVEN, Senem; **Hatırat Türü Eserlerde Çanakkale Muharebeleri**, G.Ü. Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2007.

[KALELİOĞLU](#), Oğuz; **1918-1930 Türk-Yunan İlişkileri**, [A. Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü](#) Doktora Tezi, Ankara, [2007](#).

KARATAŞ, Murat; **Haritalarla Çanakkale Savaşları (Osmanlı Kaynaklarına Göre Gelibolu Yarımadası Kuzey Bölgesi Muharebeleri)**, Onsekiz Mart Üniversitesi Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale, 2006.

- KILAVUZ, Hüseyin; **Türk Basınında Adana Ermeni Olayları**, Niğde Üniversitesi SBE Yüksek Lisans Tezi, Niğde, 2007.
- ÖKTEN, Kâzım; **Montreux Boğazlar Sözleşmesi**, Trakya Üniversitesi Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Edirne, Haziran 2008.
- ÖZGÜR, Ulvi; **Bulgaristan Türkleri'nin 1950-1951 Yıllarında Türkiye'ye Göçleri**, [İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Anabilim Dalı](#), [Yüksek Lisans](#) Tezi, İstanbul, 2007.
- SÖZER, Kasım; **1913 Tarihli Bahriye-i Ticariye Salnamesindeki Bilgiler Işığında Cumhuriyetin İlk Yıllarındaki Deniz Ticaret Yapısının Değerlendirilmesi**, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2006.
- ŞAFAK, Nurdan; **Bir Tanzimat Diplomatı Kostaki Musurus Paşa (1807-1891)**, Marmara Üniversitesi Doktora Tezi, İstanbul, 2006.
- TOY, Erkan; **Demokrat Parti Döneminde Yabancı Sermaye Ve Yatırımlar (1950-1960)**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2009.
- UĞRAŞ, Nilüfer; **Osmanlı Basınında Balkan Savaşları Sırasında Osmanlı Devleti'nde Yaşanan Siyasal Gelişmeler (İkdam, Sabah, Tanin, Tercüman-I Hakikat)**, G.Ü. Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2008.
- YILDIZ, Sıdık; **Çıkışından Bastırılmasına Kadar 31 Mart İsyanı**, G.Ü. SBE Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2006.
- YİĞİT, Mustafa; **Ebubekir Hazım Tepeyan'ın Hayatı ve Tarihçiliği**, Niğde Üniversitesi SBE Yüksek Lisans Tezi, Niğde, 2000.

4. DİĞER ARAŞTIRMALAR

03 Nisan 1961 tarihli Nüfus Kayıt Örneği, M.S.B. Emekli, Öksüz ve Dullar Ş. Askerlik Şubesi Tahkikat Dosyası.

17 Mayıs 1950 tarihli Milletvekili Seçilmiş Olanlara Ait Tutanak (Mazbata).

2 Aralık 2010 tarihli nüfus kayıt belgesi.

Aile Fotoğrafları.

Baştaş Türk Maadin Limited Ortaklığı Esas Mukavelenamesi, Ahenk Matbaası, İstanbul, 1949.

Genelkurmay Başkanı Orgeneral Necdet Üruğ tarafından Siret Selahattin Adil'e hitaben 6 Şubat 1987 tarihinde yazılan mektup.

Genelkurmay Başkanlığının 18 Ekim 2002 tarihli, ATASE:3050-73-02/1'inci As.Tar.Kur.5 sayılı ve "Mektup" konulu biyografi mektubu.

http://www.ankaragucutarihi.com/2011/01/1904-1910_25.html, Erişim Tarihi: 12.04.2011

İstanbul Kauçuk ve Kablo Sanayii Anonim Şirketi Esas Mukavelenamesi, İstanbul, 1959.

İstanbul Satranç Derneği Kayıt Defteri.

İstanbul Türk Satranç Kulübünün 4 Kayıt Numaralı Üyelik Belgesi.

KKK 3'üncü Kolordu Komutanlığının 27 Ekim 1988 tarihli, PER: 4922-5-88/Disipmor.Ks. (813) sayılı ve "Devlet Mezarlığına Nakledilecek İstiklal Harbi Komutanlarına Yapılacak İşlem" konulu yazısı.

M.S.B. Askerlik Şubesi Tahkikat Dosyası.

Milletvekilliği şahsi dosyası içerisindeki T.B.M.M. Olumluk Kâğıdı.

MKEK Selahattin Adil Paşa Salonu Fotoğrafları.

MKEK Şeref Salonu Selahattin Adil Paşa Bölümü Fotoğrafları.

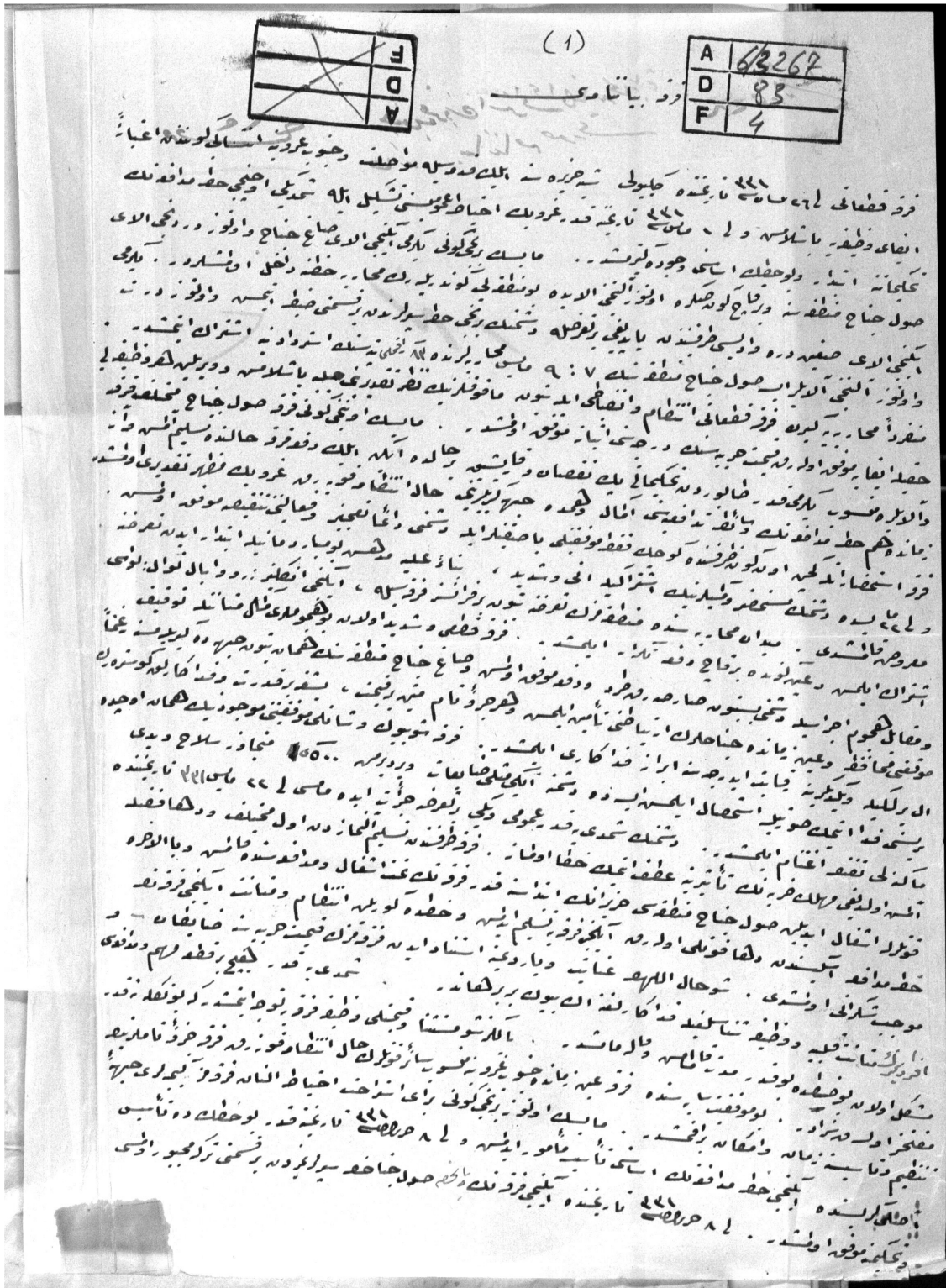
MSB Arşiv Müdürlüğünün 17 Mart 2011 tarihli, MİY.:7940-1367-11/Per.D.Arşiv Md.Belge Arş.İnc.Ks. sayılı ve "M.Salahattin ADİL" konulu safahat belgesi.

TBMM 9'uncu dönem 41 numaralı defterin 4 numaralı zarfı.

TBMM üyelerine mahsus 8 Temmuz 1953 tarihli ve 5443 numaralı dosya.

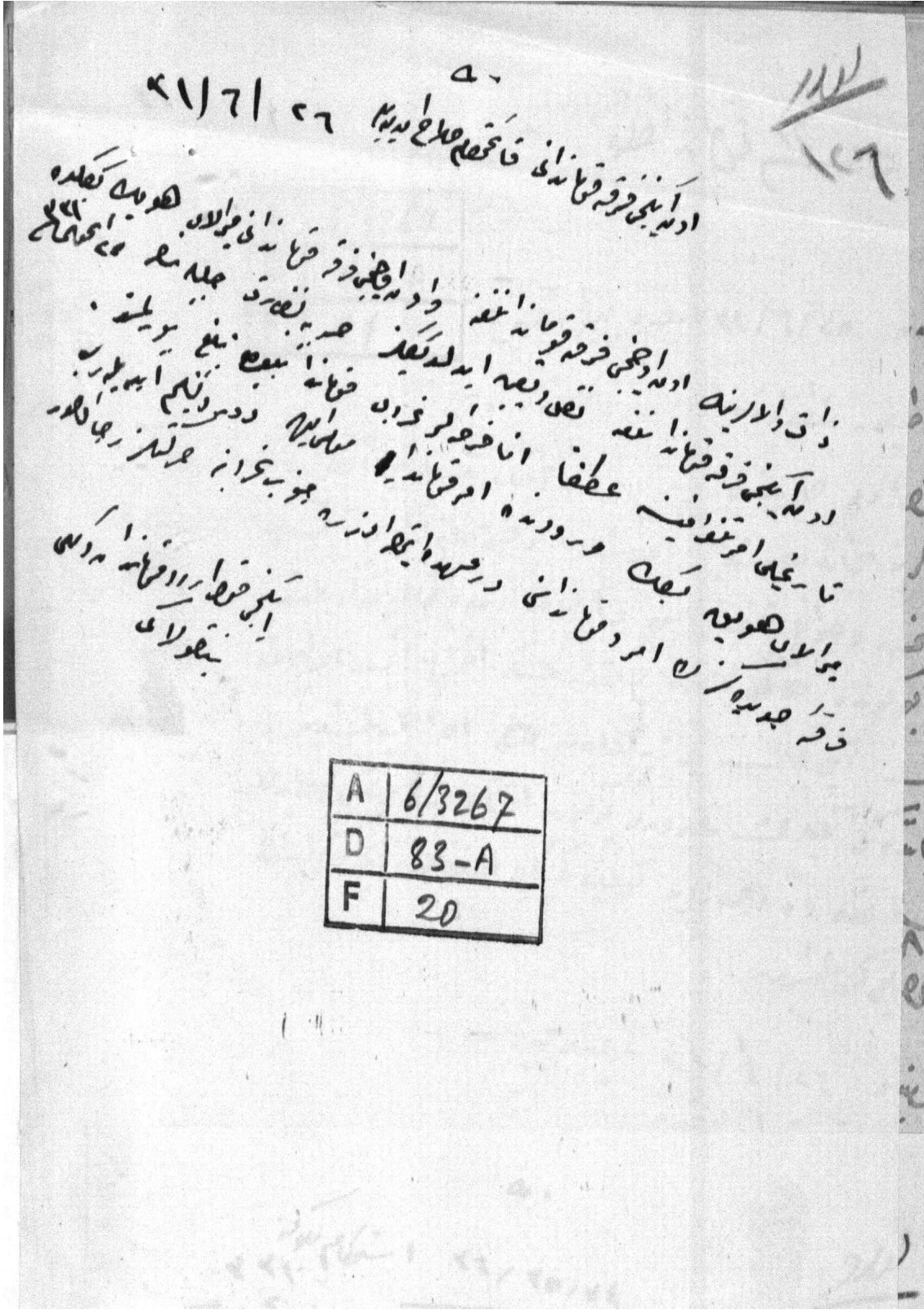
EKLER

Belge 1

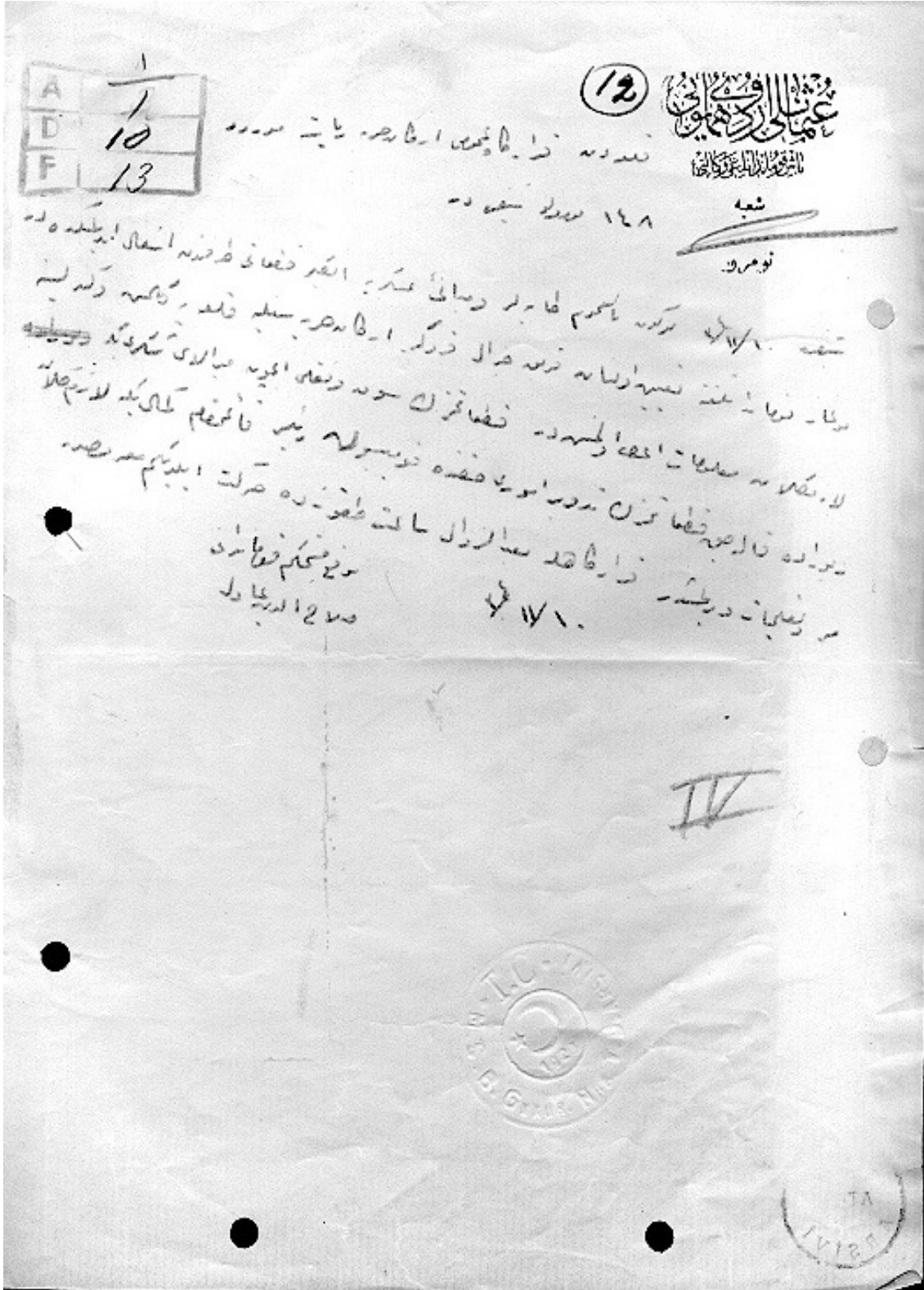
ATASE, BDH, 4862/3/004
12'nci Tümen Beyannamesi s.1 (Belgenin ilk sayfası)

Belge 2

ATASE, BDH, 4863/7/020
13'üncü Tümen Komutanlığına tayin yazısı (Hovik Bey'le yer değişmeleri).

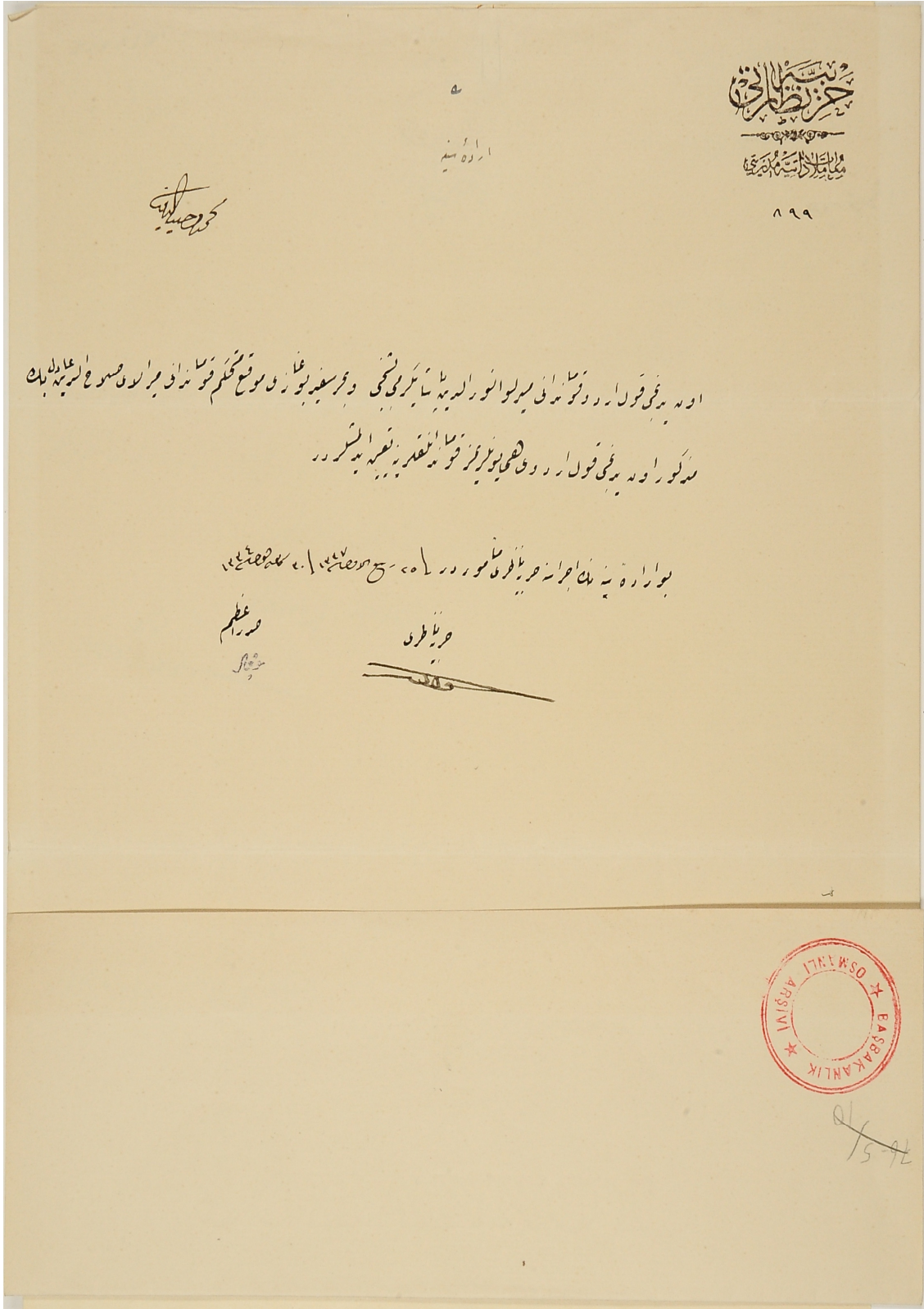
Belge 3

ATASE, İSH, 3/44/44-1
 (10.11.1334) Çanakkale'deki tabya ve askeri mevzilerin İngilizler tarafından işgal edilmesi üzerine Mevki-İ Müstahkem Kumandanı Selahaddin Adil Bey'in Karargâhı ile ayrıldığı

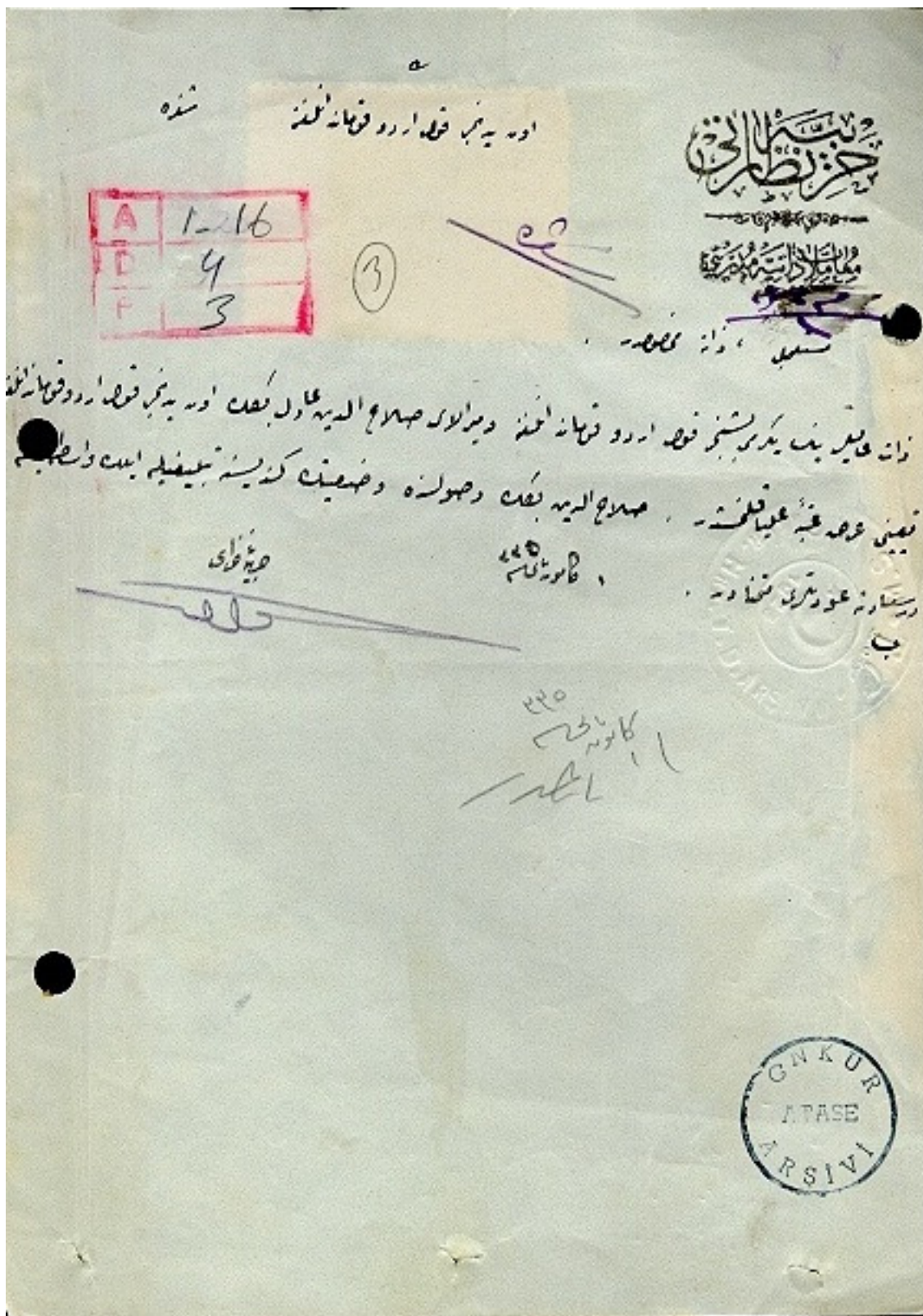
Belge 5

BOA, İ.DUİT, 158/10

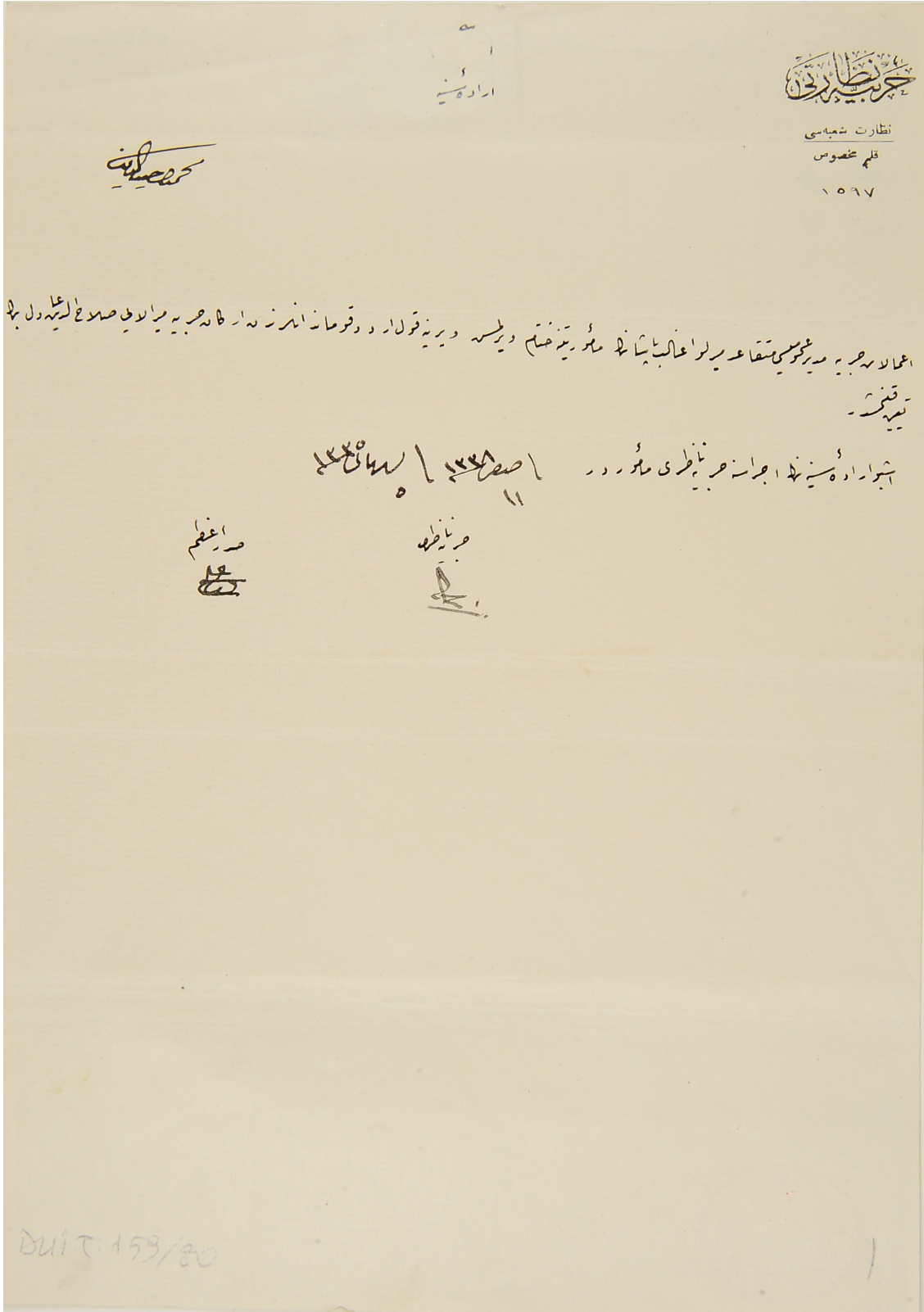
Miralay Selahaddin Adil Bey'in 17'nci Kolordu Kumandanlığına tayini

Belge 6

ATASE, İSH, 182/46/46-1
(01.01.1335) Miralay Selahaddin Adil Bey'in 17'nci Kolordu Kumandanlığına tayini

Belge 7

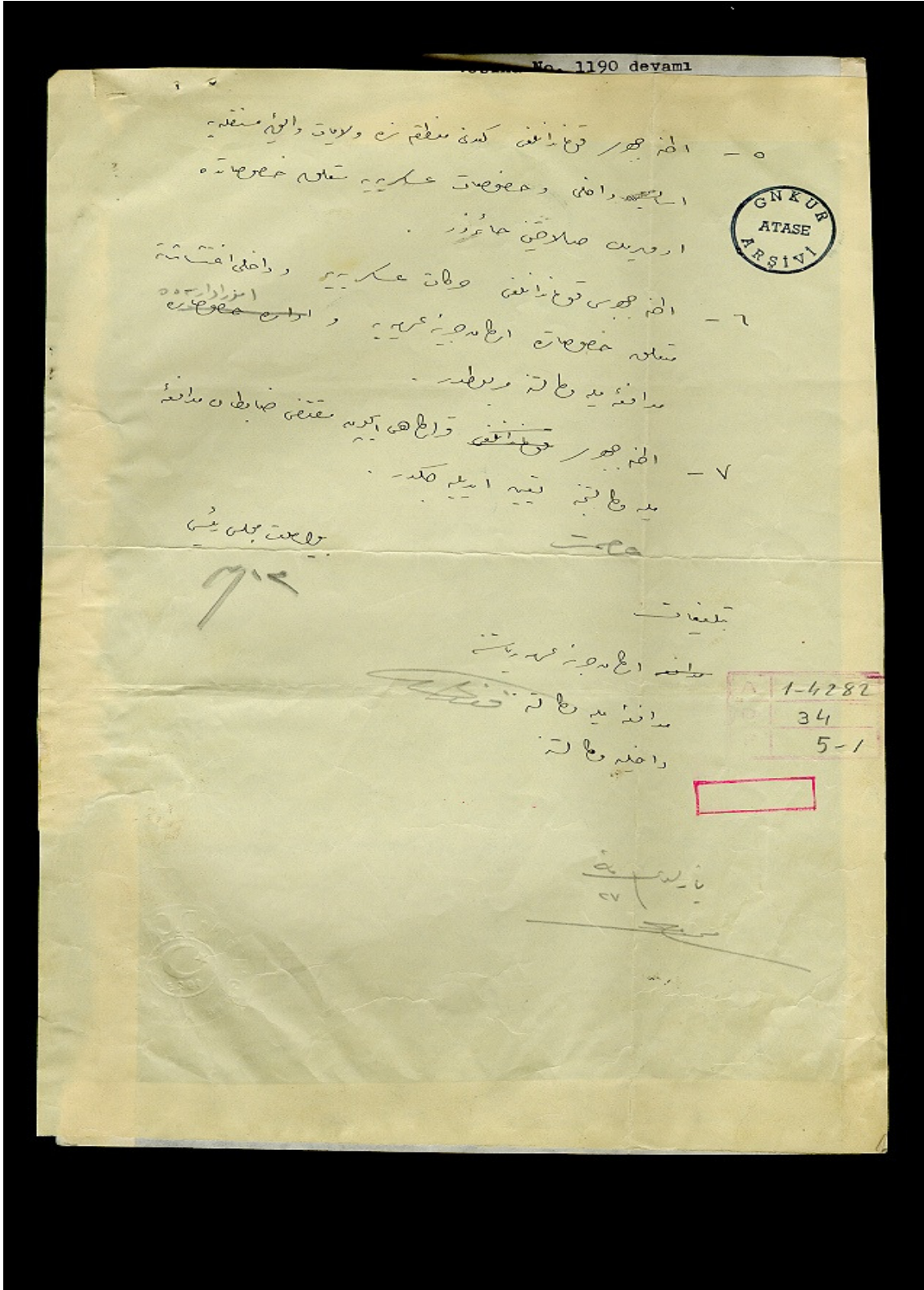

BOA, İ.DUİT, 159/80
Selahattin Adil'in İmalatı Harbiye Müdürü Umumi olarak atanması

Belge 8.2

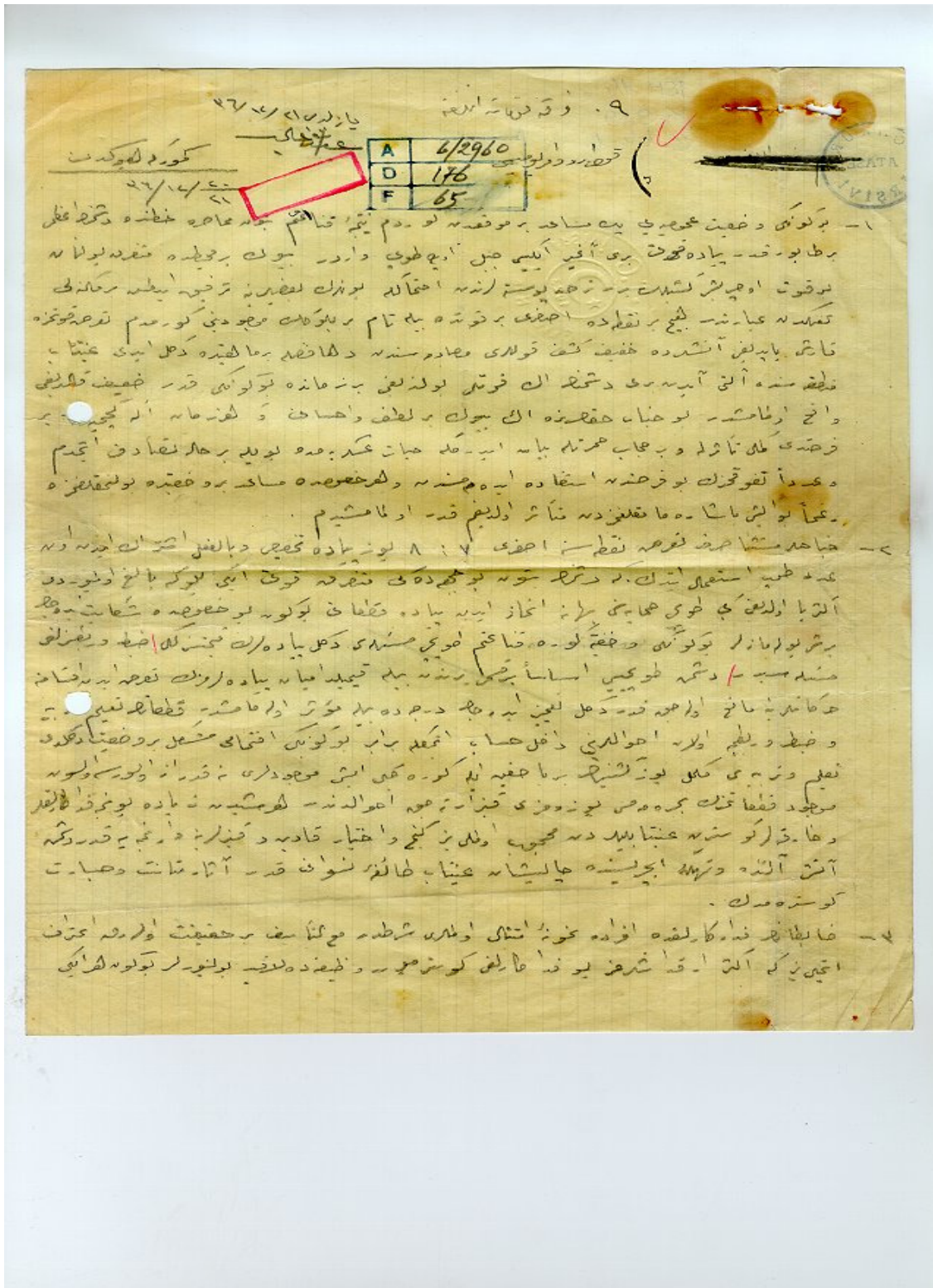

ATASE, İSH, 586/99/99-2

(27.06.1336) Yeni teşkil edilen Adana Cephesi Kumandanlığına Selahaddin Adil Bey'in tayin edildiği, Sayfa:2

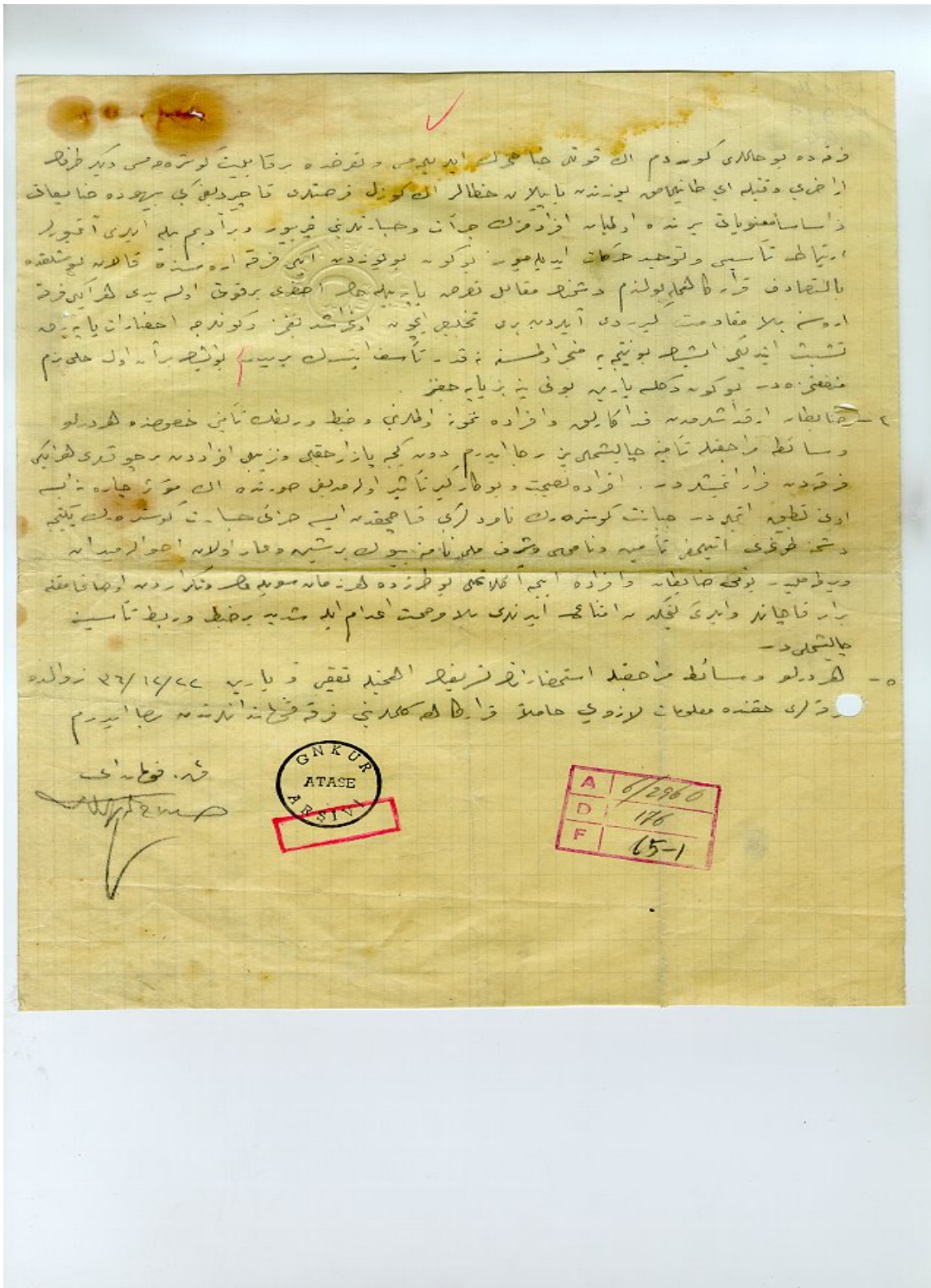

Belge 10.1

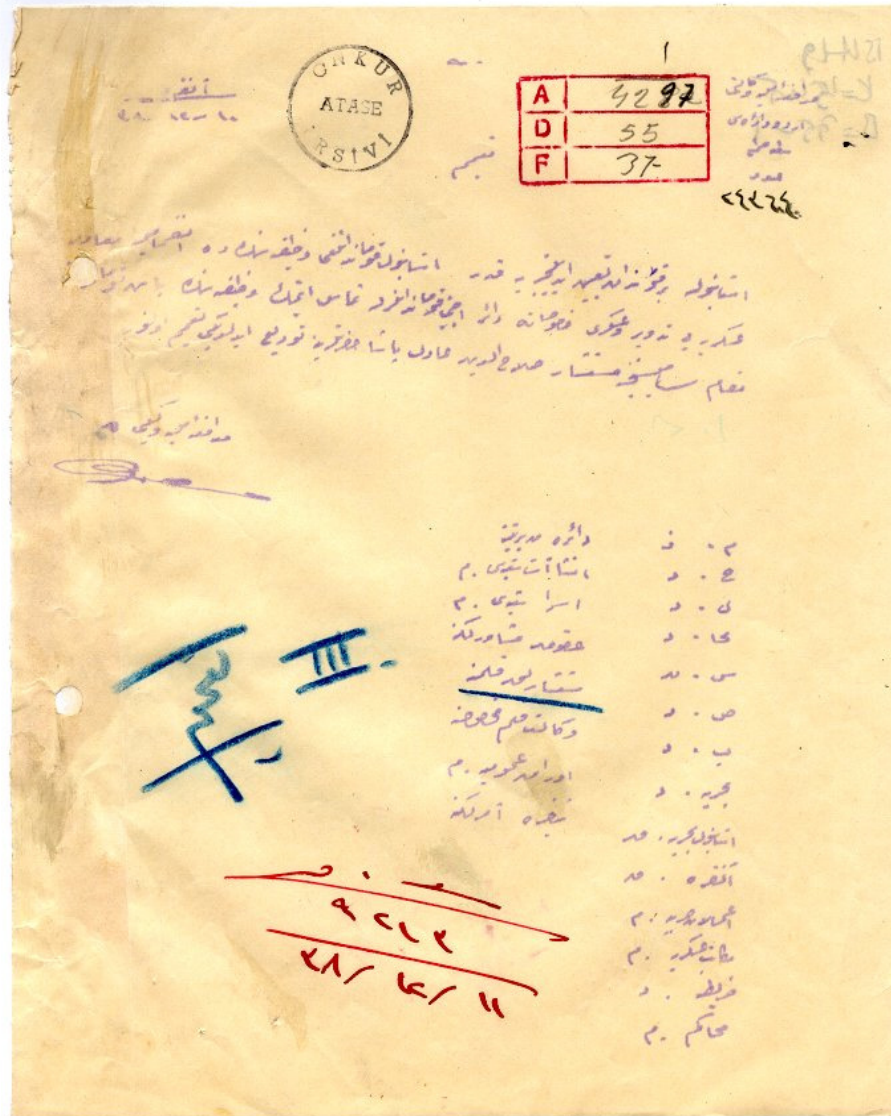
ATASE, İSH, 939/64/64-1
 (20.12.1336) 2'nci Kolordu Komutanı Selahattin Adil'in düşmana yapılan taarruzun başarılı olmamasının sebeplerini içeren yazısı, Sayfa:1

Belge 10.2

ATASE, İSH, 939/64/64-1
(20.12.1336) 2'nci Kolordu Komutanı Selahaddin Adil'in düşmana yapılan taarruzun başarılı olmamasının sebeplerini içeren yazısı, Sayfa:2

Belge 11

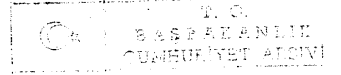

ATASE, İSH, 1545/75/75-1
Müsteşar Selahattin Adil'in ek olarak İstanbul Komutanlığına atanma yazısı.

Belge 12

T. C.
BAŞBAKANLIK
MUAMELÂT UMUM MÜDÜRLÜĞÜ
Kararlar Müdürlüğü
Karar sayısı
3
3581

Karar

Eskişehir İlinin Başören köyünde bulunan ve % 80 hissesinin işletilmesi imtiyazı 10/4/1945 tarihli ve 3/2451 sayılı karar gereğince Selâhattin Adil uhdesinde olan Krom madenindeki bu hissenin bütün hakları, menfaatleri, borçları ve taahhütleriyle birlikte (Orhan Brand ve Şürekâsı Krom Komandit Ortaklığı)na devredilmesi; Ekonomi Bakanlığının 27/12/1945 tarihli ve 10788/5 sayılı yazısı üzerine, 4268 sayılı kanunun 25 inci maddesine göre, Bakanlar Kurulunca 14/1/1946 tarihinde kararlaştırılmıştır.

CUMHURBAŞKANI

Başbakan

Adalet Bakanı

Milli Savunma Bakanı

İçişleri Bakanı

Dışişleri Bakanı

Maliye Bakanı

Milli Eğitim Bakanı

Bayındırlık Bakanı

Ekonomi Bakanı

Sa. ve So. Y. Bakanı

Gümrük ve Tekel Bakanı

Tarım Bakanı

Ulaştırma Bakanı

Ticaret Bakanı

Çalışma Bakanı

080 18 01 02 110 4 10

%80 hissesi Selâhattin Adil'e ait olan Eskişehir Başören Baştaş Krom Madeni Şubesi'nin devir yazısı.

Mukavelename 1.1

İstanbul Kauçuk ve Kablo Anonim Şirketi Esas Mukavelenamesi

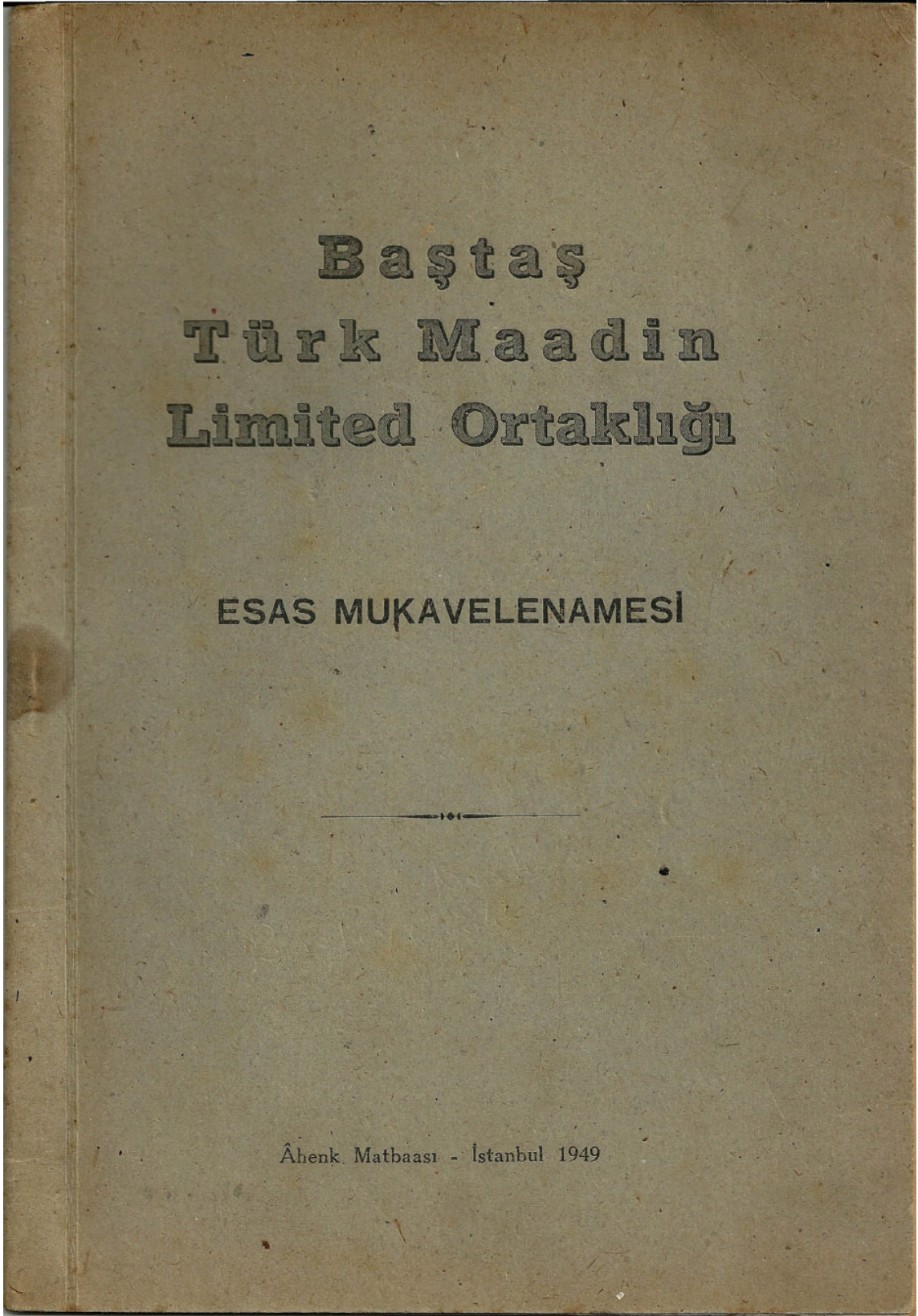

Mukavelename 1.2

Şirketimizin esas mukavelenamesi ve kuruluşu İcra Vekilleri Hey'etinin 9 Haziran 1932 tarihli içtimaında "İstanbul Kauçuk ve Kablo Fabrikası Türk Anonim Şirketi" ünvanı ile kabul ve tasvip buyrularak Türkiye Cumhuriyeti Riyasetinin Âli tasdikine intizan etmiş, İstanbul Asliye Birinci Ticaret Mahkemesininin 6 Temmuz 1932 tarih ve 199 numaralı kararıyle İstanbul Adliye Sicilli Ticaret Memurluğunca 7 Temmuz 1932 tarihinde 18376 sicil numarası ile tescil edilmiştir. Esas Mukavelenamesinin yedinci maddesinin tadilî İcra Vekilleri Hey'etinin 21 Şubat 1939 toplantısında kabul buyrularak sermayesi 100.000.- Türk Lirasından 150.000.- Türk Lirasına çıkarılmış, İstanbul Adliye Sicilli Ticaret Memurluğunca 9 Mayıs 1939 tarihinde tescil edilmiştir. Aynı maddenin tekrar tadilî İcra Vekilleri Hey'etinin 30 Haziran 1956 tarih ve 4/7543 sayılı kararı ile kabul buyrularak sermayesi 250.000.- Türk Lirasına çıkarılmış, İstanbul Adliye Sicilli Ticaret Memurluğunca 27 Temmuz 1956 tarihinde tescil edilmiştir. Ticaret Vekâletininin 16 Aralık 1958 tarihli tasvibi ve İstanbul Asliye Birinci Ticaret Mahkemesininin 3/2/1959 tarih ve 959/78 sayılı kararı ile de İstanbul Adliye Ticaret Sicilli Memurluğunun 18376/1905 sicil numarası ile 5/2/1959 tarihinde tescilli yapılarak şirketimiz "İstanbul Kauçuk ve Kablo Sanayii Anonim Şirketi" ünvanını almış ve esas mukavelenamesininin 3, 7, 8, 26, 34, 35, 50, 54, 55, 56, 68, 80, 92, 102 inci maddeleri değiştirilmiş ve esas mukavelenamesine 103 üncü madde ilâve edilmiş ve sermayesi 500.000.- Türk Lirasına çıkarılmış ve bu suretle Türk Ticaret Kanunununun amir hükümlerine intibak eylemiştir.

İstanbul Kauçuk ve Kablo Sanayi Anonim Şirketi Esas Mukavelenamesi'ndeki şirketin özeti,
s.31

Mukavelename 2

Baştaş Türk Maden Şirketi Esas Mukavelenamesi

Belge 13

	İSTANBUL TÜRK SATRANÇ KULUBU
	Resmî No. 4
Adı ve Soyadı	General Selahaddin Adil
Doğum yeri ve Tarihi	6/1/1912
İşi ve Adresi	Evlili General Yeni köy
Taklifuhi ve Kısaltma vaktiyati	T.C. Adil
Taklifuhi vaktiyati	Kurumlarca
Belgenin tarihi	5/6/1963

İstanbul Satranç Derneği Üyelik Belgesi

Belge 14

ANKARA İLİ

**Milletvekili Seçilmiş Olanlara Ait
TUTANAK**

Genel No. 91
Mad. 66-6 15/10/2000

Adı ve Soyadı	Doğum yeri ve tarihi	Meslek veya San'atı	ALDIĞI OYLAR		Seçmenlerin Sayısı	Oyların kullanılması sayısı	Seçim hakkında itiraz ve şikâyet olup olmadığı	Dâğıncular
			Rakamla	Yazı ile				
Selahattin Adil	İstanbul-1882	Emekli General	146532	Yüz kırk altı bin üç yüz elli iki	344206	303740	Yoktur.	

Yüz kırk altı bin üç yüz elli iki

Milletvekili seçimi kanunu gereğince ilimizde yapılan seçim sonunda **Selahattin Adil** İlimiz Milletvekilliğine seçilmiş olduğunu gösterir bu tutanak kurulmuş taratından kendisine verildi. 17 / 8 / 2000

Başkan **Behçet Özcan** Üye **C.H.F. Selim Dava** Üye **C.H.F. Galip Montego** Üye **D.F. A. Rıza Oğan** Üye **D.F. Uğur Tüzer** Üye **H.F. Selim Çapcı**

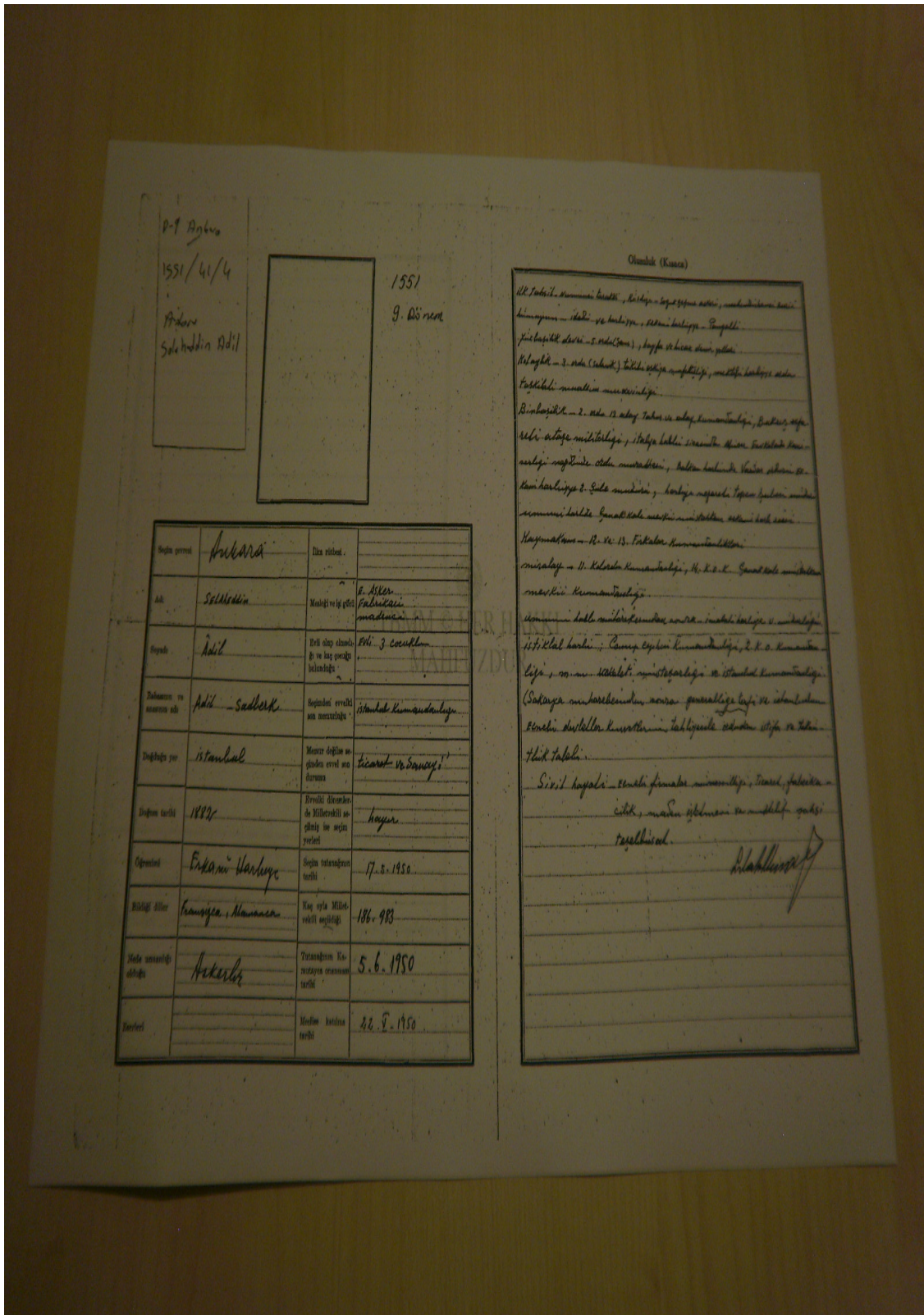
Üye **H.F. Adil Aytaoğlu** Üye **Belediye Mec. Süreyya Duman** Üye **Belediye Mec. Mustafa Saltık** Üye **İl Meclisi Kemal Binerbay (hasta)** Üye **İl Meclisi Elhan Çavuş**

NOT: Başkan ve Üyelerin imza edebekleri yerlerin üstüne ayrı ayrı adlarıyla soyadları yazılacaktır.

Dâğıtım No: 1000

Milletvekilliği Mazbatası

Belge 15

Selahattin Adil'in el yazısı ile hayatını özetlediği Milletvekili Şahsi Dosyası Olumluk Bölümü.

Belge 16

Nüfus kayıt örneği

Nüfus kütüğüne yazılı olduğu yer	İli	İlçesi	Bucakı	Mahallesi	Köyü	Hane	Çift	Sayfa	
		İst.	Sarıyer	Yarınçay	Yarınçay		243	7	142
Adı ve soyadı	Babasının adı	Anasının adı	Doğum yeri ve yılı	Medeni hali	Düşünceler				
Selahaddin Adil	Adil Adil	Sadıkah	1299-1298	17 cide	27.2.961				
Admet Semuh	Selahaddin	Fazile Sırt	332	13 adim	(Sarıyer)				
Fazile Sırt	Hüseyin İbrahim	17 adim	1316-1314	13 adim	(Sarıyer)				
Emine Saade	Selahaddin	Fazile Sırt	1332-1330	13 adim	(Sarıyer)				
					Not:				
					19.8.1952 tarihinde İstanbul'dan gelenlerle beraber				
Dr. Emin	Selma	Selahaddin	Fazile Sırt	1335	13 adim	6.11.1950 tarihinde eşi ile İstanbul'dan gelenlerle beraber (Sarıyer)			

DIKKAT:
Bu sayfa nüfus memuru tarafından doldurulacak, altı mezkûr memurluğun imza ve resmi mührü ile tasdik edilecektir.

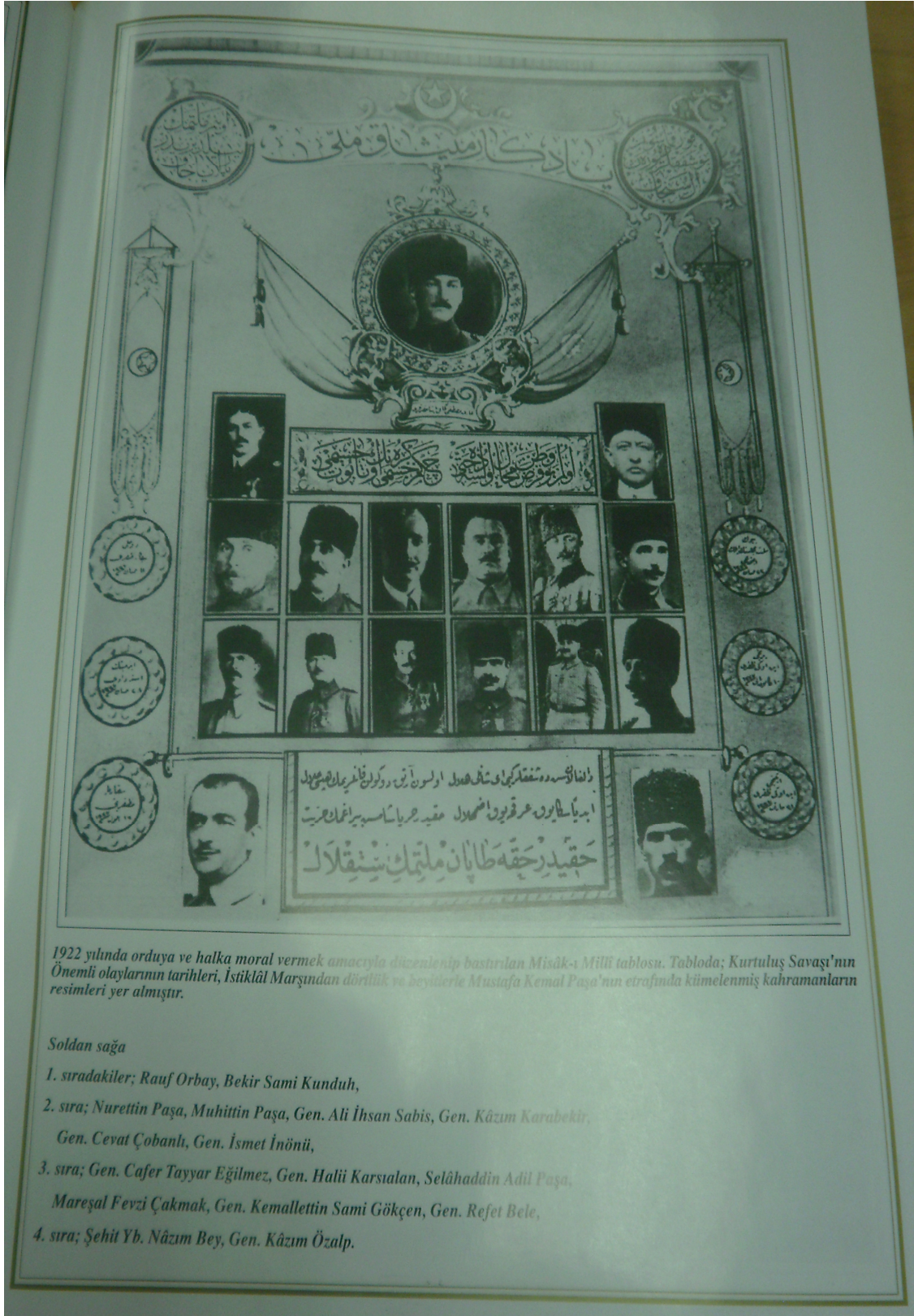
3 NİSAN 1961

Emin Kaya

3

3 Nisan 1961 tarihli Nüfus Kayıt Belgesi

Belge 17

1922'de basılan kahramanlar afişi. 3'üncü sıra sağdan 4'üncü Selahattin Adil'dir.

Mektup

“22 Teşrin-i Evvel 330

(4 Kasım 1914)

Çanakkale

Sevgili, hakikatli Sîr!

Postaların adem-i intizama duçar olması hasebiyle (düzensizliği sebebiyle) sana fi-mabad (bundan böyle) muntazam mektup gönderemeyeceğimi zannediyorum. Merak etme. Çok şükür sıhhatteyim. Cüzi (biraz) soğuk algınlığından nezle gibi oldum. Fakat lehü'l-hamd (hamdolsun) hafifledi. Sen nasılsın? Yavrun nasıl? Seni üzüyor mu? Eğer bana benzer ise herhalde sever ve üzüntülerini benimki gibi çekersin. Yine de sana benzer ise, daha fazla severim. Zannederim bu sefer yavrumun sıhhatine dair ve nasıl vakit geçirdiğin hakkında bana malumat verirsin. Valide henüz bizde mi? Mümkün olduğu kadar fazla alıkoy, seni yalnız bırakmasınlar.

Sîr, ahval-i hazıra (mevcut durum) dolayısıyla seni görüp müteselli edemediğime, sevimli çehreni yavruna şefkatle bakarken temaşa edemediğime (seyredemediğime) ne kadar müteessirim. Cenab-ı Hakk sıhhat ve selamet ihsan etsin. İnşallah bu dar zamanların bir müsterih devamı gelir.

Paran var mı? Yavrumuza karyola alabildin mi? Geçen hafta bir mektup yazdığım zaman Nezaret'e de yazarak para almanızı yazmış idim. Cevap almadım. Benim ihtiyacımı buradan uyduruyorum. Beni düşünme! Düşünme demek unuttuğum değil ha! Ben seni düşünüyorum en telaşlı zamanlar bile seni gözümün önünde görerek tahayyül ediyorsam, sen de şüphesiz beni düşünüyorsun! Yalnız para ciheti ile beni merak etme demek istiyorum. Biraderden haber var mı? Cümlelerinizi Cenab-ı Hakk'a emanet ederim.

Kış geldi. Soba aldın mı? Hangi odada oturuyorsun? Ne yapıyorsun? Aman sıhhatlerinize bakınız. Evce bir sıkıntı olursa yaz.

Gözlerinden öperim, cümleye selam. Sevgili Sîr'im ve yavrusu.

Selahaddin Adil”

Müstahkem Mevki Kurmay Başkanı iken Çanakkale'den “Sir” diye hitap ettiği eşine yazdığı mektup

Fotoğraf 1

MKEK Selahattin Adil Paşa Salonu

Fotoğraf 2

Askeri Lise Öğrencisi Selahattin Adil

Fotoğraf 3

Çanakkale Müstahkem Mevki Kurmay Başkanı (1915)

Fotoğraf 3

İstanbul Komutanı (1922)

Fotoğraf 4

Selahattin Adil'in ailesi (1928)

Fotoğraf 5

Selahattin Adil'in oğlu Merhum Semuh Adil'le söyleşi ncesi

Ö Z G E Ç M İ Ş

Adı ve SOYADI : Murat KÜTÜKÇÜ
Doğum Tarihi ve Yeri : 26.04.1976-ANKARA
Medeni Durumu : Evli
Eğitim Durumu
Mezun Olduğu Lise : Maltepe Askeri Lisesi
Lisans Diploması : Kara Harp Okulu
Yüksek Lisans Diploması : 1.Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji
Anabilim Dalı / Konya (2003-2005)
: 2. Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme
Anabilim Dalı / Kırıkkale (2005-2007)
Tez Konusu : 1. -
2. Çalışan İlişkileri Yönetiminin Şirket Performansına Etkisi
Yabancı Dil/Diller : İngilizce
İş Deneyimi
Stajlar : -
Projeler : -
Çalıştığı Kurumlar : Jandarma Genel Komutanlığı
Adres : Seyhan İlçe Jandarma Komutanlığı Seyhan / Adana
Tel No : 0 322 431 58 62